ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

Metrop. Ecclesiae. Neap. Canonici, in Reg. Gymnas. Neapolitano S. Scriptur. Interpretis

SPICILEGII BIBLICI

TOMVS III.

QVO ADNOTATA

IN

NOVI TESTAMENTI

LIBROS CONTINENTVR.

NEAPOLI . EX REGIA TYPOGRAPHIA

ANNO CIↃIↃCCLXXVIII.

LECTORI BENEVOLO.

TYPOGRAPHVS.

QVOD diu hactenus, multumque omnium elegantioris literaturae hominum votis expetitum fuerat, prodit nunc demum tertium idemque ultimum Biblici Spicilegii *Mazochiani volumen: quod utinam praeclarissimus Auctor secundis ipse curis ad unguem castigasset, atque uberiori eruditionis suae copia, quod in duobus prioribus praestitit, plane cumulatum in lucem adspectumque omnium produxisset. Nunc quando mors si minus illi immatura, nobis certe importuna hoc etiam, ut alia non pauca ejus summi viri praeclare scripta, invidit; id dedimus operam, ut Tomus hic ita saltem, uti erat olim ab Auctore perscriptus publico permitteretur: quum praesertim tanta fuerit ejus viri enodandi, exornandique res quasque difficillimas felicitas, ut quaecunque ipse praefestinanter, ac tumultuario velut opere commentus esset, ea vel laboriosissimas, diuque evigilatas aliorum lucubrationes facile antecellerent. Itaque est, quod diu in posterum tanti viri jacturam doleant justi bonarum literarum aestimatores. Nos interim quid potissimum in hoc volumine edendo praestiterimus, tum quantus per nos Mazochianis scriptis honos habitus sit, breviter lectores monitos volumus.*

Intenderat jampridem Capuae animum Mazochius ad Bibliorum studia, tum porro in iis majorem etiam operam collocavit jam inde ab eo tempore, quum ab Clementissimo Siciliarum Rege Carolo Sacram Scripturam publice interpretandi munus ultro ei delatum fuerat. Itaque brevi eo studio effectum est, quae fuit illius ingenii in quavis re perficienda celeritas cum summa eruditione conjuncta, ut plurimae, minimeque vulgares observationes cum in Vetus, tum in Novum Testamentum in justam plurium voluminum molem succrescerent, quas quum typis quamprimum committere constituisset, vix dici potest, quot literariae curae aliae ex aliis propositam editionem semel, atque iterum molientem distinuerint: donec eo demum ventum est, ut extrema senectute, accisis jam ac prope dilapsis viribus, id opus aggredi necesse fuerit, quod integra aetate, nondum affecta senectutis vitio valetudine perficiendum fuerat. Igitur senio pene confectus ad loculos accessit Mazochius, ubi relatas olim in adversaria animadversiones suas aut retexens, aut etiam, prout se dabat res, uberiori luce perfundens, eo rem perduxit, ut priores duos Spicilegii Biblici *in Vetus Testamentum Tomos praesens ipse publicae usurae fecerit.*

Tertius hic Tomus, observationes in Novum Testamentum complectens, restabat, cui cum jam in eo esset, ut diligentiorem manum admoveret, elanguescentibus diuturno, continentique labore viribus, mentis etiam praestanti illo, ac prope divino acumine destitutus est. Itaque in posterum vir tantus nulla fere memoria usus est. Hinc & eo superstite, & toto ipso tempore illius mortem consequuto ad hanc usque diem delituere in forulis Mazochianao in N. Testamentum observationes, ac porro etiam delituissent, nisi & frequentes eruditorum expostulationes earum editionis maturandae desiderium concivissent, & Cl. V. Philippi Mazochii ejus ex fratre filii religiosissime illas custodientis diligentia abunde suppeditasset, unde publicis omnium votis cumulate per nos satisfieret. Habes igitur, Lector, eas ipsas animadversiones, quas jampridem ille in scriniis suis reposuerat, singulis quasque foliis separatim adnotatas, eo scilicet consilio, ne quam sibi perturbationem olim eas retractanti facesseret continens scripturae series; tum ut si quid novi, aut limatius eumdem locum identidem rimanti succurreret, potuisset id nullo negotio ad ejusdem folii calcem attexere. Atque hinc saepe videas unum, eumdemque S. Scripturae versiculum iterum, ac tertio longe alia animadversione illustratum: cujus quidem varietatis ea fuit caussa, quod cum saepius eamdem rem versaret animo, si quid succurrisset, id raptim objectae chartulae adscribebat, eamque prioribus ejusdem loci adversariis applicabat, eo consilio, ut e pluribus commentationibus eam olim seligeret typis mandandam, quam prae ceteris probasset. Nos vero maluimus idem, semel, atque iterum inculcando fastidium Lectori creare, quam quidquam eorum, quao ille olim scripsisset detractum ire. Etsi quodnam esse potest Mazochium legentis fastidium, cujus id prope unicum, ac singulare fuit, ut quidquid ipse, & quoque modo scriberet, legentis animum non secus, ac nautarum quondam aures sirenum cantus insolenti quadam voluptate perfunderet, ac, si dici fas est, veluti fascinaret?

Quocirca dabunt hanc nobis veniam politioris literaturae homines, si in postumo hoc Mazochii partu edendo aliquanto religiosiores fuimus. Quod eo etiam ad ravim usque Lectores monemus, ne cui suspicioso in mentem veniat aliter haec, atque ab ipso Auctore perscripta olim, digestaque fuerant, evulgata per nos fuisse. Quid quod ne iis quidem chartulis supersederimus edendis, ubi Auctor ipse appinxerat, Occupatum a Grotio, Occupatum a Calmeto? *Namque non raro fiebat, ut Mazochius, ubi suis adversariis quid jure suo, tamquam e solo suo natum, commisisset; postea animadverteret, idem antea in mentem venisse vel Grotio, vel Calmeto, deque ea ipsa opinionum conspiratione lectorem in extrema chartae ora commonefaceret. Itaque nihil*

ejus

ejus scriptorum, ne verbum quidem, resignatum est, nibil imminutum, nibil adjectum, aut quovis modo retextum, detractumque. Cujus quidem rei praeter dicta bactenus, argumento esse possunt Dissertationes plurimae buc illuc suis quaeque locis sparsae, eruditissimae illae quidem, & Mazochio suo non indignae, sed quae tamen babitu ipso, ornatusque parcitate operosiorem, ac largiorem Auctoris manum desiderasse se produnt. Ita enim ferme secum rationem inierat Mazochius, quum ad eas scriptitandas animum appulit, ut non omnia, quidquid in praesens argumentum stataria velut meditatione extundi poterat, chartae illineret, sed pleraque in praesens omitteret, olim plenius, atque cumulatius tractanda, cum (quod illi familiare fuit) ea praelo supponeret. Itaque illae merito velut lineamenta quaedam videri possint, quibus cum & pigmenta varia asperseris, & saturum colorem sollerti manu induxeris, tum demum formam justi operis nancíscentur. Haec vero nolumus perinde accipi, quasi vero illae ita jejunae, atque inanes sint, ut non cuicunque quantumvis emunctae naris plus satis probare se possint: sed quod si bas cum prioribus duum voluminum Dissertationibus conferas, facile Mazochii quidem ingenium deprehendas, Mazochianam vero limam illam sane quam rigidam, copiamque non item sentias.

Ceterum. si hoc unum, Lector, semel aequi, bonique feceris, tum illud confidenter pronuntiamus nibil fore bic, quod non vel fastidientissimo palato ad satietatem sapiat. Neque enim ulli aut operae, aut sumtui, aut industriae pepercimus, quo rite omnia, apte, castigateque procederent, sive quod praeclarissimus Auctor, ac de posterorum memoria optime meritus jure quodam suo id a nobis repetere videbatur, sive quod res ipsa digna per se fuit, cui diligentissime advigilaretur. Ad summam in boc tertio volumine edendo, exornandoque banc ipsi nobis legem sat gravem sanximus, ut omnia perinde accurarentur, ac si mox e typograpbio superbissimum Auctoris judicium essent subitura, neque quidquam buc irreperet, cujus ille, si adbucdum in bumanis ageret, merito auctoritatem defugere posset.

CON-

CONSPECTVS
EORVM QVAE IN HOC TOMO CONTINENTVR.

SPICILEGIVM OBSERVATIONVM LITERALIVM IN MATTHAEVM p. 1.

Dis-

IN JOHANNEM *p.* 168.

DISSERTATIONES

Ad quaedam Johannis loca.

IN ACTVS APOSTOLORVM *p.* 231.

DISSERTATIONES

Ad quaedam Act. Apost. loca.

IN PAVLI EPISTOLAS.

IN

IN CETERAS EPISTOLAS CANONICAS, ET APOCALYPSIN.

ERRATA SIC CORRIGE.

Pag. 51. v. 9.	*Geminen*	*Genimen*
P. 52. v. 40.	Scriptura	Scripturae
P. 59. v. 29.	*oſculoſque*	*oculoſque*
P. 108. n. (37) v. 2.	LXII.	XXII.
P. 134. v. 39.	inferi	inferri
P. 160. v. 15. col. 2.	Adtione	Adnotationem
P. 180. v. 12.	uſurpaſſe	uſurparint
P. 184. v. 5.	ſibi Evangeliſta	Evangeliſta
P. 191. n. (*) v. 11. col. 2.	uſurpata fuiſſe	uſurpata
P. 297. v. 7. col. 1.	*ſaequiore*	*ſequiore*
P. 298. n. (1) v. 8.	vertebam	vertebram
P. 327. n. (**) col. 1. v. 2.	Damaſcum	Damaſum

SPICILEGIVM
OBSERVATIONVM LITTERALIVM
IN MATTHAEVM

AD MATT. I. 6.

D*AVID autem rex genuit Salomonem*] Hinc jam ad Josephum usque immane illud, quod Matthaeum inter Lucamque discidium cernitur, vix est ut felicius se quisquam conciliaturum speret, quam una illa ratione, quam sequitur Grotius, ratus Lucam nativitatis seriem fuisse secutum, Matthaeum vero juris successionem, sive jus ad regiam dignitatem spectasse. Id νόμιμον per eos, quos Matthaeus recenset, a Davide ad Josephum transmittebatur; qui tamen Joseph longe alios sanguinis sui auctores habuit, eos nempe, quos Lucas annumeravit. Atque haec indicasse sufficiat: nam quidquid est salebrarum in his stemmatibus, eorum explanationem ab aliis, & ab eodem Grotio petas velim. Proderit autem, opinor, hujusce ipsius, quam modo posui, viae atque methodi exemplum aliquod ex Romana litteratura afferre. Sane si quis Severi Imp. genealogiam exemplo Lucae contexere voluisset, nae is obscuras nobis personas, quas nunc ignorat historia, obtrusisset, ad quos ille genus suum ἰδιωτικὸν referebat. At vero in sexcentis inscriptionibus longe aliter stemma contexitur, ea nimirum quam Matthaeus sibi proposuit, methodo, per eos principes, per quos ad eum monarchia pervenit, quos non dubitat Severus suos parentes appellare, quasi si genuissent. Talis est inscriptio Capuae prope praetorium:

IMP. CAES. DIVI M. ANTONINI
GERM. SARM. FIL. DIVI COMMODI
FRATRI DIVI ANTONINI PII NEPOT
DIVI HADRIANI PRONEPOTI DIVI
TRAIANI PARTHICI ABNEPOT. DIVI
NERVAE ADNEPOTI
SEPTIMIO SEVERO PIO PERTINACI
ARABIC. ADIABENIC. P. P. PONTIF. MAX
TRIB. POT. IIII. IMP. VIII. COS. II. PROC
COLONIA CAPVA

Ceterum de eo, quod Matthaeus συνθετικῶς, Lucas vero κατ' ἀνάλυσιν stemma pertexuit, vide quae ad Luc. III. 23. subnotavimus.

AD MATT. I. 18.

Antequam convenirent, inventa est &c.] Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. At in Bod-

lejanae

lejanae biblioth. duobus MSS. deest αὐτοῦ; quae scriptura si vera sit (nolo enim id praestare adversus aliorum consensum) τὸ συνελθεῖν ad Mariam solum referetur hoc sensu; *Antequam conveniret*, in manum scil. Nam adhuc desponsa tantum erat, non item uxor. Quid sit *uxores viro in manum convenire*, juris Romani interpretes docebunt. Uxores in manum conveniendo adgnascebantur marito; ferme ut ea Romani juris phraseologia Judaeis feminis tribuli, quod Maria fecit, nubentibus non inepte accommodetur. Multae in his scriptoribus reperiuntur Latinae voces, aut etiam locutiones: nec aliter fieri poterat propagatis cum imperio urbis Dominae moribus.

Videantur de hoc loco a me dicta in Diatr. II. quae est de ritibus sponsalitiis, quam inserui Dissertationi Muscettulae.

AD MATT. I. 19.

Joseph autem vir ejus cum esset justus, & nollet eam traducere] Inter ceteras τοῦ δικαίου interpretationes placet magis illa, qua δίκαιος pro ἐλεήμων positum creditur. Nam bene notarunt viri docti idem Hebraeis esse צדקה *tsedakah* ac חסד *chesed*, idemque δικαιότητα atque ἐλεημοσύνην. Neque id video ab antiquissimorum Graecorum sermone alienum. Hom. Od. XVII. Pallas hortatur Ulyssem mendici veste contectum, ut panes a procis corrogaret v. 363.

Γνοίη τ' οἵ τινές εἰσιν ἐναίσιμοι, οἵ τ' ἀθέμιστοι.

Quo pacto queat injustis dignoscere justos.

Nollet eam traducere] Graece παραδειγματισθῆναι. In epistola Ecclesiae Lugdunensis de suis martyribus apud Euseb V. hist. 1. ad capitis finem de inhumatis martyrum corporibus ob gentilium saevitiam ait: τὰ οὖν σώματα τῶν μαρτύρων παντοίως παραδειγματισθέντα καὶ αἰθριασθέντα ἐπὶ ἡμέρας ἕξ &c.

AD MATT. I. 20.

Ecce angelus domini apparuit in somnis] Angelorum vocabulum pro bonis spiritibus Ethnici postea a Christianis hausere, ut Aristides, Alexander Aphrodisiensis in Topica, Porphyrius, Simplicius, Hierocles, qui in Schol. Hermog. pag. 8. ἀγγέλους, at pag. 11. δαίμονας ἀγγελικοὺς appellat.

AD MATT. I. 25.

Peperit filium suum primogenitum] Lactantius in I. Instit. 5. *Orpheus qui & vetustissimus poëtarum, & aequalis ipsorum Deorum . . . Deum verum & magnum, πρωτόγονον id est primogenitum appellat.*

AD MATT. II. 1.

Ecce Magi &c.] Dubitatur utrum isti magicis artibus addicti fuerint, an vero in bonam partem hic Magi accipiantur, ut sit sapientum nomen. Jam alii clari nominis Patres notarunt, qui priorem sententiam tuerentur. Nescio an in hunc censum retulerint Ignatium epist. ad Ephesios pag. 28. editionis Vossianae. Ibi de novae stellae splendore locutus, addit: Ὅθεν ἐλύετο πᾶσα μαγεία &c. Quod ad Magos hosce indubie spectare videtur.

AD MATT. II. 2.

Vidimus stellam ejus in oriente, & venimus adorare Dominum] Concertationem de patria Magorum dirimere difficillimum est. Jam viri docti animadverterunt *Orientis* nomine in Scripturis venire Chaldaeam, Mesopotamiam & Arabiam: sed

sed ex qua earum trium regionum Magi sint arcessendi, adhuc sub judice lis est. Equidem pro Arabia steterim, non solum propter illa vaticinia: *Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes*, nec non *Reges Arabum & Saba dona adducent*, aliasque rationes a viris eruditis adductas, verum etiam, perpensa notione verbi ἤλθομεν, quo hic utuntur Magi. Nam in Vetere Novoque Instrumento *ascendere* dicuntur ii, qui ex depressiore loco in eminentiorem proficiscuntur; unde illae locutiones, *Ascendere ex Aegypto*, *descendere in Aegyptum*, *ascendere Hierosolyma*, &c. Chaldaea autem & Mesopotamia fluminibus usquequaque irriguae, longe humiliores sunt prae Judaea, ut omnes norunt. Quocirca dicere debuissent Magi ἀνήλθομεν *ascendimus*. Quod si illos ex Arabia deduxerimus, praesertim ex montanis Arabiae; tum bene sane ac proprie dixerint ἤλθομεν, tamquam ex aequo loco profecti. Sed videtur admodum infirma ratio haec quae ex omissione particulae componente ἀνα petitur. Ceterum ערבים *Arabim*, quasi *occidentales* appellati, respectu regionum trans Euphratensium, quae Orientis nomine signantur. Nec usquam memini Arabiam *orientis* appellatione notatam. Nec demum Palaestinae respectu Arabia orientalis erat, sed meridionalis potius. Ergo illud *ex oriente* Arabiae vix aut nullo modo conveniet.

AD MATT. II. 3.

Et omnis Jerosolyma cum illo] Vide Grotium hîc, qui acute notat πᾶσα Ἱεροσόλυμα sic dictum esse, quasi si quis Latine diceret *omnis* (supple civitas) *Susa* aut *Bactra*: profanos quippe aeque ac sacrorum codicum scriptores hanc civitatem numero plurium extulisse: Ciceronis vero locum unum Or. Pro Flacco, Tacitique alterum numero singulari usurpantium, mendae suspectos esse. Si vera sit illa apud Grut. p. 244. 6. inscriptio Tit. imp. posita, in ea VRBEM· HIEROSOLYMAM legitur. At hujus inscriptionis locus non assignatur, eamque ab Onuphrio confictam Scaliger suspicabatur. Interim fatendum est, hoc Matthaei loco Latinum interpretem & Patres falsos, Hierosolymam numero unius saepissime usurpasse. Sed ut Grotio concesserim ἱεροσόλυμα heic numero multitudinis positum; non indè tamen fiet illo aevo, quo haec translatio facta, non Jerosolymam singulari numero dictam. Nam & locorum neutra pluralia sequior aetas per feminina singularia extulit. Sic quae Graece τὰ Τύανα dicebantur, ea Vopiscus Aureliano cap. 22. *Tyanam* appellavit ut & cap. 24. & 25. Aurelianus ipse in epistola ibidem cap. 23. non aliter posuit.

AD MATT. II. 4.

Scribas populi] Scribarum magistratus in Asia proconsulari frequens fuit, uti demonstravit Spanhemius in De usu & praest. num.

AD MATT. II. 5.

At illi dixerunt ei: In Bethleem Judae &c.) Antea in Itala versione *Judaeae* hîc legebatur: quod Hieronymus in *Juda* mutavit. *Librariorum*, inquit, *hic error est*: *Putamus enim ab Evangelista primum editum, sicut in ipso Hebraico* (Evangelio, opinor, Nazaraeorum) *legimus*, *Judae*, *non Judaeae*. *Quae est enim aliarum gentium Bethlehem, ut ad distinctionem ejus hic Judaeae poneretur? Judae autem iccirco scribitur, quia est & alia Bethlehem in Galilaea ... Denique & in ipso testimonio, quod de Michaeae prophetia sumtam est, ita habetur: Et tu Bethlehem terra Juda.* Quid sibi vult hîc Hieronymus? Judaeae vocabulum Hieronymi aetate & passim apud Romanos historicos patebat latissime, itaut & Galilaeam & Samariti-

dem & omnem omnino Palaestinam complecteretur. Eoque dixit Hieronymus non ante in Itala versione legi *in Bethlehem Judaeae*, quasi si alia esset quaedam extra Palaestinam Bethlehem: rescribi vero oportere *in Bethlehem Judae* ad distinctionem alterius Bethlehem in tribu Zabulon in Galilaea. Nam Judaea (ex Hieronymiana notione) etiam Galilaeam complectebatur; at sors Judae a Zabulonitica portione & Galilaea est diversissima.

Verum quod locum Matthaei attinet: bene sive Matthaeus, sive quisquis ejus Evangelium in Graecum sermonem transfudit, Ιȣδαίας posuit: nam in Novo Foedere arctior est Judaeae significatio, ita ut sit provincia a Galilaea & Samaritide distincta, uti patet ex hoc ipso Matthaei capite v. 22. & Lucae III. 1. Josephus quoque Judaeam a ceteris distinguit Palaestinae provinciis. Cum ergo dicitur *in Bethlehem Judaeae*, hoc ad discrimen Bethlehem Zabuloniticae in Galilaea positae pertinet; quia sermone Evangelico Judaea nihil commune habet cum Galilaea. Itaque in omnibus editis & MSS. hic, ubi Evangelista loquitur, Ιȣδαίας constantissime reperitur: etsi in sequenti commate in allato Michaeae vaticinio alibi Ιȣδα, alibi Ιȣδαίας legitur.

AD MATT. II. 9.

Usque dum veniens staret supra, ubi erat puer] Nota sunt, quae Magnus Gregorius contra genethliacos notat in hunc locum. *Dum non puer ad stellam, sed stella ad puerum cucurrit, si dici liceat, non stella fatum pueri, sed fatum stellae is, qui apparuit, puer fuit*. Deinde post pauca: *Si stella fatum hominis dicitur, ipsis suis ministeriis subesse homo perhibetur*. Illud non omnibus notum quod ineditus quidam scriptor Christianus idemque Platonicus (in dialogo, qui Hermippus inscribitur, & astrologicae disciplinae apologiam ita continet, ut tamen ab astris effici τὰ συμβαίνοντα neget, προσημαίνεσθαι affirmet) de stella ista apud Matthaeum sic differit apud Fabricium to. 2. bibl. Graecae ad finem pag. 514. Καὶ μὲν ὁ ἐπὶ τῆς τȣ̃ Θεȣ̃ Λόγȣ γενέσεως ἀστὴρ τοῖς μάγοις ἡγȣ́μενος (καὶ μὴ μεμφέσθω τις τοιούτοις παραδείγμασι χρωμένοις, ἀλλ' εἴτις συνετὸς, Φιλοκρινάτω τοῖς λεγομένοις, βέβηλοι δὲ θύρας ἐπίθεσθε) ἐκεῖνος τοίνυν ȣ̓χ ὅτιγε ἐφάνη καὶ τȣ̀ς μάγȣς συνεφελκύσατο, τὴν γένεσιν ἀπετέλεσεν, ἀλλὰ τȣ̓ναντίον τελȣμένην ἐσήμανεν, οἷον εἴτις κῆρυξ καὶ προαγγελεὺς τȣ̃. τοσȣ̃δε καλȣ̃ γεγονώς

AD MATT. II. 17. 18.

Tunc adimpletum est, quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem: Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus: Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt] *Consolor* passivum, frequens in Vetere Interprete, indicio est, sic tum vulgus archaismorum tenax loqui consuevisse. Q. Metellus apud Gellium XV. 13. *Quem animum vestrum erga me video, vehementer consolor*. Sic & *Consolo* activum, apud Nonium ex Varronis loco in Oedipothyeste: *Per idem tempus Oedipus Athenas exsul venire dicebatur, qui consolaret*. Verum haec levia. Illud gravius, quonam sensu Jeremiae verba in caedem Bethleemiticam conveniant, litterali ne, an tantum accommodatitio, uti vocant. Posteriorem hunc viri eruditi non pauci, & in iis nuper Calmetus, praetulerunt. Verum si Matthaeus in mera allusione ad Jeremiae locum (qui ceteroqui decem tribus a Salmanasare abductas spectat) haesisset, dixisset forsitan, *sicut scriptum est*, aut aliis verbis meram loci accommodationem notantibus. Nunc diserte ac rotunde dixit: *Tunc adimpletum est* &c. Quo fit, in Jeremiae verbis veram inesse caedis Herodianae

dianae vaticinationem. Et quidem jam viri docti demonstrarunt, posse eumdem Prophetae locum duplex implementum habere, ut *abominatio desolationis* non tantum sub Antiocho, sed & sub Vespasiano, *stetit in loco sancto* ex Matthaeo. Sic idem hoc Jeremiae oraculum bis impletum videtur, semel in decem tribubus, iterum in infantibus Bethleemiticis. Quidquod illa decem tribuum abductio jam olim sub Salmanasare contigerat? Ex quo fit, historice & ἀμέσως ibi de abductione illa agi, at Prophetice caedem Bethleemiticam spectari; quorum uterque sensus proprius & litteralis est. Quid si haec verba apud Jeremiam ita vaticinationi de reditu Ephraimi infinduntur (idque non sine peculiari Divini spiritus afflatu) ut ea in decem tribuum abductionem non belle conveniant, ac nonnisi de caede Bethleemitica vera deprehendantur? Extremum certe Jeremiae illud איננו *enennu*, *Non sunt*, non video quo pacto de captivis verum sit, qui non necati fuerant, sed dumtaxat alio deportati. Nec enim tum nota erat Romani juris subtilitas, in quo maxima capitis deminutio mors quaedam civilis est. At si ea verba pro caedis innocentium vaticinatione sumas; tum illud *Non sunt*, quod κατ᾽ εὐφημισμὸν (*) veram mortem designat, re ipsa impletum reperietur. Non est autem Prophetis insolens, dum de una re agunt, in eaque toti sunt, inferere sententias aliquas, quae nonnisi in Christo aut Ecclesia complendae essent. Sic David ita plerumque de Salomone orditur, ut deinde totum se ad Christum transferat, atque ea dicat, quae in Salomonem nullo modo conveniunt.

AD MATT. III. 2.

Poenitentiam agite: appropinquavit enim regnum caelorum] Verba sunt legati *dedicantis mandata* (*a*) uti veteres loquebantur; quod nunc dicimus *spiegar l' imbasciata*. Olim in dedicandis mandatis iisdem plane verbis utebantur, uti constat tum ex Mosis legatione ad Pharaonem, tum etiam ex Homeri legationibus, apud quem qui mittuntur, eosdem versus sine ulla vel minima mutatione (*b*) recitant. Et quidem Joanni de praeconio data fuisse mandata ex non uno Evangelii (*c*) loco constat. Iis vero mandatis Joanni datis non tantum poenitentia nuntianda, sed & *Regni caelorum* jam appetentis diserta mentio continebatur. Alioqui unde nam novam prorsus locutionem, nusquam in vetere pagina usurpatam (nam Judaei prophetiae litteram secuti terrenum, non caeleste, regnum in Messia praestolabantur) Joannes arcessivisset? Sed regis nuntius & anteambulo (cujus partes erat Judaeos ad Christi

(*) Tibullus:

Vivite felices, memores & vivite nostri,
Sive erimus, seu nos fata fuisse velint.

Imitantur hoc & Graeci tituli: ut ad finem Graeci epigrammatis Nicomedis Medici apud Spon. pag. 131. ΕΥΨΥΧω ΝΙΚΟΜΗΔΗϹ ΟϹΤΙϹ ΟΥΚ ΗΜΗΝ ΚΑΙ ΕΓΕΝΟΜΗΝ ΟΥΚ ΕΙΜΙ ΚΑΙ ΟΥ ΛΥΠΟΥΜΑΙ ΖΗϹΑϹ ΕΤΗ &c. *Bono animo sum Nicomedes, qui non eram, deinde fui, non sum nec maerore afficior. Vixi annos* &c. In Florentina inscriptione apud Spon. sect. 1 art. 7. p. 24. OSSA .... RVFAE · QVAE · FVIT (κατ᾽ εὐφημισμὸν pro *mortua est*, ut ἐβίωσαν apud Plut. in Cic. de Catilinae conjuratis &c.) ROGO · PER · SVPEROS · QVI · ESTIS · OSSA · MEA · TVEATIS ·

(*a*) Caecilius apud Nonium in *Dedicare*: *Legati quo missi sunt, veniunt: dedicant mandata*: spiegano l' imbasciata.

(*b*) Vide, quae notavimus ad Genes. pag. XIX.

(*c*) De mandatis Joanni datis constat ex Luc III. 3. *Factum est verbum Domini ad Joannem Zachariae filium in deserto*. Et clarius Jo: I. 33. *Qui misit me baptizare, ille mihi dixit* &c.

Christi ministerium praeparare) ut qui cum Rege, uti par erat, ex compacto ageret, non alio quam *regni caelorum* vocabulo utitur, quo postea vocabulo Christus usurus erat: nimirum ut paullatim Judaei a terreni spe regni avocarentur, & ad sublimiora erigerent animos; ac ne, ubi Christus *de Regno caelorum* crebro verba facturus esset, ad novae atque inauditae locutionis usurpationem stuperent.

AD MATT. III. 5.

Tunc exibat &c.] Gr. ἐξεπορεύετο. Familiaris haec in Scripturis κυριολογία, ut Joh. XVIII. 1. Jesus ἐξῆλθε trans torrentem Cedron. Sic etiam *ascendere in Jerusalem*, *descendere in Aegyptum*, *Caesaream* &c. Nec ferme aliter Orientalium sermo obtinebat; ut diversa motus localis genera exacte describerent. Nam quia Joannes ἐν τῇ ἐρήμῳ morabatur; non tantum *ire* sed *exire* ad eum, ex urbibus utique ac vicis, Judaei dicuntur. Non ergo assentior Spanhemio, Ligfooto & aliis, qui τὴν ἔρημον hujus capitis initio negant vastam solitudinem significare, aut Joannem loca sola incoluisse, sed in habitatis locis cum hominibus versatum. Vide & Matt. XI. 7. & Luc. VII. 24. ubi similis locutio occurrit; *Quid existis in desertum videre?*

AD MATT. III. 6.

Et baptizabantur ab eo in Jordane confitentes peccata sua] En cur *baptismus poenitentiae* vocabatur: nam confessio ad poenitentiam pertinet. Idque sibi Tertullianus de baptismo cap. 20. voluit, ubi plura de poenitentia catechumenorum praefatus, addit *Cum Confessione omnium retro delictorum*, *VT EXPONANT* (h. e. facto suo declarent Matthaei locum de confessione lotorum ab Joanne) *etiam baptismum Joannis: Tinguebantur*, *inquit*, (nempe Matt. III, 6.) *confitentes delicta sua*. De hoc Septimii loco plura dixi ad Act. XIX. 18. quo simul plura contuli, quae hujus etiam loci sunt.

AD MATT. III. 7.

Videns autem multos Pharisaeorum] De sectis Judaeorum occupata jam omnia. Josephus, si probe memini, Pharisaeos cum Stoicis, Sadducaeos cum Epicureis comparat. Ab Josepho credo hausit Porphyrius, cui in secundo de Abstinentia pag. 380. & seq. τριτταὶ ἰδέαι φιλοσοφιῶν apud Judaeos esse dicuntur. Nam tertia est Esseorum, de quibus Porphyr. ibidem usque ad pag. 393.

AD MATT. III. 7.

Progenies viperarum] Gravius fuit dicere *viperarum progeniem* aut *genimina*, quam si simpliciter *viperas* appellasset. Sic Plautus Aul. II. 7. 8. pro rapacibus dixit *rapacidas* quasi ex *rapacidarum* familia ortos; ut sunt *Heraclidae & Pelopidae* &c. Versus comici talis est.

Rapacidarum ubi tantum fiet in aedibus.

Sic etiam Milite glorioso I. 1. 43.

Et quinquaginta centum sycolatronidae.

AD MATT. III. 7.

Quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?] In Graeco Ὑπέδειξεν. Praepositio ὑπὸ internum monitorem significat. Quo inquit, spiritu acti huc ad declinandam Divinam ultionem venistis? poenitentia ne, an potius insita vobis hypocrisi? Si prius; *facite ergo*, ut sequitur, *fructum dignum* spiritu poenitentiae.

AD MATT. III. 9.

Et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abraham] Graece est μὴ δόξητε. *ne videamini dicere*. Δοκέω in Gr. interpretibus haud raro respondet Heb. טוב בעיני *tob*

beeinei,

beeinei, *bonum esse in oculis* alicujus, ut Est. VIII. 8. & passim eodem libro; aut pro *rectum in oculis* alicujus, ut Jos. IX. 25. Quasi si dixerit heic Joannes Hebraice: *Ne bonum* sive *rectum sit in oculis vestris dicere*: ne animum inducatis dicere. Unde optime interpres reddidit *Ne velitis*.

AD MATT. III. 9.

Potens est autem Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham] Notarunt grammatici vocem λαὸς *populus* a λᾶας *lapis* deductam videri, ex eo quod jactis in aversum lapidibus Deucalion & Pyrrha λαοὺς repararint. Apposite enim Pindarus apud Eustathium ait: Α῎τερ εὐνᾶς ἐκτήσαντο λίθινον γόνον, λαοὶ δ᾽ ὀνύμασθεν. Hinc Virg. *Unde homines nati DVRVM genus*. Itemque Ovidius 1. Met.

Unde genus DVRVM sumus experiensque laborum,
Et documenta damus qua simus origine nati.

Itaque non est incredibile, istorum temporum Judaeos plerasque fabellas Graecanicas cognitas habuisse; ac fortasse apud eos decantatae de Deucaloneis lapidibus in homines conversis fabulae τὸ ἀδύνατον in proverbium abiisse; eoque respexisse Baptistam, cum ait, posse Deum vel de lapidibus excitare filios Abrahae.

Ceteroqui, inter locutiones hyperbolicas multa est lapidum mentio apud Hebraeos, ut Habac. II. 11. *Lapis de pariete clamabit*. Hoc ideo dictum, quia nihil magis mutum, quam lapis; unde ỳ. 19. *Vae qui dicit . . . surge, lapidi tacenti*. Ad haec quia lapide nihil est durius, dicitur *Petrae dissolutae sunt ab eo*. *Petrae sicut cera liquescent*, &c. Omnino autem in rebus infrugiferis vel in primis petra numeratur. Unde ὑπερβολικῶς Deut. XXXII. 13. *Ut exsugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo* Ps. LXXX. 17. *De petra melle saturavit eos* Num. XX. 10. *Num de petra hac vobis aquam poterimus ejicere?* Matt. IV. 3. *Dic ut lapides isti panes fiant*. Haec & similia in proverbium abierant; eoque respicit Joannes, asseverans hoc, quo nihil magis videbatur ἀδύνατον, Deum praestare posse, ut ex lapidibus homines exsistant.

Porro autem omnes in id conveniunt veteres, vocationem gentium hic designari. Miscetur ergo hic ἀπόδοσις comparationi, ut saepe in Evangeliis. Vide Luc. IX. 62. & alibi. Integra locutio fuisset: Sicuti potest Deus lapides istos in homines convertere: sic potest multo magis gentiles, cum sint foederis expertes, facere foederatos, & in Abrahamicam stirpem inserere.

AD MATT. III. 10.

Jam enim securis ad radicem arborum posita est] Graecum Ἀξίνη proprie dolabram significat: de qua vide in *De Ascia* pag. 165. & seq.

AD MATT. III. 11.

Cujus non sum dignus calceamenta portare] Hinc manavit adagium, quod Itali quotidianis sermonibus usurpamus: *Non posso portargli le scarpe appresso*. Sed Graeca vox βαστάσαι longe hîc aliam significationem habet. Pro βαστάσαι Matthaei, ceteri Evangelistae in hoc dicto Johannis λῦσαι posuerunt. Non ergo de portandis pone calceis, sed de detrahendis hic agitur, idque non tantum ex aliorum Evangelistarum consensu discimus; verum etiam quia βαστάζω non tantum *ferre*, sed & *auferre* & *detrahere* significat, ut ex Suida ad Jo. XII. 6. docuimus: vide ibi dicta, & ad Jo. XX. 15. quibus locis βαστάζω parem significationem habet. Ceterum haud scio an huc referri possit, quod in Hesychio legitur: βαστὰ· ὑποδήματα, Ιταλιῶται· Varinus iisdem verbis: βαστά,

τὰ

τὰ ὑποδήματα, Ἰταλιῶται. quo demonſtrare volunt, Italis (*) eam vocem ad calceos ſignificandos uſurpatam. An ſicut ὑποδήματα a *ſubligando* ſunt dicta, ita e diverſo eadem βαςὰ ſive βαςακτὰ ἀπὸ τῦ βαςάζεσθαι *quod detraherentur* contraria ratione ſunt appellata?

Ceterum detrahere calceos in ſervorum muneribus numeratum, ex plurimis Graecorum Romanorumque Scriptorum locis conſtat, quos jam alii occuparunt. Apud Hebraeos vero in more poſitum, ut diſcipuli magiſtris, dignitate ſuperioribus inferiores, calceos auferrent, & hinc conſtat, & ex primorum Chriſtianorum inſtituto, apud quos non ſinebatur Epiſcopus ſibi ipſe calceos detrahere, ſed fideles certatim id officii genus parenti ſuo perſolvere contendebant. In Smyrnaeorum epiſtola de S. Polycarpi paſſione, poſtquam B. Polycarpus ipſe ſibi veſtes depoſuiſſet, ἐπειρᾶτο καὶ ὑπολύειν ἑαυτόν· μὴ πρότερον τῦτο ποιῶν, διὰ τὸ ἀεὶ ἕκαςον τῶν πιςῶν σπυδάζειν ὅςις τάχιον τῦ χρωτὸς αὐτῦ ἅψηται. *Calceos etiam ſibi ipſe detrahere tentabat: quod quidem antea facere minime conſueverat, quippe cum ſinguli fidelium quotidie inter ſe ambitioſe certarent, quiſnam prior corporis ipſius cutem contingeret*. In paſſione Fructuoſi Epiſcopi legitur: *Cum veniſſet ad amphitheatrum, ſtatim ad eum acceſſit Auguſtalis nomine lector ejuſdem, cum fletibus deprecans, ut eum excalcearet*. Hinc ex vetere inſtituto manavit, quod hodieque, ut ſubdiaconus Epiſcopo celebranti calceos detrahat.

AD MATT. III. 11.

Hic vos baptizabit in Spiritu Sancto & igni] Vide quae de S. Heraide ex Origene diximus ad Matt. XX. 22. Ac de veterum Chriſtianorum ritu, ignem in baptiſmo adhibentium vide quae curate collegit Fabricius lib. 1. bibl. Graecae c. 32. n. 9. De ſolo *ignis* vocabulo heic controverſia eſt: quam vocem alii aliter accipiunt. Mihi hoc loco *Ignis* videtur figurate poſitus, nec alia de cauſa a Joanne uſurpatus, quam ut *Aquae* eleganter opponeretur. Ignis autem metaphoricus non aliud eſt, quam πῦρ καθαρτικὸν, *ignis purgatorius*, quo vitia excoquuntur atque eluuntur, neque id tantum in altera vita, verum in hac multo magis. Nam ad hunc ignem refertur, quodcumque in hac vita adverſi patimur. Praecipue autem ad *baptiſmum ignis* Martyrium pertinet, uti copioſe demoſtratum a me fuit in Comment. ad Kalend. marmoreum ad 16. Junii cap. 4. 5. 6. Nam quum S. Athenogenem capite truncatum obiiſſe conſtet, cum autem S. Baſilius de Spiritu Sancto Cap. 29. τὴν διὰ πυρὸς τελείωσιν (*conſummationem per ignem*) ſubiiſſe dixerit; non aliter id εὐαπτιοφανὲς tolletur, quam ſi τελείωσις de more pro *baptiſmo* ſumatur, *ignis* autem pro martyrio, ita ut *conſummatio per ignem* omnino ſit baptiſmus martyrii ſeu ſanguinis. Idem ibi cap. 6. exemplo S. Heraidis diſcipulae Origenis comprobavimus: quam item conſtat capite detruncatam fuiſſe, & tamen eam Origines apud Euſebium dixit

(*) Non de quibuſvis Italis id intellexerim, ſed de Magnae Graeciae (quae antiquiſſimis temporibus peculiari vocabulo *Italia* eſt appellata) habitatoribus. Ac ſaepe equidem apud Athenaeum & alios veterum grammaticorum reperi mentionem, qui γλώττας Ἰταλικὰς ſcripſerint: ac falli viros doctiſſimos arbitror, quicumque eum titulum de latinis vocibus ſunt interpretati; cum ego potius de peculiaribus Majoris Graeciae vocabulis intelligendum putem, quae vocabula eodem ſtudio multi collegerunt, quo alii Attica, Jonica, Aeolica, ad haec Rhodia, Alexandrina, Phrygia &c. Longe alius enim titulus eſt qui Diodori libello praefigebatur apud Athenaeum γλῶσσαι Ἰταλικαί, quam qui Apionis opuſculo περὶ Ῥωμαϊκῆς διαλέκτυ apud eundem Athenaeum: illum de Magnae Graeciae, hunc de Latinis vocibus licet intelligere.

xit *Baptismum per ignem* (h. e. per martyrium) *suscepisse*. Omnino quia tam Basilio quam Origeni, persuasum fuit in hoc controverso Baptistae dicto *Ignis* vocabulo martyrium primario designari. Cetera quae huc pertinent, ex citato mei commentarii loco peti possunt.

AD MATT. III. 12.

Cujus ventilabrum in manu ejus] Dubium est utrum τὸ πτύον *vannum* significet, qui, teste Columella & Servio, frumenta purgabantur, an *palam* ligneam grandiorem, qua hodieque contra ventum frumenta jactantur, ut a pulvere & aceribus secernantur. *Palam* Tertullianus intellexit, de persec. c. 1. *Pala illa, quae Dominicam aream purgat*. Nec tantum Tertulliani indicio, sed & Cypriani & Augustini, constat in vetere Italica versione *palam* fuisse lectum. Cyprianus epist. 51. *Nec quisquam sibi quod soli Filio Pater tribuit, vindicare potest, ut putet aut ad aream ventilandam & purgandam palam ferre posse, aut a frumento universa zizania humano judicio separare*. Ibidem: *Aut quasi ipsi palam ferre & aream purgare concessum sit, paleas conetur a tritico separare*. Et, quod sequitur, *in manu ejus*, id palae potius, quam vanno, convenit. Hesychius: Πτύον, θρίναξ· ξύλον, ἐν ᾧ διαχωρίζουσι τὸν σῖτον ἀπὸ τῶν ἀχύρων. Praepositio ἐν ᾧ vanno convenire videbatur: sed commode Varinus eam praepositionem expungit: Πτύον πτυάριον, θρίναξ. ξύλον, ᾧ διαχωρίζουσι τὸν σῖτον. Et fortassis hoc est discrimen inter λίκνον, sive λίκμον, & πτύον, ut illud vannum, hoc palam significet. Ac peculiaris ea pala fuit, quam proprio vocabulo *ventilabrum* (qua voce rectissime hic utitur interpres) appellabant. Columella II. 10. *Nam cum acervus paleis granisque mistus in unum fuerit congestus, paullatim ex eo ventilabris per longius spatium jactetur*. Quae jactatio vanno non convenit; nam hac sursum versus ejaculamur. Non erit porro alienum Homeri hic versus adscribere Il. XIV. 588.

Ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ πλατέος πτυόφιν μεγάλην κατ' ἀλωὴν
Θρώσκωσι κύαμοι μελανόχροες ἢ ἐρέβινθοι
Πνοιῇ ὑπὸ λιγυρῇ καὶ λικμητῆρος ἐρωῇ.
Ὣς ἀπὸ θώρηκος Μενελάου κυδαλίμοιο
Πολλὸν ἀποπλαγχθεὶς, ἑκὰς ἔπτατο πικρὸς ὀϊστός.
Area ut in magna nimirum rejiciuntur
Ex patulâ nigraeque fabae cicera albaque palâ,
Jactante agricola, ac Zephyris stridentibus: aerea
Sic e lorica Atridae decora alta gerentis
Ocyor exsiliens longe rejecta sagitta est.

Quos sane versus eo adscripsi, ut plane intelligatur, falli lexicographos, qui πτύον *vannum* interpretantur, cum *palam* aut *ventilabrum* (quae sunt synonyma) vertere debeant. Nam palae, non item vanno, Homericum epitheton πλατέος convenit: deinde vannus sursum versus ejaculatur frumentum, at πτύον secundum lineam horizonti parallelam, uti Homerica comparatio suadet. Virgilius eundem motum horizontalem indicat III. Georg. 134.

Surgentem ad zephyrum paleae jactantur inanes.

Adde quod πτύον est a πτύω *exspuo*; non autem sursum, sed secundum lineam horizontalem, sive potius quam vocant parabolam, spuimus. Postremo in glossis veteribus πτύον *pala* & *ventilabrum* vertitur, non autem *vannus*. *Vanni* autem interpretatio in iisdem glossis est θρίναξ, δι' οὗ τὸ ἄχυρον χωρίζουσιν ἀπὸ τῶν καρπῶν

Fuit ubi hoc loco pro *ventilabro* legeretur *palmula*. Nam Pionius martyr (in Actis apud Ruinartum num. IV. pag. 142.) sic loquitur: *Cum enim colonus aut bicorni furca triticum verrit, aut palmulari* (legendum puto aut *palmula aream*, uti mox ostendo) *sine pondere palea vento auferente jactatur; triticum autem grave & solidum in eo loco, in quo manserit, perseverat*. Quod dixi scribendum esse *palmula aream*, infra ex gemina ejus Martyris sententia fit manifestum, ubi (num. XII. p. 146.) ait: *Satanas nos expetit, & ignea palmula aream* purgat.

AD MATT. III. 12.

Et congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili.] Non nova ista est allegoria tritici palearumque ad designandum proborum reproborumque discrimen. Ex uno dumtaxat Aristophanis apud Suidam versiculo intelligitur, eandem olim allegoriam ab illo Comico institutam sic, ut *cives* frumentum, inquilini *paleae* essent. Nemo autem, ignorat, apud Athenienses quantum discrimen dignationis esset inter *ἀςὺς* & *μετοίκυς*, *cives* & *inquilinos*. Suidas sic habet in Μέτοικοι. Μέρος εἰσι τῶν πολιτῶν οἱ μέτοικοι εὐτελές, ὡς τὰ ἄχυρα τῶν κριθῶν. Ἀριςοφάνης.

Τὺς γὰρ μετοίκυς, ἄχυρα τῶν ἀςῶν λέγω.

Ajo inquilinos, paleas esse civium.

Paleas autem comburet &c.] Non crassiores paleae sive culmi intelliguntur, cum de ventilatione est sermo, sed de minutioribus purgamentis proprio vocabulo *aceribus* appellatis. Ἄχυρον utrumque significat, a quo fit *acus*. Nam prior purgatio a culmis non per ventilabrum, sed per *τρίαιναν tridentem* fit.

AD MATT. III. 13.

Tunc venit Jesus a Galilaea in Jordanem ad Johannem ut baptizaretur ab eo.] Hinc mansit, ut antiqui Christiani acti reverentia baptismi Christi, in Jordane baptizari ambierint. Apud Eusebium IV. de vita Const. 62. Constantinus baptismum ab Episcopis flagitans, ait inter cetera: ἐπὶ ῥείθρων Ἰορδάνυ ποταμῦ τῦτ᾽ ἐνενόυν ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ᾽ ὧν καὶ ὁ Σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον τῦ λυτρῦ μετασχεῖν μνημονεύεται. *Equidem olim id agere statueram, in quo Servator ipse ad exemplum nostrum lavacrum suscepisse memoratur.*

AD MATT. III. 16.

Et vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam] Vidit non tantum Jesus, sed & Joannes (ex Jo: I. 32. 33.) imo & astantes, opinor; primum quia non insolens Hebraeis est ut verba activa neutraliter significent, *vidit* pro *visus est*, *apparuit*; deinde ii viderunt, in quorum gratiam haec *φάσις* (*visio*) parabatur. Judaeorum vetus erat traditio, Spiritum Domini in similitudinem volucris olim aquas primigenias confovisse (de quo vide quae ad Gen. I. 2.); huic traditioni velificatur nunc Deus, idque in Judaeorum ipsorum gratiam, qui, si mens non laeva fuisset, potuissent inde Christi Divinam missionem colligere.

Et vidit Spiritum Dei descendentem, sicut columbam & venientem super se] Jam a Noachicis temporibus columba legatione quadam functa fuit: cujus illustris rei memoria apud ethnicos etiam mansit, uti liquet ex Severi, & Alexandri nummis Apameae cusis, in quibus arca cum supervolitante columba scalpitur. Hinc fortassis ortum, ut simili quodam ministerio apud Anacreontem columba perfungatur in ea oda, cujus initium Ἐρασμίη πελεία. Ad quam oden, notat, si probe memini, Tanaquillus Faber, mansisse hoc apud orientales, ut peregre profecti,

profecti, columbas secum auferant domum remeare doctas, quarum pedibus postquam pittacia sive epistolas alligaverint, ita demum liberas dimittunt, in patriam redituras. Moris hujus antiquitatem (praeterquam quod scimus orientales veterum institutorum tenacissimos) a Plinio didici X. 37. *Quin & internuntiae*, inquit, *in rebus magnis fuere* (columbae) *epistolas annexas earum pedibus obsidione Mutinensi in castra consulum D. Bruto mittente. Quid vallum & vigil obsidio... profuere Antonio, per caelum eunte nuntio?* Idem in obsessa Belgii urbe patrum nostrorum memoria factitatum narrant. Inter cetera theatrorum ludicra apud Romanos columbae nuntiae dimittebantur. Sed & moris hujus antiquitatem docet versiculus ille Pherecratis Pictoribus apud Athenaeum lib. IX. c. XI.

Ἀπόπεμψον ἀγγέλλοντα τὸν περίστερον:
Dimitte sis columbulum internuntium.

Ergo cum a Noachicis usque temporibus, uti dixi, id munus aviculae hujus peculiare fuerit: nil mirum si Spiritus Sanctus Patris mandata perlaturus, quibus Christus Dei filius declarabatur, apposite speciem columbae praesetulit; cujus ceteroqui τὸ ἀκέραιον notat, hoc praecipue in legatione quaeri, ne per vafritiem animi quidquam secus dicatur, aut fiat, quam mandatum fuit; ex quo fit ut in historia sacra, aeque ut apud Homerum, legati ipsissima verba referant, ne mutata quidem vocula, quae audierant. Vide quae diximus ad titulum Ps. LV.

AD MATT. III. 17.

Et ecce vox de caelis dicens; Hic est Filius meus dilectus &c.] Saepe in N. T. *vocis* de caelo fit mentio. Estne hoc idem ac quod Judaeis, בת־קול *bath-kol*, *filia vocis*, dicitur, an longe aliud? De *filia vocis* consule Buxtorfii lexicon Rabbinicum p. 320. in quo loco miras Judaeorum tricas reperies in exponenda *Filia vocis*. Qui tamen in rebus suis hospites mihi plane videntur. Nam קל *Kol*, *vox* Hebraeis *tonitru* significat, idque passim in vetere codice. Rursus quidquid alia ex re proficiscitur, aut ei jungitur, id *FILIVS* aut *FILIA* vocatur. Itaque filiam vocis interpretor oraculum de caelo editum, sed cum tonitru junctum. Certe heic & nubis (*caelum* appellant Evangelistae) scissio fuit, i. e. tonitru, & fulgura (sic enim fulgorem interpretor, cujus meminit in hac historia Justinus Dial. cum Tryphone, & Evangelium Ebionaeorum apud Epiphanium Haer. XXX. n. 13. & Liturgia Syrorum) ac postremo diserte Hieronymus (seu quis alius auctor comm. in Ps. LXXVI. 17.) dixit, *facta est vox tonitrui rotae similis*. Vide Euthymium & alios in Ps. XXXVIII. 3. Nonnulla horum occupavit Calmetus in Diss. de Baptismo ad Marcum, artic. 3. pag. 350.

AD MATT. IV. 3.

Si Filius Dei es] Apparet haec Evangelistae scribi non sine respectu ad praecedentis capitis finem, ubi vox caelitus edita talis fuit: *Hic est Filius meus dilectus*. Haec vox diabolo innotuit (Deo sic volente, nam ut Augustinus ait in IX. de Civ. 21. *Tantum innotuit* (diabolo) *quantum voluit; tantum autem voluit, quantum oportuit*) ceterum de notione τῦ *Filii* dubitabat; utrum natura an adoptione filius esset. Id jam ut exploret, aggreditur JESVM, atque his dictis pertentat.

Dic ut lapides isti panes fiant] Hic unus character est, ex quo de solitudine, in qua CHRISTVS degebat, judicari possit. Hinc enim intelligitur, eam

non in plano jacuisse (cujusmodi solitudines ad Judaeae meridiem, quae carent silice) sed in montibus ac rupibus saxo asperis. Haud longe a vero absunt, qui montes Galaaditicos Christi secessu consecratos, ajunt. Accedit quod sequitur ℣. 8. *in montem excelsum valde*. Alter character a Marco I. 13. traditur illis verbis, *Eratque cum bestiis*. Utrum vero iidem montes τὰ θηρία alerent, periti locorum aestimabunt.

Jam vero si solitudo Christi secessu nobilitata in montibus, quos dixi fuit; illud inde sequitur, ordinem tentationum, quem Lucas sequitur, veriorem esse, quam alterum Matthaei; apud quos duos posteriorum duarum tentationum alternat ordo. Nam verisimilius est prius Christum in cacumen montis, in quo jam versabatur, perlatum esse, ac mox in Templi pinnam, quam contra.

Dic ut lapides isti panes fiant] Otiose nonnulli quaerunt cur lapides potius quam arbores &c. in panes transmutari petierit. Et otiosae quaestioni inepta solent responsa reponere. Non alia certe caussa fuit, quam lapidum paniumque proverbialis ἀντίθεσις, quae clare Matt. VII. 9. notatur, ubi panis cum lapide, piscis cum serpente ex adverso comparatur.

Accedit quod lapidum in esculenta aut poculenta conversio Hebraeis inter proverbialia ἀδύνατα numerabatur, ut cum Moses ait: *Numquid de rupe ista latices vobis in potum eliciam*? Et illud: *Mel de petra, oleumque de saxo durissimo*.

AD MATT. IV. 4.

Scriptum est, Non in solo pane &c.] *Scriptum est* Hebraei veteres dicebant, quoties sacrorum voluminum loca allegarent, idque ut distinguerent a non scriptis traditionibus. Hinc *Scriptura* nomen invenit, non κατ' ἐξοχὴν, ut opinantur, sic appellata, sed cum aperto discrimine ab iis, quas dixi, traditionibus, quibus ceteroqui Pharisaei parem dignationem tribuebant.

AD MATT. IV. 5.

In sanctam Civitatem] Nota omnibus est Siclorum inscriptio hebraeo sermone *Jerusalem Sancta*. Ac ne ethnicis quidem hoc civitatis ἐπίθετον obscurum fuit. Appianus in Mithridaticis pag. 244. a Pompeio expugnata fuisse Hierosolyma, VRBEM EIS SANCTISSIMAM, scripsit: ἕως καθεῖλεν Ἱεροσόλυμα τὴν ἁγιωτάτην αὐτοῖς πόλιν.

Urbs sancta appellata propter templi utique sanctitatem. In nummis urbes ἱεραὶ καὶ ἄσυλοι sexcentae inscribuntur, templorum in iis sitorum reverentia. De regionis templo Ephesino adjacentis finibus saepe immutatis, Strabo lib. XIV. Tacitus An. III. 62. de Hierocaesarea: *Memorabantur Imperatorum nomina, qui non modo templo, sed duobus millibus passuum eandem SANCTITATEM tribuunt*. Sic illud Matt. XXIV. 15. *Abominationem . . . in loco sancto*, de regione Hierosolymitana est intelligendum, non de Templo, uti Grotius ex Josepho & Machabaico priore confirmat. Ceterum sequioris aetatis Graecis Hierosolyma passim Hagiopolis dicebatur. Exstat apud Cotelerium in monumentis Ecclesiae Graecae to. 3. pag. 220. & seq. Graece & Latine vita Sabae Hagiopolitani h. e. Hierosolymitani, auctore Cyrillo Scythopolitano.

Herodoto Hierosolyma appellatur Κάδυτις a *Kedutha*, *sancta*: de quo vide dicta a Prideaux to. 1. pag. 106. -- 110.

AD MATT. IV. 8.

In montem excelsum valde] Sic Hebraei superlativum, quo carent, solent

περιφράζων· quae consuetudo etiam ad Judaeos Hellenistas manavit. Cum multa autem mihi videtur Lucianus ex Evangeliis in suos dialogos transfudisse, tum hoc, quod de diabolo refertur, ex altissimi montis specula orbem universum commonstrante. Quod ille in Charontem suum venustissime transtulit.

Haec omnia tibi dabo &c.] Nec ab hoc loco alienum somnium illud inter cetera imperii portenta Severo oblatum narrante Xiphilino: Καὶ ἄλλο τε ἀνήχθη ἐς περιωπὴν ὑπό τινος, καὶ καθορῶν ἀπ᾽ αὐτῆς πᾶσαν μὲν τὴν γῆν, πᾶσαν δὲ τὴν θάλατταν, ἐφήπτετο αὐτῶν, ὥσπερ παναρμονίου τινὸς ὀργάνου, καὶ ἐκεῖνα συνεφθέγγετο. *Praeterea alio tempore quidam eum (secundum quietem) in speculam adduxit, ex qua ipse terras universas ac maria est conspicatus: quae cum non secus quam musicum instrumentum pulsavisset, plurimus inde concentus reddebatur.* Narrat eandem rem Spartianus Severi vita cap. 3. his verbis: *Deinde ex altissimi montis vertice orbem terrarum Romamque despexit, concinentibus provinciis lyra, voce, vel tibia.*

Apud Livium XXI. 35. Hannibal in summo Alpium jugo, *unde longe ac late prospectus erat consistere jussis militibus, Italiam ostentat . . . moeniaque eos tum transcendere, non Italiae modo, sed etiam urbis Romae . . uno aut summum altero praelio arcem & caput Italiae in manu ac potestate habituros.* Isque veluti locus communis evasit, quo rhetores utebantur, quoties humanae vitae imaginem ponere ob oculos vellent. De Luciano modo monuimus, apud quem in Charonte sive Contemplantibus, Mercurius Charontem in altissimum montem adducit, unde ei mille hominum ambages digito intento demonstrat. Cyprianus ep. ad Donatum: *Paullisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem; speculare inde rerum infra te jacentium facies; & oculis in diversa porrectis, ipse a terrenis contactibus liber, fluctuantis mundi turbines intuere. . . . Cerne tua itinera latronibus clausa*, & quae ibi per omnes humanae vitae partes describuntur. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *O si possemus in talem ascendere speculam, de qua universam terram sub nostris pedibus cerneremus; jam tibi ostenderem totius orbis ruinas, gentes gentibus, & regnis regna collisa.*

AD MATT. IV. 10.

Vade retro Satana] Graecum ὕπαγε idem est quod *vade retro*, ut patet ex Jo. VI. 66. collato cum 67. Hoc sic interpretatur Prudentius, quasi revera Satanas in tergum ruisset. Sic enim hunc locum περιφράζει Cathemer. VII. 195.

Sed increpata fraude post tergum ruit.

Sane Persae qui religionis caussa Meccam adeunt, ubi eo pervenerunt, inter ceteras caeremonias, ad montis Menah radices se conferunt, ibique lapides quosdam retrorsum post tergum jaciunt, eo ritu Satanae tentamenta a se repulsuri, quemadmodum Ismaëlem Arabum parentem olim fecisse praedicant, quando a diabolo tentatus fuit. Vide Salmonis Persiam ex Anglico traductam cap. XV.

AD MATT. IV. 18.

Ad mare Galilaeae] Matthaeum Porphyrius & Julianus reprehenderunt, quod lacum haud sane maximum *mare* nuncuparit. Insulsa reprehensio; quippe cum non tantum Hebraei quamcumque aquarum collectionem sic appellarint; verum etiam profani sic nonnunquam loqui consueverint; uti diximus ad Gen. I. 10.

AD

AD MATT. IV. 18.

Et Andream fratrem ejus] Ἀνδρέας. Nomen hoc celebre apud ethnicos fuit. Ariſteas in LXXvirali hiſtoria tradit, ſe cum Andrea Ptolemaei ἀρχισωματοφύλακι ad Eleazarum interpretationis biblior. procurandae cauſa legatum. Celeberrimus praeter ceteros fuit Ἀνδρέας ὁ ἰατρὸς, *Andreas medicus* is, cujus non tantum ſaepe Galenus, ſed & Dioſcorides prooem. lib. 1. & Cornelius Celſus praef. lib. V. meminerunt. Cum autem Dioſcorides Julii Caeſaris & Auguſti aequalis exiſtimetur; hinc patet nobilem illum medicum Apoſtolo antiquiorem fuiſſe. Apud Fabrettum in volumine inſcriptionum pag. 91. n. 179. eſt & alius quidam TI. CL. ANDREAS. Itemque pag. 157. n. 263. PHILVSA. ANDREI. LIBERTI. VXOR. Ubi ANDREI ſic eſt a recto *Andreas*, ut alibi apud eundem pag. 754. n. 606. TEVDI venit a nomine *Teudas*. Apud Athenaeum pag. 634. A. neſcio quis *Andreas* Panormitanus occurrit, qui Σικελικὰ ſcripſerit. In Gudiano ſyntagm. pag. 285. 11. occurrit P. SERVILIVS. P. L. ANDREA, ut apud Terentium *Chaerea* pro Χαιρέας.

AD MATT. IV. 19.

Faciam vos fieri piſcatores hominum] Similis eſt illa apud Platonem Euthydemo (pag. 290. B. Edit. Serrani) ars θηρευτικὴ ἀνθρώπων, *ars hominum venatrix*.

AD MATT. IV. 24.

Et lunaticos] Gr. σεληνιαζομένους. Alexandro Tralliano σεληνιακὸς dicitur, qui aliis *epilepticus*. Sed & vetus poëta de viribus herbarum, quem Fabricius lib. III. cap. 26. bibl. Gr. edidit, ℣. 176. σεληνιασμὸν hunc morbum appellat. De σεληνοβλήτοις vide Budaeum com. Porro Syrus vertit iſtud σεληνιαζομένους, *filios tecti*, quaſi qui conclavibus contineri neſciant, ac tecta ſcandere, aut ceteroqui liberiorem aërem ſpirare cogantur. Cui concinere videtur quod idem vetus poëta de virib. herbar. ℣. 174. polium conducere ait:

> Πρὸς τὸν ἀπαυλισμὸν τὸν ἀπ' (fort. ὑπ') αἰθέρος, ὃν καλέουσιν
> Ἄνθρωποι χαλεπὴν ἱερὴν νόσον ἀμπλακιῶτιν,
> Οἱ δὲ σεληνιασμὸν &c.

Morbum comitialem *ſecubationem ab aethere* appellat, quem eo correpti oderunt; vel ſi ὑπὸ ſcribendum, vertes *ſecubationem a ceteris mortalibus & ſub divo cubationem*. Vide Rentorfium in notis ad eum poëtam.

AD MATT. V. 1.

Videns autem Jeſus turbas, aſcendit in montem; & cum ſediſſet, acceſſerunt ad eum diſcipuli ejus]. Graece eſt: καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ: Hebraeorum more, qui pronomina ſingulis ferme vocibus affigunt; quod ad alia horum ſcriptorum loca notavimus. Jam vero cur in monte potiſſimum haec concio ſit habita, pro ſuo quiſque captu rationes alius alias extuderunt. Quae quanquam eſt minime neceſſaria ἀκρίβεια· tamen ea maxime omnium idonea ratio mihi viſa fuit, quod in ſinuatis atque in ſeſe reductis montium lateribus poſſent οἱ ὄχλοι cuneatim, ferme ut in theatrorum praecinctionibus aſſidere, & aeque omnes in ſermocinantem Chriſtum intueri. Sane cum in proſeuchis conciones hujuſmodi haberi conſueviſſe ex Philone in de legatione diſcamus; ea cauſſa fuit cur proſeuchae in montibus aut amnium ripis (ut ad Luc. VI.

12.

12. & Act. XVI. 13. notavimus) constituerentur; aut cur Sicimorum proseucha apud Epiphanium haer. 80. n. 1. θεατροειδὴς fuerit.

AD MATT. V. 3.

Beati pauperes spiritu] Has *beatitudines* antiqui Patres εὐλογίας appellarunt. Sed & Ambrosius: *Mandatum accipit octo illis partem dare, fortasse benedictionibus.* Pulchre Dionysius Alex. de Macare Martyre apud Euseb. VI. hist. 41. ad has Christi εὐλογίας alludit, ut optime vidit Valesius: *καί τις ἕτερος . . . προσηγορίαν ἅμα καὶ τὴν* ΕΥΛΟΓΙΑΝ *ἀληθὴς Μακάρ. Item alius . . vere Macar, quippe ipso nomine Dominicam ejus benedictionem attestante*: Rufinus verterat *vir nominis sui Macarius*: Alluditur autem ad postremam potissimum benedictionem infra ℣. 10. & 11. Confer cum his etiam dicta ad Luc. II. 34.

AD MATT. V. 4.

Beati qui lugent] οἱ πενθοῦντες. Tritum est Graecorum adagium: ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες. Nullâ re magis prodit se pietas.

AD MATT. V. 13.

Quod si sal evanuerit] μωρανθῇ, quod Noster heic & apud Luc. *evanuerit*, reddidit, & Afri (ut patet ex Aug. *de serm. Dom. in mon.* & S. Eugenio Episcopo Carthag. epist. ad cives suos apud Greg. Turon.) *infatuatum*; hoc Ecebolius sophista scite ἀναίσθητον est interpretatus; qui cum ad Imperatorum mores se fingens, sub Constantio Christianum, sub Juliano gentilem, ac postremo post hujus mortem rursus se Christianum gereret; pro foribus Ecclesiae pronus his vocibus utebatur: *πατήσατέ με τὸ ἅλας τὸ ἀναίσθητον*: *calcate me sal insipidum*: huc spectans scilicet.

At scite Marcus IX. 50. ἅλας ἄναλον posuit, Noster *sal insulsum*. Hinc Calmeti acumen non probo, *sal terrae* nescio quam pinguem argillam, qua ad stercorandos agros uterentur, interpretantis. Τὸ μωραίνεσθαι & ἁλισθῆναι non nisi de vero sale dicuntur. *Sal* autem *terrae* sic dicuntur hic Doctores, ut ℣. sequente *lux mundi*. Potius, siquid argutari libet, spectatur ad Hebraeorum ritum, apud quos omnis victima sale condienda erat: Levit. II. 13. Marci IX. 48. eoque subnectitur: *Quod si sal evanuerit* &c.

Quod si sal evanuerit] Graece μωρανθῇ i. e. ad verbum *infatuatum fuerit* (quomodo Hilarius aut quis alius hunc locum citat) sive *fatuum evaserit*. Apud Coelium Apicium (IV. 2. ubi de *patella Lucretiana*) falso *fatuum* opponitur. *Gustas: si FATUUM fuerit, liquamen adjicies; si SALSUM, mellis modicum.* Marcus heic habet *si sal insulsum fuerit* (Gr. ἄναλον) i. e. *sal sine sale*. Deinde quod heic Matt. ait *in quo salietur*, Marcus posuit, *in quo illud* (ἀρτύσετε) *condietis?* in quo supplendum est *sale*, (ut eadem sententia sit atque in Matthaeo) *in quo illud sale condietis*: nam ceteroqui antiquis ignota non erat quaedam salium conditura, non eo pertinens ut sal salsius evaderet, sed ut ad multa utilius, imo & suavius. Vide Coel. Apicium I. 27. ubi ad eam condituram miscet simul *Salis communis fricti lib. I. salis ammoniaci fricti lib. II. piperis albi unc. III.* ac plura alia, quae non est operae huc afferre. Haud dissimilem salium conditorum confectionem legere licebit apud Aëtium & Marcellum Empiricum. Lasere sal condiebat Dioscorides, Plinius *aromatibus ex liquamine piscium*. Verum, ut initio dicebam, haec conditura nihilo salsius sal efficiebat; verum sive corpori conducibilius, sive gustui suavius.

AD

AD MATT. V. 15.

Neque accendunt lucernam & ponunt eam sub modio] Sermone Orientali tertia pluralis verbi notat τὸ εἰωθὸς, id quod fieri solet. Passim usurpatur his libris. Vide Matt. XI. 17. 18. 19. ubi λέγουσιν pro eo quod dici solet, & alibi saepe. At Graeci & Latini raro sic loquuntur. Tale est illud Strabonis lib. X. initio pag. 476. οὐ πάνυ δὲ τὸν τοῦ Ἀνδρωνος λόγον ἀποδέχονται &c. *Non multum Andronis heic rationem probant* i. e. non valde probatur.

AD MATT. V. 16.

Sic luceat lux vestra coram hominibus] Gr. ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Istud ἔμπροσθεν cum casu patrio significatu *coram*, est ita Hellenistarum peculiare, ut alibi haud facile repereris. Usurpatur in inscriptione apud Grut. LXXI. 11 ℣. 14. ἔμπροσθεν τοῦ δήμου. At eam epigraphen ab Judaeo religionis suae transfuga elucubratam & alibi notavi, & vel pueri vident.

AD MATT. V. 16.

Et glorificent Patrem vestrum, qui in Caelis est] Gr. δοξάσωσι· Hanc τοῦ δοξάζω significationem esse mere Hellenisticam docet heic Grotius, ad exprimendam vim τοῦ כבד chibbed Hebraici. Ego quamvis non diffitear longe aliud plerumque apud Externos scriptores valere τὸ δοξάζω, quam in sacris paginis: tamen & hujus notionis non levia vestigia apud profanos video deprehendi. Polybius. . . . . ἐπ' ἀρετῇ δεδοξασμένοι ἄνδρες. Ut ab *opinor*, quod examussim τῷ δοξάζω respondet, est apud Florum II. 7. *Rhodos opinatissima insula*: & Gellius, referente Alciato VIII. Parer. 12. *opinatissimos auctores* dixit: & ex Ennio affertur istud: *Cum opinati loquuntur pariter atque ignobiles*. Glossae veteres προσδόκιμος *opinatus*.

AD MATT. V. 17.

Non veni solvere sed adimplere] Graece: οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. Ferunt Zaleucum Locrum legislatorem, cum belli tempore armatus in concionem processisset, quod ex ipsius legibus capitale erat; re ab aliis notata, *non se soluturum legem*, sed *confirmaturum* dixisse, morte sua scilicet; e vestigio enim ferro incumbentem vitam finiisse. Refert id Eustathius ad Il. A. p. 62. Φέρεται δὲ καὶ περὶ Ζαλεύκου τοῦ Λοκροῦ ἱστορία, ὡς νομοθετήσοι μὲν ὁ ἀνὴρ, μηδένα φορεῖν ὅπλα ἐν βουλευτηρίῳ· ἐπεὶ δέ ποτε πολέμου ἐπικειμένου ἔνοπλος ὢν εἰσῆλθε κατ' ἀνάγκην οὕτως ἔχων εἰς τὴν βουλὴν, ὑπέκρουσεν μέν τις ὡς ἤδη τὸν νόμον ὁ Ζάλευκος λέλυκεν. Ὁ δὲ ΟΥ ΛΥΣΕΙΝ ἔφη, ΑΛΛΑ ΚΥΡΩΣΕΙΝ. Καὶ ἅμα τῷ ξίφει διὰ ἑαυτὸν ἀπέρρηξε τὸ ζῆν, ὅπερ ἦν ποινὴ τῷ παραβάντι τὸν νόμον. Quod fane factum & Val. Max. VI. 5. exter. 4. & Diodorus l. XII. p. 84. referunt. Ceterum locutio λύειν τὸν νόμον Demostheni est familiaris. Ut in ea lege, quam or. in Timocratem recitat: τῶν δὲ νόμων τῶν κειμένων μὴ ἐξεῖναι λῦσαι μηδένα. Et infra: ἐὰν δέ τις λύσας τινὰ τῶν νόμων &c. *Solvere senatusconsultum* eadem notione dixit Livius III. 21. initio orationis Cincinnati: *Quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis*.

Sed adimplere] Graece ἀλλὰ πληρῶσαι. Ne haec quidem ignota est locutio priscae Graeciae. Herodotus ἐκπλῆσαι τὸν νόμον dixit.

AD

AD MATT. V. 18.

Amen quippe dico vobis] Similes sunt illae adseverandi formulae apud Homerum frequentes. Τοιγὰρ ἐγὼ . . . ἀληθέα πάντ' ἀγορεύσω. Vel Τοιγάρ ἐγὼ . . . μάλ' ἀτρεκέως ἀγορεύσω. Vel Τοιγάρ ἐγὼ . . . ἀληθείην καταλέξω. Τὸ *Amen* autem apud Hebraeos orationi praefixum ἀποφαντικὸν fuit, subjunctum autem εὐκτικόν. Non absimilem habuit apud Romanos δύναμιν illud *ex animi sententia*.

Aut unus apex] quod Graeci κεραίαν, id Latini *apicem*, aut *sicilicum* appellarunt. *Sicilicum* quid sit, docebit te Victorinus in orthographia, itemque Isidorus I. 26.

AD MATT. V. 19.

Minimus vocabitur in regno caelorum]. κληθήσεται *vocabitur* h. e. erit. Ea est notio verbi קרא *Kara* apud Hebraeos, itemque κεκλῆσθαι apud Graecorum antiquissimos. Hom. Il. IV.

καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις
Κέκλημαι. . . . *Quoniam tua conjux*
Nuncupor.

Ubi Eustathius notat κέκλημαι tantundem esse quod εἰμὶ. Sic & Il. III.

Τῷ δὲ νικήσαντι φίλη κεκλήσῃ ἄκοιτις.
Nec mora victori dilecta vocabere conjux.

Hes. Theog.

Ηγάγετ' ἐς μέγα δῶμα φίλην κεκλῆσθαι ἄκοιτιν.
Magnificam ipse domum uxoris sub nomine duxit.

Qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum.] Exstat ejusdem argumenti Dissertatio 15. Maximi Tyrii ὅτι οἱ σύμφωνοι τοῖς ἔργοις λόγοι ἄριστοι, *Eos demum sermones praeclarissimos esse, quibus facta respondeant*.

AD MATT. V. 22.

Omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio] A Vulgato interprete, Aethiope, & Arabe abest interpretatio vocis εἰκῆ, quae & in Graeco est, & in Syro, omnium fidissimo interprete. Τὸ εἰκῆ vero vel *frustra* significat, i. e. *sine effectu*; vel *temere*, h. e. aut sine causa, aut vero sine deliberato consilio, quod Graece dixeris ὡς ἔτυχεν, quibus verbis Hesychius reddit τὸ εἰκῆ. Haec ultima interpretatio verior est, quia levissimum genus irae Servator primo loco posuit, h. e. eam quae, uti se dat occasio, sine praeconcepto conviciandi consilio sese effundit: quam tamen ii facile declinant, qui vix dum nascentes vitiorum motus praefocare assueverunt. Isocr. Panath. τοῖς εἰκῆ καὶ χύδην, ὅτι ἂν ἐπέλθῃ, λέγουσιν h. e. *inconsulto quidquid in buccam venit, effutientibus*. Quod si τὸ εἰκῆ *sine causa* interpretemur; tum gravior ira foret, contra CHRISTI scopum. Quod a Syro dixi non fuisse heic praetermissum τὸ εἰκῆ, notabis adhaec, ipsissimam fontis vocem usurpasse, איקא *iki*: quam vocem idem interpres & alibi in N. T. usurpavit, & haud raro Syrus Veteris Codicis. Dicent, opinor, Syros eam vocem a Graecis mutuatos: sic enim vulgo arbitrantur homines: quaecumque Chaldaei Syrique communia cum Graecis habent, protinus ea de Graeco sumpta clamant. In quo ut interdum vera dicunt, quoties scil. Graeca vox radices fixas in Graecia habet; sic ubi nullam Graeci originem vocis possunt ostendere; satius est dicere, a Chaldaeis Syrisve utpote antiquioribus, eam vocem transfusam in Graeciam. Certe apud Graecos vox εἰκῆ nullam sui origi-

nem potest ostentare: imo si ab εἰκὸς deducas, contrarium significabit, ac dicendum potius cum A στερητικῷ fuisset ἀεικῆ. Ne apud Syros quidem, inquis, origo vocis suppetit. At certe hoc uno Syri vincent, quod pluribus ante saeculis litteras & scientias, quam Graeci, habent. Haec volui de איקא *iki* loci hujus adnotare; ut intelligatur, non esse incredibile, ea ipsa voce CHRISTVM, quippe Syriace loquentem, fuisse hîc usum, eamdemque Matthaeum prout sua initio Syriace scripsit, illevisse suis commentariis; quam porro Graecus interpres (quod a Graecis eâdem notione usurparetur) optimo consilio retinuerit; non secus ac sequens Ῥακὰ de Syro Matthaei, & CHRISTI retinuit. Videndus Millius de εἰκῆ, & Vulgata vetus apud Calmetum. Videnda omnia loca, indicata in Castello, quibus Syrus adhibet τὸ איקא *iki*, ut animadvertatur qua notione usurparit.

AD MATT. V. 25.

Esto consentiens adversario tuo cito dum es in via &c.] Lucem his fenerantur miram leges Atticae & XII. Tabb. vide & huc confer Heineciana to. 2. Antiq. pag. 226. h. e. ad lib. 4. tit. 6. num. 18. not.

AD MATT. V. 28.

Omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo] Graece cum genitivo πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς· eleganter: nam eadem syntaxis apud profanos de amatoria cupidine, ut apud Lysiam ἐπεθύμησα τȣ̃ μειρακίȣ. Et quidem apud Athenaeum ἐπιθυμεῖν κόρης. Id Latine est *deperire*.

AD MATT. V. 29.

Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum] Convenit huic Christi sententiae lex illa Zaleuci Locri legislatoris de adulteris oculorum effossione puniendis. Nam quia primus ad scelus illud gradus aspectio fuerat; merito, ut vitium radicitus evelleretur, oculi eruebantur. Aelianus qui XIII. Var. hist. 24. legem hanc refert, simul addit, cum Zaleuci filius poenae isti obnoxius factus esset, Patrem, partito supplicio, alterum sibi effodi oculum jussisse: quod narrat etiam Valerius Max. VI. 5. exter. 3. Sed & antiquius multo id institutum fuit, si vera modo sunt, quae mythologi narrant. Orioni, quod Candiopem aut Meropem constuprasset, oculos ab Oenopione erutos sive marito, sive parente puellae; de quo vide Servium ad Aeneidem. Phoenix Achillis custos eandem poenam subiit, eo quod Clytiae patris concubinae vitium attulisset; teste Apollodoro lib. 3. & Lycophrone, apud quem Cassandra ait ℣. 421.

Τὸν πατρὶ πλεῖστον ἐστυγημένον βροτῶν
Ὅμηρον ὅς μιν θῆκε τετρήνας λύχνοις,
Ὅτ' εἰς νόθον τρήρωνος ηὐνάσθη λέχος.
Patri omnium invisissimum mortalium,
A quo lucernis perforatis, lumine
Fit cassus, ob patris vitiatam pellicem.

AD MATT. V. 33.

Iterum audistis quia dictum est] Graece πάλιν, quod frequentissime apud Aristotelem & alios est novae disputationis aut argumentationis initium; ut hic & saepissime in Novo Foedere; quibus locis omnibus πάλιν per *rursus* reddiderim (quod aeque ac πάλιν transitioni servit) non *iterum* (uti fere semper redditum

tum in Vulgata interpretatione Novi Teſtamenti videas): non enim, quod ſciam, τὸ *iterum* tranſitioni ſubſervit.

AD MATT. V. 34.

Ego autem dico vobis non jurare omnino] μὴ ὀμόσαι ὅλως. Victor Vitenſis IV. 4. *Non jurabitis in toto*. Quo loco Victor narrat Hunnerici Vandalorum regis fraudem, qua Catholicos Epiſcopos circumvenit; quos cum adegiſſet jurejurando filio ſuo regnum firmare; tum in injuratos (tactos ſcilicet Evangelii religione) quaſi regno ſuo infidos, tum etiam in juratos, quippe contra Evangelicam ſanctionem id auſos, animadvertit.

Dico autem vobis non jurare omnino] Phryges a jurejurando abſtinuiſſe notat Stobaeus ſerm. 42. 470. Pythagoras apud Laertium VIII. 22. Μηδὲ ὀμνύναι Θεοὺς, ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. Nonnullos εὐλαβείᾳ τοῦ ὀμνύειν h. e. religione jurisjurandi tactos dixiſſe tantum μὰ τὸν . . tacito illius nomine, per quem jurandum eſſet, Pindari Scholiaſtes docuit, & ex eo, ut opinor, Favorinus.

AD MATT. V. 35.

Neque per terram, quia ſcabellum eſt pedum ejus] Erat unum ex juribusjurandis gentilium. Hippolytus apud Euripidem *Hippol. Coron.* 1025.

. . . . καὶ πέδον χθονὸς
Ὄμνυμι.
. . . . per terrae ſolum
Jura. . . . .

Pauca porro e multis rerum inanimatarum, per quas jurari mos erat, exempla heic afferuntur. Nam certe vetus Homeri Scholiaſtes adnotat, Graecorum antiquiſſimos non conſueviſſe προπετῶς κατὰ τῶν θεῶν ὀμνύειν, ἀλλὰ κατὰ τῶν προστυγχανόντων, *temere per deos jurare, ſed per obvias quaſque res*. Etiam ſecutis temporibus Socrates νὴ τὸν κύνα, χῆνα, aut πλάτανον: Zeno νὴ τὴν κάππαριν, aliis per cramben. Jam vero alii per ſuam ſupellectile, uti piſcator per rete, miles per haſtam, reges per ſceptra (quod paſſim ex Homero conſtat) jurabant.

Quia ſcabellum eſt pedum ejus] Sumptum ex Iſa. LXVI. 1. ubi item vox ὑποπόδιον uſurpatur in Graeca interpretatione, ſicuti & in pſalmis, & alibi. Sextus Empir. in I. contra Mathem. c. 11. ait quod apud ſuos ὑποπόδιον diceretur, hoc Athenienſes & Coos χελωνίδα appellaſſe. Ex quo loco quidam Alexandriae ſcripſiſſe Sextum ſunt ſuſpicati, quod ὑποπόδιον LXX. uſurparint: male; nam idem Hypotyp. pag. 155. Alexandrinos a ſuis diſtinguit, ut viri docti notarunt. Ceterum ὑποπόδιον non hujus aut illius populi proprium vocabulum Sextus notare voluit (nam reperitur apud Athenaeum, & Euſtathium, & analogice formatum, commune omnium fuiſſe videtur) ſed pro illo apud omnes uſitato Athenienſium peculiare fuiſſe χελωνίδα; ut & Homero θρῆνυς pro eodem uſurpatur.

AD MATT. V. 36.

Neque per caput tuum juraveris] Frequens apud poëtas id jurisjurandi genus. Homerus hymno in Mercur. 274.

. . πατρὸς κεφαλὴν μέγαν ὅρκον ὀμοῦμαι.
. . *patris caput inviolabile juro*. . .

Helena apud Euripidem in cognomine fabula ✝. 274. Menelao sic jurat:

Ἀλλ' ἁγνὸν ὅρκον σὸν κάρα κατώμοσα.

Quo sanctius nil, juro per caput tuum.

AD MATT. V. 39.

Non resistere malo, sed siquis te percusserit in dexteram maxillam tuam praebe illi & alteram] Non leves hujus veritatis stricturae apud ethnicos effulserunt, ante & post Christum. Legatur prae ceteris Maximi Tyrii dissertatio XV. Christiano homine dignissima, περὶ τῦ εἰ τὸν ἀδικήσαντα ἀνταδικητέον: *utrum sit referenda injuria.*

AD MATT. VI. 2.

Sicut hypocritae faciunt in suis . .] Quid sint ὑποκριταὶ, etsi tritum est, tamen pulchre explicat Ambros. lib. de jejunio num. 35. ad illud, *Nolite fieri sicut hypocritae tristes*, his verbis. *Ideo dixit hypocritas, eo quod simulatione alienam personam induant; sicut in scaena qui tragoedias canunt, pro eorum dictis* (h. e. pro ratione dictorum) *quorum personas gerunt, motus suos excitant, ut aut irascantur, aut maereant, vel exultent.*

AD MATT. VI. 6,

Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora Patrem tuum in abscondito] Voci *cubiculi* Graece respondet ταμίειον h. e. *penetrale*. Quod genus conclavium Latinis *Dietae* aut *Zetae* dicuntur, h. e. conclavia quae nullam transituris servitutem praebent; ac dormituris, meditaturis, scripturis aut similia in secessu agitaturis, opportuna sunt. Vide ad Kalend. Marm. Diatribam nostram *De Zeta & Zetario*. Non tantum autem *Dietae* sed & *Cubicula* Latinis dicebantur. Quia lecti conclavia esse debuere impervia ultro citroque commeaturis.

Ex hoc porro Matthaei loco *Cubiculi* vox in ecclesiarum usum apud antiquos traducta fuit. Nam quae hodie *Capellae* hinc & inde navi ecclesiarum per ordinem praetextae vocantur, eaedem antiquis *Cubicula* dicebantur. Verum hoc inter Capellas hodiernas, interque veterum Cubicula interest, quod Capellae suum singulae altare habent, quo Cubicula ferme carebant. Scitum est enim, in singulis basilicis unicum ferme Altare fuisse. Ad haec hodiernae capellae nullo ostio ab ecclesia secernuntur, sed sunt basilicam intrantium obtutibus perviae, nihilque in iis agi secreto potest; cum contra antiqua cubicula secessum secretum oraturis aut meditaturis aut tale aliquid arcani acturis praeberent. Hinc quia fideles huic Divini Magistri praecepto obtemperantes, in ea secreta loca se conferebant, hinc iis locis Evangelicum *Cubiculi* vocabulum inditum fuit: quo utitur Paulinus Nolanus in descriptione basilicae S. Felicis. *Cubicula*, inquit, *intra porticus quaterna* (singulis) *longis basilicae lateribus inserta*, *SECRETOS ORANTIVM vel in lege Domini meditantium . . locos praebent. Omne cubiculum binis per LIMINVM FRONTES* (vides hinc ostiis occludi potuisse) *versibus praenotatur*. Liber pontificalis in Sergio: *Hic tectum & cubicula, quae CIRCUMQVAQVE ejusdem basilicae* (S. Petri) *sunt . . studiosius renovavit ac reparavit*. Nonnumquam aliqua ex hisce cubiculis in minores ecclesias (primariae scil. basilicae adhaerentes) altari praeditas convertebantur: quae quia in cubiculis ad orandum paratis factae erant, hinc *Oratoria* saepe dicebantur. Joannes diac. in chronico episc. Neap. narrat, epi-

episcopum S. Athanasium in quodam basilicae Stephaniae cubiculo ecclesiam S. Januarii ornasse, & Altare ad recipiendas reliquias ibidem construxisse: quem locum alibi illustravimus.

AD MATT. VI. 7. 8.

Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici &c. . . . scit enim Pater vester quid opus sit vobis] Egregie Juvenalis X. 346. & quasi χριστιανίζων.

Nil ergo optabunt homines? si consilium vis,
Permittes ipsis expendere numinibus, quid
Conveniat nobis, rebusque sit utile nostris:
Nam pro jucundis aptissima quaeque dabunt dii.
Carior est illis homo, quam sibi. Nos animorum
Impulsu, & caeca magnaque cupidine ducti,
Conjugium petimus partumque uxoris: at illis
Notum, qui pueri qualisque futura sit uxor.
. . . .
Orandum ut sit mens sana in corpore sano;
Fortem posce animum, mortis terrore carentem.

Et quae plura in eandem sententiam sequuntur. Apud Xenophontem Ἀπομνημ. I. Socrates εὔχετο πρὸς τὺς θεὺς ἁπλῶς τ' ἀγαθὰ διδόναι· ὡς τὺς θεὺς κάλλιστα εἰδότας; ὁποῖα ἀγαθά ἐστι &c. De gentilium in precando βαττολογίᾳ viri docti jam plura dixerunt. Notandum est autem gentiles posteriorum temporum, maxime sub Juliano apostata, non una in re absurdas suas consuetudines ad Christianos mores reformasse. Hoc quidem nemo ignorat, ut & quod multa de precationibus Julianus praecepta dedit, proposito Christianorum exemplo. Jam ad precandi breviloquentiam quod attinet; qui ab oraculis responsa quaerebant, paucissimis, quoad fieri poterat, verbis sese expediebant; ut a Philostrato in vita Apollonii VI. 5. traditur.

AD MATT. VI. 10.

Adveniat regnum tuum] Exordia praeconii Evangelici sic concipiuntur his libris non uno loco: *Appropinquavit regnum Dei*. Eo alluditur, cum oramus ut appropinquans illud regnum Dei tandem *adveniat*. Hinc quoque discimus, quid hoc loco *regnum Dei* significet; non aliud utique quam id, quod saepe alibi, *evangelium regni* appellatur. Orare jubebantur discipuli, ne evangelium angustis Judaeae finibus concluderetur: nos, ut latius adhuc ac longius diffundatur.

AD MATT. VI. 11.

Panem nostrum supersubstantialem] Quod ἐπιούσιος apud Graecos veniat ἀπὸ τῆς ἐπιούσης & *quotidianum* significet, declarat elogium S. Triphylli episcopi Cyprii apud Bollandistas ad XIII. Junii. p. 683. sect. 4. ubi de alimonia divini verbi, qua ille auditores quotidie reficiebat, sic loquitur, *Neque id per dierum intervalla, sed* (ἑκάστης τὸν ΕΠΙΟΥΣΙΟΝ ἄρτον) *singulis diebus QVOTIDIANVM panem praebens, uti Dominus nos petere jussit*. At Luc. XI. 3. *Quotidianum*. Vtramque interpretationem agnoscit vetus auctor sex librorum de sacramentis inter opera Ambrosii lib. V. num. 24. sed ita ut priorem sententiam *Graecam* vocet, posteriorem *Latinam*. *Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον, hoc est supersubstantialem . . . Ideo Graece ἐπιούσιος dicitur. Latinus autem hunc panem Quotidianum dixit, quem Graeci dicunt ADVENIENTEM, quia Graeci dicunt τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν,*

ραν, *Advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit & quod Graecus, utrumque utile videtur: Graecus utrumque uno sermone* (h. e. uno verbo ἐπιούσιον) *significavit*, *Latinus Quotidianum dixit*. Lubet initio arcem difficultatis invadere, quid hic vox ἐπιούσιος sibi velit, pro quà Noster *supersubstantialem* habet: sed in vetere Vulgata *Quotidianum* legebatur, quomodo etiamnum in Luca eadem Graeca vox Latine redditur. Hancque veram interpretationem puto. Ac primum nulli dubium, quin ἐπιούσιος sit ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, supple ἡμέρας, sicut a περιοῦσα est περιούσιος, ab ἑκοῦσα ἑκούσιος, ab ἐθέλουσα ἐθελούσιος. Atqui ἐπιοῦσα non tantum insequentem diem significat, sed saepe etiam temporis successionem notat, ut apud Graecos Interpretes Prov. XXVII. 1. οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα tantundem valet quantum; quod Hebraice legitur מה־ילד יום *mah jeled jom, quid pariet dies*. Sicut ergo hoc loco יום *jom* omnem posteri temporis successionem notat, tam quae hodie fluit, quam quae sequentibus deinceps diebus, sic & ἐπιοῦσα accipi debet. Ergo ἄρτος ἐπιούσιος non tam panem sequentis diei significat, quam successivum panem ἄρτον ἡμερήσιον sive dimensum diurnum, & quod Hebraice diceretur דבר יום ביום *debar jom bejom*. At enim inquis in Hebraico Evangelio teste Hieronymo לחם מחר *lechem machar* legebatur, quod *panem crastinum* interpretari possis. Verum ut omittam quod hujus capitis ℣. 34. vetatur nobis sollicitis esse in crastinum: ridiculum est petere, ut sequentis diei annona hodie in antecessum nobis repraesentetur. Ergo מחר quoque Hebr. meram successionem hic significat. Quamquam, ut fatear, vel hoc indicio deprehendere mihi videor, Hebraicum illud Evangelium, ad quod nos saepe Hieronymus rejicit, adeo e Matthaei manu non fuisse, ut hoc saltem loco ex Graeco Matthaei textu redditum fuisse videatur. Nunquam enim crediderim Matthaeum *machar* scripsisse, sed quicumque istius Hebraici Evangelii auctor fuit, non habuit aliud vocabulum, quo ἐπιούσιον Hebraice redderet; quippe qui sciret ἐπιοῦσαν saepe diem crastinum significare; utrum autem huic loco ea significatio conveniret, interea securus. Tum illud non video quid obstet, quod Luc. XI. 3. pro σήμερον est τὸ καθ' ἡμέραν (nam cetera eadem apud Lucam reperiuntur) quasi βαττολογία (a qua precationes nostras abhorrere voluit Christus) fuerit dicere: *Panem nostrum quotidianum da nobis quotidie*. Non est ταυτολογία, nec frustra additum τὸ καθ' ἡμέραν· plus enim certe petit, qui sic precatur: *dimensum diurnum da nobis quotidie*, quam qui ait: *da nobis hodie*. Nisi quod Matthaeus ipse ex Luca exponendus est, tamquam si Hebraice dictum dixisse יום יום *jom jom*. Atque hic omnino litteralis est hujus loci intellectus.

AD MATT. VII. 2.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis] Confer Ciceronem in Bruto ad finem sect. 15. (pag. mihi 528. edit. Vesburgi).

AD MATT. VII. 7.

Quaerite & invenietis] Fortasse allusum ad parabolam de mulieris studio, quo drachmam amissam post sedulam pervestigationem reperit. Ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε. proverbiale est, ut illud Aristophanis εὑρήσεις ζητῶν, *Quaerendo invenies*: tum & Pythiae responsum apud Clem. Alex. non longe a stromatei quarti initio: ὥσπερ φασὶ καὶ δούλῳ τινὶ χρωμένῳ ποτὲ, τί ἂν ποιῶν τὸν δεσπότην ἀρέσαιτο,

ἀνειπεῖν

ἀνειπεῖν τὴν Πυθίαν, Εὑρήσειν ἐὰν ζητήσῃς. *Quemadmodum ferunt, servo aliquando sciscitanti, qua re maxime domino placiturus esset, respondisse Pythiam: Invenies si quaesieris.*

Quid si ζητεῖν idem sit quod *petere*, & εὑρεῖν quod *consequi*? Ita certe sentio. Ac primum quid huc *investigare & reperire* pertinebat? Qui sic interpretantur, in eos illud Aristophanis convenit, apud quem Baton philosophos de homine prudenti ζητοῦντας irridens ait:

Τοὺς τὸν Φρόνιμον ζητοῦντας ἐν τοῖς περιπάτοις
Καὶ ταῖς διατριβαῖς, ὥσπερ ἀποδεδρακότα.

Non aliud quam ad petendum cohortari Christo propositum fuit. Id vero tribus aequivalentibus incisis inculcat, quorum secundum & tertium per ἐπεξήγησιν idem valent, quod *petite & accipietis*, quod praecesserat. Adhaec etsi non meminerim, apud exteros scriptores τὸ ζητεῖν pro αἰτεῖν usquam positum; frequenter tamen apud Hellenistas ea notione ponitur, ut ζητεῖν σημεῖον in Evangeliis. Et Ecclesiastici III. 20. Μὴ ζήτει παρὰ Κυρίου ἡγεμονίαν: & XXVIII. 3. Καὶ παρὰ Κυρίου ζητεῖ ἴασιν. Apud LXX. autem saepissime, ut Ps. XXXIX. 10. Et Isaiae LXV. 1. quibus locis Hebraice est שאל *sciaal* petiit. Et III. Reg. X. 24. II. Paral. VII. 14. IX. 23. Esdr. VIII. 21. 23. Nehem. V. 12. Ps. XXVI. 7. 13. LXXXII. 15. Ezech. VII. 26. Dan. I. 20. His locis omnibus hebraice est בקש *bikkesc* petendi significatione positum; ut & Esdr. VII. 5. in fonte est בקשה *bakkasciah* petitio. Et revera ab Hebraico בקש *bikkesc*, quod & investigare & petere significat, is usus verbi ζητεῖν apud Hellenistas haud dubie manavit. Quamquam & illud, quod supra posui, εὑρήσεις ἐὰν ζητήσῃς (uti sunt Pythiae responsa ad ancipitem significationem composita) praeter obviam intelligentiam, hoc potissimum innuebat: Pete sis a tuo domino & ipsemet tibi dicere non gravabitur.

Atque hinc patet vis vocis alterius εὑρήσετε, quae nihilominus, quam Hebraeis מצא *matsa*, ab Hellenistis saepe pro consequi ponitur: unde Jobi III. 22. pro Hebraeo *matsa* LXX. κατατυγχάνω *consequor* transtulerunt. Hinc frequens illa locutio מצא חן *matsa chen*, εὑρήκε χάριν etsi plurimum cum ἐναντίον, ἐνώπιον ἐν ὀφθαλμοῖς alicujus construitur; tamen Esth. II. 16. legitur ἦν γὰρ Ἐσθὴρ εὑρίσκουσα χάριν παρὰ πάντων h. e. *consecuta gratiam ab omnibus*. Ejusdem significationis sunt in libris sacris εὑρεῖν ἔλεος, σοφίαν, ζωὴν, ἀναψυχὴν, ἀνάπαυσιν, εἰρήνην.

Ergo nihil dubium, quin ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε eandem habeat cum praecedentibus & sequentibus significationem, *postulate & consequemini*.

AD MATT. VII. 9.

Aut quis ex vobis homo, quem si petieris filius suus panem, numquid lapidem porriget ei?] Sermo videbatur ἀνακόλουθος. Sed recte Grotius apud Hebraeos τίς saepe poni non tam πυσματικῶς, quam ὑποθετικῶς pro *si quis* animadvertit; id quod ex aliis Evangeliorum locis & ex Aggaei II. 3. declarat.

AD MATT. VII. 12.

Omnia ergo quaecunque vultis ut faciant vobis homines, & vos illis facite] Graecismus πάντα ὅσα ... ποιῶσιν idem valet quod apud Lucam VI. 31. in eadem sententia καθὼς &c. *prout vultis ut faciant* &c. quod generalius est, & non solum id complectitur *Quod tibi vis alteri feceris*, sed etiam hoc alterum *Quod tibi non vis, alteri ne feceris*. Non male ergo hunc Matthaei locum (ut Graeca proprietas

prietas sonat) quis possit exponere. *Quales se vobis praestare homines vultis, tales & vosmet illis praestate.* Huc, credo, digitum intendebat Lampridius de Alexandro Severo cap. 51. cum diceret; *visne hoc in agro tuo fieri, quod alteri facis? Clamabatque saepius, quod a quibusdam sive Judaeis sive Christianis audierat, & tenebat: idque per praeconem, quum aliquem emendaret, dici jubebat, QVOD TIBI FIERI NON VIS ALTERI NE FECERIS. Quam sententiam usque adeo dilexit, ut & in Palatio, & in publicis operibus praescribi juberet*, Vide ad 1. Pet. II. 18. Petri sententiam antiqui operis statuae subscriptam; quo minus miremur, Alexandrum χριστιανικὰ παραγγέλματα operibus praescripsisse.

AD MATT. VII. 13.

Quia lata porta] Confer Coteler. ad Barnabae cap. 18. ad not. 17.

AD MATT. VII. 21.

Non omnis qui dicit mibi Domine Domine, intrabit in regnum caelorum: sed qui facit voluntatem patris mei . . . ipse intrabit in regnum caelorum] Non satis est clamare, ut recludantur fores, sed plena manu (h. e. bonis operibus) pulsanda est janua. Tibullus l. 1. el. VI. 31.

Heu canimus frustra: nec verbis sponte patescit
Janua, sed plena est percutienda manu.

AD MATT. VII. 28.

Et factum est cum consummasset Jesus verba haec, admirabantur turbae] Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν &c. Hebraismus quo vix ulla V. T. pagina vacat ויהי כי *Vaichi chi* &c. Talibus hebraismis Matthaeus plus ceteris scatet, ut qui vernaculo sermone conscripsit Evangelium. Semper autem in his talibus aliquid de hebraismo decedit, ac propius ad Hellenismum accedit: nam hebraica σύνταξις ante illud ἐξεπλήσσοντο *admirabantur*, repetitam copulativam particulam postulabat. Hoc & Cicero usurpavit, sed tamen sequente *Vt*. Sic enim initio Divinationis in Q. Caecilium: *Factum est, uti, cum summum in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me praesidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur.*

AD MATT. VIII. 8.

Tantum dic verbo &c.] Μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου. Verbalem medicinam pervagatam fuisse apud veteres nemo ignorat; itaut quibusdam ἐπῳδαῖς ad medendum uterentur. An talem aliquam facultatem in Christo agnovit Centurio? Certe similis est locus apud Lucianum in Charonte seu ἐπισκοποῦσι, ubi cum Charon conquereretur non posse se e sublimi specula homines dignoscere, quodam carmine se usurum pollicetur Mercurius, quo videndi acies acutissima Charonti compararetur. Καὶ τοῦτο γάρ ἐγὼ ΙΑΣΟΜΑΙ σοι, καὶ ὀξυδερκέστατον ἐν βραχεῖ ἀποφανῶ· παρ' Ομήρου τινὰ καὶ πρὸς τοῦτο ἐπῳδὴν λαβὼν, κἀπειδὰν εἴπω τὰ ἔπη &c. secundum haec eâdem responsione, qua heic Centurio, Charon usus dixit: ΛΕΓΕ ΜΟΝΟΝ. Tamen quae hic sequuntur, omnia egregiam hujus Centurionis fidem declarant, qui non ex verborum vi aliqua, sed e Christi Divina potentia filii sui sanitatem sibi promiserit; quam fidem merito Christus commendavit.

AD MATT. VIII. 12.

Ejicientur in tenebras exteriores.] Quid sint *tenebrae exteriores*, facilius est affirmare, quam nominis rationem afferre. Est enim in carceribus secretus a ceteris locus tenebricosissimus, in quem vix aut ne vix quidem lux ulla crepera infunditur. In his regionibus *Il Criminale*, aut *Segreta* vulgo dicitur. At illud aegre est, quod id genus custodiis videbatur *Interioris*, quam *Exterioris* futura aptior nomenclatura; quia quo quidque interius, eo a luce secretius: cum contra exteriora sint etiam patentiora lumini. Ac dedi aliquando operam, ut in hanc appellationem ex linguis Orientis claritatis aliquid inferrem; sed simul memini, commentationem illam haud mihi tunc fecisse satis. At nunc demum animadverti nominis illius caussam ex Romana potius loquendi ratione esse arcessendam. Ac profecto custodias istas tenebricosissimas quod hodie nostra tribunalia *Secretam* appellent, id eo fit quod ea loca a ceteris carceribus *secreta* sint, & *extra* ceteros carceres. Id autem ab Romana loquendi consuetudine profectum, Acta S. Vincentii Martyris sub ipsa initia IV. saeculi scripta, me docuerunt. In quibus Sect. VIII. (apud Ruinartum) Dacianus judex in Vincentium furens, *Quaerite*, inquit, *locum tenebrosum, & oppressum urgente tectura* (h. e. humillimo tecto veluti strangulatum) *ab omni publica luce SEPOSITVM*, (en cur *Secreta* nostri hominibus dicatur) *perpetuaque nocte damnatum, reatui ejus peculiarem, EXTRA videlicet CARCERES CARCEREM.* Ita Romanis is locus dicebatur: *Extra carceres carcer: ἡ ἔξω εἱρκτή*, h. e. *carcer exterior*, sive ut in Evangelio dicitur, *τὸ σκότος* (nam id genus custodiae ab eo quod erat magis horrendum, *σκότος* vocabatur) & quidem *σκότος ἐξώτερον*, *tenebrae exteriores*, quia extra communem carcerem. Atque id genus custodiae tum in Actis S. Perpetuae, tum pluries in aliis Martyrum historiis describitur, unde lux huic Matthaei loco afferri queat.

AD MATT. VIII. 15.

Dimisit eam febris.] *Dimisit* pro *reliquit*; ut est illud Spartiani Hadriano cap. 25. *Venit & de Pannonia quidam natus caecus ad febrientem Hadrianum, eumque contigit: quo facto & ipse oculos recepit, & Hadrianum febris reliquit.* At Noster *dimisit* pro *reliquit* ex usu labentis Latinitatis. Sic & vox illa M. Antonini morientis apud Capitolinum in ejus vita cap. 28. *Si jam me dimittitis* (h. e. deseritis) *vale vobis dico, vos praecedens.* Idem Capitolinus Lucio Vero cap. 9. *Quod Marcus nollet Lucium sine se vel ad bellum mittere, vel in urbe dimittere.*

AD MATT. VIII. 17.

Ipse infirmitates nostras accepit: & aegrotationes nostras portavit] Allegantur haec ex Isa. LIII. 4. ubi legitur: *Vere languores nostros ipse tulit & dolores nostros ipse portavit.* Conqueritur heic Ligtfootus videri inter Isaiam ac Matthaeum non parum in speciem interesse; illum enim de Messia portante in se hominum languores, hunc de sanante in aliis; illum de animi, hunc de corporis morbis, illum de tempore passionis, hunc actionis. Verum frustra horum, uti putat, ἐναντιοφανῶν solutio torquet eruditum virum: quae fumo vaniora fient, ubi ad ea, quae ad Joh. XII. 6. de notione verbi βαστάζω diximus, animum adjeceris; quod verbum (ut & in Propheta סבל & נשא saepe non *ferendi* sed *auferendi* vim habet. Matthaeus qui Prophetae locum non ex Graeca

versione, sed ἀμέσως ex Hebraeo transtulit; recte (*) putavit סבל *sabal* eandem, quam βαστάζω, habere vim. Et certe Tertullianus lib. 3. adv. Marcionem extremo cap. 17. (ubi hunc locum ex Isaia citans, tamen non ut in Graecis interpretibus, a quibus vetus versio fluxerat, is locus se habet, sed ut in Matthaeo, exhibet) prorsus credidit illud *portavit* tantundem valere quod *asportavit*, non solum quia alibi apud Tertullianum ea notione *porto* usurpari ad Joh. XII. 6. docuimus; verum etiam quia in ἐπεξηγητικῇ sententia cum *abstulit* copulavit. Ibi ergo Tertullianus docens per Isaiam annuntiari Christum *medicatorem* (in quo & cum Matthaeo consentit, qui Isaiae locum ad Christi curationes retulit) sic ex Propheta citat: *Ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, & languores portavit*. Cum sit isthaec ἐπεξήγησις· tantundem est *portavit*, quod *abstulit* membri prioris, quae notio, uti dixi, Tertulliano non ignota fuit. Ergo hoc potissimum Isaias vult, Messiam morbos quoscunque sive corporum sive animorum ablaturum (sive in se recipiendo, sive non, de quo non digladior) Matthaeus vero haec Isaiae γενικώτερα recte de Christo intellexit, morbos non tam in se derivante, quam medendo, auferente.

Et aegrotationes nostras portavit] Νόσους *aegrotationes* maluit, quam *aegritudines* interpretrari Hieronymus (si ab Hieronymo hoc vocabulum) quippe qui memor Tullianae sententiae III. Tusc. 10. *Vt aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo*, id imitatus fuerit epist. 37. ad Julianum: *me*, inquit, *jugis tam corporis aegrotatio, quam animae aegritudo consumsit*. Etsi *aegritudinem* de caprarum morbo Colum. VII. 7. de elephantorum Plinius VIII. 1. de hominum Tacitus annal. VI. 9. Curtius III. 5. dixisse deprehenduntur.

AD MATT. VIII. 22.

Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.] Figurae genus hoc Comicis, & epigrammatum scriptoribus (habet enim in sermone familiari incredibilem venustatem) usitatum, πλοκὴν Donatus ad Terentium appellat; cum vox eadem bis ponitur, sed significatu diverso. Sic etiam Joh. II. 23. 24. Jurisconsulti etiam eadem figura usi comperiuntur.

AD MATT. VIII. 32.

Et ecce impetu abiit totus grex per praeceps in mare] Gr. κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Erant qui κατὰ aliud heic significare putant quam *per*, quemadmodum & Noster exposuit. Sic & Act. IX. 31. καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας eod. cap. καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης. Homerus Od. Z. Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεος ἰοχέαιρα. Libanius oratione parentali in Julianum (quam Fabricius vol. VII. bibl. Graecae inseruit) cap. 57. καὶ δάκρυα κατὰ

(*) Rectissime, inquam, quia eodem Isajae capite, XI. 11. verbum סבל *sabal* Graeci interpretes per ἀναφέρω transtulerunt in hunc modum: καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει· quod certe *auferre ab iis peccata* significat (in se sumendo, scilicet; de quo non disputo) ut etiam ℣. 12. ejusdem capitis, ubi eadem Graeca locutio τῷ נשא respondet, quod saepissime *auferendi* vim habet: adde illud ad Heb. IX. 28. εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, quod scite Noster vertit *Ad multorum exhauriendа peccata*, Possis & illud 1. Pet. II. 24. ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον ita reddere; *qui peccata nostra ipse abstulit corpore suo super lignum*. In his ergo, uti vides, ἀναφέρω idem quod ἀποφέρω; quae singularis est Hellenistarum notio, profanis inusitata. *Sabal* סבל autem eandem quoque significationem habet Thren. V. 7. *Patres nostri peccaverunt . . & nos iniquitates eorum* (סבלנו *sabalnu*) *portavimus* h. e. abstulimus, sive ab iis in nos recepimus.

τὰ τῶν λογίων ἔῤῥει. Male interpres Olearius sic transtulit: *Lacrymisque ob ista oracula undiquaque diffluebat*: nam λογίων nomine est βιβλίον illud λόγια quaedam complexum (de quo cap. 56.) intelligendum, atque ad verbum sic verti poterat: *lacrymaeque per volumen oraculorum manabant*. Ac memini alibi eundem sophistam eâdem locutione usum, ut significaret ab oculis lacrymas per (κατὰ cum gen.) subjectas paginas inter legendum redundasse. Item cum jurandi verbis. Lucian. οἱ δὲ κατὰ κυνῶν καὶ χηνῶν καὶ πλατάνων ἐπώμνυντο.

Per praeceps in mare] Graece est κατὰ κρημνȣ̃. Nam sicut in compositione κατακρημνίζω non ἀποκρημνίζω dicitur pro *praecipitem agere*, sic & extra compositionem κατὰ κρημνȣ̃, & κατὰ κρημνῶν βάλλειν. Sic etiam κατὰ πέτρας, non ἀπὸ πέτρας. Hom. Od. ξ. κατὰ πέτρης βαλέειν.

AD MATT. IX. 4.

Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris] Ecclesia Africana in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 13. habet sic: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris?* Et quidem *nequam* apud antiquos ferme quidquid ἀχρεῖον: at in veteribus Glossis etiam πονηρὸς (πονηρὰ heic habet Matthaeus) redditur.

AD MATT. IX. 16.

Nemo autem immittet commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem ejus a vestimento, & pejor scissura fit] Haec Graece sic habent: Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτȣ̃ ἀπὸ τȣ̃ ἱματίȣ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. Heic omnia interpretibus belle procedunt; qui illud αἴρει (sup. τὶ *aliquid*) exponunt *Aufert* (quomodo & Mar. II. 21. redditur) aut *Detrabit*, sed ita ut πλήρωμα (quod in Marco exponitur *supplementum*) fit recti casus, hoc sensu: *Supplementum* illud (sive assumentum) *aufert* aliquid *a vestimento*. Possis & αἴρει tanquam neutrum accipere *abeundi* significatione, qua construitur cum ἀπὸ aut ἐκ: *assumentum illud discedit*, disjungitur *a vestimento*.

At in Cod. Cantabrigiensi (*) pro αἴρει legitur ἔῤῥει. Quam lectionem minime contemnendam arbitror. Ἔῤῥω apud Poetas aeque ac prosae scriptores sic *abeundi* notionem habet, ut tamen in malam partem accipi soleat, ac saepe cum abitu interitus conjunctus intelligatur; sic saepe apud Hom. & alios. Aristophanes Pluto: Ἔῤῥ' ἐς κόρακας θᾶττον ἀφ' ἡμῶν (quod Latini dicunt, *Abi in malam crucem*) id quod alibi dicit ἀποφθάρηθι & ἐκφθάρηθι, *peri*. Itidem pro *facesso* est apud Platonem Philebo, (& quidem de rebus inanimatis, ut apud Matth. heic) αὐτὰ ἔῤῥει ταῦτα ἐκ τῆς ἑαυτῶν χώρας. Idem in Epist. Πόλεις Ἑλληνίδας ἐῤῥούσας ὑπὸ βαρβάρων οἰκίζειν, *Graecas civitates pessum euntes a barbaris condere*. Ergo & heic eodem sensu πλήρωμα *abit* (ἔῤῥει) a vestimento vetere. Quid de hac lectione sentiendum? Equidem quamquam non ausim apicem unum de pervulgata lectione mutari (nam & heic apud Matt. & apud Marcum in eadem similitudine αἴρει summo consensu legitur) tamen τὸ ἔῤῥει pro interpretatione τȣ̃ αἴρει habendum esse, contendo. Fuit enim aliquis, qui supra αἴρει glossema istud ἔῤῥει scripserit, quod jam in Cantabr. codicem loco τȣ̃ αἴρει transfusum fuit. Atque haec de voce αἴρει.

At de vocabulo πλήρωμα non facile assentior interpretibus. Nam ad unum

D 2 omnes

(*) Hanc lectionem Codicis Cantabrigiensis non affert heic Millius: sed eam notatam reperi ad calcem N. T. edit. Lipf. an. 1697.

omnes idem volunt esse ac ἐπίβλημα ῥάκους (*adsumentum panni*) quod supra posuerat. Ego contra vix dubito, quin πλήρωμα (*plenitudo*) significet heic non ipsum quidem (ἐπίβλημα) *adsumentum*, sed *adsumenti* (ποιότητα) *qualitatem*, puta *crassitudinem*, quae est panni novi propria, quaeque veteris, cui haeret, scissionem efficit. Atque haec πληρώματος significatio nec a proprietate Graeci sermonis abludit (apud Dioscoridem πλήρης ῥίζα est radix quae firmitudinem habet) nec a Latino (Colum. IV. 30. *Perticae cacuminum modicae PLENITVDINIS, quae tamen dipondiarii orbiculi CRASSITVDINEM non excedant, optime panguntur*. Cic. in II. de Divin. jecur *plenum* jecori *exili* opposuit) nec postremo ab eo, qui Matthaeo vernaculus erat. Etenim מליתא (ad verbum *plenitudo*) saepe in Targumim *aggerem* aut *tumulum* significat. Ab eo fit ut Syriacum מליותא *maliuto* (*) ejusdem originis, quod heic pro πλήρωμα Syrus usurpavit, *crassitiem*, & *firmitudinem* notet, quae novo panno inest, non vero *supplementum*. Hinc intelligis quid sit πλήρωμα apud Paulum ad Eph. IV. 13. *Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis* (sive staturae Gr. ἡλικίας) *plenitudinis* (Gr. πληρώματος i. e. *firmitudinis*) *CHRISTI*. Postremo, ut cetera omittam, optime in Codice Evangelior. S. Gatii Turonensis (ante mille an. scripto) in hoc Matt. loco pro *plenitudine*, *fortitudinem* scribi, ajunt, qui ejus codicis lectiones excerpserunt. A panni *plenitudine* seu crassitudine *fortitudo* oritur, quam Philo in re simili ἐπικράτειαν appellat; ibi scilicet ubi exponit legem, quae lanam & linum una contexi vetat. Καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων οὐ μόνον ἡ διαφορότης ἀκοινώνητον, ἀλλὰ καὶ ἐπικράτεια θατέρου, ῥῆξιν ἀπεργαζομένου, *Nam in talibus non modo (generum) discrepantia communionem respuit, verum etiam & alterius fortitudo, quae scissuram efficit*. Ergo haec verba· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου sic reddi Latine possunt: *Nam plenitudo* (h. e. firmitudo) *ejus* (panni rudis) *aufert* (sive *detrahit*, aut *abit*, *disjungitur*) *a vestimento*; suaque vi scissuram efficit ibi, ubi deficit adsumentum novum.

AD MATT. IX. 23.

Et vidisset tibicines & turbam] Siticinum, ut proprio utar vocabulo, mos etiamnum IV. incunte saeculo perseverabat. Meminit Eusebius IX. hist. VIII. in pestis famisque descriptione sub Maximino: οὐδ᾽ ἦν ἄλλο τι θεωρεῖν, ἢ θρήνους μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλούντε καὶ κτύπων. *Nec porro aliud contemplari licebat, quam lugubres naenias cum usitato apud eos tibiarum cantu atque planctu*. Scio hodieque in obscuris regni Neapolitani locis, proinde vetusti moris tenacioribus, non sine instrumentorum concentu efferri cadavera.

AD MATT. IX. 35.

Et circuibat Jesus omnes civitates & castella (Graece κώμας) *docens in synagogis*

(*) Syrus hunc Matthaei locum sic vertit, ex latina Polyglot. Antwerp. translatione: *Nequid* (נתופ *nettuph*) *detrahat* (מליותה *maljuthoh*) *supplementum ex illo vestimento*. Male. Nam primum נתף *Netaph* in eod. Syro in Jac. III. 4. respondet τῷ ἐλαύνω, *agito*. Deinde מליותה *maljuthoh* quum sit cum affixo pronomine, melius exponetur *plenitudo* (i. e. firmitudo) *ejus* panni (novi scilicet) quam *supplementum ejus*: unde immerito Latinus Syri interpres ibi pronomen neglexit; ceteroqui non negligendum, quod & in Graeco & Syro reperitur. Syrum ergo sic verte: *Ne agitet* (i. e. *post se trahat*) *firmitudo ejus* (panni novi) *illud vestimentum*. At מליתא *Melitho* (quod Marci II. 21. pro πλήρωμα reperitur) non vero reddi *supplementum* (quod & Vulgatus interpres in Marco posuit) qui Marci locus ex Syro ad verbum sic verti debet: *Ne accipiat supplementum illud* (Syr. מליתא חי *melitho hai*) *novum de vetere*. *Accipiat* i. e. auferat, detrahat.

gis eorum] Κώμας pro minoribus civitatibus interdum Helleniſtas dicere, diſcimus & ex Bethleemo quae Joh. VII. 42. κώμη dicitur, idemque ex Luc. XXIV. 13. eandem appellationem Emmaunti tribuentis. Scimus Graecos interpretes vocabulum עיר *hhhir* ſaepe πόλιν, nonnunquam κώμην interpretari. Hic etiam injecta Synagogarum mentio efficiat fortaſſe ut minores civitates intelligamus. Verum nihil vetat, quominus in majoribus pagis ſynagogae fuerint, aut ſaltem proſeuchae, quae vel ipſae ſynagogarum appellatione venire heic poſſunt. Ceteroqui perſuaſum habeo πόλεις & κώμας, ἐναντίως heic uſurpari ita ut κῶμαι propria ſignificatione majores pagos deſignent. Nam κῶμαι & πόλεις hoc differunt, quod illae moenibus carent, hae illis cinguntur. Id ſibi vult Strabo lib. 3. pag. 154. de Luſitanis: Καὶ κώμας ποιήσαντες (Ῥωμαῖοι) τὰς πόλεις αὐτῶν τὰς πλείστας, ἐνίας δὲ καὶ συνοικίζοντες βέλτιον. *Pleriſque eorum urbibus in pagos mutatis, nonnullis etiam melius munitis*. Quod enim ποιεῖν κώμας ſit muros diruere, docebit M. Portii factum (quod imitatus, qui Luſitanos domuit) qui, teſte Plinio, effecit, ut omnium urbium intra Baetin muri una die dejicerentur. De quo vide etiam Front. ſtrat. I. 1. Appianum & Plut.

AD MATT. X. 1.

Dedit illis poteſtatem ſpirituum immundorum.] Gr. πνευμάτων ἀκαθάρτων. Hinc apud Eccleſiaſticos ſcriptores καθαίρεσθαι dicebantur, a quibus ſpiritus ἀκάθαρτοι expellerentur; quo verbo utitur Athanaſius in Antonii vita; & Sozomenus IV. 16. de Arſacio narrat: ἱκανὸς ἦν δαίμονας ἀπελαύνειν, καὶ τοὺς ὀχλουμένους ὑπ᾽ αὐτῶν καθαίρειν. Inter καθαιρομένους, quorum meminit Dionyſ. Areop. in de Eccleſ. Hierar. numerabantur praecipue energumeni. Euſebius V. hiſt. 7. καθαρισθέντας ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων eadem notione dixit. Vide Valeſium ad allatum Euſebii locum, ubi Latinorum Patrum exempla aggerat, apud quos *purgari* eodem ſignificatu daemoniaci dicebantur.

AD MATT. X. 2. 3. 4.

Petrus & Andreas &c. *Philippus & Bartholomeus*, *Thomas & Matthaeus* &c.] Quid hoc ſibi vult, quod tam hic, quam Lucae VI. 14. 15. 16. Apoſtoli non ſingillatim ſed bini percenſentur, ut non tam ſingula capita, quam paria enumeraſſe videatur Evangeliſta? Non enim hic uſus conjunctionis Καὶ apud Graecos reperitur, ut alternatim adhibeatur; niſi forte ita Hebraeos in computando conjunctionem uſurpaſſe dicatur.

Animi pendeo utrum idcirco per paria Apoſtolos percenſitos putem, quod ut legitur Marci VI. 7. binos illos ad praedicationis & curationum miniſterium miſerit. Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν ΔΥΟ ΔΥΟ. Sic etiam Lucae X. 1. poſtquam Jeſus ſeptuaginta alios ſibi adjunxiſſet, ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ ΔΥΟ πρὸ προσώπου αὐτοῦ.

AD MATT. X. 5.

In viam gentium ne abieritis] Verbum fuit vetus apud Judeos, a quibus hauſit Pythagoras (ἀνέκαθεν, uti antiqui volunt, Judaeus, aut certe in pleriſque judaizans) ubi apud Philonem lib. *Quod omnis probus ſit liber* praecipit, ταῖς λεωφόροις μὴ βαδίζειν ὁδοῖς. Quod totum non κατὰ ῥητὸν, ſed κατὰ τὸ νοητὸν eſt capiendum, ne ſcilicet ad gentium inſtituta deflectamus, nec cum eorum

moribus

moribus assuescamus. Hinc alibi excuti pulverem jubet in eos, qui Apostolicum sermonem non receperint.

AD MATT. X. 3.

Et Matthaeus publicanus] Hoc ideo additum, ut se peccatorem fuisse ostenderet: nam apud Judeos *peccator* & *publicanus* duo ferme erant rei unius vocabula, nisi quod illud patebat latius. Ceteri quoque apostoli se peccatores profitentur; Petrus ubi ait: *exi a me Domine, quia homo peccator sum*. Paulus se peccatorem & persecutum Ecclesiam Dei fatetur. Unam adeo omnium Apostolorum fuisse vocem puto, se peccatores prodentium: nam & omnium innocentissimus Joannes ait: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus*. Ergo cum eadem haec esset omnium Apostolorum confessio: hinc factum, ut in Barnabae adscripta epistola legatur Christus peccatores maximos in Apostolos elegisse: quod tamen de aliquibus, non omnibus, intelligendum, & in eum finem dictum, ut peccatoribus spem faceret poenitentiae. Τότε δὲ τοὺς ἰδίους Ἀποστόλους μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐκ ἦλθε καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

AD MATT. X. 10.

Neque duas tunicas habeatis]. Vestes ἀμοιβαίους i. e. mutatorias, ditiores habebant, ita ut densiores frigore aut tempestate saeviente induerent. Vide Od. XIV. 521. & 522. Rustici & tenuioris fortunae homines mutatoriis apud Homerum ibidem v. 513. & 514. carebant. Alium Homeri locum jam occupavit Grotius ad 4. Reg. V. 5. videatur & Synopsis & Calmet. ad Isa. III. 22. & Zach. III. 4. si forte idem notatum. Hortatur ergo Apostolos Christus, ut tenuiorum hominum victum ac vestitum imitentur.

AD MATT. X. 16.

Et simplices sicut columbae] ἀκέραιοι. In epistola Synodica Antiochenorum patrum apud Euseb. VII. hist. 30. de Samosatensi Paulo dicitur: καὶ τὰς τῶν ἀκεραιοτέρων ψυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων. *Atque hujusmodi artibus simpliciorum animos perterrefaciens*. Quem locum eo notavi, quod multo sit clarior, quam Philostrati auctoritas, qua ad hanc significationem firmandam affert H. Stephanus in thesauro. Scholiastes Euripidis ad Oresten: Ἀκέραιος, ἁπλοῦς. Venit enim a κεράω *misceo*.

AD MATT. X. 19.

Cum autem tradent vos] Cyprianus epist. 56. *Cum autem vos apprehenderint*, etsi idem saepe alias *tradiderint* habet. Ceterum tum heic ac supra ✝ 17. tum Matt. IV. 12. Luc. XXI. 12. Mar. I. 14. & alibi, *Tradere* & παραδοῦναι idem videtur esse quod *tenere* & *apprehendere*. Ea significatio Judaeorum Hellenistarum peculiaris, apud quos in veteris Foederis versione παραδίδωμι τῷ הסגיר *hisghir* aut aliis *concludendi* verbis respondet, ut Deuteron. XXIII. 15. XXXII. 30. 1. Sam. XXIII. 12. Job. XVI. 11. Ps. LXXVII. 53. LXXXVII. 9. Is. XIX. 4. ut παραδοῦναι heic idem sit quod *tenere*, aut in carcerem tradere. Simile est quod in Philoxeni glossis reperi in hunc modum: παράδοσις, *mancipatio*, ut videatur hoc fuisse παραδοῦναι, quod *carceri mancipare*.

AD MATT. X. 28.

Animam & corpus perdere in gehennam] Apud Cyprianum epist. 56. 81. & ad

& ad Fortunatum est *occidere in gehennam*. Ut apud Horatium *occiditque legendo*.

AD MATT. X. 29.

Et unus ex illis non cadit super terram sine patre vestro?] Cypr. epist. 55. & 69. sic citat: *& neuter eorum cadit in terram sine patris vestri voluntate*: quo non inepte Graeca redduntur καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν ὐ πεσεῖται &c. Nam Hebraice *unus non* tantundem quod *nemo*. Rursus ἄνευ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν scite ac proprie redditur *sine patris vestri voluntate*. Quanquam & *sine patre vestro* hoc ipsum priscis Latinis significat, apud quos *sine patre vestro* tantundem est, ac *absque patre vestro esset*.

AD MATT. X. 32.

Qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo.] Graece ἐν ἐμοὶ & ἐν αὐτῷ. Et ita citat Cyprianus epist. 37. *qui in me confessus fuerit . . & ego in illum confitebor.*

AD MATT. X. 36.

Inimici hominis domestici ejus] Proverbiale dictum, sumptum ex Mich. VII. 6. Notum est & illud: *Quot servi, tot hostes*; quod adagium affert Festus in QVOT. Et οἰκιακοὶ, quod in Graeco legitur, non minus ad servos, quam ad cognatos pertinet. Optime Noster οἰκιακοὺς reddit *domesticos*; nam & in Philoxeni Glossis unum alteri respondet.

AD MATT. X. 39.

Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam] Gr. ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Sic quoque Homerus Il. Ω. 168.

Χερσὶν ὑπ' Ἀργείων κέατο ψυχὴν ὀλέσαντες.

AD MATT. XI. 3.

Tu es qui venturus es.] Graece ὁ ἐρχόμενος praesenti tempore, sicuti & Samaritana *scio*, inquit; *quia Christus venit*, ἔρχεται. & saepe alibi Messias vocatur ὁ ἐρχόμενος potius quam ὁ ἐλευσόμενος· nimirum quod intelligerent tempus adventus ejus a Daniele praefinitum, jam appetiisse; omnesque adeo ad ejus exspectationem arrecti erant.

AD MATT. XI. 4.

Euntes renuntiate Johanni quae audistis & vidistis: Caeci vident &c.] Gr. πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ &c. Huc credo spectavit Nicephorus Gregoras in suis historiis pag. 452. edit. Boivinianae, ubi Zenonis philosophi, inter philosophos altercantes in convivio apud legatos Babylonios tacentis, dictum illud refert: πορευθέντες ἀπαγγείλατε ἰδεῖν ἐν Ἀθήναις ἄνθρωπον σιωπᾷν ἐν συμποσίῳ δυνάμενον. Perquam enim credibile sit, Gregoram dicto veteri phrasin evangelicam aptasse.

AD MATT. XI. 17.

Lamentavimus & non planxistis] ἐθρηνήσαμεν. Vide dicta de θρήνοις & θρηνῳδοῖς ad titulum Lamentationum Jeremiae.

Et non planxistis.] καὶ οὐκ ἐκόψασθε. Xiphilinus in exsequiis Pertinacis. Καί τινες ἐκόπτοντο, ἕτεροι πένθιμόν τι ἐπαυλοῦντες.

AD MATT. XI. 19.

Et justificata est sapientia a filiis suis] Δικαιόω sermone Hellenistico saepe non

non est justum efficere, sed justum ostendere sive δικαιολογεῖσθαι, ut illud Psalmi, *Vt justificeris in sermonibus tuis*, & passim alibi. Cujusmodi & illud Eusebii VIII. hist. 2. δι' ἃς ἂν τὴν θείαν δικαιώσαιμεν κρίσιν. *Ex quibus aequitatem divini judicii possimus perspicere*.

AD MATT. XI. 21.

Vae tibi Corozain &c.] Ad finem commatos praecedentis supplendum τὸ *dicens*. Frequens ceteroqui apud scriptores ex obliqua ad directam orationem transitio.

Vae tibi Chorozain] Graecum οὐαὶ in utroque Foedere frequentissimum vetus & γνήσιος Hellenismus ignorasse videtur, judice Casaubono ad Polybium. Itaque celebrem Brenni vocem Romanis insultantis, *Vae victis*, ut est apud Liv. V. 48. Plutarchus pluribus verbis περιέφρασε, τί δ' ἄλλο, ἢ ὀδύνη τοῖς νενικημένοις. Tantumque abest, ut, quod in Latinis lexicis positum videas, *Vae* ex Graeco οὐαὶ sit factum, ut contrarium potius verisimile videatur.

AD MATT. XI. 26.

Ita Pater quoniam sic fuit placitum coram te] εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. De εὐδοκία vide quae nos ad Ecclesiastici XVIII. 31. Interim εὔαδε eadem ferme notione usurpavit Homerus, apud quem sic precatur Ajax Telamonius Il. XVII. 645.

Ζεῦ πάτερ ἀλλὰ σὺ ῥῦσαι ὑπ' ἠέρος υἷας Ἀχαιῶν,
Ποίησον δ' αἴθρην, δὸς δ' ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι.
Ἐν δὲ φάει καὶ ὄλεσσον, ἐπεί νύ τοι εὔαδεν οὕτως.
Juppiter obscura educ e caligine Grajos,
Fac sudum, da resque oculis dignoscere: deinde
Vel perdas licet: id tibi quando BENEPLACET, esto.

AD MATT. XI. 29.

Humilis corde] ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. Apud exteros ταπεινὸς nomen est vitii: at sermone Hellenistico maximae omnium virtutis vocabulum est. Hinc Christiani *humilem* dixere, quem Latini *demisse de se sentientem*. A Christianis sumpsere & gentiles posteriorum temporum, qui & alia multa χριστιανικὰ post propagatum jam Christianismum usurparunt. Spartianus extrema vita Didii Juliani: *Objecta est etiam superbia, cum ille etiam in imperio fuisset humillimus*. Item in Caracalla cap. 2. *Fratrem* (Getam) *magna ejus humilitate despexit*. h. e. cum magna humilitate adversus ipsum uteretur.

AD MATT. XII. 24.

Hic non ejicit daemones, nisi in Beelzebub principe daemoniorum] Qui princeps daemoniorum a Christo appellatur, ejus nomen, *dominum* sive, *principem muscae* (sive potius *muscarum*, nam hebraice in collectivis nominibus singulare pro plurativo ponitur) notat: hoc ideo, quia daemones in vexandis hominibus muscarum audaciam, quam belluis istis tribuit Homerus, & ingenium referunt. Minerva Menelao robur instillatura, inter cetera muscae audaciam illi indidit. Il. XVII. 570.

Καί οἱ μυίης θάρσος ἐνὶ στήθεσσιν ἐνῆκεν,
Ἥ τε καὶ ἐργομένη μάλα περ χροὸς ἀνδρομέοιο
Ἰσχανάᾳ δακέειν, λαρόν τέ οἱ αἷμ' ἀνθρώπου.

Atque

Atque olli in pectus muscae inserit ingenium audax,
Quae etsi terque quaterque hominis de corpore abacta,
Mordet adhuc: tanta humani est dulcedo cruoris.

Sunt & aliae muscae significationes. Horapollo tradit Aegyptios *impudentem* significare volentes, muscam pinxisse, eandem scilicet ob caussam, quod abacta iterum atque iterum redeat. Adde μυίας muscas appellatos, qui alienis conviviis importune & impudenter sese αὐτόματοι ingerebant, id quod ex Antiphane patet, & Plauto, qui in Poenulo Act. III. Sc. 3. 76. *hospitium sine muscis* i. e. ab hujusmodi parasitis liberum, dixit. Idem Comicus Mercat. Act. 2. Sc. 3. 26. *muscam* appellat hominem curiosum, qui omnia perscrutatur. Haec & alia sunt daemonis ingenio oppido quam convenientia.

AD MATT. XII. 32.

Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum, non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque in futuro.] Ex Marci III. 28. 29. intelligitur, *verbum* esse *peccata & blasphemias* intelligenda. Antithesis autem haec tota mihi non videtur aliud, quam plus & minus complecti. Hebraici moris est comparationis gradum, quo carent, multis modis circumscribere. Unus ex his modis ille est, quo quod minus est, negatur, quod plus, affirmatur. Ex eo sunt genere: *Misericordiam volo & non sacrificium: Jacob dilexi, Esau autem odio habui* i. e. non dilexi: nam hoc etiam Hebraicae est consuetudinis, ut contrarium pro ἀντιρρητικῷ (*contradictorio*) usurpetur. Ergo sicuti haec explicantur, *Malo misericordiam quam sacrificium*; sic etiam ubi dicitur, peccata in Filium remitti, non item in Spiritum Sanctum; non aliud significatur, quam facilius illis, quam his dari veniam.

AD MATT. XII. 34. 35.

Ex abundantia enim cordis os loquitur. Bonus homo de bono thesauro profert bona &c.] Cyprianus ep. 55. sic citat: *De abundantia enim cordis os emittit* (pro λαλεῖ videtur legisse ἐκβάλλει, quod ℣. 35. bis legitur). *Bonus homo de bono thesauro emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam.* Vide quae de ἐκβάλλω diximus ad Luc. VI. 22.

AD MATT. XII. 38.

Volumus a te signum videre] Non qualecunque sed de caelo (ut habet hic Matthaeus, & XVI. 1.) idque proprie σημεῖον: nam morborum curationes & similia inter δυνάμεις numerabantur: quamquam nec perpetuum id discrimen: nec ceteroqui ignoro Act. II. 19. τέρασι caelestibus opponi terrestria σημεῖα. Id vero σημεῖον eo petebant, ut pietatis periculum facerent; neque enim in aliorum gratiam quam in compertae justitiae hominum signa hujusmodi fieri, ex Judaeor. utique sermonibus, Strabo didicit, qui lib. XVI. ubi de Judaeis pag. 761. sic scripsit: Καὶ προσδοκᾷν δεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ δῶρον ἀεί τι, καὶ ΣΗΜΕΙΟΝ τοὺς σωφρόνως ζῶντας καὶ μετὰ δικαιοσύνης, τοὺς δ' ἄλλους μὴ προσδοκᾷν. *Qui caste justeque vitam instituunt, eis demum dona subinde ac signa a Deo esse exspectanda; ceteris non item.* Et σημεῖον quidem ea notione non mere Hellenisticum, sed & bene Graecum est (vide exempla in H. St. Thesauro). At δῶρον in Strabone quid sit vide ad Act. II. 38.

AD MATT. XII. 40.

Sic erit filius hominis in corde terrae tribus diebus & tribus noctibus] Hoc

 est

eſt tribus ἡμερονυκτίοις, non quidem ſolidis, ſed inchoatis. Vide quae de hoc loco Petavius in de opificio ſex dierum.

AD MATT. XII. 44.

Scopis mundatam] Purgatam iis ſordibus, quas ex immundi ſpiritus habitatione contraxerit. Hinc *mundari* aut *purgari* energumeni dicebantur. Sulpic. Severus Dial. 1. cap. 14. de energumeno: *Quinto demum menſe purgatus eſt*.

AD MATT. XIII. 8.

Aliud centeſimum, aliud ſexageſimum, aliud trigeſimum] *Centeſimum* poſuit pro *centuplum*, quod habet Lucas VIII. 8. & ead. notione *ſexageſimum* & *trigeſimum*. Sic enim antiqui loquebantur. Conferantur huc loca a Gronovio producta in Monobiblo pag. 35. 36. 37.

AD MATT. XIII. 13.

Quia videntes non vident] ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι. Παροιμιῶδες videtur; nam eadem apud Menandrum eſt locutio:

Τῶν γραμμάτων ἄπειρος οὐ βλέπει βλέπων·
Illiteratus vel videns non pervidet.

AD MATT. XIII. 22.

Et ſollicitudo ſaeculi iſtius] Καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου i. e. vitae hujus. Nam ſicut alibi docuimus βίον interdum idem eſſe quod ſaeculum, quatenus ſaeculum in deteriorem partem accipitur; ſic invicem heic & Marci IV. 19. & alibi non raro αἰὼν vitam humanam notat: ut *ſaecla animantum*, ſunt earum aetates ſeu vitae apud Lucretium lib. 2.

Inque brevi ſpatio mutantur ſaecla animantum,
Et quaſi curſores vitaï lampada tradunt.

AD MATT. XIII. 41.

Colligent de Regno ejus omnia ſcandala] Nullo alio ex loco melius quam hinc, vis verbi אסף *Aſaph* apud Hebraeos colligitur, quod tum colligere ſignificat, tum etiam colligere ad tollendum & perdendum; confer praecedentem & verſum ſequentem.

AD MATT. XIII. 47.

Sagenae miſſae in mare, & ex omni genere piſcium congreganti] Graecum ipſum *ſagenae* vocabulum Noſter adhibuit, quo & Manilius uſus eſt V. 678.

Excipitur vaſta circumvallata ſagena.

In gloſſis veteribus σαγήνη *verriculum* redditur, quam vocem tum Servius ad 1. Aen. tum Val. Max. IV. 1. extern. 7. uſurpavit: a *piſcatoribus*, inquit, *verriculum trahentibus*. At Varro, & Vlpianus *everriculum* una vocali auctius dixerunt. *Tragulam* quoque a trahendo appellarunt, pro quo Gloſſae veteres *tragum* poſuerunt.

AD MATT. XIV. 5.

Vt prophetam eum habebant] Vis verbi ἔχω eo ſenſu, quo hic uſurpatur, & paribus locis de eodem Joanne Matt. XXI. 26. & Marci XI. 32. Graecis ſcriptoribus inuſitata videtur H. Stephano; niſi quod unum tantum exemplum affert ex Iſocrate in Panath. τίνας οὖν ἔχω πεπαιδευμένους, ἐπειδὴ καὶ τέχνας καὶ

τὰς

τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδοκιμάζω; *Quosnam igitur eruditos habeo, quando & artes & scientias & facultates nihili facio?* Lucas, quem fatentur, optime omnium graece nosse, eandem sententiam sic περιφράζει cap. XX. 6. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

AD MATT. XIV. 13.

Secuti sunt eum pedestres de civitatibus] πεζῇ tum heic tum Marci VI. 33. non significat eos omnes pedibus suis ingressos; sed tantum vult terrestri itinere venisse, etsi eorum aliqui equo aut asino veherentur. Sic etiam quod Paulus Act. XX. 13. πεζεύειν dicitur, id Noster optime est interpretatus: *Ipse per terram iter facturus*; potuerat enim jumento uti: πεζῇ enim heic & alibi est ἀντιδιῃρημένον τῷ κατὰ θάλασσαν. Quin & *pedibus* apud Caesarem non aliud est, si recte judico, quam terrestri itinere. Sic enim in II. B. c. 7. *Pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit*. Et cap. 9. *Pedibus* (L. Caesar) *Adrumetum profugerat*. i. e. terrestri itinere, quum ceteroqui ad oppida illa maritima adnavigari potuisset.

AD MATT. XIV. 21.

Manducantium autem fuit numerus quinque millia] Gr. ὡσεὶ πεντακισχίλιοι h. e. *ad quinque millia*. Hebraice dictum fuerit כחמשת אלפים *chachameschbeth alaphim*. Sicuti quod Jos. VII. 3. 4. כשלשת אלפים *chischloschbeth alaphim*, Seniores verterunt ὡσεὶ τρισχίλιοι.

AD MATT. XV. 2.

Non enim lavant manus suas, cum panem manducant] Graecis eadem, quae Hebraeis consuetudo fuit. Od. Δ.

Χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα
Καλῇ, χρυσείῃ, ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος,
Νίψασθαι· παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσσε τράπεζαν.
Σῖτον δ' αἰδοίη ταμίη παρέθηκε φέρουσα.
Tunc lymphas, famulae, gutto fudistis ab aureo
In pelvim e solido argento, manibusque rigandis
Rite operam datis: at levis prope mensa paratur
Interea, atque onerant cerealia dona canistris.

Sed & inter singulos missus, & post caenam lavabant manus, utentes ἀπομαγδαλίαις, quae sunt mollissimae partes panis (quas mox canibus projiciebant) aut alio smegmate: de qua re tota vide Potterum Archaeolog. IV. 19. etiam ante solam vini libationem Priamus lavat manus Il. Ω. 303. & seq. sic etiam Od. IV. Idque imitatur Virg. Aen. 1. *Dant famuli manibus lymphas*. Plautus Persa: *Date aquam manibus, apponite mensam*. Cicero in II. de Or. *Illud egregium Sextii: manus lava & caena*. Judaei autem largius, quam ceteri lavabant, ad eluendas legales sordes, quas rerum immundarum contactu forte contraxerant.

AD MATT. XV. 5.

Munus quodcumque est ex me, tibi proderit] Ut hic Pharisaeorum Scribarumque astu filii parentes ludificabantur; sic sub Romanis principibus ii, qui agnatis infensi, iisdem hereditatem praeripere avebant, imperatorem heredem scribebant, etsi ne de facie quidem principi noti essent. Sed ut optimus quisque imperatorem

peratorum fuit, ita maxime ab ignotorum hereditatibus adeundis abstinuit, ut Augustus, teste Sveton. cap. 46. Tiberius narrante Tacito, *Neque hereditatem cujusquam adiit, nisi cum amicitia meruisset. Ignotos & aliis INFENSOS, eoque principem nuncupantes, procul arcebat.* Spartianus de Hadriano cap. 18. *Ignotorum hereditates repudiavit; nec notorum accepit, si filios haberent.* Tacitus in vita Agricolae: *A bono patre non scribitur heres, nisi malus princeps.*

Munus, quodcumque ex me est, tibi proderit &c.] Iniquum fuisse, ait Christus *in sacrum dedicare* (ut Xvirali verbo utar) ea quae parentum alimentis debebantur. Quomodo lege XII. tabb. vetabatur, rem, de qua controversia erat, in sacrum dedicari. Exstat ea lex apud Gajum in VI. *ad leg. XII. tab.* (eaque est lex ult. *de litigios.*) sed ita ut sententiam, non verba recitet, in hunc modum. *Rem, de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare; alioquin dupli poenam patimur; ne liceat eo modo duriorem adversarii conditionem facere. Sed duplum utrum fisco, an adversario praestandum sit, nihil exprimitur* (in lege XII. tab. de qua commentatur) *fortassis autem magis adversario; ut is veluti solatium habeat pro eo, quod potentiori adversario traditus sit.*

Munus, quodcunque est ex me, tibi proderit; & non honorificabit Patrem suum &c.] Crassum hunc Pharisaeorum errorem instaurarunt Saec. IV. Eustachiani, adversus quos Canon XVI. Gangrensis dirigitur, qui anathema dicit in filios, *Qui a parentibus, maxime fidelibus, praetextu pietatis* (vel secundum Isidorum *occasione Dei cultus*) *recesserint, & parentibus quem par est, honorem non tribuerint*; (iis nimirum alimenta negantes) *apud eos scilicet praeposita in Deum pietate.* Quae ultima clausula Graece sic valet: *Quod scilicet Divinus cultus apud ipsos omnibus rebus praeferatur.*

AD MATT. XV. 13.

Omnis plantatio &c.] Ignatius ad Philadelp. Ἀπέχεσθε τῶν κακῶν βοτανῶν, ἅς τινας ὐ γεωργεῖ Ἰησοῦς Χριστὸς, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτὰς φυτείαν Πατρός. Vetus interpres: *Recedite a malis herbis, quas non colit Jesus Christus, propter non esse ipsas plantationem Patris.* Et epist. ad Trallianos: Φεύγετε ὖν τὰς κακὰς παραφυάδας, τὰς γεννώσας καρπὸν θανατηφόρον . . . ὗτοι γὰρ ὐκ εἰσιν φυτεία Πατρός· εἰ γὰρ ἦσαν, ἐφαίνοντο ἂν κλάδοι τῦ σταυρῦ &c. Vetus interpres: *Fugite malas propagines generantes fructum mortiferum . . . isti enim non sunt plantatio Patris. Si enim essent, apparerent utique rami crucis.* Occupata a Grotio.

AD MATT. XV. 24.

Non sum missus nisi ad oves, quae perierunt domus Israel] Hinc est quod Christum Hebraeorum Apostolum vocavit antiquitas, uti testatur ex cujusdam Presbyteri auctoritate Clemens Alexandrinus apud Eusebium VI. hist. 14. Nam ei quaestioni, cur epistolae ad Hebraeos non consuetam inscriptionem Paulus praefixisset: *Paulus Apostolus* &c. sic occurrit: ἤδη δὲ ὡς ὁ μακάριος ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ Κύριος Ἀπόστολος ὢν τῦ Παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, ὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων Ἀπόστολον, διάτε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διάτε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἔθνων κήρυκα ὄντα καὶ Ἀπόστολον. *Jam vero, sicut beatus dicebat Presbyter, quandoquidem Dominus Omnipotentis Dei Apostolus ad Hebraeos missus fuerat, prae modestia Paulus, ut qui ad gentes directus erat, Hebraeorum Apostolum se minime inscribit; tum ob suam erga Dominum reverentiam; tum*

quod

quod ex abundanti ad Hebraeos ipse, gentium praeco & Apostolus, scriberet. In eandem sententiam disputat Hieronymus in cap. 1. epist. ad Galatas, & in epistolam ad Hebraeos; ubi & illud notat, non decuisse sese *Apostolum* inscribere, qui eadem epistola de Christo dicturus erat: *Habentes ergo . . . Apostolum confessionis nostrae Jesum.*

Porro autem *oves quae perierunt* τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα hic & supra X. 6. oves aberrantes intellige, quarum reperiundarum studio ceteras novem & nonaginta reliquit. Sic & Lucae XIV. 32. *Perierat* (ἀπολωλὼς ἦν) *& inventus est*. Homerus de equabus, quas sibi raptas Iphitus quaesitum ierat Od. XXI. 22.

Ἴφιτος αὖθ' ἵππυς διζήμενος, αἵ οἱ ὄλοντο
Δώδεκα θήλειαι.

AD MATT. XV. 30.

Caecos, claudos, debiles] Gr. κυλλὲς. In glossis κυλλὸς exponitur *debilis*. Qui Lucae est ἀνάπηρος, is Vulgato *debilis* vertitur. Probum vocabulum ad mutilum notandum. Vide quae plura ad Lampridii Commodum cap. 9. enotavimus.

AD MATT. XVI. 6.

Cavete a fermento Pharisaeorum & Sadducaeorum]. Vbi *fermentum* pro *doctrina* capitur. Haud aliter accepit Persius Sat. I. v. 24.

Quo didicisse, nisi hoc fermentum, & quae semel intus
Innata est, rupto jecore exierit caprificus?

Huic objectioni Poëta respondet . . . *Usque adeone*
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Ex qua responsione intelligitur, *fermentum* Persio pro doctrina usurpari.

AD MATT. XVI. 17.

Caro & sanguis non revelavit tibi.] Locutio est Judaica, apud quos *Caro & sanguis* tantumdem est quod *homo*. Praeter exempla a Ligfooto allata notavi & illud in Ber. Rab. Sect. XII. *Cum homo* (id quod Judaice dicitur בשר ודם *besar vedam* i. e. caro & sanguis) *extendit tentorium, id necessario successu temporis fit laxius* &c.

AD MATT. XVI. 18.

Tu es Petrus, & super hanc petram aedificabo &c.] Christus Syriace dixerat: *Tu es* כיפא *Cepha & super hanc Cepha aedificabo Ecclesiam meam.* Qui haec Graece vertit, ex duobus cognatis vocabulis masculinum Apostolo aptavit, femininum vero usitatius adhibuit ad significandum aedificii fundamentum: utrunque sane apposite. Quaeri possit, quid hic sibi velit πέτρα, lapidem ne an rupem. Utrunque Syriacum כיפא *cepha* significat; utrunque & Graecum πέτρα, de quo posteriore vocabulo ad Cepotaphium Christi Domini nonnulla notavimus. Salmasius in Solinianis existimat hoc loco πέτραν lapidem fundamentalem esse, & ceteroqui apud mediam Graeciam πέτραν & λίθον pro eodem posita. Equidem non dubito, quin & apud veterem Graeciam πέτρα de lapide diceretur, uti cum Aeschylus apud Strab. lib. IV. ψιφάδα πετρῶν, *imbrem lapidum* usurpavit. Sed cum de Evangelista interpretando agitur, ad usum sermonis Hellenistici spectandum arbitror. Nunc vero LXX. vix aliter πέτραν, quam pro rupe, quod sciam, posuerunt; apud quos πέτρα alii Hebraico vocabulo, quam τῷ סלא *sela*

aut

aut צור *tsur* (utrunque autem *rupem* significat) non respondet. Si de lapide fundamentali hic agebatur, cur non λίθον interpres Matthaei posuit? quo sane vocabulo & LXX. utuntur, quoties de lapide fundamentali fit sermo, & erat id vocabulum huic loco accommodatius; nec opus fuisset vocabula permutare, cum dicere potuisset *Tu es Lithus*, *& super hunc lithum aedificabo &c.* Ergo πέτρα non aliud hîc, quam rupem, significat; nec supra lapidem unum aedificari potest, aut probe dicitur, sed supra rupem solidam. Nec aliud Latinum *Petra* significat. Quid ergo? Negabimus Petro lapidis fundamentalis appellationem? At quanto est honorificentius cum monte conferri, cui civitas inaedificetur? Ut & Ecclesia sit *civitas supra montem posita* Matt. V. 15. (sicut & *Petra* Arabiae metropolis, & altera *Petra* Sogdianae, id nomen traxerunt ex eo, quod monti superstructae fuissent) & Apostolorum Princeps totam hanc fulserit civitatem.

AD MATT. XVI. 18.

Et portae inferi non praevalebunt adversus eam] Praeter notum Homeri versum de ἀΐδαο πύλαις· etiam Euripides σκότε πύλας dixit, & Apollodorus in Bibliotheca Aeacum inferorum claves asservare affirmavit; & *Inferorum claustra* occurrunt apud Apuleium XI. Milef. Confer Thomae Galei notas ad Apollodorum pag. 52.

AD MATT. XVI. 23.

Vade post me satana.] Idem quod *abi*; ex hebraica hoc manat dialecto. Certe Joh. VI. 66. πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτῦ εἰς τὰ ὀπίσω idem est quod ἀπῆλθον· nam statim v. 67. dixit Jesus XII. discipulis *Nunquid vultis & vos abire?*

AD MATT. XVI. 26.

Quid enim prodest homini si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?] In his & similibus sententiis Judaei crassiores animae nomine vitam tantummodo temporariam censeri putabant: cujusmodi est Achillis vox illa apud Hom. Il. IX. ubi Agamemnonis dona contemnens ait ℣. 401.

Οὐ γὰρ ἐμοὶ ψυχῆς ἀντάξιον, ὐδ' ὅσα φασὶν
Ἴλιον ἐκτῆσθαι . . . .
Ληϊστοὶ μὲν γάρ τε βόες καὶ ἴφια μῆλα,
Κτητοὶ δὲ τρίποδές τε καὶ ἵππων ξανθὰ κάρηνα.
Ανδρὸς δὲ ψυχὴ πάλιν ἐλθεῖν ὔτε λεϊστὴ,
Οὐδ' ἑλετὴ, ἐπεὶ ἄρ κεν ἀμείψεται ἕρκος ὀδόντων.
Nil tanti mihi, quanti anima est: non Troica gaza:
Nanque boves, pingues & oves, flavosque jugales
Ac tripodas praedâ aut quâvis quaesisse licebit;
Ast animo semel exsiliente molaria septa,
Non est ut prenses: nulla est revocabilis arte.

At Christus hîc & superiore commate, & alibi passim vitam aeternam animae nomine censeri docet.

AD MATT. XVI. 28.

Non gustabunt mortem &c.] Hom. Od. XXI. 98.

Ἤτοι ὀϊστῦγε πρῶτος γεύσεσθαι ἔμελλεν
Ἐκ χειρῶν Ὀδυσῆος ἀμύμονος

Et quidem sagittam primus (Antinous) gustaturus erat Ex manibus Ulyssis inculpati.

AD MATT. XVII. 4.

Faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, & Eliae unum] Similis loquendi ratio in inscriptione apud Gudium pag. CCXVII. 9. OLL. IIII. POSVIT . MARMOR . SIBI . VNA . ET . IVLIAE . PVNICAE . FIL. VNA . ET . IVLIAE . . . VNA . &c.

AD MATT. XVII. 9.

Donec Filius hominis a mortuis resurgat] ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ· pro quo in scripto alio codice ἐγερθῇ; credo quod phrasis ista insolens videretur. At eadem locutio in symbolo Apostolorum reperitur; & apud Themistium paraphrasi ad Aristotelem pag. 101. edit. Aldinae. Καὶ ὁ ἐμὸς ἑταῖρος ἰδὼν τὸν πάνσεπτον ἡμῶν καθηγεμόνα, ὅτι ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, ἔτι κοιμώμενος ἐνενόει ὅτι ὄναρ ὁρᾷ τὸν διδάσκαλον ἐγηγερμένον.

AD MATT. XVII. 17.

Generatio . . perversa] Graeca vox Hellenistica διεστραμμένη expressa est ex Hebraeo נהפכת *nehphecheth*, quod non aliter interpretantur LXX. quam per participium verbi διαστρέφομαι.

AD MATT. XVIII. 3.

Nisi conversi fueritis & efficiamini sicut parvuli] Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παίδια. Στραφῆναι seu *converti* frustra interpretes omnes de poenitentia exponunt; de qua heic magister silet, sed modestiam heic tantum insinuat. Ergo, si me audis, est hic merus Hebraismus, quo verba pro adverbiis ponuntur; cujusmodi illud *Conversus vivificasti me* i. e. iterato vivificasti seu revivifcere fecisti. Et heic ergo *Converti & effici parvulum* non aliud est quam veluti renasci ac rursus fieri parvulum aut repuerascere.

AD MATT. XVIII. 5.

Qui susceperit unum parvulum] δέξηται. Simplex pro composito ἀποδέχομαι, quod Graecis est benevolentia aut veneratione complecti. Polybius lib. V. τὸν δὲ Φίλιππον ἀποδέχεσθαι καὶ θαυμάζειν. Diod. Sic. lib. XVI. de Timoleonte: οἱ δὲ Συρακούσιοι μεγάλως ἀποδεδεγμένοι τὸν ἄνδρα διά τε τὴν ἀρετὴν &c. Noster interpres semper id per *suscipiendi* verbum expressit; quo eadem notione utitur Graecus homo Am. Marcellinus, ut lib. XV. *Caesarem admiratioue digna suscipiebant*. Et lib. 1. c. 6. de Roma ait: *Ut domina suscipitur & regina*. Sic enim scripti omnes & principes editiones, teste Valesio; pro quo nunc editur *suspicitur*. Et lib. XXX. c. 4. *suscepti* (i. e. clientis) *nomen*. Nam *suscipere* advocati dicebantur ut in vetere inscriptione ap. Grut. p. 462. CONTRA QVEM SVSCEPERAT.

AD MATT. XVIII. 15.

Si autem peccaverit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solum &c.] Attica lex erat, cujus meminit Plato apologia Socratis: Τῶν ἀκουσίων ἁμαρτημάτων οὐκ εἰσάγειν ἐστὶν, ἀλλὰ ἰδίᾳ λαβόντα διδάσκειν καὶ νουθετεῖν. *Invite peccantes in jus ne rapiuntor, sed privatim officii admonentor*. Vide ergo an illud εἰς σε peccatum eatenus elevet, quatenus dubium sit, utrum ille prudens sciensque peccet, an vero dumtaxat εἰς σε h. e. בעיניך *in oculis tuis* peccet, ita ut in eo, quod peccat, *in oculis suis* sibi innocens videatur. In hac ergo specie

facti

facti cùm fieri possit, ut sit ἀκούσιον ἁμάρτημα (aut certe prope ἀκούσιον, quod saepe fit) pertentandus prius est, & comiter admonendus, ut appareat, utrumne veri ignorantia labatur, an praefracta libidine. Posterius si constiterit; tum demum iis, qui heic praescribuntur, gradibus, eo venitur, ut nomen ejus apud Ecclesiam deferatur.

AD MATT. XVIII. 17.

Si autem Ecclesiam non audierit] Cypr. ep. 55. citat hoc modo: *Si autem & Ecclesiam contemserit*. Nimirum sicut παροράω *contemnere* significat; sic & παρακούω (quod heic occurrit) per *contemno* reddere solebant. Omnino autem παρακούω eadem, qua heic, significatione reperitur apud Grecos interpretes, apud quos modo respondet τῷ לא שמע *lo sciama, non audio* ut Is. LV. 1. ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε· modo τῷ עבר *abar, transgredior*, ut Esth. III. 3. τί παρακούεις τὰ ὑπὸ βασιλέως λεγόμενα; aut לא עשה *lo asab, non facio*, ut eod. cap. ℣. 8. νόμων . . παρακούουσι. Eadem notione Lucianus Caucaso: ἀλλὰ ἀνασκολοπισθῆναι αὐτίκα παρακούσαντας τοῦ ἐπιτάγματος.

AD MATT. XVIII. 19. 20.

Si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quamcunque petierint, fiet illis a Patre meo . . . Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum] Huc, puto, respiciebat Cyprianus ep. 57. de Romanorum saeviente persecutione concordia: *Docuistis . . concordiam simul junctam vinci omnino non posse, quidquid simul petitur a cunctis, Deum pacis pacificis exhibere.*

AD MATT. XIX. 3.

Et accesserunt ad eum Pharisaei tentantes eum, & dicentes: si licet homini dimittere uxorem suam quacunque ex caussa.] Cavillandi captabant occasionem ex quaestione invidiae plenissima; dum illud Deut. XXIV. 1: אל ערות דבר *al ervath dabar, propter rei turpitudinem* Sameas ad sola adulteria, Hillel ad quasvis leviculas caussas (Josephus, qui posterius sequebatur, καθ' ἃς δήποτε αἰτίας dixit, eadem usus praepositione κατὰ, qua heic utuntur Pharisaei) referret. Utrumvis Christus respondisset, sese cavillationibus exposuisset; neque enim quaevis levior caussa ערוה *ervah, foeditas* habenda erat; & tamen adversus adulteria tum lapidationis tum aquae zelotypiae remedio provisum fuerat, ut non continuo ad repudia deveniri oportuerit. Potuisset aliquis inter haec tanta discidia medio itinere ingredi & foeditatem illam de gravioribus vitiis interpretari. Sed arrepta occasione Christus maluit jura conjugii ad primaevam institutionem revocare.

AD MATT. XIX. 6.

Itaque jam non sunt duo, sed una caro] Δύο cum sit commune duûm generum; poterat verti: *Non sunt duae sed una caro*. Neque enim duos vel post συζυγίαν esse negat, qui superiore versu praedixit: *& erunt duo in carne una*: imo ex hoc dicto carnium (ut Hebraei numero multitudinis dicunt) non personarum μονὰς recte infertur.

AD MATT. XIX. 7.

Dicunt illi: Quid ergo Moses mandavit dare libellum repudii & dimittere?] Si dixissent ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ (οὕτως) ἀπολῦσαι: *mandavit dare libellum repudii, & (ita demum) dimittere*: reprehensione caruissent: non enim Moses repudia praecepit, sed horum atrocitatem libelli porrectione mitigavit. Nunc quia τὸ ἐνετείλατο ad utrunque retulerunt (Mosem Deut. XXIV. 1.

non

non recte interpretati) recte Pharisaicum ἐνετείλατο in ἐπέτρεψεν a Christo versu sequente refingitur. Itaque Pharisaei in istac legis recitatione verba Mosis nimium presse sequentes, mentem non sunt assecuti. Moses Deut. XXIV. 1. edixerat: *scribet libellum repudii, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua.* Heic autem non ad dimissionem, sed ex hypothesi dimissionis ad libellum tota vis mandati refertur: & omnino illud *& dimittet* ex usu Hebraeorum tantundem est quod *in dimittendo*; Hebraeis enim, quibus πολυσύνδετα sunt perquam familiaria, conjunctivum ו pro gerundiis saepe usurpatur. Ergo ושלחה *vescillechah* idem est quod בשלחה *besciallechah*.

AD MATT. XIX. 12.

Sunt enim eunuchi, qui de utero matris sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum. Qui potest capere, capiat.] De primo genere eunuchorum Dorotheus presbyter Antiochenus vir doctissimus tertio exeunte saeculo fuit; de quo Eusebius VII. hist. 32. τὴν φύσιν δὲ ἄλλως εὐνοῦχος, οὕτω πεφυκὼς ἐξ αὐτῆς γενέσεως, ὥς καὶ βασιλέα διὰ τοῦτο οἷόν τι παράδοξον αὐτὸν οἰκειώσασθαι, καὶ τιμῆσαί γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ Τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς. *Ceterum natura eunuchus erat, ex ipso matris utero ita natus. Unde & imperator tanquam miraculo obstupefactus, eum in suam familiaritatem adscivit, & baphii, quod Tyri est, procurationi praefecit.*

Et sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus] Supple: *propter regnum terrenum* h. e. aulae ministerium. Nam olim eunuchi non ad musicos usus, uti nunc fit, sed ad aulica regum orientis obsequia factitabantur. Inter hos ergo & tertium eunuchorum genus, quod sequitur, instituitur heic comparatio; horum enim τὸ βίαιον sequentium τῷ ἑκουσίῳ opponitur; tum quod priores regii ministerii caussa, posteriores *propter regnum caelorum* fierent. Quare & heic in priore comparationis membro tale aliquid *propter regnum terrarum* supplere decet, quod utpote notissimum praetermittitur, & ex illo *propter regnum caelorum* intelligi datur.

Et sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum] Ad vitam aeternam scilicet facilius adipiscendam: qui est obvius hujus loci intellectus. Sed nihil vetat, quominus modo traditae interpretationi inhaeream. A regum enim orientalium aula petitur comparatio. Scitum est a regibus illis vix alios quam eunuchos (aut si non essent, eo certe nomine insignitos) ad aulica obsequia arcessitos: sic & Christus non alios quam suae voluntatis proposito εὐνουχισθέντας ad regni caelestis h. e. Ecclesiae suae (nam regni caelorum nomine saepe Ecclesiam intelligi nemo ignorat) ministeria promoveri voluit: his demum Divini verbi praeconium, ac mysteriorum dispensationem, his cetera caelestis aulae ministeria, tanquam augustae domus officia, mandanda esse Apostolis postea insusurravit (id nos *traditionem* appellamus) nunc vero eisdem tantum subobscure praedixit: eisdem, inquam, Apostolis, seu discipulis, quos heic alloquitur, quod ex discipulorum objectione supra ✝. 10. intelligitur. Profecto enim hic locus tanquam clericae εὐνουχίας vaticinatio habenda est, in qua prophetico more praesens aut praeteritum tempus pro futuro usurpantur: *sunt qui se castraverunt* pro *erunt qui se castrabunt*, suae nimirum voluntatis proposito se continebunt.

Dixi in priore membro subaudiri oportere διὰ τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου τούτου, aut hujusmodi aliquid, quod propter notissimam aulae consuetudinem omissum fuerit.

rit. Fortasse aliquis objecerit, si ad aulae morem respexisset heic Christus, vocem βασίλειον *regiam*, non βασιλείαν regnum fuisse usurpaturum. Mihi, ut respondeam, satis est, βασιλείαν τῶν ὀρανῶν sermone evangelico notare ecclesiam, quae est aulae caelestis imitatio: quid Christus priore membro subaudiendum reliquerit, utrum βασιλείαν an βασίλειον, scire non interest; nam & βασιλεία sermone hellenistico non raro tantundem est, quod βασίλειον: ut ecce 2. Paral. XXVI. 21. & Esth. IV. 12. femininum βασιλεία in Graeca interpretatione ponitur, ubi Heb. est בית מלך *beth melech* i. e. *regia*. Sed & Herodoto lib. V. βασιληίη (Jonica resolutione pro βασιλεία) pro aula regia usurpatur.

Sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum] Id fecisse αὐτοχειρὶ videtur Melito Sardianus episcopus, si quidem Rufinianam Eusebii versionem sequimur, quae talis est: *Melitonem propter regnum Dei eunuchum, & Spiritu Sancto repletum*. In Eusebio tamen V. 24. nihil ejusmodi legitur; sic enim ibi Polycrates apud Eusebium: Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον, τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον. Sed tamen Hieronymus de script. Eccl. Polycratis verba ita interpunxisse videtur (nempe hypostigme post πνεύματι adhibita) ut idem significarent; quippe qui ait: *Et Melitonis in Sancto Spiritu eunuchi, qui semper Domino serviens positus est in Sardis*. De Origene res est oppido trita, quem narrat Eusebius VI. hist. 8. recitata Evangelii verba ἁπλούστερον καὶ νεανικώτερον interpretatum, id facinus in se admisisse. Postremo Leontius Phryx Luciani Antiocheni discipulus, episcopus Antiochenus, Arianis favens, & ann. 358. demortuus (cujus fragmentum ex or. in S. Babylam exstat in chronico Paschali pag. 270.) ὁ ἀπόκοπος sive ἐκτομίας αὐτοχεὶρ ex re appellatus fuit: usque adeo nimirum istud *seipsos castraverunt* apud illum valuit, ut nisi suis se manibus exsecaret, nunquam evangelio se fecisse satis arbitraretur.

Qui potest capere, capiat] Eruditi statuunt tam hic, quam praecedente commate τὸ χωρεῖν idem esse, quod *praestare*. Verum Ignatius epist. ad Smyrnenses pag. 5. videtur accepisse vulgari notione. Cum enim dixisset angelos non nisi per fidem in Christum salutem consequi potuisse; subjicit: Ὁ χωρῶν χωρείτω. Interpres vetus: *Qui capit, capiat*. Ergo etiam Christus τὸ χωρεῖν de intellectu accepit, sed de intelligentia cordis, non mentis, sive de intelligentia per caritatem illustrata, qua fit, ut ne veritati reluctemur, sed eam in nos sponte admittamus. Uno verbo tam hic quam praecedente versu, & apud Ignatium τὸ χωρεῖν est, quod Latini dicebant *Concoquere* (id quod nos etiam vernaculo sermone usurpamus) quod de durioribus dicitur, quae non possunt concoqui, ut apud Joh. VI. 60. *Durus est hic sermo, & quis potest eum audire*, ubi τὸ ἀκούειν eandem significationem habet. Sive potius idem est χωρεῖν, quod *glutire*. Familiaris haec phrasis in sermone nostro vernaculo, ut cum de rebus haud fide dignis dicimus: *Non si può inghiottire*. Hanc notionem mire firmat idem Ignatius ep. ad Trallianos, ubi negat se de rebus caelestibus posse dicere, μήποτε ὁ δυνάμενοι χωρῆσαι στραγγαλωθῆτε: Vetus interpres: *Ne forte non potentes capere strangulemini*. Haec demum verissima est τοῦ χωρεῖν significatio.

AD MATT. XIX. 24.

Facilius est, ut camelus intret per foramen acus, quam divitem intrare in regnum caelorum.] Vide Buxt. in Lex. Chald. in פיל, ubi idem adagium saepe de פיל i. e. *elephanto* usurpatur.

AD MATT. XIX. 28.

In regeneratione, cum federit filius hominis in fede majeſtatis ſuae, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, judicantes duodecim tribus Iſraël.] *Judicantium* heic injecta mentio fecit, ut vulgo heic παλιγγενεσία de reditu in vitam acciperetur, & Apoſtolorum προστασία, de qua heic, arctioribus extremi judicii finibus concluderetur: quaſi vero *judicare* apud Hebraeos non idem ſaepe ſit quod ἁπλῶς *praeeſſe*; quod vel ex Pſ. LXXI. & aliis locis licet colligere, quibus non alio quam *judicandi* vocabulo Chriſti in hac vita regnum deſcribitur. Equidem ab eorum ſententia ſteterim, qui παλιγγενεσίαν hoc loco vel de Chriſti ἀναστάσει, vel de baptiſmi regeneratione (poſterius hoc Hilario placuit) interpretantur, quae plane ſententia, jam tum Chriſto regnum ſuum auſpicante, Apoſtolos ejus aſſeſſores facit. Semel autem conceſſa Apoſtolis aſſidendi poteſtas, non hujus ea tantum vitae curriculo terminatur, ſed & ad extremi judicii conſeſſum, & ad alterius vitae praeſtantius regnum extenditur: ex quo, quam ſit haec interpretatio, quam altera, late patentior, plane intelligis. Quin & θρόνων expreſſa mentio docere potuiſſet, de epiſcopalibus cathedris heic eſſe ſermonem, quas a ſe fundatas Apoſtoli ad ſuccedentes ſibi deinceps epiſcopos, nec niſi retenta θρόνων appellatione, tranſmiſerunt. Nam mihi quidem videntur Apoſtoli iſtorum δώδεκα θρόνων non immemores, eorundem ἐκκλησίας auctores ipſi ad poſteros propagaſſe. Cum enim non alio ferme quam θρόνου vocabulo hujuſmodi praefectura a vetuſtiſſimis quibuſque Graecis Eccleſiae ſcriptoribus deſignetur; non poteſt appellatio illa non ad Apoſtolos auctores referri, memores, uti dixi, hujus Chriſti vaticinationis. Jam vero θρόνοις ſuis epiſcopi, & ut magiſtratus & ut magiſtri (ſive potius *doctores*; nam *magiſter* proprie idem qui προστάτης) inſident. Memini *ſellam curulem*, ex qua Romani magiſtratus jura dicebant, quam Graeci uſitatius δίφρον, Dionem alicubi θρόνον appellaſſe. Sed & Doctorum ſuus erat θρόνος eorum peculiaris, qui ſcholae alicui praeeſſent. Hinc vetus auctor ὑποθέσεως in Panathenaicum Ariſtidis tradit ſub Marco principe Herodem Attici F. σοφιστικὸν θρόνον (vulgo *rhetoricae cathedram*) Athenis obtinuiſſe, ὁ τὸν θρόνον inquit ἐπέχων τὸν σοφιστικόν. Herodi Hadrianus Tyrius in eo θρόνῳ ſucceſſit; qui & imperatoris gratia mox τὸν ἄνω θρόνον teſte Philoſtrato obtinuit h. e. *ſuperiorem rhetoricae cathedram* Romani Athenei. Sed & idem Philoſtratus in 2. de ſophiſt. pag. 593. de Julio Polluce, cujus onomaſticon circumfertur, ſcribit: μελιχρᾷ τῇ φωνῇ βασιλέα Κόμμοδον θέλξας τὸν Ἀθήνησι θρόνον παρ᾽ αὐτοῦ εὕρατο. Sic & Leontium ſophiſtam ad θρόνον σοφιστικὸν Athenis evectum teſtatur Olympiodorus apud Photium cod. 80. Hujuſmodi Athenienſis θρόνου meminit ſaepiſſime Libanius, meminit & Philoſtratus. Atqui Athenis (ut & alibi) non tantum σοφιστικὸς θρόνος fuit, ſed & praecipuarum philoſophiae ſectarum ſuus cuique θρόνος fuit, docebanturque ἐπὶ μυρίαις ἐκ βασιλέως δραχμαῖς, auctore Luciano in Eunucho, & Philoſtrato. Et haec quoque notio in epiſcopos convenit, quibus & regendi, ut magiſtratibus, & docendi, ut doctoribus, προστασία, quae per θρόνον deſignatur, competit. Utrunque munus *judicandi* verbum apud Hebraeos complectitur.

AD MATT. XX. 17.

Et ascendens Jesus Jerosolymam] Vix aliter hisce in libris reperias quam *ascendere Jerosolymam*, descendere in Jericho &c. sic descendere in Aegyptum, ascendere in Judaeam &c. Sic nempe Orientales signate loqui consuevere. Notavi & in Porphyrio natione Syro istam ἀκρίβειαν. Is in vita Plotini cap. 10. Αἰγύπτιος γάρ τις ἱερεὺς ἀνελθὼν εἰς τὴν Ῥώμην; nempe quia Aegyptus multo depressior Roma septicolli erat. Ejusdem vitae cap. 19. *ex Sicilia in Phoenicem descendere* dixit eam, opinor, Phoenices partem intelligens, quae κοίλη erat Syria, nomine ipso depressionem praeseferentem, aut Palmyrenam regionem Euphrati proximam, ubi Longinus substiterit: ἀξιῶ γάρ με (Longinus) ἀπὸ τῆς Σικελίας κατιέναι πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν Φοινίκην. Porphyrius autem (ex eadem vita) non plana Siciliae, sed Lilybaeum insederat. Eodem opere cap. 3. Plotinum narrat philosophiae amore incensum, itasse ad excellentissimos illius aetatis philosophos, sed κατιέναι ἐκ τῆς ἀκροάσεως αὐτῶν κατηφῆ, *ab iis auscultandis tristem descendisse*: in caenaculis enim, ut opinor, philosophi illi docebant. Maldonatus qui heic ex Gen. XLVI. 29. *ascendere* pro *ire* positum putat, nullus est; nam ibi *ascendere* ad currum refertur.

AD MATT. XXI. 2. 3.

Et statim invenietis asinam alligatam, & pullum cum ea &c.] Asinam istam viti alligatam fuisse non dubito. In hoc enim Christi facto impletum est Jacobi vaticinium Gen. XLIX. 11. *Ligans ad vineam pullum suum, & ad vitem fili mi asinam suam*, quomodo & quod sequitur totum de passione est, *lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvae pallium suum*. Vide quae ibi notavimus.

AD MATT. XXI. 8.

Straverunt vestimenta sua in via] Vestimenta sternebant tumultuario opere pro tapetibus, quae honoris caussa viris gravibus substernere moris erat, praecipue viris sapientibus, ut Catoni de provincia decedenti factum narrat Plutarchus, & Libanii oratio declarat πρὸς τοὺς νέους περὶ τοῦ τάπητος: qua oratione reprehendit facinus juvenum Antiochenorum supra modum lascivientium, qui tapete incedentes paedagogos in sublime jactabant, delapsosque iterum projiciebant, postremo in terram relapsos cachinnis excipiebant.

AD MATT. XXI. 9.

Benedictus qui venit &c.] Participium *benedictus* a Latino interprete frequentissime usurpatum, quamvis ex Graeco εὐλογημένος expressum, a Latinis tamen saltem vulgi auribus non abhorruit. Lapis Romae apud Grut. 875. 3. HIC SVPER . OSSVA . CINERESQ . TVOS . BENEDICTA . QVIESCIS. Apud Fabrettum pag. 253. num. 45. D . M . FVLVIAE . TROPHIME . BENEDICTAE . M . SERGIVS &c. Apud M. Antoninum I. τῶν εἰς ἑαυτὸν, 17. mulier BENEDICTA nomine occurrit. De Patribus minus miror, quibus hoc vocabulum eo familiarius fuit, quod bibliorum versionem assidue tererent. Tertullianus lib. de Pudicitia, Zephyrinum *benedictum Papam* appellat. Clerus Romanus epist. ad Cyprianum: *Didicimus secessisse benedictum Papam Cyprianum*. Et apud Cyprianum saepissime.

AD

AD MATT. XXI. 41.

Malos male perdet.] Κακὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτὺς &c. Itidem apud Lucianum in dialogo Plutonis & Mercurii Pluton captatoribus testamentorum maturam mortem imprecans ait: ἱκέτωσαν ἤδη κακοὶ κακῶς ἀποθανόντες. *Veniant huc jam ad inferos mali male mortui*. Aristophanes in Pluto (ni fallor) act. 4. Sc. 3. n. 30.

Τὺς συκοφάντας ἐξολεῖ κακὺς κακῶς,
Malos male istos sycophantas perduit.

Sophocles Ajace flagellifero 1200.

Κακὸς κακῶς ἄθαπτος ἐκπέσοι χθονός.
Malus male insepultus e terra excidat.

Apud Fleetwod in Sylloge inscript. pag. 201. 2.

Τίς μοι τὴν Σείρηνα κακῶς κακὸς ἥρπασε δαίμων;
Quis Deus heu Sirena malus male surpuit aegro?

Cassandra apud Euripidem Troade 446.

Ἦ κακὸς
Κακῶς ταφήσῃ νυκτὸς, ὐκ ἐν ἡμέρᾳ.
Nae malus male
Sepelieris nocte, non interdiu.

AD MATT. XXI. 42.

Hic factus est in caput anguli] Ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν τῆς γωνίας. Hebraismus in veteris Foederis voluminibus valde familiaris. Similem Hebraismum in Strabonis scriptis codicibus reperit Casaubonus; nam pro eo quod lib. V. ad finem pag. 249. de Samnitium urbibus bello Marsico in pagos redactis in editis legitur, καὶ γάρ τοι νῦν κῶμαι γεγόνασιν αἱ πόλεις: in scriptis reperit: καὶ τοίνυν εἰς κώμας γεγόνασιν αἱ πόλεις.

AD MATT. XXII. 3.

Et misit servos suos vocare invitatos ad nuptias, & nolebant venire.] Καλέσαι τὺς κεκλημένυς, *vocare vocatos*, quod interpretantur *semel invitatos jam secundo vocare*. Sed utut possit hoc significare; non dubium tamen est, quin οἱ κεκλημένοι sint simpliciter convivae. Lex, ut puto, Attica ex Athenaeo & aliis nota, sic habet: τὺς κεκλημένυς μὴ εἶναι ἐπὶ τῶς τριάκοντα: *Convivae plures triginta ne sunto*. Lynceus Samius in Centauro apud Athenaeum IV. 3.

. . . . ὁ δειπνίζων τ' ἐμὲ,
Ρόδιος· ἐγὼ δ' ὁ κεκλημένος, Περίνθιος.
. . . . . . *qui me excipit convivio*,
Rhodius: *ego conviva sum Perinthius*.

Sed utut sit vox bene Graeca, verius tamen videtur esse petitum ex קרואים *keruim*, *vocatis* i. e. convivis quod legitur 1. Sam. IX. 13. & III. Reg. I. 41. Graeci priore loco οἱ ξένοι, posteriore οἱ κλητοὶ habent. Quin & 1. Sam. IX. 22. legitur: Καὶ ἔθετο αὐτοῖς τόπον ἐν πρώτοις τῶν κεκλημένων; ut heic h. e. *dedit eis locum principem inter convivas*. Vbi Heb. est integrum קרואים *kerujm*.

AD

AD MATT. XXII. 13.

Ligatis manibus & pedibus ejus, mittite eum in tenebras exteriores] Graece ἄρατε αὐτὸν καὶ ἐκβάλετε εἰς &c. *tollite & ejicite in tenebras exteriores*. Clerus Romanus epistola 31. inter Cyprianicas, *convivium* istud confessionem in persecutione interpretatur, *tenebras* vero *exteriores* pro excommunicatione accipit. *Et sicut*, inquiunt, *ad convivium vocat, sic habitum nuptiarum non habentem, ligatis manibus & pedibus, extra sanctorum coetum foras jactat*. Quod attinet σκότος τὸ ἐξώτερον, dicitur hoc comparate ad lucernarum jubar, quod noctu discumbentibus affulgebat, ut qui foras ejicerentur, hos in tenebris versari oporteret. Vide dicta supra ad cap. VIII. 12.

AD MATT. XXII. 15.

Ut caperent eum in sermone.] Graece: ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ h. e. ut ex ejus sermone captarent occasionem illaqueandi ejus. Παγιδεύω verbum est Hellenisticum Graecis interpretibus usurpatum 1. Sam. XXVIII. 9. ἵνα τί σὺ παγιδεύεις τὴν ψυχήν μου; Ecclesiastis IX. 12. παγιδεύονται οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ceterum huic Matthaei loco similis est alter Lucae XI. 54. ad quem vide. Germana sunt quoque illa ex Proverbiis VI. 2. παγὶς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη. & XI. 9. ἐν στόματι ἀσεβῶν παγὶς πολίταις.

AD MATT. XXII. 38.

Hoc est maximum & primum mandatum] Eadem ferme locutio in re dispari apud Tullium V. Att. 4. *Gratissima est mihi tua cura de illo meo primo & maximo mandato*.

AD MATT. XXII. 44.

Sede a dextris meis] Quoties Filius sedere ad Dei dexteram dicitur, de humana natura intelligi potest, qua minor est Patre. Divini scriptores ut praestantissimum locum secundum Deum Christo homini in Caelo assignent, hunc ad Dei dexteram sedere tradunt: tanquam si Deum in sublimi throno sedentem concipiamus, cujus dextrum latus, qui est supremae post ipsum Deum dignationis locus, Christi humanitas occupet. Hinc Act. VII. 55. Jesu, & ad Heb. VIII. Pontifici h. e. Christo homini is locus assignatur, ubi sedere dicitur in dextera τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης· ut aperte intelligas, longe sane plus dignitatis in throno majestatis intelligi, quam in ea sede quam Christus insidet. Sic Eusebius I. de vit. Constantini 19. Constantinum adolescentem Diocletiani imp. dextrum latus occupasse ait, qui esset omnium honorificentissimus secundum imperialem sedem locus: οὗ καὶ ἐπὶ δεξιᾷ παρεστὼς, περιφανέστατος ἦν τοῖς ὁρᾷν θέλουσιν. *Ad cujus dexteram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur, praestantissimus apparebat*.

AD MATT. XXII. 44.

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum] Ponendi verba Hebraeis, & τίθημι Hellenistis *efficio* significant. Hinc שׂים in Graeca interpretatione saepe per ποιέω vertitur. Sed & puriori Graeciae τίθημι tantundem significabat. Aeschylus Eumenid. initio.

> . . . . . . χθόνα
> Ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην.
> *Terram horridam cum redderent cultissimam.*

AD MATT. XXIII. 10.

Nec vocemini magistri] In Graeco textu ῥαββί. Quod Hellenistae variis vocabulis reddiderunt. Hoc & versu 10. Καθηγητὴς, alibi ἐπιστάτης, alibi διδάσκαλος vertitur. Mirum quantum in Rabbi sive magistri titulo sibi tum vetusti illi, tum recentiores Judaei placuerint. Sed hoc inter veteres & novos magistros discrimen invenio, quod hi praenominis instar Rabbi appellationem gerunt, tum idem etiam praenomen veteribus pro sua consuetudine tribuunt: at vero vetusti illi circiter aetatem Christi praeceptores, (aut ex iis saltem Hellenistae) eam appellationem pro cognomento suo nomini subjungebant. Id, nisi vehementer fallor, diserte testatur Anatolius Alexandrinus, qui & Laodiceae episcopus fuit, in fragmento Paschalium canonum apud Eusebium VII. hist. 32. ubi duos Agathobulos τοὺς ἐπίκλην διδασκάλους h. e. *cognomento doctores* sive *magistros* testes advocat. Locus sic habet: μαθεῖν δ' ἔστιν ἐκ τῶν ὑπὸ Φίλωνος, Ἰωσήπου, Μουσαίου λεγομένων· καὶ οὐ μόνον τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔτι παλαιοτέρων, ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων τῶν ἐπίκλην διδασκάλων, Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ &c. *Idque ex Philonis, Josephi, Musaei verbis licet cognoscere. Neque ex his dumtaxat, verum etiam ex aliis antiquioribus, duobus Agathobulis cognomento doctoribus, & Aristobulo viro praestantissimo*. De Aristobuli titulo vide dicta ad 2. Mach. 1. 10. Sed nihil magis de magistri cognomento nos certos facit, quam illud Luc. XVII. 13. Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς. *Jesu praeceptor miserere nostri*: h. e. Ἰησοῦ ὁ ἐπίκλην ἐπιστάτα. Vide dicta in eum locum.

AD MATT. XXIII. 27.

Sepulcris dealbatis.] Paullo aliter S. Ignatius ad Philadelph. de pravis praedicatoribus ait: οὗτοι ἐμοὶ στῆλαί εἰσιν καὶ τάφοι νεκρῶν, ἐφ' οἷς γέγραπται μόνον ὀνόματα ἀνθρώπων. Vetus interpres· *Isti mihi columnae* (intellige cippos sepulcrales, qui στῆλαι Graecis dicuntur) *sunt, & sepulcra mortuorum; in quibus scripta sunt solum nomina hominum.*

AD MATT. XXIII. 34.

Ecce mitto ad vos prophetas . . . & ex illis occidetis &c.] Ad hunc locum respiciebant Cataphrygae, qui προφητοφόντας appellabant Catholicos. Vetus innominatus auctor qui in Cataphrygas stilum acuerat, apud Eusebium V. hist. Eccl. 16. ait: Ἐπειδὰν τοίνυν καὶ ΠΡΟΦΗΤΟΦΟΝΤΑΣ ἡμᾶς ἀποκαλοῦσι, ὅτι μὴ τοὺς ἀμετροφώνους αὐτῶν προφήτας ἐδεξάμεθα· τούτους γὰρ εἶναί φασιν, οὕσπερ ἐπηγγείλατο τῷ λαῷ πέμψειν ὁ Κύριος· ἀποκρινάσθωσαν . . . τίς ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη, ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη; οὐδεὶς, &c. *Quando igitur Prophetarum nos interfectores vocant propterea, quod loquaces eorum prophetas non admisimus (hos enim esse affirmant, quos populo Dominus se missurum promiserit) respondeant . . . quis eorum a Judaeis persecutionem est passus, aut ab impiis trucidatus? Nemo certe* &c. Eusebius quoque IV. de vita Const. 27. Judaeos appellat προφητοφόντας & κυριοκτόνους *prophetarum & Domini occisores*.

AD MATT. XXIV. 3.

Accesserunt ad eum discipuli secreto] Hic ubi κατ' ἰδίαν h. e. *secreto* Christus discipulis arcana eventura tradidit, postea Helena Constantini Mater ecclesiam aedificavit, teste Eusebio III. de vita Const. 43. ἄνω πρὸς ταῖς ἀκρωρείαις, παρὰ

παρὰ τὴν τῦ παντὸς ὄρυς κορυφὴν ἱερὸν οἶκον ἐκκλησίας ἀνεγείρυσα, πάντε· κἀνταῦθα λόγος ἀληθὴς κατέχει, ἐν αὐτῷ ἄντρῳ τὺς αὐτῦ θιασώτας μυεῖν τὰς ἀποῤῥήτυς τελετὰς τὸν ὅλων σωτῆρα· *In ipſo montis* (olivarum) *vertice ſacram erigens aedem cum templo. Hic porro ſervatorem omnium Chriſtum arcanis myſteriis diſcipulos ſuos in ipſa ſpecu initiaſſe, verax hiſtoria teſtatur.* Ad quem locum Valeſius teſtem advocat Bedam, qui lib. de locis ſanctis cap. 7. ait: *Tertia quoque ejuſdem montis ad auſtralem Bethaniae partem eccleſia eſt, ubi Dominus ante paſſionem diſcipulis de die judicii locutus eſt.* Verum quo pacto in ſpecu haec acta dicit Euſebius, cum Marcus in hac hiſtoria doceat, eos conſtitiſſe *ex adverſo Templi?* Reſpondet Valeſius ſpecum illam varia habuiſſe foramina, per quae Templum conſpiceretur, cujuſmodi pertuſas ſpecus fuiſſe in Palaeſtina docent itineraria. Ac ne hoc quidem neceſſe eſt, cum potuerit Praeceptor in aditu ſpeluncae conſidere.

AD MATT. XXIV. 29.

Statim autem poſt tribulationem dierum illorum, ſol obſcurabitur &c.] Iſtud Chriſti εὐθέως *ſtatim*, multos primorum Chriſtianorum in eam perſuaſionem adduxit judicii diem in propinquo eſſe, jam jamque poſt Hieroſolymitanam vaſtitatem inſtare: non intelligentes, mille annos eſſe ſicut diem unum, ut 2. Pet. III. 8. legitur, ſive ſecundum Pſalmographum tanquam diem heſternam, quae praeteriit: quod tamen vel ethnicorum philoſophi intellexerunt. Proclus lib. de decem dubitationibus circa providentiam (cujus libri excerpta Fabricius vol. VIII. bibl. Gr. inſeruit) dubitatione octava, qua quaeritur, quare poenae non ſtatim peccata ſubſequantur, ſed ſaepe poſt longum tempus, inter cetera reſpondet, tempus illud poenarum dilatarum longum videri nobis tenuiter intuentibus, ſed ad Providentiae oculum nihil eſſe.

AD MATT. XXIV. 36.

De die autem illa & hora nemo ſcit, neque angeli caelorum, niſi ſolus Pater.] Aliter haec recitat Mich. Pſellus lib. de omnifaria doctrina (quem primus edidit Fabricius bibl. Gr. vol. V.) cap. 125. in hunc modum: περὶ τῆς τελευταίας ἡμέρας καὶ ὥρας ὐδεὶς οἶδε, κατὰ τὴν τῦ εὐαγγελίυ φωνὴν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ συναΐδιος ἐκείνυ υἱὸς, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Sed apparet ſententiam non verba voluiſſe proferre. Quibus recitatis ubi ex vanis Graecorum demonſtrationibus maximas ſingulorum planetarum periodos enarraſſet: *ſed magna*, inquit, *mundi periodus abſolvitur annis millies ſeptingenties & quinquagies mille, & termille ac ducentis: illo tempore omnium planetarum conjunctio fiet in trigeſimo gradu Cancri vel primo Leonis, ac tum demum univerſali diluvio mundus obruetur.* Ἀῆροι.

AD MATT. XXIV. 45.

Quis putas (Gr. τίς ἄρα) *eſt fidelis ſervus & prudens &c.*] Heic Matthaei Graecus Interpres τὸ מי *mi* Hebraicum (quod ſaepe eſt *qui* aut *ſiquis*) non tantum per interrogativum reddidit, ſed etiam addidit particulam ἄρα ad majorem energiam. Quamquam alioqui ſenſus videtur eſſe, *Qui eſt fidelis ſervus* &c. ut referatur ad id quod ſequitur verſu ſeq. *Beatus ille ſervus.*

AD MATT. XXV. 41.

Diſcedite a me maledicti] Hebraicum ארור *arur*, Syrorum לוטא *luta* & Helleniſtarum κατηραμένος non habuerunt Latini Chriſtiani, quo melius commutarent, quam vocabulo *Maledictus*, ad imitationem τῦ *Benedictus* expreſſi ex εὐλογημένος.

Et

Et memini utrunque horum vocabulorum in Latinis titulis reperisse. Vtitur & Julia Severi uxor, quippe Syra, apud Spartianum Geta cap. 3. *Maledicte parricida* &c. Vide ibi dicta.

AD MATT. XXVI. 10.

Opus enim bonum operata est in me] Ἐργάζεσθαι εἴς τινα sermone Hellenistico est *alicui largiri*. Sic etiam Eccli. LI. 11. ad Gal. VI. 10. & III. Joh. 5. in quem Johannis locum de hac notione multis disseruimus.

AD MATT. XXVI. 13.

Vbicunque praedicatum fuerit hoc evangelium]. De libro ne Evangelii intellexit haec Christus, ejus conscriptionem hic vaticinatus; an potius de *bono nuntio* adventus regni caelorum? De hoc altero utique, ut ex pronomine τῦτο intelligi potest. Hoc ipso tamen, quod πολυθρύλλητον fore hujus mulieris factum (obscurum alioqui absque Evangelii conscriptione futurum) affirmat; fore, qui Evangelium litteris tradant, aperte praesagit. Quod additur εἰς μνημόσυνον αὐτῆς h. e. *in mnemosynum* (ut utar voce Catulliana) *sui ipsius*; pulcram habet sententiam, quasi dixisset: Maria quidem non aliud spectavit, quam ut perpetua sibi ipsi de Christo memoria haereret, non ut de se sermones ferret: tamen hoc ejus recte factum vel hoc praemium manet, ut posthac ore omnium celebretur.

AD MATT. XXVI. 18.

Ite in civitatem ad quendam.] Illud πρὸς τὸν δεῖνα (quod vulgo nunc sic solent designare *ad N.*) Noster non male vertit, *Ad quendam*. Sed alibi Vulgatus interpres (& quidem ex usu sui temporis) pronomine *Ille* utitur ad exprimendum Hebraicum *Peloni almoni*, quod graece est ὁ δεῖνα. Vide dicta ad 1. Sam. XXI. 2.

Ad quendam] πρὸς τὸν δεῖνα. Sic etiam Act. V. 8. *Dic mihi mulier, si tanti* (εἰ τοσύτυ) *agrum vendidistis?* Expressit enim Petrus pretii quantitatem, quam Lucas nihil pensi duxit.

Ite in civitatem ad quendam] Gr. πρὸς τὸν δεῖνα. Nemo non videt haec verba Christi non esse, qui procul dubio personam designavit, sed Evangelistae compendifacientis; neque enim scire magnopere attinebat, quid hominis ille esset. Sic quandoque historici verba concionibus inserunt, quae scriptori magis, quam illi, qui loquens inducitur, conveniunt. Memini legisse nescio cujus Poeni ducis in senatu Carthaginiensi concionem apud Appianum, qua in concione bellum, quod a Poenis in Romanos gerebatur, Carthaginiense appellatur, nempe ex usu Romani sermonis, & historici scribentis: nam Poenus bellum illud non καρχηδόνιον, sed Romanum appellasse certum habeo. Apud Hom. Od. XXII. 141. Telemachus φαίδιμος υἱὸς *illustris filius* (Vlyssis) dicitur a Melanthio, quem a Procis stantem, non est verisimile hostem suum φαίδιμον appellasse. Illud φαίδιμος ab Homero est, non a Melanthio.

AD MATT. XXVI. 23.

Qui intingit mecum manum in paropside] Locutio intingendi manum inde sumta, quod veteres instrumentis convivalibus (quales hodie sunt fuscinulae, acetabula &c.) ad prehendendum & admovendum ori cibum prorsus carebant; manuumque ministerium ad omnia praesto erat. Ergo non necesse est illud, quo τρυβλίον redundabat, ἔμβαμμα fuisse. Quidvis coctae dapis, vel sine jusculo, idoneum erat ad perungendas manus.

AD MATT. XXVI. 25.

Tu dixisti] Hebraismus est similis illi Ex. X. 29. כן דברת *chen dibbarta*, *sic dixisti* &c. LXX. tantum εἴρηκας· at Vulgatus Interpres παραφράζει: *Ita fiet, ut locutus es*.

AD MATT. XXVI. 26.

Cenantibus autem eis] Gr. ἐσθιόντων. Ἐσθίω autem absolute positum cenam significat. Nam jentacula, prandia &c. degustationes dicebantur & erant, non justa comestio.

AD MATT. XXVI. 26.

Hoc est Corpus meum] Etsi nunquam mihi fuit animus controversias attingere; tamen mihi temperare non potui, quin veteris Graeci scriptoris locum haud vulgo cognitum de veritate Corporis & Sanguinis Christi in pane & vino sanctificatis huc afferrem. Is est Hieronymus quidam, cujus φιλοπονία exstat apud Fabricium volumini VIII. bibl. Gr. inserta. Eo in opusculo Hieronymus totus in eo est, ut non aliter quam interno quodam charismatum Spiritus Sancti sensu compertum homini fieri demonstret, se baptismum accepisse; magis adeo ex interno animi Spiritum Sanctum persentiscentis, quam ex externo parentum de suo infantis baptismate narrantium testimonio id certo innotescere. Id vero auctor & in Eucharistiae mysterio locum obtinere tradit. Ὅθεν καὶ πολλοὶ τῶν ἐν κόσμῳ &c. *Unde & plerique laicorum effectus hujus Spiritus Sancti gratiae sentiunt; illi inquam qui sacro assistunt Altari, quique ad Christi mysteria percipienda accedunt; quibus repente lacrimae exiliunt, & gaudio laetitiaque afficiuntur. Unde compertum habet Christianus, se NON SIMPLICEM PANEM VINUMQUE PERCIPERE, SED VERE CORPUS ET SANGUINEM FILII DEI Spiritu Sancto sanctificatum* (ὅθεν καὶ πληροφορεῖται ὁ Χριστιανὸς, οὐ ψιλὸν ἄρτον καὶ οἶνον μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ σῶμα ἀληθῶς καὶ αἷμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Πνεύματι ἁγίῳ ἡγιασμένον). *Non enim unquam aliquid tale sentimus, aut ejusmodi gaudium operationemque aut suavitatem aut vero compunctionem, quoties simplicem panem vinumque in mensa nostra comedimus: etiam si purior sit iste panis illo sanctificato, aut vetustius meliusque vinum illo, quod in Altari offertur*.

AD MATT. XXVI. 27.

Bibite ex hoc omnes] Ἐγκυκλοποσίαν Graeci vocabant, & ἐν κύκλῳ πίνειν, teste Polluce; idque fere ex eodem calice. Critias in Elegiis.

Καὶ τόδ' ἔθος Σπάρτῃ, μελέτημά τε κείμενόν ἐστι,
Πίνειν τὴν αὐτὴν οἰνοφόρον κύλικα.
Hoc Spartae sollemne fuit, mos hic, ut in orbem
Ex uno atque eodem combiberent calice.

Porro has ἐγκυκλοποσίας iidem Graeci δεξιώσεις appellabant ex eo, quia a dextra fiebant: de quo more vide quae ex Athenaeo, Eustathio, aliis affert Potterus Archaeol. IV. 20. pag. 767.

AD MATT. XXVI. 29.

Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei] Cyprianus sic refert haec ep. (63) ad Caecilium: *Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis usque in diem illum, quo vobiscum bibam novum vinum in regno Patris mei*. In haud paucis tamen Cypriani scriptis codicibus deest vox *vinum*, teste Baluzio. Idem Cyprianus

prianus post pauca sic infert: *Quomodo autem de creatura vitis NOVVM VINVM cum Christo in regno Patris bibemus, si in sacrificio Dei Patris & Christi vinum non offerimus?* &c. Ex his verbis videtur *VINVM* in Latinum Matthaei irrepsisse; nam quam Cyprianus vocem κατ' ἐξήγησιν de suo addidit, putarunt librarii ad Matthaei textum pertinere; cum tamen in Matthaeo καινὸν referatur ad γέννημα (nam οἶνος ἀρσενικὸν) nisi forte καινὸν idem sit quod τὸ καινόν, *denuo*. Haec non tantum κατὰ τὸ νοητόν, verum etiam κατὰ τὸ ῥητὸν Christus implevit; qui admotum sibi acetum (quod etiam est inter genimina vitis) gustatum, noluit bibere. Sed venio ad locutionem Hebraicam *Geminen vitis*, quod verisimile est Christum Hebraice loquentem appellasse בן הגפן *ben baggephen*, filium vitis. Scitum est enim quidquid ex aliqua re prodit, illius filium Hebraice appellari. Antiqua certe Graecia, quae in multis hebraizabat, vinum isto modo circumscribebat. Anacreon γόνον ἀμπέλυ τὸν οἶνον, *fetum vitis vinum*, nuncupavit. Pindari illud Nem. 9. ἑβραϊκώτερον est, ubi appellavit βιατὰν ἀμπέλυ παῖδα, *violentum* sive *robustum vitis filium*. Eodem spectat & hoc Euripidis Alcm. Μελαίνης μητρὸς εὔζωρον μέθυ, *Ex nigra matre* (uvae olim vix aliter quam nigrae erant.) *vinum merum*.

AD MATT. XXVI. 30.

Et hymno dicto] Graece est heic & apud Marcum ὑμνήσαντες, quod verbum etiam de prosaica laudatione usurpatur. Quin & nomen ὕμνος in Actis SS. Theodoti & Agathopi est gratiarum actio oratione prosa.

AD MATT. XXVI. 37.

Et maestus esse] Gr. καὶ ἀδημονεῖν. Ἀδημονεῖν Hellenistis est ἐκπλήττεσθαι, ut Eccli. VII. 17. pro eo quod LXX. habent μήποτε ἐκπλαγῇς, Symmachus posuit ἀδημονῇς. Item Ps. CXV. 2. pro eo quod LXX. verterunt ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Aquila vero ἐν τῷ θαμβεῖσθαι, idem Symmachus transtulit ἀδημονῶν. Eaque mihi videtur vera ejus verbi notio hoc saltem loco, ut ἀδημονεῖν sit idem quod ἐξίστασθαι vel ἐκπλαγῆναι. Certe in eodem facto Marco XIV. 33. ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν pro una eademque re ponitur.

AD MATT. XXVI. 39.

Transeat a me calix iste] Metaphora sumpta ab Hebraeorum ceterarumque gentium κυκλοποσίᾳ. Apud Hebraeos qui convivio praeerat, praegrandem calicem debitis cum caerimoniis proxime accumbenti tradebat, ille alii; ac sic deinceps in orbem ex eodem calice bibebatur. Patet hoc ex Christi verbis supra ℣. 27. *Bibite ex eo omnes*; quod de calice, non item de pane dixit, *comedite ex hoc omnes*, quia hunc particulatim in singulos diviserat; calicem vero, proximo tantum tradiderat ea lege, ut in orbem *transiret*. Apud gentiles idem ritus usurpabatur. Virg. primo Aeneidos extremo:

Hic regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram. . .
Dixit & in mensa laticum libavit honorem,
Primaque libato, summo tenus attigit ore.
Tum Bitiae dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram; & pleno se proluit auro:
Post alii proceres.

Occupavit haec paucissimis verbis Calmetus; hic, credo, ex aliquo prius hausit. In convivio apud Plautum, cum Argyrippus potum postularet, respondet Demae-

netus pater Asin. V. 2. 41. *Da, puere, ab summo* i. e. *ab summo ad imum*. Ergo τὸ παρέρχεσθαι illius calicis circumgestationis verbum peculiare fuit. Quo verbo, qui bibere recusarent, sic usos fuisse suspicor, ut dicerent: *Transeat a me calix*. Eam vero formulam scite Christus ad calicem passionis transtulit. Ceteroqui & hoc notavi, τὸ παρέρχεσθαι verbum convivale & διακονικὸν esse, de iis usurpatum, qui *transeundo* h. e. discurrendo ministrant. Luc. XII. 37. *Praecinget se & faciet illos discumbere & transiens* (παρελθὼν) *ministrabit illis*. Hinc ἄβρας peregrinum vocabulum fluxit, uti ad Judithae librum non absurde conjecimus. At Marcus XIV. 35. pro *calice* ὥρα maluit ponere; tanquam si Matthaeum interpretaretur.

AD MATT. XXVI. 42.

Iterum secundo abiit &c.] πάλιν ἐκ δευτέρου. Non est tautologia, quod quidam putant: sed illud ἐκ δευτέρου positum fuit, quia infra ℣. 44. dicitur: πάλιν προσηύξατο ἐκ τρίτου.

AD MATT. XXVI. 42.

Si non potest hic calix transire a me, nisi bibam illum] Quae dixi ad ℣. 39. clarius hinc elucescunt. Servatur enim eadem metaphora convivalis sive παροιμία. Non potest, inquit, a me ad proxime accumbentem transire calix, priusquam ex illo bibam: Quanquam ἐμφατικωτέρως dixit ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, h. e. nisi totum exhauriam calicem passionis. Nam ceteroqui non αὐτὸ sed ἐξ αὐτοῦ πίνειν recte dicebatur, quemadmodum supra ℣. 27. haec phrasis usurpatur.

AD MATT. XXVI. 47.

Cum gladiis & fustibus] Recte interpres reddidit Graecum ξύλοις quod & fustem, & clavam & baculum significat. Lucianus in Demon. ξύλοις συντρίψαι, *fustibus comminuere alicui caput*. Plut. Lyc. de Hercule: δέρμα καὶ ξύλον ἔχων. Lucianus Peregrino de Cynico ait: καὶ πήραν παρήρτητο, καὶ τὸ ξύλον (h. e. βακτηρία *baculus*) ἐν τῇ χειρὶ ἦν.

Ac verisimile mihi fit τὰς μαχαίρας Romanorum militum, ξύλα vero τῶν ὑπηρετῶν non aliorum, quam vigilum templi arma fuisse. Utrosque enim ad prehendendum Jesum submissos fuisse, non temere statuunt.

AD MATT. XXVI. 48.

Dedit illis signum dicens: quemcumque osculatus fuero &c.] Σημεῖον aliter σύσσημον quid sit in militari disciplina, consule auctores rei militaris. Cohors, quam Judas ducebat, assueta militari disciplinae, ut ex compacto ageret, ecquod sibi daretur signum, doceri voluit. Dabantur autem signa non tantum dicto, aut sibilo, sed & facto, in quod conventum hic dicitur.

AD MATT. XXVI. 54.

Quomodo ergo implebuntur Scripturae, quia sic oportet fieri?] Ὅτι pro διότι haud semel his libris. Qua expositione adhibita verti sic possit: *quomodo ergo implebuntur scripturae? quocirca ita oportet fieri*. Scriptura, quas saepe allegant Evangelistae, multas passionis circumstantias προσημαίνει, non hoc etiam, quod Scripturas illas impleri necesse sit. Necessitatem istam implendarum vaticinationum, quemadmodum sit accipienda, Theologi ad vivum resecuerunt. Prae quorum disputatis παχύτερον illud quod in Hermippo (sic dialogus ineditus quidam inscribitur nescio cujus Platonici Christiani) movente hanc quaestionem, ac negante ex prophetarum vaticiniis Passionis necessitatem inferri, legitur apud Fabricium

Fabricium to. 2. Bibl. Graecae pag. 514. extrema: ἀλλ' ἐγὼ φαίην ἂν ὡς οἷόν τ' ἦν καὶ τὸ πάθος μὴ γεγονέναι, καὶ τοὺς προφήτας οὐδὲν ἧττον εἶναι προφήτας, εἰ σωφρονεῖν ὅλως ὁ τῶν Ἰουδαίων πλῆθος ἠβούλετο, ὅπερ γε κἀκεῖνοι δι' αὐτὸ τοῦτο σχεδὸν προειρήκασιν, ὅπως τοῦ τοιαῦτα τολμῆσαι δεινὰ οἱ Ἰουδαῖοι ἀπόσχωνται·

AD MATT. XXVI. 61.

Hic dixit: Possum destruere templum Dei, & post triduum reaedificare illud] Quo falsa est ista testificatio? Primum, quia (quod jam alii notarunt) aliis verbis recitarunt, quam quibus Christus Joh. II. 19. deinde quia sensum perverterunt, quem, si mens non laeva fuisset, facile essent assecuti; neque enim novum erat corpus ναὸν appellari, tum Scripturarum usu ac sermone, tum etiam philosophorum: praeterea ne illud quidem novum, quod ἐγείρω quod Joh. II. 19. Christus usurpavit, de praestanda revivifcentia intelligatur: postremo ne οἰκοδομεῖν quidem, quod hic adhibetur, alienum est ab ea intelligentia. Lycophron v. 47. de Scylla, quam occiderat Hercules, a Patre Phorcyde suscitata, & immortalitate donata:

. . . . . ἣν αὖθις πατὴρ,
Σάρκας καταίθων λοφνίσιν, ΔΟΜΗΣΑΤΟ,
Λέπτυνιν οὐ τρέμουσαν, οὐδαίαν Θεάν·
. . . . quam rursus pater
Lampadibus usta carne, suscitaverat,
Proserpinae inferiali non obnoxiam.

AD MATT. XXVI. 64.

Amodo videbitis Filium hominis . . . venientem in nubibus caeli.] *Amodo* est quod Graece hic ἀπ' ἄρτι, & apud Lucam ἀπὸ τοῦ νῦν. Quae particula nonnullos impulit, ut haec ad alia omnia, quam ad extremum judicium referrent, non cogitantes, apud Deum mille annos unius diei instar esse. Sic alibi Hierosolymitani excidii praedictio cum judicio extremo conjungitur, atque ita permiscetur, ut de una eademque re sermo esse videatur; quanquam maximo hiatu temporum unum ab altero disjungendum erat.

Venientem in nubibus caeli] Hauserunt & hoc ab Hebraeis profani, ut deorum suorum παρουσίαν in nube exhiberent. Vide Fabrettum in De col. Trajana. Confer & Aristophanis νεφέλας.

AD MATT. XXVI. 65.

Tum Sacerdos scidit vestimenta sua dicens, blasphemavit.] Familiare hoc Hebraeis fuit, ut audita blasphemia signa doloris ederent, quorum praecipuum scissio vestium fuit: Quod & ethnicos sacerdotes factitasse video, siquid contra deos diceretur. Sacerdotes Ancyrani auditis S. Theodoti martyris in deos blasphemiis vestes sciderunt: sic enim ejus acta apud Ruinartum pag. 347. n. 26. *Talia cum diceret martyr, commota est universa multitudo . . . . . sacerdotibus vestes lacerantibus, comas spargentibus, coronas discerpentibus &c.* Apud gentiles enim non minus, quam apud Judaeos vestes in luctu aut dolore scindebantur: id quod ex innumeris patet veterum scriptorum locis. Appianus in Καρχηδ. pag. 46. οἱ δὲ (Carthaginienses) καὶ τὰς ἐσθῆτας ἐπερρήγνυντο. Et I. τῶν ἐμφυλ. Cinna apud Capuam multa de se conquestus, etiam ἐσθῆτα κατέρρηξε. Et V. τῶν ἐμφυλ. pag. 713. de Sex. Pompeio idem affirmat. Phlegon περὶ θαυμασ. in epistola operi praefixa inter multa doloris indicia illud etiam non omittit: καὶ διαῤῥήξασα

ἑαυτῆς

ἑαυτῆς τάτε ἐνδύματα καὶ τὸ ἱμάτιον. Origo moris ſcindendarum in luctu veſtium a Seneca Troadibus pandi videtur: nempe ut pectus nudaretur ad planctum. *Pateat pectus: jam nuda vocant pectora dextras.*

AD MATT. XXVI. 68.

Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit] Ex hoc intelligitur in Jeſum obvelatum miniſtros petulanter iſto modo laſciviſſe: quod & diſerte in parallelis Marci XIV. 65. Lucae XXII. 64. locis traditur. Ac mihi ſane videtur ludicri genus apud profanos fuiſſe ejuſcemodi, quo capite obnupto aliquis, quis ſe percuſſiſſet, conjiciens, victor exſiſteret, ac praemium conjectionis conſequeretur. Id forſitan κόττος vocabatur. Nam in veteribus Gloſſis κόττος idem quod *Alea*, ſicuti Κοττιςής tantumdem quod *Aleator*. *Alea* vero communiter ad ludos omnes pertinet, in quibus nihil valeret induſtria, ſed tantum caſus: qua quidem notione hodieque Neapoli notiſſima vox *Il Cotto* uſurpatur. Specialiter autem κόττος de iſto percuſſores divinandi ludo fuiſſe in uſu, ex Heſychio poſſumus ſuſpicari, apud quem ſic ſcribitur: Κοττεῖν, τύπτειν, δορατεῖν: ubi tamen poſterius illud δορατεῖν vox nihil eſt, atque obſtetricante manu adjuvanda, ut quem innui (*) morem, adumbret. Hoc ipſum ex eo quoque poſſumus intelligere, quod apud poſteriores ſcriptores Κόσσος (τ duplici in totidem ſibila de more tranſeunte) eſt ῥάπισμα *alapa* (vide Suidam) quo vocabulo paſſim auctores V. & VI. ſaeculi utuntur, ut & verbo κοσσίζειν, quod eſt *alapam infligere*. Id vero καταχρηςικῶς uſurpatum ſuſpicor; nam antea κόττος ſive κόσσος videtur peculiare ejus, quam deſcripſi, ludicrae percuſſionis fuiſſe vocabulum.

AD MATT. XXVI. 73.

Vere tu ex illis es] Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Sic etiam Marci XIV. 70. Suetonius Julio cap. 82. *Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixiſſe* (Caeſarem) Καὶ σὺ εἶ ἐκείνων. h. e. *Et tu illorum es.*

AD MATT. XXVII. 2.

Et tradiderunt eum Pontio Pilato praeſidi] *Praeſes* quanquam commune omnium rectorum eſt vocabulum, proprie tamen de minoribus provinciis dicitur, quibus procuratores iidemque praeſides imponebantur. Sed & provinciae illae *praeſidales* ad ceterarum diſcrimen appellabantur. Lampridius Alexandro: *Provincias praetorias, praeſidales plurimas fecit* &c. De quo vide Salmaſium ad Spartiani Hadrianum cap. 13.

AD MATT. XXVII. 7.

Conſilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in ſepulturam peregrinorum] Gr. τὸν ἀγρὸν τῦ κεραμέως hoc eſt *agrum illum figuli*; ſive agrum eo nomine notum; quaſi κεραμεικὸν dixeris. Et quod *in ſepulturam peregrinorum* eum locum deſtinari placuerit, id non temere factum puto: nam & Ceramicum Athenis (alterum

(*) Nec aliter Favorinus in ſuo Heſychii codice legit, qui totidem id verbis affert. Atqui pro Δορατεῖν ſcriptum ab Heſychio mihi videtur Αόρατον (facilis enim majuſculi Δ in Α mutatio fuit) quod proxime ab hodierna ſcriptura abeſt. Porro ἀόρατος active a Polybio ſumitur, ſicuti & ἄτιμος paſſim active ab aliis uſurpatur. Itaque τύπτειν ἀόρατον eſt *percutere eum qui nihil videt*, ſive percutere obvelatum. Nihil veriſimilius.

terum scilicet, qui extra urbem erat) communem fuisse sepulturae locum iis, qui in bello occubuissent, tum ex aliis, tum ex Suida discimus, qui Meneclem & Callistratum ejus rei testes advocat. Ceramicum autem a Calchosthenis figlinis nomen invenisse, notat Plinius XXXV. 12. quod magis credo, quam Pausaniae etymon a Ceramo Bacchi filio. A Ceramo esset Κεραμικὸς: at κεραμικὸς per El *figulinas* significat, ut κεραμικὴ κάμινος apud Dioscoridem lib. V. est *figulina fornax*. Quae dixi, eo pertinent, ut non ab re Ceramicum Hierosolymitanum sepulturae addixerint; sed imitatione alterius Atheniensis. Hinc & illa quaestio solvitur, utrum peregrinorum nomine veniant heic Judaei ἐπιδημοῦντες (quod mavult Grotius) an οἱ ἀλλόφυλοι. Posteriores istos intelligendos censeo, quibus Ceramici illius Atheniensis appellatio apprime conveniebat, & quibus ceteroqui de communi sepulcro prospiciendum erat, ne agrum Hierosolymitanum illatione cadaverum longe lateque polluerent.

AD MATT. XXVII. 7. 8.

Emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Propter hoc vocatus est ager ille Haceldama, hoc est Ager sanguinis, usque in bodiernum diem.] Imo medio duodecimo saeculo adhuc ager ille eadem appellatione infamis erat, ibique peregrini adhuc inhumabantur. Testatur hoc charta anni 1143. apud Sebastianum Paulum to. I. Codicis Diplomatici Equitum Jerosolymitanorum pag. 23. in qua charta reperi Willelmum Patriarcham Hieros. Equitibus Hospitalariis donasse *Ecclesiam quamdam, quae in agro, qui Acheldemach dicitur, sita est, ubi peregrinorum sepeliuntur corpora, cum tota ejusdem agri terra*. Pauca si in hoc nomine mutes, purum putum Syriacum vetus nomen redibit. Nam sermone Syro (qui tunc in Judaea vernaculus erat) חקל דמא *chakel-dema*, est ille ipse *Ager sanguinis*, qui appellatione Syra hic in Matthaei Evangelio (Syriace primitus exarato) memoratur.

AD MATT. XXVII. 9.

Pretium appretiati quem appretiaverunt] Vtitur eo verbo Tert. de Resur. carn. c. 9. *cujus passiones sibi appretiat*. Wil. Brito in suo Vocab. *Appretiare*, *pretium determinare* interpretatur.

AD MATT. XXVII. 10.

Sicut constituit mihi Dominus] Gr. Καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. Hic, opinor unicus locus est, ubi Καθὰ usurpatur, cujus loco & in LXX. & sexcenties in N. F. καθὼς ponitur. Contra vero Atticis Καθὰ aut καθὸ in usu fuit, vetante Phrynicho dici καθώς. Sed & Manuel Moschopulus circa tempora captae Constantinopoleos clarus in ea, quae illius circumfertur συλλογὴ ὀνομάτων ἀττικῶν, sic notavit, τὸ καθὰ οἱ Ἀττικοὶ χρῶνται, τὸ δὲ καθῶς οὐδέποτε, ἀλλ' ἡ Ἀλεξανδρέων διάλεκτος, καθ' ἣν ἡ θεία γραφὴ γέγραπται. Dixisset σπανίως; nam οὐδέποτε falsum est, quippe cum Aristoteles lib. I. de mundo scripserit: ΚΑΘΩΣ ἄνω γέγραπται.

AD MATT. XXVII. 12.

Cum accusaretur.... nihil respondit.] Legatur Maximi Tyrii dissertatio 39. εἰ καλῶς ἐποίησε Σωκράτης, μὴ ἀπολογησάμενος. *Recteene hoc fecerit Socrates, quod sui defensione supersederit.*

AD MATT. XXVII. 13.

Non audis, quanta adversum te dicunt testimonia?] Gr. Καταμαρτυροῦσι quod tum

tum ex superiore commate, tum ex collatione Marci XV. 4. (ubi in eadem historia istud idem καταμαρτυροῦσιν vertitur *accusant*) apparet idem esse quod *criminantur*. Nec inscite tamen heic Interpres posuit *dicunt testimonia*. Cic. lib. III. in Verr. cap. 25. *Lollius . . . ad testimonium dicendum venire non potuit*. Atqui Lollius accusator erat. Ibid. cap. 37. *Recita testimonium publicum Liparensium*. cap. 38. *Atque haec ex publico Tissensium testimonio cognoscite*. Ac saepe alias hac & aliis Verrinis. Id genus testimonia quae a delatoribus dicuntur, vulgus forense *depositionem principalis* appellat.

AD MATT. XXVII. 15.

Per diem autem sollemnem consueverat praeses populo dimittere unum &c.] *Consueverat*, inquit, *praeses*; non enim hoc Judaeorum lege aut more, sed ex Romano jure fiebat. Scimus quinquennalibus aut decennalibus principum, leviorum criminum reos fuisse dimissos. Qua de re exstat titulus codicis Theod. *de indulgentiis criminum*. Graeci δωρεὰν appellabant. Glossae θεία δωρεὰ, *indulgentia*. Eusebius lib. de martyrib. Palaest. cap. 2. de Romano M. τέλος τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος ἐπιστάσης, κατὰ νομιζομένην δωρεὰν τῶν ἐν τοῖς δ[illegible] πανταχῆ πάντων, ἐλευθερίας διακηρυχθείσης, μόνος (Romanus) . . . . βρόχῳ περιβληθεὶς . . μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. *Postremo cum imperatoris vicennalia jam adessent, & ex sollemni more omnibus ubique vinctis indulgentia publice promulgata esset; solus . . . . fractis laqueo faucibus, martyrio exornatur*. Lege caput VI. ejusdem libri de Agapio martyre feris objecto, cum interim impius sicarius, qui una cum Agapio productus fuerat, Maximi ibi tum praesentis ac natali suo ludos celebrantis indulgentia, tanquam Barabbas alter, inquit Eusebius, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Βαραββᾶν dimissus esset.

AD MATT. XXVII. 23.

Quid enim mali fecit?] τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Particula γὰρ nihilo magis heic caussalis est, quam interdum apud Latinos *Enim*. Livius III. 39. in oratione M. Horatii adversus decemviros: *Cujus illi (decemviri) partis essent, rogitare. Populares? quid ENIM eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint?* Habet, uti vides, his similibusque locis *Enim* vim adversativam τῷ *At* respondentem. Eadem eleganti notione sive Latine loquens τὸ *Enim* heic usurpavit Pilatus: sive Graece interfatus, τὸ γὰρ eadem ferme notione usurpavit. Nam & apud Graecos τίς γὰρ tantundem est quod *Quisnam*. Exempla pete ex Budaeo, & ex thesauro Stephanico. Non ergo opus heic fuit viris doctis recurrere ad τὸ σιωπώμενον, cujus a Pilato ratio reddatur.

AD MATT. XXVII. 24.

* *Videns autem Pilatus, quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret: accepta aqua, lavit manus coram populo, dicens: innocens ego sum a sanguine justi hujus: vos videritis.*] Non haec eo pertinent, ut a Christi morte abstenturum se manus significaret, sed ut Divinam humanamque vindictam a se in Judaeos rejiceret, vel ipsis Judaeis consentientibus, ut ✝. seq. Istud igitur Ἀθῷός εἰμι &c. tantundem est, quod ὅσιος καὶ εὐαγὴς sive καθαρὸς, quod apud scriptores Atticos de iis dicitur, qui ob caedem patratam non censetur manus contaminasse. Declarat illud ex lege Solonis, quam Antiphon recitat: ὁ δὲ ἀποκτείνας τὸν ταῦτα ποιήσαντα, ὅσιος ἔστω καὶ εὐαγής: quod orator sic interpretatur καθαρὸς ἔστω τὰς χεῖρας. Ac frequens hoc in legibus Atticis, ut in ea quam laudat Andocides *de mysteriis*,

mysteriis, qui everſorem reipublicae occiderit, eum ὅσιον εἶναι, h. e. purum a caede. Idem ibidem in pſephiſmate eadem habet, quae ſupra ex Antiphonte recitavimus: tum Lycurgus in Leocratem in jurejurando.

Paulus quoque Act. XX. 26. conteſtabatur fratres dicens: *Mundus ſum a ſanguine omnium; Non enim ſubterfugi, quo minus annuntiarem omne conſilium Dei vobis*. Poſtremo in actis SS. Marciani & Nicandri apud Ruinartum pag. 553. n. III. *Tunc Maximus* (praeſes) . . *neque enim ego vos perſequor, ſed imperatorum praecepta: unde alienus ſum ac mundus a veſtro ſanguine. Si autem ſcitis vos bene ituros, gratulor vobis: veſtrum deſiderium compleatur. Haec dicens ſententiam in eos pronuntiat capitalem*.

Accepta aqua lavit manus coram populo dicens: innocens ego ſum a ſanguine juſti hujus.] De ritu hoc quaedam jam viri eruditi dicere occuparunt. Addi & hoc poteſt, quod de feſto Λεοντικῶν narrat Porphyrius *de antro Nymphar.* qui ad id ſacrum admittebantur, melle pro aqua laviſſe manus, ut a conſiliis factiſque noxiis & exſecrandis puros ſe eſſe oſtenderent.

Innocens ego ſum a ſanguine juſti hujus: vos videritis.] Hanc formulam fuiſſe Romanis judicibus uſitatam, tum maxime, quum hinc rei innocentiam pervidiſſent, illinc vero ſive multitudinis ad mortem poſcentis reum furore, ſive praecepto imperatoris, ſive qua alia neceſſitate ad reum capite damnandum cogerentur, & ex hoc loco didici (quem male alii ad judaicas conſuetudines a praeſide uſurpatas transferre voluerunt) & ex gemino alio Actorum integerrimorum SS. Nicandri & Marciani apud Henſchenium ad XVII. April. pag. 272. Sect. 5. Ibi Maximus praeſes (cujus mite & vere humaniſſimum ingenium paſſim ex Actis emicat: a qua laude nec multum Pilatus aberat, niſi Caeſaris reſpectus mentem tranſverſam egiſſet) cognita Nicandri & Marciani innocentia, poſtquam fruſtra eos ad ſacrificandum verbis placidiſſimis impuliſſet; tandem ſic eos compellat: Ἐμοὶ ȣ̓κ ἐναντιȣ̃σθε, ȣ̓δὲ γάρ εἰμι ἐγὼ ὁ διώκων ὑμᾶς, ἀλλὰ τὸ πρόσταγμα τȣ̃ βασιλέως· ὥστε ἀθῶος εἰμὶ καὶ καθαρὸς ἀπὸ τȣ̃ αἵματος ὑμῶν. εἰ δὲ οἴδατε ὅτι καλῶς ἀπέρχεσθε, συγχαίρω ὑμῖν. πληρȣ́σθω ὑμῶν ἡ ἐπιθυμία &c. Quae vetus interpres apud Ruinartum Sect. III. ſic reddidit: *Mihi non contradicitis, inquit. Neque enim ego vos perſequor, ſed imperatorum praecepta: unde alienus ſum ac mundus a veſtro ſanguine. Si autem ſcitis, vos bene ituros, gratulor vobis: veſtrum deſiderium compleatur. Haec dicens, ſententiam in eos pronuntiat capitalem. Sancti vero Chriſti martyres quaſi una voce ac lingua dixerunt; Pax tecum, praeſes* (Φιλάνθρωπε) *humane*.

Egeſippus ſive potius Ambroſius in de Excidio Hieroſ. V. 41. poſt Mariae filii carnibus depaſtae facinus, Titum ſic loquentem facit: *Mundus ego ab hoc contagio: tibi me abſolvo, quaecumque in caelo poteſtas es*. Verum haec de ſuo παραφράζει, praeter Joſephi fidem.

AD MATT. XXVII. 27.

Congregaverunt ad eum univerſam cohortem] Pro *cohortem* Graece eſt σπεῖραν. Vox eſt aut Helleniſtica, aut certe Helleniſtarum uſu trita; quum contra ex profanis non alius quam Appiani auctoritas afferatur, apud quem legitur σπεῖρα στρατηγὶς pro *coborte praetoria*. At in libro Judith XIV. 11. & in altero Machabaico VIII. 23. XII. 20. 22. reperitur (quo libro etiam σπειρηδὸν, *catervatim*, bis legitur) & ſepties in N. T. Joſephus quoque pluries eo vocabu-

lo (1) utitur. Quid ergo? Hellenistica ne vox est, an Alexandrina? quia Appianus eam usurpavit, & Hesychius exposuit (2) τάγμα? sunt enim ambo Alexandrini. At Hesychius voces Biblicas plurimas suo lexico inseruit: ut non immerito vox Hellenistarum peculiaris esse potuerit. Quid enim? Julius Pollux, si quidem proba vox esset, eam suo lexico inseruisset: nam ceteros lexicographos (3) recentiores Suidam & Varinum non moror. Ejus autem vocabuli apud Hellenistas origo sic se habere potuit. Apud Hebraeos חבל *chebel* & *funem* & *catervam* significat. Exemplis supersedeo: vide tamen mihi dicta ad Ecclesiastae IV. 12. ubi & observavimus, non quemlibet funem *chebel* appellari, sed funem ex pluribus funiculis (ac ferme tribus) contortum, quales spartei funes nautici erant: ex quo & plures homines in unum coëuntes, ac juncti simul, חבל *hebel* vocabantur: quo sensu Salomon dixit *Funiculus triplex difficile rumpitur*: vide ibi dicta. Atqui & σπεῖρα id significat, *funem* scilicet *sparteum* (4) nauticum. Ex eo factum ut ab Hellenistis σπεῖραν pro *caterva* accipi, usuvenerit. Aut nisi vox est Hellenistica; saltem antiqua ejus vocabuli significatio fuit, quam etiam Ennius (5) Latine usurpavit, quae deinde apud solos ferme Hellenistas in usu fuerit. Multa Hellenistis cum Latinis priscis communia, alibi ostensum fuit. Praeter Appianum utitur σπεῖρα inscriptio apud Grut. 458. 1. ubi σπεῖρα Δαρδάνων, σπεῖρα Β Οὐλπιάνη & σπεῖρα Δ Γάλλων & Πραίφεκτος σπείρας. Sicut & *Praefectus cohortis* haud raro invenitur. Praeterea utitur inscriptio Severo & filio posita, quae desinit

(1) Vide indicem Graecum Josephi.

(2) Hesychius: Σπεῖρα· πλῆθος, στράτευμα, τάγματα ἢ συστροφαί.

(3) Suidas: Σπεῖρα· τάξις στρατιωτική· Deinde Σπεῖραι· πλήθη στρατευμάτων· φάλαγγες· νούμερα· λεγεῶν. Varinus: Σπεῖρα· σύναξις, πλῆθος στρατευμάτων. Ac ferme hujus vocabuli penultima circumflectitur: etsi alicubi penacutum reperiatur. In Cyrilli & Philoxeni Glos. & in vet. Onomastico Σπεῖρα respondet Latino *Cohors*.

(4) Hesychio Σπεῖραι exponuntur σειραί; Suidae αἱ συστροφαὶ τοῦ σχοινίου. Plut. in de loquacitate junxit σπείραις καὶ ἀγκύραις *funibus & anchoris*. Τὰ σπεῖρα apud Hom. Eustathius interpretatur etiam σπείρας δι' ὧν αἱ νῆες ἕλκονται· Suidas in Σπεῖραι affert hoc adagium: ἐπὶ σπείρᾳ σχοινίον· τὸ ἀναγκαιότατον: quod ibi interpres non intellexit; usurpatur de rebus maxime necessariis, tam scilicet necessariis, quam sunt funiculi ad componendum nauticum restim.

Etiam Latini veteres idem vocabulum eo sensu usurparunt. Festus. *Spira dicitur... & genus operis pistorii* (quem Cato cap. 77. sic describit, ut ibi quoque videre mihi videar torti funis simulacrum: an idem fuerit *Torta panis* Vulgato interpreti?) *& funis nauticus in orbem convolutus: ab eadem omnes similitudine. Pacuvius: Quid cessatis socii ejicere spiras sparteas?* Servio *Spira* est *volubilitas funium*.

(5) Festus in *Spira*. *Ennius quidem hominum multitudinem ita appellat, quum ait: Spiras legionibus nexunt*. Eodem referri potest & illud Hesychii: Σπείρημα· πλῆθος. Sed & Nazarius in Panegyrico (citatus ab Aquino lex. milit. sed sine loci designatione) usus est; & *Spira* urbs Germanica ab eo putatur dicta, quia Constantius ei cohortes imposuit: de quo vide Voss. Etym. in *Spira*. Sed hunc locum non satis intellexisse videtur Festus, dum *Spiram* multitudinem interpretatur. In quo ad sui temporis acceptionem spectavit magis, quam ad Ennii locum. At origo *Spirae* pro τάγματι militari seu cohorte a re tactica forte manavit, ut indicat illud Ennii: *Spiras legionibus nexunt*. Vbi metaphora est a *Spira*, quatenus funem contortum ex tribus funiculis notat, in quo singuli spiratim torquentur. Itaque in campestribus exercitamentis cohortes ita sese implicabant, ut eum funem imitarentur: idque dabant operam campidoctores, ut ad id tirones se compararent. Id etiam notat adverbium σπειρηδὸν (quasi dicas *cohortatim*) quod afferri in lexicis sine exemplo conqueritur H. St. Reperitur autem 2. Mach. V. 2. & XII. 20. διατάξας . . . σπειρηδόν. Itaque ubi ab initio campestre προγύμνασμα (*proludium*) a funis similitudine ductum notavit; postea translata vox fuit ad quodlibet militare τάγμα.

nit DONVM DEDERVNT SPIRAE. Eam (1) huc adſcribere non poenitebit.

PRO · SALVTEM · ET · VICTORIAS (ſic)
DD · NN
IMPP · SEVERI · ET · ANTONINI · AVGG.
ET · IVLIAE · AVG · MATRI · AVGG. TOTIVSQ.
DOMVS · DIVINAE · EORVM
EX · CONCESSV · IN · PRAEDIIS · SVIS · SACRARIVM
DEI · LIBERI · CVM · AEDICVLA · ET · COLVM
NIS · SVIS · INPENDIS · MARMORA · NVNC (ſic)
ET · AREAM · ET · ORTVLVM · SVPER · NYM
PHIS · QVI · LOCVS · APPELLATVR · MEMPHI
DONVM · DEDERVNT · SPIRAE

AD MATT. XXVII. 29.

Plectentes coronam de ſpinis] De hac ſpinea corona, & quali ex ſpina contexta fuerit, diſſerit Iſ. Voſſius ad Barnabae epiſtolam.

AD MATT. XXVII. 30.

Acceperunt arundinem & percutiebant caput ejus] Punctim opinor, non caeſim percutiebant: id quod & arundinis natura ad κέντησιν aptiſſima, ſecus vero ad πάταξιν, notat; & in primis Graeca locutio ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν, (alioqui ἔτυπτον κεφαλὴν dictum fuiſſet; nec alias cum praepoſitione reperi praeter quam apud LXX. Ex. VII. 17. ἰδὺ ἐγὼ τύπτω τῇ ῥάβδῳ . . . . . ἐπὶ τὸ ὕδωρ. nam Prov. XXVI. 22. τύπτω cum εἰς *deſcendendi* ſignificationem habet) h. e. ἐκέντων τὴν κεφαλὴν. Caput autem latiſſime ſumitur, ut non verticem tantum, ſed & faciem & oculos pupugiſſe mihi calamis videantur; omnino qualis Metrae martyris Alexandrini κέντησις fuit, quam Dionyſius Alex. apud Euſebium VI. hiſt. 41. deſcribit: ξύλοις τε παίοντες τὸ σῶμα, καὶ καλάμοις ὀξέσι τὸ πρόσωπον καὶ τὺς ὀφθαλμὺς κεντῦντες. *Fuſtibus corpus ejus verberantes, tum & acutis arundinibus vultum oſculoſque pungentes.*

AD MATT. XXVII. 33.

Quod eſt Calvariae locus] Hic locus accurate explicatur ad Joſ. XIII. 9. 16. 25. pag. 123. Ibi vide.

AD MATT. XXVII. 34.

Et dederunt ei vinum bibere] Graece ὄξος *acetum*. Vinum pro aceto, & hoc pro illo promiſcue uſurpata fuiſſe, arguit non tantum Marci Evangelium, quod hoc loco οἶνον habet, & latina hujus loci interpretatio, verum etiam illa Vlpiani ἀκρίβεια l. 9. *de trit. vin. vel oleo leg.* definientis, quandonam vini nomine acetum contineatur. Nam ex Sabini ſententia, acetum, quod *vini numero pater familias habuit*, ait *vini appellatione* contineri, ac vino legato etiam tale acetum legatum intelligi: viciſſim autem *ſi acetum quis legaverit*, inquit, *non continebitur legato acetum, quod vini numero teſtator habuit.* Certe acetum in poculen-

H 2 tis

(1) Exſcripſit hunc lapidem, Romae anno 1748. repertum trans Pontem Milvium, Franciſcus Seraus, in Academia Neap. Profeſſor, vir ad omnem litteraturae, honeſtatiſque ſpeciem compoſitus, mihique vetere amicitia conjunctiſſimus.

tis numeratum idem Vlpianus tradit l. 3. §. 5. *de penu legata*. Eupolis apud Pollucem VI. 10.

Οἴνυ παρόντος, ὄξος ἠράσθη πιεῖν.
Vino praesente acetum cupiit bibere.

Is potus militaris maxime in expeditionibus'. Spartianus Pescennio: *Jussit vinum in expeditione neminem bibere, sed aceto universos esse contentos*. In Vulcatii Gallicani Avidio Cassio: *Praeterea lardum ac buccellatum atque acetum, militem in expeditione portare prohibuit*. Et quod acetum in poculentis esset, hinc *posca* veteribus (nam quae nos poculenta, olim posculenta dixere) est appellata, quod est ὀξύκρατον, *acetum aquae mixtum*, militum, servorum, captivorum, vinctorum, ac miserorum omnium potus usitatissimus. Georgius Monachus Manassi Judaeorum regi vincto ὕδωρ ὀλίγον σὺν ὄξει ἐν μέτρῳ potui cessisse narrat. Damnatis autem acetum non aliam ob caussam propinabatur, quam quia hoc ad sitim, quae in suppliciis maxima esse solet, restinguendam valebat.

Ceterum cur Marcus acetum οἶνον appellarit, & haec caussa afferri potest. Attici solum acetum ἡδυσμάτων nomine dignabantur, teste Athenaeo lib. 2. Cyrenaci quoque (ut Orion in Etymologico tradit) ipsum ἦδος, alii γλυκάδιον nuncupabant. At Nicandri Scholiastes docet ὄξος κατ' εὐφημισμὸν appellari γλυκάδιον, sicut χολὴν γλυκεῖαν, & εὐώδεα πίσσαν. Helladius apud Photium ὄξος Atheniensibus μέλι appellatum, est auctor: eadem ratione videlicet, qua simia, turpissima bestiarum, καλλίας iisdem dicebatur. An similis εὐφημισμὸς fecit, ut acetum hoc, quod noxiis propinabatur, οἶνος nuncuparetur?

AD MATT. XXVII. 37.

Caussam ipsius scriptam] Αἰτίαν, quae dicebatur ἔλεγχος καὶ ἀναγραφὴ, ut est in veteribus Glossis. Quam Matthaeus caussam, Johannes XIX. 19. *titulum* h. e. *elogium* appellavit; vide ibi dicta: cur autem is titulus αἰτία diceretur, nemo Johanne melius exposuit. Nam cum Pilatus hunc titulum praefixisset ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ; *dicebant Pilato Pontifices, noli scribere: Rex Judaeorum: sed quia ipse dixit: Rex sum Judaeorum*. Quasi si dixissent hanc esse αἰτίαν cruci inscribendam: *Jesus in crucem agitur ob hanc caussam, quod sibi regis Judaeorum nomen arrogavit*. Vide etiam Joh. XIX. 12. ubi Christus non ob aliam caussam puniendus dicitur, quam quod se regem fecerit. Pilatus autem nihil mutare voluit, eo quod brevissimae hujusmodi tabellarum inscriptiones esse solerent, & interdum χλευαστικῶς conceptae, ut hîc, & in nonnullis a Grotio ad hunc locum recitatis.

AD MATT. XXVII. 39.

Moventes capita sua &c.] Confer scripturae loca heic in Synopsi notata, quibus capitis motus modo insultantis est, modo subsannantis, aut exultantis de malo alieno. S. Joh. Chrysostomus initio lib. 4. de sacerdotio: Πρὸς ταῦτα ἐγὼ κινήσας τὴν κεφαλὴν, καὶ μειδιάσας ἠρέμα, ἐθαύμαζόν τε αὐτὸν τῆς ἁπλότητος, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔλεγον. Quo loco *movere caput* nihil aliud, quam festivam irrisionem, complectitur. Sane Ps. XXI. 18. quo motus iste capitis tanto ante praedictus fuit, ea oscillatio derisioni tribuitur; uti etiam Ps. CVIII. 25. & alibi saepe. At apud Homerum movere caput indignantis est ac minitantis. Vide dicta ad Thren. II. 15. 16.

AD

AD MATT. XXVII. 45.

A sexta autem hora tenebrae factae sunt super universam terram usque ad horam nonam.] σκότος ἐγένετο. De tenebris quidem metaphoricis aliquo moriente obortis, non nove hoc dictum: quippe cum Aristides to. 3. p. 156. Aristophanis de Aeschylo dictum referat, σκότον εἶναι τεθνηκότος αὐτοῦ: at de veris tenebris (quibus tamen heic illae aliae μυστικώτεραι adumbrantur) & nove dictum & nove factum.

AD MATT. XXVII. 48.

Spongiam implevit aceto.] Acetum potio usitata fuit servis, captivis, vinctis, & omnibus miseris. Confer paullo superius dicta ad XXVII. 34. maxime Vlpiani locum. Georgius Syncellus de Judaeorum rege Manasse: καὶ ἦν δεδεμένος ἐν οἴκῳ φυλακῆς, καὶ ἐδίδοτο ἐκ πιτύρων ἄρτος βραχὺς, καὶ ὕδωρ ὀλίγον σὺν ὄξει ἐν μέτρῳ πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν μόνον.

AD MATT. XXVII. 49.

Ad finem hujus versus olim infindebantur ex Joanne haec verba Ἄλλος δὲ...] Vide Millium ad hunc Matthaei locum, ac simul, quae ex Assemano recitavimus in Kalendar. marmoreum ad X. Jun. Cap. V. de Evangelio Barnabae.

AD MATT. XXVII. 50.

Clamans voce magna emisit spiritum] ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, pro quo Libanius de impio Juliano παραβάτῃ dixit cap. V. τοὺς θεοὺς ὁρῶν ἤδη, παρ' οὓς ἔμελλεν ἥξειν, ἀφῆκε τὴν ψυχήν· *Deosque ad quos ire pergebat jam intuens, emisit animam.*

Clamans voce magna, emisit spiritum] Quid clamaverit, Lucas XXIV. 46. narrat, ubi in haec verba clamasse tradit: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Imitatur hoc, ut alia multa, Porphyrius in vita Plotini, de cujus exitu haec habet: καὶ φήσας πειρᾶσθαι τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον ἀνάγειν πρὸς τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον . . . ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. *Anniti se dicens, quod in nobis divinum est, ad divinum ipsum quod in universo viget, redigere . . . his verbis emisit spiritum:* dracone interim sub lecto pererrante, ac mox se in foramen abdente: ne sine ostentis interiisse nimirum videretur.

AD MATT. XXVII. 51.

Et ecce velum templi scissum est in partes duas] Quaesitum fuit, hoc καταπέτασμα, de quo hic Matthaeus, interius ne velum sit, quod adytum a Sancto dispescuit, an exterius foribus τοῦ ναοῦ oppansum. Et Grotius quidem hic, Philone & LXX. auctoribus, plane persuadet, nomine καταπετάσματος absolute positi interius aulaeum venire. Quibus accedit, quod τὸ καταπέτασμα Hebraico vocabulo פרכת *pharocheth* (qua voce notat Moses τὸ ἀνάμεσον illud velum: nam illud alterum prae foribus appensum מסך *masach* appellat, quod modo ἐπίσπαστον, modo κάλυμμα aut κατακάλυμμα LXX. reddere consueverunt) κατὰ πόδα respondet, utrunque enim *expansum* significat. Et quoniam tum σκηνὴ Mosaica, tum Salomonicus ναὸς mundi universi significationes habuit, ex epist. ad Heb. Philone, Josepho & aliis; ita ut adytum notarit caelum illud sacratius ac νοητὸν (quod τρίτον aut *caelum caeli* appellabatur) reliqua vero pars mundum aspectabilem: videndum quid καταπέτασμα istud ἀνάμεσον designaverit. Omnino videtur firmamentum adumbrasse, quod Hebraice συνωνύμως appellabatur רקיע *rakia* h. e. *expansum*. Et par utriusque expansi officium fuit; ut sicut *Rakia* caelum νοητὸν a reliqua mundi parte, sic *Pharocheth* penetrale a reli-

quo

quo ναῷ semoveret. Fuit & in vetere Ecclesia **καταπέτασμα**; quod quidem alio nomine ἀὴρ dicebatur (auctore Germano in hist. Eccl. p. 153. τὸ καταπέτασμα ἤγουν ὁ ἀὴρ &c. Vide Sviceri thes. & Meursii Cangiique glossaria in utraque voce) non aliam, credo, ob caussam, quam quia aër ex veterum auctoritate pars firmamenti fuit, cujus firmamenti illud καταπέτασμα (quod apud veteres Christianos τὰ ἅγια a vulgi oculis semovebat) adumbrationem continebat. Ergo si καταπέτασμα instar firmamenti fuit, ejusdem veli scissio aditum nobis per Christi mortem in Caelum illud augustius patefactum significat. Jam enim illud μεταξὺ χάσμα μέγα ἐστηριγμένον (quod Luc.XVI. firmamentum significare videtur; Hellenistis enim tum στερεῖν tum στηρίξαι & *firmare* & *expandere* significat, quia massa subigendo expanditur) quod antea commeationem ultro citroque prohibebat, discessione facta, post Christum antesignanum & ceteros quoque Caeli cives in caeli adytum admisit.

AD MATT. XXVII. 52.

Corpora Sanctorum qui dormierant] Locutio trita in vetere Codice *dormire cum patribus suis*. Et in Novo Foedere passim. Nec secus ethnici scriptores. Inscriptio Romae apud Reinesium pag. 1030.

Καὶ λέγε Ποπιλίῳ εὕδειν ἀνέρ· οὐ θεμιτὸν γὰρ
Θνήσκειν τοὺς ἀγαθοὺς ἀλλ᾽ ὕπνον ἡδὺν ἔχειν.

Callimachus:

Τῇδε Σάων ὁ Δίκωνος Ἀκάνθιος ἱερὸν ὕπνον
Κοιμᾶται· θνήσκειν μὴ λέγε τοὺς ἀγαθούς.

AD MATT. XXVII. 61.

Habetis custodiam: ite custodite, sicut scitis] Graecum ἔχετε quum sit ambiguum, possitque tum indicativi, tum imperativi modi esse; hinc duplex est orta versio, aliis Vulgatum *Habetis* sequentibus, alii verti jubentibus *Habete*. Illud qui retinent, sic ferme exponunt: Vos ipsi habetis milites templi praesidiarios, ipsis utimini. At qui Romanos milites a Praeside datos volunt, malunt reddere imperativo modo, *Habete* h. e. accipite. Mihi τὸ *Habetis* esse retinendum sic videtur, ut tamen non templi custodes milites heic sint intelligendi, sed Romani vigiles, quos dum exhibebat praeses, dicebat *Habetis custodiam* &c. Re enim vera τὸ *Habes* & *Habetis* verbum peculiare est tradentis aliquod ac repraesentantis, idemque est, quod *ecce tibi*, ecce vobis custodiam, quam *petistis*. Veluti siquis annumerata Judae pecunia dixerit: *Habes triginta argenteos, fac quod spopondisti*. Eodem verbo utimur in fine narrationis, ut Columba apud Anacreontem: Ἔχεις ἅπαντα . . . .

Sicut scitis] Elegans est sermonis idiotici laconismus. Ite, inquit, facite, quod vos ipsi faciendum monuistis: sive potius: facite id, cujus vos conscii estis.

AD MATT. XXVIII. 1.

Vespere autem Sabbati quae lucescit in prima Sabbati] Locus visus est hactenus omnium difficillimus; cum meo judicio sit planissimus. Ac primum in eo, *Vespere Sabbati* (ὀψὲ τῶν σαββάτων) nihil difficultatis haeret. Jam pridem enim aliquot docti viderunt, τὸ ὀψὲ (quod *sero* aut *vespere* reddi solet) interdum tantundem esse quod *Post*. Deinde *Sabbata* numero multitudinis (sic enim Graece hîc legitur) sunt septem hebdomadae dies. Ergo *Post Sabbata* hic vertas licebit, h. e. exacta hebdomada tota. Sequitur,

Sequitur, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων h. e. (si quidem verbum verbo appenderis) *Lucescente in primam Sabbati*, sive, *Lucescente in diem Dominicum.* At hîc jure quaeras in participio ἐπιφωσκούσῃ quid lateat. Vulgo volunt omnes, latere ἡμέρᾳ, quasi dicas *Ea die quae lucescit in prima Sabbati.* At si hoc in animo habuisset Evangelista; dixisset potius μιᾷ σαββάτων ἐπιφωσκούσῃ, *Prima Sabbati lucescente*. Mihi contra non est dubium, quin subaudiatur potius νυκτί (*nocte*): ea, inquit, *nocte quae lucescit in diem Dominicum*. Cur vero sic existimem, plures causae suppetunt.

I. Sequitur, *Venit Maria* &c. Atqui nocte extrema iter illud paratum fuisse, ceteri Evangelistae docent.

II. Ex verborum proprietate. Nam sicuti dies *advesperascere* dicitur (Prov. VII. 9. *Advesperascente die*) ubi proximus nocti fit, sic recte nox *lucescere* aut *illucescere* (ἐπιφώσκειν) dicetur appropiquante aurora.

III. Illud εἰς terminum, quo evaditur notat; Nimirum, *Nocte lucescente in diem Dominicum*, idem est atque *Ea nocte quae in diei Dominici lucem desinit*. Id vero Latini more suo dixissent; *ea nocte cui dies Dominicus illucescebat*. Sic enim Suetonius in Julio: *Ea vero nocte, cui illuxit dies caedis, ipse sibi visus est volitare.*

IV. Postremo τὸ ἐπιφώσκειν, & *lucescere* aut *illucescere* simili prorsus phraseologiâ huic, quam Matthaeus adhibuit, usurpatum de nocte passim ab ecclesiae scriptoribus & in Christianorum titulis reperio. Ac pulcherrimum est epigramma illud, cujus notas astrologicas explicat V. Cl. Franc. Blanchinus in prolegomenis to. 2. Anastasiani pag. LXVIII. Id vero anno 364. sculptum fuisse consules produnt.

PVER NATVS A Ω
DIVO IOVIANO AVG ET
VARRONIANO COSS.
ORA NOCTIS IIII
IN..VXIT VIII. IDVS MADIAS
DIE SATVRNIS LVNA VIGESIMA
SIGNO..API..ORNO NOMINE SIMPLICIVS

Versu quarto uti vides, aperte legitur, *Hora noctis IIII.* (quae) *inluxit VIII. Idus Majas*.

Eamdem locutionem imitatur inscriptio Romana apud Fleetwood pag. 379. I. *Objit bonae memoriae Caesaria MEDIVM NOCTIS DIE DOMINICA INLVCESCENTE VI. idus Decembris quadragies & sexies post consulatum Basilii Junioris V. C. consulis, anno duodecimo regni Childeberti regis, indictione quinta.* Is est annus Christi 587. Haec inscriptio celebratissima est, quae epitaphium *S. Caesariae* seu Casariae vulgò vocatur, & in quodam sacello prope Avenionem exstare dicitur. Ea ab aliis aliter intellecta fuit: de qua inferne (*) videbis.

Nihil

(*) Ex postconsulatu Basilii & ceteris characteribus intelligitur, hoc elogium ad annum 587. pertinere. At eo tamen anno dies Dominicus in VII. Idus Decembris non in VI. incidebat; Quo anno VI. Idus Decembris dies Lunae fuit. Nec tamen continuo erroris sculptorem accusaverim, quasi qui VI. pro VII. scripserit. Imo potius sic ea epigraphe distinguenda erit, ut (contra quam vulgo distinguunt) τὸ DOMINICA per ὑποστιγμὴν ab INLVCESCENTE dirimatur; nec enim moriente Caesariâ dies Dominica illucescebat; imo potius jam jam in Lunae diem mox a media nocte (more Romano scil.) auspicantem desinebat. Ergo Caesaria die Dominica hoc sensu abiit, quia paullo ante mediam

Nihil quoque illustrius eo Hist. Miscellae loco est, quo Nicephori Imp. initia consignantur extremo lib. XXIII. *Sequenti autem anno, qui est primus annus Nicephori, prid. Kal. Novembris, ind. XI. quarta noctis hora, QVAE FERIA SECVNDA LVCESCIT, idem Nicephorus . . . tyrannidem adversus Eirenem piissimam concitavit.*

Jam vero proderit ex Epiphanio haurire: qui in Expositione fidei Catholicae cap. 22. aperte τὸ ἐπιφώσκειν de nocte usurpavit his verbis: Ἐν τισι δὲ τόποις τὴν (supple νύκτα) μετὰ τὴν πέμπτην (supple ἡμέραν) ἀγρυπνοῦσιν, ἐπιφώσκουσαν εἰς τὸ προσάββατον καὶ (ἀπὸ κοινοῦ supplebis, ἐπιφώσκουσαν εἰς) τὴν κυριακὴν μόνας. Pulcherrimus sane locus, in quo eadem quoque constructio (ἐπιφώσκειν εἰς) quae in Matthaeo est, cernitur. Quem locum sic κατὰ πόδα vertes. *Quibusdam in locis in ea tantum nocte, quae feriam quintam subsequitur, & illucescit in Antesabbatum, nec non in ea quae in Dominicam illucescit, pervigilant.* Maneat igitur, apud Matthaeum illud ἐπιφωσκούσῃ non de die usurpari, verum de nocte, quae lucescere inceptura erat.

Huc pertinet & Lucae locus XXIII. 54. *Et dies erat parasceves, & Sabbatum* (ἐπέφωσκε) *illucescebat*. Ubi videtur praesens pro paullo post futuro accipi more Hebraeorum, ut *Scio quia Messias venit*, pro eo quod est, Messiae adventus imminet. Sic etiam: *Dies* (inquit) *erat parasceves, ac prope aberat ut ea nox inciperet, quae illucescit in Sabbatum.*

Verum (quid diu moror?) hic Lucae locus admonet ut *Illucescere* apud Judaeos Hellenistas de νυχθημέρου (noctidui) Hebraici (quod a planetae occasu numerabatur) initio accipiendum videatur. Rem paucis expediam. Initio in gente Hebraea, sicuti & apud Homerum, dies naturalis id tantum spatii complectebatur, quo Sol supra nostrum hemisphaerium commoratur. Itaque ubi νυχθήμερα significanda essent, tot dies totque noctes (veluti XL. dies & XL. noctes) numerabantur. Sic passim in historia diluvii, &, ut ibi notavi, apud Homerum quoque. Itaque quandiu mos tulit, ut *Diei* vox ab ortu planetae ad ejusdem occasum acciperetur, ejus diei initium *illucescendi* verbo recte ac proprie designabatur. At vero postquam *Diei* vocabulo subjici notio artificialis coepit, ita ut pro horis XXIV. acciperetur; tunc Babyloniis quidem, ab ortu sideris sua ἡμερονύκτια auspicantibus, ejusdem verbi *Illucesco* usus recte ac proprie procedebat (cur enim *Illucescere* de ἡμερονυκτίου initio non usurparent, cum re vera apud eos idem esset lucis ac totius ἡμερονυκτίου exordium?) at Judaeis qui idem spatium a nocte numerarent, non videbantur eo verbo exordia τοῦ νυχθημέρου recte designaturi fuisse. Et tamen sive ut aliis nationibus stilum attemperarent, sive καταχρηστικῶς loqui placuisset; certe Judaei Hellenistae τὸ ἐπιφώσκειν de νυχθημέρου (quod apud eos a nocte incipit) exordio usurpare coeperunt. Itaque *Sabbatum* (ἐπιφώσκειν) *illucescere* dixerunt de ejus noctis initio, quae cum die Sabbati sequentis

diam noctem (quae media nox Dominicae terminus, & diei Lunae initium fuit) occubuit. Quocirca post INLUCESCENTE supplendum est IN, terminalis particula; qua in hoc loquendi genere uti solebant. Sic ergo leges: *Obiit . . Caesaria medium noctis* (*pro media nocte*) *die Dominica, inlucescente* (in) *VI. Idus Decembris*. Ceterum ex iis, quae mox in similem Lucae locum observabimus, *Illucescendi* verbum de diei artificialis (ex 24. horis constantis) inceptione usurpari solebat: qui dies artificialis (sive νυχθήμερον) apud Judaeos ab occasu Solis, apud Romanos a media nocte procedebat. Vide ad mox subjiciendum Lucae locum.

tis solidum ἡμερονύκτιον absolvit. Quod siquando iisdem accuratius loqui curae erat, tunc ἐπιφώσκειν εἰς . . . usurpabant. Veluti nox quae Sabbato praeit, ea ἐπιφώσκειν εἰς τὰ προσάββατον Epiphanio dicta fuit: Item nox quae diei dominico antecedebat, ea Matthaeo ἐπιφώσκειν εἰς μίαν σαββάτων dicebatur. In quibus locutionibus praepositio εἰς (τῷ ל Hebraico respondens) eam vim habet, ut ea nox *imputanda* sive Sabbato, sive Dominico diei significetur. Ut hic apud Matthaeum: *Exacta*, inquit, *hebdomada, ea nocte, quae primae Sabbati imputatur, venit* &c.

Ceterum qui Lucam idcirco noctem Sabbato praeviam dixisse ἐπιφώσκειν volunt, quod ea nocte sollemne Judaeis esset lucernas accendere, toto aberrant caelo: nam (ut omittam quod in superioribus exemplis tum Epiphanii tum marmorum ἐπιφώσκειν & *Illucescere* de quibuslibet noctibus usurpatur) Matthaeus de ea nocte τὸ ἐπιφώσκειν posuit, quae extra Sabbati νυχθήμερον erat (jam enim occidente Sole Sabbatum desiverat) proinde ea nocte nullus apud Judaeos lucernarum usus fuit.

Itaque ne dubita, quin ea locutio non aliter sit intelligenda, quam, quo modo interpretati sumus. Nam primum ab utroque Evangelista τὸ ἐπιφώσκειν de nocte non de die accipitur: ab Luca de nocte illucescente in Sabbatum, a Matthaeo vero de illucescente in Dominicam. Deinde cur *Illucescere* de noctis initio usurpaverint, ea caussa est. Nam quia Dierum naturalium initia *Illucescendi* verbo recte olim designabantur, hinc ubi eo ventum fuit, ut *Diei* vocabulo artificialem horarum XXIV. notionem subjicerent, ejusque spatii initium ab vespera inchoarent; vetus tamen apud Judaeos consuetudo mansit, ut ad ejus spatii exordia designanda usitato *Illucescendi* verbo uterentur: nisi quod praepositionem opportune subjicerent, qua significarent, noctem illam illucescere in sequentem diem h. e. diei sequenti esse imputandam. Confer superiorem Caesariae titulum: quem tamen ex more Romano explicavimus, quo dierum artificialium initia a nocte media procedebant. Romanorum consuetudinem adoptavit Ecclesia.

AD MATT. XXVIII. 16.

Ubi constituerat illis Jesus] οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς: *Ubi condixerat illis Jesus*. Χώρα τεταγμένη Xenophonti *locum condictum* significat. Sic etiam τεταγμένη ἡμέρα, ὥρα, χρόνος &c.

AD MATT. XXVIII. 19.

Docete omnes gentes, baptizantes eos.] Cyprianus hunc locum afferens extrema ad Caecilium epistola, habet eleganter *tingentes eos*: nam Latinis *tingere* dicebatur, quod Graecis βαπτίζειν. Illud πάντα τὰ ἔθνη Judaeos non minus, quam gentiles complectitur; nam illi quoque hujus lavacri necessitate tenebantur, uti patet ex Joh. III. 5. Ergo cum Judaei per baptismum (quod apud ipsos Judaeos novae professionis in proselytis Sacramentum fuit) aeque ac gentiles in Ecclesiam recipiendi essent; aequatis jam Israëlitarum gentiliumque juribus, etiam inter Israëlitas & גוים *goiim* sive לאמים *leummim* h. e. τὰ ἔθνη discrimen aufertur. Ita Judaeorum superbia retunditur, in Israëlitico nomine nimium sibi placentium; in tantum, ut Ethnicorum loco habeantur a Christo. Vide haec ad Joh. III. 5. fusius exposita.

Ut autem non est dubitandum, quin eo, quo dixi, significatu Christus τὰ ἔθνη hic intellexerit; ita mirari subit, quae Petrum religio incesserit, ne Cornelium

tingeret, Act. cap. X. An *πάντα τὰ ἔθνη* ad Judaeorum varias tribus & familias sive in Palaestina sive *ἐν διασπορᾷ* positas retulit? Hammondus quidem hic *ἔθνη* de Judaeis intellexisse Christum affirmare non refugit: quod est falsissimum. Satius est dicere forsitan Apostolos ad vim horum verborum non attendisse, quibus alterum Christi mandatum alte insederat, *In viam gentium non abieritis*; quod in priore legatione dictum, in hac altera retractatur, sed Apostolis incogitantibus. Potest & hoc reponi, (idque mihi magis arridet) putasse Apostolos *τὸ μαθητεύειν* notione Judaica sive Hellenistica accipiendum esse, apud quos ex *Thalmid* (*discipulus*, *μαθητὴς*) erat verbum *thalmed*, *μαθητεύω discipulum h.e. proselytum facio*. Putarunt ergo gentiles ea conditione tingi posse Christiano baptismo, si prius Judaeorum proselyti fierent: *Μαθητεύσατε* inquit *πάντα τὰ ἔθνη*, *βαπτίζοντες αὐτοὺς* &c. Quod in eam partem acceperunt, quasi si dixisset, Ex omnibus nationibus proselytos facite, eosque tingite Christiano baptismate. Et quidem ex innumeris Actorum locis datur intelligi, hanc opinionem prius quidem Apostolos cum Judaeis omnibus habuisse communem, postea, ubi per *ὀπτασίαν* Petro oblatam dedocti fuissent Apostoli, tamen perstitisse ceteros in semel concepta opinione, ita ut discutienda res fuerit in Hierosolymitano Concilio. Eandem opinionem sua etiam num aetate grassantem refellit Ignatius, ubi ait non Christianismum in Judaismum, sed hunc in Christianismum credidisse. Cujus verba attuli ad Joh. III. 5.

DISSER-

DISSERTATIONES

AD QVAEDAM MATTHAEI LOCA

DISSERTATIO I.

AD MATT. IV. 2.

DE JEJVNIO

ET cum jejunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus] Vulgare jejunium Hebraeorum diurnum tantum fuit, non item nocturnum, quippe ad vesperam solvebatur. Isaias cap. LVIII. *affligere per DIEM animam suam*, sic demum jejunium περιγράφει. I. Sam. XXXI. 13. & I. Par. X. 12. sepulto Saule *jejunaverunt septem diebus*: nihil porro de noctibus additum, quarum initio soluta jejunia credendum est. Idcirco Matthaeus hic, ut nocturnum pariter fuisse jejunium ostenderet, insuper addidit *noctibus*. Hoc genus jejunii ὑπέρθεσιν Christiani veteres appellabant, quam jejunandi rationem Paschali hebdomade alii aliter usurpabant. Irenaeus apud Eusebium V. histor. 24. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. *Quidam enim existimarunt uno die sibi esse jejunandum* (ipso nempe Paschali die, quemadmodum feriam VI. majoris hebdomadae vocabant) *alii duobus* (puta Parasceve & Sabbato Sancto) *alii pluribus: nonnulli etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis computatis, diem suum* (sive potius *jejunium*, opinione Valesii, νηστείαν rescribentis pro ἡμέραν) *metiuntur*. Et istas 40. horas sive in memoriam totidem horarum, *quibus ablatus est sponsus*, uti loquitur Tert., sive 40. dierum ac noctium, quas jejunavit Christus, jejunio transactas putant. Atque ὑπερθέσεως vocabulo utitur Cyrill. Hier. catech. 18. ἔκ τε τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς &c. Vtitur & Dionysius Alex. qui eadem opera inter ὑπέρθεσιν & νηστείαν distinguit epist. ad Basilidem. Οἱ μὲν πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν. καὶ τοῖς μὲν πάνυ διαπονηθεῖσιν ἐν ταῖς ὑπερθέσεσιν, εἶτα ἀποκαμοῦσι καὶ μονονουχὶ ἐκλείπουσι, συγγνώμη τῆς ταχυτέρας γεύσεως· εἰ δέ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιθέμενοι (en discrimen inter superpositionem & jejunium) ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες &c. Epiphanius in Expositione fidei Catholicae ait fideles Paschali hebdomade solo pane & aqua ad vesperam vesci, tum & hoc addens: ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς καὶ τριπλᾶς καὶ τετραπλᾶς ὑπερτιθέασι, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρι ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς &c. Plura de ὑπερθέσει (1) vide apud Vale-

(1) Vox ὑπέρθεσις & ὑπερτίθεσθαι, de quibus hactenus dixi, inde nata, quod ὑπὲρ μίαν, δύο, ἢ πλείους ἡμέρας cibum sumere in more haberent, i. e. post unum, duos pluresve dies, cibo supersederent. Sic enim veteres loquebantur. Socrates IV. 23. de monachor. jejunio: ἀπεχόμενοι οἴνου καὶ ἐλαίου, μόνον τε ξηρὸν ἄρτον, καὶ αὐτὸν ποτὲ μὲν ΥΠΕΡ μίαν ἡμέραν ποτὲ δὲ ΥΠΕΡ δύο, ἔτι δὲ καὶ ΥΠΕΡ πλείους ἐσθίοντες. *A vino quidem & oleo abstinentes, solo autem pane, interdum post diem solidum, interdum post biduum, post plures nonnunquam dies victitantes*. Et quidem SICCVS & ASSVS significant etiam μόνος. At quia ASSVS etiam *torridum* significat; hinc aevo posteriore vox TORRIDVS pro *carens* usurpabatur. Nec certe aliter (nisi vehementer fallor) potest Coelii Apicii locus l. 1. intelligi, ubi inter cetera, quae praeparari jubet ad *Conditi paradoxi* compositionem, addit & modum certum *dactylorum ossibus torridorum* i. e. exemptis ossibus. Nec enim audiendus ibi est Humelbergius, vir ceteroqui doctissimus, qui interpretatur palmulas, *quae in ossibus aruerunt*; quod nihil est. At meam interpretationem firmant ea, quae sequuntur, ubi eosdem dactylos vino molliri jubet, *ut tritura levis habeatur* i. e. ut facilius in mortario comminuantur: ad eam autem

Valesium ad Euseb. V. 24.

Ceterum hic me submonet locus, ut de Judaeorum Christianorumque jejunio aliqua in commune adnotem. Jejunium autem quale a Synagoga accepit Christi Ecclesia, duo maxime complectebatur; ἀγευστίαν ad certum usque tempus, tum vero ciborum ποιότητα in ipso vendo jejunio.

Ad ἀγευστίαν quod attinet, ea usque ad vesperam definiebatur, uti liquet ex I. Sam. XIV. 24. 2. Sam. I. 12. &c. In quo Judaei adeo religiosi fuere, ut ante exortum vesperuginis de [illegible] cogitare nefas ducerent: quo spectat illud Hieronymi lib. 2. adv. Jovinianum: *Petrus Apostolus non expectans stellam more Judaico, sed hora sexta in solarium pransurus ascendit*. Eo etiam Athenaeum respicere ingeniose conjecit Casaubonus, cum ait lib. IV. c. 14. ὥσπερ νηστείαν ἄγοντας, καὶ περιμένοντας τὸ ἀνατέλλον ἄστρον, οὗ φασι μὴ φανέντος οἱ τὴν χρηστὴν ταύτην φιλοτεχνίαν εὑρόντες, νόμιμον εἶναι μηδενὸς γεύεσθαι. *Tanquam jejunantes, & exspectantes exortum stellae, quae quandiu non illuxerit, quidquam gustare nefas esse ajunt ii, qui utilis hujus instituti auctores fuere*. Christianos quoque antiquos vespera jejunium definiisse, nemo nescit. Illa vero ἀγευστία ejusmodi fuit, qualem nunc sumpturi Eucharistiam Christiani servant, itaut quaevis vel minima potus cibive particula jejunium frangeret; uti perspicue docet illud I. Sam. XIV. 43. *Gustans gustavi in summitate virgae . . paullulum mellis, & ecce ego morior*: Et ex Jonae III. 7. *Non gustent quidquam . . . & aquam non bibant*. Nec aliter fert hodiernus Graeciae usus. Priscae illius jejunantium ἀγευστίας in sumturis Eucharistiam vestigium mansit. Nam postquam justissimis de caussis placuit, ut a jejunis Eucharistia sumeretur (nam Ecclesiae nascentis initio aliquando & caenati communicabant, reputantes caenatis Christum porrexisse Eucharistiam) non aliud jejunii genus requisitum fuit, quam quod vulgo in [illegible] diebus observaretur. Necdum enim discrimen illud exortum fuerat inter naturale jejunium (uti nunc vocant, quod a communicaturis adhibetur) & ecclesiasticum. Inaudita tum ista vocabula, quando non minor ἀγευστία esurialibus feriis observabatur. Ubi postea, defervescente caritate, jejuniorum disciplina elanguit, nemo ut ob aquae haustum, aut modicum cibi frustulum fracti jejunii accusaretur: Eucharistiae tamen reverentia in communicaturis prior disciplina mansit; itaut proximis tandem saeculis inter naturale & ecclesiasticum jejunium celebre discrimen eruperit. Vide Thomassinum *de jejunio*, ubi probat aquae potum fregisse jejunium. Eodem pertinet illud, quod paullo ante ex Athenaeo protuli, μηδενὸς γεύεσθαι. Apud Ovidium V. Met. solutum jejunium dicitur, quum nihil aliud quam septem mali punici grana apud inferos gustata fuissent.

Non ita fata volunt, quoniam jejunia virgo
Solverat . . . .

Jam quod ad ciborum ποιότητα pertinet; a priscorum hominum ἀφελείᾳ delectus ille manavit. Hinc ἀοινία (quo vocabulo eleganter Eusebius (2) utitur) interdictum; quia rarus admodum apud veteres vini usus: id quod pluribus docere possem, si id agerem. In pluribus orbis partibus sero admodum plantari vineae ac vina condi coepere: in cultioribus regionibus, quibus vini usus antiquior, tamen, uti dixi, ditiorum tantum mensis adhibebatur. Hinc & Xerophagia; quia pane (3) *sicco* sive *arido* h. e. solo, aut incoctis cibis simpliciores homines victitarent. Carnibus non tantum ante diluviani homines se abstinebant, sed & diu post diluvium; nam veteres (profanos intelligo, cum certum sit Dei foederatos post diluvium carnibus vesci coepisse ex Genesis historia) uti testatur Plato in VI. de legibus, σαρκῶν ἀπείχοντο, ὡς οὐχ ὅσιον ὂν ἐσθίειν, οὐδὲ τοὺς τῶν θεῶν βωμοὺς αἵματι μιαίνειν. *A carnibus abstinebant, nefas ducentes animalibus vesci, aut eorum sanguine Deorum altaria polluere*. Idem testatur Dicaearchus apud Porphyrium, aliique. Sus prima in cibum cessisse dicitur. Pisces aut in opsonium adhibiti a jejunantibus, quod id opsonii genus antiquis maxime

autem comminutionem necessaria prorsus ossium detractio fuerat. Ergo, si me audis, dactyli OSSIBUS TORRIDI sunt *ossibus privati*, quique eidem Apicio (VIII. 7. ubi de condimentis *in porcellum hortulanum*) *dactyli exossati* vocantur.

(2) Eusebius or. de laud. Constit. cap. 17. τροφῶν δ' ἀποχαῖς ἀσιτίαις τε καὶ ἀοινίαις πολυημέροις προθυμότατα διακαρτερῶν. *Ciboque & vino ad multos dies libentissime abstinere*.

(3) Aridum idem quod *solum*. Plat. Rud. *Arido argento est opus*. Sic etiam *Assum* idem quod *tostum* & *siccum*, ac proinde *solum*: unde *Assa vox* & *assae tibiae*. Servius (apud Voss. in ASSVM) *maceries de assis idest siccis lapidibus*. Vide supra adn. 1.

maxime vulgare & usitatum fuit; in tantum ut ὄψον & ἰχθὺς duo sint Graecis unius rei synonyma. Etiam in Evangeliis ὄψον & ὀψάριον ea notione haud semel legitur. Strabo piscosum mare εὔοψον appellare solet. Archestratus apud Athenaeum,

Ἄλλως εὔοψον σφόδρα χωρίον ἐστὶ Κάρυστος.

Hinc illud Ausonii Mosella:

Stridentesque focis opsonia plebis alosae:

ad eam, quam dixi, Graeci vocabuli notionem videtur alludere. Varro quoque III. de R. R. 17. *Cum neque everriculo illi in litus educere possent vivam saginam plebejae caenae pisces*. Vilitas hujus opsonii ex eo manabat, quod cuivis libera erat captura piscium: unde est illa Israëlitarum expostulatio Num. XI. 5. *Recordamur piscium, quos comedebamus in in Aegypto GRATIS*. vide ibi dicta.

Altero Christi saeculo gentiles (Christianos an Judaeos imitati? hos verius, quia & proni ad Judaicos ritus fuisse ex multis veterum testimoniis reperiuntur) religionis caussa aliquoties a carne abstinebant, & vilibus vescebantur. Spartianus Did. Juliano cap. 3. *Saepe autem nulla exsistente religione, oleribus leguminibusque contentus sine carne caenaverit*. Hoc dicit quia saepe religionis ergo sic caenabant. Lege quartum Porphyrii librum περὶ ἀποχῆς.

DISSERTATIO II.

AD MATT. XXIII. 14.

DE QVAESTU PHARISAEORUM.

VAe vobis Scribae & Pharisaei hypocritae quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes] Hinc apparet, Pharisaeos ex assiduitate precum earumdemque prolixitate & auram & quaestum captasse. Hine illius quoque rei caussam percipimus, quid sit, quod antiqui tradunt, Judaeos in proseuchis, ad quas precandi caussa coibant, stipem rogasse. Prodidit hoc Cleomedes lib. 2. κυκλικῆς θεωρίας, Epicuri dictionem reprehendens, *quippe qui ex media proseucha & ex ibidem stipem petentibus Judaicas nescio quas locutiones haustas usurparet*: τὰ δὲ ἀπὸ μέσης τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτῆς προσαιτούντων, Ἰουδαϊκά τινα. Prodidit & Juvenalis Sat. III. ubi proseucharum infinita multitudine etiam nemora occupata expostulans, ait: *Et ejectis MENDICAT silva camoenis*. Tum & Sat. VI. 542.

Arcanam Judaea tremens MENDICAT in aurem
Interpres legum Solymarum & magna sacerdos
Arboris, & summi fida internuntia caeli:
Implet & illa manum, sed parcius, aere minuto.

De Massalianis semijudaeis notat Epiphanius, haer. 80. n. 3. in proseuchis illos manus ad stipem porrexisse. Hinc Scholiastis Juvenalis hallucinatio detegitur, qui cum de Judaeis in proseuchis opem petentibus inaudisset, putavit proseuchas loca illa omnino notare, in quibus mendici πτωχεύουσι, quasi vero proseucha non tam a precando deo, quam rogandis divitibus nomen invenerit. Verum quid caussae est quin in utrunque Juvenalis locum pauca commenter? sunt enim aliquammulta, in quibus ab illius poëtae enarratoribus dissentio. Prior locus ex Sat. III. 12.

Hic ubi nocturnae Numa constituebat amicae,
Nunc sacri fontis nemus, & delubra locantur
Judaeis; quorum cophinus foenumque supellex.
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, & ejectis mendicat sylva Camoenis.
In vallem Aegeriae descendimus &c.

Hic ubi noct. Numa const. am.] Lucum Aricinum intelligit, ubi Numae eum Aegeria colloquia fuere, (quod patet etiam ex ultimo versu) quem lucum Judaicis proseuchis frequentatum conqueritur.

Nunc sacri fontis] Προσευκτήρια ad amnium ripas aut rivulorum constituta poëta designat, cujusmodi illud fuit Act. XVI. 13. vide ibi dicta.

Nemus] Proseuchae istae *nemorenses* Theodosio (cujus aevo vix ullum erat inter has & synagogas appellationum discrimen) appellantur *synagogae quae in solitudine*. L. 22. C. Th. de Judaeis.

Et delubra] Non deorum delubra cum interpretibus intelligo (quae Judaei cane pejus & angue aversabantur) sed Judaeorum structilia προσευκτήρια. Duûm enim generum Judaei habuere, unum cespititium in nemoribus aut ripis, ut modo diximus, alterum opere coementitio factum, ut illa Samaritanorum proseucha apud Epiphanium in haeresi Massa-

Massalianorum, & alibi. Quo enim alio nomine homo ethnicus, quam delubrorum appellatione istorum προσευκτήρια designaret?

Locantur] Non *habitanda locantur*; (quae heic est omnium interpretum hallucinatio) sed aedificanda. Romani enim in Judaeorum religionem propensiores, in eorum gratiam suis sumptibus proseuchas redemptoribus exstruendas locabant: idque demum poëta insectatur.

Judaeis] i. e. in eorum gratiam. Locus geminus planeque germanus est Livii XXVII. extremo cap. 10. *Cetero* (auro) *usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum . . gerebat.*

Quorum cophinus foenumque supellex] Idem Sat. VI. de iisdem Judaeis: *Cophino foenoque relicto*. In quem locum vetus Scholiastes nugatur in hunc modum: *Supellectile quod his pulmentaria sua & calidam aquam die sabbati servare consuerunt*; fotu scilicet quia ignem non licebat accendere. Ἀῦρει. Inaudierat profecto Satiricus de operibus lateritiis, quibus olim Israël in Aegypto premebatur, quando, ut ait Psalmista, *manus ejus in cophino servierunt*, & paleis sive foeno quibus ad fabricandos lateres utebantur, uti sacra narrat historia: id quod jam ante Cunaeus viderat, & ante hunc Lyranus, si probe memini. Facit huc illud Sidonii VII. 6. *Ut Aegyptius Pharao incedat cum diademate, Israelita cum cophino*. Facit & illud Martialis lib. V.

Dum te posse negas, nisi lato Gellia clavo
Nubere: nupsisti Gellia cistifero.

Idest Judaeo; nam lib. VII. eandem Gelliam accusat:

Nec recutitorum fugis inguina Judaeorum.

Omnis enim populo] Cave populum Romanum intelligas, cui Judaei pensionem (pro locatione scilicet) solvere sint coacti; nihil enim heic viderunt, qui sic putarunt. Totius querimoniae συνέχεια postulat, ut populus Judaicus sit omnino capiendus; est enim in gentem togatam ἰουδαΐζουσαν haec tota invectiva.

Omnis enim populo mercedem pendere jussa est Arbor] Ne heic quidem quidquam viderunt adhuc viri doctissimi, qui nescio quid garriunt, de Judaeis equum ad arborem alligantibus, eoque nomine pensionem populo Romano solventibus. Vide Lubinum. Atqui quum in Judaeorum Aegyptiaca historia (quantum ex cophini foenique mentione intelligitur) Noster minime hospes esset; ne illud quidem ignoravit pro Aegyptiacis servitiis nullam ei populo mercedem fuisse repensam, ut est in divina historia. Eo demum spectans poëta, ea verba posuit *mercedem pendere jussa est*, quam nimirum olim Aegyptii non solvissent.

Arbor] Tum hoc, tum quod Sat. VI. 543. *sacerdotem arboris* Judaicam nationem appellat, potest eo pertinere, quod videntur Judaei (memores illius Ilicis Mambre, de qua in Abrahami historia) sub annosis arboribus coetus egisse, quod genus proseuchas caespititias supra appellavimus. Nec temere illud est, quod in vetere inscriptione apud Grut. 651. 11. legitur: P. CORFIDIO. SIGNINO · POMARIO · DE · AGGER · A · PROSEVCHA &c. Mitto enim quaerere, utrum Corfidius iste Judaeus fuerit, quod Scaligero & Drusio placuit; an vero illud A · PROSEVCHA meram loci designationem complectatur, ut hoc alterum quod ad adscriptum elogium Gudius citat: POMARIVS · DE · CIRCO · MAXIMO · ANTE · PVLVINAR · At certe hoc saltem ex Corfidiano marmore constat, proseuchas ferme in viridiariis positas; id quod heic Juvenalis de hortis Aricinis conqueritur. Postremo potest uterque Aquinatis poëtae locus, quo de arbore mentio, ad scenopegiam pertinere, quo tempore Romae Judaei sub ramis arborum degebant.

Et ejectis mendicat sylva Camoenis] Vetus Scholiastes ad illud Satirici eâdem Sat. III. 296. *In qua te quaero proseucha*: tres affert de proseuchae notione opiniones, quarum prima ea fuit: *Quidam*, inquit, *nomen loci dicunt ad convivium constitutum, ex gaudio dictum*: alteram sic proponit: *Alii locum, in quem convenire solebant mendici ad stipem petendam: alii tabernam, in qua pauperes vivant*: προσεύχεσθαι *enim Graece orare dicitur*: postremo tertiam in hunc modum: *Et Proseucha locus Judaeorum, ubi orant*. Ea Scholiastis notatio transversos egit viros doctissimos, putantes proseuchae nomine venire saepe pontes aliave loca, quo mendici ad stipem petendam convenirent, quod nulla auctoritate nititur. Ad Scholiastem quod attinet, is vera dixit, sed in eo labitur magistellus, quod quae conjunctim essent verissima, ex iis plures quasi diversas proseuchae significationes conflavit. Proseucha nihil aliud fuit, quam locus, ubi Judaei orarent, ab exorando Deo, non vero a stipe roganda appellationem nacta: etsi non est negandum ibidem Judaeos & ad stipem porrexisse manus, & agitavisse convivia seu agapas; quorum posterius ex Act. XX. 7. 11. potest intelligi; prius vero illud tum ex adscripto Cleomedis loco, tum vero ex Epiphanio in haer. Massalianorum. Hos ibi narrat Epiphanius bonis se abdicasse, eosdemque socordiae deditos in proseuchis suis stipem corrogasse: Ἀπόλυτοι δὲ εἰσι, inquit n. 3. καὶ ἐκτείνοντες χεῖρας μεταιτοῦσι, ὡς ἀβίωτοι καὶ ἀκτήμονες· *soluti porro ac*

vagi

vagi sunt, & manus ad stipem porrigunt, quippe victu ac possessione carentes. Martialis XII. 57. *A matre doctus nec* (cessat) *rogare Judaeus.* Quemadmodum vero proseuchas non a victu quaeritando, sed a divinis precibus nomen consecutas, modo dictum fuit; indidem & Massalianos praecipuos proseucharum propagatores dictos esse credendum est; non ex eo quod opem humanam peterent. Sunt enim Massaliani Syriaco sermone מצלין *metsalin, precantes*: unde & εὐχομένους eos Epiphanius ibidem n. 1. interpretatur, at Theodoritus IV. hist. Eccl. 11. εὐχίτας. Ex hactenus notatis potest lux affulgere Judae γλωσσοκόμῳ, de quo ad Joh. XII. 6. plura notavimus: nam apostolus ille, ut erat φιλοκτήμων, pharisaeorum morem in eo secutus videtur; ut de collatitia stipe valde sollicitum se praeberet, nec solum ultro oblata in arcam conjiceret, sed γλωσσόκομον etiam, uti fit, divitibus ostentaret.

Sed & in altero Juvenalis loco Sat. VI. idem mos tangitur, in quam pauciora notabimus, propterea quia satis multa jam (nonnulla etiam quae ad alterum hunc pertinebant) in priorem locum conjecimus: Ergo Sat. VI. 541. sic habet:

Cum dedit ille locum: cophino foenoque relicto
Arcanam Judaea tremens mendicat in aurem,
Interpres legum Solymarum & magna sacerdos
Arboris, & summi fida internuntia Caeli.
Implet & illa manum, sed parcius: aere minuto
Qualiacunque voles, Judaei somnia vendunt.

Cum dedit ille locum] Quis? Isiacus Sacerdos. At vetus poëtae Scholiastes Gallum intelligit. *Cum Gallus sacerdos*, inquit, *ac lustrator abscesserit; Judaea mulier advenit; quae in aurem susurrando, sub obtentu religionis aliquid petit.* Cetera quae porro addit de pensionibus, quas Judaei solverent, non adscribo, quae jam supra refutavi. Ceterum danda est grammatico venia, quod Gallos cum Isiacis confudit, nam multa Cybele cum Iside (nec desunt qui ex duabus unam facerent) Gallique cum Isiacis habuere communia; illudque inter cetera, quod utrique stipem corrogarent. De Isiacis facit heic fidem Juvenalis (ut infra docebitur ad illud *Implet & illa manum*) qui ob eam caussam Isiacis Judaeos adnexuit, quod utrique victum religionis obtentu quaeritarent. De Gallis autem res est pervulgata. Ovidius IV. Fast. ubi de Berecynthia:

Dic, inquam, parva cur stipe quaerat opes?
Contulit aes populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandae mos stipis inde manet.

Apulejus VIII. Met p. 255. *Deamque Syriam circumferentes, mendicare compellunt.* Athenaeus XII. p. 541. de Dionysio juniore: *Matri Deum stipem emendicando cogens, ac tympana pulsans cum morte vitam commutavit.* Ennius in Telamone:

Et inertes & insani & quibus egestas imperat.

eaque caussa fuit, cur id genus sacerdotes haud magna dignatione essent; quibus Judaeos annumerat Juvenalis.

Arcanum Judaea tremens mendicat in aurem] Judaeam mulierem vulgo intelligunt. Malim Judaeam pro Judaeis (nam & infra *Judaei somnia fingunt*) sic positam; ut solet Graecia pro Graecis usurpari, & cetera in eundem modum.

Implet & illa manum] Suam scilicet aere collatitio. Vellem docuissent interpretes, quo illud & sive *etiam*? Nimirum quia & Isiaci, (de quibus supra) stipem rogantes, manus implebant suas; qui mos, ut pote tum notissimus, satis, heic monosyllabo & designatur.

Sed parcius] quam Isiaci: eoque nomine Judaeos illis viliores haberi vult.

Qualiacunque voles, Judaei somnia vendunt] Quod postremo de somniis habet Juvenalis, id cum Strabone lib. XVI. pag. 761. commune habet: Ἐγκοιμᾶσθαι δὲ καὶ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἄλλους τοὺς εὐονείρους. Quo quidem Judaeos pro se ac pro aliis captasse indormiendo somnia significat, quos pulchre εὐονείρους appellat; talem enim δωρεὰν sibi ex Joëlis vaticinio pollicebantur. Vide dicta ad Joël. II. 28.

DISSER-

DISSERTATIO III.

AD MATT. XXIII. 15.

DE ZELO PHARISAEORVM.

V*Ae vobis Scribae & Pharisaei hypocritae, quia circuitis mare & aridam, ut faciatis proselytum unum: & cum fuerit factus, facitis eum filium gehennae, duplo quam vos*] Idem in Judaeis partium augendarum studium notaverat Horatius extrema libri I Sat. 4.

. . . . . . Ac veluti te
Judaei cogemus in hanc concedere turbam.

Nam Romae & alibi nullum non movebant lapidem, ut ethnicos in suam religionem pertraherent: id quod iis ex sententia processisse, declarant illa aliquot hominum millia Judaica religione imbutorum sub Tiberio apud Tacitum II. Annal. 85. declarant satyricorum poëtarum loca; & alia bene multa, quae heic semel omnia, in quae quidem legendo aut recordando incurrerim, per Romanorum principum aetates disposita, congessimus.

Vt ab Augusto ordiar; quis ignorat, quae ille princeps in Judaeos beneficia contulerit, quae Philo de legatione ad Cajum pluribus enarrat: illudque in primis quod vetuerit necubi interdiceretur Judaeis, *ne in synagogas* (εἰς τὰ συναγώγια) *convenirent; neque enim hi sunt conventus ebriosorum hominum & ad turbandam pacem conjuratorum, sed scholae temperantiae atque justitiae*, quae quidem argumento sunt Romanos id temporis fuisse in eam religionem propensiores. Multo vero id magis ex Horatii Sat. 9. lib. 1. dialogismo intelligitur:

. . . . Hodie tricesima sabbata: vin' tu
Curtis Judaeis oppedere? nulla mihi inquam,
Religio est. At mi. sum paullo infirmior: VNVS
MVLTORVM.

Ex quibus discimus sub illo Principe saltem τοὺς πολλοὺς Romanorum in Judaeorum προσευκτήρια cum eis precaturos coivisse. Non enim hujus loci enarratoribus, quotquot sunt, fides adhibenda, qui *oppedere* heic *irridere*, vel ipso Horatio reclamante (*) exponunt. Accedit & Ovidianum illud:

. . . Nec

(*) Si *oppedere* heic est *irridere*; tota dialogismi συνέχεια fatiscet. Quorsum enim Aristio sic interroganti, negasset Horatius, talem sibi *religionem* incessere? an potest esse quaequam in irridendis sacris religio? Deinde qua fronte Aristius, teneri se ea religione reposuisset? Quo illud: *sum paullo infirmior unus Multorum*? Non enim οἱ πολλοὶ Judaicis sacris illudebant, quin potius eisdem mirifice favebant, ob eamque caussam ut *infirmiores* ab iis, qui sapientiores videri vellent, traducebantur. Ergo *oppedere* non est dubitandum, quin cum Judaeis *comprecari* significet: siquis vero ei verbo μυκτηρισμὸς inest (inest autem pluribus) is non ad Aristium compellantem, sed ad scribentem poetam & omnia satyrico aceto perfundentem, est rejiciendus. In pugna procorum cum Vlysse Od. Ω. proci tum maxime cum Vlyssi succensent ac male precantur, vix aliter illum quam cum honorifico aliquo ἐπιθέτῳ nominant: id autem ἐπίθετον cum a procis succensentibus non sit verisimile usurpatum, ad poetam scribentem est unice referendum. Et heic ergo pro eo, quod Aristius συνεύχεσθαι dixisset, Horatius Judaeis paullo infensior *oppedere* reposuit. Re enim vera quod in Judaeis precantibus ceteri *murmurare* (ut apud Juven. Sat. VI. *Arcanam Judaea tremens immurmurat aurem*) usurpabant, id minus urbane Horatio *pedere* dicebatur, ut & *oppedere* de iis, qui verba praeeuntibus respondebant. Id vero totum ex Aristophanis Nubibus Venusinus expressit, apud quem τὸ ἀνταποπαρδεῖν h. e. *oppedere* pro eo quod est *venerari* usurpatur, sic tamen ut totus ille vocis ἀνταποπαρδεῖν jocus non tam ex Strepsiadae, quam ex comici persona sit intelligendus. Nam Act. 1. Sc. 4. eum precanti Socrati deae Nubes adtonuissent, Strepsiades ad haec venerabundus ait:

Καὶ σέβομαί γ᾽ ὦ πολυτίμητοι (Νεφέλαι) καὶ βούλομαι ἀνταποπαρδεῖν
Πρὸς τὰς βροντάς. οὕτως αὐτὰς τετρεμαίνω καὶ πεφόβημαι.

Et veneror vos, Nubes sanctae, volοque oppedere vestris
Tonitrubus: adeo ipsa horreo trepidus attonitusque pavesco.

Vbi & luditur in βροντῆς & πορδῆς similitudine, de qua eadem scena Comicus:

Ταῦτ᾽ ἄρα καὶ τὼ ὀνόματ᾽ ἀλλήλοιν βροντὴ καὶ πορδὴ ὁμοίω.

Atque hinc crepitus & tonitrus nomina sono aequantur eodem. Non est autem dubitandum, quin adeo Νεφέλας non irrideret Strepsiades, ut potius veneraretur.

. . . *Nec te peregrina morentur*
Sabbata

Nec non:

Nec te praetereat Veneri ploratus Adonis,
Cultaque Judaeo septima sacra viro.

Sub Tiberio quam altas Judaica sacra radices egerint, praeter Persium mox producendum, declarat hoc, quod apud Tacitum II. Annal. 85. legitur: *Actum & de sacris Aegyptiis Judaicisque pellendis: factumque patrum consultum, ut quatuor millia libertini generis EA SUPERSTITIONE INFECTA, quis idonea aetas, in insulam Sardiniam veherentur, coërcendis illic latrociniis, & si ob gravitatem caeli interissent, vile damnum: ceteri cederent Italia, nisi certam ante diem profanos ritus exuissent.* Ex qua narratione cognoscitur eos, quos Senatus pepulit, magnam partem non origine, sed religione Judaeos fuisse, seu proselytos; non enim Hebraei ex Hebraeis, ut S. Pauli vocabulo utor, sed qui ad Judaica sacra transitum facerent, ii recte *ea superstitione infecti* dicebantur. Eo spectat quod Seneca epist. 109. cum sui facti rationem redderet, cur ad carnium, a quibus jamdiu abstinuerat, esum rediisset, ait: *Quaeris quomodo desierim* (abstinere a carnibus)? *In Tiberii Caesaris principatum juventae tempus inciderat. Alienigena tum sacra movebantur, & inter argumenta superstitionis ponebatur animalium quorundam abstinentia. Patre itaque meo rogante . . . ad pristinam consuetudinem redii.* Vides ut illud Senatus consultum non Judaeos tantum sed ceteros etiam ea religione imbutos spectarit, itaut Senecae quoque timendum fuerit. Verissimum est enim, quod Christus heic ait Judaeos *circuisse mare & aridam ut facerent proselytum unum*; ac maxime Romae molestissimis persuasionibus obvium quemque in suas partes coëgisse, quod pulcherrime notat Horatius extrema libri I. Satyra IV.

. . . . *Ac veluti te*
Judaei cogemus in hanc concedere turbam.

Ergo, ut ad Taciti locum redeam, de Judaeis, juxta ac Romanis judaismo imbutis, imo de his multo magis accipiendum arbitror, contra quam hactenus ab eruditis factum: unde πᾶν τὸ Ἰουδαῖον apud Josephum XVII. 5. omnes ἰουδαΐζοντας significat; sic enim ait: *Κελεύει πᾶν τὸ Ἰουδαῖον τῆς Ῥώμης ἀπελαθῆναι· οἱ δὲ ὕπατοι τετρακισχιλίους ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν στρατολογήσαντες, ἔπεμψαν εἰς Σαρδὼ τὴν νῆσον.*

Sub posterioribus Principibus non minor in Judaicam religionem propensio. De Neronianis temporibus locupletissimus testis prodeat. Persius: is enim testatur eos, qui se populares praebere ac vulgo placere vellent, una cum Judaeis precari consuevisse, ut vel in speciem ei religioni admodum favere viderentur. Vide Satyrae V. finem, ubi duo hominis ambitiosi ac popularis indicia simul conjungit, missilia in aedilatu spargere, & cum Judaeis preces fundere:

Jus habet ille sui palpo, quem ducit hiantem
Cretata ambitio? Vigila & cicer ingere large
Rixanti populo, nostra ut Floralia possint
Aprici meminisse senes. quid pulchrius? at cum
Herodis venere dies, unctaque fenestra
Dispositae pinguem nebulam vomuere lucernae;
Portantes violas, rubrumque amplexa catinum
Cauda natat thynni, tumet alba fidelia vino:
LABRA MOVES TACITUS, RECUTITAQ. SABBATA PALLES. (1).

Adhaec nonne vides, ut non deridendi caussa, sed potius religionis sive verae, sive ad captandam auram popularem ementitae, vulgo Romanos ad Judaeorum conventus se contulerint? Quanquam illos quidem poëtae satyrici & quicunque sapientes videri vellent, uti superstitiosos traducebant; id quod ex nonnullis Horatii, Persii, Juvenalis locis elucet; & Seneca ep. 95. *Quomodo*, inquit, *sint dii colendi, solet praecipi. Accendere aliquem lucernam Sabbathis prohibeamus: quoniam nec lumine dii egent, & ne homines quidem delectantur fuligine.* Et vel ea quae sequuntur, ab ethnicis tantum factitata, declarant, Senecam non tam Judaeos, quam ceteros Quirites ἰουδαΐζοντας spectasse: *Vetemus*, ait, *salutationibus matutinis fungi . . vetemus lintea & strigiles Jovi ferre, & speculum tenere Junoni*, &c.

Sed & illa Senecae expostulatio, quam ex S. Aug. in VI. de civ. 11. infra recitabimus, ad Judaicae religionis per proselytos propugnationem pertinet.

Jam ut ad ulteriora tempora progrediamur; sub Domitiano Martialis tum VII. 54. tum alibi, & Juvenalis fidem luculentissimam faciunt; posterior in primis Sat. XXIV. 100. de

(1) Ait Maimonides: *Gentilis* (h. e. proselytus domicilii) *qui legem observabat, reus erat mortis*: etsi mitius tamen cum iis actum non diffitetur, ac tantum fustigatione punitos. Quae sunt falsissima: cum Exodi XX. 10. ad Sabbati observationem adigatur etiam *Advena, qui est intra portas tuas.* h. e. Proselytus domicilii. Vide adnot. seq.

de Romanis conqueritur:

Romanas autem soliti contemnere leges,
Judaicum ediscunt, & servant ac metuunt jus (1).

Tum & ejusdem ex Sat. III. versus ille tristissimus, quo non nemo libertum compellat:

Ede ubi consistas, in qua te quaero proseucha.

Qui & eadem Satyra de proseucharum infinita multitudine expostulat:

Nunc sacri fontis nemus, & delubra locantur
Judaeis, quorum cophinus foenumque supellex.
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, & ejectis mendicat sylva Camoenis.

Quos sane versus tum ad Act. XVI. 13. tum alibi illustravimus. Item Sat. VI. 541.

Cum dedit illa locum, cophino foenoq. relictis,
Arcanam Judaea tremens mendicat in aurem
Interpres legum Solymarum, & magna sacerdos
Arboris, ac summi fida internuntia Caeli.

Jam vero de Nervae in Judaeos favore testis est nummi inscriprio FISCI. JUDAICI. CALVMNIA. SVBLATA.

Severi & filiorum aetate, quid legibus cautum reperiatur, porro videamus. Ulpianus l. 3 §. 3 *de decurionibus* ita scribit: *Eis, qui Judaicam superstitionem sequuntur, D. Severus & Antoninus honores adipisci permiserunt.* Atqui Severus *Judaeos fieri sub gravi poena vetuit* ex Spartiano, cap. XVII. Quomodo haec componuntur? Nimirum fieri vetuit, sed Judaicam jam religionem amplexis aditum ad honores permisit. Et utut est, certe de proselytismo grassante constat. Nec audiendi qui hanc legem, aliasque de Christianis interpretantur: inter utrosque enim discrimen interesse gentiles maxime Severi aetate, non ignorabant.

Illud magis miror eo quoque tempore, quo Christianismus in Romano imperio primas obtinebat; tamen eamdem apud gentiles querelam de grassante Judaismo reperiri. Producam Rutilii Numatiani ethnicorum sacris addicti summis dignitatibus clarissimi (is V. ineunte saeculo i. e. sub Honorio Aug. scripsit) locum luculentissimum ex Itiner lib. I. 387.

Reddimus obscaenae convitia debita genti,
Quae genitale caput propudiosa metit.
Radix stultitiae, cui frigida sabbata curae,
Sed cor frigidius religione sua est.
Septima quaeque dies turpi damnata veterno,
Tanquam lassati mollis imago Dei.
Cetera mendacis deliramenta catastae,
Nec pueros omnes credere posse reor.
Atque utinam nunquam Judaea subacta fuisset
Pompei bellis imperioque Titi.
LATIUS EXCISAE GENTIS CONTAGIA SERPUNT,
VICTORESQUE SUOS NATIO VICTA PREMIT.

Non defuere (2) qui Christianos heic designari putarint, in quos operte Rutilius sub Judaeorum nomine invehatur. Sed stultum est, putare quinto Christi saeculo potuisse Judaeos cum Christianis confundi, quando prioribus etiam saeculis quantum inter utrosque discreparet ipsi ethnici nossent. Equidem existimarim ὑπερβολικώτερον quam pro rei veritate ultimo distieho poëtam locutum, eo quod Senecam (fort. & alios similiter locutos) sibi imitandum proposuisset; cujus haec verba refert Aug. in VI. de Civ. 11. *Usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Ceterum quis neget longe minorem sub Honorio proselytorum numerum fuisse?

Et quidem cum gentilibus familiare esset in Judaeorum proseuchas concedere, ibique cum Judaeis comprecari: veteres viri Apostolici id fidelibus vetuerunt. Patet id ex Canonum, quos Apostolicos appellant, sexagesimo tertio, quo si quis Clericus Judaeorum synagogam ad orandum ingrederetur, deponi jubetur; si laicus, segregari. Itemque Can. LXX. quo segregari jubetur quicunque Christianus oleum ferret in Synagogam Judaeorum in eorum festis, vel lucernam accenderet. Nam per sabbata & cetera Judaeorum festa, ut ait, Persius.

Dispositae pinguem nebulam vomuere lucernae.

At enim cum iam Judaei quam Christiani Deum eundem colerent, ac prope eadem instituta sequerentur: quid caussae fuit quamobrem hos quidem ethnici odio Vatiniano persequerentur, illis autem impense faverent? Nam etiam post Christianum nomen propagatum saepe gentilibus cum Judaeis convenisse reperio, id quod ex utrorumque adversus S. Polycarpum persecutione, aliisque actis Martyrum constat: nihil autem unquam Ethnici cum Christianis habuere commune. Nec porro difficile est hujusce rei caussam rimari reputantibus, illud quod in Matthaeo sequitur: *& cum fuerit factus* (Judaeus), *facitis eum filium gehennae duplo quam vos.* Ex quibus discrimen inter Chri-

(1) Ex quibus verbis, ut etiam ex iis quae supra ex Seneca produximus, de ciborum quorundam secundum Judaica placita abstinentia a Romanis servata, constat errasse Majemonidem, qui gentilibus capitale fuisse legem observare, docuit.

(2) In iis Pithoeus, Lipsius, Barthius.

Christianos ac Judaeos elucet. Illi ethnicos χριστιανισθέντας falsis circa deos opinionibus moribusque corruptis nuntium remittere cogebant, eaque lege admittebant, modo ab ethnicismo desisterent. Hi vero, quibus lucellum unice propositum erat (nam ubi precum prolixitate, & personata sanctimonia Romanorum beatos in sui admirationem convertissent, facile fuit nummos ab iisdem elicere: quod in proseuchis factitatum, & in Differt. praecedente, & ad Act. XVI. 13. notavimus) cavebant sibi, ne in gentilium mores, opinionesve impingerent. Et quidem crassiorum Judaeorum religio cum erroribus ethnicis haud aegre componebatur, tum quod ad moralem disciplinam attinet, tum etiam quod ad θεολογούμενα: non quod Judaei ridicula de diis somnia approbarent, sed quod veluti ex lege παρεμπαραδότῳ existimarent, non esse sibi deos gentium insectandos. Nec alio sensu illud Ex XXII. 28. *Diis non detrahes* seu *non maledices* Judaeorum antiquissimos accepisse, ex Josepho, Philone & aliis potest intelligi (1): etsi revera nihil aliud hoc loco sint אלהים *Elohim*, quam magistratus, quibus non esse obtrectandum lex jubet. Quid quod saepe Josephus, quanquam & pharisaeus & sacerdos esset, tamen ne gentilibus sermonem daret, saepenumero impie, aut certe satis molliter atque incaute de rebus religionis loquitur (2)?

Insigne istorum gentilium per proselytismum Judaica instituta sectantium in Massalianorum antiquioribus (nam duas illorum classes constituit Epiphanius haer. 80) reperio. Negat illos Epiphanius nec Judaeos, aut Samaritas, aut Christianos esse (neque enim illi, quos saepe nobis Satyrici poëtae describunt cum Judaeis in proseuchis comprecantes, Judaei, sed gentiles habebantur) sed gentiles; qui *cum esse deos asserant, nullum tamen adorant. Sed unum dumtaxat venerantur, quem Omnipotentem appellant: qui quidem certas sibi domos fabricantes & laxiores fororum instar areas, proseuchas illas appellabant*. Ceterum hos veteres Massalianos Judaismo tinctos fuisse, tum nomen mere Judaicum (nam מצלין *metsalin*, *precantes*, sive interprete Epiphanio, εὐχόμενοι) tum proseucharum subdivalium usus ad instar Judaicarum, tum quod in eas proseuchas μετὰ πολλῆς λυχναψίας καὶ φώτων (ut Act. XX. 8. & ut Persius & Seneca supra allegati prodiderunt) coibant; postremo ut alia mittam, quod ad stipem in iisdem proseuchis manus porrigerent, quod & Judaei factitabant. Hi nihilominus Massaliani ethnicismum non ejuraverant.

Ex hactenus dictis cognosci potest, quam facile Judaeis fuerit, gentiles levi quadam suorum sacrorum institutione tingere, & ethnicismum cum Judaismo copulare. Hinc raro iratos principes Judaei experti fuere, quippe qui eorum opiniones moresque pravos non sollicitarent, sed, modo crumenas emungerent, nihil pensi ducebant, utrum quos instituendos sumebant, duplo, quod heic Christus conqueritur, damnabiliores remitterent.

Et quando vix alia natio institutorum suorum tenacior Judaeis fuit; etiamnum quarto saeculo Hebraei modis omnibus pertentare gentilium aut Christianorum animos satagebant, ut eos proselytos facerent; nam & mancipia in eum finem mercabantur, ut in suam sectam pertraherent. Hinc illa lex Constantini, (lib. XVI Cod. Teod. titulo *Ne Judaeus Christianum mancipium habeat*) quae sic habet: *Si aliquis Judaeorum mancipium sectae alterius seu nationis crediderit comparandum, mancipium fisco protinus vindicetur. Si vero emtum circumciderit, non solum mancipii damno multetur, verum etiam capitali sententia puniatur. Quod si venerandae fidei conscia mancipia Judaeus mercari non dubitet, omnia quae apud eum reperiuntur, protinus auferantur*. Sozomenus legis hujus sententia relata, statim & hanc legis rationem subnectit. Ἐπεὶ γὰρ τὴν θρησκείαν πάντοθεν αὔξειν ἐβούλοντο, καὶ τούτου πρόνοιαν ἐποιήσαντο, ὥστε μὴ ἀδεῶς εἰς ἰουδαϊσμὸν ὑποφθείρεσθαι τοὺς μὴ τοιούτους ἐν γένει ὄντας, φυλάττεσθαι δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τοὺς ἐλπίδα χριστιανισμοῦ ἔχοντας. *Nam cum Christianam religionem* (imperatores) *modis omnibus amplificare vellent, huic rei etiam prospexerunt, nequi ex Judaeis orti non erant, ad Judaicam religionem impune traducerentur, sed ut servarentur ecclesiae, quoscunque spes erat ad Christianam religionem venturos esse*.

(1) In eam partem hunc locum accepit Josephus tum in II. contra Apionem, tum etiam IV. Antiqu. 8. Vide etiam Cyrillum in Joh. XII. 19. Ad eundem locum Philo indubie spectavit, cum lib. I. de Monarchia ait, non esse diis gentium detrahendum, ne contra & gentiles par pari referant, ac vero Deo obgannlant. Tum lib. 3. de vit. Mosis hanc alteram caussam assignat, ne sensim, inquit, etiam vero Deo maledicere inassuescat. Vide etiam Origenem contra Celsum lib VIII. pag. 402.

(2) Veluti cum in II. Antiq. cap. ult. trajectus maris rubri miraculum prorsus enervat, & quanquam in sacris voluminibus narrari affirmet, tamen in incerto ponit.

DISSERTATIO IV.

DE AQVAE VINIQVE MODO IN CALICIS OBLATIONE.

AD MATT. XXVI. 27.

ET *accipiens calicem &c.*] Calicem, quem Christus in Eucharistiae institutione adhibuit, vino redundasse, infra ex ℣. 29. intelligis, ubi τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου fit mentio. Ac vinum illud rubrum fuisse, ex iis patet, quae alibi produxi, ut evincerem rubra tantum vina veteribus in usu fuisse, aut saltem alba fuisse admodum rara. Decebat quidem certe, Christi sanguinem sub symbolis αἱματώδεσι propinari nobis. Vide quae de *sanguine* uvae alibi diximus, & ad Jacobi vaticinium Gen. XLIX. 11. & ad Isaiae initium capitis 63. Adhaec autem vinum istud aqua fuisse temperatum, non tantum πατροπαράδοτος Ecclesiae traditio, sed & Judaeorum consuetudo contestatur. Vide Ps. LXXIV 9 Prov. IX. 2. 5. Is XXIX. 10. Apoc. XIV. 10 XVIII 6. Apud ceteras omnes nationes calidioris caeli vina itidem temperabantur, ut apud Homerum Od. I.

Οἱ μὲν ἄρ' οἶνον ἔμισγον ἐνὶ κρητῆρσι καὶ ὕδωρ.

Inde autem κρατῆρες dicti, παρὰ τὸ κεράσασθαι: quam notationem & Homerus nonnunquam indicat, & aperte Athenaeus lib. V. οἱ δὲ κρατῆρες αὐτοῖς, ὥσπερ ἔχει καὶ τοὔνομα, κεκραμένοι παρέκειντο. Omnino veteribus ἀκρατοποσία probro ducebatur; eaque nonnisi septentrionalibus populis in usu fuit, quam proinde σκυθικὴν πόσιν Pollux & Athenaeus appellant. Eodem recidunt illae locutiones σκυθιστὶ πίειν vel σκυθοπιεῖν, quod est, ἀκρατοπιεῖν: & Lacones, teste Athenaeo X. 7. ubi volunt meracius bibere, ἐπισκυθίσαι id appellant.

Quotam autem aquae portionem vino admiscuerit Christus, difficile est augurari. Laudo, quod hodie Ecclesiasticis sanctionibus vetatur, ne amplior quam dimidiata aquae portio calici affundatur. Optime id quidem cautum, quo extra omnem haesitationis aleam sacramenta ponantur. Nego tamen, recte inde colligi posse, modicam aquae partem calici infudisse Christum. Dilutiora omnino pocula orientalibus in usu fuere, tum fervore climatis, tum etiam vinorum vigore id suadente. Suidas in Πέντε κεκραμένον, eam fuisse optimam potionem docet ex Aristophane, quae duabus vini partes tres aquae admisceret, eaque potio τρία καὶ δύο dicebatur. Aristophanis locus est Equitibus pag. 251. edit. Basil. ℣. 23.

Αλ. Ἔχε καὶ πῖθι κεκραμένον τρία καὶ δύο.
Δη. Ὢς ἡδὺς ὦ Ζεῦ, καὶ τὰ τρία φέρων καλῶς.
Αλ. Ἡ τριτογενὴς γὰρ αὐτὸν ἐντριτώνισεν.

In quem locum in Scholiaste eadem, quae ex Suida retuli, reperies, qui addit hoc amplius usum ficto verbo ἐντριτώνισεν Comicum, ut ad τρία μέτρα ὕδατος alluderet. Anacreon autem tum maxime cum nescio quam vult ebriam facere, vini unam, duas aquae portiones affundi jubet, cujus ista sunt carmina:

Ἄγε δὴ φέρ' ἡμῖν ὦ παῖ
Κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
Προπίω· τὰ μὲν δέκ' ἔγχει
Ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου
Κυάθους· ὡς ἂν ὑβριστιάσω
Ἀνάδην βασσαρήσω.

Postremi duo versus fortassis sanari possunt hoc modo:

Κυάθους. ὑβριστιάσω
Ἵνα τήνδε βασσαρήσω.

Vertere possis in hunc modum:

Agedum mihi minister
Celeben fer: huic amystin
Volo temperare: aquai
Mihi dena funde metra,
Metra funde quina Iacchi.
Agitare sic sceleflam
Volo Bacchico furore.

Vides potionem cui aquae duplum affunderetur, ad mentem alienandam fuisse comparatam. An censebimus Judaeos, in sacro praesertim epulo, valentiore potu fuisse delectatos? Et quidem memini nescio cujus monumenti Ecclesiastici, quo probetur olim ita calicem in missa temperatum fuisse, ut aquae ratio dupla esset. Mitto quod vinum Maroneum sic temperabatur apud Homerum Od. IX. ut uni poculo viginti aquae mensurae affunderentur. De temperandi vini ratione videatur Athenaeus X 7. Laudo quod in libris decretalium tit. de celebratione missarum (vide Gonzalez) praecipitur ut in consecrando calice major vini, quam aquae portio admisceatur, & quod in Conc. Triburiensi ni fallor duplo plus vini quam aquae infundi jubetur. Sic certe magis sacramenti validitati consulitur. Nam etiam si nihil prorsus aquae admisceatur, nihilominus sanguis Christi fit, etsi desit mystica plebium Christo

Christo adunatarum significatio: at si aqua offeratur dumtaxat, nihil fit. Id sibi voluit Cyprianus ep. 63. ad Caecilium, ubi cum mixtione illa conjunctionem cum Christo populorum designari, proinde neutrum omitti posse statuisset, subtexuit: *Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo.* Eo factum, ut cum aliquot ab hinc saeculis etiam in vulgaribus potibus plus vini quam aquae infundi soleat; nunquam satis cautum sacramenti hujus valori putarint Ecclesiae praepositi, nisi plus vini quam aquae admisceretur, in eamque partem abundaverint, unde μετουσίας certissimus effectus sequeretur; qua vero parte plebis cum suo capite adunatae significatio tantum petebatur, nihil existimaverint pertimescendum, vel si paucae laticis guttae instillarentur. Id quidem nemo non valde adprobaverit.

Verum cum Ecclesia quid in praxi sequendum esset, praecepit, nunquam sane definivit, si plus aquae quam vini admisceatur, Christi sanguinem non exstiturum. Porro si, qua proportione Christus miscuerit tum, cum calicem consecravit, quaerimus; non levis oboritur dubitatio, utrum commune omnibus nationibus institutum secutus videatur, ut longe plus aquae quam vini adhibuerit.

Age vero, siquid ex vetustis Ecclesiae monumentis exsculpi possit, porro videamus. Aevo S. Cypriani (1) nonnullorum consuetudo invaluerat, ut in sacrificio matutino aquam solam in calice offerrent; id nempe veriti, ne vini anima eos Christianos esse gentilibus pateffaceret (2): eam consuetudinem modis omnibus conatur Cyprianus evertere ea epistola, quam ad Caecilium scripsit. Jam primum omnium, nunquam putarim Carthaginienses illos tam perverse fuisse facturos, si Christum putassent paucas aquae guttas vino admiscuisse, aut si eundem morem Ecclesia tenuisset. Contra mihi persuadeo, longe plus aquae adhibuisse tunc temporis Christianos, ex eaque consuetudine Carthaginienses illos eo tandem progressos, ut vinum prorsus omitterent. Jam vero dum istos conquisitis undique rationibus S. Martyr adoritur, utrum putamus, si quidem vetus Ecclesiae mos tenuisset, ut largius vinum quam aqua affunderetur, idque a Christo observatum crederetur, non id Cyprianum fuisse usurpaturum? Atqui sine vino calicem rite consecrari non posse, demonstrare satis habuit beatissimus Martyr. Ceterum, etsi nihil ille de liquoris utriusque proportione definiat; est tamen, unde ex ejusdem verbis suspicio oboriatur, largiorem aquae, quam vini, [illegible] fuisse tunc observatam. Id certe sibi vult φρασεολογία illa *calix vino mixtus* auferendi casu, quam saepe ea epistola usurpat. Haud longe ab epistolae initio: *Neque aliud fiat a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix ... mixtus vino offeratur.* Post nonnulla: *Quam rem perficiens & adimplens Dominus, panem & calicem mixtum vino obtulit.* Post multa, usurpato Psalmi 22. testimonio, subdit: *Calix autem qui inebriat, utique vino mixtus est.* Versus finem: *A Domino admoniti & instructi sumus, ut calicem Domini cum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus.* Aliud porro est *miscere vinum in calice* (quod de quocunque liquoris utriusque modulo verum esse potest) & *calicem vino miscere*, quod certe parciores vini partes designat. Nec abhorret haec Cyprianica locutio ab illa Homerica Il. XI. 637.

> Ἐν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἰκυῖα θεῇσιν
> Οἴνῳ Πραμνείῳ.

Qua

(1) Haud paullo ante S. Cyprianum eam consuetudinem inolevisse ex multis epistolae ad Caecilium locis, perspici potest. Sic enim longe post medium epistolae. *Non est ergo quod aliquis existimet sequendam esse quorundam consuetudinem, siqui in praeteritum in calice Dominico aquam solam offerendam putaverunt.* Post pauca. *Non debemus attendere, quid alius ante nos faciendum esse putaverit, sed quid qui ante omnes est, Christus prior fecerit.* Paucis interjectis, fas non esse dicit *tam grandia .. infringere, aut in aliud, quam quod divinitus institutum sit, humana traditione mutare.* Haud procul ab epistolae fine. *Siquis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observaverit . . . potest simplicitati ejus de indulgentia Domini venia concedi.*

(2) Hoc timuisse qui sic facerent, ostendit S. Martyr verbis his: *Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per SAPOREM vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari* &c. Quid heic loci sit *sapor vini* haud scio an viri docti animadverterint; significat enim *odorem* sive *halitum*. Sapor pro odore. Quintilianus I. 14. *Ut sapor, quo nova imbuas, durat, nec lanarum colores* &c. Id quod Hor. sic dixerat:

> *Quo semel est imbuta recens, servabit odorem*
> *Testa diu.*

Sed illud Plinii XXX. 41. magis ad rem nostram: *Oris saporem commendari affirmant, murrino cinere cum melle, si fricentur dentes.*

Quo in calice excelsis virgo aequiparanda deabus
Miscuit iis vino Pramnio.

Multo vis est major in canone 4. tertii Carthaginienlis Concilii. *Ut in Sacramento corporis & sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quam Dominus tradidit, hoc est panis, & VINUM AQUAE ADMIXTUM*. Si parcior aquae portio fuerat, dixisset: *Vinum aqua admixtum*. Nec dubito quin Cyprianus, qui auferendi casu *calicem vino mixtum* tam saepe dixerit, sic quoque usurparit eadem epistola ad Caecilium paullo post medium: *Quando autem in calice vino* (certe ablativo casu) *aqua miscetur, Christi populus adunatur*. Paullo ante medium ejusdem epistolae: *Unde apparet sanguinem Christi non offerri, NISI VINUM CALICI MISCEATUR*, ut praefefert Codex Fuxensis apud Baluzium not. 32 etsi in editis, *si desit vinum calici*, quod tantundem est, sed a Fuxensi lectione majus sententiae nostrae praesidium. Nos certe, qui longe minus aquae, quam vini affundimus, longe aliter, quam sunt illae Cyprianicae locutiones, loqui consuevimus: *aquam calici miscere, aut calicem aquâ* dicimus, non contra *calici vinum* & *vino calicem*.

Hoc amplius de hoc calice Dominico notandum est, in eo non album sed rubrum vinum fuisse & primitus a Christo, & diu in Ecclesiis consecratum. Memini ad Gen. XLIX. an. ad If. XLIII.) me pluribus nonusse, vina veterum nonnisi rubra fuisse, id quod & *sanguinis uvae φρασιολογία*, & alia quae ibi dixi, satis demonstrant. Certe in Palaestina vina non alia quam rubra fuisse viri eruditi animadverterunt. Ex quo satis intelligitur non alterius coloris vinum a Christo usurpatum, tum cum calicem consecravit. Atqui sic etiam in Ecclesiis diutissime factum, non tantum exemplo Christi, quem eo vini genere usum scirent, sed & quod alba vina essent olim rariora, ut ibidem ad Gen. ostendimus, & quod rubro vino ad Christi sanguinem figurandum nullum aptius esse symbolum intelligerent. Idem Cyprianus eadem ad Caecilium epistola ex quibus scripturae locis vini necessitatem infert, iisdem quoque de vini colore videtur adstruere. *Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvae amictum suum. Quando autem sanguis uvae dicitur, quid aliud quam vinum calicis Dominici sanguinis ostenditur? Necnon & apud Esaiam hoc idem Spiritus Sanctus de Domini passione testatur dicens: Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut a calcatione torcularis pleni & percalcati? Nunquid rubicunda vestimenta aqua potest facere* (at ne vinum quidem, nisi rubrum).. *Vini utique mentio ideo ponitur, ut Domini sanguis intelligatur, & quod in calice Dominico postea manifestatum est, prophetis annuntiantibus praediceretur.*

SPI-

SPICILEGIVM
OBSERVATIONVM LITTERALIVM
IN MARCVM.

PROLOGVS.

Graece ne primum an Latine hoc Evangelium prodierit, adhuc quaeritur. Missis jam ceterorum animadversionibus, videtur mihi ex stilo ea posse quaestio profligari; in hoc quippe quaestionum genere dictio ipsa prae se aperte ostendit, iis certe quibus aliqua est odorandi vis, utra scriptio genuina ac primigenia sit, utra vero aliunde transfusa. Nam etsi Apostoli quacunque lingua scriberent, Hebraicae linguae ingenium se prodebat: tamen Graecum Marci multo est fluentius, quam Latinum: hoc contra tantum non clamitat, de alia lingua se esse transfusum. Ex gr. I. 4. Fuit Joannes in deserto baptizans & praedicans *&c. Quicunque, etsi peregrinus, Latine scriberet, diceret potius* baptizabat & praedicabat: *At Graeca* ἐγένετο ... βαπτίζων *recte se habent. Sic per totum Evangelium, si comparare inter se dictionem non gravaberis. Neque vero id ullo modo probabile fit, quod Cornelius a Lapide maluit, Marcum ipsum de Graeco id Latinum fecisse. At Latina Marci versio, quae verbum verbo plurimum appendit, humanam interpretis industriam, non Divinum sacri scriptoris afflatum redolet. At scimus in iis quae Apostoli de Veteri Instrumento in suos libros transfuderunt, sensum non raro magis, quam verba sectatos, ut prophetas verius quam ut interpretes.*

Fuit & hoc aliquando dubitatum, Marco ne ipsi, an vero Petro hoc scriptum sit tribuendum, ita ut quae Petrus dictabat, Marcus chartis mandaret. Sed & haec poterat stilo judice controversia finiri. Confer cum hoc Evangelio Petri tum epistolas tum conciones, quas fideliter (ut alibi ex stili similitudine demonstravi) nobis Lucas servavit; statim profecto clamabis immane esse inter utrumque discrimen. Nulla in hoc Evangelio hyperbata, nulla durior metaphora, senticeta nulla, qualia in Petro multa.

Ex sacris hisce scriptoribus neminem facile reperias Hebraicae proprietatis tenaciorem Marco. Nam praeter ea, quae suis locis observabimus, cum Hebraei verbis nominibusque pronomina conjuncta perpetuo suffigant; id quidem Matthaei interpres aliquoties imitatur, repetito saepius pronomine αὐτὸς; *at vero in Marco est ferme perpetuum.*

AD MARCI I. 2. 3.

Sicut scriptum est in Isaia propheta. Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto &c.] Posteriora haec sunt quidem ex Isaia: at illa priora *de Angelo praeparante viam* sunt ex Malachia III. 1. Cur ergo Isaiam tantum laudat? An quia compendio studens, antiquioris & celebrioris Prophetae meminisse satis habuit? Dicam, quid venerit in mentem suspicari. Quot in volumina Apostolorum tempore Vetus Instrumentum

ſtrumentum compingeretur, haud ſatis exploratum habeo. Sed certum plane eſt, Prophetas in unum peculiare volumen coactos fuiſſe; in quo ſine controverſia ſemper Iſaias agmen ducebat. Ex eo fiebat, ut illi volumini duplex nomen eſſet, unum uſitatius נביאים *Nebiim* (*Prophetae*) alterum minus fort. uſitatum *Iſaias*, ex eo ortum, quia is primus legenti occurreret. Hinc triplex citandi ratio, 1. quum nominatim hic aut ille Propheta allegatur: 2. quum dicitur, *Uti ſcriptum eſt in Prophetis*, etſi unius tantum vatis oraculum proferatur; nim. quia is titulus ei volumini praeſcriptus erat: 3. quum citatur Iſaias, etſi vaticinium ſit alterius; quia nim. *Iſaias* vulgo totus is liber nuncupabatur. En cur Marcus *In Iſaia* ſcripſerit, etſi Malachiae verba ἀμέσως ſequantur. At qui hanc citandi rationem poſtea ignorarunt, refingendum ſibi putarunt hunc locum, & pro eo, quod in Graecis non paucis, in Vulgata, optimis quibuſque verſionibus, & antiquis Patribus *In Iſaia* rectiſſime legitur; ſic immutarunt ut *In Prophetis* legerent. Sed bene eſt, quod *In Iſaia* ex Evangeliſtae manu eſſe viri docti demonſtrarunt.

AD MARCI I. 10.

Et ſtatim aſcendens de aqua vidit &c.] Graece Εὐθέως ἀναβαίνων... εἶδε, h. e. *ſtatim ut aſcendit, vidit*. Hanc enim vim habet εὐθέως cum participio, cujus apud eundem Marcum exempla ſuppetunt infra ỳ. 29. itemque XI. 2. ubi legitur ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην ... καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι (h. e. *ſtatim ut introieritis*) εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον &c. Atque ea loquendi ratio eſt bene Graeca, qua praeſtantiſſimi ſcriptores εὐθὺς (nam εὐθέως pro εὐθὺς apud veteres vix uſitatum) cum participio jungunt. Thucyd. lib. 2. εὐθὺς νέοι ὄντες, (*ſtatim ut adoleverint*) τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται. Apud eundem εὐθὺς γενόμενος (*ſtatim ut ortus*) ἔχει. Eodem lib. 2. τοῦ δὲ θέρους εὐθὺς ἀρχομένου: *ſtatim ut aeſtas inceperit:* quod participium ἀρχόμενος ſupplendum videtur in his locutionibus εὐθὺς ἡμέρας, ſupple ἀρχομένης. εὐθὺς τοῦ δράματος. &c.

AD MARCI I. 22.

Erat enim docens eos, quaſi poteſtatem habens, & non ſicut Scribae] Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.] Idem ſignificat ac ſi dixiſſet, Servatorem ἐξουσιαστικῶς i. e. *libere* locutum. Reperitur apud Jamblichum in vita Pythagorae ἐξουσιαστικῶς (*libere*) loqui de eo philoſopho uſurpatum.

AD MARCI II. 27. 28.

Sabbatum propter hominem factum eſt, & non homo propter Sabbatum. Itaque Dominus eſt filius hominis etiam Sabbati] Ex his verbis ſatis perſpicue intelligitur, declaraſſe Chriſtum Sabbati ἀεργίαν caeremoniale, non morale praeceptum fuiſſe. Nam de caerimonialibus tantum vere hoc dici poteſt, ea propter hominem facta eſſe, non viciſſim, & eorum Dominum eſſe Chriſtum, h. e. ea pro hominum utilitate moderari, imo & abolere poſſe, ſicut & abolevit. Nam prioribus Eccleſiae ſaeculis, quamvis ſanctificatio diei Dominicae, utpote morale praeceptum, inviolate obſervaretur; ejuſdem tamen diei otium ferme ad conſilium pertinebat, uti colligitur ex Laodiceno can. 29. quo vetatur Chriſtianis judaizare & in Sabbato otiari; jubentur autem die Dominico otiari SI MODO POSSINT; & quidem VT CHRISTIANI h. e. ut non ſatis ſit, diem Dominicum otio

otio transfigere (*si possint*), verum etiam sanctis operibus esse vacandum: qui finis est caeremonialis istius ἀεργίας.

AD MARCI IV. 10.

Et cum esset singularis, interrogaverunt eum &c.] Graece καταμόνας, quod saepe reperitur in Graecis interpretibus pro eo, quod Hebraice est לבדד *lebadad* vel לבדו *lebaddo*. Utuntur & Graeci scriptores. Alexis poëta ab aliis heic allegatus, & Thucydides lib. I. αὐτοὶ καταμόνας ἀπωσάμεθα τοὺς Κορινθίους. Utitur & Synesius ep. 135.

Nec a sermonis Latini proprietate abhorret, quod Interpres vertit *cum esset singularis*. *Locus singularis* apud Suet. Aug. cap. 72. est solitarius. Cic. 4. Acad. *Quintum genus esse dicunt, ex quo astra sunt mentesque singulares*, h. e. separatae a materia. Apud Tertullianum initio libri de exhort. cast. *singularitas* est coelibatus. In glossis veteribus *singularis* tantundem est, quod Graecis μονὰς (malim καταμόνας), quodque μοναχός. Victor Vitensis I. 12. *Foras civitatem singularis jussus est pelli*. Eod. lib. I. 16. *singularis orabat*.

AD MARCI IV. 19.

Aerumnae saeculi & deceptio divitiarum] Vox *deceptio*, (quae in vulgata versione haud raro alias occurrit) visa Vossio auctoritate carere. Contra Cellarius curis posterioribus Vitruvii locum II. 8. attulit: *Nonnullos impendentis loci deceptio cogit*.

AD MARCI IV. 29.

Et cum produxerit fructus, statim mittit falcem &c.] Gr. ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπὸς &c. Insolens verbi παραδίδωμι usus Criticos exercuit. Frustra: nam παραδοῦναι τὸν καρπὸν phrasis est Hellenistis non inaudita; uti patet ex Hab. III. 16. ubi pro eo, quod in LXX. legitur συκῆ οὐ καρποφορήσει, habent alii παραδῷ τὸν καρπόν. Sunt autem innumera quae ex activis neutra fiunt, & ita ut accusandi casus in rectum transeat. Ita quod ad Hab. III. 16. παραδῷ τὸν καρπὸν interpretes posuerunt, id Marcus haud paullo elegantius dixit παραδῷ ὁ καρπὸς, *cum se fructus tradiderit* h. e. maturuerit.

AD MARCI V. 7.

Adjuro te per Deum, ne me torqueas] Confer 1. Thess. V. 27. quibus locis ὁρκίζω & Latinum *Adjuro* idem prorsus est atque *Obtestor*, *obsecro per* &c. Quin eodem quoque significatu in V. T. tum ὁρκίζω in Graecis Bibliis, tum in Latinis *Adjuro* reperitur. Nisi quod nusquam in Graeco vet. codicis ὁρκίζω duplici accusandi casui jungitur, uti fit in Novo. Nam & qui adjuratur, & per quod adjuratur, utrumque accusandi casu usurpatur. Itaque heic Graece sic legitur, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν, μή με βασανίσῃς. Et ad Thess. loco cit: ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν &c. Nec aliter Orpheus, οὐρανὸν ὁρκίζω σε. Exempla quaedam Latinorum verbi *Adjuro* pro *obsecro* contuli in Kalend. Marm. ad XVII. Junii in Adnot. 377.

AD MARCI VI. 21.

Herodes natalis sui caenam fecit principibus] Pro eo quod heic in editis legitur τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει, *natali suo caenam faciebat*, Cantabrigiensis, qui Bezae fuit, aliique scripti codices γενεθλίοις praeseferunt. Leviculum id, inquies. Sed tamen hoc inter γενέθλια & γενέσια interesse Ammonius lib. περὶ διαφορῶν testatur, quod illa de die nativitatis, haec de anniversario mortis usurparetur; quo discrimine assignato concludit: ὁ δὲ λέγων ἐπὶ τῶν ζώντων γενέσια, ἀκυρολογεῖ. De γενεθλίοις ac γενεσίοις vide dicta ad Ecclesiastis VII. 2. ad 2. Mach. VI. 7.

AD MARCI VI. 27.

Misso spiculatore] Graece σπεκουλάτορα. Ac secunda potius, quam tertia vocali scribendum esse, non tantum scriptorum loci in melioribus editionibus persuadent, sed inscriptiones innumerae. Vide Gruterum & Reinesium in indice *ad rem militarem pertinentium*. Speculatores quippe a speculando, non a spiculis nomen adeptos, perspicuum est ex Graecis Romanae rei scriptoribus, qui istos sicubi volunt Graece dicere, modo διοπτῆρας, aut διόπτας sive ἐπόπτας, modo κατασκόπους, προσκόπους aut ἐρευνητὰς, διαγγέλους, ἀγγελιαφόρους &c. appellant. Et quidem sub Impp. speculatores carnificum munus obivisse, constat ex Dione, qui de Advento loquens, quem supra dixerat inter speculatores militasse, ait: τὰ τῶν δημίων ἔργα καὶ προσκόπου καὶ ἑκατοντάρχου ἐπεποιήκει. D. *de bonis damnator. Ita neque speculatores ultro sibi vindicent, neque optiones ea desiderent, quibus spoliatur, quo momento quis punitus est*. Glossae, *speculator* ἐπόπτης, κατάσκοπος, δήμιος. Item: *speculator* κατάσκοπος καὶ ἀποκεφαλίζων. Vide Salmasium ad Spartiani Hadrianum cap. XI.

AD MARCI VII. 8.

Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata urceorum &c.] Cyprianus ep. (63) ad Caecilium, sic citat: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis*. Sic etiam ep. 40. & alibi pluries. At Vulgatus Graeca exacte exprimit.

AD MARCI VIII. 38.

Qui enim me confusus fuerit & verba mea . . . & filius hominis confundetur eum.] *Confundor* deponens est ex Itala vetere; nam sic quoque Cyprianus ep. (63) ad Caecil. *Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis*. Et lib. de Lapſ.

AD MARCI X. 30.

Qui non accipiat centies tantum] Eleganter, ut *alterum tantum*. Apud Cyprianum epist. 56. & III. testim. 16. *septies tantum* ex Luc. XVIII. 30. ubi πολλαπλασίονα.

Et matres & filios & agros cum persecutionibus] Gr. μετὰ διωγμῶν fortasse significat *quamlibet saevientibus persecutionibus*. Μετὰ tantundem est Hellenistis quod

quod בתוך *bethoch* (eique voci respondet μετὰ apud Graecos interpretes Gen. XLII. 5. Jos. XXII. 31. Job. 1. 6.) ut reddi heic possit *in medio persecutionum*, h. e. quantumlibet illae desaeviant.

AD MARCI XII. 32.

Magister in veritate dixisti] Usurpavit & Cornificius ad Herennium ῥητῶς *in veritate dicere*.

AD MARCI XII. 42.

Misit duo minuta quod est quadrans] Salmasius ad Vopisci Aurelianum cap. 9. multis probat τὰ λεπτὰ, drachmam, & denarium ejusdem esse precii & valoris monetas. Eum vide.

[AD MARCI] XIII. 11.

[...], *quid loquamini; sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini.*] Graece est μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε. Quorum posterius abest ab interpretatione latina. Noli tamen supervacaneum putare; nam προμεριμνᾶτε ad animi cogitationem pertinet, qua orationi habendae praeludimus; μελετᾶτε vero ad eam mussitationem, qua utitur orator, dum se submissa voce ad dicendum comparat. Id quia declamatores magis, quippe memoriter dicturi, quam subacti oratores (qui vel subito dicerent, vel certe essent rerum magis quam verborum aucupes) facerent; hinc μελέται pro *declamationibus* usurpatae fuere, & μελετάω *declamo*. Certe non temere est quod Graeci interpretes quoties הגה *hagah* verbum ori, gutturi, linguae in sacro codice tribuitur, toties μελετάω usurparunt; neque enim lingua, aut os cogitat justitiam, dolum &c. De quo vide quae copiose disseruimus ad Is. XXXVIII. 14.

AD MARCI XIV. 3.

Nardi spicati] Gr. νάρδου πιστικῆς. Quod cum interpres verterit *spicati*, probabilis fit conjectura, sive amanuensium errore πιστικῆς pro σπικατῆς irrepsisse, sive metathesi eam vocem usurpasse Hellenistas. Etsi Joh. XII. 3. etiam Latinus interpres *nardi pistici* posuit. Sunt & aliae expositiones. Vide quae hîc afferunt interpretes.

Aliqui πιστικῆς hic positum putant pro *sincero*, nec adulterato. Quorum expositioni favere possit obscurus Strabonis locus lib. 3. ad finem pag. 147. ubi narrantur mulieres in Lusitania stanni glebas πλύνειν ἐν ἠθητηρίοις πλεκτοῖς ἐπὶ τὴν πίστιν (fort. πίστιν) h. e. *lavare in colatoriis vasis quousque purum fiat*. Tametsi ibi Casaubonus ἐπὶ κίστη scriptum fuisse a Strabone ratus, Xylandrum reprehendit, qui nardum πιστικὴν Evangelistae cum Geographi loco quidquam habuisse commune crediderit.

Et fracto alabastro] Ex hoc loco patet, *Hermetice* (ut hodie loquuntur) clausum fuisse, neque hoc genus ferruminationis veteribus ignotum fuisse, in pretiosis maxime unguentis, ne dispendia fragrantiae facerent. Ceterum συντρίβειν heic non est *comminuere*, sed leviter frangere, ut unguento, quod liquidum erat, pateret aditus.

 AD

AD MARCI XIV. 31.

Et si oportuerit me simul commori tibi, non te negabo] Graece συναποθανεῖν σοι, quod hoc loco eam vim habet, ut non tantum una occumbere, sed tui caussa mortem oppetere significet, quod proprie est ὑπεραποθανεῖν. Ejus argumenti videtur fuisse Diphili συναποθνήσκοντες, quam Plautus in *commorientibus* expresserat, auctore Terentio, quam hic in Adelphis est imitatus. Sed & Philemonis Συναποθνήσκοντες Athenaeo memorantur. Quin & apud eundem Athenaeum οἱ συζῶντες καὶ συναποθνήσκοντες Soldurii dicuntur, quorum est in Caesaris commentariis de bel. Gallico mentio. Praeter Soldurios Hispanis quoque mos fuit, ut se alicui viro primario devoverent, ejusque obeuntis caussa mortem oppete[illegible] id quod συναποθνήσκειν Plutarchus Sertorio appellat: ἔθους δ' ὄντος Ἰβηρικοῦ, factum narrat, [illegible] [illegible]μένους συναποθνήσκειν αὐτῷ πεσόντι &c. ex eo more animum induxerint. [illegible] Sertorio obeunte commori

AD MARCI XIV. 35.

Vt transiret ab eo hora] Supple τῆς ἀνάγκης. Ea enim est plena locutio in iis locis, quae citavi ad Luc. XXII. 53.

AD MARCI XIV. 36.

Abba Pater] Miror cur Augustinus Punici idiomatis peritus, *Abba* ex Graeco sermone descendere putarit. Tuetur hanc Augustini opinionem Capellus heic. Sed tamen in Africanis monasteriis *Abba* passim dicebatur, qui alibi *Abbas*. Victor Vitensis V. 10. *Liberatus Abba*. In actis passionis ejusdem Liberati Abbatis, ad calcem historiae Victoris Vitensis item legitur: *Liberatus Abba*. Ergo origo vocis monasticae *Abbas* videtur esse a sermone Punico (is autem Hebraeus ἀνέκαθεν) & in Africa primum *Abba* ἀκλίτως usurpatum fuit, quod ceterae postea nationes per casus inflexerunt.

AD MARCI XIV. 41.

Sufficit: venit hora.] Graece est ἀπέχει. Sicuti autem apud Latinos *Habet* in Terentio & aliis impersonale est, exponique potest, *sufficit*, *sat est*, ita & Graecum Ἀπέχει. Certe προσέχει quam simillimam habet vim in Tab. I. Heracleensis Dorismi antiquissimi ver. 73. ubi απο τω ποτεχει ϝετεος est *A praesenti anno*; quia ibi ποτέχει adverbii naturam induit, ita ut ὁ ποτεχει tantumdem sit quod *Praesens*. Vide omnino ibi dicta.

AD MARCI XIV. 44.

Dederat autem traditor eis signum] Graece ὁ παραδιδοὺς ponitur pro paullo post futuro, ὁ παραδώσων, *qui mox traditurus erat*; quemadmodum & apud Johannem ἔρχεται de Messia Samaritana dicit, & alia de hoc genere. Noster ita *Traditor* posuit, ut videatur quo tempore interpretationi suae operam dabat, Judas ille *Traditoris* nomen adeptus in eum modum, quo Cyprianus epistola ad plebem Carthaginis, quam Baluzius e MSS. eruit, Scripturarum traditores ἁπλῶς *traditores* appellat. S. Leo de S. Laurentio sacris pecuniarum depositis idem vocabulum accommodat; *quem si fecisset*, ait, *sacrae pecuniae traditorem*. At *scripturarum* aut *pecuniae traditor* magis Latinum videri possit, quam quo modo Judam *traditorem* pro *proditore* dicimus. Et tamen utitur Tacitus IV. hist. 24. *interfecto traditore*; frustra Vrsino & Acidalio clamantibus, rescribendum esse *proditore*; sed veteres libri τὸ *traditore* tuentur. Sedulius in Acrostich. ℣. 74.

Tunc

Tunc ille Judas carnifex
Ausus magistrum tradere.

AD MARCI XIV. 54.

Et sedebat cum ministris ad ignem] Graece πρὸς τὸ φῶς i. e. *ad lumen*. Sic etiam Homerus σέλας pro πῦρ usurpavit Il. XVII. 739. de urbis incendio loquens:

. . . . μινύθουσι δὲ οἶκοι
Ἐν σέλαϊ μεγάλῳ·
. . . . *Edit atra favilla penates*.

AD MARCI XIV. 63.

Scindens vestimenta sua] Χιτῶνας numero multitudinis h. e. tum χιτῶνα, tum etiam χιτωνίσκον, *tunicam* interiorem & exteriorem.

AD MARCI XIV. 67.

Et quum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum ait &c.] Gr. καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον . . ἐμβλέψασα αὐτῷ &c. h. e. *Quum animadvertisset Petrum calefacientem se, fixis in eum oculis, ait* &c. Patet hoc liquido, quod Lucas XXII. 56. in Luc. XXII. 61. *conversus Dominus* ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ, *oculos in Petrum injecit*. Et alibi.

AD MARCI XV. 24.

Mittentes sortem super eis, quis quid tolleret] Non aliter quam πεττείᾳ sive talis id sortiebantur, ut illud Horatii: *Regna vini sortiere talis*. Nec aliter militum consuetudo ferebat. Strabo lib. VIII. post initium pag. 381. narrat Polybium, quae in Corinthi excidio evenissent, deplorantem, militarem contemtum artificiorum ac donariorum inter alia commemorare. Φησὶ γὰρ ἰδεῖν παρὼν ἐῤῥιμμένους πίνακας ἐπ᾽ ἐδάφους, πεττεύοντας δὲ τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τούτων. ὀνομάζει δ᾽ αὐτοὺς, Ἀριστείδου γραφὴν τοῦ Διονύσου, ἐφ᾽ οὗ τινὲς εἰρῆσθαί φασι τὸ, Οὐδὲν πρὸς Διόνυσον, καὶ τὸν Ἡρακλέα τὸν καταπονούμενον τῷ τῆς Δηϊανείρας χιτῶνι. Xylander vertit: *Ait enim* (Polybius) *se praesentem vidisse tabulas in solum projectas, ac milites super iis talis ludentes* (supple ex Evangelista heic, *quis quam tolleret*, vel verte sic, *ac milites eas sortientes*) *nominatque eas, Bacchum ab Aristida pictum, de quo nonnulli dictum illud putant, nihil ad Bacchum, & Herculem Deïanirae tunica excruciatum*.

AD MARCI XV. 29.

Vah, qui destruis templum Dei] Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν &c. Putant ipsissimum esse Latinum *Vah*, (quod nunc detestantis, nunc admirantis est) quod Graeci οὐὰ dixerint. Nam & Dio in Neronis acclamationibus, volens verba ipsa Latina, opinor, in Graeco ponere scripsit, ὀλυμπιονίκα οὐὰ, πυθιονίκα οὐὰ, quod inepte interpres reddidit *Olympionica ova*, *Pythionica ova*; cum sit *Vah olympionica* &c. Tamen satius est dicere Latinos Graecum οὐὰ suum fecisse. Marco certe nulla caussa fuit cur Latinam interjectionem heic usurparet. Nisi vero volumus Romanos milites fuisse qui sic insultarent, postquam didicissent, dixisse aliquando Jesum se triduo Templum restituturum &c. Sed tamen est ubi Graeci illud οὐὰ usurparint. Ex Aeschylo in Persis citat Grotius οὰ quod puto esse ipsissimum οὐὰ,

quippe

quippe veteres diphthongum ου per solam praepositivam ο scribebant. Adhaec Arrianus lib. 3. cap. 23. Ἀλλ' ἐπαίνεσόν με. τί λέγεις τὸ ἐπαινετόν; εἰπέ μοι οὐά καὶ θαυμαστῶς. Vbi aeque admirationi servit ac θαυμαστῶς.

AD MARCI XV. 40.

Et Maria Jacobi minoris.] Latinis quidem fratrum aut sororum διακριτικὰ erant *major*, *minor*: at Hebraeis, qui comparativa non nossent גדול *gadol*, *magnus* קטן *Katon*, *parvus*: quod & Marcus perpetuo hebraizans heic imitatur, qui μικροῦ heic posuit. Frustra est Hammondus, qui istud μικροῦ non ad aetatem, sed ad staturam refert.

AD MARCI XV. 45.

Donavit corpus Joseph] Nam & vendi damnatorum corpora a militibus consueverant. Videatur Tacitus Hist. lib. I. de Pisonis & Galbae cadaveribus, quae milites accepto pretio distraxerunt. Sunt & alia exempla apud Valerium Max. IX. 4. 3. Et in Actis S. Bonifacii M. Sect. XV. rogantibus Bonifacii conservis δώρησαι ἡμῖν αὐτόν, *dona nobis illum* Bonifacium, respondet officialis: *Ego gratis corpus ejus dare vobis non possum*: illi autem dantes ei solida [illegible] fuerunt, ut eorum Acta testantur apud Baron. ad diem VI. Junii.

Verum sordidae istiusmodi venditiones a militibus usurpatae, praesidem dedecebant; qui donare maluit, quam quidquam indecorum patrare.

AD MARCI XV. 46.

Et posuit eum in monumento] Gr. κατέθηκεν, *deposuit*. Hinc deinde apud Christianos *deponendi* verbum sepulcrale evasit. Apud Spon. pag. 346. num. LXXII. prohibetur nequis alius in sepulcrum inferatur,

ΕΙ ΔΕ ΤΙΣ ΤΟΛΜΗΣΕΙ ΕΤΕΡΟΝ ΚΑΤΑΘΕΣΘΑΙ ΕΣΤ
ΕΑΥΤΩ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ.

AD MARCI XVI. 1.

Emerunt aromata, ut venientes ungerent Jesum] Sed unctus erat. Equidem puto in ταριχεία Judaica (diversa ab Herodotea, quippe sine exenteratione) pluries unctum fuisse. Nam linteaminibus infundebantur rursus ungenta, & alia linteamina superinducebantur.

AD MARCI XVI. 2.

Valde mane . . orto jam sole.] Memini Petavium in opere primae diei hunc locum arcessere, ut probaret illud *factum est vespere & mane dies unus* idem valere ac *nox & dies*. Itaque (si Petavio credimus) Marcus hoc sibi voluit: Cum usque adeo dies processisset, ut etiam sol ortus esset. Non placet, quia Lucas & Johannes de eadem re loquentes dixerunt, ille ὄρθρου βαθέος Luc. XXIV. 1. hic σκοτίας ἔτι οὔσης Joh. XX. 1.

AD MARCI XVI. 3.

Quis revolvet nobis lapidem ab ostio monumenti?] De sepulcro Lazari Jo: XI. 39. Ἄρατε τὸν λίθον. Ad hunc locum intelligendum pernecessaria est antiquitatis sepulcrorum notitia. Nam fuit mos veterum sepulcris magnifice constructis, & illato mortuo, ostium ita affabre occludere, obdito scilicet maxi-

me

mo lapide, ut commissurae vix unquam dignosci possent. Testatur hoc Franciscus Ficoronus in opusculo de Romanis Mausoleis, quod Bullae aureae subjecit, pag. 55. his verbis: *La providenza degli antichi Romani . . . fu di racchiudere l' ingresso di essi con un gran pezzo di marmo o di pietra Tiburtina pulitamente commessovi, e consimile affatto a gli altri pezzi, che rivestivano tutto l edifizio; a segno che in tanti secoli nessuno ne potè risapere l' ingresso. Ma finalmente alcuni Mausolei restati illesi dalla barbarie, ritrovolli il caso.* Vnum ex his fuit sepulcrum Caeciliae Metellae cujus sub Paulo III. repertus est aditus; alterum Pyramis C. Cestii Epulonis, cujus ostium sub Alexandro VII. patefactum fuit: utrunque vero a Bartolo descriptum dicit.

Sed ad Christi sepulcrum, quod in rupe excisum fuit, ea maxime faciunt quae ibidem pag. 62. idem Ficoronus narrat in haec verba: *L' altro modo de' Romani . . . fu quello di traforare le viscere di un monte di pietra viva, dove incavatovi un vano di camera, ornatolo di pitture, e di lavori di stucco, e sepellitovi il defonto, vi racchiusero l' ingresso col commettervi a meraviglia un grandissimo macigno d' un sol pezzo di pietra rustica, tagliata dallo stesso monte. Di che nel corso di tanti secoli, e alla vista di vicina via pubblica niuno se ne potè avvedere.* Tale unum tribus milliaribus a via Flaminia patefactum describi a Bellorio in sepulcro Nasoniorum refert. Alia duo ejusdem modi a se visa in agro Romano idem Ficoronus memorat. Hinc de hoc lapide Evangelista subjicit, *Erat magnus valde*, par scilicet ostio, illudque adaequans. Diceres has pias feminas in temeritatis vitium incidisse, nisi Deo illas intus agente id orsae essent; quod & eventus monstravit.

AD MARCI XVI. 7.

Dicite discipulis ejus & Petro] Vocant hanc figuram Homericam. Strabo lib. 3. ad finem pag. 143. Ἅπασα δ' ἐμπορεία πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἐστὶ καὶ Ῥώμην. *Omnis autem negotiatio est Italiam Romamque versus*. Vide eundem Strabonem lib. I. pag. 40. ejusdem figurae plura exempla coacervantem. Idem p. 340. Homero id esse familiare pluribus ostendit. Sed id jam occupatum a Grotio.

AD MARCI XVI. 18.

Serpentes tollent, & si mortiferum &c.] Gr. ἀροῦσι. Non est *de medio tollent*, sed ut in Andria Terentii *Tollere quod natum esset*, est tollere ad alendum, non ad exponendum & perdendum. Et hic igitur *Tollere serpentes* est sive ad ostendendam in eos potestatem atque imperium, sive etiam, si sic mavis, ad mulcendum. Hoc altero modo intellexit Ambrosius in Hexa. lib. V. num. 38. ubi post recitata verba Marci superiora, *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit* &c. sic ea quae sequuntur παραφράζει: *Signa autem credentium haec dixit fore, ut serpentes MANV MVLCEANT; venena his atque omne mortiferum, etiam si biberint, nocere non possint.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM MARCI LOCA

DISSERTATIO I.

AD MARCI X. 38.

DE BAPTISMO SANGVINIS.

Aut buptismo, quo ego baptizor, baptizari] Hinc & ex Lucae XII. 50. alterum baptismi genus, quem *sunguinis* appellavit antiquitas, esse cognoscitur. De quo baptismate proderit proferre, quae in veteribus monumentis sparsa collegerim. Ac primum huc facit illud *salvum lotum*, quod ethnici scommatis instar jactabant in S. Saturum ex leopardi morsu sanguine manantem. Sic enim in actis SS. Perpetuae, Felicitatis &c. legitur cap. XXI. *Leopardo objectus* (Saturus) *de uno morsu ejus tanto perfusus est sanguine, ut populus revertenti illi SECVNDI BAPTISMATIS testimonium reclamaverit: salvum lotum, salvum lotum. Plane utique salvus erat, qui hoc spectaculo claruerat.* Pro ultima hac voce Holstenius legit: *modo laverat*. Gentiles ergo, qui sic illuderent, intelligebant, persuasum Christianis sese sanguinis baptismo, seu lotione, consequi salutem. Quod haec acta martyrium, *secundum baptisma* esse affirmant, consentientem habent Tertullianum ejusdem saeculi scriptorem lib. de baptismo cap. 16. *Est quidem*, inquit, *nobis etiam SECVNDVM LAVACRVM, unum & ipsum, sanguinis scilicet, de quo Dominus: Habeo, inquit, baptismo tingui, cum jam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam & sanguinem; sicut Johannes scripsit . . . Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit . . . Hic est baptismus, qui lavacrum & NON ACCEPTVM REPRAESENTAT, & perditum reddit*. Eusebius VI. bist. 4 de S Heraide: Καὶ γυναικῶν δὲ Ἡραῒς ἔτι κατηχουμένη, τὸ βάπτισμα, ὥς που φησὶν αὐτὸς (Origenes), τὸ διὰ πυρὸς λαβοῦσα, τὸν βίον ἐξελήλυθεν. *Sed & ex mulierum numero Herais quaedam adhuc catechumena, per ignem, ut ipse alicubi dicit, baptismum adepta ex hac luce migravit.* Ambigi posse puto, utrum revera Herais igne consumpta migraverit (quam in partem menologium Card. Sirleti a Valesio ad Eusebii hunc locum laudato accepit, in quo die 5. Septembris signatur *Natalis S. Rhaidis* (rectius *Heraidis*) *quae igne consumta est*) an vero per ignem baptismum flaminis sive sanguinis notarit Origenes, alludens ad Evangelii verba *Spiritu Sancto & igni*. Matt. III. 11.

Praeterea in actis SS. Genesii Martyris, (quae S. Paulino tribuuntur) apud Ruinart. pag 540. n. II. *Sed ille* (antistes, a quo S. Genesius per internuntios baptismum petierat) . . *huic fideliter indicavit, quod plenam consummationem etiam hujus muneris daret promta pro Christo cruoris effusio . . . cui* (S. Genesio) *unius baptismatis duplex gratia, ex utroque scilicet Christi latere & aqua & sanguis, parabatur*. Num. III. *Atque is, ubi se perspicit deprehensum, instinctu Domini Rhodanum petiit, & juncta fluento membra committit, ut eum illic a contagio mortali, velut alterius Jordanis undis, occultus Baptista purgaret; & mutuo alternoque mysterio & aquis corpus, & aquas corpore consecravit.* Hoc postremum valde notabile, quo notatur persuasio martyris, in eo casu necessitatis, si ipse quod in se esset, in aquas se demergendo faceret, invisibilem ministrum, h. e. Christum ipsum cetera suppleturum.

Chrysostomus hom. de S. Droside Virgine in rogo cruciata apud Ruin. p. 538 *Cum invisibili manu sua Christus Sanctum Martyris caput teneret, & tanquam aquis, illam flammis immergeret*. Idem Chrysostomus initio martyrii S Luciani Presbyt. Antiocheni. *Hesterno die Dominus noster aqua baptizatus est: hodie vero servus sanguine baptizatur . . . Neque miremini, quod martyrium baptismum nuncuparim: nam & hic Spiritus cum multa advolat libertate; ac peccatorum abolitio, & animae fit purgatio quaedam mirabilis ac stupenda. Et quemadmodum ii qui baptizantur aquis, ita qui martyrium patiuntur, proprio sanguine abluuntur*. Videantur alii Patres apud Svicerum Thes. Col. 628.

In Constitutionibus Apost. lib. V. c 5. Catechumenos hortatur, ut sine tristitia martyrium

rium subeant: τὸ γὰρ πάθος τὸ ὑπὲρ Χριϛοῦ ἔσται αὐτῷ γνησιώτερον βάπτισμα, ὅτι αὐτὸς μὲν πείρᾳ συναποθνήσκει τῷ Κυρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ τύπῳ. *Nam pro Christo suscepta mors genuinus ei baptismus erit: nam ipse quidem re ipsa Domino commoritur, cum reliqui adumbratione quadam tantummodo id faciant.* Nanzianzenus orat. 39. p. 634. οἶδα καὶ τέταρτον βάπτισμα, τὸ διὰ μαρτυρίου καὶ αἵματος, quo & ipsum Christum baptizatum ait, hoc autem baptisma ceteris augustius esse affirmat, propterea quod nullis postea sordibus contaminetur. De Christi baptismo sanguinis Evangelia loquuntur Matt. XX. 22. Marci X. 38. Luc. XII. 50. S. Cyprianus epist. 73. ad Jubajanum, *gloriosissimum & maximum sanguinis baptismum* appellat. Eusebius VI. hist. Eccl. 4. Heraidem Catechumenam τὸ διὰ πυρὸς βάπτισμα consecutam ait, alludens scilicet ad Matth. III. 11. Rufinus de vitis Patrum cap. 19. de SS. Martyrib. Apollonio & sociis in profundum maris demersis: *Hoc enim*, inquit, *sanctis non mors, sed baptismus fuit: eorum enim plerique tum primum crediderunt, nonnisi martyrio baptizati.* In Passione SS. Martyrum Jacobi Mariani &c. apud Ruinartum pag. 228. n. XI. *Alvens ipse medio sinu fluorem beati sanguinis hauriebat. Nec deerat utrinsque SACRAMENTI genus, cum & baptizarentur suo sanguine & lavarentur in flumine.* Notabile est, quod baptismum sanguinis sacramentum appellat. In actis SS. Rogatiani & Donatiani MM. apud eundem Ruinartum n. 2. de Rogatiano, non suscepto baptismate, consummante martyrium dicitur: *Sed quod de fonte defuit, martyrii cruor fusus impendit.* Ac n. 5. Donatianus pro fratre Rogatiano sic Dominum precatur. *Sit famulo tuo Rogatiano pura fides donum baptismatis: . . . Sanguinis effusio fiat ei chrismatis sacramentum.* Notkerus ad diem IX. Kal. Jun. de his Martyribus plura habet ex S. Aug. de his qui in suo sanguine baptizantur.

Haec, quae de baptimo sanguinis collectanea in forulis servabam, huc conjicienda putavi, haud dubius, quin plura addi aliorum diligentia possint. Quanquam Dodwellus, ni fallor, in dissertationibus Cyprianicis, in hoc argumento jam antea versatus videtur. DE SANGVINIS BAPTISMO vide Baluzii notam 14. ad S. Cyprian. epist. 54.

DISSERTATIO II.

AD MARCI XIV. 51. 52.

De CHRISTI Servatoris Sindone, de sudario, de fasciis sepulcralibus, aliisque lineis indumentis.

CAPVT I.

De Sindone in universum.

DE Sindone tametsi plura jam viri docti dicere occuparunt; non ea me tamen a Spicilegio deterrent. Ad nominis originem quod attinet; jam recte exsibilata a nonnullis est illa Etymologici magni originatio ab urbe Sidone: etsi non sum nescius, nunc quoque viros graves reperiri, qui post inventum frumentum, glande vesci malint. Est ergo *Sindon* vox mere Hebraica, etsi Hebraeis cum diversis motionibus dicitur סדין *Sadin*. At Syros reperio sic hoc nomen efferre, ut ad Graecum σινδὼν proxime accedant: nam (ut in Evangelior. Syriaco reperitur) סדון *Seddun* dicere amant, quod est ipsissimum Σινδὼν, quippe quum Segol & Chirek breve facillime permutentur; dagessata vero littera τοῦ N potestatem retineat; postremo Vau apud omnes orientales vocali O serviat. De locis, ubi in Hebraeo vox סדין *Sadin*, *Sindon* reperitur, dicam mox cap sequenti.

Interim quantum potui animadvertere, duplex est Σινδόνος *Sindonis* in Bibliis ceterisque scriptoribus notio. Est ubi pro indumenti aut veli genere accipiatur: nec raro alibi tantum telae sive texti linei genus est, ex quo quidvis confieri possit. Idem in aliis sexcentis vocibus usuvenit. Purpura, byssus, sericum, & alia prope innumera modo panni informis, modo indumenti sunt nomina. Nam nunc quidem illud omitto, consuevisse veteres tunicas aliaque sic contexere, nullae ut sartoris ibi partes essent, sed a textrino omnia membris apta prodirent. Sed tamen & panni informes, uti nunc, sic & olim pertexebantur. Ergo *Sindon*, ut ostendam, utraque notione reperitur, & pro indumento, aut stragulo, & pro telae genere. De utroque discretis capitibus, quae poterimus, commentabimur.

CAPVT II.

De Sindone vetere, quatenus indumenti genus eſt. Ad Marci XIV. 51. 52.

ADoleſcens autem quidam ſequebatur eum, amictus Sindone ſuper nudo; & tenuerunt eum. At ille rejecta Sindone nudus profugit ab eis. Mar. XIV. 51. 52. Vox Hebraica סדין *Sadin* i. e. *Sindon*, quater reperitur, ac, uno excepto loco, σινδὼν Graece exponitur. Prov. XXXI. 24. *Sindonem* (σινδόνας) *fecit & tradidit* . . . Sic & Jud. XIV. 12. 13. *Quod* (problema) *ſi ſolveritis . . dabo vobis triginta* (סדינים *ſedinim*, Gr. σινδόνας) *ſindones, & totidem tunicas. Sin autem . . . dabitis mihi triginta ſindones & . . tunicas.* Et quidem virile geſtamen fuiſſe locus modo adſcriptus admonet, collatus cum v. 19. ubi Samſon triginta viros occidit, ut *Sindonas* totidem traderet. Adde & Targum Pſ. CIV. 2. & Thren. II. 20. At etiam muliebre fuiſſe, fateri cogit Iſaiae locus III. 23. ubi in mundo muliebri etiam *Sindones* ponuntur; pro quo tamen vocabulo Graeci interpp. βύσσινα poſuerunt. Obiter porro cur heic Alexandrini interpp. Hebraicum ſindonis vocabulum interpretati ſint βύσσον, *byſſum*, ea mihi cauſa videtur, quia in Aegypto ſindones plerumque byſſinae fierent. Certe Herodotus & in Euterpe & in Polymnia σινδόνος βυσσίνης (*ſindonis byſſinae*) meminit. At quidquid de Aegypto ſit; in aliis locis certe & byſſus lini genus nobiliſſimum erat, & ſindones ex lino contextas fuiſſe & Judaei doctores in Hebraici vocabuli interpretatione tradunt, & Syrus interpres Evangeliorum; adhaec Pollux σινδόνα inter linea indumenta receuſuit lib. VII. ſegm. 72. & Gloſſae vet. in quibus σινδὼν eſt *Tunica lintea*. Ad formam ſindonis quod attinet, errant, qui indumentum corpori aptum eſſe volunt. Erat certe aliquid, quod ſubito injici corpori poterat, ac ſubito rejici, cujuſmodi pallium orientalium erat, formae plerumque quadratae. Errant ergo veteres Gloſſae ubi *tunicam* (1) *linteam* interpretantur. Nam quid in eo ſingulare erat, ſi heic apud Marcum adoleſcens tunica ſuper nudo amiciretur? At veſtem exteriorem ſuper nudo corpore admittere minus uſitatum erat. Hinc etiam per eam tentus adoleſcens, rejecta ſindone profugit (id quod & patriarcha Joſephus olim fecerat) non id peraeque facturus, ſi ſindon, tunicae in modum, apte corpori adhaeſiſſet. Poſtremo navium vela etiam σινδόνες vocabantur. Alciphr. apud H. St. τὴν τοῦ ἱστοῦ σινδόνα ὑπερπετασάντες. Ex quibus omnibus plane colligere licet, ſindonem non alterius olim formae fuiſſe, quam quae nunc eſt linteorum, quae noctu in lectis uſurpantur. At apud antiquos & noctu & interdiu ſindones uſui erant: interdiu pro exteriore indumento (uti notat R. David in libro Radicum) corpori temere injecto; quod Talmudici cum Saraballo (2) comparant: noctu vero, ut haberent, quo ſe ſuper nudo amicirent. Herodotus Muſa II. οἱ δὲ κώνωπες, ἢν μὲν ἐν ἱματίῳ ἐλιξάμενος εὕδῃ, ἢ σινδόνι, διὰ τούτων δάκνουσι. *At culices, ſi ſtragulo* (quo ſignificatu heic fortaſſe ἱμάτιον accipitur) *obvolutus, aut ſindone quis dormiat, per haec tamen demordent*. In Vetere Lexico in V. ἐπίβλημα affertur hoc ex Galeno. Μὴ γυμνὸς κομίζεσθαι, ἀλλ' ἐπιβεβλημένος σινδόνα μὴ ψυχρὰν, ἢ ἕτερον ἐπίβλημα. *Ne nudus bajuletur, ſed ſindone non frigida* (i. e. *byſſina*: nam ceteroqui quae linea eſſet, non poterat non eſſe frigidior) *aliove ſtragulo injecto*. Vbi, credo, de aegroti vectatione agebat Galenus. Ex Herodoti & Galeni verbis plane vides, antiquos cubitum petentes conſueviſſe ſuper nudum corpus ſindonem (id Italis *lenzuolo* dicitur) injicere. Hinc ſiquid accideret, quod eos cogeret, ſe ex lecto prorſpere, ſindone ſuper nudo amicti procedebant. Quare ne dubita, quin hic adoleſcens, audita, dum jaceret, CHRISTI prehenſione, injecta nudo corpori ſindone, uti in talibus fieri moris erat, ad JESVM perreptaverit. Ceteroqui apud antiquos non inuſitatum, nec indecorum erat, exteriora indumenta (praeſertim quum pallia apud Hebraeos pluresque alios quadrata eſſent, ut & ſindones) quae interdiu geſtarent, noctu ſibi jacentibus injicere. Apud Home-

(1) In Gloſſis ſic legitur: Σινδὼν, *Tunica lintea*. At *Sindonem* nihil minus quam tunicam fuiſſe, apparet tum ex Jud. XIV. 12. 13. 19., tum Mar. XIV. 51. & aliis locis. Videtur Gloſſographo non ſemel, ut alibi obſervavi, Heſychius fraudi fuiſſe: in quo ſic reperitur Σινδὼς· χιτῶνας σινδόνας. Sed aliud eſt Σινδὼς (cujus accuſ. σινδῶ) aliud σινδών; ac videtur is locus ſic eſſe legendus: Σινδὼς. χιτῶνας σινδονίτας. Vult σινδὼν eſſe *tunicam e ſindone confectam*; ita ut σινδὼν ſit materiae nomen. Vide cap. ſeq. ubi de τελαμῶνι σινδονίτῃ.

(2) Qui tradunt in *Menach.* fol. 41. 1. *Sindonem aeſtati, Saraballum* (vox eſt Chaldaica סרבל *Sarbal*, a verbo *Sarbel*, *Operuit*, quod pallium aut chlamydem ſignificat) *hiemi convenire*: utique quia illa linea & tenuior, hoc craſſius.

Homerum χλαίνας (laenas) quas exterius indumentum crassiusculum fuisse non est dubium, millies memini dormientibus stratas. Hinc in supra adscripto Herodoti loco ἱμάτιον straguli usum praebet.

C A P. V T. III.

De sepulcrali sindone sive de tela sindonite (Ad Marci XV. 45. & parallelos locos).

JOseph autem mercatus Sindonem, & deponens eum involvit Sindone] Idem & in Matthaeo reperies XXVII. 59. *Joseph involvit illud in Sindone munda*(*): & in Luc. XXIII. 53. *& depositum involvit Sindone*. At Joannes XIX. 40. tantum ὀθονίων i. e. fasciarum meminit. *Ligaverunt illud* (Corpus Jesu) *linteis* (Gr. ὀθονίοις, quod *fascias* sive lora lintea significat) *cum aromatibus*. At idem praeter *linteamina* seu *fascias*, etiam *sudarium* ad obnubendum caput agnovit XX. 5. 6. *Vidit* (Petrus.) *linteamina posita, & sudarium quod fuerat super caput ejus, non cum linteaminibus positum, sed separatim involutum in unum locum*, Sic etiam in Lazari historia Jo. XI. 44. *Et statim prodiis qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis* (Gr. κειρίαις, quod est fasciarum nomen, ut infra ostendam) *& facies illius sudario erat ligata*. Cur ergo Joannes in Lazari & Christi historia Sindonem praeterivit? aut cur Evangelistae ceteri ὀθόνια seu κειρίας i. e habenas aut lora lintea, cur sudarium praeteriverunt? Fallor? an trium Evangelistarum *Sindon* duo haec complectitur, tum sudarium, tum etiam & taenias: quae duo sigillatim Joannes commemoravit?

Rem ita esse constabit; si, quid sint fasciae sepulcrales, prius edocuero. Non aliud erant, quam *Sindon* in segmenta atque taenias scissa. Testis ejus rei perquam idoneus prodeat Herodotus, qui in Euterpe cap. 86. ubi de Aegyptiorum cadaverum pollinctura, sic posuit: Κατειλίσσουσι πᾶν αὐτοῦ τὸ σῶμα ΣΙΝΔΟΝΟΣ βυσσίνης τελαμῶσι κατατετμημένοισι. *Totum ejus corpus fasciis ex byssina SINDONE conscissa redactis involvit*. Hinc fasciae hujusmodi omnes, tum quae ad deliganda cadavera, tum quae medicis, tum etiam quae ad lectos vinciendos usui essent, κειρίαι appellabantur. Cur? Nimirum a verbo (**) κείρω i. e. *scindo* sic dicebantur; eo quod κειρίαι illae ex dissecta particulatim sindone redigebantur. Ex Herodoto modo didicimus ad deligandum cadaver sindonem in κειρίας (*institas*) fuisse comminutam. At idem ad deliganda vulnera idem factitatum tradit in Polymnia cap. 181. ubi saucium Pytheam, virum fortissimum, admiratione virtutis Persae hostes servare conantur. Οἱ δὲ Πέρσαι περὶ πλείστου ἐποιήσαντο, σμύρνῃσί τε ἰώμενοι τὰ ἕλκεα, καὶ σινδόνος βυσσίνης τελαμῶσι κατειλίσσοντες; *Quem Persae plurimo in honore habuerant, myrrha medentes vulneribus, & sindonis byssinae segmentis illa deligantes*. Atque hic est τελαμὼν σινδόνινος (*fasciola ex sindone confecta*) cujus meminit inter ἰατρικὰ ἐργαλεῖα Pollux IV. 181. Sed & Scholiastes Euripidis scripsit: Τελαμῶνας· τὰ ῥάκη, ἃ φαμεν ἐπιδέσμους. *Telamones sunt panniculi, quos vocamus* ἐπιδέσμους [i. e. *lora ad obligandum*]. Ac τελαμῶνας quidem & vulnerum & cadaverum vincturis communes fuisse, declarat etiam epigramma in II. Anthol. περὶ τοῦ ἐνταφιαστοῦ, qui quos furabatur τελαμῶνας ἀπὸ τῶν νεκρῶν, mittebat chirurgo ad deliganda vulnera. Sed ut redeam ad τελαμῶνα σινδόνινον: ejus alibi quoque. Jul. Pollux. VII. 72., ubi de *sindone*, sic meminit, ut tamen quid propric ibi intelligat,

 non

(*) Sicut ỳ. seq. In monumentum novum illatus esse Christus narratur, sic & hic σινδόνα καθαρὰν novam intellige. Id quod Marcus XV. 46. apertissime demonstrat, dum Josephum mercatum esse sindonem dicit: neque enim mercari necesse fuisset, nisi καινήν. Nam sindonas in humanos usus adhibitas plures, opinor, Josephus domi habebat. Sane Romani toga nova mortuos induebant, dum efferentur. Vide quae alibi diximus quid illud sit, quod Paullus J. C. usurpat *togam in funus dedicare*. Apud Hom. hymno in Apoll. XI. 121. Apollinem Deae Σπάρξαν ἐν φάρεϊ λευκῷ λεπτῷ νηγατέῳ, *Fasciaverunt in veste candida, tenui, nova*.

(**) Mirum videri possit, hoc vocabulum cum H reperiri scriptum in Hesychio. Ait enim: Κηρίαις. ἐπιδεσμοῖς ἐσπαργανωμένοι: Verum heic Hesychius sine controversia spectavit ad Jo. XI. 44. ubi dandi casu plurali id nomen legitur, & quidem in Alex. & Selden. 4. (ut est apud Millium) cum eadem vocali, sic κηρίαις. Sunt & Κηρίαι *lumbrici lati* in Erotiano per eumdem errorem, scripti: At ejus scripturae ut etymon traderet. Hesychius; scripsit ἐπιδετάρια &c. ut sit a Κὴρ & Ἐπιδετάρια pro fasciis legi non semel apud Euthymium. Verum non est dubium, quin recta scriptura sit per diphth. ει a κείρω, uti dixi. Ergo Κειρίαι & fascias sepulcrales notat, ut Jo. XI. 44. (sic appellatas, quia ex sindonis segmentis fierent, ut ex Herodoto & Polluce demonstravi) & fascias quibus lecti constringebantur (uti patet ex Aristophanis, & Pro-

non clare indicet. Vide (3) locum.

Ergo, si me audis, quum Marcus Josephum mercatum sindonem dicit, *Sindonis* nomine materiam intellige h e telae lineae tenuissimae (nam *sindon* olim tenuitate potissimum celebrabatur ut hodie apud nos l' *orletto*) volumen. Ex ea informi tela (*informem* dico; quia sindon etiam quum exterius indumentum est, aut lecti stragulum, non aliud quam quadratae formae amiculum erat) partem pro sudario ad velandum caput reservavit; ceteram sindonem in κειρίας i. e. *taenias* dissecuit, quibus conditum CHRISTI corpus obvolutum constringeret. Hinc intelligis, cur tres Evangelistae *Sindonis* tantum meminerint, Joannes vero nulla sindonis mentione facta ὀθόνια (*linteamina*) & σουδάριον *Sudarium* memoret: nam illi tres de telae genere, quod esset omnium praestantissimum, sollicite meminerunt: Joannes, quos in usus tela illa impensa esset, exposuit.

Atqui si sic res habuit: quid fiet, inquies, *Sacra Sindone*, quam hodiedum alicubi sanctissime colunt? Nolo in tantum κειμήλιον, cuiquam per me veneratio decedat. Tantum de nomine lis erit; nam quam *sanctam sindonem* vulgo appellant, malim sacrum *sudarium* appellari. Nam fuit certe aliquis praeter *fascias* latior pannus, quo Christi corpus & praecipue caput ἀμέσως involvebatur; super quem deinde (ὀθόνια) habenae injiciebantur. Sane enim, quia pollinctura apud Aegyptios medicorum opus erat; sicuti in chirurgica deligatione vulneri pannus prior admovebatur, tum fasciae injiciebantur; eodem modo & (ταριχείαν) *condituram* processisse & substratum taeniis linteum latius non dubito. Rem igitur ipsam adeo non nego, ut potius confirmem. At illum pannum, quo ἀμέσως Servatoris corpus contingebatur, *sindonem* appellari veto; nisi si forte de telae genere quaestio incidat. Error vocabuli ex tribus Evangelistis non bene intellectis natus est, qui certe quum *sindonis* meminerunt, non lintei formam, sed materiam seu telae genus nobilissimum indicarunt, ex qua linteamina illa constarent: At Joannes qui accurate lintea omnia recensuit, non aliud memorat, quam ὀθόνια (quod diminutivum vocabulum dumtaxat fasciolas & linteas habenas notat, uti seq. cap. demonstrabitur) & σουδάριον *sudarium* ad obnubendum caput. Qui etiam in Lazari historia non aliud quam κειρίας *taenias* & *sudarium* posuit. Quare *sindonem* apud Joannem nusquam vides; nec fuit certe alius laxior pannus praeter *sudarium*; quo tamen non tantum Christi caput sed & corpus ἀμέσως tegebatur. Et certe σουδάριον *sudarium* cujuscumque originis (4) vocabulum fuerit, noli sic mente concipere tamquam bipedale linteum ad Italici *Faciolettì* mensuram. Longe id laxius erat, quantum ex Chaldaeo interprete (5) ad Ruth. III. 15. intelligo, & tale certe quod posset corpus obtegere. Haec quum scribo, incidi in Bedae libri

verbiorum Salomonis locis infra addacendis) & quibus vulnera deligabantur ex Herodoti Polymnia.

(3) Pollucis locus VII. 72. sic habet: Σινδὼν ἐστὶ, Αἰγυπτία μὲν, περιβόλαιον δ' ἂν εἴη, τὸ νῦν δίκροσσον καλούμενον· εἴρηται δέ πυ καὶ τελαμὼν σινδονίτης. Locus est non facillimae intelligentiae, qui sic verti potest: *Sindon est* (si locum spectes) *Aegyptiaca: genus autem operimenti facile illud fuerit, quod nunc* Δίκροσσον *vocatur. Est ubi* τελαμὼν σινδονίτης (fascia ex sindone confecta) *usurpatus reperiatur*. Quod Σινδόνα genus περιβολαίου esse dicit, significatu ancipiti περιβόλαιον usurpavit, tum ut amiculum, tum ut stragulum notet. Nam apud eumdem grammaticum X. 42. περιβόλαια sunt *stragula*, & VII. 46. Χλαῖνα non tantum amictus est, sed & ἐπικοίτιον περιβόλαιον, *operimentum cubitorium*. Ergo & Sindon fort. utroque sensu Περιβόλαιον (*operimentum*) Polluci dicitur: nam & revera utrumq. praestabat usum. Conjicit autem grammaticus *sindonem* non aliud esse, quam quod suo tempore Δίκροσσον nuncupabatur. Δίκροσσον est aliquid utrimque fimbriatum, quod latine *Bicerre* dictum fuit (in Philoxeni Glossis legitur: BICERRES: Δίμαλλοι, ΔΙΚΡΟΣΣΟΙ) credo quod antiquitus & *cerrus* & *cirrus* diceretur. Intelligit omnino Pollux linteum Pelusiacum *cirris dependentibus*, quod describit Phaedrus ... *Ex alticinctis unus atriensibus, Cui tunica ab humeris linteo Pelusio Erat destricta, cirris dependentibus*. Male Vossius in Etym. in V. *Cirrus* in hoc Phaedri loco cirros de tunica dependere jubet. Imo sicut apud Persii interpretem in loco quem ibi Vossius citat, *lacerna* & *pallium* (vestes utiq. exteriores) *cirrata* erant; sic & apud Phaedrum, non tunica, sed sindon sive *linteum Pelusium* Δίκροσσον (*bicerre*) fuit. Hunc atriensem servum Poëta *alticinctum* appellat, quia *ab humero* in oppositum latus balteo σινδόνι & *bicerri* destringebatur: sive quod tota sindon complicata (& ea quidem tenuissimae texturae erat) in usum cinguli cesserit; sive quod sindonis segmentum dumtaxat usum baltei praestiterit. Hinc non tantum fasciae sepulcrales & medicae, sed & is balteus utrinque cirratus (quo orientales hodieque uti videmus) τελαμῶνες σινδονῖται ex Pollucis mente dicebatur.

(4) De quo dicetur cap. seq.

(5) Vide caput seq. de hoc Ruthis loco.

libri de locis sacris cap 5. ubi sudarium capitis CHRISTI octo pedum fuisse scribit. Vide locum seq cap ubi plura de sudarii etymo & usu. Ergo, si sapis, linteum velamen, quod ἐγγίστα (*proxime*) corpus & caput Servatoris vinciebat, non *sindonem*, sed *sudarium* mecum, imo cum Joanne Apostolo, appellabis.

At enim, inquies, Joannes sudario *caput*, non etiam corpus obnuptit XX. 7. *& sudarium*, inquit, *quod fuerat super caput ejus*. Sed facilis est responsio. Nam Joannes praecipuum sudarii usum ostendit, ad obtegendum caput; praesertim quum capiti solum sudarium injiceretur, non item fasciae; at ceterum corpus & intime redundantibus sudarii appendicibus, & desuper fasciis obligabatur.

Postremo, si cui libeat CHRISTI intimum operimentum *Sindonem* appellare, non vetabo, sed non aliter, quam quemadmodum illud *sacram telam* aut *pannum* ex generali materiae nomine nuncupare liberum est. Quin & illud didici *Sudarium* antiquitus etiam (6) Σινδόνιον (quasi *factum de sindone*) nuncupatum fuisse. At quocumque nomine intimum Christi velamen appellaveris, nunquam efficies, ut illud ab Evangelistae Joannis sudario diversum fuerit. In quo tamen, fateor, non tantum recentiores interpretes adversantes habeo, sed & antiquos nonnullos, ut Severianum Gabalitanum (7) & Euthymium Zigabenum: qui praeter sudarium & linteamina, etiam sindonem agnoscunt. Sed quae hujus capitis initio adduxi, satis ostendunt *Sindonem* apud Evangelistas materiae sive texti linei dumtaxat nomen esse, ex quo & taeniae ad vinciendum corpus, & ipsum sudarium redacta fuerint. At sudarium erat latius, quam vulgo creditur, velum, quod & corpori obtegendo sufficeret. Atque haec de *sindone* vulgo credita CHRISTI Servatoris: nunc de sudario.

CAPUT IV.

De Sudario CHRISTI. Ad Jo. XI. 44. XX. 7.

§. I.

De sudarii etymologia.

SVdarium Latinam esse vocem, a verbo *Sudo* factam, consentiunt nostri aevi philologi principes. Salmasius, Grotius ad Jo. Vossius in Etymol. aliique. Hos si audimus, ea vox e Latio non in Graecum modo sed & in Caldaeam Syrumque sermonem (quippe quum in Targumim, & in Evangeliis Syriacis reperiatur) transfusa fuit. Itaque viris doctissimis Nonnus Panopolita ludibrium debuit, quando in Joannis Paraphrasi Σουδάριον Syriacam vocem esse docuit, tum ad Jo. XI. 44. ubi posuit.

> Καὶ λινέῳ πεπύκαστο καλύμματι κυκλάδα κόρσην,
> Σουδάριον τόπερ εἶπε Σύρων στόμα.
> *Tegmen opacabat lineum cui verticis orbem,*
> *SVDARIVM ore Syro quod dicitur.*

tum etiam Jo. XX. 7. ubi ait:

> Σουδάριον τόπερ εἶπε Σύρων ἐπιδήμιος αὐδή.
> *Quod vulgi ore Syri Sudarion appellatur.*

Atqui injuste atque inscite agunt, qui eruditum scriptorem, antiquitatis orientalis non incallidum, indicta causa, arguunt inscitiae; quem non est verisimile, semel atque iterum Syriacam *Sudario* originem fuisse adserturum, nisi id probe tenuisset. At qui e Latino hanc vocem non tantum in Graecam linguam, sed & in Chaldaeam atque Syram admittuntur transvehere: exponant, rogo, qui fieri potuerit, ut veteris comoediae auctor Hermippus *Sudarii* vocem, si quidem Latina fuisset, usurpaverit; aut quando auditum fuerit, veterem comoediam produxisse in scaenam Latinas voces? At de Hermippo quod dixi, testatur Moeris

(6) Hesychius in Ἡμιτύβιον ait, idem esse ac σινδόνιον δίκροσσον. At Ἡμιτύβιον ex Polluce VII. 71. idem quod Σουδάριον. Ergo & Σινδόνιον idem quod *sudarium* erat. Adde quod ubi Xiphilinus (ex Dione utiq.) de Nerone dixit: τοὺς δὲ βουλευτὰς, χιτώνιόν τε ἐνδεδυκὼς ἄνθινον, καὶ σινδόνιον περὶ τὸν αὐχένα ἔχων, ἠσπάζετο, *brevi tunica picta indutus, ac* σινδόνιον (i. e. sudarium) *circa collum habens senatores salutabat*: in eadem re Suetonius Nerone cap. 51. pro σινδόνιον *sudarium* usurpaverat: *Ac plerumque synthesinam indutus, ligato circum collum sudario, prodierit in publicum, sine cinctu & discalceatus.*

(7) Severianus Gabalitanus ad finem or. V. *de mundi creatione* (to. 27. Bibl. PP. pag. 120. E.) quaerit cur duo illi discipuli *linteamina & SINDONEM* (quod de suo addit, nam in Jo: de *sindone* nihil) *in una viderint parte, sudarium vero in alio seorsum loco*. Euthymius quoq. ad Joannem ὀθόνια (*linteaminum*) non'ine *sindonem* quoque intelligit: male; siquidem ex sindone sive tela ab Josepho empta linteamina illa, ut & sudarium, concinnata fuerant.

Moeris Atticista in Lexico, ubi ait: Σαδάριον. Ἕρμιππος. τὸ ὑφ᾽ ἡμῶν Σουδάριον. H. e. *Σαδάριον. Hermippus* (vocat) *quod nos hodie* Σουδάριον. An non id argumento est, in veterem Graeciam aeque ac in Latium, vocem *Sudarium* ex oriente tamquam ex uno fonte, per diversos tamen rivulos, traductam fuisse? Nam in Graeciam potuit ea vox ἀμέσως (*proxime*) e Syria manare per imperii Macedonici tempora: at in Latium eadem dictio per Hispanos Phoenicum ἀποίκους (*colonos*) meo judicio manavit. Inter Tyriorum in Hispania colonias, quin Saetabis sit numeranda, numquam dubitavi. Nomen ipsum & Syriacum est, & ejus urbis artificio apprime consentaneum; nam venit a שתא *sheta*, quod Caldaice *texendi* verbum est (nam ultima syllaba BIS erat Latina desinentia peregrini nominis) nim. quia Saetabis & lini praestantia, & λινουργίᾳ (*linteario opificio*) celebrabatur. De lino Plinius qui XIX. 1. *Saetabis linis* in Europa primas deferri prodidit. De arte lintearia Silius III. 373.

Saetabis & telas Arabum sprevisse superba,
Et Pelusiaco filum componere lino.

Inter lintea autem opera, quae Saetabi conficiebantur, eminebant maxime *Sudaria*, quae & Romam advehebantur, quod Catullus in Asinium testatur:

Nam Sudaria Saetaba ex Iberis
Miserunt mihi muneri Fabullus,
Et Verannius. . . . .

idem quoque ad Thallum:

Remitte pallium mihi meum, quod involasti,
Sudariumque Saetabum . . .

Ac nemo ignorat, quae indumenta ex peregrinis locis Romam afferebantur, ea non Latialibus, sed ipsis peregrinis vocibus appellata fuisse: quarum vocum supervacaneum est indicem pertexere, quum nihil sit in re vestiaria crebrius. Ergo Saetaba lintea, non Romanae *sudarii* nomen adsequebantur, sed in ipsa Saetabi appellatione αὐτόχθοσι (*indigena*) dicebantur *Sudaria*. Quod nomen Poehenicium sive Syriacum atque Chaldaicum est.

Nam a Chaldaeo סדר *saddar*, *ordinavit*, *disposuit*, fit סודרא (quod nomen Chaldaice quidem in Targumim *Sudara* pronuntiatur; at in Syriaca Joannis & Actorum translatione *Sudoro* effertur; quia Syris Kamets ut O sonat) sive quia in omni textura tum trama, tum & subtemen suos *ordines* ac filorum in rectum & transversum *dispositiones* habet; sive quia peculiare erat lintei genus, quod quibusdam filorum ordinibus distinctum esset, ac veluti virgatum, quod hodie vocamus *listato*. Et ceteroqui crediderim ab initio id nomen magis notasse telae genus, ac peculiarem ejus pertexendae rationem, quam lintei formam ac mensuram ad talem usum accommodatam. Catullum ipsum, (ante quem nemo, quod sciam, *Sudarii* nomen usurpavit) non de *Sudore* abstergendo cogitasse, sed Saetabam telam prae oculis habuisse, haud aegre crediderim. Etenim *Sudarii* nomen cum ipsa tela Saetaba in urbem commigraverat.

Traditae hactenus *Sudarii* etymologiae multa adversantur: primum quod in Glossis, & apud Pollucem Σουδάριον (8) & Καψιδρώτιον, (quod nomen *sudoris exceptorem* significat) sunt synonyma; deinde quod Quintilianus VI. 3. dixit: *Quum reus agente in eum Calvo, candido frontem sudario tergeret*: postremo quod Appuleius in Apologia (ubi crimen sudarii, in quo sacra magica involuta calumniabantur, diluit) pag. 493. (Paris. 1688.) in sudarii etymo lusit in hunc modum: *Quantique sudores innocentibus hoc uno sudariolo* (de quo calumniabantur) *adferantur*, *possem equidem pluribus disputare*. Vides hos duos scriptores sic in *sudarii* voce ludere, tamquam a *sudore* derivetur. Idem etymon apud (9) alios reperies. Ex quibus videtur confici *Sudarii* originationem ex Latio esse petendam; ac sicuti a sudando fit *Sudarius* apud Firmicum, is nim. qui sudare assolet; sic indidem esse & *Sudarium*.

Sane ad has rationes atque scriptorum loca intuenti mihi videbar rem sic posse componere

(8) In Onomastico vetere legitur: *Sudarium* Καψιδρώτιον. Pollux quoque VII. 71. Καψιδρώτιον & Σουδάριον, tamquam synonyma recenset. Verum de Καψιδρωτίῳ infra §. 2. ostendam, ea voce proprie *indusium* significari, quo sudor excipitur, non quo abstergitur, ac fort. idem quoque & *Sudarium* appellatum fuerit. Sed de his vide §. seq.

(9) Beda in Collectaneis ad finem tom. 3. pag. 665. inter sacerdotalia indumenta refert *mappulam* (vulgo nunc *manipulum*), quod aliter *sudarium* appellat, non aliunde quam quia eo *tergitur sudor*. Eadem vocabuli originatio est apud Perottum; ut Vossium & alios recentiores taceam. Qui Vossius in II. de vit. serm. 4. etiam Petri Blesensis auctoritate utitur, qui *sudarium* (vulgo *manipulum*) ex eo dictum ait, quia *Quondam messores ob sudorem detergendum zonae alligatum sudarium portabant*. Sed delicatulos istos messores ne fando quidem audivi. Nec ista tanti sunt.

ponere, ut *Sudarii* vox & in Latio αὐτόχθων (*indigena*) & eadem, ac multo magis, Syriaci soli fuerit: sic ut, utrobique id vocabulum patrias sibi origines adserens, utriusque civilitatis jura sibi suo jure vindicet. Quo id pacto, inquies? Plane idem vocis hujus, ac alterius *Mensura*, fatum fuisse suspicabar. *Mensura* & Latine & Hebraice eâdem notione usurpatur; ac sua nihilominus ac nativa in utroque sermone constat origo: nam Latinis *Mensura*, est a *Metior*: at Hebraicum משורה *Mesurah* est a שור *fur*. Sic quoque Latinis *Sudarium* a sudore quem detergit, dicetur: at Chaldaeum סודרא *Sudara* est a סדר *Saddar*, *ordinavit* h. e. ab ordinandis in textrino filis. Sic equidem initio iniveram rationes.

Verum quae modo scriptorum loca pro originatione latina ultro congessi, non tanti facio, ut de sententia deducar. De Καψιδρωτίῳ vide §. seq. ex quo intelliges Καψιδρώτιον & comoediae Σουδάριον indutia fuisse, non ἐκμαγεῖα ad detergendum sudorem. Restant Quintiliani & Appuleii loca; quibus facillimum fuit in peregrino vocabulo tanquam Latinae originis ludere, eique Latinas origines accommodare: quod Graecis aeque ac Latinis scriptoribus ad nauseam usque facere sollemne fuit. Quid quod *Sudarium* nihil minus, quam ad extergendum sudorem, sed sive ad velandum caput valebat, sive interulae usum praestabat? De quo in sequentibus disputabitur.

Postremo, si *Sudarium* vox Latina & indigena fuit; cedo, quis ante Catullum usurparit? nam Catullum non moror, qui *Saetaba* & *Saetabum* quum voci addidit, eo ipso peregrinitatem nominis, aeque ac lintei, praesetulit. Et quidem apud Festum de *Sudario* altum est silentium. M. Varro in IV. de L. L. (pag. 32. edit. Amstel. 1623.) ubi totus est in vere Latinis vocibus linteorum ac vestium (nam nullum ibi peregrinum est vocabulum) nihil de *Sudario* affert. At fuerat ei causa, cur de eo diceret, quia plura affert amiculorum Romana nomina, quibus caput obvinciretur, & *Reticulum*, & *Capital*, & *Mitram*, & *Ricam*. At ultimum vocabulum exotico *Sudario* respondebat (utriusque enim usus erat ad velandum caput) ne sic tamen de *Sudario* meminit. cur? quia Latinum non erat; sed Ibericum. At dicat aliquis, ex Varronis silentio non recte colligi, *Sudarium* Latinum non esse nomen. Sed Nonius opinor quaestionem hanc profligabit. Is cap. XIV. quod totum est de vestium Latinis vocibus, *Sudarium* quidem in eum censum non retulit; imo sic retulit, ut idem novitatis arguat. Varro dixerat: *RICA a RITU; quod Romano RITU sacrificium feminae quum faciunt, capita velant*. Nonius de eodem vocabulo sic posuit: *Rica est, quod NUNC sudarium dicimus*. Quid ais Noni Marcelle? tua ne primum aetate, SUDARIUM in usu esse coepit, quod nomen scimus Catullum ante annos quingentos adhibuisse? Verum Catullus nomen illud ut peregrinum adhibuerat, emollieratque addita patria: mox idem nomen labente latinitate, jura civitatis est assecutum, & in RICAE jam intermortuae vacuam hereditatem invasit. Atque ob eam caussam scripsit Nonius: *RICA est, quod NUNC Sudarium dicimus*. Aevo Catulli illud tantum *Sudarium* appellabatur, quod Saetabi afferebatur. Id telae genus quia tegendo capiti commodum visum fuit, hinc omne linteum, unde unde adveheretur, quod caput velaret, *Sudarium* appellari coepit, abolito *Ricae* vocabulo.

§. II.

De Pollucis Σουδαρίῳ, Καψιδρωτίῳ, & Ἡμιτυβίῳ.

In Vetere onomastico legitur; *Sudarium*, Καψιδρώτιον. Pollux etiam VII. 71. testatur, suo tempore Σουδάριον fuisse appellatum quod in media Comoedia Καψιδρώτιον dicebatur. Pollucis locus infra adscribetur. Quocirca non puto posse nos melius assequi Graeci Σουδαρίου *Sudarii* formam ac notionem, quam si Καψιδρώτιον quid fuerit, exploremus. Καψιδρώτιον est a verbo Κάπτω, & ἱδρώς. Κάπτω autem non tantum significat *Comedo* (quam solam huic verbo notionem H. Stephanus, & lexica attribuunt) sed etiam *Excipio*. Imo ab *excipiendi* notione, quam primariam statuo, manavit *manducandi* altera; quia intro *admittere* sive *accipere*, id demum *comedere* dicitur. Jampridem de *excipiendi* significatu monuerat Hesychius; nec tamen lexicographi animum adverterant. Hesychius: Κάπτοντες· ἀποδεχόμενοι, ἐσθίοντες· Ait participium Κάπτοντες exponi debere *excipientes*, aut *comedentes*. Sed & Latinum (10) *Capsae* nomen a Κάπτω est, quatenus

(10) Latinum *Capsae* nomen sive a *Capso* (Festus: *Capsit*, *prehenderit*) sive a Graeco Κάμψα (idem Festus: *Capsae a Graeco appellantur*: *hos illi Κάμπτας* [fort. Κάμψας] *dicunt*) dici volunt: aut vero a Κάπτω, *comedo*, ut, inquit Vossius, *notet id, in quo cibi reponuntur*. Parum accurate omnia. Nam verum est, & Latinas voces *Capis*, *Capsa*, *Capsus*, & Graecam Κάμψα, imo & Κάψα (nam & sine μ reperitur: Suidas: Κάψα, κίστη καὶ θήκη) omnia esse ab uno verbo

tenus significat ἀποδέχομαι, *Admitto*. Ergo Καψιδρώτιον non id est (quod vulgo sibi persuadent) quo sudor ἀπομάττεται (*extergitur*) sed *id quo sudor excipitur*. Itaque *sudoris exceptorem* possis interpretari. Ea definitio interiori lineae tunicae, quam Latini *Intusium* aut *Indusium*, sive *Interulam*, Graeci vero χιτωνίσκον vocabant (vulgo *camicia*) pulchre convenit: quia id est praecipuum indusii officium, sudorem excipere, quo simulac maduit, altero inducto indusio, mutatur. Non me falsum in definiendo Καψιδρωτίῳ fuisse, Hesychius fidem faciet, apud quem legitur: Καψιδρώνιον (Cor. Καψιδρώτιον) εἶδος χιτωνίσκου i. e. *genus* est *indusii*. Non absolute *indusium* interpretatur, sed *genus indusii*. Cur? quia fort. non aliud erat quam, *l'Asciugatojo*(11) quod apud nos Capuccini usurpant, quod lineam ἐξωμίδα (h. e. *exomidem*, sive *colobium*, aut *scapulare*) appellare possis, non manicatam, ex duplici linteo aptam, quorum alterum in posteriora rejicitur, alterum anteriora tegit. Id quoque si Σουδάριον *Sudarium* appellaveris, Polluce judice non errabis, apud quem, (ut & in Onomastico vet.) Καψιδρώτιον & Σουδάριον sunt synonyma. Accedit quod eo capite Pollux non de mappulis aut mantelibus, sed de lineis vestibus (quae inducantur corpori, non quae frictione abstergeant) agit, ejusque generis sunt praecedentia vocabula. Quare ne dubita; & Καψιδρώτιον & Σουδάριον esse apud Pollucem genus indusii tale, quale descripsimus. Ceterum in eo quod Καψιδρωτίῳ, sui temporis Σουδάριον respondere fecit, putavit fort. grammaticus, hoc a *Sudore* nomen accepisse: haud dubie quia cui orientalis originario lateret, de Latina subiit cogitatio. Atque haec de Pollucis Σουδαρίῳ & Καψιδρωτίῳ.

Verum cur non totum Pollucis hunc locum in medium produco? Is lib. VII. cap. XVI. quod inscribitur περὶ λινῶν ἐνδυτῶν (*de lineis vestibus*) ubi de Atheniensium linea, ac deinde de Calasiri, & Phosone (eae sunt Aegyptiacae lineae tunicae: de *Phosone* sive potius *Phassone* vide quae copiose disserui in Diss. *de tunica Phassim* ad Gen. XXXVII. 3.) dixisset, haec deinde subnectit: Τὸ δὲ Ἡμιτύβιον, ἔστι μὲν καὶ τοῦτο Αἰγύπτιον· εἴη δ' ἂν κατὰ τὸ ἐν μέσῃ κωμῳδίᾳ Καψιδρώτιον καλούμενον; ὃ νῦν Σουδάριον ὀνομάζεται. h. e. *Sed &* Ἡμιτύβιον (Hemitybium) *ipsum quoque est Aegyptiacum, ac ferme responderis ei, quod in media comoedia* Καψιδρώτιον (i. e. sudoris exceptor) *vocatur, quod nunc Sudarium dicitur*. Hoc sane vocabulum in nonnullis Pollucis heic, & Pluti Aristophanei v. 729. exemplaribus, ac bis in Aretaeo legitur cum inserto M Ἡμιτύμβιον. Quae si vera erat lectio; poterat *sepulcrale sudarium* (cujus gratia haec instituta est disputatio) significari: nunc veram scriptionem esse sine inserto M, Suidas me docuit, qui unum ab altero sic distinguit, ut Ἡμιτύβιον sit Δίκροσσον i. e. *Sudarium utrinque fimbriatum* (de quo & Aristophanis locum affert) Ἡμιτύμβιον δὲ ὁ μικρὸς τάφος, *Hemitymbion autem sit parvus tumulus*. Ceteroqui in peregrinis vocabulis librarii, (saepe & ipsi grammatici aut scriptores) litterulam addere aut detrahere sollemne habuerunt, quo ea minus peregrina viderentur: ut heic commodum fuit ad ΤΥΜΒΟΣ referre vocem, quae sine M ad nullum thema reduci poterat.

Atque heic non ingratum lectori futurum spero, si quid post veteres grammaticos de voce Ἡμιτύβιον statuendum censuerim, in medium afferam. Hesychius: Ἡμιτύβιον· λινοῦν ἔνδυμα, ἢ σινδόνιον δίκροσσον· i. e. *Hemitybium est lineum indumentum, aut sindonium* (i. e. *Sudarium*: jam alibi ostendimus σινδόνιον esse σουδαρίῳ synonymum) *utrinque fimbriatum*. Aristophanis quoque Scholiastes infra adscribendus Ἡμιτύβιον interpretatur Σουδάριον. Ergo ex Polluce, & Hesychio vides, synonyma fuisse Ἡμιτύβιον atque Σουδάριον, utrumque vero tunicae lineae genus fuisse. Nec aliud Damascii locus suadet apud (12) Photium, ubi Ἡμιτύβιον inter indumenta corporis recensetur. Nec aliud postremo ejusdem vocis ἐτυμολογία suadet, quam in Graeco frustra reperias, (nisi in priore compositionis parte) at Arabice *Tub* (13) *vestem* ac *tunicam* significat.

Sed tamen sunt quae aliud suadere videantur; quae proinde heic expendere necesse fuerit. Ac primum in Aristophanis Pluto V. 279.

verbo Κάπτω, quod Hesychio est ἀποδέχεσθαι, & Etymologo est χωρεῖν.

(11) Capuccini linea indusia manicata non usurpant, sed tamen loco indusii in duplicem lineum pannum in humeris dumtaxat consutum inserunt caput, idque vocant *L' Asciugatojo*, quia ubi sudore maduit, eo sublato alium induunt.

(12) Apud Photium in fine pag. 1063. Damascius in vita Isidori philosophi narrat, sibi in somnis humani quid patienti maduisse (inter cetera quae ibi numerat) ἡμιτύβιον. Ex quo colligere licet ἡμιτύβιον fuisse tunicae genus. Verum de hoc Damascii loco vide quae dixi in Diss. *De tunica Phassim* ad Gen. XXXVII. 3.

(13) Arabice טוב cum ת superne punctato (quod *Tabub* Arabice pronuntiatur, sed ab aliis *Tub* effertur) significat tunicam, vestem, linteum.

v. 729. Aesculapius *καθαρὸν ἡμιτύβιον λαβὼν, τὰ βλέφαρα περιέψησεν*, h. e. *mundo hemitybio accepto* (Pluti) *palpebras absterfit*. Non ergo tunica erat, sed linteum ad tergendum. Ibi Scholiastes: Ἡμιτύβιον ἀντὶ τοῦ Σουδάριον. Idem esse ait ac *Sudarium*: quod rectum est. Deinde: Ῥάκος ἡμιτριβὲς, i. e. *frustum* aut *panniculus semidetritus*: putavit enim Ἡμιτύβιον & Ἡμιτριβὲς ut sono affinia, sic & notione esse synonyma; cui grammatico fort. & Hippocrates non intellectus imposuit. Pergit. *Λινοῦν τι, οἷον ἐκμαγεῖον*, *lineum quiddam, veluti id quo tergitur*. Atqui non erat id ἡμιτυβίῳ proprium, sed accessorium. Addit Poëtriae locum: Καὶ Σαπφώ· Ἡμιτύβιον σταλάσσον (corr. στάλασσον) *Sappho. Hemitybium stillans*. Postremo: *ἢ δικροσσον φακιόλιον*, *aut* (est) *utrinque fimbriatum* (14) *phaciolium*. Ex hac plurium expositionum (ex pluribus credo grammaticis) συναγωγῇ prima illa de *Sudario* vera est: nam ceterae sunt posterioris aevi, quando *Sudarium* putabatur idem esse quod ἐκμαγεῖον.

Accedo ad Hippocratem, qui Ἡμιτύβιον bis usurpat; nam p. 480. 40. ait: *Quod si balneo & tepefactoriis angatur, nec ea ferat*, *προσφέρειν αὐτῷ ῥάκεα ἡμιτυβίου*, *admovendi sunt panniculi ex hemitybio, & aqua madentes, ad pectus & dorsum sunt adhibendi*. Rursus in *de Artic.* in fractas nares *ἄχνην τὴν ἀφ' ἡμιτυβίου* i. e. *derasam lanuginem*, (si novum hemitybium intelligimus) aut *linamenta* (si vetus) *hemitybii*, immittitur. Ex his, fateor, nihil deduci potest, cujus formae hemitybium fuerit; nam sive tunica, sive mappula fuisset, frusta inde decidi potuissent. At ex his Hippocrateis tamen, uti reor, Aristophanis Scholiastes suum ῥάκος ἡμιτριβὲς, de quo supra, inepte delineavit. Nec magnopere miror; quando & Galenus *hemitybium lintei frustum* esse dixit. Sic enim ille habet in exegesi vocum Hippocratis: Ἡμιτύβιον· ὀθονίου παχέος μέρος. At credo scripserat Galenus: Ἡμιτυβίου ῥάκεα, eaque interpretatur *Partem lintei densioris*. Nolo enim, quidquam de tanti viri existimatione decedere, quasi qui in τῷ Ἡμι putarit inesse *partis* significantiam.

Sicuti nec quidquam ex Aretaei verbis de hemitybii forma decerni potest; qui in I. curat. morb. diut. 3. ait: *Ἀνάτριψις αὖθις σκελῶν δι' ἡμιτυμβίων (cor. ἡμιτυβίων) τρηχέων μέσφι φοινίξιος*: *Rursus crurum frictio, cum hemitybiis asperis, ad ruborem usque*. Idem cap. 4. Hemitybii ex lino crudo contexti meminit: *ἀφ' ἡμιτυβίου λινοῖσιν ὠμοῖσι*. Ex Aretaeo & Galeno tamen intelligimus, & crassum fuisse id lintei genus, & asperum, ubi novum esset, & ex lino crudo contexi consuevisse.

Ex iis quae hucusque depromsimus, facile intelligitur, Ἡμιτύβιον tunicae lineae genus fuisse, aeque ac Σουδάριον, & Καψιδρώτιον. Et quidem vox est hybrida ex Ἡμι (*semis*) Graeco constans, & ex Arabico (credo & Aegyptio) תוב *Tub*, quod *linteum*, aut *vestem* sive *tunicam* designat. At aliquis ex me quaerat, quid prior compositionis pars in ea voce valeat. Nam si *Tub* est tunica, *Hemitybium* erit tunicae dimidium. Fuit sane, quum sic putarem, Hemitybium esse dimidiatam tunicam lineam, eamque ob causam similem fuisse *Sudario*. Id quomodo sit intelligendum, videbis in (15) subjacente adnotatione.

(14) Φακεώλιον, φακιόλιον, φακιώλιον, φακώλιον, est fascia, qua in orbem convoluta caput olim operiebant Saraceni, nunc Turci; quod *Tulipantum* appellat Leunclavius: vulgo apud nos vocatur *Turbante*. Cetera de φακιωλίῳ videantur apud Cangium in media Graecitate, quibus vix est ut quidquam addi possit. Fuere plures qui a φακεωλίῳ Italicum *facioletto* deduxerint; nam φακιόλιον explicatum etiam ἐκμαγεῖν *semicinctii* vicem praestabat. In Glossa interlineari ad Nanzianzeni carmina φακώλιον vox esse Αὐσον (Latinam ne, a FASCIA, intelligit, an Italicam *il Facioleto?*) dicitur; sic enim ibi Καλύπτρα exponitur.

Λεπταλέη δ' ὀθόνη τις ἀπείρονος ἀμφὶ καρήνας
Ἡὲ καὶ ἣν καλέουσι φακώλιον Αὔσονι φωνῇ.

Exstat in ejusdem Cangii supplementis.

(15) Quaeritur eccui usui tunica dimidiata fuisset? Tunicam illam integram ex duplici lineo panno connexam fuisse puto, quorum alter dorsum & posteriora velabat, alter in pectus & ventrem descendebat, ad colobii modum, quod manicis caruisse certum est. In Glos. G. L. Κολόβιον: *colobium, subucula*. Cassianus de habitu monachi cap. V. *Colobiis quoque lineis induti*: ex quo vides colobium nonnumquam lineum fuisse. At forma ea ferme erat, quam refert hodie monachorum *La pazienza*: sic enim in Italia id appellant: quod nomen utrum expresserint ex Horatiana *diploide* (vide Horat. I. Epist. 117. *Contra quem duplici panno patientia velat*: ibi Porphyrion *duplicem pannum* interpretatur *Diploidem*) ludens olim apud amicos dubitabam: ludens, inquam: nam ceteroqui *Diplois* veterum (cujus contrarium Ἁπλοΐς) et Homeri *χλαῖνα διπλῆ* (*laena duplex*) cujusmodi fuerit,

Verum re melius considerata, sic ineundas rationes putavi. Multa sunt textutae nomina, quae modo textum informe, quale ex textrino prodit, significant, modo & amiculum ex eo panno consutum. Purpura, byssus, sericum & alia plura sunt hujus generis. Nec aliter in re lintearia & *Sindon* & *Sudarium*, ut supra ostensum fuit, usurpatur: quae duo nomina quum proprie sint telae nomina, tamen & vestem (cuicuimodi fuerit) lineam notant. Tale quoque *Tub* Aegyptiacum fuisse puto. Ex Arabica lingua constat, TVB & linteam telam, & tunicam lineam significasse. At id telae genus densius fuisse ex Galeno didicimus, qui ὀθόνιον παχὺ appellat, idemque asperius exstitisse, modo ex Aretaeo intelleximus. Contingit autem in hujusmodi pannis densioris texturae, ut si quando aliquanto laxiores minusque exquisiti fiant, id addito SEMIS notetur.. Notum est Neapoli quid *Il Damasco dal mezzo Damasco* differat: illud ex praestantioribus filis contexitur magisque densatur, at hoc ex rudioribus filis ac laxioribus constat. Ergo & Hemitybium minus exquisitae telae genus erat, quam ipsum *Tub* Aegyptiacum. Sic quoque φάσσων & φασσώνιον, (& hoc quoque Aegyptiacum fuit) ubi minoris praestantiae erat, Ἡμιφασσώνιον appellabatur :- de quo diximus in fine Diss. *de tunica Phassim* ad Gen. XXXVII. 3. ejusdem fort ingenii sunt & sequentia vocabula Ἁπλοΐς, Διπλοΐς, Ἡμιδιπλοΐδιον, Ἁπληγίδες, Διπληγίδες, & siqua sunt alia apud Pollucem lib. VII. cap. 13. quae majorem ne minoremve panni crassitudinem designent, an quidpiam aliud vulgo ignotum, dicam in (16) ima paginae ora.

§. III.

De usu Sudarii, *deque* Sudario *capitis Domini. Obiter de* Orario. *Vopisci locus exponitur.*

PErgo jam reliqua de *Sudario* exponere. Chaldaicum quidem סודרא *Sudara* plerumque est nomen generis, ac pro quocumque linteo ponitur, uti patet ex pluribus locis Targumim, in quibus Chaldaica haec vox modo τῷ סדין *Sadin*, *Sindoni*, (quod & ipsum est nomen generis) modo aliis generalibus linteorum nominibus respondet, ut & in Syro N. T. Tamen ubi peculiaris lintei vox est; praecipuus ejus usus fuit ad obtegendum caput, non tantum mortuis (ex Lazari & Christi sepulti historia) sed & vivis. Ex. XXXIV. 33. 34 velum, quo sibi Moses vultum obtexit, in Chaldaeo סודרא *Sudara* appellatur. Sic etiam apud Talmudicos (vide in Lexico Buxtorfii) *Expandit Sudarium super caput suum*. Oecumenius ad Actor. XIX. 12. diserte tradit *Sudario* Hebraeos obtexisse caput. Nec alius apud Graecos usus erat, si vera sunt, quae ad oram veteris Codicis Act XIX. 12. (ubi σουδαρίων *sudariorum* & σιμικινθίων *semicinctiorum* est mentio) reperit H. Stephani pater. Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. *Utraque linea sunt: nisi quod sudaria capiti injiciuntur; semicinctia vero prae manibus habentur ad faciei humores abstergendos, veluti sudorem, lacrymas,*

dixi in Spicil. Biblico To. II. p. 203.. Sed illuc redeo. *Tub* Aegyptiacum tale erat, quale lineum colobium. At *Tub* dimidiatum seu *Hemitubium*, ex duobus lineis pannis unus erat longior quam latior, cujusmodi est mantile, apud nos *La sovaglia*. Et quidem *Hemitubium* ad tergendum usurpabatur (ut ex Aristoph. & ejus Scholiaste didicimus) & *sudarium* Latinorum (quod & mantelis formam habebat §. seq. docebitur) ex aequo imitabatur: ut non immerito ἡμιτύβιον Latinorum *semicinctio* e regione respondisse videatur, quod & ad tergendum sudorem, lacrymas, sputum & similia adhibebatur, & simili compositione vocum coaluerit: nam ut tota tunica seu colobium *cinctium* a cingendo corpore dici potuisset, sic alter ex eo pannus *semicinctium*. Verum in una ea sequentibus adnotationibus non plane idem *semicinctium* ac ἡμιτύβιον fuisse declarabitur; hoc enim a summo pectore ad ima pertinebat longior quam latior; at *semicinctium* quadratae erat formae, & a lumbis quos praecingebat, demittebatur.

(16) Crassitudinis majoris minorisve rationem haberi in his vocabulis, suadere videbatur non tantum vocabulum Ἡμιδιπλοΐδιον apud Polluc. VII. 49. (quamquam in MS. abesse eam vocem monent) sed & illud Hor. I. epist. 117. *Contra quem duplici panno patientia velat*. Ubi vulgo interpretes *duplicem pannum* intelligunt crassum & villosum. Ex eo panno ubi laena constabat, ea fort. *Diplois* dicebatur. Verum toto caelo errant qui sic putant. Nam quid proprie sit Diplois, Haplois &c. dixi ad Ps. CVIII. 29. vide locum.

mas, *sputum*, & *similia*. Theophylactus idem discrimen Sudarii & Semicinctii affert; cujus verba, qua parte peculiaria quaedam de *Semicinctio* complectuntur, adscribam in Diss. de *Semicinctio* ad Act. XIX. 12. Ad haec Glossae M. S apud Cangium in Σουδάριον sic habent: Κρήδεμνον, κεφαλαῖδες σουδάριον. Ducas Hist cap. 39. τὰς μὲν ἄῤῥενας σὺν καλωδίοις, τὰς δὲ γυναῖκας σὺν τοῖς σουδαρίοις αὐτῶν. Erit ergo *Sudarium* mantele lineum (vulgo *tobalea*, *tovaglia*), ex quo hodiedum in villis feminae componunt id quod vocant *la magnosa*, & quo explicato, si opus sit, faciem obnubunt: at *Semicinctium* est Italorum *il faccioletto*. Latinis quoque idem, qui Hebraeis Graecisque, fuit sudarii usus. Suetonius de Nerone cap. 48. *Adoperto capite*, & *ante faciem obtenso sudario*, *equum ascendit*, *quatuor solis comitantibus*. At ibid. cap. 25. *Parceret arteriis*, *ac sudarium ad os applicaret*. Ubi vides strangulationem sudario factam: ut & in Chaldaeo Ex. XXI 15. & Levit. *Occidetur strangulatione* (רסודרא) *cum sudario*.

Ad haec apud Talmudicos Tamid cap. 7. Sacerdotis summi primarius minister, *Sagan* dictus, prope pontificem stans in gradibus altaris, agitatione (סודרין) *sudariorum* signum Levitis ad canendum dabat: cujus simile est quod in circo signum *orario* (de quo mox dicam) dabatur. De קנין סודר *Kinjan sudar*, h. e. *possessione per sudarium* (quod duo testes explicabant, dum contractus conditiones exponerentur) vide Buxtorfium in Lex. Rabbin in סודר.

Dixi modo Latinorum Graecorumque *sudarium* fuisse illud mantele, quo caput obtegebatur, quod nos *tovaglia* dicimus. Ita longius, quam latius erat. Eam formam confirmat Martialis XI. 40. *Jam mihi nigrescunt tonsa sudaria barba*. Sed longe laxiores sudarii orientalis sinus fuisse oportuit; si ad Ruth III. 15 animum intenderimus; ubi in Chaldaeo sic Booz Ruthem alloquitur: *Da mihi* (סודרא) *sudarium*, *quod est super te*. Sane ibi in Hebraeo est מטפחת *mitphachath*, quod Kimchius *peplum* interpretatur. Deinde in illud sive sudarium sive peplum Booz *sex hordei* (supple *mensuras*) admensus injecit; quod onus illa bajulans ingressa est civitatem. Ex his vides laxiorem, quam pro nostris moribus, Hebraici sudarii modum fuisse: ut mirum non sit, si uno *sudario* & Christi caput amiciretur, & ejus redundantiis totum simul corpus constringeretur. Cui sudarii amplitudini Beda mirifice adstipulatur libro *de locis sanctis*, quod opusculum ex antiquioribus libris ille contraxit. Ejus libri capite V. (quod inscribitur *De sudario capitis Domini*...) narrato quodam ejus sudarii prodigio, haec de mensura subjicit: *Habebat autem longitudinis pedes octo*.

De Orarii vocabulo tam multa viri doctissimi (Casaubonus & Salmasius ad Vopisci Aurelianum cap 48. Lindenbrogius, Martinius, Vossius in *De vit. Serm.* Cangius in Glossar. aliique) prodiderunt, ut si in re trita hiscam, ludibrio sim futurus. Vopiscus loc. cit. *Ipsumque primum* (Aurelianum) *donasse oraria populo Rom. quibus uteretur populus ad favorem*. Lege quae ibi adnotavit magnus Casaubonus, ex iis plane vel invito Casaubono, colliges *Orarium* (undeunde vocabulum derivetur) fuisse ejusdem formae ac *Sudarium*, longius plane quam latius; imo & ejusdem usus. Papias: *Orarium*.... *operculum capitis*; non secus scilicet ac sudarium. Vetus Juvenalis interpres apud Casaub. ibid. *flameum*, quo nubentium caput velabatur, *Orarium* interpretatur. Vides praecipuum orarii usum fuisse ad obtegendum caput. His adde quod Paullinus in vita Ambrosii, *Orarium* idem esse putavit ac *Sudarium*, ubi ait: *Jactabat etiam turba virorum ac mulierum Oraria*, *vel semicinctia sua*; *ut corpus sancti aliquatenus ab ipsis contingeretur*. Ubi vides allusum ad locum Actor XIX. 12 de sudariis & semicinctiis Pauli, ac pro *Sudariis* posuisse Paullinum *Oraria*, quod tantumdem putavit. Atque haec satis, ut intelligatur *Oraria* eadem ac *Sudaria* fuisse in usu civili (nam de Ecclesiasticis *Orariis* vide eosdem sup. laudatos, aliosque) & utrumque capitis tegmen fuisse.

Si de antiquitate hujus vocabuli quaeris, non aevi Lucilliani fuit, nam in eo Lucillii versu, quem affert Nonius cap. XIV. *Ricini aurati*, *ricae*, & *Oraria*, *mitrae*: optime vidit Casaubonus, tantum duo prima verba esse Lucilliana; nam cetera sunt Nonii *Ricinum* interpretantis his verbis: *Ricae*, *aut Oraria*, *mitrae*: quae tria sunt *Ricini* Lucilliani synonyma. Ergo primus, qui id vocabulum scripto usurparit, nunc quidem non alius superest, quam Fl. Vopiscus verbis sup. allatis.

Superest, ut de *Orarii* etymo pauca addam: in quo ab omnibus viris doctis dissentio. Salmasius ad Vopiscum ab *Ora* factum putavit, quasi esset ora sive limbus vestem ambiens. Non adsentior, nec capitis tegumento quidquam cum ora vestis commune esse potuit. Vossius in III. de vitiis serm. 30. in Prudentio etymon sibi reperisse visus est, ubi ille in Περὶ στεφάνων hymno 1. v. 87. de S. Martyre scripsit:

Hic sui dat pignus oris, *ut ferunt*, *orarium*.

Nec hoc probo. Non magis *Orarium* ab

ore (tergendo scil.) dictum fuit, quam *Sudarium* a *sudore* siccando. Utrumque etymon posterioribus temporibus repertum fuit, quando mappulam ad os tergendum *Orarium* imo & *Sudarium* appellare coeperunt: tunc enimvero facile fuit & etymon pro suo tempore illis vocibus accommodare. At olim ut *Sudarium* ita & *Orarium* aut capitis tegmen erat, aut omnino linteum oblongum. Quod ergo *orarii* etymon fuit? plane illud quod Vopiscus verbis sup. adscriptis indicavit, aut certe satis sibi indicasse visus est aequalibus suis, qui recentis vocabuli natale non ignorarent. Res sic se habet. *Favor* vox est circi ac theatri, ac significat acclamationes gestusque omnes, quibus huic aut illi aurigae aut actori bene cupiebant, admurmurabant, eosdemque incitabant. Is *favor* non tantum voce gestibusque, sed & jactatione togae antea significabatur, ut ex Ovidio ostendit ibidem Casaubonus. At jactatione togae uti quia incommodum erat; visum Aureliano fuit, togae qua id antea fiebat, *orarium* substituere: ut Vopiscus in Aureliano testatur. *Ipsumque* (Aurelianum) *primum donasse oraria populo Rom. quibus uteretur populus ad favorem*. Donaverat ille princeps *tunicas manicatas*, donaverat *lineas Afras*, ut proxime dixerat Auctor: at donavit etiam *oraria*: cui bono? *quibus uteretur ad favorem*: i. e. ad *Auram*. Sciendum est enim, veteres *Auram* appellasse quem deinde *favorem* nuncuparunt. Servius ad Aen. VI. 817. ad illud *Gaudens popularibus auris*: sic scripsit: *AURIS*, *favoribus. unde & AURARII dicuntur favitores*. Idem eodem lib. ad v. 204. ubi dixisset AURAM proprie significare *splendorem*, & hinc *auro* nomen factum, subjicit: *Hinc* (h. e. ab eadem *Aura*, non ab *Auro* ut male interpretatur Casaub. ibid.) *& Aurarii dicti*, *quorum FAVOR splendidos reddit*. Quod quum ita sit: quando Vopiscus *oraria* dixit donata populo *ad favorem*; usitatiore quidem *favoris* vocabulo uti maluit, sed ita, ut *Auram* prae oculis haberet, & ad idem vocabulum aliis digitum intenderet; satis sic ratus, se primam orarii institutionem & etymon indicasse, iis quidem certe, qui sua (qui seculo IV. ineunte scribebat) aetate viverent, quando admodum recens erat rerum Aureliani memoria. Ergo sicut auctore Servio, favitores ab *Aura* favorem significante vocabantur *Aurarii*, sic id, quo favorem Caesar designari voluit, appellatum fuit *Aurarium*, ac mox AU (uti fit) in O contracto, *Orarium*. Nam Casaubonum, cetera acutissimum, heic quidem certe fugit ratio, quando ab ORARIO (tamquam si esset hoc nomen jam ante Aurelianum principem usitatum, & ab ORE tergendo forsan deductum) primum conjicit favitores diei debuisse *Orarlarios*, mox brevius *Orarios*, ac postremo, alternantibus vocalibus, *Aurarios*, quod est Servii vocabulum. Atqui aperte reclamat Servius, qui *Aurarios* ab *Aura* non ab *Orario* dictos, idque merito, contendit. Ab *Aura* vero sicuti *qui favent* sic *id quo favetur*, aeque nomen invenit: illi *Aurarii*, hoc *Aurarium* principio, mox *Orarium* nuncupatum. Haec vera est *Orarii* etymologia, in qua ad hunc diem se torserunt ingenia, quae tamen satis a Vopisco indicata fuerat attendentibus: qui *Oraria* κατὰ πρόληψιν appellat, quae tunc quidem *lintea* aut *mantelia* vocabantur, mox ab usu peculiari *Oraria*. *Ipsumque* (inquit) *primum donasse Oraria pop. Rom. quibus uteretur populus ad favorem*. Id tunc, calente adhuc Aureliani memoria, satis fuit ac super. Nunc eadem siquis scriberet, sic accuratius referret in commentarios: *Ipsumque primum donasse pop. R. mantelia, quibus uteretur ille ad favorem, h. e. Auram, inde Auraria, sive Oraria appellata*. Possit heic alius & hoc argutari, gestiisse Aurelianum novum manteli nomen imponere, in quo nomine etiam institutoris nomen agnosceretur, similiter incipiente utroque vocabulo. Verum ista me acumina haud magnopere delectant.

Ceterum sub Aureliano quidem & aliquamdiu deinceps non alia erant *Oraria*, quam quae a favitoribus usurparentur. Mox, uti fit, quaelibet oblonga mantelia ejusdem formae, etsi ad operiendum caput aliosve usus adhiberentur, *Oraria* dici coeperunt; ita ut *Oraria* & *Sudaria* uti synonyma usurparentur. Postremo in usum Ecclesiasticum adoptato vocabulo, non tantum linteae mappulae aut fasciae, sed & sericeae aurataeque *Oraria* dicta fuerunt. Ac de his satis.

DIS-

DISSERTATIO III.

AD MARCI XV. 43. & seq. LUC. XXIII. 50. & seq. aliosque Evangelistas.

DE S. JOSEPHO AB ARIMATHAEA

Et ex occasione

De βυλαῖς (curiis) *urbium Judaicarum, aliisque curialium dignitatum gradibus.*

PRimum omnium quae Evangelistae de hoc senatore narrant, ea in seriem harmonicam recensebimus, in quam deinde particulatim commentabimur, postremo per occasionem tum de Hierosolymitana curia, tum ceteris curialibus dignitatibus, quae expiscari licuit, in medium proferentur.

CAPUT I.

De S. Josepho ab Arimathaea harmonica Evangelistarum narratio.

(Matt. XXVII. 57.) *Venit quidam homo dives* (Luc. XXIII. 50.) *nomine Joseph* (Mar. XV. 43.) *nobilis decurio* (Luc. 50. 51.) *vir bonus & justus. Hic non consenserat Consilio & actibus eorum; ab Arimathaea civitate Judaeae; qui expectabat & ipse regnum Dei.* (Mat 58. Luc. 52.) *Hic accessit* (Mar. 43.) *& audacter introivit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu;* (Jo. XIX. 38) *eo quod esset discipulus Jesu, occultus autem propter metum Judaeorum.* (Mar 44. 45.) *Pilatus autem mirabatur si jam obiisset. Et arcessito centurione, interrogavit eum si jam mortuus esset. Et quum cognovisset a Centurione, donavit corpus Joseph.* (Jo. 38.) *Venit ergo & tulit corpus Jesu.* (Quae deinde Joannes de conditura Chr sti a Nicodemo & Josepho facta heic interserit, omitto) (Mar. 45.) *Joseph autem mercatus sindonem; & deponens eum, involvit sindone* (Mat. 59. 60.) *munda. Et posuit illud in monumento suo novo, quod exciderat in petra* (Luc. 53.) *in quo nondum quisquam positus fuerat.* (Mat. 60.) *Et advolvit saxum magnum ad ostium monumenti.* Ad quae more nostro sic commentabimur, ut relictis iis, quae jam per alios sunt scitissime adnotata, siqua adhuc intacta restant, ea tantum breviter perstringamus.

Mat. *Venit quidam homo dives*] Opulentiae meminit, non ea de causa, quam heic Graeci in catenis adnotant, quia divitiae ad pietatem impedimenta afferunt; ut eo magis Josephi sanctitas elucescat: sed quia locupletem virum opus hoc exposcebat, tum ad mercandum, si opus fuisset, damnati corpus, tum etiam ad pollinctutae & humationis impendia. At Marcus & Lucas de facultatibus silent: cur? quia nim. satis fuit de ejus *decurionatu* meminisse; ad quem honorem nonnisi locupletibus patebat aditus. Plin. I. ep. 19. *Esse autem tibi centum millium censum, satis indicat, quod apud nos* (Conii scil.) *decurio es.* Neque id mirum, quippe huic ordini sumptuosa munera subeunda erant, ut non immerito eum honorem passim sic detrectarent, ut innumeris legibus ad decurionatum subeundum cogi oportuerit.

Mar. *Nobilis Decurio*] Gr. εὐσχήμων βυλευτής. Rectissime haec Noster est interpretatus, uti cap. seq. ostendam. Joseph hic non ex magni synedrii corporatus erat, sed ex *bule*, seu *curialis* aut senator. Vide seq. cap.

Luc. *Hic non consenserat Concilio & actibus eorum.*] Rectissime Interpres illud ὐκ ἦν συγκατατεθειμένος reddidit *Non consenserat*: ad verbum. *Non erat consentiens*. Glossae Συγκατατίθεται *Consentit*. Verbum est elegans meliori Graeciae eo significatu usurpatum; nec LXX. incognitum, quos vide Ex. XXIII. 1. 23. In historia Susannae v. 20. συγκατάθυ ἡμῖν, quod Interpres exposuit *Assentire nobis*. In altera ad Cor. VI. 16. τίς δὲ συγκατάθεσις, *Quis autem consensus templo Dei cum idolis?* Sequitur, *Consilio & actibus eorum. Consilium* heic *consultationem* aut *propositum* interpretantur. Ego etsi non repugno; tamen est cur malim *Consilium* ipsum ordinem & collegium interpretari, quod Graece est ἡ βυλὴ (quod vocabulum heic, nec sine articulo, Lucas posuit) Latine autem & *Consilium*, & *Curia*, & *Senatus*, & interdum Graeco nomine *Bule* dice-

dicebatur. Vult ergo Lucas hoc dicere: Hic etsi curialis esset, tamen Curiae non consensit (non enim solum synedrium, sed & curia cum suis magistratibus in Christi prehensionem conspiravit ex Luc. XXII 4. 52.) nec actibus eorum; quod ultimum aperte refertur ad Jesu prehensionem, de qua Lucas locis cit. At enim dices, si βυλὴ heic est *curia*, non dixisset *actibus eorum*, sed *ejus*. Ridicula offensio; quasi in collectivis nominibus non sic saepe & Graeci & Hebraei & Latini loquantur. Ceterum si *consilium* non est *curia*, sed deliberatio aut decretum, quo refertur istud αὐτῶν *eorum*? nihil enim praecessit, quo pertinere possit, nisi βυλὴν *Bulen* corpus & collegium heic esse intelligamus: nam si aliorsum hoc referebat Lucas, dixisset τῶν Ἰυδαίων aut ἀρχιερέων, aut tale aliquid.

Ab Arimathaea] Josephi hujus patria fueritne *Ramatha* inter Lyddam & Joppem, quod Hieronymus censuit, an *Ramathaim-Sophim* Ephraimitarum, patria Samuelis I. Sam. I. 1. (quam in N. T. Arimathaeam dici vult Eusebius in Onom.) an alia quaepiam de pluribus ejusdem aut affinis appellationis, haud queo dicere. Hanc Syrus Interpres ad Matt. Marcum & Lucam, *Rometho* appellat, quod Hebraice est *Ramatha*; nam Syrorum est Kamets non ut A, sed quasi O, pronuntiare. At id nomen Graeci sic emollierunt, ut A initio adderent, atque Ἀριμαθαία dicerent, uti mox jam ad Lucae additamentum adnotabimus.

Nam Lucas XXIII. 51 sic posuit, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰυδαίων, *ab Arimathaea civitate Judaeorum*. Quo hoc Lucae additamentum? Grotius ad Matt. XXVII. 57. non dubitat, quin in Lucae adjectione *Judaei stricte dicantur ii, qui circa Hierosolyma habitabant* (*Judaeam* intelligit, prout ab Samaria & Galilaea distinguatur) quod & Hadr. Relandus sequitur in V. *Arimathaea* in fine; ubi ex hoc Lucae additamento ostendit, eam non esse illam Samuelis patriam; *Quum si*, inquit, *in Ephraimitide collocetur* (Arimathaea) *SAMARITANORUM potius videretur fuisse*, non Judaeorum scil. quod Lucas testatur. Miror tantos viros tam splendide falsos. Si Lucas eo addito cavere studuisset, ne cum aliis civitatibus extra Judaeae terminos urbs illa confunderetur; dixisset *Civitate Judaeae*, non *Judaeorum*; sicuti Matthaeus II. 5. dixit ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰυδαίας, *In Bethleem Judaeae*, ut distingueretur ab altera extra Judaeam posita in Zabulonitide. Nunc quum *Judaeorum* dicit, omnes Judaeos Israëliticae terrae incolas intelligit, eoque complexu & Judaeam, & Samariam & Galilaeam, & praeterea Transjordanicas regiones complectitur. Quod ergo discriminis affert illud *civitate Judaeorum*? an ulla erat Gentilium Arimathaea? erat utique, nec alia, quam illa quae in Galaalitide a Fl. Josepho statuitur in VIII. Ἀρχαιολ. 15. §. 5. (edit. Haverc.) εἰς Ἀραμαθὰν πόλιν τῆς Γαλααδίτιδος *in Aramatham urbem Galaalitidis*. Mox: οὐκ ἄπωθεν τῆς Ἀραμαθῆς, *haud procul Aramatha*. *Aramathae* nomen ipsissimum est Arimathaeae, nisi quod illud ἑβραϊκώτερον, hoc ἑλληνικώτερον. Nequis ergo Arimathaeam Galaaditicam patriam hujus Decurionis crederet, addidit Lucas *Civitate Judaeorum*; nam illa altera Galaaditica una urbium ἑλληνίδων *Graecanicarum* seu *gentilium* (quae, ut alibi ostendisse memini per Galilaeam, Galaaditidem, & aliorsum sparsae, una Decapolim efficiebant, h. e. decem urbium numerum implebant) erat; a qua pensi habuit Evangelista patriam senatoris distinguere.

Vir bonus & justus . . . Qui exspectabat & ipse regnum Dei] Gr. ὃς προσεδέχετο &c. Similis locutio de Simeone apud eumdem Luc. II. 25. *Et homo iste justus & timoratus* (προσδεχόμενος) *exspectans consolationem Israël*. Προσδέχομαι tamen vulgo *Excipio* significat. Itaque dubitandi locus erat, annon utroque loco Interpres scripsisset *Exceptans*, & *exceptabat*, pro eo quod nunc legitur *exspectandi* verbum. Sed tamen *exspectandi* significatione usus est Xenophon apud Budaeum: φησὶ γὰρ προσδέξασθαι χρημάτων, προσδεχόμενος (*expectans*) καὶ ἄλλην στρατιὰν οἴκοθεν ἐκ Περσῶν. Apud Homerum ποτιδέγμενος idem significat. Eadem notione usurpavit hoc verbum Lucas II. 38. & Act. XXIV. 15. & Marcus heic; ac praeterea Auctor Machabaici alterius IX. 25. Sed & apud Graecos interpp. tum Ps. CIII. 12 tum Ruth. I. 12. προσδέχομαι respondet Hebraico שבר *sibber* (cum puncto in sinistro cornu τῷ ש) quod est *expecto*.

Audacter introivit ad Pilatum & petiit corpus Jesu.] Illud *Audacter* [τολμήσας] Marci est; qui tamen quo illud spectet, non dat intelligere. Sed bene est quod Joannes hujus voculae interpres subsidio venit, qui de hoc Josepho scripsit XIX. 38. ea, quae heic subnecto.

Eo quod esset discipulus Jesu, occultus autem propter metum Judaeorum.] En cur *Audacter* dixerit Marcus, quia adhuc occultus fuerat, ac nunc demum hoc facto se patefacit. Matthaeus de Josephi ab Arimathaea discipulatu Graece sic loquitur, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησῦ, quod recte exposuit Interpres, *Qui & ipse discipulus erat Jesu*. Inepte Schmidius interpretatur, *Discipulos fecerat Jesu*. Nam etsi Matt. XXVIII. 19. μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη est *docere omnes gentes*, cum tertio tamen

men casu est id, quod dicimus *operam alicui dare*: Plutarchus de Isocrate: Ἐμαθήτευσε δ' αὐτῷ καὶ Θεόπομπος ὁ Χῖος καὶ Ἔφορος ὁ Κυμαῖος. Varinus: Μαθητεύω ἀντὶ τοῦ μαθητής εἰμι. Apud Ecclesiasticos Scriptores etiam deponens μαθητεύομαι eadem constructione ac notione reperitur, ut ὁ ἅγιος Ἱερόθεος τῷ ἁγίῳ Παύλῳ ἐμαθητεύθη. Postremo, nequid dubites, etiam Syrus ad Matt. eandem sententiam, quam Noster expressit: *Qui & ipse discipulus erat Jesu*: &, in quo caput est, Johannes quid sit μαθητεύειν exposuit, dum de eadem re dixit ὢν μαθητὴς, existens discipulus Jesu. At in Joannis verbis causalem *eo quod* (quae abest a Graeco) non tantum Noster, sed & Syrus expressit; uterque enim existimavit, illam αἰτιολογίαν in participio ὢν imbibitam contineri. Non tantum hic decurio discipulus occultus erat, sed (uti Jo: XII. 42. legitur) *Ex principibus* (ἐκ τῶν ἀρχόντων) *multi crediderunt in eum, sed propter Pharisaeos non confitebantur, ut e synagoga non ejicerentur*. Quum Josephum discipulum Jesu audis, noli eum inter LXXII. annumerare; hi enim palam Christi sectatores erant, a quo & missi fuerunt. Sequitur ibid. apud Joannem, *Ut tolleret corpus Jesu*; ubi illud ἵνα [i. e. *Ut*] est τελικόν; continet enim [τῆς ἐρωτήσεως τὸ ὑποκείμενον] rei postulatae argumentum; hoc enim ipsum Josephus petiit, ut liceret sibi corpus efferre. Marc. *Pilatus autem* [ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε] *mirabatur si jam obiisset*. Syntaxis apud Graecos Latinosque elegantissima (quam & Syrus heic κατὰ πόδα expressit) quam recte possis exponere, *putabat nondum obiisse*. Ibid sequitur: *Et arcessito centurione interrogavit eum, si jam mortuus esset*. Pro *jam* Graece est πάλαι, cujus vim heic recte Syrus expressit; *Si jamdudum mortuus esset*. Non enim damnati corpus recte ad sepulturam donabatur, nisi tempus aliquod effluxisset, ex quo constaret, eum vere exspirasse. Sed IAM pro *jampridem* apud non optimos Latinitatis auctores haud raro reperitur.

Et quum cognovisset a centurione, donavit corpus Joseph] Ceteri Evangelistae *dandi*, aut *reddendi*, aut *permittendi* verbo heic utuntur. At Marcus ἐδωρήσατο (quod non aliter quam pro *Dono* usquam reperi) usurpavit (ubi tamen Syrus ambiguo verbo יהב *jabeb* usus est, quod & *Do* & *Dono* significat) quo certe significavit, damnatorum corpora consuevisse pretio redimi, maxime a sordidis rectoribus; Pilatum autem senatoris reverentia tactum, illud Josepho dono dedisse. Et hoc vero ad Christi δωρηθέντος partem est referendum, ut qui ab uno ex primoribus discipulis vilissimo pretio vivus Judaeis fratribus fuisset venditus, idem mortuus a gentili praeside dono daretur discipulo alteri (tum primum palam professo discipulatum) quantovis illum pretio mercari parato: huc enim spectat illud Matthaei supra expositum ἄνθρωπος πλούσιος, *homo dives*. Plenae sunt antiquorum paginae de cruciariis post mortem bestiarum & volatilium rapacitati expositis. Quocirca mirum non est, si (quod initio ex Marci locutione colligi, ostendi) ut ejus ignominiae a rectore provinciae gratia fieret, a consanguineis aut amicis saepe pretium persolveretur.

Joan. *Venit ergo & tulit corpus Jesu*] *Tulit* pro *abstulit*. Αἴρω verbum, quod hic est apud Jo: saepe *asportandi* notionem habet, uti copiose ad Jo: VI 12. demonstratum fuit. Heic vero non aliud significari, & res ipsa clamat, & quod Marcus & Lucas in hac historia καθελὼν (*deponens*) posuerunt; quod recte Syrus utrobique exponit *detrabendi* verbo.

Marc. *Joseph autem mercatus sindonem*] Vide quae de sindonis vocabulo dixi ad Marci XIV. 51. 52. Huc quod attinet: tres Evangelistae sindone Christi corpus amiciunt: at Joannes XX. 7. (ὀθονίων) *linteaminum*, & *sudarii*, nulla *Sindonis* mentione facta: ex quo aperte colligo, Joannis *sudarium* idem plane fuisse, ac ceterorum *sindonem*, fuisse adeo sudarium latius quiddam quam pro solo capite velando, eoque caput simul & reliquum corpus obtectum fuisse. Multa sunt Chaldaica, aut Talmudica vocabula *sindonem* significantia; quorum tamen usum in velando capite praedicant. Atque haec de *sindone* quae *sudarium* Joanni dicitur. Ejusdem ὀθόνια *linteamina* respondent κειρίαις, *institis*, in Lazari historia Jo. XI. 44. quibus corpus constringebatur. Ibi quoque *sudarii* mentio est, sed ad velandum caput: *& facies illius sudario*: nam ceterum corpus & sudario seu sindone prius, tum desuper loris linteis stringebatur; at caput sudario sine fasciis obnubebatur. Sed de his vide dicta in dissert. praeced. pag. 89.

CAPUT II.

De Judaeorum, βουλευταῖς, decurionibus.

AD MARCI XV. 43.

J*Oseph ab Arimathaea nobilis decurio*] Josephi hujus patria fueritne *Ramatha* inter Liddam & Joppem, ut Hieronymus censet, an *Ramathaim-Sophim* patria Samuelis, capite superiore exposuimus.

Sequitur: *Nobilis decurio*. Gr. εὐσχήμων βουλευτής.

λευτὴς. Sicut Vulgatus interpres ſcite Latinis auribus ſtilum attemperavit, dum βουλευτὴν vertit *Decurionem*; ſic non male εὐσχήμων reddidit *Nobilis*. Scio Graeca voce notari oris atque aſpectûs dignitatem. Verum intellexit Interpres heic tituli vicem gerere, qui eſſet βουλευτῶν peculiaris. Ei non male latine reſpondet *Nobilis*; nam a geſtis honoribus ἐπίσημοι *Nobiles* dicebantur, potius quam a ſtirpe & origine; ratione cujus εὐγενεῖς & εὐπατρίδαι appellabantur. Potuiſſet etiam interpres *ſplendidus* (quod erat ordinis decurionum ἐπίθετον (aut *clariſſimus* vertere. Sed *clariſſimatus* ſcribente Luca nondum Decurionum titulus evaſerat. Eodem refer Actorum (17) duo loca, ubi γυναικῶν εὐσχημόνων eſt mentio.

Decurio] Graece βουλευτὴς tum apud Marcum tum apud Lucam in eadem hiſtoria: utrobique vero vetus Interpres *Decurionem* vertit. Ac plures interpretum, quos equidem viderim, intelligunt eo nomine unum ex Synedrio: nec enim aliam norunt βουλὴν, quam illud LXX virale concilium. Accedit quod Lucas XXIII. 51. hunc Joſephum *non conſenſiſſe* ait, *conſilio & actibus eorum*; eorum, ut interpretantur, qui de corpore ſynedrii erant. Verum Synedrii illius corporati tum in hiſtoria Paſſionis Dominicae, tum in Actis, aut Sacerdotes primi ordinis (ἀρχιερεῖς) aut *ſeniores* & *legiſperiti* erant & dicebantur: βουλευτῶν autem veſtigium nullum ubicumque de concilio illo agitur. Verum & εὐσχήμονος titulus, (de quo dixi ſupra) & ipſa βουλευτοῦ vox, & quod hanc vocem vetus Interpres *Decurionem* reddidit, eo me ducunt, ut credam, fuiſſe in Judaeorum urbibus πολιτείαν (18) ſive graecanicam ſive latinorum municipiorum ſimillimam. De ἑλληνικῇ πολιτείᾳ in Judaeam ab Herode Magno invecta conqueruntur non uno loco Judaei apud Joſephum. Ante Herodem Gabinius quinque per totam terram Iſraëliticam ſive συνέδρια *conſeſſus*, ſive συνόδους *conventus* conſtituerat; quae utrum uſque ad Dominicae paſſionis tempora perduraverint, non temere in tanta rerum viciſſitudine dubitaverim.

Verum ut ut eſt, omiſſis Rabbinicis circa varia ſynedria παραδόσεων, ac multo certiorem ducem Joſephum, ipſoſque adeo ſcriptores divinos, ſecutus, quae de hac re comperiſſe videor, in medium proferam.

1. Ac primum ex Joſephi non uno loco didici, in ſingulis Judaeorum civitatibus βουλὰς ſive *curias* fuiſſe. Is in vita ſua §. 12. (p. 7. edit. H.) quum Galilaeae praefectus eſſet, τὴν τιβεριέων βουλὴν ad ſe arceſſit, quam βουλὴν ibi a πρώτοις τοῦ δήμου *primoribus populi* diſtinguit. Ex quo colligimus in ſingulis Judaeorum urbibus ſimiles βουλὰς fuiſſe.

2. Ac

(17) Act. XIII. 50. & XVII. 12. Priore loco ſic legitur: *Judaei autem concitaverunt mulieres religioſas & (εὐσχήμονας) honeſtas, & primos civitatis ... in Paulum*. Ubi illud εὐσχήμονας reſpondet matronarum *clariſſimatui*, quae nim. maritos habebant *viros clariſſimos*. Et ſane in Inſcriptionibus antiquis notae *V. C.* in iis qui honores geſſerunt, exponuntur *Vir clariſſimus*, ſic in horum uxoribus additur *C. F.* hoc eſt *Clariſſima femina*. Supervacaneum eſt exempla producere. Vide Indices Gruterianos. *Primi* (πρῶτοι) *civitatis* heic ſunt οἱ δέκα πρῶτοι (de quibus in ſequentibus dicetur) quos ut Judaei contra Paulum concitarent, eorum conjuges (γυναῖκας εὐσχήμονας *clariſſimas feminas*) priores admotis ſtimulis concitarunt: quod & facile fuit (quippe *varium & mutabile ſemper Femina*) & mox ut ſubjectis facibus accenderentur, facillime viros ſuos inflammarent. Sic in VII Aen. Alecto ſatis ſibi videtur Latini regiam conturbatura, ſi tantum reginae, & matronis aliis faces furiales ſubjiceret. Ergo non eſt dubitandum, quin heic γυναῖκες εὐσχήμονες (h. e. *clariſſimae feminae*) ſint uxores τῶν δέκα πρώτων *decemprimorum* Antiochiae, Piſidiae, ac maritorum gratia εὐσχήμονες *clariſſimae* appellentur.

Idem eſto judicium de poſteriore loco Act. XVII. 12. *Et multi quidem crediderunt ex eis* (Judaeis) & *mulierum gentilium honeſtarum* (non paucae). Poſterius hoc Graece ſic habet, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων: quod dupliciter interpretari licet, ſive *ex gentilibus feminis*, ſive *ex gentilibus uxoribus virorum clariſſimorum*. Sicuti eod. cap. V. 4. γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι anceps eſt, ſive ut ſignificet *ex feminis primis non paucae*, ſive *ex uxoribus* (decem) *primorum non paucae*: ſed res eadem: nam *primorum* uxores communicato nomine *primae* nuncupabantur: quod & in ceteris dignitatum nominibus uſuvenit.

(18) In omnibus Graecis urbibus βουλὰς *publica conſilia* fuiſſe, nemo dubitabit, qui Graecos ſcriptores legerit. Quibus ad eam βουλὴν patebat aditus, ii βουλευταὶ dicebantur. At Lacedaemonii in ſuis civitatibus δεκαδαρχίας conſtituerunt; quo munere qui fungebantur, δεκαδάρχαι dicebantur. Vide Harpocrationem in Δεκαδαρχία. Quod mox latius ad ceteras urbes diffuſum fuit: nec enim puto alios fuiſſe τοὺς δέκα πρώτους *decem primos* Graecarum civitatum, quam illos Spartanae reſp. δεκαδάρχας. Nec aliter res ſe habuit in Italiae municipiis. Ibi quoque *publicum conſilium* ſive *curia* erat ex decurionibus conflatum: ſupra decuriones vero *decemprimi* eminebant. De quibus in ſequentibus adnotationibus plura dicentur.

2. Ac ne forte suspiceris, *βουλὴν*, de qua Fl. Josephus, quicquam cum illis Judicum consessibus, quos in singulis urbibus Judaei fuisse volunt, habuisse commune; notandum est *βουλὴν* Tiberiensem ad instar curiarum, quae sive in municipiis, sive in graecis civitatibus erat, fuisse constitutam. In his Graecis Latinisque urbibus supra *βουλευτὰς* *curiales* ceteros eminebant *οἱ δέκα πρῶτοι* (19) *Decemprimi*, qui simul cum *στρατηγοῖς* i. e. *praetoribus*, *duoviris*, aut cujusvis nominis magistratibus, rerum summam administrarent. Haud secus & Tiberiade (nec dubium quin & in ceteris urbibus) supra *βουλευτὰς οἱ δέκα πρῶτοι*, *Decemprimi* erant. Josephus ibid. §. 13. ubi Tiberiadem descendisset; *μεταπεμψάμενος ὃν τὰς τῆς βουλῆς πρώτους δέκα*, *Accitis curiae decemprimis* (male interpres *decemprimoribus*; nam *decemprimi* apud latinos proprio vocabulo dicebantur) regiam supellectilem apud eos deponit. Vides ut non aliud Judaicarum urbium *βουλαὶ* fuerint, quam municipiorum *curiae*: id quod ex dicendis magis patebit.

3. Dicat heic forsan aliquis, non negari, quin & in Judaicis urbibus ceteris & Hierosolymis *βουλαὶ* fuerint; at vero contendi, eas *βουλὰς* non aliud fuisse, quam quae Judaei doctores tribunalia varii generis prodiderunt. Nam dicent, credo, Tiberiensem *βουλὴν* fuisse XXIII. Judicum consessum, in reliquis minoribus oppidis tantum trium; *βουλὴν* vero Hierosolymitanam (cujus Joseph ab Arimathaea *βουλευτὴς* erat) non aliud fuisse, quam celebre LXXvirale synedrium. Verum causa cadere non dubitabo, nisi ex eodem summae fidei historico ostendero, multum inter Hierosolymitanam *βουλὴν* & illud supremum LXXvirale concilium interfuisse. Et quidem perpetuum hoc Josepho est, ut synedrium hoc per membra illud componentia circumscribat; nam quia ex primariis sacerdotibus & *νομικοῖς* *legisperitis* componebatur, hinc *οἵτε ἀρχιερεῖς καὶ οἱ* (20) *δυνατοὶ* (qui apud Josephum, maxime in *Ἁλώσει*, tertio quoque verbo occurrunt) sunt apud eum synedrii *περίφρασις*. Hoc intellecto, facile erit ostendere *βουλὴν* Hierosolymitanam diversam a synedrio fuisse: nam in II. *Ἁλωσ.* 16. §. 2. ait: *Ἔνθα καὶ Ἰουδαίων οἵτε ἀρχιερεῖς ἅμα τοῖς δυνατοῖς, καὶ ἡ βουλὴ παρῆν*, *ubi* (Jamniae scil.) *etiam Judaeorum tum principes sacerdotum cum δυνατοῖς* (legis peritis) *tum*, *&* *curiales aderant*, regi Agrippae reduci gratulaturi. Deinde eod. lib. cap. 17. initio (alias ad finem cap. 16.) *βουλευτὰς* ab *ἄρχουσι* distinguit: qui locus infra commodius expendetur.

4. Fort. & hoc excipi possit, non deesse plures ex Judaeis doctoribus, qui Hierosolymis, praeter majus illud totius gentis synedrium, minorem quemdam trium & viginti consessum admiserint, in quo agerentur minores caussae. Ad hunc ergo Hierosolymitana, de qua Fl. Josephus, *βουλὴ* referenda erit. A quorum ego rationibus ut non praefracte dissentio; sic nec magnopere accedo; quippe qui animadverterim tum Hierosolymitanam, tum etiam ceterarum urbium *βουλὰς*, non tam juridicos fuisse conventus, quam optimatium curiam, qui magis externam *πολιτείαν* & summam rerum administrarent, quam juri dicundo litibusve dirimendis vacarent: etsi posterius hoc etiam nihil est cur iis denegemus. Ad summam *βουλαὶ* Judaicae *βουλαῖς* Graecarum urbium, aut ordini decurionum, qui in Romanis coloniis & municipiis erat, respondebant.

5. At illud extra dubitationem est, *βουλὴν* (cujus Joseph ab Arimathaea corporatus erat) nihil habuisse cum LXXvirali concilio com-

mune:

(19) In Graecis urbibus fuisse *δέκα πρώτους*, testis est Modestinus l. 10. D. *De pollicitationibus*, ubi Septicia quaedam inducitur *ἀσφαλιζομένη παρὰ τοῖς δέκα πρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν μοι τὸν ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων τόκον . . . Cavens apud Decem primos idonee super pendendis a me selibis triginta millium usuris*. Unus ex iis in insula Melita erat Publius hospes Apostoli Pauli, quem Lucas Act. XXVIII. 7. *πρῶτον τῆς νήσου* *primum insulae* appellat. Vide ibi dicta. In minoribus urbibus fuisse *πέντε πρώτους* *quinque primos*, non decem, argumento est l. 2. C. *de privil. cor. qui in sac. palat. militant*, ubi mentio est *pentaprotiae*. Sicuti & l. 18. §. 26. *Icosaproti* i. e. *viginti primi*, & munus ipsum *Icosaprotia* i. e. *vigintiprimatus* ab Arcadio Charisio memoratur; quod argumento est in amplioribus urbibus fuisse vigintiprimos.

Nec minus in Latinis municipiis aut coloniis Decemprimi erant. Cic. pro Rosc. Amer. Cap. 9. *decretum fuit decurionum, ut decemprimi statim proficiscantur ad Syllam*. Vide Norisium ad Cenotaph. Pis. De Domesticorum, scholarum &c. decemprimis nihil me attinet dicere: quae sunt inferioris aevi.

(20) Quod *δυνατοὶ* (qui saepe apud Josephum cum *ἀρχιερεῦσι* junguntur) sint *οἱ νομικοὶ* legisperiti, id suadere videtur, quod integra locutio fuisse videtur *δυνατὸς ἐν λόγῳ*, *eloquens*; aut *δυνατὸς ἐν γραφαῖς*, *scripturarum* (sive *legis*) *peritus*. Prior locutio est apud Luc. XXIV. 19. & Act. VII. 22. posterior Act. XVIII. 24. ubi Apollo *vir eloquens & potens in scripturis* dicitur.

mune. Nam 1. ut Hierosolymis sua βουλὴ curia erat: sic & in singulis urbibus singulae quoque βουλαὶ fuerunt, uti supra de Tiberiensi docuimus: at LXXviralis consessus unicus in tota Israëlitica terra fuit, cui universi (21) parebant. 2. Deinde aliud Synedrii ac βουλῶν munus erat: illud causas capitales (22) ac de religione curabat: at (βουλὴ) *curia* (πολιτικόν τι σύστημα) *corpus civile* erat, tranquillitati civium studens exactionesque (23) fiscales curans. 3. Adhaec Synedrii Senatores ex ἀρχιερέων, ex νομικοῖς seu viris litteratis, & ex πρεσβυτέροις legebantur: at (βουλευταὶ) *curiales* ex nobilitate & censu creabantur. Eo pertinet τὸ πλούσιος Matthaei (24) & Marci τὸ εὐσχήμων. Ergo inter curiales non admittebantur, nisi συμπατριῶται, συγγενεῖς, ἐπίσημοι, aut si quod aliud est ejusdem rei vocabulum: quum interim magni synedrii membra ex sacerdotio & doctrina censerentur. 4. Accedit quod synedrii membra, uti suspicor, ut plurimum Pharisaei (25) erant: at βουλευταὶ plerumque Sadducaei; uti diserte Josephus de Sadducaeis (26) testatur. 5. Postremo Synedrii princeps *Nasi* dicebatur, ut ceteros Synedrii praesides a Rabbinis traditos taceam: at in βουλῇ seu curia *Decemprimi*; deinde & supra hos στρατηγοὶ, *magistratus* sive *praetores*, seu *duoviri* eminebant: de quibus στρατηγοῖς mox est dicendum. Nam quaedam prius de Syriaco בולוטא *Bulevti*, & de Talmudico vocabulo בולווטים *Bulevtis*, quod est ipsissimum βουλευτὴς; deinde & de Latino *Decurionum*, non illibentur subnectam.

Sciendum est enim in Syriaca versione hoc vocabulum immutatum reperiri. Qui interpres Marci XV. 43. sic posuit: *Josepeph a Rometo* (מיקרא בולוטא *mejakkero bulevti*) *honorabilis buleutes* h. e. decurio. Sic etiam Luc. XXIII. 50. בולוטא מן רמטא *bulevti men Rometa*, i. e. *buleutes a Rometo*. Ejusdem vocabuli multa est

---

(21) LXXvirali Synedrio universi quaqua versum Judaei parebant. Plura in Josephi scriptis hujus rei monumenta exstant; sive quum Herodes (nondum regnum adeptus) reus in hoc tribunali peragitur; sive quum Josephus Galilaeae praefectus de rebus omnibus Synedrium docet: vide Josephum in vita sua initio pag. 7. Idem in XIII. Antiq. cap. 9. (pag. mihi 700. ad finem §. 3.) scribit, nemo affici morte potuisse, nisi a Synedrio damnatum.

(22) In XIV. Antiq. (in edit. Haverc. cap. 9. p. 700. ad finem §. 3. ὃς (νόμος) κωλύει ἄνθρωπον ἀναιρεῖν καὶ πονηρὸν ὄντα, εἰ μὴ πρότερον κατακριθείη τοῦτο παθεῖν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου. *Quae lex hominem quamlibet malum vetat interfici, nisi prius a Synedrio fuerit capitali sententia damnatus*.

(23) Josephus in II. ἁλωσ. (in edit. Haverc. initio cap. 17. p. 192.) εἰς δὲ τὰς κώμας οἵ τε ἄρχοντες καὶ οἱ βουλευταὶ μερισθέντες τοὺς φόρους συνέλεγον. *Insuper principes & decuriones per vicos distributi, tributis colligendis operam dabant*. In Romano jure nihil tritius, quam decuriones ad eas, quas dixi, exactiones adigi. Vide l. 17. §. 7. D. *Ad municipalem*, & quas plures de ea re citat Brissonius in IV. selectar. ex jure civ. antiq. 13.

(24) Matt. XXVII. 57. vocatur hic Joseph ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, *homo dives ab Arimathaea*. De Marci vocabulo εὐσχήμων alibi diximus.

(25) Synedrii non minimam partem Pharisaeos fuisse, constat ex Jo: XI. 47. ubi pontifices & Pharisaei συνήγαγον συνέδριον, *coëgerunt concilium*: Et Gamalielem, qui in Synedrio in causa Apostolorum gravissime sententiam dixit, Pharisaeum & legis doctorem fuisse, ex Act. V. 34. constat. Caiphas apud Josephum, si probe memini (qui certe ex Synedrio erat) Pharisaeus fuit, etsi postea ad Sadducaeorum castra transiit. Quid plura? Quaestiones de religione, ac legis interpretatione, de quibus judicium ferebat Synedrium, non tantum scriptae legis, verum multo magis legis, quam oralem vocant, sive traditionum, auctoritate decidebantur. At Sadducaei traditiones repudiabant.

(26) Βουλευταὶ optimates erant, quos magna ex parte Sadducaeos fuisse, testatur Josephus in XIII. Antiq. (c. 10. §. 7. edit. Haverc. p. 663.) τῶν μὲν Σαδδουκαίων τοὺς εὐπόρους μόνον πειθόντων. *Sadducaeis locupletes tantum in suas partes pertrahentibus*. Itaque Act. V. 17. *haeresis Sadducaeorum*, quae cum summo sacerdote erat, non est aliud, quam [οἱ στρατηγοὶ] *magistratus*, ceterique [Βουλευταὶ] *decuriones*. Locus sic habet. *Exsurgens autem princeps sacerdotum, & omnes qui cum illo erant, (quae est haeresis Sadducaeorum, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων) .. injecerunt manus in Apostolos & posuerunt eos in custodia publica*. Hi certe qui cum Pontifice erant, quum manus in Apostolos injecerint, quum eos in publicum carcerem conjecerint, non potuerunt non στρατηγοὶ esse cum cetera Βουλῇ; quibus & [ὑπηρέται] ministri parebant, & penes quos [ἐξουσία] *potestas* (cujus mentio est Luc. XXII. 53.) legitima erat. Hos antem omnes fuisse ex haeresi Sadducaeorum adscriptus Actorum locus, testatur.

est apud Talmudicos (27) mentio. Nec est dubitandum quin idem apud (28) Talmudicos sit intelligendum, ac quod Syrus interpres in Marci & Lucae interpretatione eo vocabulo designavit. Si vera tamen narrant Talmudici; *buleutarum curia* (29) in Templo fuit; quod ad intelligendum quid sint *magistratus Templi*, spero valebit.

Superest, ut de *decurionis* voce, quam heic summo (30) judicio usurpavit interpres, pauca dicam. Pomponius l. 239. §. *decuriones*. D. *de verb. sign.* ait: *Decuriones, quidem dictos ajunt ex eo, quod initio, quum coloniae deducerentur, decima pars eorum, qui ducerentur, consilii publici causa conscribi solita sit.* Recte monuit Jurisconsultus quosdam sic sensisse: nam ceteroqui ineptam originationem puto. Vigintimillia patrum fam. in Campanam coloniam a Caesare transcripta fuere; ex iis tamen (teste Cic. in altera Agraria) centum tantum non bismille, decuriones erant. Nisi vero volumus, *initio* (non temere enim hoc verbum usurpavit Pomponius) id obtinuisse, postea mutatum.

Verius putabam *Decurionis* nomen respondisse Graecarum urbium δεκαδάρχαις, idque postea ab omnibus veteribus Glossis confirmatum reperi, in quibus Graeco vocabulo Δεκαδάρχης, seu Δεκάρχης, aut Δεκαδάρχος respondet Latinum *Decurio*. Sicuti autem Τετραδάρχαι, & τετράρχαι quatuor erant, sic & Δεκαδάρχαι non ii sunt, qui decadem regerent, sed *denos duces* seu *decemviros* significant. Ergo & *Decuriones* initio deni erant ad instar Δεκαδαρχῶν Graecanicorum (de quibus vide Harpocrationem) postea aucto numero, nomen tamen Decurionum mansit. Erat enim major minorve decurionum numerus pro modo coloniae aut municipii: sed ita tamen ut fixus in unaquaque urbe numerus eorum esset, quem ultra (31) non excederent. Atque haec de *decurionibus* sufficerint; nam cetera jam occuparunt viri doctissimi. Ceterum Latinum id vocabulum integrum alicubi Talmudici usurparunt; nec dubito, quin pro βουλευτῇ Evangelico (32) adhibuerint.

(27) Exempla Talmudica vide in Buxtorfii lexico Talmudico in hoc vocabulo.

(28) Contendit Lightfootus ad Marci XV. 43. & alibi, Talmudicos *buleutin* fuisse summi pontificis *consiliarios* & *assessores*, eique adsedisse in conclavi Templi, quod dicebatur לשכת בלוטי *buleutarum conclave*. Id quod elicere conatur ex Joma fol. 8. 2. Utar heic autem Buxtorfiana interpretatione in Lex. Talm. col. 1804. longe meliore, quam est illa Lightfooti. *Quid* (est) לשכת פרהדרין (i. e. conclave τῶν παρέδρων)? *nonne ab antiquo dictum fuit* לשכת בולוטי (i. e. conclave τῶν βουλευτῶν)? *ex quo autem sacerdotium pecuniis fuit venale, mutarunt illud singulis 12 mensibus; sicut assessores hi quoque mutati fuerunt singulis annis; & tunc vocarunt illud conclave* (פרהדרין i. e. παρέδρων) *assessorum*. Adde & hoc (ex Buxtorfio ibid.) Joma in princ. *Separant sacerdotem summum ex domo sua in conclave assessorum regiorum*. Ex his ergo videtur intelligi τοὺς παρέδρους pontifici adsedisse, hos vero antea βουλευτὰς appellatos. Sed hae nugae sunt. Nec Lightfootum ibid. audio, qui damnat Glossae interpretationem, quae ibi *buleutas* interpretatur שרים i. e. *principes*; quum ipse designari velit *consiliarios*: recte, si etymon vocis spectetur: sed usus vocabuli valuit, ut βουλευτὴς, quod ceteroqui vocabulum apud Graecos non tam *consiliarium* notat, quam unum *de* (βουλῇ) *consilio*, vix aut ne vix quidem ab ἄρχων differret. Talmud Hieros. in Zaanis fol. 69. col. 1. *Quid tu petis fieri* (ארכונטוס *archontus* i. e. ἄρχων) *princeps & buleutes?*

(29) Colligitur id ex locis in praecedente adnotatione adscriptis. Vide quoque Lightfootum to. 1. in discriptione Templi cap. 25. ubi agit de *conclavi paredrin*, quod volunt Talmudici antea fuisse vocatum *lischath buleutin*, conclave buleutarum. Situm erat hoc conclave ad *portam aquae*; & ex Lightfooti mente inter *Gazith* i. e. conclave synedrii magni, & *conclave paredrin*, seu *buleutin*, nihil aliud intererat, nisi *Porta aquae* & *Conclave putei*. Cetera, quae ibidem argutatur Lightfootus (puta quod *buleutae*, postea *paredri* appellati, non aliud fuerint, quam assessores summi pontificis, nempe *Sagan*, *duo Catholikin*, *septem Immarcalin*, & *tres Gizbarin*, qui consiliarii pontificis fuerint circa sarta tecta Templi; & quae plura his affert) nauci non sunt. Jam modo animadvertimus βουλευτὰς apud Graecos non esse *consiliarios* seu *assessores*, sed eos qui sunt de βουλῇ seu *Consilio*, h. e. *Senatores*.

(30) In omnibus Glossis Graecolatinis Graeco vocabulo βουλευτὴς respondent latina *Decurio*, & *Curialis*: & βουλευταὶ in vet. onomastico sunt *Senatores*: ut βουλὴ est *Ordo*, *Curia*, *Senatus*, *Decurionatus*.

(31) Id quod ex quadam lege, quam ad manus non habeo, deprehendi; ex qua intelligitur quosdam, quia patrem curialem haberent, adiectos fuisse, cum eo tamen, ut locum exspectarent.

(32) Ex Jalkut. in Leg. fol. 308. col. 2. haec affert

CAPVT III.

De Judaeorum στρατηγοῖς *h. e.* magistratibus *aut* duoviris.

QVid sint in coloniis & municipiis Graeco ore loquentibus στρατηγοὶ, non aliunde melius, quam ex Act. XV. 20. 35. possumus intelligere, ubi in colonia Philippensi στρατηγοὶ (quos Noster scitissime (33) *magistratus* interpretatur) summae rei praesunt. Ii vero v. 35. ῥαβδούχους i. e. lictores habent. Prorsus ut heic στρατηγοὶ non alii sint, quam coloniae duumviri, quibus in coloniis & municipiis lictores cum bacillis (34) aut fascibus praeibant. Possis eosdem *praetores* interpretari (& certe Graeci Romanae rei scriptores Romanos praetores στρατηγοὺς semper appellant) nam Capuae (35) & in aliis quibusdam coloniis *praetores* dicebantur, qui alibi passim nuncupabantur *duumviri*. Ac bene, uti dixi, Interpres Vulgatus *magistratus* reddidit, γνησίῳ usus vocabulo. Sane in Philoxeni Glossis tum *Magistratus*, tum etiam *Duumvir* Graeco nomini Στρατηγὸς respondet. Et in Cyrilli Glossario Στρατηγία redditur *Magistratus*, *Duumviratus*. Atque omnino *Magistratus* & *Duumviros* duo esse rei ejusdem vocabula, h. e. *magistratus*; nomen etsi generale, peculiariter tamen de duumviris usurpari (36) non est dubium. Atque haec de colonicis aut municipalibus στρατηγοῖς.

At Hierosolymis quoque στρατηγοὶ erant ex Lucae Evangelio & Actis. Qui tamen aliud a Colonicis illis fuisse videntur; quippe quum στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ (37) i. e. *strategi* (vulg. *Magistratus*) *Templi* appellentur. Josephus tametsi non addit τοῦ ἱεροῦ, tamen satis dat intelligere de Templi praefecto se loqui; quando in II. ἁλωσ. 17. (p. 129. edit. Haverk.) ait: Ἅμα δὲ καὶ κατὰ τὸ ἱερὸν Ἐλεάζαρος υἱὸς Ἀνανία τοῦ Ἀρχιερέως, νεανίας θρασύτατος, ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ ΤΟΤΕ, &c. *In templo quoque Eleazarus, Ananiae pontificis filius, qui TVNC STRATEGIVM AGEBAT, eis qui* (secum ordinem vicis suae) *ministrabant, persuadet, ne cujus alienigenae munus aut hostiam acciperent*. Quem mox etiam rursus στρατηγοῦντα sic appellat, ut tamen satis a quovis intelligatur, cum in Templo muneris aliquid habuisse. Ergo *strategi* (i. e. praefecti militiae) *templi* ejus custodiae prae-

---

affert Buxtorfius in Lex. Talmud. col. 571. *Quod curreret* (דיקורין) *Decurio quidam post Israelitam in equo*. Quod vocabulum ibi Glossa interpretatur ראש החיילות i. e. *dux exercitus*: male: nam quamvis apud latinos *Decurio* nonnunquam militare est vocabulum; haud tamen is *Dux exercitus* dici poterat, qui denos duceret. Ergo in adscripto loco videtur πολιτικὸν ἀξίωμα, *civilis dignitas*, designari, qualem in Judaeis urbibus fuisse, hactenus docuimus.

(33) Scite noster tum coloniae Philippensis στρατηγοὺς *magistratus* reddidit, tum etiam τοῦ ἱεροῦ στρατηγοὺς Luc. XXII. 4. 52. Act. IV. 1. V. 24. *Magistratus Templi* est interpretatus. Etenim id vocabulum in Vet. Glossis redditur & *Magistratus*, & *Duumvir*, & *Praetor*; quae sunt synonyma, ut infra ostendetur.

(34) Appulejus in I. Met. *Et lixas & virgas & habitum prorsus magistratui convenientem in te video*. Et in X. Met. *Thyasus ... ut majestati capessendorum responderet fascium*, munus edebat. Arcadius & Honorius l. 53. C. de Decur. *Duumvirum impune non liceat extollere potestatem fascium extra metas territorii propriae civitatis*.

(35) Ii quidem passim *duumviri*, at alicubi *praetores* appellabantur. Ex eo quidem Cicero in II. Agrar. 34. in Campanis *praetoribus* superbiae argumentum captat. Sed non erat necesse; quia Praetor γνησίως nomen est a *praeeo* deductum. Itaque *Fundani praetoris* meminit Horatius in I. serm. V. 34.

(36) Livius XXXIV. 7. *Magistratibus in coloniis municipiisque togae praetextae habendae jus est*. In Plinii ad Trajanum epist. 82. *Qui ineunt magistratum, solent totam bulen ... vocare, binosque denarios .. dare*. In l. 18. C. de Decurion. qui initio *magistratus* appellatur, mox idem dicitur *Duumviratus*. Confer l. 2. eod. tit. & alibi passim.

(37) Στρατηγῶν τοῦ ἱεροῦ *magistratuum Templi* meminit Lucas LXII. 52. *Dixit autem Jesus ad .. principes sacerdotum* (*&* στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ) *magistratus templi, & seniores: quasi ad latronem existis* .. Nec dubium est, quin iidem sint *magistratus* sine additamento *Templi*, de quibus sup. v. 4. ubi Judas *locutus est cum principibus sacerdotum &* (στρατηγοῖς) *magistratibus, quemadmodum illum traderet eis*. Praesertim quum Syrus heic quoque vocem *Templi* addiderit. Adhaec Act. IV. 1. *Loquentibus autem illis* (Apostolis) *ad populum supervenerunt sacerdotes, & magistratus templi* (num. sing. nam Graece est ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ) *& Sadducaei*. Et V. 24. *Vt autem audierunt hos sermones* (nim. Apostolos in carcere non fuisse repertos) *magistratus* (num. sing. ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ) *Templi, & principes sacerdotum*. Mox v. 26. *Tunc abiit Magistratus* (ὁ στρατηγὸς) *cum ministris, & adduxit illos Apostolos, sine vi .. & .. statuerunt* (illos) *in concilio*. Haec sunt

praeficiebantur (38) nequid turbarum ibi cieretur, iisque urbani milites (quos *vigiles* appellare possis) parebant. Itaque Templi *strategi* dignitas militaris erat: contra *strategi*, sive *duumviri* coloniarum summus erat in coloniis magistratus civilis, qui non eo *strategi* vocabantur quod ductarent exercitum, sed quod *consulibus* sive *praetoribus* (olim enim *praetores* Romae dicebantur, qui postea *Consules* sunt appellati.) Romanis responderent, qui praetores Graecis στρατηγοὶ dicebantur.

Sed tamen illud ipsum additum τοῦ ἱεροῦ arguere videtur, fuisse Hierosolymis & alios στρατηγὸς, qui simul cum δέκα πρώτοις *decem primis*, ceterisque (βουλευταῖς) *curialibus* curiam universam conflarent. Quis scit an non στρατηγοὶ illi, de quibus Luc. XXII. 4. (39) cives essent, diversi a Templi strategis? Quin & tales etiam illi Luc. XXII. 52. fuerint, si vera sit Cod. Cantabrigiensis (40) lectio. Praesertim quum non appareat, quid templi *Strategos* plures fuisse coëgerit; & Act. IV. 1. & V. 24. & apud Josephum loc. supra citato unus *strategus* templi memoretur.

Verum omissis audacioribus conjecturis, donec lux certior affulserit, sic statuamus, Hierosolymitanos *strategos* eos fuisse, qui in municipiis *duumviri* dicebantur (qui & דיופלין *dejophulin* i. e. duumviri (41) in Talmude appellantur, quasi *duo* (פולין *phulin*, *legati*) qui & βουλῇ praeerant, & iidem custodiam sub se habebant. Ea *custodia* quia potissimum securitati Templi (in quod seditiosis per id tempus grassari curae erat) destinata erat, idcirco *strategi* illi seu duumviri, *strategi templi* appellabantur.

Accedit quod quum βουλὴ i. e. *curia* in Templo esset (uti ex Talmudicis sup. demonstratum fuit) hinc non male illius curiae *magistratus* seu *duumviri*, στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ *Magistratus Templi*, a loco scil. dicebantur. Hinc vero cave colligas, non aliud, quam Templi custodiam, illis muneris datum, aut extra Templum nihil potestatis habuisse. Nam per totam urbem ejusque territorium coërcitionem & (ἐξουσίαν de qua Luc. XXII. 53.) *potestatem* exercuisse, certissimum est, idque constat ex Christi prehensione (cui *duumviri* seu *magistratus* non tantum interfuerunt, sed & praefuerunt ex Luc. XXII. 4. 52.) in monte Olivarum facta.

Et quando Christi prehensionis mentio incidit; videamus quid sit illud Jo: XVIII. 3. *Judas ergo quum accepisset cohortem, & a Pontificibus & Pharisaeis ministros*. Duplex agmen ducit heic Judas, *cohortem* (quae certe Romana erat) & *ministros*. Hos a synedrio (cujus est heic περίφρασις *Pontifices & Pharisaei*; nam uti supra docuimus, magni Synedrii patres plerique Pharisaei erant) accepit. Cohortem a

---

sunt loca omnia, in quibus de magistratibus templi mentio incidit.

(38) Haec visa est potior interpretatio explanatoribus, quae & Chrysostomo ad Matt. XXVI. placuit. Ceterum Theophylactus, qui sua ex Graecis antiquioribus consarcinavit, & hanc interpretationem affert, & alias non contemnendas. Verba Theophylacti ex Latino interprete adscribam, qui Graecum non habeam. Itaque ad Luc. XXII. 4. στρατηγοὺς (*magistratus*) interpretatur *praefectos aedificiis templi; vel etiam censores, ut qui curarent ea, quae ad bonum ordinem servandum pertinebant. Praefecerant enim quosdam Romani populo, ne turbaretur, quandoquidem seditiosi erant. Illos igitur vocat* στρατηγοὺς. Et ad Luc. XXII. 4. eosdem interpretatur *praefectos aedificio & constructioni Templi*, quos & *aediles* ibi appellat.

(39) Vide locum sup. not. ubi *Templi* nulla est mentio. At Syrus tamen ibi etiam *Templi* additum posuit, qui in eo Lucae capite non tantum in 52 commate, sed & in quarto *magistros militiae Templi*, illos στρατηγοὺς interpretatur.

(40) In Cantabrigiensi confessae antiquitatis codice Luc. XXII. 52. pro vulgata lectione στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, *Magistratus Templi*, legitur στρατηγοὺς τοῦ λαοῦ *magistratus populi*. Ea si sit vera lectio; in utroque Lucae Evangelii loco (Luc. XXII. 4. 52.) strategi illi non alii sunt, quam *populi magistratus*, sive Hierosolymitani duumviri. In Actis vero (IV. 1. V. 24.) & apud Josephum locis supra productis de templi magistratu agitur: sed is unus erat (nec plane apparet, cur plures militiae praefecti in Templo esse debuerint), quippe quum num. sing. in Actis & in Josepho ponatur.

Sic quidem conjiciebam. Sed vana est conjectura. Cantabrigiensis codex contra ceterorum concordem lectionem & versiones omnes nihil habet virium. Syrus, uti modo dicebam, etiam Luc. XII. 4. *Magistratus Templi* agnoscit. Christus ipse στρατηγοὺς (de quibus Luc. XXII. 52.) alloquens, ait v. 53. *Quum quotidie vobiscum fuerim IN TEMPLO, non extendistis manus in me*. Ex quo fit, στρατηγοὺς *strategos* illos, vere Templi *strateger* fuisse in Actis; & apud Josephum num. sing. id vocabulum scribitur, quia de uno eorum res erat.

(41) In Talmud. Taanith fol. 18. 2. *Non recesserunt inde, donec venirent* [*dejophulin*] *duumviri*

quibusnam acceperit, non dicit Joannes. Accepit certe a στρατηγοῖς magistratibus seu duumviris, quibus in festo Paschatis, Josepho teste, militum Romanorum manus, ex iis qui in Turri Antonia stativa habebant, dabatur ad compescendos tumultus, siqui forte exstiterent. At extra id sollemne, nulla ne militum manus στρατηγοῖς *magistratibus* praesto erat? Non est dubium, quin vigilum urbanorum manus magistratibus paruerit; iique sunt certe στρατευόμενοι (nec temere ibi Lucas, non στρατιώτας *milites* dixit, sed (42) στρατευομένους) Luc. III. 14. qui Joannem interrogabant. *Quid faciemus?* At in magno Judaeorum festo etiam cohors Romana illis a Praeside attribuebatur. Judas ergo (qui Luc. XXII. 4. cum *principibus sacerdotum* h. e. synedrii patribus, & cum *magistratibus* i. e. curiae principibus, de modo prehendendi Jesu colloquium habuit) Jo. XVIII. 3. ab utrisque copias accepit, ab illis *ministros* seu apparitores omnium latebrarum peritos; ab his autem cohortem Romanam, quae tunc magistratibus praesto erat non sine urbanis militibus, qui etiam nomine cohortis heic, credo, veniunt. Hinc opportune cum στρατηγοῖς & pontificibus expostulat Christus Luc. XXII. 52. *Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus.* Ad latrones νεωτερίζοντας (*res novas molientes*) dabatur ea cohors. *Gladii* militum; at *fustes* (Graece ξύλα *ligna*, fort. eadem ac ῥάβδοι, unde ῥαβδοῦχοι ii ministri dicebantur) ministrorum erant.

C A P V T IV.

De Ἄρχουσι h. e. principibus.

ANtequam huic dissertationi finem imponam; videndum & de Ἄρχοντες vocabulo; quod in N. F. pro variis adjunctis varia significat. Nihil heic dicam de ἄρχοντι τῶν δαιμονίων *principibus daemoniorum*: nec de eo vocabulo γενικῶς sumpto, ut Matt. XX. 25. οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, nec de ἄρχοντι τῆς συναγωγῆς principe synagogae Luc. VIII. 41. sed de iis locis videndum, ubi quis *princeps Judaeorum*, ubi *princeps populi*, ubi absolute *princeps*, aut *principes nostri*, *vestri*, dictum reperitur. Scire enim interest, quid sibi velit hoc vocabulum; membra ne synedrii notet, an βουλῆς *Curiae*? Membra synedrii fuisse haud praestare ausim: videndum an βουλῆς membra fuerint.

Sane ex Josephi II. ἁλωσ. cap. 17. initio (alias fine cap. XVI.) ἄρχοντες distinguuntur a βουλευταῖς. Ait enim εἰς δὲ τὰς κώμας οἵ τε ἄρχοντες καὶ οἱ βουλευταὶ μερισθέντες τοὺς φόρους συνέλεγον, *Insuper tum principes tum decuriones per vicos distributi, tributa colligebant.* Non continuo tamen nihil ἄρχουσι cum βουλῇ commune fuit. Quid si enim ἄρχοντες iidem ac δέκα πρῶτοι? Scimus ἄρχοντας Athenis numero decem fuisse. Itaque respondebant ceterarum urbium δέκα πρώτοις. Quumque ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων, aut ἄρχοντες λαοῦ legitur, quid hoc aliud, quam δέκα πρώτους significat? Accedit, quod τῶν φόρων ἡ συλλογὴ tributorum onerumque fiscalium exactio peculiare munus decemprimorum erat, ut alibi ostensum fuit. Itaque si ἄρχοντες iidem ac decemproti, non a βουλευταῖς *decurionibus* ita diversi erant, ut ad curiam non pertinerent, sed ut supra ceteros decuriones eminerent. Ceterum quia quaedam Evangelii loca sunt, ex quibus appareat ἄρχοντας LXXvirali synedrio interfuisse, videtur ex iis posse intelligi, non omnes βουλευτὰς *decuriones*, sed tantum ἄρχοντας, seu δέκα πρώτους membra fuisse synedrii.

Quando nam haec πολιτεία, de qua hucusque, introducta fuerit? Restat hoc disquirendum, quando primum ea πολιτεία in Terram Israëliticam inducta fuerit, ut in singulis urbibus βουλαὶ, & στρατηγίαι fuerint. Herodesne id primus aggressus est? quem certe Judaeorum patrios mores, inducta gentium πολιτεία, adulterasse frequens apud Josephum & gravis querela popularium fuit. An antea sub Gabinio? qui cum terram Israëlitarum universam in quinque conventus dispertierit, verisimile est ab eodem & βουλὰς & στρατηγίας singulis in urbibus Romano more invectas. An postremo id tum demum in mores inductum fuit, quum Judaeâ in provinciae formam redactâ, etiam civitates regimen reliquo Romano imperio consentaneum obtinuerunt?

SPI-

---

viri de civitate, & cerebrum ejus baculo colliserunt. Glossa id vocabulum interpretatur שני שרים *duo principes*. Baal Aruch exponit שני שלוחים *duo legati*. In Jonathanis paraphrasi פולין *phulin* sunt *legati*.

(42) Luc. III. 14. *Interrogabant autem eum* (Joannem) *& milites* (Graece στρατευόμενοι i. e. *militantes*) *dicentes, Quid faciemus & nos?* Certe Romani militea ab eod. Luca VII. 8. & XXIII. 36. ceterisque Evangelistis usitato vocabulo στρατιῶται appellantur. Nec temere heic στρατευομένων *militantium* vocabulum usurpatur, ut intelligatur, hos ab illis diversos esse. Hi enim Judaei erant, non proprie *milites* (στρατιῶται, quod vocabulum Romanarum legionum peculiare erat) sed tamen *militantes*; Et Judaeos fuisse, non est dubium; quando non unus & alter, sed gregatim multi ab Joanne monita salutis petebant, de quibus mirum si gentiles sollicitos se praeberent.

SPICILEGIVM
OBSERVATIONVM LITTERALIVM
IN LVCAM.

PROLOGVS.

SAnctum Jesu Christi Evangelium secundum Lucam] Λουκᾶς *nomen est ex longiore Hebraico more contractum: cujus contractionis exempla non pauca affert Grotius initio in Lucam; & scio plura afferri posse. Neque huic tamen assentior* Lucam *ex* Lucillio *arcessenti, nec Origeni ex* Lucio. *Propius fidem est ex* Lucano Λουκᾶν *curtatum esse; quippe cum in aliquibus antiquissimis scriptis codicibus apud Millium* Lucani *nomen huic Evangelio praescribatur; & in calce codicis Cottoniani apud Mabillonium to. 1. Musei Italici pag. III. sic notatur:* Explicit liber Evangelii secundum Lucanum. *Adhaec in vetustissimo musivo in Ecclesia S. Prisci in Capuae pago cognomine, (quod musivum videtur quinti vel sexti saeculi ni fallor) sub S. Lucae Evangelistae effigie scriptum reperi S. LVCAN ... Hickesius quidem lib. 2. thesauri septentrionalis pag. 251. (relatus a Fabricio to. 3. biblioth. Graecae pag. 132. not. 1.) ex more sequioris aetatis id fluxisse credit, quo pro Beda Bedanus, pro Offa Offanus dicebatur: sed de S. Luca non mihi persuadet, praesertim propter Musivi modo memorati epigraphen. Quid si illa inscriptio* Evangelium secundum Lucanum *ex Marcionitarum officina prodierit? scimus Marcionem & ejus sectatores non aliud quam Lucae evangelium, & hoc quidem a se interpolatum, admisisse. Nec Marcio ipse solum, sed & ejus discipulus Lucanus evangelium illud corrupit, teste Origene lib. 2. contra Celsum pag. 77. edit. Cantabrig.* Μεταχαράξαντας δὲ τὸ εὐαγγέλιον ἄλλους οὐκ οἶδα, ἢ τοὺς ἀπὸ Μαρκίωνος, καὶ τοὺς ἀπὸ Οὐαλεντίνου, οἶμαι δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Λουκάνου. *Cum ergo sive Lucani asseclae haud ferenda confidentia, sive catholici (si hoc mavis nimirum ad detegendam fallaciam) evangelio illi praescriberent* τὸ κατὰ Λουκανὸν εὐαγγέλιον: *hinc secutis temporibus ex antiquarum rerum ignoratione fieri potuit, ut illa inscriptio etiam in orthodoxa Lucae exemplaria manarit; idque in eam partem fuerit acceptum, quasi qui Lucas, idem & Lucanus diceretur.*

Quod Glycas, Cedrenus, & Nicephorus hunc Evangelistam ex olea pependisse tradunt; ei famae ansam dedisse videtur hoc, quod S. Hippolytus apud eundem Millium narrat, eum in Elide sive Elea regione Peleponnesi cruci suffixum fuisse.

AD LVCAE I. 1.

Quae in nobis completae sunt, rerum] Gr. περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Τὸ πληροφορῆσαι ea notione, qua Lucas noster Antiochenus hic usurpavit, eadem Ignatii comites iidemque Antiocheni, adhibuerunt, qui S. Martyris consummationem Deum orabant, ut quamquam de Martyris beata sorte minime dubitarent, tamen aliquo signo testatam facere dignaretur. Παρακαλέσαντες τὸν Κύριον πληροφορῆσαι τοὺς ἀσθενεῖς ἡμᾶς ἐπὶ τοῖς προγεγονόσι. *Precantes Dominum,*

uti

uti nobis, utpote infirmis, rei exitum testatum faceret. Non enim temere aliquem inter Martyres adscribebant, nisi Martyris caritas aliunde innotuisset. Itaque paullisper illis indormientibus S. Martyr apparuit, & sic ἐπληροφόρησε αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς προγεγονόσι. Imo in Ignatii ipsius epistolis saepissime hoc verbum, eadem semper significatione usurpatur; ut ep. ad Smyrnaeos pag. 2. editionis Is. Vossii; iterum ep. ad Magnesios pag. 34. & epist. ad Magnesios pag. 36. Rursus in inscriptione epist. ad Philadelph.

AD LVCAE I. 2.

Ministri fuerunt sermonis] Illud *sermonis* malim de sermone evangelico, quam de Verbo Divino capi. Nam quod negant αὐτόπτας sermonis dici posse: ajo αὐτόπτας & ὑπηρέτας ita hîc opponi, uti saepe apud Ciceronem *interesse* & *praeesse*. Itaque secundum Ciceronis phraseologiam verti possit: qui ab initio non interfuerunt solum his rebus (nimirum sermoni evangelico, qui omnia dicta & gesta Christi & propagationem evangelii amplectitur) sed praefuerunt, quippe in Apostolos allecti.

AD LVCAE I. 3.

Optime Theophile] Nemo unus ex sacris utriusque Foederis scriptoribus προσφωνητικῷ προοιμίῳ usus reperietur praeter Lucam; qui Graecis litteris innutritus, Graecos in hoc videtur imitatus in utriusque sui ἀπομνημονεύματος limine.

Optime Theophile] Κράτιστος magistratuum titulus sub Caesaribus fuit, quod pluribus exemplis a viris eruditis est demonstratum. Liceat & haec addere. Dio Prusaeus or. XLVIII. quae πολιτικὸς ἐν ἐκκλησίᾳ inscribitur, Varino (procuratore opinor Bithyniae) quem pag. 530. κράτιστον, & pag. 535. ἡγεμόνα appellat, permittente ad Prusaeenses cives suos eam se habuisse orationem testatur. Artemidorus Cassium Maximum, cui libros suos ὀνειροκριτικῶν nuncupat, pag. 197. κράτιστοι quoque vocat, ubi dicit τῷ κρατίστῳ Κασσίῳ Μαξίμῳ consilio se ad ea scribenda impulsum, unde & aliquem ab eo gestum magistratum viri docti suspicantur. Exstitit quondam S. Methodii Tyrii opus de resurrectione ad Theophilum quemdam, quem κράτιστον appellat apud S. Epiphanium To. I. pag. 540. 560. 590.

Optime Theophile] Laudo quod Theophilum hunc hominem certum, non γενικὸν ὄνομα *Dei amatorem* statuant. At nego fuisse provinciae rectorem. Graecum Theophili nomen hunc libertinae fuisse conditionis arguit. Libertinis autem ad ἡγεμονίας illis temporibus non patebat aditus, sed ad minores quasdam procurationes. Et hi tamen minoris dignationis procuratores nihilominus κράτιστοι appellabantur. Talem reperio apud Spon. pag. 112. in Thyatyrena inscriptione ΑΝΤ. ΚΛ. ΑΛΦΗΝΟΝ. ΑΡΙΓΝΩΤΟΝ ΚΡΑΤΙΣΤΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΟΝ ΤΟΥ ΣΕΒ ΑΡΚΗΣ ΛΕΙΒΙΑΝΗΣ &c. *Antonium Claudium Alfenum Arignotum optimum* (non *potentissimum* ut interpretatur Sponius, qui & plura alia in ejusdem inscriptionis versione & commentatione peccat, quae non est operae huc afferre) *Procuratorem Augusti arcae Livianae* &c. Apud eumdem Sponium pag. 330. num. XXIII. ΤΟΝ ΚΡΑΤΙΣΤΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΟΝ ΑΥΡΗΛΙΟΝ &c.

AD LVCAE I. 5.

De vice Abia.] Pares in Levitis ἐφημερίας agnoscit Alexander monachus Cyprius in Encomio S. Barnabae (apud Bollandistas) Sect. XI. ubi Barnabam, quod adhuc ἔφηβος esset, ea de causa nondum in Levitarum ἐφημερίαν allectum narrat.

AD LV-

AD LVCAE I. 6.

Justi ambo ante Deum] i. e. justissimi. Hebraismus, sicuti Nemrot dicitur *Venator coram Deo*. Ninive *civitas magna Deo* i. e. maxima.

AD LVCAE I. 10. 11.

Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus Domini stans a dextris altaris incensi] Frequentes hujusmodi ὀπτασίας sacerdotibus adolentibus oblatas viri eruditi notarunt, ut est in Synopsi heic: id vero tum alias, tum potissimum in die expiationis, quo die Simeoni justo per annos 40. angelum apparuisse refertur in Joma apud Ligfootum heic. Sed & illud notari velim, quod in Johannis Nicaeni epistola de festo die natali apud Combefisium in hist. Monothelitar. pag. 302. Julius Romanus episcopus reperisse dicitur σύγγραμμά τι Ἰωσήπου τοῦ χρονογράφου συγγραφθὲν παρ' αὐτοῦ, in quo scriptum fuerit: mense septimo in sollemnitate Tabernaculorum ac die expiationis Dei angelum apparuisse, sacerdotem vero mutum mansisse, usque dum Elizabet ejus uxor in senectute concepisset. Et sane vetus ista persuasio fuit, in die expiationis haec contigisse, eaque, ut videtur, persuasione adducti olim festum natalis S. Johannis in Junii mensis exitum contulere, in quem a festo tabernaculorum, quo conceptum Johannem putarunt, sunt menses novem. Sed & illa *omnis multitudo populi* quae convenerat, videbatur non aliam ob caussam, quam ad sollemnem expiationem confluxisse.

AD LVC. I. 17.

Et ipse praecedet ante illum in spiritu & virtute Eliae: ut convertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam] In quo potissimum situs sit *spiritus* iste *& virtus Eliae*, quo Joannes induetur, varii varia dixerunt, securi interim de ipsius Angeli interpretatione, qui in sequentibus id optime declarat; in eo nimirum quod sicut Elias alterius Domini adventus anteambulo reservatur, sic Johannes prioris. Certe enim de Elia adventum Domini praecurrente Malachias IV. 6. usurpavit, quod sequitur, *Vt convertat* &c. Adde & ultima commatis hujus, *Parare Domino plebem perfectam*. Dicas fortassis, si ita sit, insolens hoc futurum loquendi genus, ut instantes eventus per subsecuturos in fine mundi declarentur; quum satius sit *spiritum & virtutem Eliae* zelum ejusdem interpretari, atque constantiam, qua se gessit erga Joabum, pseudoprophetas, profanosque sacrificulos, &c. quibus similia in Johanne licuit animadvertere. At respondeo, Gabrielem nos heic remittere ad rem sero quidem eventuram, at satis tamen ex Malachiae prolato vaticinio Judaeis, ac praesertim sacerdoti Zachariae perspectam. Sed venio jam ad ea quae ex Malachia allegantur ab Angelo, in quibus video etiam doctis haesisse aquam.

Vt convertat corda patrum in filios] In Malachia haec sic ponuntur cap. IV. *Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis. Et convertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*. Quibus notatur, in hoc venturum esse Eliam, ut Judaeos immorigeros ad Christum tandem convertat, ita ut Judaei idem jam cum gentibus sentiant, & in eundem cum gentibus conversis gregem coalescant; Judaei enim *patrum* nomine veniunt, gentiles χριστιανισθέντες *filiorum*. Idem prope & Johannis erit ministerium; in hoc tantum dispar, quod toto Johannis ἀναδείξεως tempore nulli-dum filii illi fuerant, quia nondum vocata gentilitas. Quare, interprete Archangelo,

per hoc prorsus Patres ad filios Baptista convertebat, quatenus incredulos ad justorum prudentiam traducebat, eosque ad Christi κήρυγμα praeparabat.

Parare Domino plebam perfectam] Perfectum, non ἁπλῶς sed κατά τι perfectam, quantum ad praeparationis negotium; id enim significat Graecum κατεσκευασμένον, probe instructam scil. ad admittendum Christi verbum.

AD LVC. I. 23.

Factum est, ut impleti sunt dies officii ejus, abiit in domum suam.] Graece loco *Officii* est τῆς λειτουργίας h. e. *ministerii*, *functionis*. Et *Officium* quidem veteribus Latinis hoc ipsum prorsus significabat; uti quum non tantum ministrorum obsequia dicuntur *Officia*, sed officiales ipsi & apparitores saepe *Officia* vocabantur. Hinc Donatus in Adelph. *officium ab efficiendo* dictum voluit; quod & S. Ambrosius in I. officiorum cap. 8. num. 26. adprobat scribens, *officium ab efficiendo dictum putamus*, *quasi efficium*. Quamquam ne hac quidem originatione opus habemus. Quid enim vetat, quo minus *officium* fit ab ipsomet verbo *officio*, quatenus id verbum suo primitivo significatu est *Coram facio*, quod proprie ministrorum est, adstantium ut jussa excipiant & dicto citius exsequantur. Hinc in veteribus Glossis *officit* exponitur περιποιεῖται, quod primario est *circum facere* aut faciendo obire, more ministrantium. Id inquam, proprie erat *Officio*. At deinde pluribus gradibus ad tritam *nocendi* notionem ventum (*) fuit. Porro quum Officium nihil aliud quam ministerium sit; recte admodum hoc loco pro λειτουργίας positum est *Officii*, quomodo etiam Ambrosius hunc locum citat in 1. Offic. cap. 8. num. 25. Hinc etiam scite admodum Cursus omnis ecclesiasticus tam psalmodiae, quam sacrificii, sicuti Graecis λειτουργία, sic Latinis *Officium* appellatur. Vide quae dicentur ad Jo: XVI. 7.

AD LVCAE I. 28.

Benedicta tu in mulieribus] Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν. Apprecativa, non indicativa significatione haec sumenda putat cum aliis Grotius, qui & pronomen σὺ nihil aliud esse ait, quam vocativi notam, ut Act. IV. 24. Verum in Actorum loco longe alia structurae ratio est. Hic autem illud σὺ loco substantivi verbi esse, atque hanc adeo enuntiantis, non bene precantis, esse vocem, mihi plane persuadeo. Ita nempe & Hebraeorum & Judaeorum Hellenistarum consuetudo fert, ut pronomina participio juncta verbo substantivo substituant. Geminus plane locus Ruth. III. 10. quem provocat Grotius, nostram sententiam firmat. Eadem plane verba ibi Hebraice & Graece occurrunt, ברוכה את ליהוה *beruchah ath lejavoh*. Vnde Elisabethae elogium sumtum puto, quod Evangelista iisdem verbis posuit, ut graece in Ruthae libro invenis: ibi εὐλογημένη σὺ τῷ Κυρίῳ: hîc autem εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν. At Hieronymus Hebraici sermonis non

(*) Nam quia qui coram & ob oculos aliquid faciunt, lumen occupant; hinc in vet. Glossis *Officio* est [illegible] & *Officeret* [illegible]; id quod est lumen intercipere atque obscurare apud Cic. Alexander Diogeni *officere* h. e. [illegible] dictus fuit. Hinc etiam toties in libris juris arbor aut aedificium alteri *officere* dicitur; unde & tritissimum illud *Officere luminibus* alicujus, h. e. ejus luminibus ex adverso aliquid facere. Hinc etiam *Officio* est simpliciter *Noceo*, in qua notione *Ob* pro *contra* ponitur. Nocere enim quid aliud est, quam contra aliquid efficere?

non ignarus in illo Ruthae loco pronomen verbo substantivo commutavit: *Benedicta es a Domino filia.*

AD LVC. I. 30.

Invenisti enim gratiam apud Deum] Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ. Similis prope locutio illa Philostrati in 2. de Sophist. p. 593. de Julio Polluce auctore Onomastici loquens: Μελιχρᾷ τῇ φωνῇ βασιλέα Κόμμοδον θέλξας, τὸν Ἀθήνησι θρόνον παρ' αὐτῦ εὕρατο. *Atheniensem rhetoricae cathedram ab imp. Commodo est consecutus, dulcedine orationis ejus delectato.*

AD LVC. I. 35.

Quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei] H. e. erit Filius Dei. *Vocari* idem quod *esse* tam Hebraica dialecto, quam Graeca heroicorum temporum, ex sexcentis Homeri locis liquet, & in re simili Iliad. XV. 338. ubi Jasus

Υἱὸς δὲ Σφήλοιο καλέσκετο Βουκολίδαο

Bucolidae at Sphcli vocitabant nomine natum.

AD LVC. I. 35.

Quod enim ex te nascetur sanctum &c.] Mihi videtur interpungendum post τὸ *nascetur* hoc modo: *quod enim ex te nascetur, sanctum vocabitur*, (supple & sive ἐπεξηγητικῶς *Hoc est*) *filius Dei*. Confer haec cum verbis legis de purificatione apud eundem Lucam II. ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται. Huc enim alludit Angelus cum ait: *quod ex te nascetur*, *Sanctum vocabitur* (hoc est) *Filius Dei.*

AD LVC. I. 59.

Et factum est in die octavo, venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam] Istud *vocabant*, cum neque de Zacharia muto, nec de Elisabetha dissentiente possit intelligi; omnino de vicinis & cognatis est capiendum, qui superiore commate convenisse dicuntur. Mos idem conveniendi Atticis fuit; quem describit Suidas in Δεκάτην ἑστιάσαι: *Mos erat, cum pueri nati essent Atticis civibus, decima noctium convocari paternos maternosque cognatos, & amicorum proximos, atque iis praesentibus nomina pueris dare, ac Diis sacrificare &c.*

AD LVC. I. 61.

Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine] Prope iisdem verbis de Diadumeno narrat Lampridius in ejus vita cap. 5. *Die qua natus est (quod Antonini esset natalis) mulier quaedam propinqua dicitur exclamasse ANTONINVS VOCETVR, sed Macrinum timuisse, quod nullus ex ejus genere hoc nomine censeretur &c.* Sollemne non apud Hebraeos tantum sed & profanos, avita nomina infantibus indere. De Romanis praenominibus (quando nomina & cognomina fuere toti familiae communia) res est tritissima. De Graecorum heroicis temporibus testatur Ovidius IX. Met. fab. 12.

Vota pater solvit, nomenque imponit avitum,
Iphis avus erat.

Posterioribus temporibus nihil tam usitatum, quam plures cognomines in eadem familia reperire. Pythagorae pater & filius Mnesarchi fuere, Empedocles avum cognominem habuit. Aristoteli pater & filius Nichomachi fuere; sic & Cimon nepotem Cimonem habuit. In Hippocratis majoribus ac posteris ad sex ὁμωνύμους deprehenduntur.

Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine] Mos iste apud Hebraeos quidem haud antiquissimus fuit; videntur enim posteriores Judaei hoc

 ex

ex Graecis Romanisque imitari. Apud Graecos quidem jam inde ab Iliacis temporibus Orsilochus (apud Hom. Il. E. 547.) ex Diocleo filio nepotem cognominem habuit. Sic Glaucus avum (an proavum) habuit cognominem. Nomina, Pyrrhus, Philippus, Ptolemaeus in posteris plerumque conservata fuere. Aristophanes Avibus:

Ἱππόνικος Καλλίου, κἀξ Ἱππονίκου Καλλίας.

Hipponicus Calliae, atque ex Hipponico Callias.

Eustathius ad Il. E pag. 441. ed. Basil. hunc antiquissimum morem apud plurimas gentes obtinuisse testatur. Certe clarorum majorum nomina ad praeclara exempla posteros excitabant.

AD LVC. I. 62.

Innuebant patri ejus, quem vellet vocari eum: & postulans pugillarem, scripsit dicens, Joannes est nomen ejus.] Ἐνένευον, *innuebant*: optime; nam quia Zacharias cum obmutuit, simul etiam obsurduit (nec enim fit aliter) idcirco circumstantes ad nutus recurrerunt. Ea ars in Oriente maxime floruit: nam histrionica (mira veterum (*) ars) qua antiquitus quidlibet nutibus & gesticulatione exprimebant ab Oriente per Tuscos propagata in Latium fuit, teste Livio lib. VII. & aliis. Ergo non mirum, si Cognati gesticulandi arte interrogare patrem valuerint, *Quem vellet vocari eum*. At sonus ipse vocis hujus *Joannes* quia nullo nutu gestuve exprimi a Zacharia poterat, quippe quae non nisi plectro linguae (si hujus non defuisset usus) articulari poterat: hinc *postulans pugillarem* coactus est scribere: *Joannes est nomen ejus*.

AD LVC. I. 72.

Et memorari testamenti sui sancti] Quoties in V. & N. T. *Memoror* deponentis syntaxin habet, id ex Itala antiqua manavit; sic enim illo aevo loquebantur. Celerinus epist. ad Lucianum, inter Cyprianicas 20. *Memoratus sum enim caritatis tuae pristinae*. Lucianus Celerino respondet epist. 21. *Mei dignatus es memorare*. Lege *memorari*.

AD LVC. I. 78.

Per viscera misericordiae Dei nostri] Sedem misericordiae ut ethnici in genibus, sic Hebraei in visceribus posuere: unde illud in Johannis epistola *clauserit viscera sua ab eis*. Vide etiam Isa. LXIII. 7. Jer. XVI. 5. & alibi. Hinc Hellenistis verbum σπλαγχνίζομαι factum, Matt. IX. 36. & alibi usurpatum. At εὔσπλαγχνος & εὐσπλαγχνία alia notione scriptores sacros, apud quos misericordem & misericordiam significat, alia exteri usurpant, qui pro *magnis spiritibus* accipiunt.

AD

(*) Gesticulatio (Graecis vocata ὑπόκρισις) a Valla lib. IV. definitur, *Actio quaedam, & quasi pronuntiatio corporis*. Cicero in IV. Acad. 145. *Et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. Nam cum extensis digitis &c.*

Ceterum totam histrionicam, quae gesticulandi artem complectitur, Romanos didicisse a Tuscis, hos vero ab Oriente eam apportasse, nulli dubium est. In vet. Gloss. *Histrio* tantundem quod παντόμιμος. Pantomimi nihil non mutis gestibus significabant. Mithridati (cujus imperio tot populi suberant, omnes discreti linguis) populus Rom. pantomimum dono misisse dicitur, ut unus apud omnes interpretem ageret, si probe memini.

AD LVC. II. 1.

Vt describeretur orbis terrarum] Οἰκουμένη heic non est aliud, quam Judaeorum terra habitabilis, quam ab ἐρήμου Jordanes medius dividebat. De quo vide dicta ad Kal. Neap. ad IX. April. cap. 7. §. 9. ad Vitae S. Mariae Aegypt. num. 32. Ceterum ut Graece οἰκουμένη (quae heic legitur) est apud Graecos rei Romanae scriptores idem quod orbis Romanus: sic & apud Latinos *Orbis terrarum*. Itaque praeter exempla ab aliis producta, Cic. IV. ad Att. 1. *Legem Consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur*. Tacitus imperatorem Romanum *Rectorem orbis terrarum* appellavit.

AD LVC. II. 2.

Haec descriptio prima facta est a praeside Syriae Cyrino.] Herwarti, Schmidii aliorumque interpretatio illud πρώτη comparative accipientium, ita ut sensus sit: *Haec descriptio prius facta est, quam Syriae praeesset Quirinius*; est quidem ingeniosissima, & permagni facienda: tamen vix est ut illi assentiar. Cur haec sermonis proprietas Justino Hellenisticam dialectum probe callenti latuit? Hic enim in dial. cum Tryph. diserte ait: ἀπογραφῆς οὔσης ἐν Ἰουδαίᾳ τότε πρώτης ἐπὶ Κυρηνίου. Ac Justinum quidem vicinum illorum temporum & ad tabulas censuales provocantem, testem idoneum cui credamus fore existimo: is autem sub Cyrenio eam descriptionem factam ait. At enim Tertullianus (& hic quoque ad Archiva provocat) sub Sentio Saturnino (alii sub Quintilio Varo) factum hoc ait. Respondeo fore utrunque verum, si dixerimus praeter provinciarum praesides, missos quoque extraordinarios magistratus qui simul cum praesidibus rem transigerent. Certe Dio de Augusto ait: Ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλη τά τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων ἀπογραψαμένους, quod extraordinarios magistratus notat. Objicies Lucam dixisse de Quirinio ἡγεμονεύοντος &c. Respondeo hoc verbum de quavis potestate interdum dici; & quem Lucas ἡγεμονεύοντα appellat, eundem Justinus apol. 2. πρῶτον ἐν Ἰουδαίᾳ Καίσαρος ἐπιτρόπον appellat. Sensus ergo Lucae hic esto: *Haec descriptio prior ex duabus iis fuit, quae sub Quirinio factae*. Prior facta est sub Quirinio extra ordinem in Syriam ex vicina Cilicia delegato, uti censui cum ordinario procos. navaret operam: altera decennio post sub eodem Quirinio tunc Syriae proconsule. Lucae ea caussa fuit Quirinium potius quam Saturninum nominandi, quia altera sub eodem Quirinio censio facta fuit, cujus Josephus meminit, & haec quidem celeberrima ob Judae Gaulonitae seditionem. Ad hunc sensum videtur nos manu ducere Justinus adv. Tryph. ἀπογραφῆς, inquit, οὔσης ἐν Ἰουδαίᾳ τότε πρώτης ἐπὶ Κυρηνίου: nimirum quia altera celeberrima decennio post sub eodem Quirinio fuit.

Et quidem quod census hic prior, de quo Lucas agit, sub Quirinii extraordinario magistratu peractus fuerit, ea sententia fuit Petavii Grotiique (nescio tamen an Dionis auctoritate utantur) ego vero ob Tertulliani auctoritatem etiam Saturninum adhibitum puto. Non novum hoc est, census plurium opera fuisse actos. Tacitus lib. 14. *Census per Gallias a Q. Volusio & Sex. Africano Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano*.

A praeside Syriae Quirini] De P. *Sulpitio Quirino LEGato Caesaris Syriae* mentio fit in marmore Veneto apud Murat. pag. 670. 1. quod huc afferre non pigebit.

Q. AEMI-

Q. AEMILIVS. Q. F.
PAL. SECVNDVS
CASTRIS. DIVI AVG.
P. SVLPITIO. QVIRINO. LEG
CAESARIS. SYRIAE. HONORI
BVS. DECORATVS. PRAEFECT
COHORT. AVG. I. PRAEFECT
COHORT. II. CLASSICAE. IDEM
IVSSV. QVIRINI. CENSVM. FEC
APAMENAE. CIVITATIS. MIL
LIVM. HOMIN. CIVIVM. CXVII
IDEM. IVSSV. QVIRINI. ADVERSVS
ITVREOS. IN LIBANO. MONTE
CASTELLVM. EORVM. CEPIT. ET. ANTE
MILITIAM. PRAEFECIT. FABRVM
DELATVS. A. DVOBVS. COS. AD AE
RARIVM. ET. IN. COLONIA
QVAESTOR. AEDILIS. II. DVVMVIR. II.
PONTIFEX
IBI. POSITI. SVNT. Q. AEMILIVS. Q. F. PAL
SECVNDVS. F. ET. AEMILIA. CHIA. LIB
H. M. AMPLIVS. H. N. S.

Q. AEMILIVS . Q. F. PAL . SECVNDVS . CASTRIS (i. e. in castris) DIVI . AVG. &c. De hoc secundo mox additur : *Idem jussu QVIRINI* (dum legatus esset Syriae proconsulis) *censum fecit Apamenae civitatis millium homin. civium* (Apamenorum non Romanorum; necdum enim Apamea jura civitatis Rom. adepta fuerat) *CXVII.* Ergo quemcumque finxeris Syriae tunc praefuisse, cum natus est Christus, (sive scilicet Sentium Saturninum sive cum Norisio Quinctilium Varum) tunc dicemus, P. Sulpitium Quirinum non quidem proconsulem, sed legatum fuisse proconsulis, & absente proconsule satagisse censualium negotiorum . Τὸ *ἡγεμονεύοντος* (quod hic Lucas usurpat) verbum est commune omnibus cujuscumque nominis provinciarum rectoribus, etiam legatis, ubi vice proconsulis aliquid agerent . Ceterum Quirinum legatum se censionibus immiscuisse, ex hac ipsa inscriptione constat , quia *Secundus* jussu Quirini legati, Apameae censum fecit. Eadem ratione sive Quirinus ipse per se, seu potius alius jussu Quirini Palaestinae recensendae vacavit, eoque is census recte ab Lucae interprete Quirino tribuitur: *A praeside Syriae Cyrino.* Etsi Graeca satis erat sic Latine exprimere , *Praeside* (sive sub Praeside) *Syriae Cyrino.* Κυρῖνον Graeci (quibus familiare est propria nomina ad suas voces deflectere) vocant, quem Latini *Quirinum*. Hinc & tribum QVIRinam in Latinis marmorib. obviam ipsi *Κυρηνίαν* in Graecis titulis nuncupant .

Quod versu octavo ante finem legitur PRAEFECIT . FABRVM, id pro *PRAEFECTVS fuit* ponitur . In pluribus gladiatorum titulis legisse memini *SPECTAVIT* (pro *spectatus est*) *tot vicibus.*

Apamenae civitatis nomine forsan (quippe cum CIVITAS Latinis non urbis unius , sed gentis regionem totam incolentis nomen sit) non cives unius Apameae

Apameae ambitu contentos notat, fed univerfam Ἀπαμηνὴν (*Apamenam regionem*), in qua Ptolomaeus urbes aliquot defcribit. Vide Cellarium pag. 421.

Gaudeo, hoc uno epigrammate finem tot circa hunc Lucae locum rixis aliquando allatum.

AD LVC II. 3.

Vt profiterentur] Gr. ἀπογράφεσθαι. *Profiteri* verbum cenfuale. Quare minus belle Ligfootus hic in Synopfi videtur intelligere *profiteri fubjectionem imperio Romano*. Profiteri eft deferre in cenfum, *far la rivela*. Inde Act. V. 37. *In diebus profeffionis*, quae fuit altera fub Quirinio. Spartianus Hadriano cap. 7. *Senatoribus qui non vitio fuo decoxerant patrimonium, pro liberorum modo, fenatoriae profeffionis explevit*.

AD LVC. II. 7.

Et pannis eum involvit] Supple quos ad manus habere potuit. Graece καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, fupple οἷς εἶχε (neque enim Mariam domo abftuliffe τὰ σπάργανα five fafcias involvendo foetui proprias, crediderim: idque rerum omnium inopia, hujufque myfterii tota oeconomia perfuadet), ut apud Strabonem lib. III. pag. 165. de fortitudine Hifpanarum mulierum ex Pofidonio narrat, earum quandam ad foffionem conductam, doloribus partus correptam, non longe digreffam, edito fetu, ad opus rediiffe, ne mercedem amitteret, ac re cognita, mercede data a conductore dimiffam: ἡ δ' ἐκκομίσασα τὸ νήπιον πρός τι κρηνίον, λούσασα, καὶ σπαργανώσασα ΟΙΣ ΕΙΧΕ, διασώσειεν οἴκαδε. *Quae infantem ad quendam fonticulum extulerit, lotumque & quibus habebat pannis involutum, domum incolumem pertulerit*. Simile prorfus eft ac geminum quod Diodorus lib. IV. in de Liguribus narrat, ac nifi Liguri id mulieri tribuiffet, idque fuo tempore accidiffe dixiffet, videri poterat ex eodem Pofidonio accepiffe. Nam de Liguribus & Ariftoteles lib. περὶ θαυμασίων ἀκ. ait: Ἴδιον δέ φασι καὶ τοῦτο παρ' αὐτοῖς εἶναι· Αἱ γυναῖκες ἅμα ἐργαζόμεναι τίκτουσι, καὶ τὸ παιδίον ὕδατι περικλύσασαι, παραχρῆμα σκάπτουσι. Et Varro *In Illyrico*, inquit, *hoc amplius: praegnantem faepe, cum venit pariendi tempus, non longe ab opere difcedere, ibique enixam, puerum referre, QVEM NON PEPERISSE SED INVENISSE PVTES*. Quae poftrema verba in Deiparam mire conveniunt. Vt & allata exempla de mulieribus ftatim a partu curantibus foetus fuos: quod Maria hic feciffe legitur; adeo nihil incommodi ex partu paffa.

Quamquam illud ἐσπαργάνωσεν hic apud Lucam poteft & ἁπλῶς verti *involvit*; ut non neceffario de pannis fit capiendum, fed & de paleis, foeno, aut quaecumque ad manum habuit: Tale eft illud Plutarchi fymp. VI. probl. 6. de nive: Ἀχύροις σπαργανοῦντες αὐτήν, *paleis eam fafciantes*. Vt faepe hoc accidit, fpeciei vocabula συνεκδοχικῶς generi attribui: ut οἰνοχοεῖν ὕδωρ &c. Diodorus lib. IV. de muliere illa, quam in opere ipfo enixam narrat, ait φύλλοις ἐνειλήσασα, *cum foliis fetum involviffet*. Tale aliquid a Virgine ob rerum omnium inopiam factum, haud prorfus abnuerim.

AD LVC. II. 7.

Et reclinavit eum in praefepio.] Rectum hujus vocabuli duplex, *Praefepe* & *Praefepium*: verum illud ufitatius fuiffe, hoc minus probum, oftendit Ambrofius in hunc locum (lib. 2. in Luc. num. 42.) ubi in Ifaiae loco *Praefepium* in Itala vetere fuiffe teftatur, nec id vocabulum effe delicatulis faftidiendum

con-

contendit. Locum adscribere proderit, quia ad indolem veteris novaeque versionis pernoscendam non erit inutilis. *Non audis bovis Dominum agnoscentis mugitus: Agnovit enim bos possessorem suum, & asina praesepe Domini sui* (If. I. 3.) *immo PRAESEPIVM dixerim, sicut scripsit qui transtulit* (vetus scilicet interpres) *nibil enim apud me distat in verbo, quod non distat in sensu. Nam si orator* (Demosthenes). . *negat in hoc positas esse fortunas Graeciae, hoc an illo verbo usus sit . . . quanto magis nos negligere verba debemus, spectare mysteria*. Ergo aevo Ambrosii cultiores viri cavebant, ne id nomen recto casu in IVM terminarent. Hinc eodem aevo Hieronymus in ea translatione quam ex Hebraica veritate suo marte protulit, quum in eo Isaiae loco in Itala vetere PRAESEPIVM reperisset, ipse PRAESEPE reposuit, quod & in aliis veteris Instrumenti locis fecit. At idem Hieronymus quia Novum Foedus non suo ingenio vertit, sed olim translatum Graecae fidei reddidit, ideo vocem *Praesepio* a recto *Praesepium* inclinatam ter hoc capite, & semel infra (XIII. Luc. 15.) retinuit. Ceterum quamvis IV. saeculo viri elegantes a nominativo *Praesepium* abstinuerint, tamen nec Apulejus id fuerat aspernatus, & in Philoxeni Glossis utraque terminatio in E & in IVM. reperitur, ac Φάτνη redditur.

Illud miror cur aevum Ambrosii *Praesepium* recto casu aversaretur, quum ejusdem terminationis ALTARIVM nec Hieronymus, nec Severus Sulpicius, viri elegantiae singularis, ut alios plurimos taceam, non respuerint.

AD LVC. II. 11.

Natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David] Angelus lingua Hierosolymitana ישוע dixerat, quod et Jesu κύριον ὄνομα, & appellativum *Salvatoris* aeque notabat. Lucae autem, qui Graece scriberet, liberum fuit sive Ἰησοῦς sive Σωτὴρ in Evangelio suo ponere. At hoc posterius maluit, quod & appellative accipi, & tanquam κύριον ὄνομα (non enim novum Graecis erat peregrinorum nominum propriorum interpretationes usurpare, uti pro Isaac Γέλως &c.) posset.

Venio ad Latinum *Salvator*, quod ex vetere interpretatione Hieronymus retinuit. A quo nihil est cur delicatiores critici abhorreant, cum sub Trajano apud Grut. XIX. 5. reperiatur IOVI · CVSTODI · QVIRINO · SALVATORI · PRO · SALVTE · CAESARIS · NERVAE · TRAIANI · AVG · &c. Post Trajani aetatem frequentius ea vox usurpata, tum apud Tert. III. adv. Marcion. 18. tum Cyprianum Epist. 47. ubi tamen in nonnullis MSS. legitur *Salutari*.

Ceterum vox *servatoris*, quam critici usurpare malunt, non omnino vim Graecae σωτῆρος exprimit. Cic. Ver. IV. 36. σωτῆρα verbo uno exprimi posse negat; itaque circuitionem hanc affert *qui salutem dedit*. Hinc Tertullianus, qui *servatoris* vocem parum idoneam esse intelligeret, *salutificatoris* vocabulum ter usurpavit.

AD LVC. II. 14.

Et in terra pax hominibus bonae voluntatis] ῥῆσιν hanc *Bona voluntas* esse barbariei falso suspectam, exemplis aliquot comprobat Valesius ad excerpta illa quae ad calcem Ammiani evulgavit, quibus istud *bonae voluntatis* semel & iterum legitur. Plancus ad Ciceronem X. epist. 8. *Fructuosissimam esse professionem bonae voluntatis*. Vellejus fine lib. 2. *Ex quo apparet Varum saepe gravem & bonae*

bonae voluntatis virum. Seneca lib. I. de Clementia cap. 13. *Bonae ac fidae voluntatis ministri*. Adde eundem lib. de vit. beata cap. 8. & Salluſtium or. ad Caeſ. de rep. ordinanda.

AD LVC. II. 14.

Gloria in altiſſimis Deo] Ex eo quod ſequitur, (*& in terra*, inquit, *pax hominibus*) luculenter perſpicitur τὸ *In altiſſimis* tantundem eſſe quod *in caeleſtibus*, quia *terra altiſſimis*, *homines* vero *Deo* e regione reſpondent. Vide de his longe plura ad Gen. I. 1. ubi veterem interpretem attuli, qui ad Job XXII. 12. pro *caeli* nomine τὰ ὑψηλὰ h. e. *excelſa* poſuit. Nam τὸ *Shamaim* revera *celſitudinem* deſignare pluribus ibi oſtenſum fuit, ut etiam ad Gen. VI. 4. & XI. 4. & Deut. X. 14. Ex eo vero quod *Shamaim* appellative *altitudinem* notat; hinc aliquoties *caelum* & *caeleſtis* ubi appellative ponuntur, *altitudinem* deſignant. Itaque *caelum caeli* eſt *altitudo caeli*, & *Caeleſtis* non raro idem quod *Altiſſimus*; certe quia in talibus locutionibus *Shamaim* generalem celſitudinis, non peculiarem loci notionem obtinet.

AD LVC. II. 15.

Vt diſceſſerunt ab eis Angeli in CAELVM &c.] Ea angelorum ſedes, ut hinc diſcimus. In Orphicis

Τῷ δὲ θρόνῳ πυρόεντι παρέςασι πολυμόχθοι
Ἄγγελοι, οἷσι μέμηλε βροτοῖς ὡς πάντα τελεῖται.

Non negarim tamen ſicut mali angeli partim inferna loca, partim per terras aeremque diſcurrunt, bonos quoque angelos praeter Caelum propriam illorum ſedem, per aerem quoque terraſque vagari, ſed utrum ad obeunda tantum miniſteria, an διαμενόντως, ignoro.

AD LVC. II. 19.

Maria autem conſervabat omnia verba haec.] Gr. συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα i. e. hoſce rerum eventus tacita conſiderabat, ſive obſervabat. Reſpondet Hebraeo שמר *ſciamar*, *obſervare*. Gen. XXXVII. 11. ſimilis eſt locus, ubi de Jacobo dicitur *Rem tacitus conſiderabat*, (Heb. שמר, LXX. διετήρει.) quorſum res evaderet ſcil. Tale eſt illud Syracidae IV. 23. συντήρησον καιρόν.

AD LVC. II. 20.

Quae audierant; & viderant ſicut dictum eſt ad illos] Interpunctio poſt *audierant* adhibenda, poſt τὸ *viderant* autem nulla; quia quod ſequitur *ſicut dictum eſt ad illos* ad *viderant* ſolum refertur. Viderant, inquit Lucas, praedictis conſentanea. At in editis Graecis Latiniſque haud recte interpungitur.

AD LVC. II. 24.

Par turturum aut duos pullos columbarum.] Vide dicta ad Gen. XV. 9. Addi poteſt, turtures in Ornithonib. aſſervari potuiſſe. Ceterum Virginis Mariae inopia eam coëgiſſe videtur, ut quae viliore pretio venibant, ea compararet.

AD LVC. II. 27. 28.

Et venit in ſpiritu in Templum.. & ipſe accepit eum in ulnas ſuas.] Hinc colligere mihi videor, hanc non fuiſſe functionem ſacerdotalem, quod multi ſibi perſuaſerunt. Si haec fuiſſet functio ſacerdotalis, ad eos utique pertinuiſſet, qui miniſtrarent in ordine vicis ſuae, i. e. ad ſacerdotes ſtationarios. Atqui Simeon, *Spiritus* inſtinctu venit in Templum, ex quo apparet eum illo tempore non miniſtraſſe; ſi ſacerdos erat. Ad haec autem non fuiſſe ſacerdotem

vetustissimus auctor Celsus inter opera Cyprianica persuadet, qui Simeonem caecum fuisse tradidit. Nam, quidquid sit de Simeonis caecitate, certe persuasum illi fuit Simeonem non fuisse sacerdotem, quando caeci a sacerdotio arcebantur. Praeterea haec Ambrosius, cum totus in eo esset, ut probaret Christum ab omnibus conditionibus testimonium accepisse, Zachariam inter sacerdotes, Simeonem inter senes recensuit; ut intelligatur Simeonis sacerdotium Ambrosio non innotuisse. Nec porro Lucas de Simeonis sacerdotio tam opportuno loco tacuisset, qui de Zachariae sacerdotio non siluit.

AD LVC. II. 29.

Nunc dimittis servum tuum Domine] Hoc tertium putant ex N. T. hymnis. Equidem merum Simeonis vaticinium prosa oratione contextum, arbitror. Deest ἐπεξήγησις: quae unus est Hebraicae poëseos διακριτικὸς χαρακτήρ mea sententia.

Nunc dimittis servum tuum Domine] Gr. δέσποτα. At ceteri scriptores sacri dixissent Κύριε, quippe respondens Syr. *Mar*, & sic semper ubi de honorifico titulo agitur. Nam δεσπότην tantum de hero dicunt. At Lucas ab Hellenistica dictione saepe recedens, heic & Act. IV. 24. praeter morem Hellenistarum magistrum vocavit δεσπότην.

AD LVC. II. 30. 32.

Lumen ad revelationem &c.] Ante haec verba removenda est τελεία στιγμή; nam Φῶς ad σωτήριον ℣. 30. est referendum; ut ordo sit τὸ σωτήριόν σου φῶς, ὃ ἡτοίμασας &c. *Salutare tuum lumen, quod parasti* &c. Similes porro trajectiones in Zachariae cantico cap. praec. observare licebit. Cur sic jungam, facit quod nemo, quod sciam, scriptorum N. Faederis σωτήριον substantive usurpavit (nisi sicubi ex V. T. aliquid affertur, ut Luc. III. 6.) multo minus Lucas ceteris elegantior in hoc vertendo carmine usurparit. Σωτήριον substantive est e LXX qui illud saepe pro שלם *schelem*, sacrificio pacifico, saepe pro ישע *jescha*, *salute*, usurparunt. At apud profanos nunquam, quod sciam, σωτήριον substantivum occurrit (*). Hinc vetus Latinus interpres, qui intelligeret σωτήριον substantive non dici, putavit esse neutrum τοῦ σωτήριος, idque ut imitaretur, *salutare* quam *salutem* vertere maluit.

AD LVC. II. 34.

Et benedixit illis Simeon] Sollicite quaerunt commentatores utrum parentibus tantum benedixerit Simeon, an etiam Christo. Et negant aliqui, hoc nempe veriti, ne minor majori benedixerit. Quanquam nihil erat pertimescendum; non enim istaec benedictio sacerdotalis fuit, majorem auctoritatem in benedicente prodens ex ep. ad Heb. VII. 7. (tametsi ne hanc quidem Christus respuebat, qui ritibus omnibus se subjecturus venerat) sed merus μακαρισμὸς similis illi: *Beatus venter qui te portavit* &c. & Luc. I. 45. *Beata quae credidisti*. Hujusmodi vero κηρυγμὸς in Christum aeque ac parentes pronuntiasse senem mihi fit verisimile ut Luc. I. 42. Sane celebres octo μακαρισμοὺς Matth. V. *benedictiones* appellavit Ambrosius: *Et mandatum*, inquit, *accipis octo illis partem dare fortasse benedictionibus*. Et ante hunc Dionysius Alex.

(*) Apud veterem poëtam de virib. herbar quem Fabricius to. 2. bibl. Graecae inseruit ter σωτήριον reperi ℣. 83. 109. 122. Sed (praeterquam quod φάρμακον subaudiri poterat, ut est apud Pollucem V. segm. 132.) si cum praecedentibus nectas, invenies modo ad herbam neutrius generis, modo ad ἄκος referri.

Alex. apud Eusebium; cujus locum ad Matt. V. 3. adscripsi.

In signum cui contradicetur] Prudentius praefat. alterâ in Apotheos ✝. 33.

Lapis ecce nostro fixus offensaculo est,
Impingat in quem vanitas,
SIGNVM caventi, non caventi scandalum:
Hunc sternit, illum dirigit.

AD LVC. II. 35.

Ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.] Solet hoc ad eos hominum actus vulgo referri, qui longe ex diversa, quam putantur, caussa proficiscuntur; ut mulieres illae, quae de Patrocli morte ejulabant, re vera de suis unaquaeque incommodis conquerebantur apud Hom. Il. XIX. 301.

Ὡς ἔφατο κλαίουσ᾽, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες
Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ᾽ αὐτῶν κήδε᾽ ἑκάστη.
Tantum effata gemebat; at adgemuere sorores
Patroclum in speciem; sua sed mala cuique dolebant.

Hae sunt occultae cogitationes, quae in apertum proferentur. Verum his omissis; hanc periocham referendam esse ad praecedens comma 34. id vero quod sequitur: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius*, παρεντίθεσθαι oportere, omnino viris eruditis assentior. Id modo considerandum, num quod heic Graece legitur ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν, verti possit *utcunque revelabuntur*. Scio ὅπως ἂν haud raro esse idem quod ἵνα: sed scio etiam saepe reddi *quomodocunque* aut, quod heic quadrat, *utcunque*. Aristides: ὅπως ἂν συμπίπτοι τῷ λόγῳ, *prout sive utcunque inciderit in sermonem*. Sic illud ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως Act. III. 20. eadem notione vertitur ab Erasmo, *utcunque venerint tempora* &c. Deinde illud πολλῶν non haeret τῷ καρδιῶν, sed ab hoc regitur, ut sit ἐκ τῶν καρδιῶν τῶν πολλῶν, *ex multorum cordibus*. Ergo sic verti potest: Utcunque se prodiderint ex multorum cordibus cogitationes. Est autem totius loci sensus: *Hic positus est in ruinam* &c. *& in signum cui contr.* &c. Id vero malum diu cordium penetralibus inclusum prêmetur celabiturque, tum vero demum foras erumpet, *utcunque* tale aliquid inciderit, quod perversum ingenium foras prodire coget: tum vero tuam ipsius animam, o Maria, pertransibit gladius.

AD LVC. II. 41.

In die sollemni Paschae] Haec flexio peregrini nominis heic & alibi videtur ex antiqua translatione profecta. Sic aevo illo loquebantur. Genitivum *Paschae* habet saepe Tertullianus, habet Cyprianus ep. 24. habet Arator lib. 2. *Gaudia paschae* &c. Rufinus in suis versionibus, & alii. Et quidem femineo genere occurrit in Conc. Cabarsussitano: *Intra dies paschae futurae*. Appendix commonitorii Honorii Aug. in caussa Eulalii & Bonifacii apud Baron. *Dies qui imminebant sanctae paschae* &c. Pascha auferendi casu reperitur Joh. II. 23. & XVIII. 39. Porro Graeci olim Φάσχα per Φ scribebant. In palaeographia Bern. Montfauconii lib. V. cap. 1. pag. 344. legi in computis Ecclesiasticis Graecorum ubique Φάσχα pro Πάσχα litterarum compendio scriptum occurrere. Ex quo liquet nexum illum litterarum esse antiquissimum, inde usque manantem cum vox illa per aspiratum elementum notabatur. Et quoniam, ut ait Joh. Damascenus, sic Hebraei pronuntiabant, inde usus manavit ad Graecos. Hieronymi aetate פ Hebraicum Graeco elemento Φ respondebat, non τῷ Π, aut Latino P, cujus sonum negat

hebraice exprimi posse. Nec aliter Syri olim & nunc suum Pe, quam per Φ Graecorum pronuntiant: unde Syro-Graeci suum Φάσχα hauserunt; ac mirum ni Lucas Antiochenus, ceterique Evangelistae scripserint in eundem modum.

AD LVC. II. 44.

Existimantes autem illum esse in comitatu] Graece ἐν συνοδίᾳ. In Glossis Philoxeni συνοδία redditur *Comitatus*. Suidas: Συνοδία· τὸ μετά τινος συμπεριπατεῖν. *Synodia est cum aliquo iter facere*. Est & illa vetus sententia:

Ἀνδρὸς πονηρῦ φεῦγε συνοδίαν ἀεί.

Nequam viro numquam in via te adjunxeris.

Cui simile est illud Sap. VI. 25. ὅτε μὲν φθόνῳ τετηκότι συνοδεύσω. *Neque cum invidia tabescente iter habebo*. Et venit a masculino σύνοδος, qui Hesychio est συνοδοιπόρος. Haec eo notavi, ne Heinsio credas, qui συνοδίαν idem esse quod συγγένειαν, docuit. At in Graeco Nehemiae VII. 5. 64. (qui est Heinsianae interpretationis fundus) συνοδία idcirco τῷ יחש *genealogiae* respondet, quia illae iter facientium συνοδία secundum cognationes, uti par erat, recensebantur. Addit etiam Heinsius, monachorum συνοδίαν a cognatione ipsorum spirituali nomen invenisse. Falso. In veteribus Glossis Συνοδία, & *comitatus* redditur & *conventus*; quorum hoc alterum monasticae συνοδίᾳ respondet, nam & hodie apud nos eorum monasteria *Conventi* appellantur. Si quaeras, cur monachi dicantur συνοδῖται, & eorum conventus συνοδίαι; respondebimus, id ex scripturarum locutionibus profectum, in quibus Christiani *in via esse* & *ad patriam pergere* dicuntur. Hinc coenobitae, quia simul iter ad Caelum carpebant, non invenuste συνοδῖται *viae comites* dicebantur. Exstat pluries id vocabulum in Asceticorum auctore Basilio tributorum, in Socrate, & alibi, quorum exempla Sviceri thesaurus suppeditabit. Ad hunc Lucae locum quod attinet, συνοδία *comitatus* est, quam hodie *caravanam* appellant: de quo vide heic Grotium.

Existimantes esse in comitatu] Assentior iis, qui συνοδίαν idem, quod Persico vocabulo *Caravanam* appellant, interpretantur. Ea certe notione συνοδίαν Latinus interpres accepit, quandoquidem *comitatum* vertit. Id enim probis Latinis scriptoribus *comitatus* significat. Livius XXVIII. 22. de Astapensibus procursationibus & latrociniis assuetis: *Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis, circumventum iniquo loco interfecerant*. Caesar eadem notione lib. I. B. C. cap. 48. 51. 54.

AD LVC. II. 47.

Stupebant autem omnes, qui eum audiebant super prudentia & responsis ejus] Josephus in vita sua narrat, se quatuordecim annos natum a sacerdotibus & primoribus civitatis variis interrogationibus exercitum ac tentatum fuisse: Συνιόντων ἀεὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν τῆς πόλεως πρώτων ὑπὲρ τῦ παρ' ἐμῦ περὶ τῶν νομίμων ἀκριβέστερόν τι γνῶναι. Grotius ad hunc locum digitum intendit.

AD LVC. II. 49.

In his, quae Patris mei sunt, oportet me esse] Ἐν τοῖς τῦ Πατρός μυ. Viri docti interpretari malunt, *in domo Patris mei* h. e. templo; ac similia multa exempla afferunt, quibus articulus τὰ cum genitivo personae eam significationem habeat. Plane assentior: nisi quod ea loquendi ratio non tantum domum sed & locum aut regionem aliquando significet. Veluti τὰ Κολλυθίωνος *vicus* (κώμη dicitur Dionysio Alex.) fuit in Mareotica praefectura, quo se relegatum scribit Dionysius

Dionyfius Alex. lib. contra Germanum apud Eufeb. VII. hift. 11. in hunc modum: ἐπεὶ δὲ μετασκηνώσειν εἰς τὰ Κολλυθίωνος ἀπηγγέλη μοι, *Poftea vero quam mihi renuntiatum fuit, ut ad Collutbionis vicum five regionem migrarem*. Item τὰ Βουκόλου tractus quidam Aegypti dicebatur. Nempe a dominis qui ea loca poffederant, fic dicebantur; ita ut Valefii judicio in his locutionibus μέρη fupplendum videatur.

AD LVC. II. 51.

Et erat fubditus illis] ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. In his Divinis fcriptoribus paffivum ὑποτάσσεσθαι (quod ceteroqui apud profanos eft in poteftatem redigi) valet *parere*. Exempla vide in Concordantiis Graecis V. ac N. T. Itaque heic ὑποτασσόμενος eft ὑπήκοος, *dicto audiens*. Bafilius (vide locum in Mantiffa mea de Jofephi opificio in *De Dedication. Sub Afcia*) ex hoc loco probat, Jefum fuiffe materiarium, Jofepho ὑποτασσόμενον.

AD LVC. II. 52.

Proficiebat aetate & fapientia] Quin ἡλικία heic ftaturam potius, quam exactorum annorum fummam defignet, non dubito. Nec tamen culpandus interpres, qui *Aetatem* vertit. Nam etiam Latinis eam vocem pro *ftatura* poni, teftis eft Exjofippus five Ambrofius in Excidii Hierof. hiftoria, imo & Ambrofius ipfe. Eorum loca videbis in Comm. ad Kalendar. Marmor. Neap. die 29. Junii parte I. cap. V. §. 5.

Proficiebat .. aetate] Eadem notione fcriptori Actor. S. Marci Evangeliftae fuiffe dicitur μεσῆλιξ h. e. mediae ftaturae. Quem locum confer ex Comm. ad Marmor. Kal. pag. 242. col. 1. verius finem.

Et Jefus proficiebat fapientia & aetate] ἡλικίᾳ, heic *ftaturam* fignificari, non dubiis argumentis oftenderem, nifi id a viris doctis jam antea animadverfum comperiffem. Nec vitio dandum interpreti, quod *aetatem* reddiderit. In Gloffis enim veteribus *Aetas* & *aevitas* τῇ ἡλικίᾳ refpondet, ut omnino exiftimem, id totum quod vox ἡλικία fignificat, Latino *Aetatis* vocabulo contineri. Hinc illa epitheta *aetas grandior*, *firma*, *infirma &c.* quae magis funt ftaturae quam annorum adjuncta. Et quidem quin *Aetas* quafi *aevitas* dicta fuerit, non finit nos dubitare Prifcianus, & quod *aevitatis* vox ufurpata apud Varronem & in XII. tab. reperitur. At *aevum*, unde eft *aevitas*, videtur pro ftatura aut ftaturae augmento ufurpari in Horatiano verficulo, *Crefcit occulto velut arbor aevo*. Ergo tam Graeca vox, quam Latina interpretis heic apud Lucam non tempus, fed *ftaturam* defignat.

AD LVC. II. 52.

Et gratia apud Deum & homines] Videtur copula & (Heb. ו) more Hebraico fumi pro *autem*, hoc fenfu: *Gratia autem non folum apud Deum, fed & apud homines*. Quo in membro illud προέκοπτε ita ἀπὸ κοινοῦ fupplendum eft, ut tamen ad *homines*, non item ad *apud Deum* referatur, apud quem nullus poterat in Chrifto gratiae profectus effe: at apud homines poterat; apud quos ut fapientia, ita & gratia (quocumque modo haec accipiatur) magis magifque proficiebat. Qui compendio ftudent, multa lectoribus relinquunt commoda interpretatione juvanda; nemoque adeo fcriptorum eft, in quo talia multa non occurrant, quae fi alioqui ad obruffam exigas, multa circuitione fermo indigebit.

AD

AD LVC. III. 2.

Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha] Graeca praepositio ὑπὸ temporis notationi servit, quam veteres Latini non adhibebant, qui dicebant Illo & illo consulibus. Sed posteriores aevi scriptores sicut multa, sic istud etiam imitati. Namque Spartianus Hadriano cap. 3. *Praetor factus est sub Surano bis, Serviano iterum Coss.* Idem Antonino Pio: *Ipse Antoninus Pius natus est . . . Sub Domitiano duodecimum & Cornelio Dolabella Coss.*

Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha] Apud Asiaticos pontificum nomine anni consignabantur. Patet id ex nummorum inscriptionibus apud Spanhemium de praest. & us. num. (secundae editionis) pag. 693. ΕΠΙ · ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ · ΚΛΑΥ · ΒΙΑΝΤΟΣ · ΚΙΑ · *Sub pontifice Claudio Biante Cianorum.* ΕΠ · Μ · ΑΥΡ · ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ · ΑΡΧΙ · ΑΠΑΜΕΩΝ · *Sub M. Aurelio Alexandro pontifice Apamensium.* In epistola Smyrnaeorum passus dicitur Polycarpus ἐπὶ ἀρχιερέως φιλίππου. Id eo factum puto, quia pontifex communis alicujus, ejusdem & princeps erat, uti statim probabitur. Foedus antiquissimum inter Smyrnaeos & Magnetes sic incipit (apud Prideaux in marm. Oxon. pag. 2. lin. 34.) ΕΠΙ ΙΕΡΕΩΣ ΗΓΗΣΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΗΦΟΡΟΥ ΔΕ ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ ΜΗΝΟΣ &c. Sub Sacerdote Hegesia, Stephanephoro Pythodoro, mense &c.

Cur autem duos affert pontifices; cum nonnisi unum gens illa agnosceret? Vexatissima difficultas. Caipham tum vere fuisse ἀρχιερέα nemo ambigit. De Anna est controversia. Prorsus assentior Hammondo & iis, qui quo tempore Caiphas pontificatum gerebat, Annam fuisse Judaici Synedrii *Nasi*, & ἄρχοντα λαοῦ arbitrantur: qui potestatem summam in populares haberet, sed limitatam, sine jure vitae & necis, & principi extraneo obnoxiam, qualem omnino olim αἰχμαλωτάρχαι habuere. Idque mihi liquido patere videtur ex Joh. XVIII. 13. Non enim alia de caussa duxerunt Jesum *ad Annam* primum, quam quia ea summa apud gentem potestate polleret; qui ubi de Jesu cognovisset, *misit eum ligatum*, ut ẏ. 24. ejusdem capitis dicitur. Vide dicta ad Joh. XVIII. 13. Adhaec Act. IV. 6. inter concilii patres Annas primus omnium suo merito nominatur, ut pote *Nasi* sive praeses synedrii. Vide quoque ibi dicta.

Tamen cur idem ἀρχιερεὺς diceretur (neque hic solum, sed etiam Act. IV. 6.) nondum, quod sciam, idonea ratio est assignata. Nam quod ajunt semel pontificatu functos, nihilo minus ἀρχιερεῖς appellatos, id, ut verum sit, tamen non sequitur eorum nomine consignari annos potuisse, ut diceretur ἐπὶ ἀρχιερέως τοῦ δεῖνα, ut hic apud Lucam. Quae locutio hanc habet vim, non ut ex gesto olim pontificatu expontificem notet, sed in praesentia pontificem.

Dicam equidem, quo me conjectura duxerit. Apud Asiaticos qui totius communis concilio praeerant, Asiarchae appellabantur, eorumque similitudine Bithynarchae, Syriarchae, Cappadocarchae, Phoenicarchae, Cypriarchae, aliique in eundem modum appellati reperiuntur. Ergo eâdem analogia Judaici concilii praesidem Judaearcham non dubitaverim appellare, aut saltem ethnarcham, quemadmodum Simon Judaeorum ἐθνάρχης in Machabaicis dicitur; eodemque nomine Judaeorum Alexandriae princeps in edicto Claudii apud Josephum nuncupatur.

Errant autem qui Asiarchiam & cetera ejusdem formae apud alias gentes nomina, sacerdotii vocabula fuisse vulgo opinantur. Strabo lib. XIV. Asiarchas fuisse docet κρατεύοντας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν. Idem de Lyciarchis: ἐν δὲ τῷ συνεδρίῳ πρῶτον

πρῶτον μὲν Λυκιάρχης αἱρεῖται, εἶτα ἄλλαι ἀρχαὶ αἱ τοῦ συστήματος. Vlpianus Asiarchiam *Praesidatum Asiae* appellat. Sed errori ansam praebuit, quod qui Asiarchae erant, h. e. gentis & concilii praesides, iidem sacerdotium gentis capesserent: quo fit ut promiscue modo Asiarchae, modo ἀρχιερεῖς dicebantur, ut in Epistola Smyrnaeorum Philippus ille modo Asiarcha, modo ἀρχιερεὺς appellatur: interdum autem utraque appellatio conjungitur, ut inscriptio numismatis apud Spanhemium de praest. & us. num. pag. 692. praesefert: ΦΡΟΝΤΩΝΟΣ · ΑΣΙΑΡΧΟΥ · ΚΑΙ · ΑΡΧΙΕ · ΓΙ · ΠΟΛΕΩΝ ; ΚΟΙΝ · *Frontone Asiarcha & Pontifice XIII. civitatum communis* Asiae. Nonne vides Asiarchiam a pontificatu secerni? Sed confusa haec duo fuere, quod qui Asiarcha, idem & ἀρχιερεὺς aut esset aut diceretur. Nam fieri potest, ut is appellatione magis & jure, quam functione sacerdos esset. Nam & sub Christianis imperatoribus Asiarchae fuere, quos honore magis & appellatione ἀρχιερεῖς fuisse oportet, nil nisi de ludorum procuratione sollicitos.

Lactantius de mort. persec. cap. 36. ubi dixisset Maximinum *sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus* fecisse, qui sacrificia diis facerent, statim, & hoc adjecit. *Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu singulos QVASI PONTIFICES superponeret, & eos utrosque candidis chlamydibus ornatos jussit incedere.* Nemo non videt Bithynarchas, Syriarchas & ceteros in eundem modum ethnarchas intelligi, quos *quasi pontifices* appellat, quia nomine tenus ἀρχιερεῖς erant &c. Verum utut est, ex Asiaticorum more hoc manasse putem, ut & Judaici Concilii praesidi sive ethnarchae Lucas hic & in Actis, ἀρχιερέως appellationem tribuerit. Et quidem Lucas commodum in ea passim usitata appellatione compendium nactus, sic maluit, quam isto modo: ἐπὶ ἄρχοντος sive ἐθνάρχου Ἄννα, ἀρχιερέως δὲ Καιάφα. In Actis autem IV. 6. tantum Annam τὸν ἀρχιερέα nuncupavit, non item Caipham ea appellatione donavit, quia Annas τῶν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ & Senatus princeps erat. Vide quae ad eum Lucae locum notavimus. Similiter Act. XXIII. 2. 4. Ananias (quem ex ℣. 5. ἄρχοντα h. e. *Nasi* seu Synedrii principem fuisse constat) ὁ ἀρχιερεὺς quasi κατ' ἐξοχὴν nuncupatur (Vide quoque ibi quae diximus in eandem sententiam) fortasse quod esset *perpetuus pontifex*.

Nam sane Judaici Concilii praesidem non tantum ἀρχιερῆ appellatum, verum etiam ἀρχιερῆ διὰ βίου, mihi facile persuadeo: cum alter ille qui pontificias functiones obibat, diceretur *Pontifex anni illius*. Vide dicta in hanc sententiam ad Joh. XVIII. 13.

Quod Asiarcha nomen sit praefecturae potius quam sacerdotii, Constantinus Porphyrog. lib. 1. de thematibus cap. 3. Τὸ δὲ νῦν καλούμενον θρακησίων θέμα, πάλαι μὲν καὶ κατ' ἀρχὰς Ἀσία μικρὰ ὠνομάζετο, καὶ ὁ ταύτης ἀνθύπατος Ἀσιάρχης ἐλέγετο. In eo fallitur quod proconsulem Asiae *Asiarchen* dictum olim narret, sed quin *Asiarcham praefecturae nomen fuerit*, mihi non est dubium.

AD LVC. III. 5.

Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt prava in directa & aspera in vias planas] Vtrunque ὁδοποιΐας peculiare fuit. Romani teste Strabone lib. V. pag. 235. ἔστρωσαν δὲ καὶ τὰς κατὰ τὴν χώραν ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων. *Itaque & per regiones straverunt itinera, tum excavatis collibus, tum cavitatibus ingesta materia complanatis.*

Et

Et erunt prava in directa & aspera in vias planas] Ter. Phorm. V. 2. 6. contrariam sententiam extulit, ubi sic Demipho de lenone conqueritur: *His nunc praemium est, qui recta prava faciunt*.

AD. LVC. III. 12.

Venerunt autem & publicani] Vide quae de publicanis afferunt interpretes ad Matt. V. 46. ubi primum nominantur. Nos praetermissa aliis notasse non poenituerit. Τελώνας non duum tantum, sed trium fuisse generum deprehendi. Primi erant equites illi Romani, qui *mancipes* appellabantur. Asconius in Divinationis in Q. Caecilium cap. X. *mancipes* esse ait principes publicanorum, qui quaestus sui caussa exigenda a sociis suo periculo exigant & reip. repraesentent. Horum etsi honesta conditio erat (quippe teste Cic. pro Planc. *Flos equitum R. ornamentum civitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine continetur*) tamen Val. Max. VI. 10. inter exempla sublimitatis a statu humili statuit T. Aufidium, qui cum Asiatici publici exiguam particulam habuisset, postea Asiam procos. administrarit. Alterum genus erat eorum, qui socii appellabantur, qui ab ipsis mancipibus publica redimebant, sive eorundem periculo exigebant. Postremo infima sors illorum fuit, qui sociis operam dabant, ac pretio conducti sordidis exactionibus suam inopiam sustentabant. Tria haec genera didici ex Val. Max. VI. 10. *At P. Rutilius non publicanum in Sicilia egit, sed operam publicanis dedit* (h. e. socius publicanorum fuit) *idem ultimam inopiam suam auctorato sociis officio sustentavit* (en tertium genus) *ab hoc postmodum consule leges universi, Siculi acceperunt*. Ad hoc tertium genus τελῶναι illi sunt referendi, quos describit Plut. περὶ πολυπραγμοσύνης. Καὶ γὰρ τοὺς τελώνας βαρυνόμεθα καὶ δυσχεραίνομεν, οὐχ ὅταν τὰ ἐμφανῆ τῶν εἰσαγομένων ἐκλέγωσιν, ἀλλ' ὅταν τὰ κεκρυμμένα ζητοῦντες, ἐν ἀλλοτρίοις σκεύεσι καὶ φορτίοις ἀναστρέφωνται. Ex quo vides discreta quidem his tribus classibus apud Latinos fuisse nomina, ut alii mancipes essent, alii socii, alii auctorati sociis; apud Graecos vero communi omnes vocabulo τελώνας appellatos. Quae cum ita sint Evangelicos τελώνας ad quodnam genus referri putem? Viri doctissimi vulgo existimant fuisse socios h. e. alterius classis. Equidem arbitror tertii fuisse generis. In istos quippe sordidos exactores qui quo jure quaque injuria crumenas emungunt, & supra constitutum modum lucelli sui caussa pecuniam extorquent, Baptistae monitum quadrat, ne quid ultra constitutum sibi modum exigerent. Deinde si isti socii fuere, quid Zachaeo locuplete ἀρχιτελώνη fiet, de quo Luc. XIX. 2.? Non enim Zachaeum unum ex equitibus R. mancipibus fuisse crediderim. Restat igitur, ut unus sociorum fuerit, qui comparate ad istos sordidos exactores sive auctoratos, ἀρχιτελώνης appelletur. Matthaeum autem, quem pari cum ceteris Apostolis inopia laborasse crediderim, in eandem tertiam publicanorum classem ablegaverim.

AD LVC. III. 13.

Nihil amplius, quam quod constitutum est vobis, faciatis.] Recte jam viri docti notarunt, vertendum fuisse *exigatis*, sed tamen sicut hic, & alibi apud scriptores, simplex πράσσειν pro composito ἐκπράσσειν ponitur; sic & apud Latinos *agere* pro *exigere* reperitur. Ter. Adelph. I. I. 26. *Do, praetermitto: non necesse habeo omnia pro meo jure agere*. Quod exigere interpretantur. In hac ipsa re vectigali *agere publicum* dicitur pro exigere. Suetonius Vespasiano cap. I. *Publicum Quadragesimae in Asia egit*. Val. Max. VI. 10. *P. Rutilius non publicum*

eum (sic fort. legendnm , pro quo codex , quem ad manus habeo , *publicanum*, quanquam enim *publicanum egit* Latinum est , est tamen mancipibus cum sociis commune ,) *in Sicilia egit* . Quidni autem , sicuti *exercere vectigalia* pro *exigere* dicitur , sic etiam sermone idiotico *facere* eadem notione forsan usurpatum fuerit ; ita ut interpres eodem sensu *faciatis* posuerit , quo Lucas πράσσετε? Certe *facere manum* est *colligere* , & eadem significatione Terentius dixit , *facere quam plurimum gnatis* .

Ceterum opportune Baptista dirigit hoc monitum in publicanos. Nam si Zachaeus , cum dives esset & ἀρχιτελώνης , aliquid se tamen defraudasse innuit Luc. XIX. 8. quanto magis minutissimorum hoc πρακτόρων genus , viventium in diem , quos Praecursor alloquitur ? Publicanos hujus generis ut deterreret a fraudibus M. Antoninus , narrante Capitolino cap. XI. *Dedit* . . . . . *curatoribus regionum ac viarum potestatem , ut vel punirent , vel ad praefectum urbis puniendos remitterent eos , qui ultra vectigalia quicquam ab aliquo exegissent* .

AD LVC. III. 14.

Neminem concutiatis] Quid sint *concussiones* , jam alii explicuerunt. Spartianus de Pescennio Nigro cap. 3. *Nunquam sub eo miles provinciali lignum , oleum , operam extorsit* . Vopiscus in Aureliano: *Oleum , sal , lignum nemo exigat* : *annona sua contentus sit* .

Neque calumniam faciatis] Notant viri eruditi τὸ συκοφαντεῖν hoc loco tantundem esse , quod dolo , ac fraudulenter (aut certe occulte , non vi aperta) aliquid surripere , ac rapinis quamlibet frivolas & injustas caussas praetexere . Habet opinor , & eandem vim Latina translatio : id enim nonnunquam & *Calumniae* vocabulum significat , uti liquet ex Nervae nummo , cujus aversa parte inscribitur: CALVMNIA . FISCI . IVDAICI . SVBLATA . Sicut & Domitianum *fiscales calumnias* repressisse narrat Suetonius cap. 9. Quid enim sunt aliud fiscales calumniae , quam iniquae extorsiones absurdo quovis praetextu palliatae ? Idem Suetonius Caligula cap. 38. *Ad rapinas convertit animum , vario & exquisitissimo calumniarum & auctionum & vectigalium genere* . Victor alter , sive Victorinus in vita Constantii : *Cujus* (Trajani) *procuratores cum provincias calumniis agitarent , illa* (Plotina) *conjugem corripuit* . Vtitur saepe Latinus V. T. interpres *calumniandi* verbo , ut respondeat τῷ συκοφαντεῖν Graecae translationis , quod pro עשק *asak* , *oppressit* , Graeci reponere consueverunt.

Eandem significationem habet συκοφαντέω apud eundem Lucam cap. XIX. εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα , *defraudavi* . Quae cum ita sint : non possum in eorum sententiam ire , quibus οἱ στρατευόμενοι , ad quos haec monita diriguntur , sunt legionarii milites . Ad illud militiae genus hi pertinebant , de quo illi fuerunt , qui postea *frumentarii* , *curiosi* , *agentes in rebus* , *sagones* , *veredarii &c.* sunt appellati . Jam vero *speculatorum* his ipsis in libris mentio exsistit , qui milites erant , sed non legionarii . Omnino στρατευόμενοι isti ad id genus militiae sunt revocandi , qui sive ipsi Procuratori Aug. sive fiscalibus exactoribus apparebant . Horum peculiare erat *calumniari* & συκοφαντεῖν , non item manipularium militum .

Quanquam ceteroqui latius patet verbum *calumnior* , cui in veteribus Glossis verbum ἐπηρεάζω respondet h. e. *injuriam* aut *damnum infero* , *infestum esse &c.* Qua notione vetus adagium apud Victorem Vitensem II. 1. est interpretandum: *Rex egens magnus est calumniator* .

AD LVC. III. 23.

Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Joseph, qui fuit Eli &c.] Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ &c. Imperite faciunt, quicumque τὸ ἀρχόμενος referunt ad τριάκοντα ἐτῶν, quasi Jesus inierit tantum annum tricesimum, non item impleverit. Atqui primum non exacte, sed παχύτερον hîc annorum summam colligit Lucas, uti liquet ex illo condimento ὡσεὶ, quod rotundato ab se numero adhibendum putavit: nec porro desunt, qui ἀποδείξεις se afferre putant, quibus excessisse tunc Jesum annum tricesimum conficiant. Deinde non raro ἀρχόμενος absolute ponitur: quoties autem sic usurpatur, referri debet πρὸς τὸ ὑποκείμενον. Vt in illo Batrachomyomachiae v. 1. Ἀρχόμενος subaudiri oportet τῆς ᾠδῆς: apud Lucam vero supplendum est τῆς διακονίας. Perverse etiam hoc faciunt quod ὢν, quod statim sequitur, cum ἀρχόμενος conjungunt, quod a communi sensu abhorret, qui docet, post ἀρχόμενος notandam esse ὑποστιγμὴν ac resistendum; tum illud ὢν ad sequentia referendum. Postremo Bertramus in de rep. Judaeor. praeter modo rejectas interpretationes, quas cum aliis communes habet, de ἐνομίζετο peculiaria sua tradit, ac totum hunc locum sic interpretatur: *Atque ipse erat Jesus incipiens esse* (ἀρχόμενος ὢν) *quasi annorum triginta, ut consuetudine receptum erat, filius Joseph, qui fuit filius Eli*: idest, erat Jesus ejusmodi, quem moribus lege Mosis confirmatis, Joseph pro suo habere potuit, quippe quem infantem redemerat ac postea eduxerat, atque enutrierat &c. de quo vide auctorem. Falsa prorsus interpretatio. Si quod Bertramus in interpretatione posuit, Lucas dicere voluisset, non ἐνομίζετο dixisset, sed νενόμισται, aut ἐνενόμιστο. Bene se habet vulgata versio. *Putabatur* Josephi filius h. e. putabatur ab eo genitus. Similis locutio apud Capitolinum Macrino cap. 8. *Ac Bassiani, ut putabatur, filium sequendi, idest Heliogabalum*. Quamvis ceteroqui tum ob eas, quas Bertramus affert rationes, tum etiam quia *aedificium solo cedit* (filii autem a בנה *banah*, *aedificare*, nomen invenerunt apud Hebraeos, apud quos & *aedificare domum* tantundem est, quod liberis operam dare) legitimus non item naturalis, Josephi filius vere dici potuisset. Et quidem *putativos*, uti loquuntur, filios non ignoravit antiquitas. Othon & Ephialtem Aloei filios putativos fuisse tradit Apollodorus lib. 1. cum revera ex Neptuni genitura illos Iphimedia suscepisset. Vnde & *Aloidae* vulgo appellati fuere. Virg. VI. 582. *Hic & Aloidas geminos* &c. Branchus Macharei filius putatitius ab Apolline genitus erat.

Qui fuit Eli, qui fuit Mathat, qui fuit Levi &c.] τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ &c. Nescio quid Ligfooto venerit in mentem, totam hanc Lucae genealogiam pervertere, dum contendit in unaquaque propagine non υἱοῦ intelligendum esse, sed υἱὸς, hocque ad Christum semper referri oportere in hunc modum υἱὸς . . . Ἰωσὴφ (υἱὸς) τοῦ Ἡλὶ (υἱὸς) τοῦ Ματθὰτ &c. h. e. *filius Joseph, filius Eli, filius Mathat* &c. Miseret me certe hominis, quem apparet aut parum graece peritum, aut certe Lucam, in quo Graeci sermonis proprietatem omnes admirantur, ejusdem ignarum facere voluisse. Quis unquam isto modo stemma contexuit, ut unum aliquem patris, avi, proavi &c. filium diceret? Deinde, si hoc, quod Ligfootus vult, Lucas dicere voluisset, dixisset sane ὁ Ἡλὶ, ὁ Ματθὰτ &c. Neque enim Alexander τοῦ Φιλίππου dicitur, sed ὁ Φιλίππου. Omnino enim in talibus articulus vocis υἱὸς vicem

vicem gerit, eodemque articulus adhibetur, quo υἱὸς esset usurpandum. Postremo si apud Lucam articulus non vicariam vim habet, sed praepositivam, cur Josepho istud τῦ non praefigitur? Mitto quod inscite Noster singulis gradibus τὸ *qui fuit* adjecisset; eademque opera tota antiquitas inscitiae damnanda esset. Nam quod egregie religiosus homo veretur, ne in extrema genealogia Adamus dei filius dicatur (id quod *durum & ferme blasphemum* esse vociferatur) non video quid sit periculi, Adamum Dei filium vel per creationem vel per adoptionis gratiam agnoscere. Quanto sapientiores ethnici, ex quibus recitat hoc Paulus τῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν? Genealogia Matthaei methodo, uti Dialectici appellant, syntheticâ; Lucae vero analyticâ fluit. Matthaeus Hebraeus homo & Hebraice scripturus Evangelium, genealogiam Christi Hebraico more pertexuit, ut a communi stipite inciperet, & in postremum ramusculum desineret: contrariam rationem secutus est Lucas, quippe Hellenista Graecos suorum temporum est imitatus, qui non alio modo genealogias disponebant (praesertim ubi de unius alicujus progenitoribus demonstrandis agebatur: nam certe opus genealogicum edendum fuisset, quod fecit Hesiodus, Matthaei methodus erat magis apposita) quam ut ab ultimo ad summum stipitem retro vestigia relegerent; idque brevitate summa, repetito semper articulo τῦ. Reperi apud Phlegontem in fragmento περὶ τῶν ὀλυμπικῶν Lycurgi genealogiam huic prorsus similem, quam Lucas usurpat. Λυκῦργος δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος, υἱὸς ὢν τῦ Πρυτανέως, τῦ Εὐρόπυ, τῦ Σώσυ, τῦ Προκλέος, τῦ Ἀριστοδήμυ, τῦ Ἀριστομάχυ, τῦ Κλεοδαίυ, τῦ Ὕλλυ, τῦ Ἡρακλέυς καὶ Δηιανείρας.

Eadem genealogiae ratio apud Virg. VII. 47. de Latino rege:

Hunc Fauno & nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert: tu sanguinis VLTIMVS auctor.

Saturnus primus auctor generis, idemque VLTIMVS dicitur: quod ἀναλυτικῶς in eum desineretur.

Eam genealogiae methodum Jul. Africanus apud Eusebium lib. I. hist. Eccl. cap. 7. pag. 22. media, vocat κατ' ἀνάλυσιν. quod non apposite interpretatur Valesius *gradatim*. Certe optimum exemplum analyticae methodi, ut genealogia Matthaei syntheticae. Ergo analytica methodus veteribus nota fuit; de qua videndus Budaeus Com. L. G. pag. 198. ubi docet, quid sit κατ' ἀνάλυσιν. Notandum quoque, quod eadem analytica genealogiae methodus reperitur 1. Reg. I. de Anna Samuelis matre, & Judith. cap. 8. ex quo apparet Hebraeis fuisse usitatam.

AD LVC. III. 35. 36.

Qui fuit Sale, qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad.] Qui *Sale & Cainan* duo ejusdem viri nomina fuisse censent (ut sic & Lucae & Mosi sua veritas constet) dicere coguntur, articulum TOY Cainani praefixum non σχέσιν heic continere filii ad patrem (ut in tota hac Lucae serie) sed esse ἐξηγητικὸν, cujusmodi inter plura ejusdem nomina inseri solet, ut Ιὔλιος ὁ Καῖσαρ. Verum hoc tantummodo inter nomen & cognomen usurpatur, ut Πτολεμαῖος ὁ Φύσκων, non inter duo justa hominis ejusdem nomina. In binominibus enim inserebatur quidem articulus, sed junctim cum copula καὶ. Vt Act. XIII. 9. Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος, *Saulus qui & Paulus*. Vide ad eum locum exempla innumera quae protulimus; nec enim copula omitti potest, nisi quum quod sub-

 jungi-

jungitur, est cognomen; aut etiam cum cognomini nomen subjungitur; aeque enim Καῖσαρ ὁ Ἰούλιος dicebatur. Sed Σαῦλος ὁ Παῦλος nullo modo. Quare & heic τοῦ Σαλὰ τοῦ καὶ Καϊνὰν dicendum fuerat. Nec abnuerem, sic scripsisse Lucam, si veteres libri addicerent. Ac sane suspicor primam in Καϊνὰν syllabam fraudi librariis esse potuisse, ut praecedens καὶ omitterent. Sed praestare id non audeo. Interim ne hoc quidem admisso Sela binomine, in eorum sententiam concesserim, qui ex Lucae loco, qui duplex uni Patriarchae nomen affixerat, male intellecto, duplicem patriarcham cum sua quemque aetate in LXX irrepsisse. Non assentior inquam, quippe vetustius id flagitium in LXX textu fuit; uti patet ex Demetrii apud Euseb. Praep. 21. calculo, qui sine Cainan non sibi constabit.

AD LVC. IV. 2.

Et nihil manducavit in diebus illis] Quadraginta ipsos dies nihil cibi attigisse, pertinet ad θειότητος indicia. Libanius or. de imp. Juliani ira (quam Fabricius vol. VII. bibl. Gr. inseruit cap. IX. pag. 215.) hoc inter Julianum deosque discrimen assignat, quod ille ciborum necessitate teneretur. Καὶ τῶν θεῶν τῷ μὲν σῖτον ἐσθίειν διέστηκεν &c.

AD LVC. IV. 5.

Et duxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terrae, in momento temporis.] Istud ultimum ἐν στιγμῇ χρόνου h. e. *in momento temporis*, omnes, quos viderim, ad proxime antecedens *ostendit illi* referunt. Hinc natae sunt illae otiosae disputationes, quo pacto ostenderit, num per picturam vi Christi imaginatrici propositam, an alio miro modo. Atqui sic proposuit, sicut Severo, antequam consequeretur imperium, omnia regna secundum quietem fuere proposita. Vide quae Matth. IV. 8. diximus. Haec ergo, uti vides παχύτερον ostensa fuere, nec multo subtilius, quam si intra cubiculum quis consistens, & cardines mundi percurrens, designaret qua parte Romanum imperium, qua Parthicum &c. se porrigeret. Jam vero illud ἐν στιγμῇ χρόνου ad omnia quidem praecedentia refertur, sed ad illud potissimum *Duxit illum in montem excelsum*. Vult enim significare, non pedibus scandisse cacumen montis Christum, sed *momento temporis* per aërem fuisse a maligno spiritu illo translatum: nam a spiritibus momento temporis motiones locales perficiuntur.

AD LVCAE IV. 24.

Nemo propheta acceptus est in patria sua] Dio Chrysostomus or. XLVII. quae δημηγορία ἐν τῇ πατρίδι inscribitur, quaedam habet in hanc sententiam, ubi & Stagiram uti noluisse ait Aristotelis beneficio, e tenui vico felicem ac nobilem civitatem reddere volentis; & Homerum, Pythagoram, Zenonem, Chrysippum, Cleanthem patria excedere maluisse, quam patriae injurias, ut Socrates, experiri.

AD LVC. IV. 29.

Usque ad supercilium montis] Gr. ἕως τῆς ὀφρύος &c. Eustathius ad 1. Il. Ὀφρῦς ὄρους διὰ τὰς τῶν ζώων ὀφρῦς, καὶ πόδες διὰ τοὺς πόδας. Nam montibus tanquam humana membra, *vertex*, *supercilia*, *latera*, *scapulae* (Tert. de pallio c. 2. *Scapulae montium*) *pedes* assignabantur; ut de poetis taceam multo plus sibi indulgentibus. Virg. IV. Aen. 248.

Atlan-

Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput & vento pulsatur & imbri:
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento
Praecipitant senis, & glacie riget horrida barba.

Suidas: εἰς τρία διῄρηται τὸ ὄρος, εἰς ἀκρώρειαν, εἰς ὑπώρειαν, εἰς τέρμα. Καὶ ἀκρώρεια μέν ἐστιν ἡ κορυφὴ, ὑπώρεια δὲ τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, τέρμα δὲ τὰ τελευταῖα καὶ πόδες. Omisit παρώρειαν Suidas, quia non unius montis vox est, sed continentium juga montium notat: quam παρώρειαν aliter, tracto ab animalibus vocabulo, ῥάχιν h. e. *spinam* Graeci, Latini *dorsum* appellant.

AD LVC. VI. 1.

Confricantes manibus] Gr. Ψώχοντες i. e. *friantes*. Sed nonnunquam *frico* idem quod *frio*. Glossae veteres *fricare* exponunt ψώχειν.

AD LVC. VI. 12.

Exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.] Gr. ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Articulus προσευχῇ praefixus, proseucham heic esse intelligendam, submonet: & ceteroqui, si de precatione agitur, insolens locutio esset προσευχὴ τοῦ Θεοῦ pro εἰς vel πρὸς τὸν Θεόν, ut viri docti notarunt. Quod pernoctasse in proseucha dicitur, id non abhorret a proseucharum more Act. XX. 9. Joh. XVIII. 1. & seq. de quo vide dicta ad Act. XVI. 13. Ceterum non nunc primum proseuchae in montibus statuuntur. Moses Ex. XVII. 10. in monte orationi vacabat interim, dum Josua Amalecitas adoriretur. Jam vero proseucham omnium antiquissimam in Maspha fuisse positam constat ex Jud. XI. 11. & XX. 1. & aliis locis, ac potissimum ex 1. Mach. III. 46. ubi Judas Machabaeus idcirco in Maspha coetus coëgisse dicitur, ὅτι τόπος προσευχῆς εἰς Μασσηφὰ τὸ πρότερον τῷ Ἰσραήλ. Maspham autem sive Massepham in edito positam & vox ipsa clamat, quae speculam significat, & ex Jud. XX. 3. potest perspici. Fluxit is mos ab Hebraeis ad ceteras nationes, quae in religionis actibus excelsa semper sunt loca sectatae, ut propius a caelo abessent; & de *excelsorum* quidem superstitione plenae sunt veteris Instrumenti paginae. In caenaculis aut solariis etiam excelsioribus precationis loca instituebantur, ut alibi notatum, ob eandem caussam; & quod liberior inde ad Templum aspectus esset, uti liquet ex Dan. VI. 10. Postremo in ejuscemodi locis ab omni strepitu seductioribus commodius Deo vacari poterat. Ad Act. XVI. 13. memini notasse proseuchas plerumque θεατροειδεῖς fuisse: atqui eum loci positum sinuata & in sese reducta montium latera (ut & amnium ripae Act. XVI. 13.) abunde suppeditabant.

AD LVC. VI. 22.

Et ejecerint nomen vestrum] Assentior Grotio, qui ἐκβαλεῖν τὸ ὄνομα *differre rumoribus* interpretatur. Nec erat necesse eam significationem ex Hebraea phrasi arcessere. Nam ἐκβαλεῖν τέκνον apud Euripidem Jone, non *expellere* sed *exponere* significat, Camerario interprete, apud H. St. in thes. L. G.

Adhaec Athenaeus lib VI. cap. 4. ubi de iis disputat, quae ἀδιάφορα Stoici appellant, ait, aurum, argentum, & horum similia idcirco naturam in terrae venas abdidisse, neque in lucem propulisse (Graece ἤδη γὰρ ἡ φύσις ἐκβέβληκεν h. e. *in lucem prodidit*, sive *exposuit*) ut defatigati desinant ea magnopere inqui-

inquirere. Vides opinor Evangelistae locutionem esse bene Graecam. Etiam vernaculo sermone apud Italos *cacciar fuori* tantundem valet, quod spargere in vulgus.

Apud Cypr. lib. *de Lapsis* sic ista referuntur: *Beati eritis cum persecuti vos fuerint* memoriter nempe haec recitans, ex alio Evangelista sic promserat; nam epist. 56. *cum odio vos habuerint homines*. At sequentia utroque loco apud Cyprianum sic producuntur: *Et separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam, propter filium hominis*: Vbi vides antiquos qui non intelligerent quid esset ἐκβαλεῖν ὄνομα, trajicienda ac loco movenda duo ista verba existimasse in hunc modum, καὶ ἐκβάλωσι καὶ ὀνειδίσωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν.

Atque hinc Laërtii locus V. 88. illustrari potest, non adhuc recte expositus, ubi Heracliti opus tum alios illustrasse dicit, tum Scythinum jambicis Graecis ἐκβαλεῖν, id quod Laërtii interpretes *explosisse & oppugnasse* vertunt, uti etiam Stanleius p. 724. hist. philos. Non hoc significat, sed ejus contrarium, nimirum Heracliti opus prosa oratione contextum mox Scythinum senariis expressum *edidisse* sive *evulgasse*. Verum quid plura? eadem significatione Matt. XII. 35. XIII. 52.

Postremo videtur Vulgatus interpres non male *Ejiciendi* verbo usus; nam & Aelius Lampridius Commodo cap. 9. dixit: *multos praeter ea paraverat interimere; quod per parvulum quendam proditum est, qui tabulam e cubiculo EJECIT, in qua occidendorum erant nomina scripta*. Vbi *Ejecit* non tantum est *extulit*, sed etiam *in vulgus edidit*.

AD LVC. VI. 23.

Secundum haec enim faciebant Prophetis patres eorum] Gr. Οἱ πατέρες αὐτῶν. Istud αὐτῶν non refertur ad proximum προφήταις, sed ad remotius illud ἄνθρωποι praecedentis commatis. Quare *Illorum*, quam ut in Vulgato est interprete, *eorum*, vertere malim. Sic etiam ℣. 26.

AD LVC. VI. 30.

Omni autem petenti te, tribue] Barnabas epistolae parte altera cap. 1. iisdem verbis: παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου· Totus vero locus sic habet: οὐ διστάσεις δοῦναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις. παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου· γνώσῃ δὲ, τίς ὁ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. Vetus interpres: *Dare non ambiges, neque dans murmurabis; omni petenti te da. Cognosces autem, quis sit bonus mercedis retributor*. Paullo ante dixerat: μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. Versio vetus: *Ne porrigas manum tuam ad accipiendum, eam vero ad dandum claudas*.

AD LVC. VI. 35.

Mutuum date, nihil inde sperantes] Hebraeis vetabatur usura ex ὁμοφύλοις exigi, at sinebatur ab extraneis. Hoc alterum sive ad duritiam cordis eis permittebatur, sive Deo transferente in eos dominium rei alioqui fraudulentae. Itaque ex hoc Hebraeorum facto nihil inferi potest, ut usurae licitae ostendantur.

At vero Jesus Christus legem perfecturus, usuras in totum vetuit: certe quia jure naturali illicitae semper fuerunt. De jure naturae satis admonet Catonis illius senioris auctoritas, qui librum de Re Rustica sic orditur. *Est interdum praestare, mercaturis rem quaerere, ni tam periculosum fiet; & item FOENERARI, SI TAM HONESTVM SIET. Majores enim nostri sic habuerunt, & sic in legibus* (quibus, nisi XII. tabularum?) *posiverunt, furem dupli condemnari, foenerate-*

neratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimarint FOENERATOREM QVAM FVREM, hinc licet existimari. Huc quoque pertinet pulcher Tullii locus extremo altero officiorum libro, ubi quum idem Cato pastioni primas, secundas, tertias detulisset partes, mox interrogatus, *Quid foenerari?* respondit, *Quid hominem occidere?*

In Graeco, est μηδὲν ἀπελπίζοντες. Ἀπελπίζειν τινὰ in re ἰατρικῇ est spem omnem de aegrotante abjicere. In celebri tabula olim Aesculapii templo affixa, quae exstat apud Grut. LXXI. ΑΦΗΛΠΙCΜΕΝΟΙ (pro ἀπηλπισμ.) ii dicuntur, quorum cum esset desperata salus, tamen ab Aesculapio sanati. Ibi vide, itemque nostra ad Judith. IX. 16. adnotata.

AD LVC. VI. 38.

Date & dabitur vobis: mensuram bonam & confertam & coagitatam, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum.] Haec prolixitas non tantum erga homines praecepta heic intelligitur, sed etiam erga Deum: quanquam & quae hominibus praestantur, ea Deus, tamquam foenori sibi data, remuneratur. Omnino vera pietas non tantum legem servare pensi habebat, verum & quaedam opera praeterea admetiebatur, ad quae lex non adigebat: id quod est ἐπίμετρον τῷ νόμῳ. Hinc חסר *chesed, pietas,* Aben Esrae definitur דבר שאינו חיוב *res quae non fit ex debito.* Hanc vero prolixiorem pietatem Deus mensura compressa coagitata & supereffluente compensat.

Mensuram bonam, confertam, & coagitatam, & supereffluentem] Mensoribus aridorum, nec frumenta comprimere, nec modium concutere licebat, qui demum hostorio abradebatur, ut cumulus in terram decideret. Hae tamen leges domini benignitatem non impediebant, quominus si cumulate metiri vellet, praeter tria illa etiam ἐπίμετρον admetiretur.

AD LVC. VI. 48.

Et posuit fundamentum super petram] Gr. Καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. . Vitruvius III. 3. satis habuit praecipere fundationes fodiendas esse *ab solido & in solidum* h. e. qua late patet aedificium, solido inniti debere, *si queat inveniri*, ut idem ait. Quae caussa fuit cur Christus ἐπὶ τὴν πέτραν dixerit? Nimirum, quia Judaea maximam partem ὑπόπετρος, Strabone teste, ex more regionis loquitur Servator noster.

AD LVC. VII. 5.

Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse aedificavit nobis] Quam bene se animatos erga Judaeorum religionem gentiles praebuerint, ad Matt. XXIII. 15. supra pag. 72. demonstravimus. Vide & Philonem in de legatione ad Cajum, ubi multus est in Augusti in suos populares beneficiis enarrandis. Quod synagogam ab homine gentili aedificatam Lucas heic tradit, geminum habet Juvenalis de Romanis testimonium initio Sat. III. ubi de proseucharum multitudine conquerens ait:

Nunc sacri fontis nemus & DELVBRA LOCANTVR
Judaeis, quorum cophinus foenumque supellex;
Omnis enim populo mercedem solvere jussa est
Arbor, & ejectis mendicat silva Camoenis.

Quos

Quos quidem versus ad Matt. XXIII. 14. fusius enarravimus. Interim illud *Locantur* interpretes & eruditi omnes in eam partem acceperunt, quasi si Judaeorum habitationibus, vel, si mavis, proseuchis non tantum nemora, sed & Deorum delubra occupata fuisse suis temporibus poëta expostulet. Credibile ne est, Judaeos in profanis gentium fanis habuisse conducta, aut, quod multo gravius, ibidem ad preces divinas convenisse? Equidem haud puto dubitandum, quin *Delubra* apud Aquinatem poëtam sint Judaica προσευκτήρια, quae Romano more delubra appellavit. Ergo in Romanos invehitur, Judaeis tam impense faventes, ut etiam delubra h. e. proseuchas in eorum gratiam aedificandas *locarent*. Non *locari habitanda* Judaeis delubra poëta conqueritur, sed in eorum gratiam redemptoribus *extruenda locari*.

AD LVC. VII. 12.

Cum autem appropinquaret portae civitatis] τῇ πύλῃ τῆς πόλεως. Non memini apud profanos Scriptores πύλην numero singulari legisse, qui vel tum cum de una aliqua civitatis porta loquuntur, πύλας dixere. Exempla passim apud Homerum aliosque scriptores. Itaque Herodianus περὶ ταῖς πύλαις, & Luc. πρὸς ταῖς πύλαις ἦν dixerunt, non πύλῃ. Id ex eo factum arbitror, quod portae civitatium binae singulis locis non singulares, ut hodie, essent; uti patet ex gentis Carisiae nummis duobus (apud Vaillantium num 11. 12.) quibus Emeritae civitatis portae simul binae conspiciuntur; itemque ex veteribus musivis apud Ciampinum to. 1. Vet. Mon. Ex eo inquam factum crediderim, ut πύλαι non πύλη dicerentur. At Graeci interpretes ubicumque in Hebraeo שער *schaar* repererunt, ibi πύλην singulare reposuerunt; idque apud Hellenistas mansit; unde saepe in N. T. id reperias.

AD LVC. VII. 15.

Et resedit qui erat mortuus] ἀνεκάθισεν. Eadem locutio in re eadem occurrit apud eundem hunc Lucam Act. IX. 40. Plato Phaed. ὁ δὲ Σωκράτης ἀνακαθιζόμενος εἰς τὴν κλίνην, συνέκαμψε τὸ σκέλος. Quod non *recumbere*, sed *residere erecto corpore* significat; ex eo utique gestu, qui ibi exponitur. Sic & καθίζω heic & Act. IX.

AD LVC. VII. 19.

Et convocavit duos ex discipulis suis Johannes, & misit ad Jesum] Quin perrexit ipse? An quod instituti eremitici tenacissimus? An quia per legatos haec transigi solebant? Nam & ipse Johannes similes legatos ab Hierosolymitanis acceperat, Joh. I. 19. An postremo, cum sibi quidem persuasum esset, ipsum esse Messiam, discipulis non item, idcirco eos ad Jesum ablegavit, ut magis jam ipsi sibi, quam magistri sui de Christo praeconio crederent? Ita prorsus opinor.

AD LVC. VII. 19. 20.

Tu es qui venturus es &c.] Quibus verbis mandata legatis Johannes dederat, iisdem prorsus legati dedicant (ut vetere verbo utar, ejus rei proprio) mandata. Id quod in Homero sexcenties occurrit, ut & in V. Testamento. Fidei ne legatorum id tribuendum, nefas ducentium verbum addere aut immutare; an potius Divinorum librorum simplicitas, & φιλαλήθεια demiranda? Nam in ceteris historicis plus elegantiae, quam veritati studentibus, mira verborum varietas in mandata dantibus, eademque enuntiantibus.

AD

AD LVC. VII. 21.

Multos curavit a languoribus & plagis] Posterius hoc Graece est μαςίγων, vox Hellenistica, nonnunquam a Graecis interpretibus pro מכה *macchab* aut נגע *nega* aut מכאוב *machob* reposita, saepius autem a Siracide usurpata; qua significatione, nemo non videt; notat enim θεομηνίας· eoque significatu dixit etiam Homerus μαςίγα Διός.

AD LVC. VII. 35.

Et justificata est sapientia ab omnibus filiis suis] Eadem occurrunt Matt. XI. 19. Δικαιῶσθαι verbum est judiciale, de quo vide dicta ad Ps. CXVIII. 5. Δικαιῶσθαι & *vincere*, sive caussa superiorem evadere, συνωνύμως ponuntur Ps. L. 6. *Vt justificeris . . & vincas cum judicaris*. *A filiis ejus* h. e. pharisaeis & νομικοῖς, sapientiae professoribus; non enim audio Grotium longe alios sapientiae filios heic intelligentem. Gr. ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς. Ἀπὸ heic vel respondet Heb. מן *min*, *prae*; vel potius positum pro ὑπὸ, ut apud eundem Lucam IX. 22. XVII. 25. Act. X. 21. ut serviat ablativo personae agentis; cujusmodi est illud de publicano, qui descendit δεδικαιωμένος a pharisaeo, Luc. XVIII. 14. Vbi vide notata: praesertim vero quae de δικαιώμασι ad Ps. CXVIII. 5. disputavimus.

AD LVC. VII. 38.

Et stans retro secus pedes ejus, lacrymis coepit rigare pedes ejus, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes ejus, & unguento ungebat.] An Aegyptio unguento? quod pedibus ungendis peculiare fuisse tradit Antiphanes apud Athenaeum XV. 12. ut ceteris partibus sua unguenta fuere:

Ἐκ χρυσοκολλήτου δὲ κάλπιδος μύρῳ
Αἰγυπτίῳ μὲν τοὺς πόδας καὶ τὰ σκέλη,
Φοινικίνῳ δὲ τὰς γνάθους καὶ τιτθία,
Σισυμβρίνῳ δὲ τὸν ἕτερον βραχίονα,
Ἀμαρακίνῳ δὲ τὰς ὀφρῦς καὶ τὴν κόμην,
Ἑρπυλλίνῳ δὲ τὸ γόνυ καὶ τὸν αὐχένα.
Tunc aureo ex myrothecio linit unguine
Aegyptio pedes quidem atque utrunque crus,
Phoenicio sed & genas & ubera,
Tum brachium alterum linit Sisymbrino,
Amaracino supercilia & crines leves,
Serpyllino cervicem & ambo poplites.

AD LVC. VII. 43.

Aestimo, quia is, cui plus donavit] *Aestimo* pro *existimo*, quod hic & alibi in Nostro interprete legitur, ex usu est sequioris aevi: qua notione id verbum usurpant Aurelius Victor in Caesaribus, Sulpic. Severus in vita S. Martini, ac frequentissime Ammianus Marcellinus.

AD LVC. VII. 46.

Oleo caput meum non unxisti] Judaeis שמן *schemen*, *olei* & *unguenti* nomen unum est. Hinc Hellenistis Judaeis ἔλαιον interdum idem ac μύρον. Sed & Homerus (si fides est Athenaeo XV. cap. XI.) οἶδε τὴν χρῆσιν τῶν μύρων, ἔλαια δ' αὐτὰ καλεῖ μετ' ἐπιθέτου. *Novit usum unguentorum, sed ea tamen olea, etsi nonnisi adjecto epitheto, appellat*. Epitheta sunt ῥοδόεν ἔλαιον Il. Ψ. 186. At Il. Ξ. 171.

ἀλείψατο δὲ λίπ᾽ ἐλαίῳ
Ἀμβροσίῳ, ἑδανῷ, τό ῥά οἱ τεθυωμένον ἦεν.
Pingui unxit olivo,
Divino, suavi, quod aromate condiit ipse.

Quare frustra est Plinius, qui XIII. 1. unguenta ulla Iliacis temporibus innotuisse negat, nisi tantum olea odoribus additis. Nam quid quaeso inter hujusmodi olea odoribus condita & unguenta, discriminis interest?

AD LVC. VII. 47.

Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum] Praecedentia ac subsequentia suadent esse exponendum: *Dimissa sunt ei peccata multa, ideo dilexit multum.* Ὅτι pro διότι non raro lingua Hellenistica dicitur Ps. XVI. Ἐγὼ ἐκέκραξα, ὅτι ἐπήκουσάς μου Θεός· cum sit sensus, *clamavi, ideo exaudisti me.*

AD LVC. VIII. 1.

Κατὰ πόλιν καὶ κώμην] *Oppidatim.* Κατὰ cum num. sing. distributive ponitur non tantum Act. II. 46. κατὰ οἶκον, sed etiam non semel apud S. Mart. Ignatium κατὰ ἄνδρα legitur h. e. *viritim.* Lucae IX 23. καθ᾽ ἡμέραν supple ἑκάστην.

AD LVC. VIII. 26.

Et navigaverunt ad regionem Gerasenorum &c.] Gr. κατέπλευσαν h. e. *transmiserunt.* Quo aevo Latina vetus translatio prodiit *Navigo* ea significatione usurpabatur. Cyprianus ep. 45. *Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse, ut Ecclesiae catholicae radicem & matricem agnoscerent ac tenerent* (Romam nempe). Ergo Romam transmittere id ἁπλῶς *navigare* Africani dicebant. Sic & Romanis *in Africam trajicere* in eundem modum *navigare* dicebatur. S. Cornelius epist. ad Cyprianum (inter Cyprianicas 46.) *Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem ad vos statim dimisi.*

AD LVC. VIII. 31.

Et rogabant illum (daemonia) *ne imperaret illis, ut in abyssum irent.*] Antiquitas heic *Abyssum* pro Aquarum congregationibus intellexit. Sic certe accipit Ambros. in Hexaëm. lib. I. n. 32. tamquam ea interpretatio confessa apud omnes tunc esset. Vide locum.

AD LVC. IX. 19.

Unus Propheta de prioribus surrexit Gr.] Προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. Prophetae ἀρχαῖοι, sunt quorum scripta Judaeorum archiva servabant, quorum postremus Malachias fuit. Ab illo tempore rarissimi prophetae (fuisse tamen aliquos vel hinc constat, ubi ἀρχαῖοι ad discrimen posteriorum ponitur) nec tanta dignatione fuerunt.

AD LVC. IX. 31.

Visi in majestate] Gr. Ἐν δόξῃ. Tum hic tum saepe alias δόξα *lumen* significat. Hinc ergo apparet, Mosis etiam & Eliae vultus coruscasse.

AD LVC.

AD LVC. X. 11.

Etiam pulverem, qui adhaesit nobis de civitate vestra, extergimus in vos] Ex hoc maxime loco sententiae similes illustrantur Luc. IX. 5. Matt. X. 14. Mar. VI. 11. Act. XIII. 52. Significatur enim nihil cum impiis commune nobis habendum. Hor.

. . . Vetabo, qui Cereris sacrum
Vulgarit arcanae, sub iisdem
Sit trabibus, fragilemque mecum
Solvat phaselum . . .

Eodem spectat excussio vestimentorum Act. XVIII. 6. ubi & hoc adjungitur: *Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego ex hoc ad gentes vadam*. Cui similis est Pilati lotio, dicentis Matt. XXVII. 24. *Innocens ego a sanguine &c.*

Redeo ad Evangelistae locum. Illud καὶ *etiam* est ἐμφατικώτατον. Alibi a me notatum memini מבשר *mebaser* (quem Graeci εὐαγγελιστὴν dixere) inde dictum videri, quod hujusmodi nuntiis victimarum carnes, & alia praeberi solerent, quae Graeci εὐαγγέλια nuncuparunt. Praecipit ergo Christus, ut Apostolus non receptus testatum faciat, se non modo εὐαγγέλια nulla ex impia civitate secum auferre, sed ne pulverem quidem pedibus adhaerentem.

AD LVC. X. 18.

Videbam Satanam sicut fulgur de caelo cadentem.] *Fulgur* heic *fulgorem* significat, sicuti & ὅπλων ἀστραπὴ est *fulgor armorum*, & in vet. Glossis ἀστραπὴ non tantum, *fulgur* sed & *fulgor* redditur, & ἀστράπτειν saepe est *micare*. Referebat Satanas stellas cadentes. Imo nisi Latino interpreti propositum jure merito fuisset, primarias nominum significationes plerumque sequi, reddere potuisset *sicut stellam de caelo cadentem*: nam revera alludit Christus ad illud Is. XIV. 12. *Quomodo cecidisti de caelo Lucifer* i. e. stella? Vide dicta in Dissertat. ad eum locum p. 261. ubi & ostensum fuit, agi illic de Satanae casu, sed cum allusione ad casum regis Babylonii.

AD LVC. X. 19.

Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici.] Haec inidem sunt; nam in vetere cantico de Satanae casu (cujus fragmentum ibi Isaias usurpat) Satanas, uti draco tortuosus describebatur: unde & Typhon illinc adumbratus (ut in dicta Dissertatione ostendimus) saepe a poëtis uti sinuosus serpens aut *Leviathan* describitur. Alibi quoque in Scripturis Diabolus (Apoc. XII. 9.) *serpens antiquus* vocatur. Idem quando Evae imposuit, sub serpentis exuviis apparuit.

AD LVC. X. 29.

Et quis est proximus meus?] Eruditam sane quaestionem movet iste legis peritus de *proximi* notione. Quae quidem quaestio minime intelligenda est de Graeco, quod hic & ỳ. 27. legitur τοῦ πλησίον vocabulo, sed de Hebraeo ei respondente. Si de Graeco lis esset, promptissimum esset respondere, saepe scriptores Graecos τοὺς πέλας, & τοὺς πλησίον de quibusvis hominibus etsi nulla cognatione aut societate junctis, usurpasse; ita ut *alios* interpretari possis. Thucydides lib. I. p. 28: νομίζειν δὲ τάς τε διανοίας τῶν πέλας παραπλησίους εἶναι (*aliorum sententias similes & pares esse nostris*) καὶ τὰς προσπιπτούσας τύχας οὐ λόγῳ διαιρετάς: ubi Scholiastes τῶν πέλας exponit τῶν ὁμοίων ἀνθρώ-

ἀνθρώπων. Eodem lib. p. 46. δικαίωσις ἀπὸ τῶν ὁμοίων τοῖς πέλας (*aliis*) ἐπιτασσομένη. Aristoteles Reth. 2. τῇ γὰρ αὐτῶν ἀκακίᾳ τοὺς πέλας μετρῶσι. Idem Ethicorum IV. 2. διὰ τὸ μήτε βλαβεραὶ τῶν πέλας εἶναι. Dionysius lib. IV. de delatoribus sub Tarquinio superbo: οἱ συγκαθιέντες εἰς ὁμιλίαν τῶν πέλας (*in aliorum coetus*) καὶ ἐστὶν ὅτε κατὰ τοῦ τυράννου λέγοντες αὐτοὶ, πεῖραν τῆς ἑκάστου γνώμης ἐλάμβανον. Aeschines contra Ctesiph. Ἤδη γάρ ποτε εἶδον μισηθέντας τοὺς τὰ τῶν πλησίον αἰσχρὰ λίαν σαφῶς λέγοντας. Si gentiles τοὺς πλησίον isto modo interpretabantur, quanto aequius fuit Judaeos non strictiore significatu accipere? Nunc vero de Hebraica prorsus voce jurisconsultus quaestionem proposuit, ne de illo utique vocabulo, quod Levit. XIX. 18. reperitur (inde enim praeceptum hoc hauserat ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν) ubi est רע *rea*, cui fere semper vocabulo respondet is qui apud LXX ὁ πλησίον dicitur; aut interdum τῷ אמית *amith*, quod idem significat; aut demum τῷ אח *ach*, *frater*, tribus locis, Gen. XXVI. 31. Levit. XXV. 14. & Joel II. 8. Ergo nihil dubium, quia hoc νομικὸς quaesierit, ὁ רע *rea* quid significet; tum aliis locis, tum potissimum Levit. XIX. 18. unde illud praeceptum recitarat. Si omnino, quae τῷ *rea* subjecta sit notio, quaeritur, nosse poterat iste νομικὸς, ita *socium* aut *amicum* significare, ut etiam quemvis alium a se hominem notare possit. Hinc est, quod Gen. XXXI. 49. Isa. XIII. 8. & XXXIV. 14. רע *rea* per ἕτερον vertitur, prorsus ut scriptores Graeci τὸν πέλας & τὸν πλησίον accipiunt. Ergo intelligere debebat praecepti vim ad omnes homines extendi debere, non ad solos ὁμοέθνεις. & ex ea lege descendere, *quod tibi non vis ALTERI ne feceris*. Hinc est quod non solum רע *rea* per ἕτερον quandoque redditur, sed & אח *ach*, *frater*, idque Ex. XVI. 15. & Num. XIV. 4. ut intelligamus non solum *proximi*, & *socii*, sed & *fratris* vocabulum quo pacto interpretari nos oporteat; ubi de insitis naturae nostrae caritatis igniculis agitur.

AD LVC. X. 30.

Suscipiens autem Jesus dixit] Gr. ὑπολαβὼν δὲ. Vbi ὑπολαβὼν tantundem est quod Homero ἀπαμειβόμενος. Nec minus eleganter Interpres reddidit *Suscipiens*. Nam sic etiam Virgilius Aen. IV. 718. *Suscipit Anchises*. Sed & saepiuscule Varro, ubi unum ex interlocutoribus alteri respondentem facit in I. de R. R. cap. 2. Sect. 14. *Suscipit Stolo*, *Tu*, *inquit*, *invides tanto scriptori*. Et initio cap. 23. *Suscipit Agrasius*, *Et quoniam &c.*

AD LVC. X. 31.

Accidit autem, *ut Sacerdos quidam descenderet eadem via*, *& viso illo praeterivit*.] Graecum ἀντιπαρῆλθεν, quod heic & ℣. seq. Interpres non male per nudum *praeterea* reddidit; nam Sap. XVI. 10. videtur ἀντιπαρῆλθε pro παρῆλθε positum. Quod siquis de vi praepositionis ἀντὶ hoc loco quaerat, putarim *vicissim* reddi posse, sive certe in hunc modum: *& viso illo* (non clanculum se subduxit, sed quod majoris crudelitatis fuit, palam audacter, & adverso obtutu) *praeterivit*. Certe Grotium aliosque eruditos viros heic interpretantur *praeteriit contrario itinere*, quasi si sacerdos iste ab Jerichunte Hierosolyma perrexisset. Non enim animadverterunt de Sacerdote non minus, quam de saucio illo, τὸ κατέβαινε usurpari, quod nonnisi de Jerichuntino ab Jerusalem itinere potest intelligi.

AD LVC.

AD LVC. X. 38.

Mulier quaedam Marthae nomine] Occurrit hoc nomen in ethnico marmore sepulcrali apud Fabrettum pag. 158. n. XXVII. VALERIA · L. Ɔ. L. MARTA. Fuit & in Etruria Marta fluvius. In Syntagmate Gudiano *LXXV.* 10. legitur: ALFIA · P. F. MARTA · MVLIEBRE (an est gynaeceum?) A SOLO &c.

Vocabulum est Babylonicum, dominam significans. In Bereschith Rabba sect. 47. legitur: *Rabbini Babyloniae dominam appellant* מרתא *Martha*. Julia Severi Aug. uxor videtur patria dialecto *Marta* appellata, hoc enim, ut dixi Syro-Chaldaeis idem valet, quod Latinis *Domna*, quod illius Augustae nomen ἴδιον fuit, at idem (post initas fortasse cum Severo nuptias) in cognomen transiit; assumpto Juliae nomine Augustorum uxoribus familiari.

AD LVC. X. 42.

Porro unum est necessarium] Nihil dubium, quin & praecedentium contextus, & horum verborum vis, quemadmodum Graece exstant (in Graeco autem fonte sic legitur: ἑνὸς δέ ἐστι χρεία) hunc maxime sensum legentium animis objiciat, uno nos ferculo contentos esse oportere: idque turmatim viri docti sequuntur. Tamen contendo, ancipitem hanc esse sententiam, & tum hoc quod dixi significare, tum ex hujus occasione aliud longe fructuosius monitum, puta in unius salutis studium, posthabitis ceteris, esse incumbendum. Imo hoc posterius multo magis Christo fuisse propositum fatebitur, quisquis tum Christi τὸ στοχαζόμενον mecum spectaverit, tum potissimum ea, quae sequuntur. Movet enim me, ut sic sentiam, quod cum aperte sequentia de cura salutis intelligantur; tamen ejusdem continuatione metaphorae e re convivali desumptae, necdum aliis intellectae, contineantur. Μαρία, inquit, τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο. In re convivali Μερίδες sunt portiones (1), quae unicuique παρὰ τοῦ νέμοντος apponuntur (quae & μοῖραι dicebantur). In Carani convivio, quod Athenaeus describit, legitur: ἡμεῖς δ' ἐκ τοῦ Καράνου δεῖπνου πλοῦτον ἀντὶ μερίδων εὐωχηθέντες. Plutarchus Agesilao: Ἅμα δὲ αὐτὸς ἔθυσεν εὐαγγέλια, καὶ διέπεμψε μερίδας τοῖς φίλοις ἀπὸ τῶν τεθυμένων. Idem Plut. in sympos. eadem significatione posuit (2). Verum quid externa persequor, cum domesticis abundemus exemplis? Est enim ejus vocis is usus apud LXX frequentissimus. Deut. XVIII. 8. Μερίδα μεμερισμένην φάγεται. Et Gen. XIV. 24. bis eadem significatione. Ecclesiastis XI. 2. Δὸς μερίδα τοῖς ἑπτά. Amos VII. 4. Καὶ κατέφαγε τὴν μερίδα. Quibus locis Hebraice est חלק *cholek*. Adhaec I. Reg. I. 4. 5. & IX. 23. partem eximiam, quam Samuel Sauli apposuit, μερίδα appellat. Et Nehemiae VIII. 12. 14. XII. 46. XIII. 10. Esth. II. 9. IX. 19. 22. Ps. X. 7. His locis omnibus Hebraice מנה *manah*. Gen. XLIII. 34. Ἐμεγαλύνθη δὲ ἡ μερὶς Βενιαμὶν παρὰ τὰς μερίδας πάντων πενταπλασίως. Hebr. משאה *massaah*. Ferculum postremo & illud, quod apud Lucam sequitur, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς, puto e conviviorum more petitum. Nam siquis per impudentiam optimam sibi partem praeripuisset,

(1) Partem in re simili dixerunt Latini. Lampridius in Alexandro Severo: *semper de manu sua ministris convivii & panum partes, aut olerum, aut carnis, aut leguminum dabat.*

(2) H. Steph. in thes. nonnisi numero multitudinis id vocabulum ea significatione usurpari dicit. Verum allata Athenaei & Plutarchi exempla id non evincunt, quippe his locis nonnisi πληθυντικῶς ea vox usurpanda erat. Sexcenties vero apud LXX. μερὶς ea notione dicitur, puto & apud scriptores ἔξωθεν.

puisset, existimo magistri convivii ab eo illam auferre munus fuisse. Nec deerunt fortasse exempla quaerentibus. Non sic cum Maria actum, cujus pars, quam elegit, non ei eripietur e manibus. Jam satis, opinor, est demonstratum continuatam hic esse convivii metaphoram, in quo dignioribus optima pars apponebatur, ut Sauli I. Reg. IX. 23. & Benjamino Gen. XLIII. 34. quae loca jam supra attulimus.

Ergo quemadmodum Mariae μερὶς metaphorica intelligitur, nec aliud quam salutis studium notat; ita nec aliud Servator designavit, cum ex occasione convivii ait: Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία.

Vita ne activa (quae per Martam) an contemplativa (quae per Mariam adumbratur) sit praestantior, in utramque partem disputat Maximus Tyrius, differt. quidem XVIII, ὅτι ὁ πρακτικὸς βίος ἀμείνων τοῦ θεωρητικοῦ, at IX. ὅτι ὁ θεωρητικὸς βίος ἀμείνων τοῦ πρακτικοῦ. Ac fuerat de hoc vetus inter Dicaearchum ac Theophrastum dissidium, dum ille πρακτικὸν, hic θεωρητικὸν βίον anteferret, ut est apud M. Cic. ad Att. II. 16.

AD LVC. XI. 2.

Adveniat regnum tuum] S. Maximus confessor hom. εἰς προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν, pag. 350. suffragatur Gregorio Nysseno, qui pro Lucae verbis ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου legit: ἐλθέτω σου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ καθαρισάτω ἡμᾶς. Tert. contra Marcion. IV. 26. *Cui dicam Pater ? a quo spiritum Sanctum postulem ?*

AD LVC. XI. 3.

Panem nostrum quotidianum] Jacobus Gothofredus ad C. Th. t. V. p. 240. observat annonas seu panes civiles, posteriorum imperatorum liberalitate quotidie distribui solitos: unde & ἄρτοι ἡμερήσιοι *panes quotidiani* dicebantur, Codino auctore. Eandem liberalitatem ab imperatore Christo poscere jubemur. Vide ad Matt. VI. 11.

AD LVC. XI. 5.

Amice commoda mihi tres panes] *Commodare* etiam de iis dicebatur, quae non eadem restituuntur. Vt apud Cic. VI. Ver. 9. *commodare triticum*. Pro Coelio c. 13. *se aurum Coelio commodasse*. Asconius in Ver. de Praet. Vrb. *pecuniae commodatae*.

AD LVC. XI. 22.

Et spolia ejus distribuet] Gr. τὰ σκῦλα αὐτοῦ. Proprie σκῦλα sunt quae mortuis, λάφυρα quae vivis eripiuntur. Ergo quod praecedit *vicerit eum*, de cruenta victoria est capiendum.

Et spolia ejus distribuet] Militaris Hebraeorum phrasis; quae & Isaiae LIII. 12. legitur in hunc modum: καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. Cum tamen hic Lucas habeat διαδίδωσιν, hinc disce ne Lucam quidem versione τῶν ό perpetuo usum.

AD LVC. XI. 33.

Nemo lucernam accendit & in abscondito ponit] Graece εἰς κρυπτὴν τίθησιν h. e. *in crypta ponit*. Non enim assentior iis qui εἰς κρυπτὸν malunt. Nam veteres omnes scripti codices κρυπτὴν habent. *Cryptae* vocabulo Vitruvius, Suetonius, Juvenalis utuntur. Graecum κρυπτὴ non alibi, quod sciam, quam hic legitur. Nescio autem cur H. St. in thes. παροξυτόνως scripserit Κρύπτη. Quae *Crypta Neapolitana* Senecae dicitur ep. 57. eadem cum addito διῶρυξ Straboni

boni usurpatur lib. V. pag. 246. Ἔτι δὲ καὶ ἐνθάδε διώρυξ κρυπτὴ τοῦ μεταξὺ ὄρους τῆς τε Δικαιαρχίας καὶ τῆς Νεαπόλεως. &c. Corfinii inscriptio apud Gudium pag. LXV. 7. legitur. IS · AEDEM · PODIVM · CRYPTAE · PARTEM · FACIENDA. CVRAVIT · pag. LXXIV. 4. 5. PORTICVM. THEATRI · CRYPTAM · PERFICIENDAM · CVRAVIT · & pag. CLI. 9. PROXIM · CRYPTAM. Cryptae vocabulum legitur Jer. XLIII. 9.

Nemo accendit lucernam &c. sed super candelabrum] Haec sententia alia occasione apud ceteros Evangelistas & Lucam ipsum alibi dicta reperitur. Hic autem non alia de caussa inferitur opinor, quam ut comparatio oculi cum lucerna recto stet talo. Sequitur enim · *Lucerna corporis tui est oculus tuus*. q. d. Sicuti lucerna supra candelabrum collocatur, sic oculus in sublimi positus, tanquam lucerna corporis esse videtur.

AD LVC. XI. 39.

Veruntamen quod superest, date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis] Graece: πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην. Non idem dictum Christo tribuitur a Luca heic, & quod Matthaei XXIII. 26. occurrit. Nam apud Matthaeum legitur Καθάρισον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου &c. Quid commune habet Καθάρισον cum δότε ἐλεημοσύνην? Dicam equidem quid sentiam. Certum est, זכה *Zachah*, quod *mundum esse* significat, apud Thalmudicos usurpari pro eo quod est eleemosynam elargiri. Exempla tibi Buxtorfii lexicon Thalm. col. 667. suppeditabit. Crediderim Rabbinos istos ex vetere Hierosolymitana dialecto, qua Christus utebatur, id hausisse. Ergo Christus patria lingua dixerat: *Mundate quod intus est, ut & exteriora sint munda*, ut ferme Matthaei interpres Graece est interpretatus. Lucas autem, qui sciret זכה *zachah* etiam ad eleemosynam pertinere, ac lusisse Christum ancipiti verbo (eoque bis diversa significatione usurpato per ἀντανάκλασιν sive πλοκὴν) maluit sententiae adhaerere quam verbis. itaque δότε ἐλεημοσύνην pro καθαρίσατε posuit: id vero Christum voluisse dicere, vel ex injecta prius ἁρπαγῆς mentione elicitur. Hinc jam patet τὰ ἐνόντα Lucae respondere prorsus τῷ ἐντὸς Matthaei. Ex eo, inquit Lucas, quod intus est (interna autem γέμειν ἁρπαγῆς modo dixerat) date eleemosynam, & ecce omnia, non exteriora tantum calicis sed & interiora, munda erunt. Neque enim τὰ ἐνόντα valet hoc quod τὰ παρόντα vel τὰ ὑπάρχοντα, uti vulgo annotant.

Date eleemosynam] τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην. Eadem appositione utitur Lucas cap. XII. 33. τὰ ὑπάρχοντα δότε ἐλεημοσύνην. Nec alibi δοῦναι ἐλεημοσύνην in sacris scriptoribus (apud quos *facere eleemosynam* perquam est familiare) nisi apud Sirachidem XII. 3. τῷ ἐλεημοσύνην μὴ χαριζομένῳ legitur. Ac vide quaeso, quantopere ratio fugerit viros eruditos; qui ex eo, quod Diogenes Laertius lib. V. sect. 17. ἐλεημοσύνην διδόναι usurparit, illum continuo Christianis sacris initiarunt. Putarunt enim phrasin illam in N. Faederis libris tritam. Hoccine tritum, quod semel tantum & iterum scriptor elegantissimus Lucas usurpavit?

Sicuti Graeci ἐλεημοσύνην pro stipe usurpabant, sic Sulpic. Severus in vita B. Martini *misericordiam* pro eodem; sic enim lib. 1. cap. 2. ubi de dimidiata chlamyde pauperi data: *Intellexit vir Deo plenus, sibi illum, aliis misericordiam non praestantibus, reservari.*

AD LVC.

AD LVC. XI. 49.

Propterea & Sapientia Dei dixit] Nihil hic ex Salomonis libris, cui Sapientiae nomen veteres fecerunt, allegatur: sed sapientia Dei idem est quod Deus ipse. Similis loquendi modus in epistola Barnabae cap. V. τί λέγει ἡ γνῶσις, μάθετε. *Discite, quid dicat Scientia*. Verum de hac Barnabae γνώσει, dicam infra in dissert. ad Luc. XI. 52.

AD LVC. XI. 53.

Graviter insistere] Gr. δεινῶς ἐνέχειν h. e. infenso esse animo. Apud LXX Gen. XLIX. 23. ἐνέχειν est loco verbi שטם *sciatam, odisse*: καὶ ἐνεῖχον αὐτῷ κύριοι τοξευμάτων. Schol. ἐμίσησαν. Hesychius, ut alii notarunt, τὸ ἐνέχειν exponit μνησικακεῖν, h. e. malevolo in aliquem esse animo. Accuratius Eustathius ait esse τὸ κατά τινος ἔχειν i. e. quod vulgo dicimus *averla con alcuno*. Eademque significatione Marcus VI. 19. ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ. h. e. infesto erat in eum animo.

AD LVC. XI. 54.

Insidiantes ei & quaerentes aliquid capere de ore ejus] Graece θηρεῦσαι τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ h. e. *venari* sive *aucupari aliquid ex ore ejus*. Plat. in VII. de rep. παραβάλλοντες τὰ ὦτα, οἷον ἐκ γειτόνων φωνὴν θηρευόμενοι. h. e. *quasi vocem ex vicino aucupantes*. Et pro *insidiari* apud Lucianum de Vulcano Martem ac Venerem captante: ἐκ πολλοῦ, οἶμαι, ταῦτα εἰδὼς ἐθήρευεν αὐτούς. Ps. LVIII. 3. Graeci interpretes habent: ὅτι ἰδοὺ ἐθήρευσαν τὴν ψυχήν μου. Vbi heb. est ארב *arab, insidiari*. Item Ps. XCIII. 21. θηρεύσουσιν εἰς ψυχὴν δικαίου. Similis locus Matth. XXII. 15. ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ. Vide ibi dicta.

AD LVC. XII. 19.

Habes multa bona . . . comede, bibe, epulare.] Horum ultimum Graece est εὐφραίνου, *laetare*. Sed optime interpres *Epulare*. Nam saepe nomen generis speciei eximiae aptatur. Deinde ex praecedentibus, *Habes multa bona posita in annos plurimos*, hoc rectius consequitur, *Habes quo non tantum famem sitimque depellas, sed & quo splendide epuleris*, quam γενικῶς *Laetare*. Sic etiam infra saepiuscule in prodigi parabola cap. XV. Ac primum v. 23. pro Φαγόντες εὐφρανθῶμεν, recte interpres, *manducemus & epulemur*; & v. 24. pro ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι, idem, *Et coeperunt epulari*. Et v. 29. *Numquam dedisti mihi hoedum ut cum amicis meis epularer*: at Gr. εὐφρανθῶ: sicuti etiam v. 32. Et sic quoque XVI. 19. de Epulone illo dicitur: *Epulabatur* (at Gr. εὐφραινόμενος) *quotidie splendide*. Atque hanc credo verbi notionem Lucae usitatam habens ob oculos Glossarum, quae Cyrillo tribuuntur, auctor, sic posuit: Εὐφραίνω, *Laetifico, Epulor*. Nam *Epulor* posuit pro *Epulum praebeo*. In eod. Glossario εὐφρασία est *Epulatio*. Quamquam non hoc ita B. Lucae peculiare fuit, ut non etiam alii usurpaverint. Athenaeus lib. VII. sic incipit: *Interea dum cena perageretur, Cynici arbitrati Phagesiorum peragi festum, largius ceteris epulabantur*. Graece ηὐφραίνοντο: quod male interpres vertit *laetabantur*, ut recte annotat Casaubonus: quod ipsum etiam τῶν Φαγησίων (quasi si *Comessualia* dixeris) vox indicat.

AD LVC. XII. 32.

Nolite timere pusillus grex] Pusillus grex fuit Ecclesia, quamdiu persecutionibus impetita fuit. Imo & sub ipsa pacis initia ejusdem pusillitas in Constantini & Licinii constitutione pro Christianis apud Euseb. X. hist. 5. notatur, ubi dicitur, *ἅτινα πάντα τῷ σωματίῳ τῶν χριστιανῶν . . . παραδίδοσθαι δεήσει*. *Quae quidem omnia* (loca) *pusillo Christianorum corpori . . . restitui oportebit*. *Σωμάτιον* appellat, praeut aliae θρησκεῖαι numerosae erant.

AD LVC. XII. 37.

Beati servi, quos cum venerit Dominus ejus, invenerit vigilantes: amen dico vobis, quod praecinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis] Inter species manumissionis, quae libertatem minus justam dabant (sic manumissi Latini Juniani dicebantur) erat convivii adhibitio. Gajus in institutionibus: *Latini sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittuntur*. Ac merito dubitari possit, utrum eo heic alludatur. Τὸ παρέρχεσθαι Hellenisticum, ut & עבר *abar*, quod fatigat interpretes, verbum est convivale, ac ministrorum peculiare (ut alibi notavi) quod Latinis est *Discurrere*.

AD LVC. XII. 54.

Quum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, nimbus venit; & ita fit.] Mare Internum respectu Palaestinae occidentale erat. Inde fit, ut non raro sacri sciptores *mare* pro occidente usurparint: contra heic occidens pro mari. Nullum autem certius secuturae pluviae *προγνωστικὸν* (*praesagium*), quam ubi ab ea plaga, qua mare est, sustolli nubes cernimus. Tum quamlibet sudum sit cetera caeli regione, imber certissimus imminet. Confer geminum plane locum III. Reg. XVIII. 43. *Et dixit* (*Elias*) *ad puerum suum: Ascende & prospice contra mare. Qui quum ascendisset, & contemplatus esset, ait: Non est quidquam. Et rursum ait illi: Revertere septem vicibus. In septima autem vice ecce nubecula parva, quasi vestigium hominis, ascendebat de mari. Qui ait: Ascende, & dic Achab: Junge currum tuum, & descende, ne occupet te pluvia . . . Ecce caeli contenebrati sunt, & nubes & ventus, & facta est pluvia grandis.*

AD LVC. XIII. 33.

Non capit prophetam perire extra Jerusalem] Graece ἐνδέχεται, quod apud optimos scriptores eleganter pro *consentaneum est* ponitur: quia vero κατὰ λέξιν *capit* significat, hinc orta ea interpretatio hujus loci. Quanquam quo tempore prior Latina interpretatio prodiit, is Graecismus usitatissimus fuit, ut *Capit* eo, quo dixi, significatu usurparetur. Tertullianus IV. contra Marc. 5. de Lucae Evangelio: *Nam & Lucae digestum Paulo adscribere solent. Capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarunt*. Et lib. de anima cap. 4. *Capit itaque & facturam dici &c.* Et saepe alias apud eundem Afrum. Apud Prudentium Apotheosi ✝. 86.

Nec capit humanis angoribus excruciari

Divina natura scil. Ibidem ✝. 212. & 214. *Non recipit* eadem notione usurpatur, & ✝. 517. *Quod fieri recipit, recipit quandoque perire*.

Quanquam verisimilius judico, istud Latinorum *Capit* venire ex Graecorum

χωρεῖ & ἐγχωρεῖ, quod eadem notione tanquam impersonale usurpatur: etsi revera impersonale non sit; puto enim subaudiri λόγος· id quod illa phrasis αἱρεῖ λόγος mihi persuadet. Dionysius Alex. apud Eusebium VII. hist. 24. μήτι εἰ λόγος αἱρεῖ, (*si sit opus*) μεταπείθεσθαι αἱρούμενοι· Eusebius de Mart. Palaest. cap. 4. οὐχ αἱρεῖ λόγος μὴ . . . παραδοῦναι τῷ λόγῳ τὴν ἱστορίαν. Illud rarum quod ibidem cum dandi casu Eusebius usurpavit: κατὰ τὸν αἱροῦντα (h. e. πρέποντα.) χριστιανισμῷ λόγον.

AD LVC. XIV. 12.

Cum facis prandium aut cenam, noli vocare amicos tuos . . . ne forte te & ipsi reinvitent, & fiat tibi retributio.] Hunc locum sic pulchre reddidit Lactantius in VI. Instit. 12. *Idem Deus praecepit, ut si quando cenam paraverimus, eos in convictum adhibeamus, qui REVOCARE non possint & vicem reddere.* Eleganter *Revocandi* verbum (pro Graeco ἀντικαλέω, quo Evangelista utitur) usurpavit. *Vocare* aut *Rogare* absolute posita, sollemnia erant invitandi verba. Hinc *Revocare* erat prandii vicem reddere. Apud Phaedrum lib. I. fab. 26. Ciconia a vulpe ad cenam invitata, postea vulpem *revocavit*. Cicero in ea pro Sex. Roscio cap. 18. *Domum suam istum non fere quisquam vocabat. Nec mirum, qui neque in urbe viveret, neque revocaturus esset.*

AD LVC. XIV. 26.

Si quis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem . . . non potest meus esse discipulus] Sermone orientali *odisse* est minus amare seu postponere. Cujusmodi illud est, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui*, i. e. postposui. Hanc esse geminam explicationem, declarat eadem haec sententia, prout exponitur Matt. X. 37. *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus.* Ex quo liquet τὸ שנא *sane*, & Hellenistarum μισεῖν, tantundem esse quod *postponere*; quandoquidem quod Lucas dixit *non odisse*, id Matthaeus explicuerat *plus amare*; ita ut ipsum *odisse* sit *minus amare* aut *postponere*.

AD LVC. XV. 16.

De siliquis quas porci manducabant] Non leguminum siliquae heic intelliguntur, quae Graecis sunt λοβοί, sed arboris, cujus vaginae (unde vulgo *vaginelle*) Graecis κεράτια dicuntur. Hinc vulgo apud aliquos hodie dicuntur *seleccole*, quod est *siliquae* ὑποκοριστικόν. De his intelligendus Horatius, *Vivunt siliquis & pane secundo*. Ad hujus siliquae proprie dictae similitudinem etiam leguminum vaginae dicuntur siliquae. Ac porcis quidem pluribus in locis hodie in Italia siliquae arboris sive κεράτια (vulgo *seleccole*) comedendae apponuntur.

AD LVC. XV. 17.

Quanti mercenarii &c.] *Quanti* pro *quot*, Graecismus familiaris posterioris aevi scriptoribus. Graece heic est πόσοι μίσθιοι. Non solum *quantos* pro *quot*, sed & *tantos* pro *tot* (Graecis τόσοι & τοσοῦτοι confunduntur) & *aliquantos* pro *aliquot* apud Tertullianum, & hujusmodi aetatis scriptores invenias; etiam apud Manilium, quo sane indicio non tantae antiquitatis, quantae vulgo videbatur, hic poëta arguitur.

AD LVC.

AD LVC. XV. 25.

Erat autem filius ejus senior in agro &c.] Ex eo quod major natu filius ruri vilicum ageret, noli inde colligere, minoris aestimatum quam alterum.

Imo hac parabolae parte mire τὸ πρέπον servatur; non minus certe quam apud Caecilium comoediographum senex quidam pluris faciebat *Eutychum filium rusticum, quam illum alterum Chaerestratum*, quem in urbe secum habebat: comici exemplo utitur Cicero in Rosciana, num. 46. uti demonstret, Sex. Roscium Amerinum majore in pretio fuisse apud patrem, quam fratrem alterum in urbe degentem.

Audivit symphoniam & choros] Symphonia, quatenus Graecum est vocabulum, *concentum* sive vocum consonantiam notat. At quatenus Syriacum nomen est (quod quidem dicendum fuisset *siphonia*, nisi Graeci illud ita pro suo ingenio interpolassent, ut Graecum vocabulum videretur) est musicum instrumentum ex genere τῶν ἐμπνεύστων, de quo instrumento ac vocabuli natura & etymologia copiose disputavimus in Exercit. Etymologica ad Dan. III. 5. Nunc quaeramus, utra significatio heic veniat. Syrus interpres videtur heic pro *concentu* habuisse tum *symphoniae* vocabulum, tum etiam *choros* (nam χορὸς Ammonio est *coetus puerorum cantantium*) qui sic reddidit locum: *Audivit vocem zemoro* i. e. *cantus multorum*. Arabs: *Audivit voces consonas* (ea est symphonia) & *tripudium* h. e. χορὸς pro χορείαν. Postremo Aethiops: *Audivit tibias & cantica*. Optima interpretatio.

AD LVC. XV. 29.

Ecce tot annis servio tibi, & nunquam mandatum tuum praeterivi &c.] Δουλεύω dixit, quia, ut tum mores erant, patria potestas parum aberat ab herili dominio.

AD LVC. XVI. 1.

Villicum] Graece οἰκονόμον. Grotius in hunc locum ait: *Villicum dicit Latinus interpres pro more saeculi sui: pridem enim vox illa extra nativum sensum proferri coeperat*. Verum fateor nihil magis proprie verti potuisse. Mitto quod in glossis veteribus *Villicus* est *exactor*, *actor*, *dispensator* & in glossis G. L. exponitur οἰκονόμος. Venio autem ad veteres inscriptiones, quibus VILICVS (nam ferme semper simplex L scribitur, ut a *vilis* quam a villa, unde Varro de R. R. I. deducit, potius deducendum videatur) ad omne genus dispensationes accommodatur. Apud Fabrettum pag. 2. n. 3. VILIC · XX · LIB. h. e. *vicesimae libertatum*. Pag. 3. n. 13. VILICVS · AMPHITHEATRI · Pag. 36. n. 138. VILicus SVMMARum. Pag. 301. n. XXVI. VILIC. AQVAE · CLAVDIAE · Capuae: VILIC · A · PLVMBO · Apud Grut. pag. 1033. n. 9. VILICVS · AB · ALIMENTIS · Et alibi saepe. Nusquam vero alibi, quam in inscriptionibus nativa verborum proprietas perspicitur. Non poenitendus Latinitatis auctor Tibullus:

Vilicus aerari quondam, nunc cultor agelli.

Sic & Juvenali praefectus urbi *Vilicus* appellatur,

Pegasus attonitae positus modo villicus urbi.

AD LVC. XVI. 3.

Fodere non valeo, mendicare erubesco] Agricolis, quibus nullam aliam artem

addiscere curae fuit, alius non est quam εἰς τὸ πτωχεύειν gradus. Libanius or. parentali in Julianum haud longissime a fine, inter mala illius mortem consecuta hoc refert, καὶ τοῖς γεωργοῖς ἄμεινον εἶναι δοκεῖ προσαιτεῖν ἢ γεωργεῖν, *tam agricolae mendicando, quam rure colendo, vitam tolerare praestabilius sibi ducunt.*

AD LVC. XVI. 24.

Vt intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam; quia crucior in hac flamma] In monumento Graeco apud Fabrettum pag. 466. n. 102. ΕΥΨΥΧΕΙ ΚΥΡΙΑ ΚΑΙ ΔΟΙ (pro δῴη) ΣΟΙ ΟΣΙΡΙΣ ΤΟ ΨΥΧΡΟΝ ΥΔΩΡ. *Bono animo sis domina, & det tibi Osiris* sive Pluton *aquam frigidam*. Et apud eundem pag. 741. Sotas Olympiadi frigidam aquam adprecatur. Quae paria sunt divitis hujus votis.

AD LVC. XVI. 26.

Inter nos & vos chaos magnum firmatum est] Gr. χάσμα μέγα ἐστήρικται. Poterat ultima vox verti *extenditur, porrigitur*. Nam ad χάσμα sive hiatum major minorve intercapedo pertinere potest, firmitudo nullo modo potest. Est autem Hellenistis familiare, ut quemadmodum στερέωμα & στερεῖν pro *Expanso* & *expando* passim in LXXvirali versione posuerunt (pro רקיע rakiah & רקע rakah scil.) sic etiam synonymum στηρίζω eodem, opinor, significatu. Quid quod haec notio ne exemplis quidem ex illustriore Graecia caret? Homerus Il. Λ.

- - - Ἴρισσιν ἐοικότες, ἅς τε Κρονίων
Ἐν νέφεϊ ΣΤΗΡΙΞΕ τέρας μερόπων ἀνθρώπων.
- - *Iridibus similes, quas Jupiter udis*
Nubibus EXTENDIT, signum mortalibus aegris.

Cur in versione *Extendit* (*) pro στήριξε usurpaverim, Homerus ipse auctor mihi fuit; qui in eadem plane re τανύσσῃ pro στήριξε posuit. Sic enim Il. P.

Ἠΰτε πορφυρέην Ἶριν θνητοῖσι τανύσσῃ
Ζεὺς ἐξ οὐρανόθεν τέρας ἔμμεναι ἢ πολέμοιο,
Ἢ καὶ χειμῶνος δυσθαλπέος.
Qualem purpuream extendit mortalibus Irin
Caelitus in belli signum gelidaeve procellae
Jupiter . . . .

De Polluce, cur lib. I. 235. de arboribus dici affirmet στηριχθῆναι, ut & ῥίζας ἀποτεῖναι; ut etiam de Hesychio, qui τὸ στηρίξαι interpretetur ἁρμόσαι alii viderint; nolo enim praestare de extendendi significatu eos cogitasse.

AD LVC. XVII. 10.

Servi inutiles sumus.] Cic. I. Ep. Fam. 8. *Quum plus contenderimus quam possumus, minus tamen faciemus, quam debemus.*

AD LVC.

(*) Non negaverim τὸ στήριξε τέρας apud Homerum sic esse positum, ut στήριξε σῆμα apud Hesiodum, utrobique scil. pro *Constituit signum*. Sic enim Hes. Theog. de ingenti saxo.

Τὸν μὲν Ζεὺς στήριξε κατὰ χθονὸς εὐρυοδείης
Σῆμ' ἔμεν ἐξοπίσω. . . .

Ea si genuina significatio fuerit, tum nihil impedit, quominus & apud Lucam verti possit: *Hiatus magnus est constitutus*; ut firmitudo, quae inest vocabulo, non ad hiatum pertineat, sed ad Divinae ordinationis stabilitatem.

AD LVC. XVII. 13.

Jesu praeceptor, miserere nostri] Videtur illud *Praeceptor* cognomenti instar proprio Jesu nomini subjunctum. Tantundem enim valere existimaverim hoc Ἰησοῦ ἐπιστάτα, quod Ἰησοῦ ὁ ἐπίκλην Ἐπιστάτα. Nos ad Matt. XXIII. 8. hoc discrimen attulimus inter recentiorum Judaeorum ac veterum saltem Hellenistarum consuetudinem, qua Rabbi sive Magistri appellationem usurparunt; quod haec Judaeorum recentiorum more praenominis vicem gerat, contra vero antiquis cognomenti instar proprio nomini subnecteretur. Id non modo ex hoc Evangelistae loco licet cognoscere, verum etiam ex luculentissimo Anatolii viri doctissimi (qui tertio exeunte saeculo floruit) loco apud Euseb. VII. hist. 32. qui duorum celebrium circiter aetatem Christi Judaeorum meminit, eodem cognomento insignium. Μαθεῖν δ᾽ ἔστιν ἐκ . . . τῶν ἔτι παλαιοτέρων ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων τῶν ἐπίκλην διδασκάλων. *Id vero ex aliis antiquioribus* (prae Philone & Josepho) *duobus Agathobulis cognomento Doctoribus licet cognoscere*. Sane Valesius in notis ad eum locum de Agathobulorum aetate suspicionem movet, ex eo quod Eusebius, & ex Eusebio Syncellus, Agathobulum philosophum Hadriano imperatori aequalem faciant. Verum primum videndum, utrum iste Hadriano aequalis Agathobulus Judaeus fuerit; tum annon cognomines alii aetate praecesserint, ne temere Anatolium virum eruditissimum, quem inter & Hadrianum haud toti centum anni intercurrerunt, erroris arguamus.

AD LVC. XVIII. 14.

Descendit hic justificatus in domum suam ab illo] Pro eo quod in multis codicibus legitur παρ᾽ ἐκεῖνον, videtur vulgatae auctor legisse levissima mutatione παρ᾽ ἐκείνου, ut sit hic ablativus personae agentis (quemadmodum Luc. I. 45. παρὰ pro ὑπὸ) potius, quam *prae*. Vult dicere, gloriosum istum pharisaeum justificasse prae se publicanum. Favet huic interpretationi quod Alexander Episc. Alex. (ep. contra Arium, quam habes apud Socratem I. 6.) ait, multas quidem ante Arium haereses Χριστομάχους extitisse: οὗτοι δὲ (Ἀρειανοὶ) διὰ πάντων αὐτῶν τῶν ῥημάτων ἐπιχειρήσαντες ταῖς ἀναιρέσεσι τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ΕΔΙΚΑΙΩΣΑΝ ἐξ ἑαυτῶν ἐκείνας (αἱρέσεις), ὡς ἐγγύτεροι τοῦ ἀντιχρίστου γενόμενοι. *Isti vero Verbi divinitatem cunctis sermonibus suis moliti subvertere, priores illas haereses pro viribus justificaverunt* (sive absolverunt) *ut qui propius ad Antichristum accesserint*. Illud ἐξ ἑαυτῶν, quod Valesius vertit *quantum quidem in se est*, dubito utrum *prae se ipsis* sive *comparatione sui*, reddendum videatur. Vide quae ad similem locum supra Luc. VII. 35. diximus; & ad illud Ps. L. *Ut justificeris* (δικαιωθῇς) *in serm. tuis* &c. tum vero quae fusius ad Ps. CXVIII. 5. disseruimus.

AD LVC. XVIII. 27.

Quae impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum] Apud Jamblichum in vita Pythag. c. 28. versus duos Pythagorei ad auctorem Linum referebant, etsi eos forsan ex sua schola prodiisse non ignorabant; qui sic habent.

Ἐλπεσθαι χρὴ πάντ᾽, ἐπεὶ οὐκ ἔστ᾽ οὐδὲν ἄελπτον.
Ῥάδια πάντα Θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.

AD LVC

AD LVC. XVIII. 29. 30.

Nemo est qui reliquit domum aut parentes &c.] Duo haec commata ita producuntur a Cypriano epist. 56. ut quaedam admetiatur ex aliis Evangelistis: *Nemo est qui relinquat domum* (*aut agrum*) *aut parentes*, *aut fratres* (*aut sorores* Marci X. 30.) *aut uxorem aut filios*, *propter regnum Dei*, & *non recipiat septies tantum* (sic expressit πολλαπλασίονα Lucae, Hebraico more, apud quos septenarius numerus sic ponitur, ut Graecis μύρια, Latinis *sexcenta*) *in isto tempore*, *in saeculo autem venturo vitam aeternam*. Sic etiam III. testim. 16. nisi quod heic, quia τὰ *catà Lucam* expresse citat, abest *agrum* & *sorores*.

AD LVC. XVIII. 32.

Flagellabitur & conspuetur] Flagra conspuitione etiam per summum dedecus cumulari solebant. Petronius: *Vocatque cubicularios & me jubet catomidiari* (h. e. verberari) *nec contenta mulier tam gravi injuria mea*, *convocat omnes quasillarias familiaeqae sordidissimam partem*, *ac me conspui jubet*. &c.

AD LVC. XIX. 2.

Et hic princeps erat publicanorum] Equites Romani qui publica redimebant, Asconio mancipes & *principes publicanorum* dicuntur. Hic autem Zachaeus ἀρχιτελώνης & *princeps publicanorum* dicitur, ut a sordidis exactoribus minutissimis homuncionibus secernatur; nam hunc quidem Zachaeum nihil amplius, quam unum ex sociis fuisse reor. Sed de his susius ad Luc. III. 12. disseruimus.

AD LVC. XIX. 4.

Ascendit in arborem sycomorum, *ut videret eum*] Videtur *sycomorus* a *sycamino* non re sed vocabulo diversa fuisse, utraque vero Heb. שקמים *shikmim* respondisse. Nam ubi in V. T. *shikmim* legitur, ibi Graeci interpretes συκαμίνοι reponunt. etsi alii quipiam συκομωραίαν, aut συκόμορον aut paullo aliter. Non inepte affirmari possit, *sycomorum* & *sycaminum* non re, sed potius dialecto discrepasse, ita ut quae in Palaestina *sycomorus*, ea in Aegypto *sycaminus* vocaretur.

SYCAMINVM haud aliam plane fuisse, quam quae Heb. שקמים (nam singulari numero nusquam in sacro textu occurrit) dicitur, idque nomen ab Hebraeo procul dubio derivatum, ex eo fit manifestum, quod Heb. *shikmim* numquam aliter, quam συκάμινος a Graecis interpp. redditur. Et est cur in eo interpretibus istis credatur, qui Alexandrini cum essent, sycaminum assidue ob oculos habebant, arborem Alexandrinam, ut infra demonstrabitur. Quae quum ita sint; non est dubium, quin ex Heb. *schikmim*, Graeci συκαμίνου nomen detorserint: nam quod N pro M in penultimam irrepserit, id ex Chaldaeor. & Syrorum dialecto venit, apud quos id nomen plurali numero שקמין *shikmin* aut *shekmin* dicitur, unde retento N plurativo fluxit συκάμινος. Postremo quod iidem Graeci Υ in prima syllaba adpinxerunt, id causae fuit, ut ei voci Graecam originem pro sua consueta vanitate Alexandrini conciliarent. Nam notum est illud Demetrii Ixionis apud Athenaeum lib. 2. ficulneum etymon, συκάμινα dicta esse quasi σύκων ἀμείνω i. e. *ficubus meliora* nugantis: quae olim licuere ineptiae: nunc minus licent. Venio jam ad SYCOMORVM. Hanc quidam apud Dioscoridem eamdem ac sycaminum esse putarunt, satis optime: etsi alii negarint, at equidem nihil inter eas fuisse discriminis, certum habeo ob hasce rationes. I. Vtraque

arbor

arbor Aegyptia eſt, nam & ſycomorus Plinio *ficus Aegyptia* dicitur. Et Sycaminum ad Niloticos aggeres continendos fuiſſe eiſdem aggeribus implantatam atque praetextam, diſcimus ex Vlpiano l. 10. *de extraord criminib.* II. deinde *Sycaminum* & *Sycomorum* duo fuiſſe ejuſdem plantae ſynonyma, ex eo oſtenditur, quod in citato Vlpiani loco pro *Sycaminum* (ſive *Sycaminonem*, ut in Pand. Flor. legitur) Vulgati omnes *Sycomorum* praeferunt: ſicuti & ubicumq. in LXXvirali tranſlatione συκάμινος occurrit; ibi Vulgata Latina habet *Sycomorum*; ſed & Amos VII. 14. pro Seniorum συκάμινα alii poſuere συκομόρυς. Item Pſ. LXXVII. 52. alii συκαμίνυς, alii συκομόρυς legunt. III. Sed locus Amos VII. 14. ſiquis alius aperte oſtendit, Sycaminum a Sycomoro diverſam non fuiſſe: qui locus in Vulgata ſic legitur: *Non ſum propheta, & non ſum filius prophetae: ſed armentarius ego ſum, vellicans ſycomoros*. Nec tantum Vulgata, ſed & Aquila & Symmachus & Theodotio heic *Sycomoros* habent, ubi tamen LXX. poſuere συκάμινα: quod argumento eſt, *ſycaminum* & *ſycomorum* duo fuiſſe ſtirpis ejuſdem ſynonyma. Nec dubitandum eſt, quin apud Amoſum illud Seniorum κνίζων συκάμινα (quod recte Noſter reddidit *vellicans ſycomoros*) proprium ac peculiare ficui Aegyptiae ſive *ſycomoro* fuerit, cujus fructum Plinius XIII. 7. non aliter matureſcere ſcripſit, quam *ſcalpendo ferreis unguibus* ſive carminando. Id vero cum LXX ſycamino tribuerint; manifeſtum eſt, hanc non aliam arborem a ſycomoro fuiſſe, de qua id ſcripſit Plinius. Ceterum cur e *ſycamino* (quae vox tota orientalis eſt) Graeci *ſycomorum* fecerint; ſive illa ratio eſt, quia hujus arboris folia quidem moro, fructus vero ficui ſit quadantenus ſimilis, unde συκομωραίας (ex ficu & moro compoſita voce) appellarint: ſive (ſi iſta mori & ficus ſimilitudo (*) commentitia eſt) quia Hebraicum nomen Orientali aliqua dialecto R a fine fort. adſcivit, quod ſaepe fit; unde poſtea Graeci pro שׁקמור *ſchikmor* dixerint συκωμορέας, aut variante ſcriptura, συκομοραίαν, aut paullo aliter, cui demum ſcripturae cauſas ſupra expoſitas ſuperſtruxerint. Vtut eſt; utrumque nomen ab oriente eſt.

AD LVC. XIX. 21.

Tollis quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti] Gr. αἴρεις ὃ ὐκ ἔθηκας: fort. pro κατέθηκας; ut ſaepe apud Helleniſtas ſimplicia pro compoſitis uſurpantur. Παροιμιώδης ea locutio fuit, ex Solonis lege apud Laertium, ut opinor, profecta, quae ſic habet: Ὃ μὴ κατέθηκέ τις, μὴ ἀναιρεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ, θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν. *Siquis tollat, quod non poſuerit, capital ei eſto*. Κατατίθημι enim in recitata lege non diverſam habet a τίθημι Lucae ſignificationem, ſive *numero*, aut *pendo* ſignificet (cujuſmodi eſt illud in Ranis Ariſtophanis: Εἰ μὴ καταθήσεις δύο δραχμὰς, μὴ διαλέγυ. & alibi ſaepiſſime) ſive *pono in fenore*; quale eſt illud Horatii,

Dives agris, dives poſitis in fenore nummis.

(*) Ea inquam ſimilitudo commentum redolet; praeſertim quum id nomen varie ſcribatur; modo cum O, modo cum Ω, & in penult. modo cum diphthongo AI, modo cum E. Sed Luc XIX. 4 inter eas quatuor ſcripturas (nim. συκομωραίαν . . . μοραίαν . . . μωρέαν, . . . μορέαν) prima cum Ω conſtantior ac receptior eſt; quam etiam Syrus Interpres ſecutus eſt, ut qui *ficum inſipidam*, ſive *fatuam* reddidit. Omnino quae nomina multiplicem & inconſtantem ſcriptionem habent, ea ab oriente eſſe, experimento didici

AD LVC. XXI. 23.

Erit enim pressura magna] Gr. θλίψις. Est ab Itala vetere vox ista, quae & Eccli. LI. 6. & saepe in N. Foedere. Cyprianus epist. 7. ad Clerum de precando Deo, saepe hanc vocem usurpat, & alibi saepissime. Tertullianus quoque non raro. Veteres *pressuram* nonnisi proprie usurpabant, ut Columella *pressuram vinaceorum* dixit, & Plin. XVIII. 31. *Pressura una culeos viginti implere debet*. Nec alio sensu Graeci olim θλίψιν adhibebant. At Graeci bibliorum interpretes θλίψεως usum metaphoricum invexerunt; quod Latini patres *pressuram* verterunt.

AD LVC. XXI. 38.

Et omnis populus manicabat ad eum] Praeter ea, quae de verbo *Manico* reperiuntur in Cangii Glossario, & Calmeto heic, ut & de Ὀρθρίζω in Synopsi: sciendum est in Codice S. Gatiani Turonensis ante mille an. scripto, in quo vetus ante Hier. translatio contineri dicitur, scribi MANIFICABAT. At in vetere Onomastico verbo Ὀρθρίζω respondet verbum *Anteluco*. Atque haec de verbis *Manico*, *Manifico*, *Anteluco*, quae verba omnia in vetere Vulgata Veteris Noviq. T. extitisse non dubito; eaque expressit necessitas, ut Graecum Ὀρθρίζω uno Latino verbo redderent, qui mos erat Vulgatae veteris, ut verbum verbo appenderet.

Quod attinet ad Graecum Ὀρθρίζω, putat Grotius heic Hellenisticum esse verbum, ab eis effictum ad exprimendam vim Hebraei השכים *bishchim*, cui in V. T. millies respondet. At revera verbum est bene Graecum, quippe quum ex indicio τῦ ἐπορθρισμὸς, quod usurpat Plutarchus (*), necesse sit & compositum ἐπορθρίζω & simplex ὀρθρίζω fuisse. Vsus potius verbi ὀρθρίζω Hellenisticus est, atque ex ingenio Hebraei השכים *bishchim*. Itaque & hoc non tantum est *Mane vigilo*, sed & *matutinus venio*; sic etiam apud Graecos interpretes Ὀρθρίζω cum praep. εἰς construitur Gen. XIX. 27. Jud. XIX. 9. Cant. VII. 12. Vide loca. Sic & Auctor Machabaici prioris XI. 67. Ὤρθρισαν τῷ πρωῒ εἰς τὸ πεδίον· *Matutini venerunt in campum*. Hac tantum συντάξει verbum ὀρθρίζω Hellenisticum est; qua syntaxi heic etiam usurpatur.

AD LVC. XXII. 6.

Vt traderet illum sine turbis] Gr. ἄτερ ὄχλου. Poëtis quidem familiare est τὸ ἄτερ· sed sic tamen, ut & prosae scriptoribus fuisse alicubi usurpatum H. St. meminerit, etsi nullum exemplum proferre potuerit. Vtitur infra ℣. 35. iterum Lucas ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας, *sine sacculo & pera*. Vtitur & auctor Machabaici secundi cap. XII. 15. τὸν ἄτερ κριῶν καὶ μηχανῶν ὀργανικῶν κατακρημνίσαντα τὴν Ἰεριχώ, *sine arietibus & machinis Jerichuntem excidit*.

AD LVC. XXII. 7.

Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha] Qui putant anno passionis dominicae decimamquartam diem, (qua nimirum die inter duas vesperas mactabatur agnus Paschalis) incidisse in feriam quintam, pridie quam cruci affixus est Jesus; mirum quantum exsultant in hoc Lucae loco. Haec, inquiunt,

(1) Apud Plut. in III. συμποσ. 7. matutinum tempus infestant praeter cetera, quae ibi enumerat, etiam τελωνικῶν ἐπορθρισμοὶ κεκραγότων i. e. *publicorum clamantium manicationes* sive *antelucani clamores publicanorum*. Ejusdem est ingenii verbum ὀρθρεύω a Theocrito usurpatum.

quiunt, dies, in qua *necesse erat occidi Pascha*, erat utique XIV. lunae dies. Is autem dies jam advenerat (ἦλθε) tum cum de parando sibi Pascha Christus mandata dedit, pridie suae crucifixionis. Ergo non XIV. sed XV. die primi mensis mortuus est Christus, postridie quam necesse esset occidi Pascha. Respondeo, Graecum aoristum ἦλθε, cum sit indefinitae significationis, commoda interpretatione esse donandum. Cum ergo ex Johanne & aliunde aperte constet, fer. VI. quo die Christus occubuit, mactandum fuisse Pascha: quid aliud sequitur, nisi ut illud ἦλθε interpretemur *veniebat*, *appetebat jam dies azymorum*, *in qua* &c. Simile exemplum occurrit infra ỳ. 66. Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον &c. h. e. *ubi dies adventabat*, *cogebatur senatus*. Hoc nanque concilium non aliud ab illo est, quod Matth. XXVI. 57. 59. describitur, quod noctu coactum, ad diluculum usque protractum fuit, ex Matth. XXVII. 1. 2.

AD LVC. XXII. 10.

Occurret vobis homo quidam, amphoram aquae portans] Graecum κεράμιον, ex notatione quidem nominis, quidlibet vas fictile significat: at peculiariter *amphoram*: unde & in veteribus Glossis Κεράμιον redditur *Amphora*: & Dioscorides scriptum reliquit: Ἀμφορεῦς, ὅ ἐστι κεράμιον. Postremo amphoras plerunque fuisse fictiles Horatius in Arte innuit - - *Amphora coepit*

Institui currente rota, cur urceus exit?

Quamquam Petronius cap. 34. meminit *Amphorae vitreae diligenter gypsatae*.

AD LVC. XXII. 23. 24.

Et ipsi coeperant quaerere inter se, quis esset ex eis, qui hoc facturus esset. Facta est autem & contentio inter eos, quis eorum videretur esse major.] *Vix credibile* putat Grotius, *tam luctuoso tempore vacasse animos ambitioso certamini*. Qua de caussa vertit *Fuerat contentio* &c. Verum ex illa συζητήσει (*quaestione*) *quis esset ex eis, qui hoc facturus esset*, facilis fuit ad alteram ex ea aptam connexamque descendere. Non fuisse tempus illud huic contentioni idoneum, facile quidem perspexissent Apostoli, si mens non laeva fuisset. Sed tantulo hoc Passionis Dominicae tempore & pluries & gravius eorum plerique offenderunt, praeut istud fuit ἁμάρτημα·

AD LVC. XXII. 31.

Expetivit vos, ut cribraret sicut triticum] Gr. τοῦ σινιάσαι· quod est *ventilare*, vanno sive cribro aut pala triticum perpurgare. Cyprianus epist. 7. *ad Cler, de prec. Deo*. citat isto modo: *Postulavit ut vos vexaret quomodo triticum. Vexare* a vehendo dicitur, teste Servio & aliis veteribus grammaticis: itaque id vexari dicitur, quod huc atque illuc raptatur. Gellius II. 6. *Qui fertur & raptatur, atque huc atque illuc distrahitur, is vexari proprie dicitur*. Itaque vexari triticum tam belle dicitur, quam σινιάζεσθαι· cum σινιάζω quoque a σείω veniat.

AD LVC. XXII. 40.

Orate ne intretis in tentationem] Graece: προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν. Ellipsis est articuli (quae frequens est in his libris) quasi si scripsisset, προσεύχεσθε τὸ, μὴ εἰσελθεῖν &c. Notatur enim τῆς προσευχῆς τὸ ὑποκείμενον, orationis argumentum erat, orarent Patrem de avertenda tentatione.

AD LVC. XXII. 41.

Quantum jactus est lapidis] ὡσεὶ λίθου βολὴ, proverbialis locutio, qua saepe utitur Procopius, ut lib. V. sive Gothicor. primo, in molis Hadriani descriptione:

ἀπίχαι τῦ περιβόλυ ὅσσοι λίθυ βολῆ. & paucis interjectis: εὖρος μὲν σχεδὸν τι ἐς λίθυ βολὴν ἑκάτη ἔχυσα. Innumera sunt in hunc modum apud Homerum: ut Il. XXIII. 431.

Ὅσσα δὲ δίσκυ ὗρα κατωμαδίοιο πέλονται,
Τόσσον ἐπιδραμέτην.
Quam longe ex humero discus vi prosilit actus,
Tantum praecurrere.

Et Il. XXIII. 523. ἐς δίσκυρα, *quantus disci jactus est*. Itemque illud Il. XVI. 589.

Ὅσση δ' αἰγανέης ῥιπὴ ταναοῖο τέτυκται . . . .
Ὅσσον ἐχώρησαν Τρῶες.
Quam procul emittit jaculum vir callidus artis . . . .
Tam procul excessere Phryges.

Et Il. XXI. 251.

Πηλείδης δ' ἀπόρυσεν, ὅσον τ' ἐπὶ δυρὸς ἐρωή.
Quantum hastae jactus, refugit violentia Achillis.

Il. XXIII. 529. δυρὸς ἐρωὴ, *hastae jactus intervallo*. & v. 845.

Ὅσσον τίς τ' ἔρριψε καλαύροπα βυκόλος ἀνὴρ . . .
Τόσσον παντὸς ἀγῶνος ὑπέρβαλε.
Quamque pedum longe jacit armentale bubulcus . . .
Tanto hic ulterius jactus venit.

AD LVC. XXII. 44.

Factus est sudor ejus, sicut guttae sanguinis] Gr. ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες, quod interpretantur *quasi grumi sanguinis decurrentes*. Sed malo Vulgatum interpretem sequi, qui *guttas* reddidit. Θρόμβος non tantum sanguinis grumum significat, sed translate etiam βωνὸν· sicut & πάγος, quod est a πήγνυμι, eandem quoque significationem habet. Cum vero guttae tum primum erumpentes rotundae sint & βωνοειδεῖς, hinc factum puto, ut Lucas sanguinis guttas θρόμβους appellarit; non nova, ut opinor, significatione, sed inaudita nobis, ad quos priscorum scripta non pervenerunt. Quanquam ne nobis quidem nova ea significatio videri debet, cum Strabo lib. IX. eadem notione dixerit, θρόμβους ἔχον ὕδωρ ῥεῖν. Ridiculum enim est grumos in aqua comminisci, aut vero quenquam sudare grumos. Ac saepe dixi, Vulgatum interpretem glossarii instar esse.

Non tantum veteres quidam Haeretici (fort. *Marcionitae*) hoc ex Lucae Evangelio detractum iverunt; sed & Photius epistola 138. quae est ad Theodorum fratrem, sanguinei sudoris veritatem elevat, ex particula ὡσεὶ adductus, cui & Theophylactus hic per omnia adstipulatur. Sed sexcenta sunt exempla, quibus ὡσεὶ non similitudinis est, sed veritatis, ut illud *gloriam quasi unigeniti*. Ceterum hoc totum παροιμιῶδες sibi videri idem Photius affirmat. Παροιμία, inquit, λέγεται ἐπὶ τῶν σφόδρα λυπυμένων, καὶ ἀγωνιώντων, Αἵματι ἵδρωσεν. ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν πικρῶς ὀδυρομένων, Αἵματι κλαίει. *Proverbio dicitur de valde maerentibus & metu anxiis, Sanguinem sudavit: ut & acerbe lamentantes, sanguinem flere dicimus.* De paroemia non nego, quarum utraque apud nos etiam Italos usurpatur; sed ex veris historiis locus adagio factus. Historias eorum, qui sanguinem sudaverint, habes apud Aristotelem III. hist. animal. 16. & III. de part. animal. 5. Theophrastum lib. *de sudorib.* ex Monae medici sententia, & Galenum lib. *de utili respir.* Quos non tam verum sanguinem, quam sanguineum ἰχῶρα emisisse putat,

putat, H. Mercurialis IV. Var. lect. 12. Eoq. fort. spectare putem illud ὡσεὶ apud Lucam, quasi ἰχὼρ sanguineus fuerit. Sed id non est necesse.

AD LVC. XXII. 47.

Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Judas, unus de duodecim antecedebat eos &c.] Illud *Adhuc eo loquente* formula est Hebraeis tum saepe alibi in narrationibus usurpata, tum aliquoties Jobi I. capite; quam & in Homero haud raro reperias, ut alibi notasse memini. Eadem formula in hac ipsa narratione de Judae adventu reperitur Matt. XXVI. 47. Mar. XIV. 43.

Et qui vocabatur Judas, unus de duodecim, antecedebat eos; & appropinquavit Jesu, ut oscularetur eum] Graece sic: ὁ λεγόμενος Ἰέδας, εἷς τῶν δώδεκα &c. At mirum, si illud λεγόμενος nomini proprio (praesertim viri noti, quem non nunc primum, sed jam sup. v. 3. nominarat) praeponatur. Nam solet id participium praeponi aut cognominibus (Matt. I. 16. ὁ λεγόμενος Χριςὸς. IV. 18. Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον. Lucas heic v. 3. εἰς Ἰέδαν τὸν ἐπικαλέμενον Ἰσκαριώτην) aut obscuris saltem & ignotis nominibus, ut Matth. XXVII. 16. δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον Βαραββᾶν. Ceteri Evangelistae in hac narratione Judam sine praefixo λεγόμενος appellarunt. Et sane insolens hujus loci locutio videtur in causa fuisse, cur Cantabrigiensis codex sic hunc locum refinxerit: καλέμενος Ἰέδας Ἰσκαριώθ. Sed absit, ut lectionem receptam sollicitemus. Nisi quod suspicor, esse heic trajectionem Graecis non inusitatam; ut ordo verborum esse debeat, Ἰέδας ὁ λεγόμενος εἷς τῶν δώδεκα. Vult enim Divinus Evangelista, ex quo Satanas in Judam intravit (vide sup. v. 3.) illum de suo gradu excidisse; sive ut idem Lucas in Actis ait, prius quidem κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, Act. I. 17. *connumeratus erat in nobis*; at deinde παρέβη ἐκ τῆς ἀποςολῆς v. 25. *de Apostolatu excidit*. Ex quo ergo Judas δι' ἀποςασίας gradum Apostolatus amisit, nomine tenus *unus de duodecim* dicebatur; at revera non erat: eoque scripsit Lucas ὁ λεγόμενος.. εἷς τῶν δώδεκα, qui vulgo *dicebatur unus de duodecim*.

Ac mansit deinceps is mos in Ecclesia, ut Episcopi, Presbyteri &c. in haeresim aliudve enorme crimen prolapsi, etiam si suas sedes adhuc occuparent, tamen a Catholicis OLIM illius sedis episcopi, aut λεγόμενοι episcopi dicerentur. Memini in Eusebio & in Auctorum vetustissimorum fragmentis ab Eusebio in historiam insertis, plura me hujusmodi exempla notasse; quae nunc ad manus non habeo.

AD LVC. XXII. 49.

Si percutimus in gladio] Hebraismus est, Graecis tamen aeque ac Latinis usitatus. In Divi Hadriani rescripto, quod recitat Marcianus L. 1. §. 3. *D. ad leg. Corn. de sicar. Si gladium strinxerit, & IN EO percusserit, indubitate occidendi animo id eum admisisse.*

AD LVC. XXII. 53.

Haec est hora vestra & potestas tenebrarum] Illud hora vestra locutio Judaica est. In *Pirke Aboth* cap. 4. *Nullus est hom[illegible]* (שאין לו שעה *seen lo saah*, *cui non sit ei hora* i. e.) *cui non aliquod tempus incidat vel juvandi vel nocendi*. Simile est illud in Targum Hier. Gen. XXII. 14. שעת אנקי *saat ananki*, *hora* (i. e. tempus) *necessitatis* seu calamitatis. Eadem *hora necessitatis* i. e. *tempus infortunii* reperitur in Jonathane Gen. XXXVIII. 25. & in Targum secundo Esth. V. 1. ad finem versus.

AD LVC. XXIII. 3.

Pilatus autem interrogavit eum &c.] Judiciorum consuetudo ac forma ferebat, ut Romani praesides reos sibi exhibitos non statim interrogarent, sed ubi eos in custodiam tradidissent, postea per otium in eorum caussam inquirerent. Paulus ad Felicem praesidem adductus, prius carceri mancipatur Act. XXIII. 35. ac post quinque demum dies accusatoribus advenientibus coram praeside producitur Act. XXIV. 1. In actis S. Fructuosi: *Et ut venerunt, mox praecepit eos praeses, recipi in carcerem*. Et in actis S. Felicis Tubizacensis Episcopi: *Cumque Felix . . eidem praefecto oblatus fuisset, jussit eum in carcerem recipi*. In actis proconsularibus S. Cypriani Episc. & M. n. 2. Cyprianum ad se perductum *Galerius Maximus proconsul in aliam diem Cyprianum sibi reservari praecepit*. Plura exempla in actis, quae Ruinartus collegit, invenies. Itaque in Procopio Martyre praeter morem hoc factum notat Eusebius lib. de martyrib. Palaest. c. 1. ut *antequam carceris periculum faceret, statim ab ipso ingressu* (nempe civitatis, ut acta Latina innuunt apud Valesium in notis) *ad praesidis tribunal adductus sit &c.* πρὶν ἢ φυλακῆς πεῖραν λαβεῖν, εὐθὺς ἀπὸ πρώτης εἰσόδυ τοῖς ἡγεμονικοῖς παραςὰς δικαςηρίοις. Ac de Procopio non mirum, qui primus post edicta proposita saevienti praesidi objectus fuerit. De Jesu autem minus adeo mirandum, quem tanquam majestatis reum, tam perdite Judaei urgebant ad mortem.

AD LVC. XXIII. 5.

Docens per universam Judaeam, incipiens a Galilaea usque huc.] Gr. καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰυδαίας. Peculiare est Lucae κατὰ pro *Per* casu patrio jungere, quod & Atticum est, ut exemplis ad Act. IX. 31. comprobavimus. Ceterum videtur heic Judaeam pro tota Palaestina latiore sensu sumere (quomodo exteri Judaeam intelligebant) cujus videtur partem facere Galilaeam; sic etiam Act. I. 8. Judaea Galilaeam complectitur. Quamquam heic quidem vel si Judaea pro Romana provincia quam Pilatus procurabat, accipiatur; nulla inde absurditas consequetur.

AD LVC. XXIII. 13.

Pilatus autem congregatis principibus Sacerdotum, & Magistratibus, & plebe] Qui Nostro *Magistratus* dicuntur, eos heic Lucas ἄρχοντας appellat. Non alios autem ἄρχοντας apud Judaeos novi, quam ἄρχοντας ἀρχισυναγώγυς, de quibus in Judaei cujusdam titulo sepulcrali fit mentio: ARCON ARCOSYNAGOGVS. De quibus ad Matthaeum plura diximus. Sed tamen magis est ut ἄρχοντες iidem fuerint, qui βυλευταὶ, quorum e numero Joseph domo Arimathaea, infra versu 50. *Is* non dicitur consensisse consilio perdendi Jesu. Ergo ceteri βυλευταὶ consenserant. Atqui heic ubi de eo consilio agitur, βυλευτῶν nulla mentio: facile ut appareat βυλευτὰς eosdem atque ἄρχοντας fuisse.

AD LVC. XXIII. 16.

Emendatum ergo illum &c.] Scite Interpres: nam *emendari* dicebantur, quibus vita non eripiebatur. Lactantius de mort. persec. cap. 22. de Galerii in Christianos saevitia: *Domest[illegible] & administratores lancea emendabantur*.

AD LVC. XXIII. 18.

Tolle hunc & dimitte nobis Barabbam] Gr. αἶρε τῦτον idem est, quod infra ✝. 21. ςαύρωσον. Quae duo συνωνύμως, opinor, junguntur Joh. XIX. 15. Ἆρον ἆρον, ςαύρωσον αὐτόν. quin & Act. XXII. 22. plena locutione legitur: αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιῦτον, *tolle* (h. e. extolle) *a terra hujusmodi*. Porro αἴρω inter cetera idem

ra idem quod ὑψόω: hoc autem ex Syrorum dialecto est in crucem agere, ut saepe apud Joh. cap. III. VIII. & XII.

AD LVC. XXIII. 22.

Dixit ad illos: quid enim mali fecit iste?] Gr. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; Particula Γὰρ *Enim* ex aliquorum sententia abundat; & ex Grotii interpretatione est αἰτιολογία τῦ σιωπωμένυ, quasi subaudiatur *Non faciam*. Mihi neutrum videtur; sed omnino τὸ Γὰρ eandem habet ἔμφασιν, quam habet *Nam* pronomini interrogativo subjunctum aut praefixum, ut *Nam quis te, juvenum confidentissime* &c. Verti ergo potuisset, *Quidnam mali fecit?*

AD LVC. XXIII. 42.

Domine memento mei, quum veneris in regnum tuum] Vsurpat verba Josephi Gen. XL. 14. *memento mei, quum bene tibi fuerit, & facias mecum misericordiam, ut suggeras Pharaoni &c.* Sic iste Christo (quem Filium Dei esse ex incredulorum subsannantium praeconio audierat credideratque) μεσίτη apud Patrem uti desiderat. Hoc enim sibi vult, *quum veneris in regnum tuum*.

AD LVC. XXIII. 48.

Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum, dicens: Vere hic homo justus erat.] Ἐδόξασε τὸν Θεόν. In Glossis est Δοξάζω, νομίζω existimo, & hoc purior Graecia novit; & est Δοξάζω, *Glorifico, honorifico, Clarifico* &c. quod Hellenistarum est, sexcenties in Vetere Novoq. Foedere usurpatum. Quanquam ne hoc alterum quidem exemplo scriptorum exterorum caret, ut Polyb. ἐπ' ἀρετῇ δεδοξασμένοι ἄνδρες. De qua significatione videatur Budaeus. Heic autem Δοξάζειν meo quidem judicio eandem habet vim, quam Hebraica formula δῦναι δόξαν τῷ Θεῷ h. e. propalam & audacter Deum confiteri; ac vitare tum δυσωπίαν i. e. vitiosum pudorem, tum etiam timorem, ad quos duos scopulos saepe convictus ceteroqui alliditur animus, impediturque, quo minus in Dei confessionem crumpat.

AD LVC. XXIII. 50.

Stabant autem omnes noti ejus a longe] Discipulos intellige, quibus pertimescendum videbatur, ne, ut Jesu discipuli, eidem calumniae paterent. Nam si noti tantum aut familiares Jesu fuissent; non erat res plena periculi propius accedere, cum & mulieres Jesum proxime secutas ex eodem hoc loco intelligamus. Certe eandem τῶν γνωστῶν, hîc saltem apud Lucam, ac γνωρίμων notionem fuisse mihi persuadeo. Hesychius: Γνώριμοι. μαθηταί. Suidas quoque γνωρίμυς, Φοιτητὰς h. e. discipulos interpretatur. Alioqui si γνωστοὶ pro *notis* hic poneretur, tertium casum (ut Joh. XVIII. 15. & apud alios passim) sibi adscivisset. Nunc οἱ γνωστοὶ αὐτῦ eodem structurae genere dicitur, quo Strabo lib. I. pag. 7. Anaximandrum Θαλῦ γεγονότα γνώριμον, h. e. discipulum affirmavit; & pag. 15. Bio Ζήνωνος γνώριμος i. e. auditor appellatur. Sic etiam Cicero Lucullo: *Bene autem NOSSE Carneadem Metrodorus putabatur* i. e. audivisse, nam Carneadis hic discipulus fuit, ex I. de Oratore c. 11. Eusebius in II. Hist. Eccl. 17. pag. mihi 54. D. πάντες οἱ τῶν Ἀποστόλων γνώριμοι τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις διαπιπράσκοντες, ἐμέριζον ἅπασι &c. *Omnes Apostolorum discipuli praediis ac facultatibus suis divenditis, pretium fratribus dividebant* &c. Idem Eusebius in lemmate cap. 14. lib. IV. ejusdem Hist. τὰ περὶ Πολυκάρπυ τῦ τῶν Ἀποστόλων γνωρίμυ. Item cap. ult. lib. IV. narrantur γνώριμοι h. e. discipuli

fcipuli Bardefanis libros illius e Syriaca in Graecum transfudiffe. Quanquam effe poteft hebraifmus; nam γνωςὸς μȣ, & γνωςοί μȣ faepe apud LXX. in Pfalmis reperiuntur pro מידע *mejudda* cum pronomine fuffixo.

AD LVC. XXIV. 1.

Portantes, quae paraverant, aromata] Pollinctura cadaverum muliebre officium fuit, tum apud Hebraeos tum ceteras nationes. Notum eft illud Ennii

Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

Apud Platonem in Phaedone Socrates ipfe fe abluit, nempe ut feminas eo onere liberaret. Ac ferme cognatae mulieres iftud officium perfolvebant; nifi forte neceffitas aliud fuaderet. Vnde Theagenes orbus uxore, liberis & affinibus, a Cynicis philofophis lotus eft, uti narrat Galenus XIII. de methodo medendi 15.

AD LVC. XXIV. 5.

Quid quaeritis viventem cum mortuis?] Gr. τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν, i. e. in loco τοῖς מתים methim five τοῖς νεκροῖς i. e. cadaveribus recondendis deftinato. Nam ceteroqui illud monumentum, quippe in quo nondum quifquam pofitus erat, νεκροῖς (cadaveribus) vacuum erat. Non abfimile eft illud ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, & ἐκ νεκρῶν ἀναςῆ, quod apud Matthaeum, & alios legitur.

AD LVC. XXIV. 26.

Et incipiens a Moyfe & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus fcripturis, quae de ipfo erant.] Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς &c. Mira locutio; nam rectum fuiffet: ἀπὸ Μωσέως ἕως πάντων τῶν προφητῶν. Sicuti fupra XXIII. 5. ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε. Et Act. I. 22. ἀρξάμενος ἀπὸ τȣ̃ βαπτίσματος Ιωάννȣ ἕως τῆς ἡμέρας &c. Nam certe fumma veteris codicis partitio (quemadmodum ea his libris traditur) erat in Mofem five Legem & Prophetas. Nunc fi a Mofe & omnibus prophetis aufpicatur; quid reliqui fit, quo defiviffe dicatur? Sed hujufmodi minus accuratae loquendi rationes (quibus ineft nefcio quis veritatis character) tum in facris fcriptoribus, tum etiam in profanorum probatiffimis occurrunt plurimae. Quamquam poteft longe alia τῷ ἀρξάμενος notio fubeffe. Hoc enim fort. fibi vult Lucas, Chriftum uno aliquo (primum ex Mofe, deinde ex hoc illoque propheta) loco praemiffo, fubtexuiffe παρεκβάσεις, quibus, collatis fcripturarum teftimoniis, *interpretabatur quae de ipfo erant*. Ergo Mofis prophetarumque periochae exordii loco erant (hoc fibi vult ἀρξάμενος) fingulis fermocinationis partibus, quum interim & aliis multis fcripturae locis (ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς h. e. per omnes fcripturas: nam in N. T. ἐν faepe inftrumentum notat) per faturam interpretamenta fua confirmaret. Cui fimile illud eft, quod Act. VIII. 35. Ifaiae locus Philippo exordii vicem praebuit; ubi & idem iftud ἀρξάμενος eadem notione ufurpatur: καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ιησȣ̃ν.

AD LVC. XXIV. 47.

Vos autem teftes eftis horum] Vel *teftes horum eftote*. Nam ἐςὲ, quod heic legitur, προςακτικὸν mihi magis, quam παραςατικὸν videtur; maxime quum Act. I. 8. ἔσεσθε legatur. Futura autem & imperativa eandem vim habent.

DIS-

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM LVCAE LOCA

DISSERTATIO I.
AD LVC. III. 1.
DE *TETRARCHIAE* SIGNIFICATIONE

Tetrarcha autem Galilaeae Herode] Hunc testamento patris Galilaeae & Peraeae tetrarchen fuisse ex Josepho scimus. At Peraeae Lucas non duxit heic necessariam mentionem, non tam ea de causa, quam Lucae silentio praetexit Ligtfootus (quia, inquit, etiam Peraea *Galilaea* appellabatur: quod non fatis probat) quam quia in tetrarchica politia Peraea Galilaeae contributa erat.

Et Lysania Abilinae tetrarcha] Tum de utroque Lysania (juniore hoc, & seniore altero ejusdem regionis dynasta sub Antonio) tum & de Abilene vulgata sunt omnia. At illud sollicitos habet interpretes, quid inter tot principes, qui terram promissam inter se partiebantur, etiam Lysaniae meminerit, cujus regio extra terram promissam erat. Respondent Casaubonus apud Walaeum, & Calmetus, idcirco Abilenes mentionem injectam, quia in ea plurimi Judaei degerent. At isto modo & Syriae totius, & Arabiae, & Babyloniae, & cujus non? provinciae ac dominia describenda erant; quippe quum eo tempore Judaeorum διασπορὰ longe lateque diffusa esset. At mihi illa videtur propior causa, quod propositum Lucae fuerit totam Herodis monarchiam, tum quidem in varias tetrarchias dissectam, adscriptis regulorum nominibus, describere. Abilenem vero, antea Ζηνοδώρου οἶκον (1) appellatam, jam tum Augustus Herodi attribuerat, quum in Syriam profectus, illac transiisset: quod anno Herodis XVII. Josepus assignat; qui in XV ἀρχαιολ. X. §. 3. sic posuit: Καῖσαρ δὲ καὶ τὴν τούτου (Zenodori scil. qui Abilenem locationis nomine tenebat, tunc mortui) μοῖραν, οὐκ ὀλίγην οὖσαν, Ἡρώδῃ δίδωσιν, ἣ μεταξὺ τοῦ Τράχωνος καὶ τῆς Γαλιλαίας ἦν, Οὐλάθαν καὶ Πανιάδα καὶ τὴν πέριξ χώραν. *Quamobrem & ejus* (Zenodori) *portionem, haud parvam illam quidem, Caesar Herodi dedit; quae inter Trachonem & Galilaeam porrigebatur, continebatque Vlatham & Paniadem, & qui circa est, tractum.* In quibus verbis praeterquam quod certissimum est, Abilenem, quae certe a Zenodoro tenebatur, describi; non dubito, quin sub Οὐλάθας nomine *Abila* (2) veniat. At Herode mortuo, toto ejus regno in tetrarchias dissecto Abilenae pars (Paneas scil. quam Josephus alibi nominatim Philippo attribuit) Philippo Trachonitidis tetrarchae cessit; reliquum autem, ac praecipue Viatha seu Abilene, huic junio-

(1) Ζηνοδώρου οἶκος apud Josephum Hebraismus est. Hebraeorum dialecto regionum dominia huic aut illi principi *ad inabitandum* concedebantur (id quod & Longobardi biblicarum φράσεων amatores imitati, eam locutionem haud raro usurparunt, apud quos dare cui urbem ad habitandum, est gastaldum illius urbis facere) unde factum ut Abilenea tetrarchia οἶκος Ζηνοδώρου diceretur.

(2) In voce Οὐλάθα, (sive Ωὐλάθα, quomodo scripsisse Josephum, auguror) θα desinentia Syriaca est; Υ autem non in diphthongum cum priore coalescit, sed stat loco τοῦ Β, cum qua millies permutatur. O vero sive Ω stat loco τοῦ Α ex Syriaca dialecto, apud quos Adam dicitur Odom. Ita integrum *Abl*, Graecis Ἄβιλα, consurgit. Nec inscite Calmetus Lucae *Abilam* eamdem prorsus fuisse statuit, ac *Hoba* sive *Hobal* (Gen. XIV. 15. *quae est ad laevam* i. e. septentrionem *Damasci*) quem vide ad eum Gen. locum & in Dict. Bibl. in HOBA. Sane vero Josephi *Oblatha* medium quodammodo est inter Geneseos *Hobal*, & Lucae *Abilam*, ac mirifice eam sententiam confirmat, quae *Abilam* ad illam antiquam Mosis *Hobal* refert.

juniori Lysaniae datum fuit. Ita, ut tota Herodiani regni descriptio Evangelistae constaret, non fuit, cur Abilene praetermitteretur.

Ac de *Tetrarchae* nativa significatione dicere supersederem (maxime post Scaligeri in Eusebium animadversiones, ubi accurate de ea voce commentatur, Victorium in Var. Lection., Hartunguin, aliosque viros doctissimos) nisi novandi studio Ligtfootus in alia omnia ivisset, ratus *Tetrarchen* non eum esse, qui quartam regni portionem obtineret, sed qui quartus dignitate esset ab imperatore. Itaque sic rationes subducit, ut 1. sit Imperator, 2. provinciae rector, 3. rex, 4 Tetrarcha. Id quia nonnullis persuasit; necesse arbitror ejus vocis notionem tum originariam, tum κατασχηματικὴν, accuratius, quam antea a quoquam factum, ostendere.

Ac primum id vocabulum origine Macedonicum esse, ex Harpocrationis Lexico aperte ostendam. Tradit enim sub Aleva (is Thessaliae rex fuit auctore Plutarcho ad calcem libri περὶ φιλαδελφίας) Thessaliam quatuor in τετράδας *quadrantes* (quorum nomina fuerunt Thessaliotis, Pelasgiotis, Phtiotis, Hestiacotis) divisam fuisse: postea Philippum Alexandri patrem singulis quadrantibus tetrarchas (sive, uti tunc appellabant, τετραδάρχας) praeposuisse. Harpocrationis locum, quum plurimum huic, quo de agimus, vocabulo lucis afferat, in subjecta adtione (3) illustriorem, quam antea fuit, reperies. Simi-

(3) *Ad Harpocrationis locum de Tetrarchia exegesis. Demosthenis ὀνοματοφανὲς sublatum.*

Sic ibi orditur grammaticus: ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ. Δημοσθένης Φιλιππικοῖς. *Tetrarchia. Demosthenes Philippicis.* Digitum intendit ad locum ex Philippica, quae nunc tertia numeratur (nam olim inter Philippicas & Olynthiacae numerabantur, & aliae quoque, ut ostendit Valesius adnotatione ad Δεκαδαρχία) ubi quum orator τετραδαρχίας scripserit (locus infra producetur) nihil erat, cur lexicographus id vocabulum, cujus Demosthenem auctorem facit, una syllaba multaret. At equidem non dubito, quin Harpocratio ΤΕΤΡΑΔΑΡΧΙΑ scripserit, ut in ipso Oratore legitur; quod deinde indocti pro more suorum temporum syllaba imminuerunt. Sane si curtum illud ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ retinere pergis, vix erit, quin in interpretandis, quae infra sequuntur, exaestues: εἴη ἂν ὃν λέγοι ὁ Δημοσθένης τὴν τετραρχίαν, ut in loco dicam.

Pergit grammaticus: τεττάρων μερῶν ὄντων τῆς Θετταλίας, ἕκαστον μέρος, Τετρὰς ἐκαλεῖτο, κατά φησιν Ἑλλάνικος ἐν τοῖς Θετταλικοῖς· Ὄνομα δέ φησιν εἶναι ταῖς τετράσι, Θετταλιῶτιν, Φθιῶτιν, Πελασγιῶτιν, Ἑστιαιῶτιν. *Quum quatuor Thessaliae partes essent, unaquaeque earum τετρὰς vocabatur, auctore Hellanico in Thessalicis; quarum tetrádων nomina haec recenset, Thessaliotin, Phthiotin, Pelasgiotin, Hestiacotin.* Vides hinc, errare Vossium, ubi in Etym. Tetrarchae etymon ducit a τέτταρες, quasi sit τετταράρχες & per syncopam τετράρχης. Male: primum quia sic tetrarches quatuor partium, non quadrantis, dynasta esset: deinde quia ex Demosthene cognoscimus, integrum nomen τετραδαρχία, non τετταραρχία fuisse: postremo totus hic locus clamat, a τετρὰς id nomen esse factum; imo hoc etiam subindicat, primum illud Harpocrationis verbum non τετραρχία fuisse, sed τετραδαρχία, quod recto itinere a τετρὰς fluit.

Sequitur. Καὶ Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῇ κοινῇ Θετταλῶν πολιτείᾳ, ἐπὶ Ἀλεύα τοῦ Πυῤῥοῦ διῃρῆσθαί φησιν εἰς τέτταρας μοίρας τὴν Θετταλίαν. *Sed & Aristoteles in Communi Thessalorum republica, sub Aleva Pyrrhi in quadrantes divisam memorat.* De Aleva hoc insignis est Plutarchi locus ad finem libri περὶ φιλαδελφίας, ex quo, duce Valesio, disces, hunc Alevam colore πυῤῥὸν i. e. *rufum* fuisse, non autem filium. Itaque vertendus erit Harpocrationis hic locus: *sub Aleva illo Rufo*. Fundus animadversionis hujus est oraculi versus ibi a Plutarcho productus,

Τὸν πυῤῥόν τοι φημὶ, τὸν Ἀρχεδίκη τέκε παῖδα.

Hunc dico rufum, natum Archedice genitrice.

Quem affert paullo aliter Valesius (τὸν φαίσκω τὸν πυῤῥὸν, ὃν Ἀρχεδίκη &c.) credo quod memoriter recitasset.

Deinde sequitur. Εἴη ἂν ὃν λέγοι ὁ Δημοσθένης τὴν τετραρχίαν. Quae verba sic possunt intelligi, si principio hujus capitis ΤΕΤΡΑΔΑΡΧΙΑ scripserit auctor; ut sit hic sensus: *Quare* (τετραδαρχίας nomine) *Demosthenes* τὴν τετραρχίαν (uti vulgo nunc appellatur) *intelligit*. Ignotum illud τετραδαρχία per alterum vulgo tunc notum τετραρχία interpretatur. Nisi vero malumus, hanc mentem Harpocrationi fuisse, ut Demosthenis locum Philipp. II. emendaret, ibique pro δεκαδαρχίαν legeret τετραρχίαν, ut infra ostendam.

Ὅτι δὲ Φίλιππος καθ' ἑκάστην τούτων τῶν μοιρῶν ἄρχοντας κατέστησε, δεδηλώκασιν ἄλλοι τε, καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τετάρτῃ. *Quod vero Philippus unique quadranti suum principem pr-*

Simile quiddam & in Gallograeccia usurpatum fuisse, Strabo est auctor; qui lib. XII. p. 567. ubi de Galatia, haec posuit: Τριῶν δὲ ὄντων ἐθνῶν ὁμογλώττων . . ὅπαστα διελόντες εἰς τέτταρας

Tom. III. X

praefecerit (praeter Demosthenem Philipp. III. cujus loci gratia haec scripsit grammaticus) *tum alii docuerunt, tum Theopompus lib. XLIV.* At enim hactenus adversari videtur alter lexicographi hujus locus in Δεκαδαρχία, ubi quum docuisset ex Socrate, ὅτι Λακεδαιμόνιοι δέκα μόνους ἄνδρας, κυρίους ἑκάστης πόλεως ἐποίησαν: h. c. *Lacedaemoniis unicuilibet urbi decemviros summa cum potestate fuisse praepositos*: mox statim subjungit: Φίλιππος μέντοι παρὰ Θετταλοῖς δεκαδαρχίας οὐ κατέστησεν, ὡς γέγραπται ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν Φιλιππικῶν Δημοσθένους, ἀλλὰ τετραρχίας. *Philippus tamen apud Thessalos non constituit Decadarchias (uti scriptum est in Philippica sexta Demosthenis) sed tetrarchias.* Ex his vides reprehendi ab Harpocratione Demosthenem, quasi qui falso dicat Philip. VI. decadarchias a Philippo in Thessalia constitutas, quum revera ibi rex tetrarchias instituerit. Sed proderit duos Oratoris locos huc afferre atque inter se conferre, tum eum qui est de decadarchia a Philippo imposita, tum alterum de tetrarchia ab eodem stabilita. Prior locus est in Philippica II. qui sic habet. τί δ' οἱ Θετταλοί; ἆρ' οἴεσθε; ἔφην, ὅτε αὐτῶν τοὺς τυράννους ἐξέβαλε, καὶ πάλιν Νίκαιαν καὶ Μαγνησίαν ἐδίδου, προσδοκᾶν τὴν καθεστῶσαν νῦν δεκαδαρχίαν ἔσεσθαι παρ' αὐτοῖς, ἢ τὴν Πυλαίαν ἀποδόντα, τοῦτον τὰς ἰδίας αὐτῶν προσόδους παραιρήσεσθαι; οὐκ ἔστι ταῦτα· ἀλλὰ μὴν γέγονε ταῦτα, καὶ πᾶσιν ἔστιν εἰδέναι. *Quid porro Thessali? An putatis, inquam, quum eorum tyrannos* (Alevadas) *ejiceret, & rursus, quum Nicaeam & Magnesiam daret, expectasse decadarchiam fore apud se, quae nunc apud eos obtinet; aut vero qui Pylaeam* (i. e. concilium Amphyctionicum) *reddidisset, eum proprios ipsorum reditus intercepturum? Nequaquam credidissent. Et tamen facta sunt haec, & in conspectu sunt universis.* En Demosthenis locum, quem Noster reprehendit. At idem orator postea sequenti Philippica, quae nunc tertia est, tetrarchias ibidem ab eodem rege inductas. Τετραδαρχίας κατέστησε παρ' αὐτοῖς. Quomodo haec sibi constant tum in Demosthene, qui modo decemviros, modo quatuorviros inducit; tum in Harpocratione, qui de Decadarchia ab Oratore admissa expostulans, alterius loci de τετραδαρχίαις non meminit. Sed Glossographum prius purgare juvat. Putavit Noster, non Demosthenem erasse, sed librarios (non enim dixit ὡς γέγραφε Δημοσθένης, sed ὡς γέγραπται ἐν τῷ ἕκτῳ &c. *uti* (nunc) *scribitur in sexta Philippica*) librarios, inquam, qui in ea oratione pro τετραρχίαν scripserint per errorem δεκαδαρχίαν: quod facillimum fuit, quippe quum decadarchia passim in Graeciae civitatibus usitata esset. Atque huc verius spectant illa Harpocrationis verba in τετραρχία, quae supra adscripsimus: εἴη ἂν λέγων ὁ Δημοσθένης τὴν τετραρχίαν. H. e. *Ergo Demosthenes* (in VI. Philip. non Δεκαδαρχίαν, uti nunc prave legitur, sed) *τετραρχίαν scripserit*. En Harpocrationis locum, nondum intellectum, plane expositum.

Nunc Oratorem ipsum aggredior. Vera ne est Harpocrationis emendatio? Fruatur, per me licebit, tantus grammaticus judicio suo. Sed tamen proderit alterum Demosthenis locum integrum huc afferre; siquo pacto possit sine violenta nimis hujus lexicographi medicina Demosthenes secum ipse in amicitiam redire. Ergo is in Philippica, quae nunc tertia est, haec posuit. Ἀλλὰ Θετταλία πῶς ἔχει; οὐχὶ τὰς πόλεις καὶ τὰς πολιτείας αὐτοῖς αὐτῶν ἀφῄρηται, καὶ τετραδαρχίας κατέστησε παρ' αὐτοῖς, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ ἔθνη δουλεύωσιν; *Sed Thessaliae quis status est? Nonne & urbes & usitatas apud eos reip. formas ademit, & tetrarchias apud eos constituit, ut non tantum oppidatim, sed & per gentes* (quasi dicas regionatim) *serviant?* Quomodo haec cum priore loco de decadarchiis stant? An qui prius *decadarchias* more Laconico imposuerat, mox (quando dicta est Philippica tertia) sublatis decadarchiis tetrarchias statuit? An potius decadarchias quidem non ademit, sed hisce tetrarchias superinduxit? Posterius hoc notare videntur illa verba, *Ut non tantum secundum civitates* (quod scilicet per decadarchias Philippus prius est assecutus) *sed etiam per gentes* (constitutis scilicet tetrarchiis) *serviant*. En quomodo secum ipse Orator conciliandus videbatur. At in his ultimis verbis nescio cur *calumniam* oratoris Wolfius agnoverit. Nam *Athenae*, inquit, *divisae fuerunt, non servitutis, sed boni ordinis gratia in decem tribus, & curias*. At aliud est Thessaliam quatuor in regiones partiri, quod Alevas fecerat; aliud iis rectores, uni Philippo obnoxios, imponere.

Verum de his plura, quam necesse erat: Sed profuit tum oratorum principi, tum in primis illustri grammatico lucem afferre; praesertim quum ei loco ex interpretibus & adnotatoribus (ne a doctissimo quidem Valesio) nullae suppetiae: quod & de Suida dictum esto, in quem Harpocratio transfusus fuit.

τέτταρας μερίδας, τετραρχίαν ἑκάστην ἐκάλεσαν, τετράρχην ἔχουσαν ἴδιον. *Quum autem sint tres gentes eodem utentes lingua . . . quamvis earum quatuor in partes diviserunt, quarum quamlibet tetrarchiam appellarunt, quae suum haberet tetrarchen.*

Et sic quidem olim id vocabulum usurpabatur: at postmodum καταχρηστικῶς usurpari coepit. Nam quibus in locis tetrarchicum imperium erat, fiebat ut plures paucioresve tetrarchae essent (prout uni plures τετράδες permitterentur, aut vero una tetrarchia pluribus principibus obtemperaret) nec ideo minus principes illi *Tetrarchae* usitato vocabulo nuncupabantur. Strabo paucis post adscripta verba interjectis, ait, talem quidem olim Galatiae dispositionem fuisse: Καθ' ἡμᾶς δὲ εἰς τρεῖς, εἶτ' εἰς δύο ἡγεμόνας, εἶτα εἰς ἕνα ἧκεν ἡ δυναστεία εἰς Δηιόταρον· εἶτα ἐκεῖνον διεδέξατο Ἀμύντας· Νῦν δ' ἔχουσι Ῥωμαῖοι καὶ ταύτην, καὶ τὴν ὑπὸ τῷ Ἀμύντᾳ γενομένην, πᾶσαν εἰς μίαν συναγαγόντες ἐπαρχίαν. *Nostra vero aetate in trium, deinde duum, postremo in unius potestatem venit Deiotari; cui successit* (4) *Amyntas. Nunc Romani ex tota hac, & quae Amyntae paruit, regione unam provinciam effecerunt.* Sane quum Galatia tres, duosve, aut unum, habuit ἡγεμόνας *principes*, non ideo ii minus *Tetrarchae* appellabantur: id quod ex Hirtio discimus de bel. Alex. cap. 67. *Dejotarus*, inquit, *Tetrarches Gallograeciae, tunc quidem paene totius; quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant.* At Plinii aevo in eadem regione innumerae tetrarchiae numerabantur; qui sic ait V. 32. *Populi vero* (Galatiae) *ac tetrarchiae omnes numero CXCV.* Nec dispar Judaeae ratio fuit; in qua modo plures, modo pauciores tetrarchiae erant; prout huic aut illi principi ab imperatore plus minusve concedebatur. Idem Plinius V. 18. in Decapolitana regione: *Intercursant cinguntque has urbes* (Decapolitanae) *tetrarchiae, regionum instar singulae, & in regna contribuuntur.* Mox tetrarchias illas, quibus urbes Decapolitanae intercursantur, sic recenset: *Trachonitis, Paneas . . Abila, Arca, Ampeloessa, Gabe.*

Omnino ergo quum heic tetrarchas audis, noli de quaternario regnantium numero esse sollicitus; mira enim ante hoc tempus, quo Lucas scribebat, κατάχρησις hoc vocabulum invaserat; itaut Asiaticorum *regulorum* eo tempore (ac magis magisque usque ad Plinii aevum) id nomen ferme proprium evaserit (5). Nec umquam in Judaea Tetrarchae (6) propria notione fuerunt. Postremo eo ventum est; ut *Tetrarchae* iidem qui reges, esse crederentur. Hesychius τετράρχαι. βασιλεῖς.

DISSER-

(4) Non ἀμέσως Dejotaro Amyntas successit: nam, si Hirtium audimus, Dejotaro abjudicatam tetrarchiam Caesar Mithridati concessit. Sic enim habet extremo libro *de bel. Alex. Eidem* (Mithridati) *tetrarchiam legibus Gallograecorum, jure gentis & cognationis adjudicavit; occupatam & possessam paucis ante annis a Dejotaro.* Sed Strabo compendio studens, Mithridatem de medio sustulit. Ex Strabone etiam discimus, Dejotari tetrarchiam non eamdem per omnia fuisse ac Amyntae; nam Romani καὶ ταύτην (Dejotari scilicet, nam apud Strabonem ὅπως ad remotiua refertur) καὶ τὴν ὑπὸ τῷ Ἀμύντᾳ, πᾶσαν in unam provinciam redegerunt.

(5) Reprehendit hoe in Cruquio Vossius in Etym. in V. *tetrarches*; qui certe non animadvertit, quo sensu Plinius *Tetrarchiae* vocabulum passim usurparit. At aliud est vocabuli vis nativa, aliud κατάχρησις. In eo quoque ibi ad finem labitur Vossius, quod in Gallograecia olim quatuor fuisse tetrarchas agnoscit, in qua XII. fuere, in qualibet scilicet gente quaterni.

(6) Nullum tempus fuit, quo principes quatuor cum *tetrarcharum* nomine terram Israëliticam inter se partirentur. Nam primi tetrarchae ibi duo, non amplius, fuerunt, Phasaëlus Antipatri filius, & ejus frater Herodes Magnus, ab Antonio constituti ex Josepho XIV. Antiqu. 23. Mox aliquamdiu post Phasaëli mortem Herodes regis titulum ab senatu est consecutus: qui postea fratri suo Pherorae tetrarchiam ab Augusto impetravit. Vide Josephum XV. Antiq. 13. Idem rex mutatis saepe testamenti tabulis, postremo Archelaum regem Judaeorum reliquit, Antipam Galilaeae & Peraeae tetrarcham, Philippum tetrarcham Trachonitidis &c. Jos. XVII. Antiq. 10. Caesar testamentum ita confirmavit, ut tamen Archelaum, regis titulo dilato, ethnarcham appellaverit. Mox variae mutationes acciderunt, sed ita tamen, ut numquam quaternio tetrarcharum fuerit, qui terram inter se partirentur.

DISSERTATIO II.

AD LVC. X. 52.

DE CLAVI SCIENTIAE.

V*Ae vobis legis periti, qui tulistis clavem scientiae*] De clavi, quid hic sibi velit, aliorum notatis nihil addam. Ad *Scientiam* vero, Graece γνῶσιν, quod attinet, ejus significatio ex Hellenistico sermone petenda. Nam apud τοὺς ἔξω absolute γνῶσιν haud usquam reperias, sed cum adjuncto, veluti τῶν δογμάτων γνῶσις, & similia. At Graeci interpretes absolute γνῶσιν sexcenties posuerunt, ubicumque Hebraeo דעת *dahhath*, *scientia*, occurrebat. Veluti Malach. II. 7. χείλη ἱερέως φυλάξεται γνῶσιν. Et quoniam hic apud Lucam articulus adhibetur; non de quacunque γνώσει, sed de illa apud Judaeos eximia est sermo, in qua tantopere sibi placebant legisperiti. Re enim vera tum hic tum alibi in N. T. per γνῶσιν intelligitur mysticus Scripturarum sensus, sive Midras; intelliguntur & traditiones, quas cum sero postea scripto tradidissent, Misnajoth appellarunt. Cum autem hujusmodi traditiones in Scriptura interpretanda (quod genus Cabala dicebatur) plurimum versarentur; iccirco τὴν γνῶσιν suo sibi jure, ut hinc apparet, νομικοὶ vindicabant. Neque est negandum, quin γνῶσις illa, ut pleraque absurda ac ridicula (quo spectat quod sequitur, *Ipsi non introistis, & eos, qui introibant, prohibuistis*) sic etiam nonnulla recte dicta complecteretur: nam & in Misnico opere & in Targumim sunt bonae frugis aliqua, quae tollere possis. Posteriora haec, & quidem γνώσεως nomine, veteres Christiani adoptarunt, id quod ex Barnabae epistola infra docebimus.

Ergo fuisse in pretio temporibus Apostolicis γνῶσιν, documento esse possunt quae de illius dono Paulus & ceteri Apostoli tradiderunt. Clemens Alex. in VI. Stromateων ait: ἡ δὲ γνῶσις αὕτη ἡ κατὰ διαδοχὰς εἰς ὀλίγους ἐκ τῶν Ἀποστόλων ἀγράφως παραδοθεῖσα κατελήλυθε. *Gnosis vero ista sine scripto tradita ab Apostolis ad paucos continua successione pervenit*. Eusebius II. hist. 1. ex ejusdem Clementis VII. τῶν ὑποτυπώσεων haec affert: Ἰακώβῳ τῷ δικαίῳ, καὶ Ἰωάννῃ, καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος· οὗτοι τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις παρέδωκαν· Οἱ δὲ λοιποὶ Ἀπόστολοι τοῖς ἑβδομήκοντα, ὧν εἷς ἦν καὶ Βαρνάβας. *Jacobo Justo*, inquit Clemens, *Johanni*, & *Petro Dominus post resurrectionem* τὴν γνῶσιν *h. e. scientiam impertiit: quam illi ceteris Apostolis, hi vero septuaginta discipulis, quorum e numero Barnabas, tradiderunt*. Non dubito, quin multis importuna prorsus videatur in adscripto Clementis loco injecta Barnabae mentio: quid enim, Barnabam unum ex LXX. fuisse, monere magnopere attinebat? Vtinam ὑποτυπώσεις illae exstarent. Interim prorsus existimo eo loci de Barnabae epistola Clementi fuisse sermonem; qua in epistola cum crebro γνῶσις in partes advocetur, docendum sibi Clemens putavit, quo ex fonte hausta γνῶσις ad illum pervenerit. Certe perquam familiare est Barnabae, seu quisquis auctor, mysticas Scripturae interpretationes ex γνώσει repetere. Cap. V. pag. 221. editionis Is. Vossii scripturae loca de *terra fluente lacte & melle* de Christo interpretaturus ait: τί λέγει ἡ γνῶσις, μάθετε· ἐλπίσατε ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν, & quae sequuntur. Vetus interpres: *Quid dicat scientia, discite: Credite, inquit, in eum, qui in carne apparebit, Jesum*. Item cap. VI. pag. 225. quae de hirco emissario dicuntur, ex eodem fonte manasse oportet, ut & alia pleraque. Adhaec cap. VII. pag. 229. ubi narrasset Abrahamum CCCXVIII. viros circumcidisse, decem & octo (Graeci his notis exprimunt IH) de Jesu interpretatur; trecentos autem, cum per T Graece notentur; ad crucem significandam refert. Τίς οὖν ἡ δοθεῖσα αὐτῷ γνῶσις; & quae sequuntur. Quam interpretationem ubi exposuisset; subjungit haec: Οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς (nam quae γνῶσις, eadem & διδαχὴ non semel ea in epistola dicitur) αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν· οὐδεὶς γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ' ἐμοῦ λόγον· ἀλλὰ οἶδα ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς· *Novit* (haec vera esse) *qui insitum doctrinae hujusmodi donum indidit nobis. Nemo sincerius a me ista didicit: novi quippe vos dignos esse*, quos sine ambagibus doceam. Vides ut auctor hujus epistolae doctrinam suam ad illum refert (Christum utique) qui γνῶσιν Apostolis, ac per eos discipulis communicavit: id quod modo ex Clemente discebamus. Adhaec cap. VIII. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβίδ, καὶ λέγει ὁμοίως· Μακάριος ἀνὴρ &c. Quem primi Psalmi versiculum ubi mystice explanasset, subjungit: Ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. Postremo hujus epistolae initio partis alterius,

quae tota est ἠθικὴ, sic orsus, Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχὴν, duas esse tradit vias, lucis unam, alteram tenebrarum. Ac viae lucis praecepta, quae plurima recitat, ex γνώσει repetit. Ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνῶσις . . . τοιαύτη &c. Dicet fortasse aliquis futiliores sibi videri allatas ex Barnabae epistola interpretationes, quam ut ad Christum auctorem referri possint. Quibus lubens assentior: ac vel eo nomine hanc epistolam, ceteroqui antiquissimam, ψευδώνυμον puto, quod Christo refert accepta, quae partim a γνώσει Judaica hausta fuerant, partim ad illius imitationem & gustum excogitata. Ceterum laudata a Pseudo-Barnaba γνῶσις recta est, ac nihil absurdi praeseferens (nisi quod illa ad Christum auctorem refert): nam fuit altera Gnosticorum, eaque execranda ac ψευδώνυμος γνῶσις, uti vocatur ab Apostolo I. ad Tim. VI. 10. in quem locum Theodoretus pag. 490. Ἃ σεσίγηκέ, φασιν, ἡ θεία γραφὴ, ταῦτα ὁ Θεὸς ἡμῖν ἀπεκάλυψε. *Quae Divina inquiunt* (Gnostici) *scriptura tacuit, ea nobis Deus revelavit.* Ex illo jam tempore in Gnosticorum execrationem vix unquam γνώσεως nomen in Ecclesia exauditum fuit, quin eadem opera vera a falsa gnosi distingueretur.

DISSERTATIO III.

AD LVC. XXI. 23. & 1. Cor. VII. 26. & 2. Cor. VI. 4. XII. 10. & 1. Thes. III. 7.

De Hellenistica proprietate vocis Ἀνάγκη *i. e.* necessitas.

Ex occasione autem de quibusdam ejusdem notionis Hellenisticis vocibus, veluti θλίψεως *tribulationis*, στενοχωρίας *angustiae*.

§. I.

Ἀνάγκη *Judaeorum Hellenistarum.*

IN CHRISTI vaticinio Luc. XXI. 23. pro eo quod Latine legitur: *Erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic*, Graece id concipitur his verbis, ἔσται γὰρ ἈΝΑΓΚΗ μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ i. e. *erit necessitas magna &c.* Quid sit autem hoc loco ἀνάγκη seu *necessitas*, ex Matthaeo & Marco potes interpretari, qui in iisdem Servatoris verbis sic habent, ille XXIV. 21. *Erit enim tunc tribulatio magna* Gr. θλίψις, *pressura*: hic vero XIII. 19. *Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturae*, Gr. θλίψις οἵα οὐ γέγονε i. e. *pressura, qualis non fuit &c.* Vides quod Matthaeus & Marcus θλίψιν h. e. *pressuram* (*pressuram* scil. illam, quae in area tribulo fit ad excutienda grana: unde μεταφορικῶς *pressura* & *tribulatio* Latino interpreti sunt *calamitatis* synonyma) vocarunt, id Lucam appellasse ἀνάγκην, *necessitatem*. Ex quo nova detegitur ἀνάγκης notio, ut sit idem quod *aerumna, calamitas*; quae notio, ignota Graecis, Judaeis Hellenistis admodum familiaris fuit; nam praeter N. T. loca, ad quae modo in Dissertationis hujus titulo digitum intendi, jam antea Graeci interpretes eodem significatu Ἀνάγκην usurparant; apud quos ea vox modo respondet τῷ מצוק *matsok*, *angustia* Ps. CXVIII. 142. 1. Sam. XXII. 2. modo τῷ מצוקה *metsuka* Ps. XXIV. 18. CVI. 6. XIII. 19. 28. Soph. I. 16. ejusdem signific. modo τῷ צר *tsar*, Job. VII. 11. XV. 24. XXXVI. 19. aut τῷ צרה *tsara* Job. V. 19 XXVII. 9. Ps. XXX. 9. Prov. XVII 18. quorum utrumque item *angustia* vertitur: At Jobi XX. 22. ἀνάγκη usurpatur pro Heb. יד עמל *jad amel* i. e. *manus molesti*: & Jer. IX. 14 respondet τῷ לענה *laana*, *absinthium*, & XV. 4 זועה *zevaa*, *commotio*. Ex his vide quid Alexandrini interpretes ἀνάγκην vocarint. His adde Tob III. 7. 11. & in epistola Jer. 32. & illud Sap. XVII. 17. τὴν δυσάλυκτον ἀνάγκην *inevitabilem necessitatem*, & 2. Mach. VI. 7. μετὰ πικρᾶς ἀνάγκης *cum amara necessitate*.

§. II.

§. II.

Ἀνάγκη *Graecorum. Latinorum* *NECESSITAS.*

QVod modo monebam; Graecis profanis hanc notionem fuisse incognitam, id verissimum est: apud quos ἀνάγκη ferme ea est, quae cogit facere, aut desistere a faciendo; unde aut cum infinitivo jungitur (ut ἀνάγκη μοι τοῦτο ποιεῖν) aut vero in similem aliquam locutionem resolvi potest Nec enim eo trahi potest illud Euripidis, qui ἀνάγκας θεῶν appellasse *calamitates* dicitur (de quo vide Sthephani thes.) nam ea appellatio e philosophorum officina prodiit, qui calamitates aeque ac prosperitates fatali quadam necessitate evenire docebant. Et hactenus trita ἀπόφασις erat. At Euripides in eo, opinor, φιλοσοφώτερος fuit, quod fatalem illam necessitatem cum Dei natura permiscuit ac temperavit, quasi dii ex fatali necessitate calamitates immitterent. Nisi vero id sic interpretari libet, quemodmodum Aristoteles, aut quisquis auctor libri de Mundo, ubi ait: οἶμαι δὲ καὶ τὴν ἀνάγκην οὐκ ἄλλό τι λέγεσθαι πλὴν τὸν θεόν, οἱονεὶ ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα. *Atque equidem sic censeo,* ἀνάγκην *non aliud esse, quam Deum, quippe qui sit substantia immobilis.* Vide in eam sententiam Etymologicum magnum, ubi ἀνάγκη dea esse dicitur, cujus nomen ab ἄγω deducit, quia πάντα ἄγει. Huc spectare possit & Horatii *saeva necessitas*, & *dira necessitas*. Verum de his Poëtae Venusini locis infra copiosius disputabitur. Vides quo Euripidis ἀνάγκαι spectent; quae nihil habent cum Hellenistarum ἀνάγκαις (i. e. rebus quibuscumque adversis) commune. Nam Isocratis ἀνάγκαι (ejus exempla vide in Thes. Stephani) multo adhuc facilius ad communem tritamque notionem revocantur.

A Graecorum usu ne latum quidem unguem Latini discedunt. Festus: *Necessarium ait esse Opilius Aurelius, in quo* non *sit* cessandum: *aut sine quo vivi non possit* (ad hanc alteram definitionem pertinet illud in Vulgata Luc. X. 41. *porro unum est necessarium*) . . . *aut quod non possit prohiberi quin fiat*. Tamen opponi possit illud Suetonii in Jul. Caes. cap. 68 *Famem & ceteras necessitates ... tolerabant*: quo videntur calamitates significari. Verum non de rebus adversis ibi sermo est, sed de rerum necessariarum penuria, qua obsessi premuntur; quare ibi *necessitas* non aliud est, quam ἔνδεια, aeque ac ubi in Tib. cap. 47 dicitur *justas necessitatum causas* probare. At Hellenistica *necessitas* non est tantum ἔνδεια *penuria*, sed quidquid adversi accidit.

Venio ad Horatii Flacci *necessitatem*, cujus nomine saepe quidem moriendi necessitatem significat, veluti II Od. 1. *Aequa necessitas sortitur insignes & imos*; cujus locutionis vim l. 3 explicuit: *Semotique prius tarda necessitas Leti corripuit gradum*: quo pertinet etiam *Denuntiare ultimam necessitatem* apud Tacitum, & siqua sunt generis ejusdem. At quid Flacci *saeva necessitate* fiet? Locus est I. 35. in ode ad Fortunam:

Te semper anteit saeva Necessitas,
Clavos trabales & cuneos manu
Gestans ahena; nec severus
Vncus abest, liquidumque plumbum:

At III. 14 eidem *Necessitati* clavos tantum attribuit, eorumque usum docuit: *Figit adamantinos summis verticibus dira necessitas Clavos.*

Dixi de clavis hisce, Fortunae seu Necessitatis symbolo, Diatr. VIII. in Etruscis originibus, ubi de dea Nortia. Nam Nortiam ibi demonstravi non aliam a Fortuna fuisse. Porro quum in ejus deae templo clavi ex Tuscorum primitus, tum & Latinorum, instituto clavi figerentur; hinc clavos Horatius in Fortunae instrumento posuit. At clavi Nortiae alio spectabant; ut ex Cincio tradit Livius; nam annorum indices erant. Poëta vero hosce clavos συμβολικῶς explicans instituto suo servire facit. Huc refer, quae ad Jud. IV. 21. contuli ad illustrandam Sisarae mortem, quem Jahel non aliter interfecit, quam tempus clavo trabali transfigens: ubi & Tuscum anaglyptum mulieris, heroem clavo transfigentis, produxi.

Verum in Horatianae *Necessitatis* instrumento praeter *clavos*, numerantur & *cunei*, & *uncus*, & *liquidum plumbum*: quae sunt suppliciorum genera, quibus sontes enecabantur. Ac plane dum *Necessitati* haec instrumenta tribuit poëta; videtur ad Graecorum ἀνάγκας spectasse. Instrumenta in quaestionibus usitata, non tantum βασάνους, sed & ἀνάγκας (1) Graeci vocasse

(1) Ex Polybii fragmentis citatur τὰ πρὸς ἀνάγκας ὄργανα, eadem significatione ac τὰ πρὸς βασάνους ὄργανα. Affert Stephanus & Plutarchi locum eodem significatu. Ac ne haec quidem Graecanica ἀνάγκας acceptio quidquam habet cum Hellenistica ἀνάγκη commune (etsi Grotius ad Luc. XXI. 23. has ἀνάγκας pro βασάνοις usurpatis existimavit cum notione Hellenistica congruere) etenim quaestionum tormenta non alia de causa ἀνάγκαι vocantur, quam quia confitendi necessitatem imponunt. Hinc in quibusdam versibus legisse se fatetur H. Steph. βασάνων ἀνάγκας, h. e. necessitates, quae per tormenta imponuntur.

vocaſſe reperiuntur. Eo ſpectans Vates Venuſinus ſuam *Neceſſitatem*, quaſi tormentorum deam, dum undique ornare ſatagit, non tantum *clavos* (quos ceteroqui ex Nortiae Templo mutuatus, in ſuum uſum detorſerat) ſed & *uncum*, quo noxii rapiebantur, & *liquidum plumbum*, in os infundi ſolitum, in eam contulit, poſtremo & *cuneos* inſtrumentum ad *adigendum* (*adigere* autem neceſſitatis eſt pepuliare) *efficaciſſimum*. Atque haec de Venuſini *Neceſſitate*.

§. III.

Quo Judaei ἑλληνίζοντες ſpectarint, ut calamitatis *notionem ἀνάγκη ſubjicerent.*

CAuſa non alia eſt, quam ea, quam heic breviter expono. Ἀνάγκης vocabulum commune Graecis cum Judaeis erat. Nam eâ linguâ, quam tum Judaei uſurpabant (nim. Chaldaea & Syriaca) vox אננקי *ananki* reperitur uſurpata in Targumim, & Syro interprete, verum quum vocabulum illud commune Graecis cum Judaeis eſſet: tamen uſus haud erat plane idem; nam apud Orientales, quam apud Graecos, patebat latius. Hi enim tantum quidquid ἐπείγει (*cogendi vim habet*) vocabant ἀνάγκην: at illi praeter communem hanc cum Graecis notionem, etiam omne aerumnarum aut rerum adverſarum genus *ananki* appellitabant. Exempla utriuſque notionis apud Chaldaeos Syroſque videbis heic (2) ſubnotata. Imo primaria ejus vocis ſignificatio apud orientales erat, ut *infortunia* notaret, illa vero altera, nota Graecis, apud illos erat ſecundaria; uti mox adnotabimus.

Ergo quum *ananki* Judaica deſignaret *calamitatem*; nihil propius fuit, quam ut Judaei, qui Graece ſcriberent, ἀνάγκην & ἀνάγκας pro rebus adverſis uſurparent.

Quaeras fort. utri ab alteris eam vocem ſint mutuati. Grotius ad Luc. XXI. 23. Buxtorfius in Lex. Chald. & quantum eſt τῶν λεξικογράφων Chaldaeae ac Syrae linguae, putarunt Chaldaeos Syroſque eam vocem a Graecis hauſiſſe. Id quod equidem cur non poſſim concoquere, habeo ſequentes maxime cauſas I. Talmudicas quidem voces aut Rabbinicas de Graeco ſumptas plurimas reperies, at Targumicas raras admodum indidem acceptas: nam quas pro Graecis habent, earum pleraſque Graecos potius ab oriente mutuatos variis in locis in his obſervationibus, & in Tyrrhenicis originibus obſervatum fuit. Inter quas & ἀνάγκην numero. II. Diverſae ſunt vocis hujus vocales apud Graecos ac apud Syros; qui etſi pluries cum Chaldaeis אננקי *ananki* ſcribunt; at alibi tales motiones adhibent, ut *ananki* pronuntient, teſte Ferrario. Eſt & illud 2. Cor. VI. 4. באננקאוס *banankaus* pro Gr. ἐν ἀνάγκαις, quod terminationem diverſam habet aſſumpta ad finem formativa littera. Eſt poſtremo & Tyrrhenicum INENEK in Tab II. Iguvina verſu 20. uſurpatum pro *neceſſitate* i. e. *calamitate*; quod indicat, apud orientales olim alio poſitu motiones in ea voce fuiſſe uſurpatas, ac nunc fit. Vide in Tyrrhenicis originibus noſtram interpretationem alterius Iguvinae Tabulae verſ. 20. Itaque ſiquid in ea voce, in qua verſamur, de Graeco ſumptum fuit, id totum ad motiones pertinebit, quas fort. de Graeco ſunt imitati poſteriores illi magiſtri, qui τὰ Targumim & Syrum Interpretem cunctis vocalibus animarunt. Nam antea vocales alio poſitu in ea voce ordinabantur, uti patet ex Tyrrhenica voce INENEK: qui Tuſci dixiſſent potius ANENK aut INENK, ſi in ea voce antiquis illis temporibus motiones eodem poſitu, ac nunc fit, fuiſſent adhibitae. III. In originatione τῆς ἀνάγκης miſerrime ſe fatigant Graeci grammatici; nec tamen perſuadent: vide Etymologicum magnum, Favorinum, Stephani theſaurum. At orientalis hujus vocabuli origo liquida eſt; nam ſive arceſſas ab אנן *anan*, ſive ab אנק *anak*, (ſive quod veriſimilius eſt, ab utroque) ſane utrumque verbum Hebraeis Chaldaeis Syriſque eſt *lamentari*, *maerere*, *ſuſpirare*, *gemere*, & ſimilia: unde אננקי *ananki* eſt quodcumque infortunii genus, quod quiritari ac gemere facit. IV. Ex his conſequitur apud orientales primariam ejus vocis notionem eſſe, ut *calamitatem* notet; cui altera ſecundaria acceſſit, ut deſignet *cogentem neceſſitatem*, quia ea quoque genus eſt calamitatis, quae invitos ad agendum aut deſiſtendum adigit. V. Viſo, orientales Graecis priores in ejus vocis

(2) Prior notio Chaldaice occurrit in Bereſ. Rab. ſect. 12. *Quum caro & ſanguis extendit tentorium* (אננקי *ananki*) *ex neceſſitate*: Syriace vero Matt. XVIII. 7. ad Heb. IX. 23. & Sap. XIX. 4. & alibi. At altera notio, qua res adverſas notat, reperitur in Targum Hieroſ. Gen. XXII. 14. in Jonathane Gen. XXXVIII. 25. Et in Targum ſecundo Eſth. V. 1. ad finem verſus; quibus locis *hora* (אננקי *ananki*) *neceſſitatis* tantumdem eſt, quod tempus calamitatis. Syriace vero reperitur 1. Cor. VII. 26. & 2. Cor. VI. 4. quibus locis etiam in Graeco eſt ἀνάγκαις vocabulum; & credo alibi.

eis usurpatione fuisse; quid alius restat, nisi ut eam Graeci (apud quos ea vox origine ac radice caret) a filiis orientis acceperint, aeque ac Tusci suum INENEK? nisi quod Tusci, utpote tenaciores suarum originum, primariam ejus nominis vim secuti fuere, Graeci secundariam atque accessoriam alteram. Atque haec ferme sunt, quae ego de hoc vocabulo sentio.

§. IV.

Cur Lucas, ceteroqui idoneus Graeci sermonis auctor, heic usus ἑβραϊσμῷ fuerit.

SAne animadverti Lucae utramque historiam mira stili varietate disparem esse: modo enim eleganti ac bene Graeca oratione fluit, etsi ea quoque pro suae sectae ingenio nonnullis ἑβραϊσμοῖς inspersa; modo nihil de Graeco sapit, ac totus Hebraeo ore sonat. Atqui id quoque animadverti, tantam stili diversitatem non in narrationibus esse, sed in sermonibus, & allocutionibus. In Actis verbi gratia, ubi Petrum concionantem inducit, Petri epistolas mihi audire videor; ita hyperbatis & salebrosa structura est horrida oratio: ubi Paulum loquentem facit, ibi Pauli αὐτότατος stilus est. Neque id studio & labore consecutus est Lucas, ut eorum dicendi genera imitaretur, quos loquentes induceret; sed ipsa Apostolorum verba (sive ex inspiratione, sive ex commentariis id sit assecutus, sive ex utroque, mitto interpretari) κατὰ πόδα sequebatur. Itaque non ut Livius ceterique, conciones de suo ingenio procuderunt, sic etiam Lucas; sed verba ipsa alloquentium suae historiae intexuit. Hoc quum dico; nolo quidquam de ceteris Novi Foederis historicis detrahi, quasi qui secus fecerint, ac de suo conciones recensuerint. Verum Matthaei Graecus interpres & Marcus etiam in suis narrationibus ii quidem passim ἑβραΐζουσι, eoque minus stili varietas in concionibus animadvertitur; quae in Luca elegantiore scriptore, est notabilior. Itaque is scriptor ut in Actis, sic in Evangelio, verba ipsa loquentium sincera servavit. Vel haec Christi oratio, quam heic pertexuit, tota Hebraismis scatet. Haec eo dixi, ut intelligatur, Lucam, si de suo locutus fuisset, non fuisse heic ἀνάγκη vocabulo usurum; id autem usurpasse, quod sciret illud ipsum vocabulum a Servatore Syriace aut Syro-Chaldaice loquente fuisse pronuntiatum. At Matthaei Graecus interpres θλίψιν posuit, quia quod Syris Chaldaeisque אננקי ananki; id Graecis Hellenistis θλίψις dicebatur: quod & Marcus secutus fuit, quippe haud solens de Matthaei Graeco facile discedere.

§. V.

De vocibus θλίψις, pressura, tribulatio; *& στενοχωρία i. e.* angustia.

QVia θλίψεως (quam heic Matthaeus, & Marcus usurpant) modo mentionem injeci; non alienum fuerit, in ejus vocis vim, & indolem inquirere. Θλίψις Hellenisticum est, respondens (in Heb. Concordantiis) vocibus Heb. quae significant pressionem, aut angustiam, eam scil. quae premit & opprimit. At quia Graecum θλίψις peculiari notione (testibus Glossis, ubi θλίψις est *tribulatio* h. e. tritura quae ope tribuli fit) significat *tribulationem* h. e. *trituram*, hinc Latinus interpres plerumque tum θλίψιν, tum alia synonyma Hellenistica, vertit *tribulationem*; ita ut in iis locis intelligenda sit *tribulatio* metaphorica. Vide quae alicubi de θλίψεως, & *pressurae* vocibus in his observationibus adnotavi.

At στενοχωρία rarius in LXX. saepissime vero in Hellenistis V. & N. T. Scriptoribus occurrit. Ab eo venit, quod מצוק *matsok* & צרה *tsara* locum angustum notat, & saepissime μεταφορικῶς accipitur pro rerum angustiis, quibus quis angitur, aut pro angustia spiritus qua fauces anguntur. Hinc στενοχωρία tam frequentur pro adversis rebus. Consonat Chaldaicum & Syr. עוק *uk*, quod est *artare* tam proprie, quam saepius μεταφορικῶς, a quo plura oriuntur verbalia calamitatem notantia in utraque dialecto. Vnde orta est στενοχωρία Hellenistica.

SPICILEGIVM

OBSERVATIONVM LITTERALIVM

IN JOHANNEM.

AD JOH. I. 1.

In principio] Locus Severiani Gabalitani illustris est, quo duum foederum germanitatem ex eo colligit, quod eandem ambo vocem emittant; Moses enim & Joannes eodem exorsu auspicantur Ἐν ἀρχῇ . . .

In principio erat Verbum] Gr. Λόγον ἐνδιάθετον intelligit. Jampridem Platonicis aliisque philosophis Λόγος alius ἐνδιάθετος (*mente conceptus*) erat, alius προφορικὸς (*prolatus*); a quibus & SS. Patres eandem distinctionem hauserunt. Plutarchus lib. *quod philosophis conversandum sit cum principibus*: ὅτι δύο λόγοι εἰσὶν, ὁ μὲν ἐνδιάθετος Ἑρμοῦ δῶρον, ὁ δ' ἐν προφορᾷ διάκτορος καὶ ὀργανικός.

Verbum] Gr. Λόγος. Alteram Trinitatis personam felicius Graeci quam nos exprimimus. Lact. IV. Instit. 9. *Sed melius Graeci Λόγον dicunt, quam nos Verbum sive sermonem: Λόγος enim & sermonem significat, & rationem: quia ille est vox & sapientia Dei.* Latini tamen Patres Verbi vocem rationis vocabulo antepofuerunt, ut rerum, credo, per Verbum creatarum ratio haberetur, Mosaicorumque verborum: *Dixit autem Deus, fiat* &c. Tum & *Verbum* quam *sermonem* dicere maluerunt, ad Divinam notandam simplicitatem, quam, ut opinor, dedecere videbatur *sermonis* vocabulum, qui ex multis conflatam vocibus notat orationem. Sed de θείῳ Λόγῳ age videamus, utrum ante Christum innotuerit. Jam viri docti ex Orphicis carminibus, ex Zenone, Platonicis, Onkeloso, Philone, imo & Proverbiorum, Sapientiae, & Ecclesiastici libris testimonia produxerunt, ex quibus antea cognitus videretur, nisi quod hunc θεῖον Λόγον fuisse ἐνυπόστατον, aut Deo aequalem, assequi cogitatione veteres nequiverunt. Non erit inutile si tot aliis veteribus de Λόγῳ testibus luculentissimus Ezechielis Judaei, qui ἐξαγωγὴν (opus dramaticum de Hebraeorum ex Aegypto egressu) scriptam reliquit, adtexatur locus; apud quem sic Mosem alloquitur e rubo Deus:

> Ἐπίσχες, ὦ φέριστε, μὴ προσεγγίσῃς,
> Μωσῆ, πρὶν ἢ τῶν σῶν ποδῶν λῦσαι δέσιν·
> Ἁγία γὰρ ἡ γῆ, ὅπου σὺ ἐφέστηκας, πέλει·
> Ὁ δ' ἐκ βάτου σοι θεῖος ἐκλάμπει ΛΟΓΟΣ. Verte sis.
> *Heus tu, resiste dum, ne conferas gradum,*
> *Moses, priusquam calceos tibi detrahas:*
> *Est nanque sanctum, ubi constitisti nunc, solum:*
> *Tum qui ex rubo micat, ecce sermo is dius est.*

cujus sane Scriptoris sane quam vetusti indicio, affirmare non dubito, veterum Patrum sententiam Divinum Verbum Mose apparuisse opinantium, ex Judaico fonte haustam. Vide Grotium heic ad illud *Et Deus erat Verbum*, notantem Hebraeos

Hebraeos veteres, & Christianorum primos censuisse, quoties in V. T. Angelo nomen יהוה tribuitur, tunc non merum Angelum esse intelligendum, sed cui λόγος adfuerit.

AD JOH. I. 8.

Non erat ille lux] Quo tempore haec scribebat Evangelista, adhuc reliqui erant, qui se Baptistae discipulos profiterentur, ac magnifice de suo magistro sentirent, ac loquerentur. Quo circa necesse sibi duxit Evangelista monere, Baptistam quamvis admirandum ortu, vita, concionibus &c. non tamen fuisse Messiam.

AD JOH. I. 10.

In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit] Eodem hoc commate κόσμος varie accipitur, semel iterumque philosophica notione, qua Aristot. initio lib. de mundo ait: Κόσμος ἐστὶ σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων. Cum addit autem: *Mundus eum non cognovit*, ad usum Judaeorum Hellinistarum transgreditur, apud quos ex quo obtinuit ut κόσμος pro οἰκουμένη (Heb. תבל *thebel*) acciperetur, (qua notione 2. Mach. III. 12. τοῦ τετιμημένου κατὰ τὸν σύμπαντα κόσμον ἱεροῦ) inde factum, ut & pro hominibus κόσμον h. e. terram incolentibus usurparetur: ex qua consuetudine Sap. VI. 26. dicitur: πλῆθος δὲ σοφῶν σωτηρία κόσμου: & sexcenties in N. F. & scriptoribus Christianis· unde Suidas κόσμον significare ait τὸ πλῆθος παρὰ τῇ γραφῇ. Atque hac notione affirmat hic Johannes, mundum h. e. homines non agnovisse mundi conditorem. Postremo autem tum ceteri Scriptores N. T. tum in primis Johannes, saepe κόσμον non pro hominibus quibuscunque, sed κόσμῳ affixis ejusque cupiditate implicitis accipere consuevit, quos & *mundanos* Christiani appellarunt. Quae notio heic etiam optime convenit. Ex Syriaco aut Chaldaico sermone novas istas notiones fluxisse, ostendi ad Sap. VI. 26: Vide quae ibi copiose disputavimus.

Ad JOH. I. 13.

Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.] Αἵματα numero multitudinis nunquam, quod sciam, vetus Graecia usurpavit, sed est Hellenisticum ex Hebraico דמים *damim* expressum, quod & LXX sexcenties, & Siracides usurparunt. Ab Hellenistis Judaeis id & posteriores Graeci acceperunt. Justinus M. apologia ad Senatum. Ὧι (εἰδώλῳ) οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια: *Cui* (Jovi Latiali) *non tantum animantium, sed & hominum sanguis aspergitur.* Eusebius VIII. hist. 12. τῆς τῶν αἱμάτων ἐκχύσεως. Et post pauca: μὴ γὰρ καθήκειν φασὶν ἐμφυλίοις αἵμασι μιαίνειν τὰς πόλεις. *Neque enim fas esse ajebant urbes civium sanguine maculari*. Idem Euseb. lib. de Martyrib. Palaest. c. 9. καὶ ὡσανεὶ τοῖς ἱεροῖς αἵμασι τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀποσβεννυμένης. *Cum persecutionis incendium quasi sacro martyrum cruore restinctum esset*. Idem IX. hist. XI. de Culciano: ὁ καὶ αὐτὸς μυρίοις τοῖς κατ' Αἴγυπτον Χριστιανῶν ἐλλαμπρυνόμενος αἵμασιν. *Qui & ipse innumeris Christianorum caedibus inclaruerat*. Idem quoque Eusebius in I. de vita Constant. 7. de Alexandro M. ἐχώρει δὲ δι' αἱμάτων ἀνὴρ σκηπτοῦ δίκην. *Grassatus est autem per caedes instar fulminis*. Eodem lib. cap. 53. de Galerio Maximiano: πρῶτός τε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν δικαίων καὶ θεοσεβῶν ἐνέφυρεν αἵμασι. *Ac primus justorum Deique cultorum caedibus animum suum*

contaminavit. Et III. de vita Conſt. 48. ubi de abolitione cultus idololatrici: ἀλλ' ὐδὲ βωμὼς λύθροις αἱμάτων μιαινομένως. Duplex hebraiſmus; cum tam λύθροι quam αἷμα (quae ſunt fere ſynonyma) non reperiuntur numero multitudinis. Sed Euſebius prius illud plurali numero (1) alibi quoque in hiſce libris uſurpavit. Euſebius Or. de laud. Conſt. cap. 2. de Conſtantino ait: ὁ κατὰ τὺς παλαιὺς αἵμασι καὶ λύθροις τὺς βασιλικὺς οἴκυς μιαίνων. *Non veterum more palatium* (victimarum) *ſanguine ac tabo commaculans*. Et cap. VII. de perſecutoribus Chriſtianorum ait: τοιαύταις ἔχαιρον ἀνθρωπίνων αἱμάτων σπονδαῖς. Extremo cap. 8. αἱμάτων ἐκχύσεις. Initio capitis 9. αἵμασι καὶ φόνοις. Cap. 16. τὰς δὲ δι' αἱμάτων καὶ λύθρων...θυσίας. Non ſegnis Euſebii imitator Sozomenus bis quoque αἱμάτων uſurpat II. 15. Ex his autem cum Euſebii, tum ex prope omnibus Scripturarum locis, quibus hebraice דמים, Graece vero αἵματα plurium numero reperitur, ferme videas *caedem* intelligi. Subiit ergo ea animum conjectura, num hîc etiam *naſci ex ſanguinibus* idem plane ſit, quod ex caedibus, ſive potius (ut ſaepe abſtracta pro concretis accipiuntur) ex viris ſanguinariis. Scitiſſimum ſane eſt, Judaeis id probro datum, quod, ut Matt. XXIII. 31. dicitur, filii eſſent τῶν φονευσάντων τὺς προφήτας. Eadem ſententia ibidem XI. 33. γεννήματα ἐχιδνῶν Judaeos Chriſtus appellavit, & ante Chriſtum Praecurſor Matt. III. 7. Vide ergo num, uti dixi, *naſci ex ſanguinibus* tantundem ſit, quod ex viris ſanguinum, ſive ἐκ τῶν φονευσάντων τὺς προφήτας, ſeu ἐκ τῶν προφητοφοντῶν (quo verbo apud veterem Chriſtianum Auctorem, cujus fragmentum recitat Euſeb. V. hiſt. Eccl. 16. Cataphrygae utebantur, alludentes ad Matt. XXIII. 34. utitur & Euſebius ipſe IV. de vita Conſt. 27. Judaeos προφητοφόντας appellans) ortum ducere. Quae porro ſequuntur, *neque ex voluntate carnis* &c. poſſunt in eandem trahi ſententiam. Θέλημα apud LXX pro *opere* ponitur. Pſ. CII. 7. τὰ θελήματα αὐτῦ dicuntur, quae hebraice ſunt עלילותיו *alilotau*, *opera ejus*. Hinc cum de hominum θελήμασιν ſermo eſt, non tam prava ſtudia, quam opera nefaria decet intelligere. Vide Iſ. LVIII. 3. 13. & alibi. Hinc Jer. XXIII. 25. θελήματα dicuntur, quod hebraice eſt תרמית, *tharmith*, *dolus*. Ergo *voluntas carnis* opera carnalia ſignificat; hoc autem (quando uti diximus abſtracta pro concretis videtur poſuiſſe Johannes) homines ipſos facinoroſos notat. Durior, opinor, haec videbitur interpretatio: quocirca alio jam me convertam. Neque enim nego, quin interdum αἵματα in V. Foedere aliter, quam pro caede, accipiantur: ut *in ſanguinibus purificationis*: & illud *ſponſus ſanguinum* & ſi qua ſunt ſimilia. Tamen, quantum obſervare potui, non aliter αἵματα, quam de ſanguinis fuſione reperitur, quocumque demum pacto fundatur ſanguis. Quocirca ad ſanguinem in circumciſione fuſum ſpectavit Sephora, ubi dixit: *Sponſus ſanguinum*

tu

(1) Euſebio familiare eſt plurativum numerum pro ſingulari ponere, uti in hiſt. Eccl. de Galerio Maximiano, ſi probe memini, loquens, σώματα numero multitudinis uſurpavit. Alibi σπέρματα pro σπέρμα Or. de laud. Conſt. c. 4 πόθεν δὲ γλώττῃ σαρκὸς τὰ σαρκῶν ἀλλότρια καὶ σωμάτων ἀποφθέγγεσθαι; *Unde carnali linguae conceſſum, uti res a carnis & corporis contagione ſemotas ediſſerat?* Eodem cap. τίς σαρκῶν αἰσθήσει τὸ δικαιοσύνης ἐνίδε πρόσωπον; *quiſnam juſtitiae vultum carnis oculis aſpexit?* Sic etiam σπέρματα plurativo numero pro humano ſemine apud Conſtantinum imp. or. ad SS. coetum cap. 3. ὥσπερ ἀμέλει τὰ ἐκ σπερμάτων *ſicut quae ex ſemine procreantur*. Sic ad calcem or. de laud. Conſt. de hujus imp. memoria dicitur: ταῖς σαῖς βασιλικαῖς μνήμαις, οἷα θησαυροῖς ἐν ἀποῤῥήτοις, τεταμιευμένων. *In regalis memoriae tuae ſinu, ſic tanquam in arcano theſauro, recondita*.

tu mibi es. Vide ergo num hîc etiam (quod & jampridem aliis placuiſſe video) ad circumciſionem ſpectatur: ut oſtendat hîc Johannes, praeter nota jam υἱόθεσίας genera (ex quibus unum illud erat, quo per circumciſionis ſanguinem populo Dei adſcribebantur) Chriſtum perfectiſſimam hanc υἱόθεσιν invexiſſe, qua ſpiritu ex Deo naſcimur. Omnia ergo nativitatum genera ubi notaſſet Johannes, ritualem unam, qua per circuncifionem foederati evadebant, ſive ἀδελφότητα (qua voce foedus apud ſacros juxta ac profanos Scriptores notari ſolet) Judaeorum ex uno Abrahamo deſcendentium conſeqnebantur, unde & *Abrahae filii* audire magnopere geſtiebant: carnalem alteram, qua ἐκ θελήματος σαρκὸς ſeu concupiſcentia carnali homo naſcitur; ac poſtremo legalem, qua quis per υἱοθεσίαν ex mera *voluntate viri* (quo loco ἀνδρὸς tantundem valet, quod Hebraice איש, cum diſtributive ſumitur, ut ex *voluntate cujuslibet* poſſis interpretari) fit alterius filius: ubi inquam ea omnia naſcendi genera notaſſet; nova nos ratione eaque ſpiritali regeneratos, ex Deo ipſo natales trahere docet. Apte autem in iis recenſendis nativitatibus a majore ad minorem pergitur; nam ritualis carnali potior habebatur (ut Rabbini docent) haec vero adoptione utique major. Poſtremo hujus loci ſententia infra III. 3. 5. 6. enucleatius declaratur potiſſimum illis verbis: *quod natum eſt ex carne, caro eſt: & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt*.

AD JOH. I. 15.

Johannes teſtimonium perhibet de ipſo, & clamat dicens: Hic erat, quem dixi: qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt, quia prior me erat.] In Graeco Johannis textu hypallagen temporum notant interpretes: Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ κέκραγε: *teſtatur de illo & clamavit*. Sed hypallagen nullam hîc eſſe mecum fateberis, modo particulam καὶ loco relativi ὃς poſitam agnoſcas: id quod apud Hebraeos non eſt inſolens, quorum conſuetudo fert, ut *Vau* copulativum interdum vicariam poteſtatem habeat relativi pronominis. Nec alia de cauſſa nonnunquam idem iſtud *vau* eſt αἰτιατικὸν, quam quia ponitur loco τοῦ ש, quod ſaepe relativum, ſaepe etiam cauſſae inſervit. Ergo ſi heic quoque pronomen relativum pro καὶ intelligas, plana erunt omnia, fientque illuſtriora in hunc modum: *Ac de illo quidem* (Vnigenito, de quo ℣. proximo) *teſtis eſt mihi Johannes, qui clamavit* &c.

Dicens: hic erat, quem dixi: qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt &c.] Infra ex ℣. 30. liquido conſtat, dixiſſe Baptiſtam ἐστὶ *eſt*, non vero ἦν *erat*. An iſta ſaltem eſt hypallage? Ne heic quidem, quippe cum τὸ ἦν dicatur nön tam ex perſona Baptiſtae, quam ſacri ſcriptoris, eaque de cauſſa cùm κέκραγε conveniat. Solent hiſtorici ac poëtae in concionibus ab oratione obliqua ad directam ſenſim ſine ſenſu gradum facere. Illud ἦν ad orationem obliquam pertinet tanquam ex perſona ſcribentis; quae deinceps ſequuntur, ad directam Baptiſtae orationem ſpectant.

Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt, quia prior me erat] Ex omnibus interpretationibus illam maxime probo, quae haec omnia non de temporis, ſed de dignitatis anteceſſione accipit. Qui poſt me venit, inquit, mihi praelatus eſt deſtinatione Divina, quippe me potior atque excellentior, ſive ut alii Evangeliſtae habent, ἰσχυρότερος.

Quia prior me erat] Gr. ὅτι πρῶτός μου ἦν. Eadem locutio infra ℣. 30. Et ſae-

pe alias his libris superlativum pro comparativo, quod & Atticis familiare fuisse, legitur in commentariis ad Hermogenem pag. 24. Ἀττικοὶ ὑπερθετικοῖς ἀντὶ συγκριτικῶν κεχρῆσθαι,

AD JOH. I. 16.

Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus &c.] Notarunt jam acutiores interpretes, Baptistae orationem non extra praecedentis commatis limites esse producendam; haec autem non ex Praecursoris, sed Evangelistae persona dici. Haec adeo conjungenda puto cum μαρτυρεῖ ℣. praecedentis, ferme in hunc modum: Καὶ (τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, ὅτι) ἐκ τοῦ πληρώματος &c. h. e. *Quin & hoc etiam contestatur* (illum esse Vnigenitum plenum gratiae & veritatis) *quod de plenitudine ejus nos omnes accepimus*. Ita multo illustrior sacri textus connexio efficitur. Sequitur: *& gratiam pro gratia* Gr. καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος. Iis accedo potissimum, qui ἀντὶ respondere heic putant Hebraico על *al*, *super*, ἐπὶ, h. e. cumulatam gratiam, & aliam super aliam; sic enim melius respondet & scopo Evangelistae, & plenitudini, cujus modo injecta mentio, & quod supra ℣. 14. dicitur *plenum gratiae & veritatis*. Hoc enim maxime modo Vnigenitus plenum se gratiae prodit, non tam quod de ejus plenitudine hausimus, quam quod cumulatissime hausimus. Mire haec etiam quadrant tempori, quo Johannes scribebat, quo tempore vulgo fideles omnes χαρίσμασι, non obscuris, sed sub sensum cadentibus, redundabant.

AD JOH. I. 17.

Gratia, & veritas per Jesum Christum facta est] Tot ac tanta sunt apud hunc Apostolum in omnibus ejus scriptis ejus veritatis praeconia, ut merito eum Eusebius *veritatis praeconem* appellarit Or. de laud. Constantini c. XII. Διὸ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ, ᾧ δέ πη λέγων διαῤῥήδην κέκραγε. *Quo circa veritatis ille praeco in hunc ferme modum palam clamitat*. Johannem enim intelligi, ex eo liquet, quod initii Evangelii Johannis, quod paullo ante produxerat, παράφρασιν heic subtexuit.

AD JOH. I. 19.

Et hoc est testimonium Johannis, quando miserunt Judaei ab Jerosolymis Sacerdotes & Levitas, ut interrogarent eum, Tu quis es? Et confessus est, & non negavit &c.] Καὶ αὕτη ἡ μαρτυρία &c. Videbatur haec non dicenda fuisse μαρτυρία, (quae non de se ipso, sed de altero fertur) sed ὁμολογία, quae tum in his libris, quam apud profanos scriptores adhibetur ad notandam de se ipso expressam confessionem. Verum sciendum τὸ μαρτυρία referri ad ℣. 26. & sequentes, ubi illustre fertur de Christo testimonium: nam quae hinc ad usque ℣. 26. ex occasione dicuntur, ea omnia veluti παρένθετα interjiciuntur, eademque non male quis parenthesi a reliquis sejungeret in hunc modum: *Et hoc est testimonium (quando . . . .) medius autem vestrum stetit &c.* Ita nempe ὁμολογία, parenthesi tanquam suis definita cancellis, facile a μαρτυρία (quam occasione ὁμολογίας Baptista tulerat) distinguetur.

AD JOH. I. 25.

Quid ergo baptizas, si non es Christus, neque Elias, neque Propheta?] Non video cur magis tingere, quam conventus agere & concionari in eo, qui propheta non esset, Pharisaei culparint. An quod Prophetarum aliqui baptizare consueverint, hinc isto modo Johannem compellant? *Quid ergo baptizas*, inquiunt,

quiunt, *si non es Christus*, *neque Elias*, *neque propheta?* Ergo & Christus ex Judaeorum opinione baptizaturus erat (quod & ex Matth. III. 14. colligo: *Ego*, inquit Joh., *opus habeo a te baptizari*; & poterant id Judaei discere ex Ezech. XXXVI. 25. *Effundam super vos aquam mundam*, *& mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris*, & ex Zachariae XIII. 1.) & Elias secundo adventu mersaturus erat in poenitentiam; & sive passim prophetae omnes, sive eorum saltem aliquis poenitentiae baptismum administravit. Nam parum me movet, quod Graece articulus additur ὁ προφήτης· non enim eo articulo designari Messiam ex ὁ Χριστὸς, quod praecessit, apparet. Certe quoties de Johannis baptismate loquitur Evangelium, non quasi de re nova & inusitata, sed quasi de usurpato alias a prophetis ritu sic loquitur. Neque enim pensi habent Evangelistae, quid sibi vellet nova haec Johannis mersatio, exponere. Ac prorsus sine ulla προπαρασκευῇ de *baptismo poenitentiae* a Johanne adhibito fit mentio, quasi alioqui notum esset, quid hoc demum esset *baptismus poenitentiae*. Sed & hoc ipso loco, quem prae manibus habemus, quin hoc potius a Praecursore quaeritur, quid sibi vellet baptismus iste poenitentiae, quam ut, qua auctoritate tingat, interrogent? Annon id argumento est, non inauditum apud Judaeos fuisse *poenitentiae baptismum*, a prophetis usurpari forsitan consuetum, quoties populum ad poenitentiam excitare necesse ducerent. Isaiae cap. I. dicitur: *Lavamini*, *mundi estote* &c. Verum ea de re amplius considerandum.

AD JO. I. 29.

Ecce Agnus Dei] Ex hoc loco & ex Apocalypsi aliisque N. T. locis intelligitur, inter varia Messiae nomina unum fuisse Agnum. Ni ita sit, quo pacto Johannes nulla προπαρασκευῇ adhibita *Agnum* appellat, ut Messiae notionem ingerat? Hoc autem inditum Messiae nomen fuit ex eo, quod inter Messiae typos praecipuum fuisse paschalem agnum, tum & agnos jugis sacrificii, non docti tantum, sed & οἱ πολλοὶ traditione & institutione domestica intelligerent.

AD JOH. I. 35.

Iterum stabat Johannes, *& ex discipulis ejus duo*] *Stare* his libris saepe verbum est διακονικὸν ministeriale, ut heic. Quod duos autem discipulos adfuisse dicit, non solos intellige (nam confluentes turbae non deerant) sed duos nominatim, quorum tantum meminisse Scriptoris intererat.

AD JOH. I. 37.

Et audierunt eum discipuli loquentem, *& secuti sunt Jesum*] Elogium illud *Ecce agnus Dei* pluribus enarravit Johannes (id sibi vult heic τὸ λαλῶντος.) quibus auditis συνωρὶς ista discipulorum Christo haesit.

AD JOH. I. 38.

Rabbi (*quod dicitur interpretatum Magister*) *ubi babitas?*] De appellatione *Rabbi* jam tum apud Judaeos usitata, dixi ad Matt. XXIII. 8. & Luc. XVII. 13. Hujus autem tituli Graecis, in quorum gratiam scribebat Johannes, ignoti interpretationem inserit Graecis non inauditam. Nam ex iis quae ad dicta Matthaei & Lucae loca notavimus, cognoscitur Judaeos graecissantes usurpasse διδασκάλου appellationem sic, uti Judaei suum illud *Rabbi*. Hujusmodi interpretamenta passim assuit Evangelio suo Johannes (vel infra ℣. 41. & 42.) quod Graecis res Judaicas exponeret. Ubicunque se dabit occasio, notabimus quaecunque praeter morem aliorum Evangelistarum Johannes suis commentariis inspersè-

sperferit, convenientia loco & tempori, quo ad scribendum appulit animum.

Ubi habitas?] Dixisset Hegesippus τίς ἡ θύρα σου; Is enim in historia passionis S. Jacobi apud Eusebium II. 23. Scribas & Pharisaeos sic percontantes facit: Δίκαιε . . . ἐπεὶ ὁ λαὸς πλανᾶται ὀπίσω Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, ἀπάγγειλον ἡμῖν τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος. *O Juste . . . quandoquidem populus omnis errat, Jesum sectans crucifixum: doce nos, quod sit ostium Jesu suffixi cruci.* Valesio arcanas nescio quas istorum verborum significationes rimanti, minime assentior; est enim hebraismus merus (quo genere locutionum mire scatet Hegesippus, ut mihi videatur ex Judaeo Christianus evasisse) nec aliud sibi volunt, quam illud ἑλληνικώτερον nostri Evangelistae ποῦ μένεις. *Ubi nunc*, (quaerebant ex S. Apostolo Scribae & Pharisaei) *Jesus ille, quem olim cruci suffixum scimus, divertitur?* Nisi ea esset vis interrogationis illius, inepte respondisset apud eundem Hegesippum S. Jacobus, Jesum in praesentia quidem in Caelo sedere, sed affore tempus, quo nubibus invectus sit rediturus.

AD JOH. I. 41.

Invenit hic primum fratrem suum Simonem, & dicit ei: invenimus Messiam &c.] Invenire εὑρίσκειν cum hic, tum infra ỳ. 44. & 46. non studium reperiendi notat, sed casu alicui occurrere. Quae notio (ignota Graeco verbo εὑρίσκω, ignota Latino *invenio*, fluit ab Hebraeo מצא *matsa*, quod tum invenire, tum nancisci, occurrere, deprehendere significat, atque inde εὑρίσκω apud LXX & Judaeos Hellenistas eas significationes habet. Est autem ubi pro Hebraeo *matsa* Graeci interpretes συναντάω posuerunt, ut Prov. XVII. 21. ὁ σκληροκάρδιος οὐ συναντᾷ ἀγαθοῖς. Alibi saepius pro eodem Hebraeo verbo καταλαμβάνω usurparunt.

AD JOH. I. 48.

Priusquam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te] *Esse sub ficu* aut *sub vite*, videtur παροιμιῶδες Hebraeis fuisse pro eo positum, quod est *domi suae* vel *apud se*. 3. Reg. IV. 25. *Habitabatque Juda & Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite sua & sub ficu sua.* Vide in eamdem sententiam Mich. IV. 4. & Zach. III. 10. Imo ad ultimum hunc Zachariae locum videtur hîc facta allusio: Zacharias enim Messiae temporibus futurum vaticinatur, ut vocet unusquisque *amicum suum subter vitem & subter ficum*. Hic autem Servator ait: Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι, ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε. Quae sunt ἀμφιβολογούμενα: sed, ut ad Zachariae vaticinium impletum apertior sit allusio, potest Nathanaeli vocandi actio tribui in hunc modum: *Priusquam tu Philippum vocares* (nempe subter ficum tuam) *cum esses sub ficu vidi te*.

Cum esses sub ficu vidi te] Ecce impletum Michaeae vaticinium, gentium conversionem praedicentis, simulque pacem orbis terrarum cum summa securitate (quae designatur locutionibus illis *sedere sub ficu sua* &c.) conjunctam. *Et non discent ultra belligerare. Et sedebit vir subtus vitem suam, & subtus ficum suam, & non erit qui deterreat.* Simul haec quoque videtur mens Servatori fuisse dicenti, *Cum esses sub ficu*, nempe ut Nathanaëlem Scripturarum peritum moneret jam, tempus illud a Michaea praesignatum venisse.

AD JOH. I. 51.

Et dicit ei: Amen amen dico vobis] Ad unum dirigitur oratio, sed pluratívo numero; & apposite: sic enim & profani scriptores consuevere, siquando quod

quod uni dicitur, ad plures pertineret. Tale illud Virgilianum:

Vos, o Calliope, vati aspirate canenti.

Dum enim Calliopen alloquitur, omnes interim Musas invocat, ut scribenti adsint. Talis & apud Homerum Il. 1. 216. Achillis oratio, qua Palladem alloquitur:

Χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε, Θεὰ, ἔπος εἰρύσασθαι.
Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτῦ.
Vestris, Diva, tamen jussis parere necesse est.
Qui Dis obsequitur, Divis ille utitur aequis.

Dum Palladem compellat, simul numero illo plurativo & Junonem complectitur, a qua se missam Minerva admonuerat. Ajax Telamonius Il. H. 284. Idaeum sic compellat:

Ἰδαῖ', Ἕκτορα ταῦτα κελεύετε μυθήσασθαι.

Il. XXIII. 86. ad unum Achillem dirigit orationem Patroclus in hunc modum.

Ἤγαγεν ὑμέτερονδ' ἀνδροκτασίης ὑπὸ λυγρῆς.
Abstulit in vestros pollutum caede penates.

Hoc ideo, quia domus illa parentibus filiisque communis erat, non unius Achillis. Aeneidos XI. 686. Camilla Tyrrhenum alloquitur.

Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui VESTRA dies muliebribus armis
Verba redargueret.

AD JOH. II. 1.

Nuptiae factae sunt in Cana &c.] Γάμος, uti notum est, heic & alibi passim epulas nuptiales notat. Sic etiam τάφος apud Homerum Il. ψ. 28.

Κὰδδ' ἷζον παρὰ νηὶ ποδώκεος Αἰακίδαο
Μύριοι, αὐτὰρ ὁ τοῖσι τάφον μενοεικέα δαῖνυ.
Tum vero ad navim celeris sedere frequentes
Aeacidae, quibus ille epulum ferale struebat.

Et eodem lib. ψ. 680. τάφος sunt funebres ludi.

Et erat Mater Jesu ibi] Αὐτόματος fortasse aderat, i. e. non vocata. Certe apud Graecos qui sanguine juncti erant, sua sponte se ingerebant, uti testatur Eustathius ad illud Il. B. 408.

Αὐτόματος δέ οἱ ἦλθε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος.
Adfuit & bellax Menelaus sponte suapte.

Nec vitio vertebatur, si vir bonus ad viri boni convivium non vocatus accederet; ut docet illud, quod e Platonis symposio affertur:

Αὐτόματοι δ' ἀγαθοὶ ἀγαθῶν ἐπὶ δαῖτας ἴασι.
Sponte suapte boni repetunt convivia frugi.

Itemque illud quod Eustathius affert ad Il. B.

Ἄκλητοι κωμάζουσιν ἐς φίλους φίλοι.

AD JOH. II. 2.

Vocatus est autem & Jesus & discipuli ejus ad nuptias] Potest ἐκλήθη ad Jesum unum referri, si placet; ita ut discipuli, ut ejus asseclae venerint, quos Graeci σκιὰς, Latini *umbras* appellabant. Plutarchus VII. Sympos. 6. σκιὰς καλοῦσι οὐ κεκλημένους αὐτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἀγομένους. Hor. lib. II. Sat. 8.

--*Quos*

- - *Quos Mecaenas adduxerat umbras.*

Et I. epist. 5.

. . . *Locus est & pluribus umbris.*

Nullis haec appellatio magis, quam Christi discipulis conveniebat, magistrum suum, ut umbra corpus, perpetuo comitantibus.

AD JOH. II. 3.

Et deficiente vino, dicit Mater Jesu ad eum: Vinum non habent] Non intemperantiae vitio, quae ab illo convivio, cui Dominus accumbebat, aberat, vinum defecerat, sed quod parcius fuisset, quam pro convivarum turba. Porro autem quid tam parum providus sponsus iste fuit, ut non satis vini pro accumbentium numero compararit? Mihi verisimile fit, Jesum quidem cognationis jure ad nuptias vocatum fuisse, discipulos autem, sive studio sectandi magistri, sive Christi invitatu, improvisos adfuisse; idque in caussa fuisse, cur & vinum deficeret; & majore fiducia mater miraculum expetierit. Itaque illud ỷ. 2. *& discipuli ejus* παρέδθετοι est, ac perinde accipiendum, quasi ii scripsisset: *Vocatus est autem & Jesus (quem secuti sunt discipuli ejus) ad nuptias.*

AD JOH. II. 4.

Quid mihi & tibi est mulier? Nondum venit hora mea] Non assentior viris doctissimis, qui *horam* heic *tempestivum tempus* hujus patrandi miraculi interpretantur; quod tum demum advenisse putant, cum omnino vinum defecisset, ejusque defectum sensissent universi; alioqui timendum fuisse, ne aqua vino admixta crederetur. Interpretationis falsitas & ex ὑστερήσαντος, & ex οἶνον οὐκ ἔχουσι luculenter patet. Ad haec autem non negat Christus *venisse*, sed omnino *venire* (οὔπω ἥκει) horam, quod instans potissimum seu paullo post futurum tempus complectitur in similibus aliis locutionibus, ut *scio quia Messias venit*, ἔρχεται &c. Itaque rebus pensatis omnibus haec verba eo maxime spectant, ut comiter matrem admonuerit Christus, ne posthac miracula a se exigat ante tempus publici ministerii. Ceterum ut instanti penuriae obviam iretur, verisimile est, innuisse Christum (neque enim dicta singula Evangelistae conscripserunt) optimum factu fore, si clam convivis miraculum transigatur. Ab ea est caussa primum, quod Maria non desponderit animum, desponsura utique si verba Filii ad negationem signi pertinerent; deinde quod ministris non propalam, sed in aurem ut opinor, insusurravit, ut Jesu dicto audientes essent. Deinde quae sequuntur: *Implete hydrias aqua*, & illud *Haurite nunc & ferte archtriclino* & secreto dicta & secreto patrata fuere: neque enim hydrias in purificationis usum paratas in eodem conclavi fuisse, ubi epulabantur, credibile est. Ad summam clam omnibus ista omnia; etiam primam Mariae petitionem, dicta ac facta fuisse, docet illa parenthesis infra ỷ. 9. *Et non sciebat* (architriclinus) *unde esset, ministri autem sciebant, qui hauserant aquam.*

AD JOH. II. 6.

Secundum purificationem Judaeorum] ב servile pro servili ל, Κατὰ pro εἰς. Etiam Latine *secundum* pro *propter*. Cyprianus epist. 7. quae est ad clerum de prec. Deo. *Pressurae istius tam turbidam vastitatem . . . secundum peccata nostra venisse.*

Judaeorum] Hoc additum, quia & ethnici, (ex quibus ii Christiani orti, quibus scribebat Johannes) suos ἁγνισμοὺς, suas lustrationes usurpabant.

Vetu-

Vetustissimo cuique Graecorum καθαρμῶν scriptio tribuitur. Musaeus & Orpheus scripsisse παραλύσεις, sive καταλύσεις, & τελετὰς & καθαρμοὺς (h. e. rationes quibus homines ac civitates religione, criminibusque quibus se obstrinxissent, absolverentur) Platoni in II. de rep. & Scholiasti Aristophanis dicuntur. Empedoclis καθαρμῶν initium servavit Laërtius VIII. 54. De lustrationibus Pythagoricis consule Salmasium sub finem praefat. in Cebetis versionem Arabicam. Celebres sunt Epimenidis Cretensis καθαρμοὶ δι' ἐπῶν (*carmina piacularia*) quos Eustathius ad Dionys. & ad Il. B. laudat; qui Epimenides Athenas a scelere Cylonio circa Olymp. 44. expiasse Platoni primo, & Cic. II. de legibus dicitur, & alias praeterea civitates, teste Pausania in Atticis; unde & καθαρτοῦ nomen invenit apud Porphyr. in vita Pythag. & Jamblichum cap. 28.

AD JOH. II. 6.

Capientes singulae metretas binas vel tres] Quia non ejusdem capacitatis omnes fuere, definite non potuit dicere, sed *binas vel tres* h. e. nulla ex iis plus tribus capiebat, nulla item minus quam metretas duas. Metreta amphorae Atticae nomen fuit. Atticam vero amphoram Romana haud paullo majorem fuisse ajunt. Metretam 120 vini libras cepisse putat Capellus, quot nimirum libras Neapolitanas *barrile* Neapolitanus capit. Strabo lib. II. pag. 73. & XI. pag. 508. refert in Hyrcania, cujus feracitatem mirifice commendat, τὴν ἄμπελον μετρητὴν οἴνου φέρειν h. e. *vites singulas metretam vini ferre*.

AD JOH. II. 10.

Omnis homo primum bonum vinum ponit] Πᾶς ἄνθρωπος pro πάντες, est ex Hellenistica dialecto. Cujusmodi est illud apud Grut. DXXI. 1. bis repetitum ΑΦΗΛΠΙΣΜΕΝω ΥΠΟ ΠΑΝΤΟΣ ΑΝΘΡωΠΟΥ i. e. ὑπὸ πάντων, *de quo* (aegroto) *omnes spem abjecerant*; quam inscriptionem ab aliquo Judaeo Hellenista elaboratam alibi notavimus. *Ponit* pro *apponit*, est ex optimae latinitatis aevo; quod Horatius in sermonibus saepissime, aliique utuntur. Sic & τίθημι Graecis, ut apud Homerum non semel, τίθεντο δὲ δόρπον.

AD JOH. II. 12.

Ipse & mater ejus, & fratres ejus, & discipuli ejus] Quod pronomen αὐτοῦ singulis nominibus appenditur ex Hebraeo aut Syriaco sermone manat, cui Johannes insueverat: orientales enim sic consuevere. Hîc hebraice diceretur ואמו ואחיו ותלמידיו. Non enim uni tantum, sed universae seriei vocabulorum suffiguntur a fine pronomina.

AD JOH. II. 15.

Et nummulariorum effudit aes, & mensas evertit] ὕστερον πρότερον. Nam ex sola mensarum eversione, aeris effusio consecuta fuit; etiam si aes illud arcis includeretur, quod nonnulli volunt.

AD JOH. II. 16.

Nec facite domum Patris mei, domum negotiationis] Hebraismus, quo domus pro quovis loco accipitur, ut *domus carceris*, *domus judicii*, & sexcenta in eundem modum, praesertim in urbium nominibus, uti *Beth-abarah*, *domus trajectus*; *Beth-lehem*, *domus panis* &c.

AD JOH. II. 18.

Responderunt ergo Judaei & dixerunt ei] Gr. Ἀποκρίνεσθαι *respondere* de eo qui auspicatur sermonem, hebraismus est his libris frequentissimus, ex ענה

 anah

anab, quod & ἀπαμείβεσθαι & ἐξάρχειν τοῦ μύθου significat. Christiani qui sacris paginis tritas aures haberent, eundem hebraismum usurparunt. In Actis SS. Perp. & Fel. c. 16. *Cum a tribuno castigatius eo tractarentur, quia &c. in faciem respondit Perpetua, & dixit* &c.

AD JOH. II. 23. 24.

Multi crediderunt in nomine ejus . . . Ipse autem Jesus non credebat semetipsum eis] Figura πλοκὴ (quam alii ἀντανακλασιν vocant) de qua vide dicta ad Matt. VIII. 22.

AD JOH. II. 24.

Ipse autem Jesus non credebat se met ipsum eis] Hunc textum catechumenis aptavit Augustinus, non primus. Nam ante ducentos annos Pontius diaconus in vita Cypriani cap. 2. sic quasi de trita interpretatione delibavit ista quae sequuntur. *Quale adhuc rudis fidei homo* (de Cypriano loquitur, qui adhuc catechumenus bona sua pauperibus erogavit) *& CVI NONDVM forsitan CREDERETVR, supergressus vetustatis aetatem, gloriosis & admirandis operibus perpetravit ?*

Multi crediderunt in nomine ejus . . . ipse autem Jesus non credebat semetipsum eis.] Similis est lusus in ambiguitate verbi *credo* apud Cic. VI. ad Att. 2. ubi de Dionysio grammatico quodam narrat, eum non minus Dicaearcho scriptori antiquo credere, quam Vestorio Cluvioque argentariis pecunia creditur. *Deinde* (ait) *quod tum de isto Dicaearcho non minus bene existimabat, quam tu de C. Vestorio, ego de M. Cluvio; non dubitabat, quin ei crederemus*. Similis quoque est Trebellii Pollionis locutio de Ballista, quem ait imperium arripuisse, *quod nec Gallieno, nec Aureolo, nec Odenato se crederet*.

AD JOH. III. 1.

Erat autem homo ex Pharisaeis, Nicodemus nomine, princeps Judaeorum] Gr. Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων. Duplex hebraismus. Prior quod ἄνθρωπος pro εἷς aut pro τὶς ponitur, nam & Hebraei איש *isch* ea notione usurpant. Alter in iis verbis Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, pro ᾧ ὄνομα Νικόδημος: nam sic hebraice quidem dicendum fuerat נקדימון שמו *Nakdimon scemo, Nicodemus nomen ejus*. Joh. I. 6. idem hebraismus occurrit.

Nicodemus] Nomen Graecis non inauditum. Athenaeo XIII. 8. Nicodemi mentio fit, in quem Demosthenes est debacchatus. Sed & Lysiae oratio πρὸς Νικόδημον Harpocrationi memoratur.

AD JOH. III. 2. 3.

Rabbi, scimus quia a Deo venisti magister; nemo enim potest haec signa facere, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Jesus & dixit ei . . . Nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei] Non aliter responsionem interrogationi cohaerere putant, quam si vel ad Nicodemi cogitata responderit Christus, vel ad id, quod post illud προοίμιον idem Nicodemus quaesisse putatur, a Johanne omissum, quaenam esset regni istius adipiscendi ratio. Prius illud mihi propius fidem videtur; nam solebat Christus ad cogitata respondere, quo se καρδιογνώστην probabat; & hominum perspicacissimi solent dicturienti ultro occurrere, & quid porro dicturus sit, occupare responsis: nam posterius alterum non-

nonnullam Evangelistae negligentiam arguit. Verum quid illud sit, quod Nicodemus sive quaesierit, sive scitari voluerit, non satis vidisse videntur viri doctissimi. Non illud quaerebat, quaenam esset regni caelestis adipiscendi ratio, sed istud potius, quandoquidem ipse Messias esset, ecquando *restitueret regnum Israël*, quod ante Ascensionem scitati sunt Apostoli Act. I. 6. quo etiam spectavit Mater filiorum Zebedaei Mat. XX. 20. ut sexcenta alia Evangelii loca praeteream. In hoc certe aqua haerebat sectatoribus Christi, qui a Prophetis edocti de regno Messiae, nihil tale conspicabantur, quod indicia regni daret. Huic autem postulato apposite reponitur: *Nisi quis &c. non potest VIDERE regnum Dei:* h. e. spiritaliter renasci opus esse, ut quis Messiae regnum advenisse animadverteret, neque enim regnum illud carneis oculis, sed spiritu perviderі. Nimirum non animadverterunt viri docti, quorsum illud ἰδεῖν *videre* spectaret; atque inde factum, ut *videre* pro *adipisci*, *introire*, usurpatum crediderint.

Nisi quis renatus fuerit denuo] Graecum ἄνωθεν (*) rectissime *denuo* vertitur. cum tamen vulgo *desuper* significet. Vnde haec orta significatio tum heic, tum ad Gal. IV. 9. operae fuerit inquirere. Ἄνωθεν interdum idem esse quod ἐξ ἀρχῆς, vel pueri sciunt (eaque est propria notio ad Gal. IV. 9. πάλιν ἄνωθεν *rursus a principio* & Luc. I. 3.): sicut ergo ἐξ ἀρχῆς non nunquam pro *denuo* usurpatur, sic & ἄνωθεν eodem significatu. Quid si ἑλληνιστικῶς Johannes ἄνωθεν dixerit pro πάλιν ἄνωθεν, quae ad Gal. IV. 9. plena est locutio? Verum quae mora est, quin penitiora proferam? Christum Syriace loquentem adverbio תוב *thub*, *denuo*, usum heic fuisse arbitror, quo adverbio Hierosolymitani (ut ex Thargum Hieros. constat) utebantur. Id vero est ab Hebraico שוב *sciub* (ש in ת converso, ut Syri & Chaldaei solent) quod & *reverti* & *iterato facere* Hebraeis significat, ut לא אשוב לעשות *lo asciub laasoth*, *non revertar ad faciendum* h. e. *non iterum faciam* &c. Ne quid autem ex ea voce deperiret, illud ἄνωθεν Johannes selegit ex omnibus, ut non tantum notionem, sed & vim originis τοῦ *thub* exprimeret. Hoc enim sicut origine sua *retro* significans, inde

 ad

(*) Revera particulae quae *retro*, quaeque *rursum* significant, alternant: ut ἄψ utrumque apud Homerum notat, & quod magis mirabere, πάλιν pro *retro* reperitur apud eundem Il. Γ 427. de Helena

ὄσσε πάλιν κλίνασα

Retro oculos aversa.

Il. Δ 214.

τοῦ δ' ἐξελκομένοιο πάλιν ἆγεν ὀξέες ὄγκοι.

Retro curvatis hamis extracta sagitta est.

Et alibi saepissime apud poëtarum principem: sed notandus prae ceteris locus Il. XIII. 3. ubi de Jove:

αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ
Νόσφιν ἐφ' ἱπποπόλων Θρῃκῶν καθορώμενος αἶαν,
Μυσῶν τ' ἀγχεμάχων . . .

Ex quo loco probare annititur Strabo lib. VII. p. 295. Mysos intelligi non Asiaticos, sed alteros Thracibus finitimos; nam si de Asiaticis ageretur, non πάλιν τρέπεν ὄσσε dixisset poeta; cum πάλιν Straboni εἰς τοὔπισω significet, quod de Mysis Thraciae vicinis, non item de Asiaticis, dici potest, respectu Trojanorum, a quibus oculos tunc Jupiter retro avertebat. Sed & locus Euripidis notandus.

φέρουσι ταῦτα θεοὶ πάλιν τε καὶ πρόσω,

Quod male Erasmus, cui subscribit H. St. *rursum deorsum* interpretatur, sed est *rursum prorsum*, quo utitur Ennius: *Rursus prorsus reciprocat fluctus*: itemque Ter. Hec. III 1. *Cursari rursum prorsum* Vbi Donatus: *Rursum proprie retro* (quasi retrorsum) *prorsum ante significat: & est proverbiale.*

Sed & ὀπίσσω *retro* saepe pro *rursus* accipitur. Il. Δ 37.

- - - Μὴ τοῦτό γε νεῖκος ὀπίσσω - - - γένηται
- - - *Ne qua iterum discordia gliscat.*

Ibid. v. 270 - - Τοῖσιν δ' αὖ θάνατος καὶ κήδε' ὀπίσσω
Ἔσσεται.

Quos iterum mors dura nigris circumvolat alis.

ad πάλιν significandum trahitur; similiter ἄνωθεν cum persaepe *retro* valeat, (ut οἱ ἄνωθεν ἄρχοντες. Demost. Phil. 3. ἐν τοῖς ἄνωθεν χρόνοις &c.) hinc & ad τοῦ πάλιν notionem ducitur. Nam profecto in omnibus ferme linguis *rursus* & *retro* sunt cognatae significationis. Sic αὖθις *rursus* Il. VIII. 271. pro *retro* usurpatur: αὐτὰρ ὁ αὖθις ἰών, & alibi saepissime: sic & πάλιν Il. VIII. 432. pro *retro*: πάλιν τρέχε μώνυχας ἵππους. Strabo lib. VI. p. 274. ἀναῤῥιφῆναι πάλιν: *retro rejici*. Sic contra ἄνωθεν (quod *retro* significat) heic pro *iterum* usurpatur. Istud ergo γεννηθῆναι ἄνωθεν verti αὐτολεξεὶ poterit *retro gigni*. Hebraice id dictum fuisset: *Nisi quis (jasciub lejullad) reversus fuerit ad nascendum*. Itali utrumque dicimus, *se non tornerà a nascere*, &, *se non nascerà addietro*.

Sciendum autem ex eo fort. Johannis loco factum, ut Christiani scriptores non raro ἄνωθεν pro *rursus* usurpasse; ut Can. XLVII. Apost. ἐὰν ἄνωθεν βαπτίσῃ: h. e. interprete Zonara ἐξ ἀρχῆς. Alia plura Chrysostomi loca notavit Suicerus in Thesauro. Adde Socratem II. hist. Eccl. 1. διὸ ἠναγκάσθημεν τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον βιβλίον ἄνωθεν ὑπαγορεῦσαι. *Quam ob caussam necesse nobis fuit, primum ac secundum hujus operis librum ex integro dictare*.

AD JOH. III. 3.

Nisi quis renatus fuerit &c.] A Christianis ethnici postremae aetatis hoc acceperunt, ut taurobolio criobolioque percepto in aeternum se renasci arbitrarentur. Apud Grut. XVIII. 2. SEXTILIVS · AGESILAVS . . . TAVROBOLIO · CRIOBOLIOQVE · IN · AETERNVM · (*) RENATVS · ARAM · SACRAVIT · DD · NN · VALENTE · V · ET · VALENTINIANO · IVN · AVGG · CONSS. Multa alia ex baptismo Christi in taurobolii sacra ethnici transtulere, quae alii notarunt. Sed & vocabula quoque utrique communia, ut SYMBOLA TAVROBOLI apud Fleetwood pag. 15. num. 1. ut symbola baptismatis sunt quae aliter elementa, & a Scholasticis materia appellatur. Sic TAVROBOLIO CRIOBOLIOQ · PERCEPTO, ut *percipere* baptismum dicimus. Sic & Spartianus de Hadriano cap. 13. *Et Eleusinia sacra .. suscepit*; ut nos *suscipere baptismum* dicimus, & alia in eum modum (**).

Sane apud Christianos mystici silentii caussa absolute PERCEPIT dicebatur, quod potest intelligi ex inscriptione syntagmatis Gudiani pag. 319. 18. quam in Christianorum monum. classem reijciendam puto. Ea sic habet:

EVFRONIA · L.
FILIA · ET · N
NAVFRAGIO
ENECTA · NAT
PRI · KAL · NO
PERCEPIT
III · ID · APRIL
DECESSIT
PRI · KAL · MA

I. e.

(*) IN AETERNVM h. e. in longum tempus; nam certe post XX. annos taurobolii baptismus iterabatur, uti constat ex inscriptionibus, Prudentio, & antiquo poëmate apud Salmasium. Ergo ut sacra haec ex oriente allata fuere, sic & phrasis IN AETERNVM tota orientalis est. Vtitur tamen Spartianus Severo cap. 22 *Non solum victor, sed etiam IN AETERNVM pace fundata* &c.

(**) Ambrosius epist. ad Sabinum: *si quando Ipi-*

I. e. *Nata prid. Kal. Nov. percepit* (baptismum) *III. id. April. decessit prid. Kal. Majas*. Hanc autem inscriptionem ita esse intelligendam, patet ex recentiore V. saeculi titulo apud Fabrettum pag. 577. num. LXX. ubi PASCASIVS PERCEPIT (supple *Baptismum*) XI. KAL. MAIAS, ET ALBAS SVAS OCTABAS PASCAE AD SEPVLCRVM DEPOSVIT &c. Hinc etiam baptismus dicebatur *Acceptio:* de quo toto vide quae notavimus ad inscriptionem Coemeterii Praetextati ad illud FIDE CONSTITVTVS.

AD JOH. III. 4. seq.

Dicit ad eum Nicodemus : quomodo potest homo nasci, cum sit senex ? . . Respondis Jesus . . . Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei] Dictum de παλιγγενεσίας necessitate fuerat: sequitur altera de ratione istius secundae geniturae interrogatio, Christique responsio. Duplici ἀναγεννήσει opus esse ait, una per aquam, altera per Spiritum Sanctum h. e. per baptismum una, per Confirmationem seu manuum impositionem altera. Qui per aquam regeniti fuere, coeperunt illi quidem ad Messiae regnum pertinere: verum quia nondum perfecti satis ac πνευματισθέντες, nondum perfecte regnum Messiae animo contemplantur, necdum in illud plane introierunt. At Spiritus plenitudine accepta, tum demum de regno Christi judicare incipiunt. Documento sunt Apostoli, qui quamvis jam tincti lavacro, ac certiores multorum mysteriorum facti per dies 40. quibus apparuit eis Christus *loquens de regno Dei*, adhuc tamen instante assumptione Christi, regnum illud ἀποκατάστασιν, h. e. restitutionem regni Israel Act. I. 6. interpretantur. At statim ac Spiritu Sancto baptizati fuere, de regno isto longe aliter & judicarunt, & locuti fuere, ita ut plane in illud introiisse viderentur.

Nunquid potest in ventrem matris suae interato introire, & renasci ?] Istud quod ἀδύνατον heic esse ait Nicodemus, id dicis caussa imitabantur apud Athenienses οἱ δευτερόποτμοι seu ὑστερόποτμοι. Videatur Hesychius utroque vocabulo, quo significari ait, eum, qui post inferias ei ut mortuo peractas, aut post vulgatum de eo, quasi peregre mortuo, rumorem, inopinato comparuit. Is vero per gremium mulieris demittebatur apud Athenienses, ut sic renasci videretur, inque templum Eumenidum ei aditus pateret. Δευτερόποτμος . . . . ὁ δεύτερον διὰ γυναικείου κόλπου διαδὺς, ὡς ἔθος ἦν παρὰ Ἀθηναίοις ἐκ δευτέρου γεννᾶσθαι. Videatur item Plutarchus haud longe ab initio quaestionum Romanarum. At qui πνευματικῶς renascuntur, ii vere ex aqua & spiritu regeniti, sic quasi ex utero prodeunt.

AD JOH. III. 5.

Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu Sancto] Fatigant se heterodoxi quidam, ut hujus praecepti necessitatem ab infantibus amoliantur, ac plerique sibi placent, dum interpretantur *ex Spiritu aqueo*. Vide Synops. Crit. ut sit ἓν διὰ δυοῖν· Ἄπροι. Cum Nicodemo adhuc carnali carnalis genitura, ex duplici parente scilicet, animo obversaretur; Christus ad ejus sese captum demittens, duplicem quoque parentem in spirituali nativitate assignavit, *aquam*, & *spiritum*. Neque heic necesse est argutari, ut aqua matris, spiritus patris vices gerere

(ut

Isidis suscipiunt sacra. Sic in Cereris sacris τὰ λεοντικὰ παραλαμβάνειν, *Leontica accipere*. τὰ μυστήρια παραλαμβάνειν: sic & in Mithriacis

(ut placuit Chryſoſtomo & Euthymio heic nec non Ammonio & Theodoro Mopſueſteno in catena Graeca) videri, dicatur; cum contra, ſi ſermonis Chriſto vernaculi naturam ſpectemus, רוח, utpote feminini generis, potius *genitrix* dicenda fuerit, שם vero, quod Hebraeis ἀρσενικὸν, *genitor*. Hinc in quodam pſeudo-Evangelio Hebraice ſcripto Chriſtus de ſe ait: *Spiritus Sanctus genitrix mea* &c. Rurſus in Judaico tumulo latino ſermone exarato *SPIRITA SANCTA* invenitur. Confer de his dicta ad Gen. I. 2. Sic quia ירח *jareach* ἀρσενικὸν, hinc Λήνῃ θεῷ religio fluxit. Ab ea eſt cauſſa, quod Chriſtus aquae prius tum ſpiritus mentionem heic fecerit, qui ordo in parentibus carnalibus ſervari ſolet; alioqui ſi dignitatis habenda erat ratio, quis dubitat priorem locum Spiritui tribuendum?

Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Sp. Sancto] Neminem excipit, ne proſelytos quidem jam baptizatos, ac per baptiſmum in Judaiſmum admiſſos (quia etiam renati ex Judaeorum doctrina dicebantur) ac ne ipſos quidem ἀνέκαθεν Hebraeos h. e. Hebraeos ex Hebraeis. Hoc ideo, quia ſicut apud Judaeos baptiſmus erat novae profeſſionis ſacramentum, per quod ἀλλόφυλοι in foederis Iſraelitici communionem admittebantur: ita & Chriſtus novam ſocietatem inſtituturus, eamque ex utroque populo Iſraëlis & gentium conflaturus, baptiſmum (quippe ex Judaeorum conſuetudine ſignum ad novam profeſſionem deſignandam ſatis idoneum) novae ſocietatis januam eſſe voluit. A quo baptiſmate ſi Hebraeos excepiſſet, jactaſſent illi, Chriſtianiſmum in Judaiſmum credidiſſe, non contra; Judaeos aeque ac gentiles Chriſtianiſmum amplexos. Ne hanc ſatis glorioſae ac de ſe magnifice ſentienti nationi anſam praeberet; non minus Judaeos, quam exteros, novae profeſſionis notam ſubire voluit. Appoſite Martyr Ignatius epiſt. ad Magneſios: Ἄτοπόν ἐστιν Χριστὸν Ἰησοῦν λαλεῖν, καὶ ἰουδαΐζειν. Ὁ γὰρ Χριστιανισμὸς οὐκ εἰς Ἰουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλὰ Ἰουδαϊσμὸς εἰς Χριστιανισμὸν, ὡς πᾶσα γλῶσσα πιστεύσασα εἰς Θεὸν συναχθῇ. Vetus interpres: *Inconveniens eſt Jeſum Chriſtum perſari & judaizare. Chriſtianiſmus enim non in Judaiſmum credidit, ſed Judaiſmus in Chriſtianiſmum: ut omnis lingua credens in Deum congregaretur.* Ex hoc porro Johannis loco, quo Servator baptiſmi ſui neceſſitatem Judaeo inculcat, (imo & ex Apoſtolorum hiſtoria non minus Judaeos, quam gentiles baptizantium) diſcimus illud πάντα τὰ ἔθνη Matt. XXVIII. 19. de Judaeis aeque ac gentibus eſſe dictum. Nullum jam enim amplius diſcrimen inter Judaeos & גוים *gojim*; quando jam per lavacri neceſſitatem Judaei quoque tanquam ſi ſint gentiles, initiantur. Ita ex Judaeorum animis vel inanis illa de Iſraëlitico nomine gloriatio ſtirpitus evellitur; vide ibi dicta.

AD JOH. III. 7.

Non mireris, quia dixi tibi oportet naſci denuo] Quia Joannes argumenta tantum ſermonis hujus Chriſti contexuit, hinc oratio ita evaſit ἀσύνδετος, ut aegre ſingulorum commatum συνέχεια pervideatur. Hoc certe comma non cum ſequente nectendum eſt; neque enim ſequenti verſu hujus αἰτιολογία traditur. Quod ſi huic verſui לכן *lachen*, *ideo* praefigas; ſtatim intelligetur praecedentis commatis hoc eſſe ἀπόδοσιν. Quod, inquit, ex carne propagatur, carnalem indolem refert, quod ex ſpiritu ſpiritualem. Eo fit, non admirandam tibi accidere oportere renaſcendi ex ſpiritu neceſſitatem.

AD JOH. III. 8.

Spiritus ubi vult spirat, & vocem ejus audis &c. sic est omnis qui natus est ex Spiritu] Spiritus corporei ἐνεργείᾳ ad incorporei atque increati Spiritus actionem declarandam aptissime utitur. Sic alibi apud Joh. Christus cum aquis elementaribus aquas gratiae, cum pane terreno panem caelestem &c. confert. Nam quas metaphoris necessitas attulit, quia aliud non erat nomen quo quidpiam appellaretur (uti sunt gemmae in vitibus &c.) eae quia maximam habent cum re significata similitudinem, sunt ad rei illius naturam declarandam aptissimae. De hoc genere est *Spiritus*, quatenus Spiritum Sanctum aut humanas Angelicasve mentes significat. Nam quia nomen non suppetebat, quo Divinus Spiritus appellaretur, ad metaphorae necessitatem ventum fuit. Nemo enim ignorat רוח *ruach* Hebraicum, Graecorum πνεῦμα, latinumque *Spiritum* proprie ventum significare. Sed procedente tempore eo ventum fuit, ut his nominibus primario Spiritus Sanctus aut mens intelligeretur; ita ut venti notio secundaria videretur (sicuti & *gemmas* in vitibus non amplius metaphoram suo tempore videri Cicero fatebatur) eoque factum, ut non tantum heic in priore hujus periochae membro, sed & in aliis scripturae locis רוח *ruach* πνεῦμα *spiritum*, etiam ubi pro vento ponebatur, de Spiritu Divino intelligi usuvenerit. Hinc Spiritus Sanctus πνεῦμα ἀληθὲς dici coepit, quasi vero haec propria significatio fuerit, illa vero altera, ubi de vento agitur, μεταφορική. In Hieronymi veteris scriptoris colloquio cum Judaeo (quod Fabricius Volumini VIII. bibl. Gr. inseruit) interroganti Christiano, qualem tandem Spiritum Divinum crederet, num ejusmodi, qualis est hominis ex ore & naribus exiens? respondet Judaeus: *Absit hoc*, ἀλλὰ Πνεῦμα ἀόρατον . . . πνεῦμα ἀληθὲς &c. Eo enim ventum fuit, ut incorporea proprie *Spiritus* dicerentur, corpora vero etsi tenuissima, ut halitus ventusve, μεταφορικῶς.

Spiritus ubi vult spirat & voc. ejus audis, sed nescis unde veniat, aut quo vadat: Sic est . . . .] Eadem comparatione utitur Minucius Octavio cap. 32. *Nec mireris, si Deum non vides. Vento, & flatibus omnia impelluntur, vibrantur, agitantur, & sub oculis tamen non venit ventus & flatus.* Lactantius VII. 9. *Quid voce clarius, aut vento fortius? . . . Haec tamen cum per aërem feruntur, ad sensus usque nostros veniunt, & eos potentia sua impellunt, non cernuntur acie luminum, sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu comprehendendus est, sed mentis oculis intuendus; cum opera ejus praeclara & miranda videamus.*

Spiritus ubi vult spirat &c. sed nescis, unde veniat aut quo vadat] De vento haec intelligenda esse putant Grotius aliique. Ego malim cum S. Ignatio de Spiritu Sancto accipere. Ad hunc enim locum allusit Ignatius epist. ad Philadelph. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ σάρκα μέ τινες ἠθέλησαν πλανῆσαι, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα οὐ πλανᾶται, ἀπὸ Θεοῦ ὄν. οἶδεν γὰρ πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει, καὶ τὰ κρυπτὰ ἐλέγχει. Interpres vetus: *Si enim & secundum carnem me quidam voluerant seducere: sed Spiritus non seducitur, a Deo exsistens. Novit enim, unde venit, & quo vadit, & occulta redarguit.* Καρδιογνωστία vero nonnisi Spiritus Sancti est; de quo utique Ignatiana haec sunt intelligenda.

AD JOH. III. 14. 15.

Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.

minis: Vt omnis qui credit in ipſum non pereat, ſed habeat vitam aeternam] Dixi initio, & iterum dico, Johannem argumenta tantum Chriſti concionum perſecutum, multa ex intervallo lectori ſupplenda reliquiſſe. Vt hoc quod in hujus comparationis ἀποδόσει ſubjicitur, *Vt omnis qui credit* &c. priori membro, ſi quidem integras dare conciones ſibi Evangeliſta ſibi propoſuiſſet, ſubjiciendum ἐκ παραλλήλου fuerat in hunc modum: ſicut Moyſes exaltavit ſerpentem in deſerto, *ut qui percuſſi aſpicerent eum, viverent* (quae ipſiſſima verba leguntur Num. XXI. 8. eaque optime reſpondent ſequenti commati hujus capitis, quo fides commendatur: nam ut ſerpentis aſpectus vitam animalem operabatur, ſic in Chriſtum fides ſpiritalem) ſic exaltari oportet Filium hominis, ut qui credit in ipſum &c. Hinc porro & ſcopus Chriſti, & praecedentium commatum (quae ſine hac notatione ἀπροσδιόνυσα videbantur) συνέχεια perſpicitur. Quam proderit in unam veluti σύνοψιν contrahere. Haerenti adhuc Nicodemo ℣. 9. Dominus fidem unice commendat, ſepoſitis humanis ratiocinationibus. Hinc ℣. 11. ſibi oculato teſti credendum eſſe contendit: tum ℣. 12. ſuperſedere ſe ait retruſioribus arcanis reſerandis, quando ad primora religionis rudimenta obſtupuiſſet: deinde ℣. 13. nemini caelum h. e. divina patere conſilia poſſe tradit, niſi ſibi qui de caelo deſcenderat, haudquaquam relicto caelo, proinde ſibi credi oportere: tum ad extremum non alio ſerpentis aenei aſpectum ſpectaſſe docet, niſi ut intelligerent, non aliunde nos medelam primaevi ſerpentis morſus ſperare oportere, quam ab intuitu h. e. fide in Chriſtum.

AD JOH. III. 27.

Non poteſt homo accipere quidquam, niſi fuerit ei datum de caelo] Ἄνθρωπος hic vim habet diſtributivam, ut Hebraeis איש. Λαμβάνειν autem *ſibi ſumere* ſive *arrogare* ſignificat, ut ad Heb. V. 4. ubi ſimilis eſt locutio οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν &c. Vbi quod ἑβραϊστὶ Johannes ἄνθρωπος dixerat, ἑλληνικώτερον Paulus τὶς poſuit. Jam vero ex hoc Johannis loco perſpicitur, quaenam illa ζήτησις ſupra ℣. 25. fuerit. Ex Baptiſtae diſcipulis unus aut plures cum Judaeo alio digladiabantur, utrum aliis praeter Johannem baptizare liceret. Negabant hoc qui a Johanne ſtabant; at Judaeus alius exemplo Chriſti contrarium revincebat. Ambae ergo partes ad Johannem venerunt ℣. 26. ſciſcitaturi, rectene Jeſus tingeret. Quibus Baptiſta reſpondit, nunquam Jeſum hoc ſibi arrogaturum fuiſſe, niſi ſi hoc ei divinitus eſſet tributum; tum arrepta occaſione eundem tradit eſſe Meſſiam.

AD JOH. III. 33.

Qui accepit ejus teſtimonium, ſignavit, quia Deus verax eſt] Gr. ἐσφράγισεν. Et Graeci σφραγίσασθαι μαρτυρίαν, & Latini *ſignare* dicunt. Vlpianus l. 22. D. de teſtam. *Conditionem teſtium tunc inſpicere debemus cum ſignarent, non mortis tempore. Si igitur tunc cum ſignarent, tales fuerint, ut adhiberi poſſent, nihil nocet, ſiquid poſtea eis contigerit.* Vides heic porro quid inter Johannis & Chriſti teſtimonium ſit diſcriminis. Hic de iis, quae viderat & audiverat, teſtabatur ex ℣. praecedente: at ille, quippe non oculatus teſtis, hoc tantum conteſtabatur, Jeſum hunc, qui ſe vidiſſe & audiſſe praedicabat, eſſe veracem, nec fallere. Nec aliter fit, cum unus tantum negotio interfuit: tum enim uno hoc a ſe viſa teſtante, ceteri ejuſdem veracitatem comprobant.

AD JOH. IV. 6.

Sedebat ſic ſupra fontem] Geminus eſt particulae *ſic* uſus apud Hor. II. Od. 11.

Cur non ſub alta vel platano, vel hac
Pinu jacentes ſic temere . . . .
Potamus uncti ?

Sedebat ſic ſupra fontem] Gr. ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ. Iſtud οὕτως nihil commune habet, quod quidam voluerunt, cum illo Act. XX. 11. ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας . . . οὕτως ἐξῆλθεν. nam cum eſt relativa particula, praeponitur. At heic οὕτως reſpondet τῷ הכן *hachen*, quod Joſ. III. 17. legitur in hunc modum: *& ſteterunt Sacerdotes portantes arcam foederis Domini ſuper ſicco in medio Jordanis* (הכן) *ſic*. Μόριον eſt μιμητικὸν, geſtum corporis notans. Vulgari ſermone noſtro itidem dicimus: *ſtava in piedi così*, *ſtava così ſeduto*. Confer quae ad Joſ. notavimus.

AD JOH. IV. 9.

Non enim coutuntur Judaei Samaritanis] Videntur mihi non mulieris Samaritidos (cujus non attinebat ea dicere, quae erant vulgo notiſſima, imo quae ſatis indicarat dicens, *quomodo Judaeus cum ſis* &c.) ſed Evangeliſtae Johannis, quippe qui in Aſia ſcribens, notato opus eſſe putaret, nullum fuiſſe Samaritanis cum Judaeis uſum & conſuetudinem. Hoc nanque Aſiani ignorare poterant, Judaei aut Samaritae non poterant. Occupatum a Grotio.

AD JOH. IV. 25.

Scio quia Meſſias venit] Gr: ἔρχεται. h. e. jam jam venturus eſt. Vſurpant non raro Graeci praeſens tempus pro paullo poſt futuro. In formulis fidei, cujuſmodi plurimae Arianis temporibus editae apud Socratem ceteroſque illius hiſtoriae ſcriptores reperiuntur de Chriſto judice; ſic fides proponebatur: ἐρχόμενον ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. *Qui venturus eſt in fine ſaeculorum, ut judicet vivos & mortuos*. Ἐρχόμενον, opinor, dicebant, quod is dies propius abeſſe prioribus Chriſtianis putaretur. Sic etiam ſaepe apud Homerum praeſens pro futuro, ut Il. XVII. 147. εἶσι pro *ibit*. & mox ᵛ. 155. ἴμεν pro *ibimus*.

Scio quia Meſſias venit] ἔρχεται praeſenti tempore, quippe expletis Danielis hebdomadibus. Sic etiam de altero Chriſti adventu vetuſtiſſimi ſcriptores loqui conſueverunt, quibus perſuaſum, opinor, erat, haud diu judicis adventum dilatum iri. Ἔρχεται κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. Ita Hegeſippus apud Euſebium in martyrio S. Jacobi, & alii paſſim, ut notat Valeſius ad Euſebium.

AD JOH. IV. 31. 32.

Dicentes: Rabbi manduca. Ille autem dicit eis: Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis . . . Meus cibus eſt, ut faciam voluntatem ejus, qui miſit me] Non opus habere cibis hiſce corporeis inter θειότητος propria vel ethnici poſuerunt. Libanius or. de imp. Juliani ira (quam Fabric. vol. 7. bibl. Gr. inſeruit) cap. IX. hoc tantum Julianum inter deoſque intereſſe jactabat. Καὶ τῶν θεῶν τῷ μὲν σῖτον ἐσθίειν διέστηκεν. ἐν δὲ τῇ τῆς ἀρετῆς ἀσκήσει . . . πλησίον αὐτῶν ἐστι. *Atque hoc quidem differt a diis, quod cibis veſcatur; ceterum exercitatione virtutis . . . proplus ad illos accedit*.

AD JOH. IV. 34. 35.

Meus cibus eſt . . . ut perficiam opus ejus. Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit? Ecce dico vobis, levate oculos veſtros & vi-

dete regiones, quia albae sunt jam ad messem.] Christus fortassis vocem עבודה *abodah*, usurparat, quae in Targum Gen. XXVI. 14. agriculturam significat: Johannes autem ἔργον reddidit, non ignarus, injectam statim messis mentionem tale aliquod vocabulum heic requirere, quod ejus rei sit proprium. Atqui tale potissimum vox ἔργυ Johanni visa fuit, quam & operi suo georgico Hesiodus praescripsit, & ante eum Orpheus. Ἔργον peculiariter de agricolatione usurpari notavit Eustathius ad Il. P. pag. 1135. & de illo ipso Hesiodi opere agens Olympiodorus in I. Meteor. prax. 17. Adeatur & Salmasius de usuris pag. 299. ac Lambertus Bos Observ. Crit. C. VI. pag. 32.

Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce dico vobis . . . videte regiones, quia albae sunt jam ad messem.] Graece sic: ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται. Illud ἔτι sequente καὶ loco est τῦ עוד *od* Hebraici, & post quatuor menses instare messem significat, ut Jonae III. 4. Gen. XL. 13. 19. &c. Hanc sententiam si admittimus, non paullo ante Pascha, sed multo ante dixisse haec Christum oportet, quando quatuor ferme menses ad messem superessent. Nec refert quod infra V. 1. sequitur Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ &c. nam illud μετὰ ταῦτα nonnunquam longius notat spatium, his quidem certe libris. Nec illud incommodat, quod de satis jam albicantibus subnectitur; nam est illa pulcherrima antithesis de spirituali messe jam flavescente.

Quod si ista Christum instante Paschate dixisse pertendimus, tum ne sic quidem ratio deerit, quare isto modo Praeceptor locutus fuerit. Ac primum ad Ps. LXXIII. 17. demonstravimus, tres tantum anni ὥρας veteres Hebraeos agnovisse, aestatem, hiemen, ver, idque exemplo aliarum nationum. Id si verum, tum & illud sequetur eos, annum in quaterna τετράμηνα esse partitos. Itaque si illud ἔτι (quod certe a plurimis optimae notae scriptis codicibus abest) removeris; tum sententia erit: *Nunc illud quadrimestre agitur, in quo messis.* Nam alia fortassis erant duo quadrimestria, sementis unum, quod praecesserat; vindemiae sive fructuum torcularis alterum, deinceps secuturum. Fateor tamen hanc rationem videri impeditiorem, tum quod dicendum fuisset τετράμηνόν ἐστιν, ἐν ᾧ θερισμὸς ἔρχεται; tum etiam quia quatuor anni התקופות *thekuphoth* revolutiones videntur jam Christi aevo innotuisse: quatuor certe agnoscit Targum Jonathanis Gen. VIII. 22. nimirum sementis in aequinoctio Septembris, messis in aequinoctio Martii, frigoris in solstitio Decembris, & aestus in solstitio Junii.

Illa postremo mihi visa est expeditissima ratio, si παροιμιωδῶς hoc fuisse dixerimus, inde orto adagio, quod quatuor non amplius menses in Judaea sementem inter ac messem intercederent: nec sane plures intercessisse facile demonstrare posse mihi videor. Ab illa tam praecoce Judaeorum messe factum puto, ut sicut aliis quibusdam regionibus τρίμηνος aut etiam δίμηνος πῦρος (*) miraculo haberetur,

(*) Τριμήνου πυρῶν meminit Hesychius: meminit & Theophrastus VIII. hist. pl. 1. ubi περὶ τῶν ὀψισπόρων agens, ait: οἷον πυρῶν τι γένος καὶ κριθῶν, ὃ καλοῦσι τρίγωνον διὰ τὸ ἐν τοσούτῳ τελειοῦσθαι. Τρίγωνον vocat Theophrastus, an sicuti tres quidam Homeri versus Eustathio teste p. 397 τρίγωνοι dicebantur? an quia ὁμώνυμον fuit plantae Aegyptiae, quae auctore Hesychio τρίγωνον dicebatur? An Astrologorum usu τρίγωνον tantundem quod τρίμηνον? An pro τρίγωνον rescribendum est τρίμηνον, uti conjicit H. Stephanus in thesauro? Idem certe Theophrastus ejusdem libri cap 4. ait: Καὶ τὸ τῶν τριμήνων καὶ τῶν διμήνων καὶ σίτου γένος ἐν ἐλάττοσιν ἡμέραις τελειοῦται (καθάπερ φασὶν εἶναι περὶ τὴν Εὐβοίαν) τετταράκοντα ἡμέραις ἀπὸ τῆς σπορᾶς ἁδρύνονται καὶ τέλος ἴσχουσιν. Plinius XVIII. 7. *Est & bimestre circa Thracium sinum, quod quadra-*

tur, sic Judaeorum πῦρος τετράμηνος esset & appellaretur. Ex quo & illud fieri potuit, ut quadrimestre illud spatium quandiu sata maturescerent, τετράμηνον diceretur. Inde autem in proverbium vox illa abierat, ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται: quo dicto serendi taedium brevi proventus exspectatione leniebant; quod statim post sementem initio dictitatum, postea παροιμιωδῶς pro re nata usurpabatur. Haec omnino vera hujus loci expositio, quae, quandocunque haec dixerit Christus, vera reperietur; quam & illud ὑμεῖς λέγετε h. e. *proverbio dicitis*, & quae sequitur, sementis spiritualis mentio confirmat, ac vox ipsa τετραμήνου, quae non quoslibet quaternos menses, sed celebre aliquod ac definitum quadrimestre spatium designare videtur. Vos, inquit, semente facta tritum illud usurpatis, quae sulcis mandavimus, ex iis post quatuor menses fructum demetemus: at sationis spiritualis fructus longe praecocior, jam enim regiones flavescunt ad messem. Familiaris Christo fuit adagiorum usurpatio, ut & illud in eadem re infra ℣. 37. *Alius est qui seminat & alius est qui metit*, & quae ibi sequuntur.

Albae sunt jam ad messem] Est hodieque apud nos tritici genus, quod *album* vulgo appellant: cujus seges, dum falcem exspectat, albicat, non flavescit. Vide num de hoc genere fuisse Judaicum triticum recte hinc colligatur.

AD JOH. IV. 47.

Incipiebat enim mori] i. e. Erat morti proximus. Vopiscus Floriano cap. 1. *Quum sciret adjuratum esse in senatu Tacitum, ut quum MORI COEPISSET, non liberos suos, sed optimum aliquem principem faceret.*

Ad JOH. IV. 52.

Quia heri hora septima reliquit eum febris] Gr. ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός. Eadem phraseologia occurrit Matt. VIII 15. & Marci I. 31. quibus quidem locis τὸ ἀφῆκεν vertitur *dimisit*. magis latine heic *Reliquit*; sic enim & Spartianus Hadriano cap. 25. locutus est: *Hadrianum febris reliquit*.

AD JOH. V. 8.

Tolle grabatum tuum & ambula] Gr. ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει. Triphyllium Episcopum κραββάτου vocem ut minus elegantem respuisse in hoc allegando loco, ex Sozomeno didici; cujus locum non possum quin huc adducam ex lib. I. cap. XI. Nam cum in synodum quamdam Cypriorum episcopi, in iisque Spyridon, & Ledrorum episcopus Triphyllius vir longe disertissimus convenissent; cum collecta celebraretur, ἐπιτραπεὶς Τριφύλλιος διδάξαι τὸ πλῆθος, ἐπεὶ τὸ ῥητὸν ἐκεῖνο παράγειν εἰς μέσον ἐδέησε, τὸ = Ἆρόν σου τὸν κράββατον καὶ περιπάτει = σκίμποδα ἀντὶ τοῦ κραββάτου, μεταβαλὼν τὸ ὄνομα εἶπε· καὶ ὁ Σπυρίδων ἀγανακτήσας, οὐ σύγε, ἔφη, ἀμείνων τοῦ κράββατον εἰρηκότος, ὅτι ταῖς αὐτοῦ λέξεσιν ἐπαισχύνῃ κεχρῆσθαι· καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἀπεπήδησε τοῦ ἱερατικοῦ θρόνου, τοῦ δήμου ὁρῶντος: ταύτῃ γε μετριάζειν παιδεύων τοὺς τοῖς λόγοις ἀβρυνομένους. h. e. *Rogatus Triphyllius ut concionem haberet ad populum, cum necesse haberet dictum illud Salvatoris adducere: Tolle grabatum tuum & ambula, mutato nomine,*

quadragesimo die quam satum est, maturescit. Post pauca. *In tantum fallitur Columella, qui ne trimestris quidem proprium genus existimaverit esse, cum sit antiquissimum. Graeci trimenon vocant.* Rursus idem Theophrastus: τρίμηνοι δὲ πολλοὶ καὶ πανταχοῦ πυροί.

pro grabato scimpodium dixit. At Spyridon indignatione commotus: Num tu, inquit, praestantior es eo qui grabatum dixit, ut te pudeat ejus verbis uti? Quo dicto ex sacerdotali solio exsiliit spectante populo: hominem propter eloquentiam insolentius sese efferentem, hac ratione ad modestiam erudiens (*). Quaeret heic aliquis, quae κραββάτου vox Triphyllium offenderit. Legerat, opinor, Phrynichum grammaticum cujus eclogae Atticarum dictionum etiamnum exstant: ibi sic legitur: Σκίμπους λέγε, ἀλλὰ μὴ κράββατος. Non quod vox κραββάτου auctoritate careat, nam teste Polluce Criton Messeniâ & Rhinton Telepho usurparant, sed quod Atticis inusitata fuerat; quo sensu accipiendum est illud veteris grammatici apud Eustath. ad Od. Ψ. pag. 1944. Ἀσκάντης Ἀττικῶς· συνηθέστερον δὲ, ὁ σκίμπους· ὁ δὲ κράββατος, φησὶ, παρ' οὐδενί: Sed & ad Aristophanis νεφέλας Scholiastes: τὸν κράββατον σκίμποδα λέγουσιν Ἀττικοί. Verum nemo melius Triphyllii episcopi mentem assecutus videtur Thoma grammatico in eclogis: Σκίμπους ῥητορικόν, Κράββατον ἰδιωτικόν. Non eo respuerat vocabulum Triphyllius, quia minus Atticum, sed quia commune & ἰδιωτικὸν, a quo genere vocum rhetores, in quorum schola diu versatus fuerat, abhorrebant. Itaque frequentius Latini grabati voce (& quidem uno B) utuntur, ut Virgilius, Catullus, Martialis, Petronius, quam Graeci. De Scimpodis sive grabati (sunt enim duo ejusdem rei synonyma) quaedam habet Nunnesius ad Phrynichum, & qui nuper Pollucem illustrarunt lib. X. segm. 35. Nec illud Kuhnii displicet, cum σκίμπους Eustathio teste ἀπὸ τοῦ σκίμπτειν *appropinquare* veniat, quia ob humilitatem terrae vicinior videri κράββατον a קרב *Karab, appropinquavit* esse deductum: aut vero a קרביטין, *institis* quae subtendebantur. Petronius: *Imperavi Gytoni, ut raptim grabatum subiret, annecteretque pedes & manus institis, quibus sponda culcitam ferebat* &c.

AD JOH. V. 30.

Non quaero voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.] Tam excelsae philosophiae praeceptum cuiquam profanorum innotuisse (& certe nonnisi illuminante mentes hominum Verbo) miratus fui, postquam animadverti Thymaridem Tarentinum (qui ab Jamblicho cap. 23. inter eos refertur, qui Pythagoram senem juvenes auscultarunt) testatum, *se non quae ipse vellet, sed quae Deus, velle*, uti idem Jamblichus cap. 28. prodidit.

AD JOH. VI. 7. 9.

Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat . . . Sed haec quid sunt inter tantos?] Confer non dissimilem locum Num. XI. 21. *Ait Moses: sexcenta millia peditum hujus populi sunt, & tu dicis: dabo eis esum carnium mense integro? Numquid ovium & boum multitudo caedetur, ut possit sufficere ad cibum? vel omnes pisces maris in unum congregabuntur, ut eos satient?* Tum & alterum 4. Reg. IV. 43. *Responditque ei* (Eliseo jubenti viginti panes hordeaceos apponi centum viris) *minister ejus: Quantum est hoc, ut opponam centum viris? Rursum ille ait: Da populo ut comedat: haec enim dicit Dominus: Comedent & supererit.* Id quod accidit.

AD

(*) Similia narrat de Tatiano Eusebius: τοῦ δὲ Ἀποστόλου φασὶ τολμῆσαί τινας αὐτὸν μεταφράσαι φωνὰς, ὡς ἐπιδιορθούμενον. De eodem Victor Capuanus praefat. ad concordiae interpretationem a se factam: *Sed & dictis Apostolicis manus profanae emendationis, vel, ut dicam verius, corruptionis, dicitur intulisse.*

AD JOH. VI. 9.

Et duos pisces] Gr. καὶ δύο ὀψάρια. Τῶν ὄψων nomine pisces praecipue venire, res est notissima. Athenaeus & Plutarchus id tradunt, quorum loca in H. St. thes. ὄψον. Straboni εὔοψος θάλαττα est *piscosum mare*. Idem lib. III. pag. 144. ἡ ἐκ τῶν ὄψων ταριχεία, *e piscibus salsamenta*. Eodem lib. pag. 145. καὶ αἱ σμύραιναι, καὶ ἄλλα πλείω τῶν τοιούτων ὄψων· *Muraenae aliique id genus pisces*.

AD JOH. VI. 45.

Et erunt omnes docibiles Dei] Gr. διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Citantur haec ex Isa. LIV. 13. ubi legitur: καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς Θεοῦ. Idem verbale reperitur & I. Cor. II. 13. eadem constructione positum: διδακτοὶ Πνεύματος ἁγίου. At I. Mac. IV. 7. cum genitivo, non personae docentis, sed rei quae docetur, καὶ οὗτοι διδακτοὶ πολέμου. Interpres: *Et hi docti ad bellum*. Affertur & in lexicis cum genitivo mercedis: διδακτὸς μισθοῦ, *mercede doctus*. At Paullus I. ad Thes. IV. 9. voce composita eleganter utitur: αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε &c. Itemque Barnabas extrema ferme epistola: γίνεσθε δὲ θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ Κύριος ἀφ' ὑμῶν. Interpres antiquus: *Estote discipuli Dei, exquirentes, quid a vobis postulet Dominus*. Vox *docibilis* occurrit etiam 2. Tim. II. 24. *Ad omnia docibilem*, Gr. διδακτικόν. Vtitur & Tertullianus; & posterioris aevi scriptores non raro, quibus & *docibilitas* usurpatur. In epistola Martyrum ad Cyprianum, quae est 26. inter Cyprianicas: *qui se docibilem discipulum subministravit*. In Gloss. Lat. Gr. *Docibilis* εὐδίδακτος, εὐμαθής. In Glossis S. Benedicti etiam *Indocibilis*, δυσμαθής, occurrit.

Et erunt omnes docibiles Dei] Gr. διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Heic *docibiles* est μαθητικόν· At 2. Tim. II. 24. *docibilis* est διδακτικός. vide quae ad locum.

AD JOH. VII. 15.

Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit] Γράμματα εἰδέναι proprie hic accipio pro eo, qui legere ac scribere norit, seu γραμματοδιδασκαλεῖα frequentavit, in quibus grammatistice docebatur. Eadem prorsus notione Vitruvius (quem sermone idiotico usum, perinde ut N. T. scriptores, deprehendimus) lib. I. c. 1. *Litteras architectum scire oportet, uti commentariis memoriam firmiorem efficere possit*. Paullo superius dixerat: *Itaque architecti, qui sine litteris contenderunt, ut manibus essent exercitati* &c. Ac rursus ibidem praecipit, *ut litteratus sit* architectus. Quomodo servi litterati ii dicebantur, qui legere ac scribere didicissent. Cic. Ver. 3. *Circum pedes autem homines formosos & litteratos suos esse dicebat, se emisse*. Sensus ergo hujus loci est: quomodo hic omnino litteras scit, qui γραμματοδιδασκαλεῖα nunquam adierit. Qui vel litteras nossent, ceteris sapientiores habebantur: quo & vetus ille senarius spectat: Διπλῶς ὁρῶσιν οἱ μαθόντες γράμματα. Cyprianus epist. 22. *Aurelii . . . nomine libelli multi dati sunt, ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset*. Cujusmodi & episcoporum ἀναλφαβήτων exempla alii jam collegerunt: veluti quod in prima collatione Carthagini inter Catholicos & Donatistas c. 133. Trifolius Episc. Aborensis pro Paulino Zumensi litteras nesciente subscripsit. In Concil. Chalced. Fl. Palladius pro Zenone, Romanus pro Elia, Dionysius pro Cajuma illiteratis nomina subscripserunt. *AD*

AD JOH. VII. 22.

Non quia ex Moyse est, sed ex patribus] Haec παρένθετα possunt & ex Evangelistae persona dicta intelligi, ut multa passim Johannes ἐμβολιμαῖα explicationis caussa Christi sermonibus inspergit.

AD JOH. VII. 37.

In novissimo die magno festivitatis] Pro *Magnae festivitatis*: Vt & Jo. XIX. *Magnus dies ille sabbati* pro *sabbati magni* h. e. paschalis diei primi, qui unus erat ex magnis sabbatis. Confer dicta ad cit. Joan. locum, & in Curis poster. de magno sabbato Polycarpi.

AD JOH. VIII. 12.

Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat &c.] Cypr. ad finem epist. (63) ad Caecil. affert sic: *Ego sum lumen saeculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris*. Vide quae de vetere versione *saeculum* pro *mundo* usurpante diximus ad Joh. XV. 18.

AD JOH. VIII. 24. 25. & 28.

V. 24. *Si enim non credideritis, quia* (Gr. ὅτι) *ego sum, moriemini in peccato vestro* V. 25. *Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis Jesus: Principium qui* (Gr. ὅ, τι) *& loquor vobis*. Ver. 28. *Cum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis, quia* (Gr. ὅτι) *ego sum, & a me ipso facio nihil*]. De particula ὅτι prima est difficultas: quae quidem in Graeco tam v. 24. quam 28. est ὅτι sine interjecto commate, ita ut sit *quia* ut in Vulgata vertitur: at ver. 25. in Graecis exemplaribus omnibus ὅ, τι reperitur, ita ut sit neutrum relativum *quod* sive *Id quod*. Meo tamen judicio ubique, (non modo scil. ver. 25. sed etiam 24. & 28.) ὅ, τι commate interjecto scribendum & fuisse antiquitus scriptum suspicor. Ita ut existimem, v. 24. reddi potuisse, *Si non credideritis* (id) *quod ego sum*, nempe *LVX mundi*, uti v. 12. dixerat. Aut vero rectius τὸ (Id *quod ego sum*) refertur ad ea quae versu proxime superiore 23. de origine sua caelesti monuerat hisce verbis: *Vos de deorsum estis ego de supernis sum* &c. Hinc recte v. 28. subjicit: *Cum exaltaveritis* (i. e. cruci affixeritis) *Filium hominis*, tunc ea exaltatio in signum erit, cujus ego sim, non ex hoc mundo scil. sed de caelo, nempe Dei filius. Atqui si ὅτι, (*Quia*) scribatur, huic intelligentiae locus nullus erit. Ac sane Tertullianus lib. contra Praxeam ita versum 28. affert, *Tunc cognoscetis quod* (h. e. *id quod*) *ego sim*. Sed nihil Syro interprete luculentius, qui tam v. 24. reddidit *Nisi credideritis, me EVM esse*, tum itidem v. 28. *Cognoscetis me EVM esse*: nempe eum, qui v. 12. se *Lucem mundi* dixerat, ac proxime v. 23. praedicaverat, se de caelo profectum. *Vos*, inquit, *de deorsum estis, ego de supernis sum*. Ceterum quod complures interpretes τὸ *Quia sum* explicant, *Quia sum per essentiam*, parum probo, quia tum huic intelligentiae locus esset, si τὸ *sum* repetisset: *Ego sum qui sum*, ut Ex. III. 14.

AD JOH. VIII. 25.

Tu quis es? Dixit eis Jesus: Principium qui & loquor vobis. Hic locus, prout nunc Latine legitur, eam intelligentiam pluribus enarratoribus obtulit, ut respondisse videatur Christus, *Ego sum principium* (illud scil. in quo Deus mundum creavit, quo sensu in Apoc. dicitur *Principium & finis*) *qui & loquor vobis*,

bis. At haec intelligentia cum Graeco ſtare non poteſt, ubi ſine ulla variatione legitur in omnibus: Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Ex quo vides *principium* eſſe accuſandi caſum. Ac ſine ſuſpicabar veterem interpretem (verbum verbo de more appendentem) ſcripſiſſe, *Principium quia & loquor vobis*; deinde amanuenſium culpa ex *quia* factum fuiſſe *qui*. Ita quidem ſuſpicabar: ſed cjus poſtea lectionis certum me reddidit Lucas Brugenſis *ad variantia SS. Bibl. loca*. Ibi tres enumerat legendi modos, qui in Codicib. aut apud veteres enarratores reperiuntur, unus eſt, qui hodie in noſtris obtinet: alter habet *quia* pro *qui*: tertius poſtremo pro *qui* exhibet *quod*. Et in his omnibus τὸ ET retinetur ac merito. Sed equidem quartam reperio lectionem ſine ET, in hunc modum, *Principium quod loquor vobis*. Sic reperitur in Cod. S. Gatii & altero Majuſmonaſterienſi, qui duo veterem Italam continere dicuntur, ex quibus variantes lectiones ad finem comm. in Evangelia Calmetus excerpſit. Ex his autem legendi modis duo convenientes fonti ſunt, ſive *Quia &* (ex quo vitio librariorum manavit *Qui &*) ſive *Quod &*. Vtraque inquam lectio cum Graeco ſtare poteſt; nam ſi ſcribatur ὅ, τι erit neutrum relativum QVOD; ſi ὅτι, erit conjunctio QVIA. Vtrovis autem modo legas, ſemper τὸ *Principium* quarto caſu ponitur, quia reſpondet Graeco τὴν ἀρχὴν. Quid, inquis, erit *Principium* quarto caſu? Id ipſum, quod Graece illud τὴν ἀρχὴν: nam ubi verbum verbo redditur, ex Graeco ratio ſyntaxeos petenda eſt. Graece autem in τὴν ἀρχὴν ſubauditur κατὰ, & eſt (ut alias ſignificationes hujus locutionis, quas huc pertinere non arbitror, taceam) idem ac ἀπ' ἀρχῆς i. e. *a principio*. En igitur hujus loci ſenſus: *A principio quod & loquor vobis* i. e. *Ego ſum id*, *quod & dico* (ſeu *dixi*) *vobis a principio*, nim. v. 12. *Ego ſum lux mundi*, & v. 23. *Ego de ſupernis ſum*.

Ac ne cui illud *Principium* pro *a principio*, inſolens prorſus videatur, (quamvis ubi verbum verbo κατὰ πόδα redditur, multa talia parum Latina irrepere neceſſe eſt) ajo & hujus locutionis exemplum in Terentio reperiri pulcherrimum, cujus tamen vim grammatici minime tenuerunt: de quo vide quid (*) adnotaverim.

Et hactenus de duobus his laboratum, I. τὸ *Principium* (in Gr. τὴν ἀρχὴν) vetus adverbium eſſe Terentio uſurpatum, idem quod *Principio*. II. ὅ, τι neutrum relativum eſſe, neque hîc ſolum, ſed & v. 24. & 28. III. At reſtat λαλῶ, quod hîc & in aliis N. T. locis, & apud LXX. non tam ſermocinandi, quam ſimpliciter *dicendi* vim habet. Nec λαλῶ hîc ad praeſens tempus reſtringitur,

(*) In Terentii Eunucho quum Thraſo miles virginem quamdam a ſe emptam Thaidi dono miſiſſet; mox ubi primum Thaidem nactus fuit, (Act. 3. ſc. 2. initio) ſic orſus inducitur: *Ecquid nos amas de fidicina iſthac?* quam ei dono dederat. Id vero dictum militis eleganter irridet Parmeno, minime decorum ratus, initio ſermonis de dono injici mentionem, ajens: *Quam venuſte! Quod dedit, principium adveniens*. Id quidem vulgo grammatici omnes ſic acceperunt, quaſi dixiſſet, *Quod* i. e. *quale principium ſuae allocutioni dedit!* At equidem majorem heic ἐνέργειαν locutionis reperio, ſi *Principium* idem ſit ac *A principio*. Ait igitur: *Quam venuſte! quod dedit* (cave τὸ *Dedit* cum *Principium* jungas; cum potius ſit *Dono dedit*) *Principium* (h. e. A principio) *adveniens*: ſupple *commemorat*, veluti qui exprobratum venerit. Nam plura apud comicos, ut & in ſermone quotidiano, ſubaudiri neceſſe eſt. Haec vera Comici ſententia. Nec vero novum, adverbia in *O* deſinentia alternare cum finitis in VM. Sic *vero*, *primo*, *poſtremo*, idem ſunt ac *verum*, *primum*, *poſtremum*. Sic etiam *principio* & *principium* aeque uſurpata fuiſſe tamquam adverbia fuiſſe cenſeo. Ac ſicuti in prioribus illis intelligitur IN, ſic in terminatis in VM ſubauditur *ſecundum*, ut Graece κατά. Ac de his tantum.

gitur, sed actionem permanentem notat, & habet potius vim παρακειμένε : *Dicebam* & adhuc *dico*. IV. Postremo ut ad τὴν ἀρχὴν redeam, hoc non cum sequentibus nectitur, sed ipsum per se stat, subaudito tamen *Dixi*, aliove congruo verbo, quod in concisis responsionibus suppleri solet. His intellectis, hunc locum ita vertes. *Tu quis es? Dixit eis Jesus: Principium* (sive *a principio dixi*): sum nempe id, *quod* dicebam, *&* adhuc *dico* vobis. Sum *Lux mundi* ut v. 12. iterumque disertius, *Ego de supernis sum*, ut v. 23. Atque ea loci intricati visa dilucidatio.

AD JOH. VIII. 59.

Tulerunt ergo lapides, ut jacerent &c.] Gr. ἐβάςασαν non significat *bajulaverunt*, sive *comportarunt*, sed omnino *sumserunt*; aut potius *avellerunt*; uti copiose dictum ad Joh. XII. 6. ubi βαςάζω & *auferre* significare diximus, & (ex veteris poëtae de virib. herbar. exemplis) etiam *avellere*. Cur, inquies, avellere hic magis probum? Nimirum quia, cum in Templi Atrio lapides obvii non essent, videntur illos ex pavimento strato lapidibus, aut, undecunque demum revellisse. Brugensi quidem, cui de pavimento strato suboluit, valde notio ista τῦ βαςάζω opitulatur.

AD JOH. IX. 7.

In natatoria Siloe] Vtitur *natatoriae* vocabulo Sidonius II. ep. 2. In glossis vet. Gr. Lat. κλυμβήθρα *piscina*, *natatura*. ubi leg. *natatoria*.

AD JOH. IX. 28.

Nos autem Moysi discipuli sumus] Etiamnum Galeni aetate Judaei se Mosis discipulos praedicabant: sic enim Pergamenus Scriptor To. 3. edit. Basil. pag. 34. Judaeorum & Christianorum in suis dogmatibus constantiam cum medicis sectae alicui adhaerentibus confert. Θᾶττον γὰρ ἄν τις τὰς ἀπὸ Μωϋσῦ καὶ Χριςῦ μεταδιδάξειε, ἢ τὰς ταῖς αἱρέσεσι προστετηκότας ἰατρὰς. *Nam citius quis Mosis forte Christique asseclas de sententia deduxerit, quam ex medicis eos qui sectae cuipiam adhaeserint.*

AD JOH. IX. 32.

A saeculo non est auditum] Gr. ἐκ τῦ αἰῶνος ὐκ ἠκύσθη. Non abhorruit ab hoc hebraismo Diodorus Siculus, ubi de Erycino Veneris templo in Sicilia celeberrimo; nam alia quidem omnia ob casus varios τεταπεινῶσθαι ait: istud autem τὴν ἐξ αἰῶνος ἀρχὴν λαβὸν, ὐδέποτε διέλιπε τιμώμενον, *nihil unquam de illius honore ac celebritate decessit*, *quamvis post hominum memoriam fundati*.

A saeculo non est auditum, quod quis aperuit oculos caeci nati] τυφλῦ γεγεννημένυ. Eadem ῥῆσις occurrit apud Spartianum Hadriano cap. 25. *Venit & de Pannonia quidam NATVS CAECVS ad febrientem Hadrianum, eumque contigit: quo facto & ipse oculos recepit, & Hadrianum febris reliquit.* Ἀτρεὶ; vel Mario Maximo teste, qui haec *per simulationem* vulgo tunc dictitata putat apud eundem Spartianum. Et est verissimum quod heic dicitur, ἀπ' αἰῶνος *a saeculo* tale prodigium non esse auditum.

AD

AD JOH. X. 3.

Et proprias oves vocat nominatim] Gr. Καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα. Nominatim fingulas vocat, ut num qua defit, animadvertat. Haud fcio an hinc profluxerit, ut in Ecclefiae incunabulis, quando habebatur Ecclefia ut ovile Chrifti, in conventibus finguli fidelium nominatim appellarentur. Certe ad hunc morem refpicere mihi videtur Ignatius epift. ad Ephefios: Οἱ κατ' ἄνδρα κοινῇ πάντες ἐν χάριτι ΕΞ ΟΝΟΜΑΤΟΣ συνέρχεσθε &c. Vetus interpres: *Secundum virum* (h. e. viritim) *communiter omnes in gratia EX NOMINE convenitis* &c.

AD JOH. X. 9.

Ego fum oftium] Ignatius epift. ad Philadelph. Αὐτὸς ἂν (repone ὤν, quomodo & vetus interpres legiffe mihi videtur) θύρα τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ οἱ προφῆται, καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Interpres vetus: *Quippe eft janua Patris, per quam ingrediuntur Abraham, & Ifaac, & Jacob, & Prophetae, & Apoftoli, & Ecclefia.*

Ingredietur & egredietur] Hunc hebraifmum frequenter ufurpatum in Veteris & Novi Teft. paginis, etiam Irenaeus adhibuit epiftola ad Florinum apud Eufeb. V. hift. eccl. 20. Ibi ait omnes actus, fermonefque Polycarpi ita fibi haefiffe memoriae, tanquam fi praefens cerneret: ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν ... καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους, *ita ut proceffus quoque ejus & ingreffus poffim dicere* &c.

AD JOH. X. 10.

Ego veni, ut vitam habeant & abundantius habeant.] Hinc illud: *O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere* &c. Themiftocles ἐξοστρακισθεὶς, & Xerxis, ad quem confugerat, maximis beneficiis delinitus, aliquando lautiffima fibi menfa appofita, dixit: Ὦ παῖδες ἀπωλόμεθα ἂν, εἰ μὴ ἀπωλόμεθα. *Periiffemus nifi periiffemus.* Plut. in Themiftocle, & Arift. to. 1. pag. 465.

AD JOH. X. 11.

Animam fuam ponit pro &c.] Gr. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν. Locutio Johanni familiaris, cujus loco Homerus compofitum παρατίθημι ufurpavit Od. Γ. 74. & Ι. 255. de piratis.

Ψυχὰς παρθέμενοι, κακὸν ἀλλοδαποῖσι φέροντες.

AD JOH. X. 15.

Animam meam pono pro ovibus] Frequens apud hunc Divinum fcriptorem phrafis tum in Evangelio, tum prima epift. III. 16. Eandem ex vulgari Chriftianorum fermone haufit Capitolinus in Juniore Maximino cap. 5. *Canes . . . ulularunt, & animam quafi flendo pofuerunt, ac prima luce mortui funt deprehenfi.*

AD JOH. X. 18.

Nemo tollit eam a me, fed ego pono eam a me ipfo] Saepe hoc Johannes inculcat & modo ℣. 15. & 17. dixerat, Chriftum obtuliffe fe ἀντίψυχον pro nobis. Id ut ad noftram redemptionem valeret, opus fuit ut Chriftus nulla neceffitate adactus, fponte fe traderet immolandum. Ea certe lex erat τῶν ἀντιψύχων apud profanos, uti V. or. facra difputat Ariftides; & Aurelius Victor de Antinoi facto, qui ut Hadriani vitam produceret, fe immolandum praebuit, ita narrat: *Quippe Hadriano cupiente fatum producere, cum VOLUNTARIUM ad vicem magi popofciffent, cunctis retractantibus, Antinoum objeciffe fe referunt.* Ex quo etiam loco colligitur, ex magorum hoc difciplina apud paga-

nos fluxisse (nimirum diabolo operum Divinorum aemulatione per omnia abutente) ut homo immolaretur, ut alteri vita produceretur: cui sacro Magi ἀντίψυχον nomen fecerunt. De quo vide dicta ad Joh. XV. 13.

AD JOH. X. 18.

Hoc mandatum accepi a Patre] Hujus ἐντολῆς mentio rursum exsistit Joh. XII. 49. 50. XIV. 31. Celebre fuisse in ore Apostolorum hoc mandatum puto, quippe quod in Barnabae epistola absolute ἐντολὴ, non addito Θεοῦ, vocatur cap. V. Ὅτε ἂν ἐποίησε ENTOΛHN, τί λέγει; τίς ὁ κρινόμενός μοι, ἀντιστήτω μοι &c. Vetus interpres vocem *Dei* de suo admensus, explicationis gratia fecit, quod non erat necesse.

AD JOH. X. 21.

Haec verba &c.] Gr. ταῦτα τὰ ῥήματα, οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. cur? quia daemonium non potest caecorum oculos aperire. Ex his vides ῥήματα heic esse pro Heb. דברים, quae & *verba* significat & *opera*.

AD JOH. XI. 11.

Lazarus amicus noster dormit] Gr. κεκοίμηται. Ex sequentibus cognoscitur, auditores haec de κοιμήσει ὕπνου, non θανάτου accepisse; non quia ex V. T. exempla deessent, quibus id verbum de morte accipitur, ut frequens illa in libris Regum & Paralip. apud LXX phrasis notat, ἐκοιμήθη μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ (praesertim cum & profani scriptores quaedam similia dixerint) sed quod continuatio illa metaphorae ἵνα ἐξυπνίσω αὐτὸν, fecerit, ut de somno ista perceperint. Fateor tamen ex hoc Christi dicto id hausisse Christianos, ut familiarior multo ea verbi notio apud eos fuerit, unde & sepulcreta Christianis tantum, non item gentilibus, κοιμητήρια dicebantur (etsi tanto ante vocem εὐναστηρίου usurparat Lycophron ỿ. 583.

Σίθωνος εἰς θυγατρὸς εὐναστήριον.

Sithoniae ad aeternale dormitorium.)

ut aperte ex Aemiliani praefecti verbis (quae refert Dionysius Alex. apud Eusebium VII. hist. 11.) per se quisque colligere possit; quibus vetat Christianis, ne in coemeteriis, *uti vocant*, conventus agerent, ἢ εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια εἰσιέναι. Illud enim τὰ καλούμενα prae se fert, ejus vocis usum fuisse mere χριστιανικόν. Apud eundem Eusebium VII. 13. Gallieni edictum memoratur, quo Christianis permittebat τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν χωρία, *coemeteriorum ut appellant* (Christiani) *loca recuperare*.

Lazarus amicus noster dormit] Non in Novi Foederis paginis primum invaluit, ut τὸ κοιμᾶσθαι pro *mori* diceretur. Jamdiu iste εὐφημισμὸς obtinuerat, quo usus auctor alterius Machabaici XII. 45. τοῖς μετ' εὐσεβείας κοιμωμένοις. Et respondet voci שכב *sciacab*, quo verbo eodem sensu usus Psalmographus Ps. III. 6. & Isaias XIV. 8. utrobique autem LXX τὸ κοιμᾶσθαι adhibuerunt. Nec dubito & alia inveniri posse Veteris Instrumenti loca. Sed & Homerus, ex eoque Virgilius, θάνατον & ὕπνον fratres germanos esse commenti sunt. Idem Homerus eadem locutione usus Il. Λ. 241.

Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.

Quod imitatus Virgilius *ferreum somnum* dixit. Callimachus epigr. X.

Τῇ

Τῇ δὲ Σάων, ὁ Δίκωνος, Ἀκάνθιος ἱερὸν ὕπνον
Κοιμᾶται.
Hac tellure Saon sopitur Acanthius, ortus
Patre Dicone. Et Epigr. XVII.
- - - - ἡ δ' ἀποβρίζει
Ἐνθάδε τὸν πᾶσαις ὕπνον ὀφειλόμενον.
- - - - *Sed ipsa*
Omnibus heic somni debita dona capit.

Orpheus Argon. 540.
Εὕδεις, Ἀγνιάδη, γλυκερῷ βεβολημένος ὕπνῳ.
Dormis Agniade, dulci stupefacte sopore.

In inscriptione Romana apud Fleetwood pag. 222. num. 2. SOMNO · SEPVLCHRO · AETERNALI · SACRVM. Catullus: *Nox est perpetua una dormienda*. Haec eo ab Ethnicis usurpata ob somni cum morte similitudinem; unde *consanguineum letbi soporem* Maro dixit, Maeonidem quoque imitatus, qui hunc illius κασίγνητον appellarat. Sed Sacri Scriptores ea locutione ad fidem resurrectionis spectabant. Eo sensu Christus intelligendus Matt. IX. 24. *Non est mortua puella sed dormit*, statim utique in vitam revocanda: sic etiam Lazarus *dormire* dicitur, ad eumque ire Christus, *ut a somno suscitet eum*. Et majoris εὐφημισμῦ gratia *obdormire in Domino* dicebantur, ut Actorum septimo extremo capite; aut ἐν εἰρήνῃ κοιμᾶσθαι, quod saepe in Judaicis tumulis occurrit, ut apud Fabrettum pag. 389. n. XXXXIV. EN · EIPHNH · KOIMHCIC · AYTOY · (Ζωσίμυ cui inscriptio ponitur) & n. 247. iisdem prorsus verbis. Jam vero pag. 465. n. 101. in Beturiae proselytae inscriptione Latina ad extremum eadem formula latinis tantum litteris subtexitur in hunc modum: BENIRENAEAY CYMISIS AVTIS. Quo loco rem notatu dignissimam nec Sponius nec Fabrettus animadvertit, primam vocem Hebraica constructione adhibitam, cui ב una cum ἐν Graeco praefixum, ad finem vero Hebraicum pronomen tertiae personae suffixum fuit.

Non omittendum vero, quod haec formula ex extremo Ps. IV. sumta videtur ubi legitur: *In pace in idipsum dormiam* (heb. אשכבה *esccbab* apud LXX κοιμηθήσομαι, quae sunt verba, uti supra dictum, hujus rei propria) *& requiescam*; & spes (fortasse resurrectionis) pro caussa adducitur, *quoniam tu Domine singulariter IN SPE constituisti me*.

Eandem quoque formulam Christiani veteres in suis sepulcralibus titulis adoptarunt; nihil enim frequentius, quam DORMIRE IN PACE legitur in Christianorum titulis apud Gruterum, Aringhum & Fabrettum, quem vide pag. 552. & seq. Et haec quidem eorum dormitio temporaria, ut erat, credebatur: Contra vero ethnicorum cippis SOMNO AETERNALI saepissime praescribitur; quippe spe resurrectionis destituebantur.

AD JOH. XI. 51.

Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quod Jesus moriturus erat pro gente &c.] Paternus procos. in sententia, quam in S. Cyprianum scripsit, visus est quaedam prophetasse, uti legitur apud Pontium cap. 17. *Legit itaque de tabula jam sententiam judex . . sententiam spiritalem non temere dicendam . . in qua dictus est SECTAE SIGNIFER, ET INIMICVS DEO-*

RVM, ET QVI SVIS FVTVRVS ESSET IPSE DOCVMENTO, ET QVOD SANGVINE EJVS INCIPERET DISCIPLINA SANCIRI. Nihil hac sententia plenius, nihil verius. Omnia quippe, quae dicta sunt, licet a gentili dicta, divina sunt. Nec mirum utique, CVM SOLEANT DE PASSIONE PONTIFICES (manifesta ad hunc Joh. locum allusio) *PROPHETARE. Signifer fuerat, qui deferendo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam coepit ejus sanguine disciplina, sed martyrum, qui doctorem suum . . aemulati, ipsi quoque disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt.*

AD JOH. XII. 1.

Ante sex dies Paschae] Graece: Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τῦ Πάσχα. Nescio quid nonnullos viros doctos impulerit, ut sive e sermone Syro, sive Hebraico (apud quos cardinalis numerus pro ordinali usurpatur) hanc locutionem arcessant. Atqui non aliter Graeci loquebantur; qui, quod Romani A. D. VI. Kal. dicebant, ii Graece interpretabantur, πρὸ ἓξ ἡμερῶν καλανδῶν. Exempla sunt passim obvia. Quid si de Romanis ipsis, utrum cardinali numero in hujusmodi temporum notationibus haud raro uterentur, jure suspicari possis ? Id non tantum ex ceteris omnibus Scriptoribus Graecis patet, qui quoties usu Romano dies numerarunt, eo modo sunt locuti, verum etiam ex Anatolio Alexandrino, qui & Laodiceae Episcopus fuit, qui in Canonibus Paschalibus apud Eusebium VII. 32. cum dies XXVI. mensis Phamenoth Aegyptiaci, sive dies XXII Macedonici mensis Dystri, in quem diem secundum Romanos incurreret, ostensurus esset, ait: ὡς δ' ἂν εἴποιεν Ρωμαῖοι, πρὸ ἕνδεκα Καλανδῶν Ἀπριλίων. Interpretatur Valesius: *Vt autem Romani dicerent, ante diem undecimum* (verterim potius *ante dies undecim*) *Kalendarum Aprilium*. Eusebius ipse lib. de martyrib. Palaest. cap. 1. Procopii martyrium consignat, Δεσίυ μηνὸς ὀγδόῃ; πρὸ ἑπτὰ εἰδῶν Ιυνίων λέγοιτ' ἂν παρὰ Ρωμαίοις. Et infra de Alphaeo & Zachaeo Martyrib. Δίυ μηνὸς ἑπτακαιδεκάτῃ· αὕτη παρὰ Ρωμαίοις ἡ πρὸ δεκαπέντε Καλανδῶν Δεκεμβρίων· Ac saepe alibi eodem libello, dum Macedonicos menses comparat cum Romanis. Cum ergo Graeci Romano more numeraturi, numeros ubique cardinales adhibeant: quis praestare ausit non & Romanos sic fecisse ? Certe cum nusquam in inscriptionibus numeri isti ὁλογραμμάτως quod sciam, notentur, sed per numerorum notas; credibile est veteres quoque librarios in eundem modum numeros notasse: quorum codices qui postea descripserunt, cum mallent ὁλογραμμάτως scribere, nescio quibus grammaticorum praeceptis adducti, ordinales tantum numeros adoptarunt.

Illud quoque Graecis peculiare ut Kalendas, nonas, eidus casu patrio semper efferant. Romani vero sive patrio, sive accusandi casu ea usurpabant. Ad legem Papiam & Juliam: *Ante diem decimum Kalendarum, post diem decimum Kalendarum: neutro enim sermone undecim dies significantur*. Sic etiam Spartianus Hadriano cap. 4. *Quinto Iduum Augusti die*, post pauca: *Tertio Iduum earundem*. In eundemque modum passim in historiae Aug. scriptoribus. Ammianus XV. 9. *Haec die octavo Iduum Novemb. gesta sunt*. Et cum accusandi casu in inscriptione Florentina (quae pertinet ad annum Vrbis 741. qui est ante Christum 12.) apud

apud Spon. pag. 289. legitur AD (interpunge A. D.) VI. K. APRILES, ὁλογραμμάτως.

Valde autem notari hoc velim, quod Johannes, neglectis Judaicis Graecisve mensibus, novam humerandi rationem adhibuerit, rei tamen, quam tractabat, consentaneam. Nam quia de paschate, quo passus est Dominus, dicturus erat, hac temporis notatione utitur: *Ante sex dies Paschae*. Simile quoddam in Campano quodam marmore, quod exposuimus in nostro ad Amphitheatri Campani titulum commentario pag. 148. notavimus. Quae inscriptio sic orditur: PAGVS . HERCVLANEVS . SCIVIT · A. D. TERMINAliorum. h. e. *ante diem decimum Terminaliorum*. Nam quia lex paganica, quae ibi proponitur, occasione instantis paganicae celebritatis Terminaliorum, ferebatur: scite illa putandorum dierum ratio arcessitur. Vide quae ad eam inscriptionem notavimus. Sic etiam in Actis SS. Perp. & Felicitatis cap. XV. *Conjuncto itaque unito gemitu ad Dominum orationem fuderunt ante tertium diem muneris*.

Postremo nulli dubium, quin ex hoc Joh. loco arcessita fuerit illa putandi ratio, quam in Capuana inscriptione apud Jesuitas deprehendi, in qua legitur ANTE GII. (h. e. VIII) DIES PASCES. Illud quantivis pretii elogium tale est:

HIC REQVIE scit in pa
CE LEONINA Q uae vixit
ANN. IIII. MENSES . . . . de
POSITA XV. KAL · APRI
LIS · IND . GI (h. e. VII.) ANTE
GII (i. e. VIII.) DIES PASCES

Vide quae in eam inscriptionem alibi notavimus. Interim certum est, eum putandi morem ex Joh. XII. 1. fluxisse; ac scimus barbaris saeculis cum vix scripturae solae vulgo legerentur, inde & loquendi genera hausta fuisse, & quid non?

AD JOH. XII. 3.

Nardi pistici pretiosi] Gr. πιςικὸς, quod heic & Marci XIV. 3. legitur, respondet τῷ נאמן *neeman*, *fidelis*. Vide quae dixi ad Deut. XXVIII. 59. ubi *infirmitates* נאמנים *neemanim* LXX, verterunt νόσους πιςάς. In speciebus autem τὸ πιςὸν sive πιςικὸν distinguitur a κιβδήλῳ. Cujusmodi vim & ἀληθινὸς habet saepe apud Jo: in Evang. & Apoc.

AD JOH. XII. 21.

Domine volumus Jesum videre] Ferebat hoc sermo Syriacus, ut honoris caussa se invicem Dominos compellarent: id quod apud Syros hodieque mansit, apud quos multus est praenominis *Mar* usus, ut apud recentiores Graecos Κῦρ, apud Italos & Hispanos *Don*. Sed ut ad veteres redeam, Alexander Hierosolymorum episcopus epistola ad Origenem apud Eusebium VI. hist. 14. Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας . . Πάνταινον τὸν μακάριον ὡς ἀληθῶς καὶ Κύριον, καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα, Κύριόν μου γενόμενον . . . δι' ὧν σε ἐγνώρισα τὸν κατὰ πάντα ἄριστον, καὶ Κύριόν μου, , καὶ ἀδελφόν. *Patres quippe agnoscimus beatos illos, qui viam nobis praeiverunt, . . Pantaenum vere beatum & Dominum meum, & sanctum Clementem Dominum item meum . . . per quos tu mihi innotuisti, Domine ac frater omnium optime*. Sane apud scriptores Syros & Palaestinos nihil hoc titulo frequentius.

AD

AD JOH. XII. 25.

Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam aeternam cuſtodit eam.] Quo Hebraeis נפש *nephesch*, & Helleniſtis ψυχὴ, eodem loco Graecis philoſophis σῶμα fuit, ἔμψυχον σῶμα ſcilicet. Platonici philoſophi habebantur ſuorum corporum inimici: διαβέβληνται μὲν πανταχῆ τῷ σώματι, quae ſunt Socratis verba in Phaedone. Mercurius Triſmegiſtus, ſive qui eidem opera ſuppoſuit: ἐὰν μὴ πρῶτον τὸ σῶμά σου μισήσῃς, ὦ τέκνον, σεαυτὸν φιλῆσαι οὐ δύνασαι. Plotinus (ut initio vitae quam de eo ſcripſit Porphyrius) ἐῴκει μὲν αἰσχυνομένῳ ὅτι ἐν σώματι εἴη. E Porphyrio Eunapius: τό τε σῶμα, καὶ ἄνθρωπος εἶναι ἐμίσησε.

AD JOH. XII. 32. 33.

Et ego ſi exaltatus fuero ... a terra (*Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte eſſet moriturus*)] Hoc unum ex iis interpretamentis eſt, quae Johannes in Aſiaticorum gratiam intexuiſſe mihi videtur. Obſcurum erat Aſiaticis quid eſſet hoc loco ὑψῶσθαι, eoque hanc parentheſim gloſſematis loco inſeruit. Nam ſi Judaeis ſcripſiſſet aut Syris, poterat ea interpretatione ſuperſedere: quippe iis notum id, quod viri docti notarunt, Chaldaicum זקף *zekaph* quod primitiva ſignificatione eſt *exaltare*, poni etiam pro eo quod in crucem agere. Hinc ỳ. ſequente Judaei ſe eam phraſeologiam percepiſſe produnt. Alterum ex iis gloſſematibus eſt Joh. VII. 2. ubi ſcenopegia *dies feſtus Judaeorum* fuiſſe dicitur; de quo Judaeos admonere non opus fuiſſet. Rurſus Joh. II. 13. ubi dixiſſet *Prope erat Paſcha*, addidit *Judaeorum*. Sic & VI. 4. *Erat autem proximum Paſcha dies feſtus Judaeorum*. Et XI. 55. *Paſcha Judaeorum*. Quo haec additamenta Aſiaticis, qui jam tum ſcribente Johanne Paſcha celebrarent? At docendi erant aliud eſſe Paſcha Judaicum, aliud Chriſtianum, prae caeteris Aſiatici, quos jam tum fortaſſis praeſentiebat conſuetudini ſuae circa tempus celebrandi Paſchatis tanquam hauſtam a Johanne traditionem praetexturos.

AD JOH. XII. 36.

Credite in lucem] Novum loquendi genus, a nemine mortalium uſurpatum. Sed iis verbis palam innuebat, ſe eſſe illam lucem ad breve tempus Judaeis coruſcaturam. Crederent modo in illam Divinam lucem. Sequitur: *Ut filii lucis ſitis*. Eadem phraſeologia, quae Luc. X. 6. *Et ſi ibi fuerit filius pacis*: & alia in hunc modum.

AD JOH. XII. 38. 39. 40.

Ut ſermo Iſaiae prophetae impleretur, quem dixit. Domine quis credidit &c.] Quam molliter haec ſint capienda, quae tribus his commatibus dicuntur, jam alii tradiderunt. In hunc modum ex genio linguae Helleniſtae loquebantur: id quod tum ex ſexcentis Scripturae locis intelligitur, tum ex Barnabae epiſtolae his, quae adnectam. Οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐς τοῦτο ἦλθεν ἐν σαρκὶ, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν κεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ. In hoc veniſſe ait Dei filium, ut perſequentium ad mortem Prophetas iniquitatem ad ſummum culmen perduceret. Niſi τὸ τέλειον *finem* mavis accipere: ut conſummetur, inquit, eorum peccatum, ac finem accipiat; quo pacto vetus interpres accepiſſe videtur. Sed prior interpretatio ut verior, ſic mollius intelligenda.

AD JOH. XII. 42.

Sed propter Phariſaeos non confitebantur, ut e ſynagoga non ejicerentur] Inter Chriſti ſectatores & iſtos principes non auſos Chriſto nomen dare, fui

fuit tertium interjectum hominum genus, occultorum Christi discipulorum. E quorum numero fuit Βυλευτὴς ille Joseph ab Arimathea ὢν μαθητὴς τῦ Ἰησῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰυδαίων. Joh. XIX. 38. Et Nicodemus noctu ad Jesum itare solitus Joh. III. 2. Cum his mitius actum; nam post Christi passionem absterso metu, palam se illius sectatores professi sunt.

AD JOH. XII. 44.

Jesus autem clamavit & dixit &c.] Jam supra ỳ. 36. dixerat, Jesum se a Judaeorum conspectu subduxisse. Quo nunc statim haec tam subita Christi clamantis & sermocinantis mentio? Satis profecto constat haec, quae hinc ad finem usque capitis a Christo prolata narrantur, non tum quidem, postquam sese abdiderat, sed alias, ac diversis fortasse temporibus in eos dicta fuisse, qui, uti proxime Evangelista scripserat, metu Pharisaeorum Christi fidem profiteri non sustinebant, hominum magis quam Dei gloriam diligentes. In hoc demum hominum genus dicta aliquando fuerunt a Christo, quae sequuntur.

AD JOH. XIII. 1.

In finem dilexit eos.] Gr. εἰς τέλος i. e. usque in finem. Locutio Polybiana, qui lib. 1. cap. 11. ὐδ' εἰς τέλος ἐκύρωσε τὴν γνώμην. *Ne ad extremum quidem adduci potuit, ut hujus sententiae auctor esset.* Porro apud eundem Polybium saepius *in totum* sive *penitus* significat. Vt lib. 1. cap. 20. ter eadem notione: τὴν δὲ Λιβύην εἰς τέλος ἀβλαβῆ διαμένουσαν. *Africam vero ab omni penitus damno immunem manere.* Post pauca: τῶν δὲ ναυπηγῶν εἰς τέλος ἀπείρων ὄντων τῆς . . ναυπηγίας, *quumque navium fabricatores in totum ejus artis rudes existerent.* Eodem extremo capite εἰς τέλος ἂν ἐκωλύθησαν τῆς ἐπιβολῆς, *in totum illis defuisset ejus consilii ineundi facultas.* Si quis eadem significatione heic εἰς τέλος positum pertenderit, non repugnabo; non enim ab Evangelistae loco notio ista abhorret.

Cum dilexisset suos . . . in finem dilexit eos] Gr. εἰς τέλος h. e. usque ad finem. Livius eodem significatu *ad ultimum* usurpavit III. 25. *Tribuni suo more impedire delectum: & forsitan ad ultimum* (h. e. usque ad ultimum) *impedissent; sed novus subito additus terror est.* Idem Livius eod. lib. cap. 64. *Quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse.* Ibidem: *Quum ad ultimum perseverasset.* Theocritus Eidyll. II. 14.

Χαῖρ' Ἑκάτα δασπλῆτι, καὶ ἐς τέλος ἄμμιν ὀπάδει.
Salve Hecate horrenda, atque in finem heic usque maneto.

Ad JOH. XIII. 4.

Et cum accepisset linteum praecinxit se] Gr. καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν. Vox λέντιον (ex Latino *Linteum*, non a λειαίνω, unde λειάντιον & per syncopen λέντιον, ut Etymologus somniat) non tantum ab Hellenistis pro σινδὼν, verum etiam a probis scriptoribus usurpatur. Arrianus certe in periplo maris Etythraei inter ea, quae illuc afferuntur, etiam λέντια nominat. Λέντιον Hesychius περίζωμα ἱερατικὸν interpretatur. At δυλευτικὸν aut διακονικὸν melius dixisset & γενικώτερον· nam quia servorum ministrantium is praecinctus erat, ideo & Sacerdotum, qui *servitores deorum* in quadam inscriptione dicuntur, aliter ἱερόδυλοι. Phaedrus:

Ex

Ex alticinctis unus atriensibus,
Cui tunica ab humero linteo Pelusio
Erat destricta, cirris dependentibus.

Suetonius Caligula: *Quosdam summis honoribus functos . . . cenanti* (sibi) *ad pedes stare succinctos linteo* passus est. Vide Luc. XVII. 8.

Id erat semicinctium, uti patet e verbo διαζώννυμι, quo significatur CHRISTUM non fuisse *alticinctum* (alte cinctis a summo pectore linteum procedebat) sed *succinctum*, quia in duodecima vertebra, cui nomen διαζωστήρ, cinctura perficiebatur. Vide haec latius deducta in Diss. de Sindone & Sudar. pag. 98. ubi de *Semicinctio*. Linteum autem, quo quis διαζώννυται (i. e.) *succingitur* aut *praecingitur*, id demum est semicinctium. Contra linteum quo quis *alte cingitur*, is erit *integer cinctus*. Vide ibi dicta.

AD JOH. XIII. 10.

Qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lavet: sed est mundus totus.] Quomodo hoc intelligat Ambrosius, vide ejus librum de Mysteriis n. 31. 32. Ubi vide subjectam editoris adnotationem, ubi hoc totum declaratur luculentissimo Ambrosii loco ex Expositione in Ps. 48. n. 8. sed praecipue n. 9. Videatur etiam auctor de Sacramentis III. cap. 1. a num. 4. ad finem.

AD JOH. XIII. 26.

Ille est, cui ego intinctum panem porrexero] Intimae id familiaritatis signum, etiam priscis Graecorum usitatum, de quibus Athenaeus lib. 1. Εδωροῦντο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν αὑτῶν μοίρας, οἷς ἐβούλοντο. Sic etiam Ulysses Od. VIII. 477. seq. Demodoco cantori dat de tergo bovis si.i apposito rescissam partem.

Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν Ἰούδα] Est hodie benevolentiae testimonium, alicui ex accumbentibus ψωμίον porrigere.

AD JOH. XIII. 30.

Cum ergo accepisset ille buccellam, exivit continuo] Cum accepisset, in os utique & in ventrem, non tantum in manus. Neque est credibile Judam, non dum mansa buccella, se surripuisse, quod inurbanum fuisset. Graece est Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον: quod non dubito, quin de manducandi actu sic dicatur, ut Latine *cibum sumere* usurpatur. In Barnabae epistola cap. VIII. legitur: Καὶ ὁ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν, πάλιν σιωπᾷ. Marci Evangelium de vino myrrhato, quod Christo oblatum fuit, ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε h. e. *non imbibit*, quod Matth. XXVII. 34. dicitur, γευσάμενος οὐκ ἤθελε πιεῖν *gustatum noluit bibere*. Sic & Joh. XIX. 30. ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος, *cum sorbuisset acetum*. Plutarchus Catonem Censorium in expeditionibus aquam bibisse ait, 'nisi si quando ἰσχύος ἐνδιδούσης ἐπιλάβοι μικρὸν οἰνάριον, *viribus defectus pauxillum villi sumsisset*.

AD JOH. XIII. 31. 32.

Nunc clarificatus est Filius hominis &c. . . . *Si Deus clarificatus* &c.] Non poterat clarius duarum naturarum unio hypostatica ab Evangelistarum Theologo designari. *Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo*. Ecce in una hypostasi naturas duas clarificatas. Pergit autem: *Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso*. Postremum hoc ἐν ἑαυτῷ clare docet, non tantum unam esse hypostasin, seu τὸ ὑποκείμενον, verum etiam hoc esse penes Divinitatem; neque enim Christus est *homo habens Verbum*, fed *Verbum*

Verbum hominem habens. Ergo & quod praecedit, *Deus clarificatus est in eo*, supplendum ἀπὸ κοινοῦ *in semetipso* h. e. Deus clarificatus est ab homine, quem in semet assumpsit. In eo quod initio dixit: *Nunc clarificatus est*, est aliquid ἀπροσδόκητον, & παραδοξολογούμενον. Quod, inquit, a Juda in mortem prodor, praeclare mecum agitur (quis hoc credidisset?) hinc enim claritas mea pendet. Postremo in hunc locum Apostolus commentator accedet ad Phipp. II. 8. *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem*. En Deum per obsequium hominis clarificatum. *Propter quod & Deus exaltavit illum* &c. Vicissim Homini claritas a Divinitate rependitur: nam ad Hominem refertur id quod sequitur: *Vt in nomine Jesu omne genuflectatur* (nam Jesus est hominis nomen, I. Joh. V. 1. *Jesus est Christus* & alibi) & rursus illud *In gloria est Dei Patris*. Quae maxima Humanitatis exaltatio fuit.

AD JOH. XIV. 7.

Et amodo cognoscetis eum] Gr. γινώσκετε. *Cognoscitis*; nec alio modo Noster interpres posuit, sed librariorum postea errore tertia vocalis in secundam transiit. Certe apud Victorem Vitensem in historia persec. Vandal. *Nostis eum* legitur.

AD JOH. XIV. 27.

Pacem relinquo vobis] Ad verbum *dimitto vobis*. Ac sic videtur vetus ante Hieronymum versio habuisse. Cyprianus epist. 6. quae est ad Rogatianum presb. & ceteros confessores: *Cum pacem suam nobis dimiserit Dominus*. Cessationem persecutionis intelligit. Lucianus epist. ad Celerinum (quae est inter Cyprianicas 21.) *Vniversis pacem dimisimus*: pacem nempe illam, quae lapsis dabatur a Martyribus. Sed rectius atque ἰδιαίτερον est, quod in nostra vulgata ponitur, *relinquo*: nam ἀφίημι loco τῦ עזב *azab*, quod *relinquere* significat, non raro Graeci interpretes posuerunt, ut Ex. IX. 22. II. Reg. XV. 16. II. Paral. XXVIII. 14. Job. XXXIX. 14. Isa. XXXII. 14. Nam ceteroqui τοῖς ἔξω hoc verbum *dimitto*, aut *omitto*, aut *permitto* significat, nunquam autem *relinquo*. Salutandi hanc esse formulam jam alii viderunt. Et שלום *scialom*, *pax*, quod in salutationibus adhibebant, frequentius εἰρήνη, interdum & verbo ὑγιαίνειν Graecis usitatissimo, Graeci interpretes reddiderunt.

Non quomodo mundus dat, ego do vobis] Fort. alluditur ad Jer. VIII. 11. *Dicentes pax, pax, & non erat pax*. Quod & Ez. XIII. 10. legitur. Mundus salutationes alias aliis cumulat ore tenus. Christus praestat pacem, quam nuntiat.

Pacem relinquo vobis] Verbum *relinquo* Latini patres videntur heic notione testamentaria accepisse. Sic certe Vranius presb. usurpavit in Epist. de Paulini obitu, ubi sic de Paulino Nolano moriente narrat: *Presbyteris & diaconib. atque omnibus clericis exemplo Dominico* (huc scil. alludens) *pacem HEREDITARIAM praedicavit*. At erit, cui videbitur, Graecum ἀφίημι eam significationem non admittere. Verum Hellenistis tantumdem erat ἀφίημι, quod *relinquere*, uti & hinc liquet, & quod in Graeca interpretatione V. T. saepe ἀφίημι respondet verbo עזב *azab*, quod est *relinquere*.

AD JOH. XIV. 28.

Pater major me est] Qui alibi saepe divinitatem suam testatam fecit, & humanae formae veritatem his verbis firmare voluit. Neque enim veterum quorundam (saltem S. Alexandri) interpretationem probo, de Divina Christi na-

tura hunc locum accipientium, hoc tantum, uti loquebantur, minoris Patre; quod hic *ingenitus*, Filius non item. Certe Alexander Alexandrinus ea ipsa epistola ad Alexandrum CPolitanum, qua dogma Arianum egregie refellit (quam Theodoritus I. hist. 4. inseruit) Filium Patri per omnia similem dixit, ac *μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ λειπόμενον ἐκείνου*, *hoc solo inferiorem Patre, quod ingenitus non est*. Ac post non pauca rursus ait: τὸ δὲ ἀγέννητον τῷ Πατρὶ μόνον ἰδίωμα παρεῖναι δοξάζοντες, ἅτε δὴ καὶ αὐτοῦ φάσκοντος τοῦ Σωτῆρος, ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί. *Solum vero ingenitum Patris proprium esse dicamus, cum & ipse Servator dixerit, Pater major me est.*

AD JOH. XV. 13.

Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis] Ut falsum est aurum, quod obrizi speciem ac fulgorem mentitur, sed neque soliditatem nec ceteram auri naturam assequitur; sic hujus quoque principis Christianarum virtutum falsa quaedam exempla ethnicismus praefetulit. Id vero dupliciter: sive cum quis vice alterius mortem oppeteret, sive una cum altero pariter occumberet. Quod ad prius attinet; persuasum veteribus fuit posse alicujus fata produci, si ejus vicem alter, tanquam hostia succidanea, subiret. De quo more videsis Casaubonum ad quartum Suetónii librum, & ad Spartiani Hadrianum cap. 14. Tale apud Spartianum ibidem & Dionem, necnon Aurelium Victorem est Antinoi factum sese pro Hadriano devoventis. Aristides sacrarum quinta, se periculose aegrotantem narrat oraculo monitum, ὅτι ἡ Φιλυμένη· ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, καὶ σῶμα ἀντὶ σώματος ἀντέδωκε, τὰ αὐτῆς ἀντὶ τῶν ἐμῶν. Notari velim hanc Aristidis locutionem ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς ἀντιδοῦναι, non absimilem illi, quam heic Evangelista usurpavit ψυχὴν τιθέναι. Id quod accidit; nam moriente Philumena, convaluit Aristides. Sicut & jam antea Hermeas pro eodem Aristide mortem oppetiisse visus. Dictys Cretensis: *Adfuit & Eumelus Pheraeus, cujus pater Admetus quondam vicaria morte conjugis propria fata protulerat*. Hujusmodi & ἀντίψυχοι, & ἄντανδροι vocabantur. Lucianus Tyranno: καὶ ἄντανδρον ὑμῖν ἀντ' ἐμαυτοῦ παραδώσω. Quod autem heic Evangelista ψυχὴν τιθέναι pro aliquo dixit, id Hispani apud Strabonem & Plutarchum eleganter κατασπένδειν ἑαυτὸν (pro quo Paulus αὐτοπαθῶς usurpavit σπένδομαι 2. Tim. IV. 6.) dicebant. Quanquam Hispanorum, ut & Solduriorum, de quibus mox, exempla de eorum genere sunt, qui cum alio ἐναποθανεῖν animum inducebant. Strabo lib. III. p. 165. Hispanorum morem fuisse ait τὸ κατασπένδειν αὐτοὺς, οἷς ἂν προσθῶνται· ὥστε ἀποθνήσκειν αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν· *devovere se pro iis, quorum amicitiam amplectuntur, ita ut mortem pro iis oppetant*. Plutarchus Sertorio de iisdem Hispanis ait: Ἔθους δ' ὄντος Ἰβηρικοῦ, τοὺς περὶ τὸν ἄρχοντα τεταγμένους συναποθνήσκειν αὐτῷ πεσόντι, καὶ τοῦτο τῶν ἐκεῖ βαρβάρων κατάσπεισιν ὀνομαζόντων, τοῖς μὲν ἄλλοις ἡγεμόσιν ὀλίγοι τῶν ὑπασπιστῶν καὶ τῶν ἑταίρων, Σερτωρίῳ δὲ πολλαὶ μυριάδες ἀνθρώπων κατεσπεικότων ἑαυτοὺς κατηκολούθουν. Eundem morem Celtiberis tribuit Val. Max. lib. II. 1. 6. Gallis Hispanorum vicinis idem in usu fuit, ut quod de Gallor. Solduriis Caesar narrat *de bell. Gall.* III. 22. *Adcantuanus*, inquit, *qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi Soldurios appellant: quorum haec est conditio, ut omnibus in vita commodis una*

cum

cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. Neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret. De iisdem Damascenus apud Athen. Haec autem Christi sententia generalis est, ut tam de Christo intelligatur, cujus divina caritas eo usque processit, ut pro sontibus ipse innocens mortem subiret; tum martyribus Christo & pro Christo commorientibus h. e. κατεσπεικόσι ἑαυτὸς: id quod Dio lib. 53. καθοσιῶν & καθοσιῶσθαι appellavit. Atque huic loco nititur *baptismus sanguinis*, quem vocant. Nam quia nulla major, quam in martyrio, caritas sese prodit: eadem caritas efficit, ut ex baptismi inopia, tanquam sanguine loti salvi fiant: Vide quae de baptismo sanguinis diximus ad Matt. XX. 22. Vide praeterea, quae de voce ἀντίψυχον Valesius affert ad Eusebii or. de laud. Const. c. 15. Et Svicerus Thesauro.

AD JOH. XV. 14. 15.

Vos amici mei estis, si feceritis quae ego praecipio vobis. Jam non dicam vos servos: quia &c.] Cyprianus (ep. 63.) ad Caecilium, & initio lib. de unitate Ecclesiae, finem commatis 14. cum initio 15. nectit in hunc modum: *Si feceritis quae* (at ep. ad Caecil. *quod*) *mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos*. Postremum hoc *amicos* deest in Gr. & Vulg.

AD JOH. XV. 15.

Vos autem dixi amicos, quia omnia quaecunque audivi a Patre meo, nota feci vobis.] Cum *amicos* dicit, adsessores sibi eos adsciscit; ita ut negotiorum & consiliorum omnium, participes fierent. Notum quid sint *amici Augustorum* in historia Augusta. Adeatur Salmasius ad Spartiani Hadrianum cap. 18. erudite de his disserentem, ubi & de variis istiusmodi *amicorum* primae, secundae, tertiae admissionis classibus agit, quos postea Constantinus *Comites* appellavit, & primi, secundi, ac tertii ordinis esse jussit. Quod ergo apud Caesares *amici* sive *comites* fuere, hoc in Christi regno fuere Apostoli, primae admissionis amici; tum LXXII, qui secundae admissionis; postremo complures alii discipuli (saltem ex illis *plusquam quingentis fratribus* 1. Cor. XV. 6.) qui tertiae admissionis, dici poterant.

AD JOH. XV. 18.

Si mundus vos odit, scitote &c.] Graece: εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ. Cyprianus epist. 56. sic Johannis textum hunc profert, ut quoties Graece κόσμος, toties *saeculum* latine redderet: *Si saeculum vos odit, mementote, quia me priorem vobis odit. Si de saeculo essetis, saeculum quod suum esset, amaret. Sed quia de saeculo non estis, & ego elegi vos de saeculo, propterea odit vos saeculum.* Sic etiam illud *Ego sum lux mundi*, idem vetus interpres apud Cypr. extrema ad Caecilium epistola exhibet sic: *Ego sum lumen saeculi*. Ex quorum locor. indicio suspicor hujus interpretationis, quam heic usurpat Cyprianus, auctorem fuisse Judaeum ῥωμαΐζοντα· qui cum sciret hoc Graecis esse κόσμον, quod Syro-Chaldaeis עולם *olam*, istud autem primario *saeculum* significare (certe enim τὸ *olam* LXX nunquam aliter quam αἰῶνα verterunt) secundaria vero significatione *mundum*; imo cum animadverteret *saeculi* notionem heic, quam *mundi*, longe esse convenientiorem; erudite in hunc modum est interpretatus. Equidem praestare non ausim, primaevam omnem interpretationem latinam ab Judaeis latine doctis profectam. Ta-

men ſiquis ad ejus verſionis, quatenus nobis per priſcos patres innotuit, linguae impuritatem animum adverterit, nae is facile ſibi perſuaderi ſinet, non potuiſſe altero aut tertio Chriſti ſaeculo, in tanta Latini ſermonis luce, quemquam iſto modo ſcribere, niſi alio ſub caelo ortum, ac Latine balbutientem; qui coactus *verba noſtra conari*, peregrinitatem interim bibliis Latinis infudit.

Scitote, quia me priorem vobis odio habuit] Gr. Πρῶτον ὑμῶν. At noſter maluit *priorem*; quia ſic poſterior Latinitas dicere conſuevit. Celebre eſt Favorini dictum apud Spartianum Hadriano cap. 15. *Non recte ſuadetis, familiares, qui non patimini, me illum* (Hadrianum) *DOCTIOREM omnibus credere, qui habet triginta legiones*.

AD JOH. XVI. 2.

Sed venit hora, ut omnis qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe praeſtare Deo] Pro ἔρχεται vetus verſio apud Cyprianum habet *veniet*, nimirum enim ſaepe in hoc ipſo Johannis Evangelio praeſens pro inſtanti tempore ponitur; ut *ſcio quia Meſſias* ἔρχεται (*jam jam venturus eſt*). Quod ſequitur: λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ: Pro λατρείαν in eadem vetere verſione non *obſequium* ſed *officium* legebatur. Sic citat Auguſtinus epiſt. ad Bonifacium comitem, & Cyprianus tum initio epiſt. 56. tum etiam epiſt. ad Fortunatum de exhort. Mart. cap. XI. (nam in III. Teſtim. 16. variant codices) ſed in utraque illa epiſtola ſic exhibetur hic locus: *Veniet hora, ut omnis qui vos occiderit, putet ſe officium Deo facere*. Nec aliter Tertullianus hunc locum Latine effert De jejun. cap. 13. (*); ut ex tot teſtium conſenſu non ſit dubitandum quin vetus Latina verſio non alio modo habuerit (**). Quantivis autem pretii haec verſio; hinc enim officii Eccleſiaſtici vera origo appellationis deprehenditur; atque errare eos, qui ſic dictum putant, quod id proprium Clericorum ſit munus. Atqui Cyprianico aevo officium tantumdem Latine valebat, quod ex uſu Graecae Eccleſiae λατρεία (quod heic in fonte uſurpatur) aut hujus ſynonymon λειτουργία aut poſtremo ὑπηρεσία, nam in veteribus Gloſſis *officium* tantundem eſt quod ὑπηρεσία. Accedit quod ſicuti verbum προσφέρω tum heic, tum Mat. V. 23. 24. VIII. 4. Act. VII. 42. Heb. V. 1. 3. 7. VIII. 3. 4. 7. IX. 9. & paſſim ead. epiſt. & ſaepe apud LXX verbum λειτουργικὸν ac λατρευτικὸν eſt, ac de ſacrificiis atque hujuſcemodi rebus uſurpatur; ſic Latinis *Facio* abſolute poſitum (ut

(*) Dicto loco Tertullianus indicendi jejunia morem laudans ait: *Sic meum eſt alitro OFFICIVM FACERE DOMINO* (ideſt quod heic apud Joh. Graece legitur λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ) *ſic ut indicere illius* (Paracleti, quem jactabant Montaniſtae) *eſt*. *Non tantum obſequi* (id quoque ad λατρείαν hujus loci refertur) *ei debeo, ſed & adulari: illud enim imperio ejus, hoc arbitrio meo praeſto*. Et infra: *Paracletus . . . hujuſmodi officiorum* (jejunia Montaniſtica intelligit) *remedia mandabat*.

(**) Non aliter, inquam, quam officium vetus verſio habuit; idque non mutavit, opinor Hieronymus, ſed librarii, qui ex *officium* aut *obficium* unius mutatione literae fecere *Obſicium*. *Obſicium* autem pro *Obſequium* (Graecorum imitatione, quibus eſt ὀψίκιον) ſequiore aetate dicebatur, ut *comes obſicii*, *primus ſtratorum obſicii* &c. teſte Caſaubono ad Capitolini Pertinacem cap. XI. Hinc manavit opinor quod hodie legitur *obſequium*, quod ceteroqui ſynonymon eſt *officii*; nam *obſequium* non minus quam officium & Auguſtorum & magiſtratuum apparitionem ſive comitatum ſignificat; & *obſequium* pro *officio* Eccleſiaſtico etiam uſurpabatur. Vtriuſque notionis plurima exempla ſuppeditabit Cangius.

(ut saepe apud profanos) ac *facere officium* apud Ecclesiae scriptores saepissime, quoties de *cursu Ecclesiastico* sive rebus liturgicis sermo est. Itaque cum quodcumque ecclesiasticum ministerium λιτουργία aut λατρεία Graece diceretur, id, uti dixi, Latina Ecclesia per vocem *officium* jam inde a principio est interpretata. Neque enim psalmodiam solum, sed & Dominicum hujus vocabuli *officium* ambitus complectebatur.

Hinc etiam altera celebris ejusdem vocis significatio detegitur, qua apud ejusdem aevi scriptores *officium* magistratuum apparitores, sive apparitionem designat; nam quia *officium* λατρείαν significabat, hinc ipsos λατρεύοντας (uti saepe abstracta pro concretis usurpantur) h. e. apparitores notare coepit; uti vulgo Itali servorum comitatum *servitutem* appellant. Id adeo vocabulum eadem plane notione a saecularibus magistratibus ad Ecclesiam transiit. Victor Vitensis II. 17. *Pergit cum eo comitante officio clericorum, ad fontem:* ubi nempe baptismus erat administrandus. Bundemundus in vita S. Amandi n. 5. *Rursum cum officio clericorum Romam perrexit.*

Officium se facere &c.] Officium est ὄνομα λειτουργικὸν apud Vopiscum Aureliano cap. 25. *Ac statim ad templum Heliogabali tetendit, quasi communi officio vota soluturus.*

AD JOH XVI. 8.

Arguet mundum de peccato] Quia Dominus fore dixit, ut Spiritus Dei mundum argueret de peccato; iccirco Daemon is qui per Cataphrygarum prophetidas loquebatur, alios quidem beatos praedicabat & promissorum magnitudine deliniebat; ἐσθ᾽ ὅπη δὲ καὶ κατακρίνοντος τοῦ πνεύματος ἐκείνου στοχαστικῶς καὶ ἀξιοπίστως αὐτοὺς ἄντικρυς, ἵνα καὶ ἐλεγκτικὸν εἶναι δοκῇ (uti vetus innominatus auctor apud Eusebium V. hist. Eccl. 16. scribit) h. e. *interdum tamen conjecturis & fide dignis argumentis utens, palam eos condemnabat; ut etiam objurgator spiritus videretur.*

AD JOH. XVII. 3.

Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum] Solus verus Deus est Pater, quia enim est fons & origo Deitatis, eidem Dei nomen ita proprie attribuitur, ut quoties Deus simpliciter & absolute in Scripturis dicitur, Pater intelligi soleat. Ex eo autem non magis sequitur, Filium non esse verum Deum, quam ex eo quod Sapientia Filio, aut Spiritui Sancto bonitas tribuatur, ea attributa non esse tribus communia. Ac mihi persuadeo abusos hoc loco Arianos; nam Eusebius, qui Or. de laudibus Constant. cap. XII. de Patre dixit τοῦτον μόνον ἀληθῆ Θεὸν τὰ θεῖα λόγια εἰδέναι παιδεύει. *Hunc solum verum Deum agnosci debere sacra docent oracula:* idem epistola ad Euphrationem, Filium non esse verum Deum affirmavit; quod ei Athanasius objecit, ac Patres VII. Synodi. Vide Valesium ad Or. de laud. Const.

AD JOH. XVIII. 1.

Trans torrentem Cedron] Confer Synopsim heic & Buxtorfium in Lex. Chald. in קדר, & me in Etymologico in CEDRUS.

AD

AD JOH. XVIII. 2.

Sciebat autem & Judas . . . locum: quia frequenter Jesus convenerat illuc cum discipulis suis] Ex frequenti in hortum Gethsemani accessu orationis caussa, potes discere hortos Judaeis pro proseuchis habitos. Juvenalis Sat. 3.

Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur
Judaeis, quorum cophinus foenumque supellex.
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, & ejectis mendicat silva Camoenis.

Quo postremo versu morem Judaeorum stipem in proseuchis rogantium tangit. Vide quae in eum Juvenalis locum diximus ad Matt. XXIII. 14.

AD JOH. XVIII. 6.

Abierunt retrorsum & ceciderunt] Ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἔπεσον χαμαί. Posterius est, ni fallor, prioris ἐπεξήγησις· nam & Hectoris uxor ex animi deliquio retrorsum cecidit, apud Hom. Il. XXII. 467.

Ἤριπε δ' ἐξοπίσω, ἀπὸ δὲ ψυχὴν ἐκάπυσσε.
Illa quidem externata malo prolapsa retrorsum est.

Abierunt retrorsum & ceciderunt in terram] Duo dicit & abiisse retrorsum, & corruisse. Neque enim illud ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω idem est cum subsequenti membro; quasi vero supini conciderint; sed significat se subduxisse; eosdem vero mox inter recedendum ruisse notat. Similis est locutio Matt. XVI. 23. ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ.

AD JOH. XVIII. 9.

Ut impleretur sermo, quem dixit] Supra Johannes: *Quia quos dedisti mihi* (electos scil.) *non perdidi ex eis quemquam*. Ostendit Evangelista, verba illa Christi modo indicata, duplex complementum habere, unum de incolumitate corporis (in quam partem heic is locus accommodatur) alterum μυστικώτερον & praestantius de aeterna salute. Sic & alterum illud Servatoris dictum *Centuplum accipietis*, &c. dupliciter verum esse solet ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Nam quod rarius accidit, id non laedit ἀποφάσεως τὸ γενικόν.

AD JOH. XVIII. 10.

Erat autem nomen servo Malchus] Frequens apud Palaestinos ceteramque Syriam nomen. Quoscunque potuit Malchos, Holstenii diligentia collegit in vita Malchi, qui Graece βασιλεὺς & Πορφύριος est appellatus. Nam & Cleodemum, cui & Malcho nomen fuit, historiae Judaicae scriptorem ex Alex. Polyhistore memorat Josephus I. ἀρχαιολ. 16. & Malchum ducem I. bell. Jud. 6. 9. & Malchum Martyrem Caesareensem Eusebius VII. 2. & Malchum Philadelphensem sophistam Rer. Byzantinar. scriptorem Photius cod. 70. & Malchi Eremitae Syri *natione & lingua* vitam Hieronymus scripsit. Apud Gruterum 93. 5. M. VLPI · MALCHI · 317. 7. T. AEL · MALCO · 1108. 8. C · IVLI · MALCHI · legitur; & apud eundem totidem Malchiones occurrunt.

AD JOH. XVIII. 13.

Ad Annam primum. Erat enim socer Caiphae] Duxerunt ad Annam primum, utpote Synedrii praesidem & ethnarcham. Cur ergo subjungitur αἰτιατικῶς *Erat enim socer Caiphae*? Non dubito quin γὰρ hoc loco aut redundet, (ut aliis locis, quos refert Schmidius ad Matt. 1. 18.) aut ἐξηγητικὸν, nihilque aliud valeat, quod *nempe*, *certe*, aut quod particula δὲ, aut quod Hebraicum

cum כי *chi*, quod etiam saepe est expletivum, aut ἐξηγητικόν. Vide dicta ad Luc. III. 2.

Caiphae qui erat pontifex anni illius] Postquam Romanorum nutu res Judaica temperari coepit: pontificatum antea perpetuum in annuum transmutarunt, cujusmodi apud gentiles erant plerunque sacerdotia. Hinc in veteribus titulis flaminibus ceterisque hujusmodi appellationibus nonnunquam numerus adscribitur, quo bis terve gestum sacerdotium significetur. Idque ad discrimen pontificum aut flaminum *perpetuorum* aut διὰ βίου, quos etiam passim in veteribus monumentis reperias. Idem heic fortasse discrimen fuerit; ut non alia de caussa Caiphas pontifex anni illius diceretur, quam ut distingueretur a socero suo Anna, qui erat, opinor ἀρχιερεὺς διὰ βίου, utpote Judaici concilii praeses. Et Annas quidem erat appellatione tenus pontifex; Caiphas autem, quippe ἐνιαύσιος, etiam ministerio. Honores maximos Annae habitos tradit Josephus, ni fallor ob eam caussam, quod eorum, qui pontificatum gessissent, esset omnium natu maximus: id quod etiam cum ethnicorum disciplina consentit. Apud Grut pag. 314. 1. legitur: Ο ΠΡΕΣΒΥΤΑΤΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ.

AD JOH. XVIII. 18.

Stabant autem servi & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se.] Graece εἱστήκεισαν δὲ . . . ἀνθρακιὰν πεποιηκότες. Quid sibi vult *stabant* . . ., *quum prunas fecissent?* Ἀνθρακιὰ in veteribus Glossis vertitur *Ramalis prunarum*. Sed ex Manuscriptis legendum est *Ramalis pruna*. Nimirum enim quod ex succensis ramalibus superest, id ἀνθρακία appellatur. Et quidem quum Marcus XIV. 54. & Lucas XXII. 56. eos πρὸς τὸ φῶς sedisse ajunt, satis innuunt eos ad lucentem sive flammantem ignem stetisse: Johannes vero stetisse ait ἀνθρακίαν πεποιηκότας i. e. desita flamma adhuc ad superstites prunas substitisse. Ex hac tantula temporis distinctione perspicitur, cur Marcus & Lucas sedentem Petrum induxerint, Johannes stantem.

AD JOH. XVIII. 23.

Si male locutus sum testimonium perhibe de malo &c.] Gr. μαρτύρησον. At Cyprianus ep. 65. & 69. habet: *exprobra de malo*. Hieronymus lib. 2. adv. Pelagianos *argue de* &c. Nimirum etiam μαρτυρῆσαι apud Hellenistas non tam testium, quam accusatorum verbum est.

AD JOH. XVIII. 35.

Quid fecisti?] Supple *mali*. Sic & Ps. X. 4. *Justus autem quid fecit?* Cujusmodi est illa senatorum acclamatio de Tetrico in Trebellii Claudio cap. 4. *Claudi Auguste, Tetricus nihil fecit*; sic enim ex Palatino cod. legendum pro vulgato *nihil fuit*. Sic sermone idiotico consuevimus pro *nihil mali fecit*.

AD JOH. XVIII. 37.

Ego in hoc natus sum &c.] Graece εἰς τοῦτο. Idem loquendi genus ad Rom. XIV. 9. 1. Pet. II. 21. III. 9. & 1. Joh. III. 8. Sed & quod interpres posuit *In hoc*, probe Latinum est. Phaedrus prologo lib. V.

In hoc, ut aliis esset materiae satis.

AD JOH. XIX. 10.

Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?] Optime interpres ἐξουσίαν *potestatem* vertit heic, & Matt. XX. 25. & Luc. XXII.

XXII. 25. & ad Rom. XIII. 1. 2. 3. *Potestatis* vocabulum in jure Romano merum imperium notat, (vide l. *nec magistratibus*. D. *de injuriis*, ubi cum *sine imperio, aut sine potestate* dicitur, priore vocabulo mistum imperium, posteriore merum intelligitur) quod definit Vlpianus l. *imperium, D. de jurisd. Est potestas gladii ad animadvertendum in facinorosos*. In provincias praesides cum potestate h. e. mero imperio mittebantur, ut ex multis legibus patet. Et quidem satis fuisset Romano praesidi dicere: *Nescis me ea exercere omnia, quae potestatis sunt?* Nunc autem ut peregrinis auribus sermonem attemperet, περιφράζει in eum modum, quo Johannes recitat.

Potestatem habeo crucifigere te] Hinc patet vana juris interpretum πάρεργα, qui legem *illicitas*, §. *qui universas, D. de offic. Praesidis* (qua lege jus gladii & in metallum datio praesidi permittitur) stricte interpretantur, ut gladio punire possint, laqueo aliisve modis non possint.

Potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te] Vox ista Romani praesidis videtur favere Alciato ad l. *potestatis, D. de verb. sign.* caussas criminales merae judicantis voluntati relinqui existimanti. Falso. Nam ex l. 1. §. 4. *D. ad Turpil.* & l. 15. *D. ad municip.* & ex Harmenopulo VI. Prochiri 3. poenae persecutio non a judicantis voluntate, sed a legis auctoritate dependet. Quare ex eo *potestati* sive *mero imperio* nomen datum, quia non cohaeret jurisdictioni, nec ei deservit (ut est de misto imperio) sed ab ea est omnino disjunctum, & per se stat; uti disputat Eguinarius *de Jurisd.* pag. 26.

AD JOH. XIX. 11.

Non haberes potestatem adversum me ullam, nisi tibi datum esset desuper.] Anceps responsio; nam illud ἄνωθεν potest & *caelitus* significare, (qua notione Christus accepit) & ita ut a Caesare transmissa in eum potestas fuerit, quo fort. sensu praeses dictum putavit. Nam a principe praeses gladium accipiebat, & non nisi ejusdem permissu de criminibus cognoscebat, ex l. *lege Julia, D. ad legem Jul pecul.* Adde, si lubet, ex clarorum juris interpretum sententia, magistratum qui merum habet imperium, non nisi ejusdem exercitium, uti loquuntur, habere, jure penes principem residente. Verum Christus, uti dixi, priore significatu hoc usurpavit: eoque spectat illud Apostoli ad Rom. XIII. 1. *Non enim est potestas nisi a Deo*. Quae Pauli sententia multo magis in Christum convenit (& est illud *Adversum me* ἐμφατικὸν) quem *definito consilio & praescientia Dei* (Act. II. 23.) traditum Pilato constat. Vide etiam Act. IV. 28.

AD JOH. XIX. 15.

Tolle, Tolle, crucifige eum] Praeter Syriacam significationem, significat occidere. Lactantius de mort. persec. c. XI. *Proprio adversus Christianos odio inimicos deorum, & hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt*.

AD JOH. XIX. 12.

Si dimittis hunc, non es amicus Caesaris] De amicis Caesaris vide quae dixi ad Joh. XV. 15. ac multo plura apud Salmasium ad Spartiani Hadrianum. Sicut libera rep. magni fiebat in populi R. amicitiam admitti, idque qui consequerentur reges, φιλορωμαῖοι dicebantur (quod praeter historicos, nummi hodieque de Ariobarzane & Ariarathe testantur) : ita sub Caesaribus maximi id erat honoris genus, a regibus etiam expetitum; unde Agrippa rex ΦΙΛΟΚΛΑΥΔΙΟΣ in nummis legitur. Quanti sit faciendum Καίσαρος φίλον εἶναι,

εἶναι, ex Arriani dissertationibus in Epictetum lib. 3. c. 26. disci potest. Non enim sterile ac nudum hoc *amicorum Caesaris* nomen fuit, sed *amici* iidem erant qui consiliarii & assessores, & in varias classes tribuebantur (quos postea Constantinus *comites* appellavit, qui inter imperii dignitates recensebantur) per eos & ex eorum consilio bellica juxta & civilia negotia Caesar expediebat; id quod de Alexandro Severo diserte tradit Lampridius.

Omnis enim, qui se regem facit, contradicit Caesari] De Jesu prorsus haec intelligenda, non de Pilato, ut vulgo solent. Neque enim Pilatus absolvendo Jesum, se regem gerebat. Sed falli solent particula caussali *Enim*, quae tamen a Graeco fonte abest, nisi quod in solo Cantabrigiensi codice, qui olim Bezae fuit, quique non optimas lectiones offerre solet, legitur particula γάρ. Sed etsi maxime retineatur αἰτιολογία illa, non continuo ad Pilatum haec sunt referenda. Scitum est enim Hebraeo atque Hellenistico sermone saepe caussas reddi ejus quod reticetur, quod tamen ex orationis contextu satis intelligitur. Ita si mavis hic retinere caussalem; esset αἰτιολογία τῦ σιωπωμένυ. Vociferabantur Judaei, videret Pilatus, ne Jesum absolvens, a Caesaris excideret amicitia. Cur hoc? Quia nimirum non se gerit amicum Caesaris is, qui Caesaris hostes non insequitur. Hoc est τὸ σιωπώμενον, quocum illud connectitur, quod statim sequitur: *Omnis enim qui se regem facit, contradicit Caesari* h. e. hostis est Caesaris. Ergo cum Jesus regium sibi nomen arrogarit, omnino plectendus est. Vide infra v. 19. 20. 21. prorsus intelliges, Judaeos non ob aliud crimen voluisse Christum in crucem actum videri, quam propter arrogatum sibi regnum.

AD JOH. XIX. 19.

Titulum] Elogium intelligit. Erat enim *elogium* brevis annotatio criminis, seu titulus criminis, ut dicitur l. 3. D. Stellionatus. Graece appellatur & ἔλεγχος & ἀναγραφή, ut est in veteribus Glossis. Eadem notione sumitur *elogium* apud Suetonium Caligula, & l. ult. C. Th. *De navicularíis*.

AD JOH. XIX. 20.

Hunc ergo titulum multi Judaeorum legerunt: quia prope civitatem erat locus, ubi crucifixus est Jesus. Et erat scriptum Hebraice Graece & Latine] Tolle τελείαν στιγμὴν post *Jesus*. Duplicem enim affert caussam, cur multi Judaeorum legerint, tum loci propinquitatem, tum tituli πολυγλωττίαν, ut etiam Hellenistae, qui ad festivitatem venissent, quamvis Hebraice nescirent, legere potuerint. Capitolinus Gordiano tertio, ultimo capite: *Gordiano sepulcrum milites . . . fecerunt in finibus Persidis, titulum hujusmodi addentes & Graecis & Latinis & Persicis & Judaicis & Aegyptiacis litteris, ut ab omnibus legeretur: DIVO GORDIANO* &c. Bilingues quidem titulos in lapidibus aut nummis scalptos non raro invenire licet.

AD JOH. XIX. 23.

Acceperunt vestimenta ejus . . . & tunicam.] Hinc patet impleta fuisse Davidica vaticinia, non ea tantum, quae ad sortitionem vestium, sed & ea quae ad nuditatem pertinent: nam Ps. XXI. ante ea verba *Diviserunt sibi* &c. illud de nuditate praecedit, *Dinumeraverunt omnia ossa mea*; itemque *Consideraverunt & inspexerunt me*. Vtrumque, inquam, heic impletum Johannes docet; de vestium quidem divisione disertim, de nuditate vero saltem oblique. Nam dum praeter vestimenta cetera etiam tunicam illos sortitos narrat, ex eo palam arguitur, Je-

 sum

sum tunica detracta nudum fuisse relictum. Illud non item concesserim, quod quidem pertendunt, eam nuditatem fuisse omnimodam, ita ut ea quoque invelata remanserint, quae pudor velari jubet. Non ea enim consuetudo Romanorum fuit; qui quoties noxios in equuleo suspendi juberent, simul eos succingi imperabant, nequid pudorem obviolaret. De eo more vide quae infra ad cap. XXI. 18. ex Actis S. Tarachi Mart. adnotabimus.

Milites ergo . . . acceperunt vestimenta ejus, & fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem.] Hinc vides tunc licuisse carnificibus *pannicularia* sibi vindicare, sive id jure suo, sive conniventibus praesidibus. At postea coërcita est ea licentia, ac damnati spolia sive in *Chartiaticum*, sive alios ejuscemodi usus arbitratu praesidis erogata fuere. Patet id ex Hadriani rescripto ad Aquil. Braduam apud Vlpianum l. 6. D. *de bonis damnatorum* & ex iis, quae ibi Vlpianus addit. Proderit totam eam legem, etsi paullo est longior, producere „ Divus Hadrianus „ Aquilio Braduae ita rescripsit. *Pannicularia causa quemadmodum intelligi debeat ex ipso nomine apparet: non enim bona damnatorum pannicularia significari quis probe dixerit: (Nec) si zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vindicare debebit: sed vestem, qua is fuerit indutus, aut nummulos in ventralem, quos victus sui causa in promtu habuerit, aut leves anulos, id est, quae rem non excedunt aureorum quinque. Alioquin si quis damnatus digito habuerit aut Sardonycha, aut aliam gemmam magni pretii, vel si quod chirographum magnae pecuniae in sinu habuerit: nullo jure illud in pannicularia ratione tenebitur* „ *Pannicularia* sunt ea, „ quae in custodiam receptus secum attulit spolia: quibus indutus est, cum „ quis ad supplicium ducitur, ut & ipsa appellatio ostendit: ita neque speculatores ultro sibi vindicent, neque optiones ea desiderent, quibus spoliatur, quo „ momento quis punitus est. Hanc rationem non compendio suo debent praesi„ des vertere: sed nec pati optiones, sive Commentarienses ea pecunia abuti: „ sed debent ad ea servari, quae jure praesidum solent erogari: ut puta Char„ tiaticum quibusdam officialibus inde subscribere: vel si qui fortiter fecerint „ milites, inde eis donare, Barbaros etiam inde munerari venientes ad se vel „ legationis, vel alterius rei causa. Plerumque etiam inde conrasas pecunias „ Praesides ad fiscum transmiserunt: Quod perquam nimiae diligentiae est: quum „ sufficiat, si quis non in usus proprios verterit: sed ad utilitatem officii patia„ tur deservire „

Erat autem tunica inconsutilis] De ἀῤῥάφῳ Christi Domini copiose agit Salmas. ad Vopisci Aurelianum pag. 566. totusq. in eo est, ut ἀῤῥάφοι idem putet quod sine fibulis, in quo suffragatorem habet Grotium &c.

AD JOH. XIX. 24.

Et in vestem meam miserunt sortem] Pro Heb. לבושי *lebusi*, *vestem meam*, Chaldaice est פרגוי phethagai *vestem lineam meam*. Nam & Josephi *tunica phassim* (quae hanc CHRISTI adumbrabat) linea erat, uti diximus diss. *de tunica phassim* ad Gen. XXXVII. 3.

AD JOH. XIX. 25.

Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, & soror matris ejus &c.] Εἱστήκεισαν. Positu corporis, animi constantiam notari volunt. Quanquam ne id necesse quidem. Nam & Livius cum, verbi caussa II. 40. Veturiam Coriolani matrem *insignem maestitia . . . inter nurum nepotesque stantem* narret, nihil de ejus-

ejusdem constantia inferri voluit, sed quod hunc habitum corporis illa temporis circumstantia posceret.

AD JOH. XIX. 27.

Accepit eam discipulus in sua.] Caesar in III. de bel. civ. 30. *Partem* (legionum) *IN SVA remisit.*

AD JOH. XIX. 28.

Sitio] Heb. צמא *tsame* Ps. XLII. 3. & LXIII. 2. de animae siti capitur. Graeci quoque διψῶ eadem notione usurparunt. Xenoph. X. Paed. 4. διψῶ χαρίζεσθαι ὑμῖν. Plato VIII. de rep. πόλις ἐλευθερίας διψήσασα. Πολυδίψιον Ἄργος apud Homerum veteres grammatici apud Strabonem lib. VIII. pag. 370. non *siticulosum* sed πολυπόθητον exponebant. Postremo διψᾷν nihil aliud esse quam ἐπιθυμεῖν Artemidorus scripsit. Haec eo dixi, quod utraque siti laborasse Christum putem, tum corporea, tum ea etiam, de qua Psalmographus *Sitivit anima mea ad Deum.*

AD JOH. XIX. 29.

Vas ergo erat positum aceto plenum] Vasorum acetariorum multa exstant nomina apud Pollucem, ceterosque grammaticos; de quibus vide H. S. in thes. in voce ὄξος. Cur acetum Christo sitienti propinatum fuerit, aperta est caussa, eaque ex recepto more repetenda. Nam quia sitis in cruciatibus maxima esse solebat, hinc acetum ad restinguendam sitim praesto habere solebant. Aceti adversus sitim vires testatur Plutarchus de Catone Censorio: Ὕδωρ δὲ ἔπινεν ἐπὶ τῆς στρατείας, πλὴν εἴποτε διψήσας περιφλεγῶς ὄξος ᾔτησεν, ἢ ἰσχύος ἐνδιδούσης ἐπιλάβοι μικρὸν οἰνάριον. *Aquam in expeditione bibebat, nisi si quando siti flagrans acetum poposcit, aut viribus defectus exiguum villi sumsit.* Ob eandem caussam militibus posca dabatur, hodieque messoribus in Apulia, si vera narrant. Nil mirum, nam & ad restinguenda incendia aceto olim utebantur, teste Vlpiano l. 3. §. 5. *de penu legata* ac l. 12. §. *Acetum*: de instructo vel instrumento legato: *Acetum quoque*, inquit, *quod extinguendi incendii caussa paratur.* Macrobius VII. Sat. 6. *quid aceto frigidius, quod culpatum vinum est? Solum enim hoc ex omnibus humoribus crescentem flammam violenter extinguit, dum per frigus suum calorem vincit elementi.*

AD JOH. XIX. 30.

Tradidit Spiritum] Gr. παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Capitolinus de Antonino Pio cap. 12. *Spiritum reddidit apud Lorium.*

AD JOH. XIX. 31.

Erat enim magnus dies ille Sabbati] Vox *Sabbati* heic non pro septimo die ponitur (etsi eo anno re ipsa septimus dies fuit) sed est vox communis omnibus festis. Sicuti Levit. XXIII. 15. *Numerabitis ergo ab altero die sabbati.* h. e. ab altero die festi paschalis. Et sexcenta alia ejusmodi loca. Vult ergo Johannes, in sequentem diei Christi θανασίμου diem incidisse magnum quoddam sabbatum h. e. magnam festivitatem, nempe paschalem, quae eo anno in septimum hebdomadae diem incidit. Facessant ergo qui hunc diem ideo *Magnum* ab Johanne dictum volunt, quia in eum duplex festum incidebat, tum sabbati tum etiam pascha. Imo unice propter pascha *Magnus* Johanni dicitur: Nec dubito, quin si paschale festum eo anno in aliam hebdomadae feriam incurrisset, nihilo minus is dies *Magnus* fuisset vocatus. De quo sat multa

dixi in Kal. marmor. in Additamentis ad menſ. Febr. in *Curis poſter. de magno Sabbato Polycarpi* cap. IV.

Rogaverunt Pilatum, ut frangerentur eorum crura] Gr. Σκέλος, quod *cruris* vocabulo reſpondet, utrumque ſimul femora & tibias ſignificat; etſi haud raro pro alterutro ponitur. Crurifragium heic utramque cruris partem complectebatur. Mos is non tam Romanorum, quam Orientalium erat (ut vel hinc conſtat, quod qui ſuccidi crura petierunt, ii Judaei erant) iſque a Chananaeis ſeu Phoenicibus ad Poenos tranſiit. Ennius in Annalibus apud Feſtum in SVPPERNATI:

His pernas ſuccidit iniqua ſuperbia Poeni.

Quod quale ſit, exponit Livius, qui ubi de clade Cannenſi, ait: *Quoſdam & jacentes vivos ſuccisis feminibus poplitibuſque invenerunt*. Id *ſuppernare* Latini vocabant: vide Feſtum.

Et tollerentur] Ad ſepulturam ſcil. Id Latinis tum *Efferri* dicebatur, tum etiam *Levari* (de utroque dixi in Additamentis ad Kalend. Marmor. p. 905. 906. & 907.) Graecis autem αἴρεσθαι i. e. *attolli*. Nam cadavera a ſuccollantibus attollebantur, ſive *efferebantur* ſive *levabantur*.

AD JOH. XIX. 35.

Et qui vidit, teſtimonium perbibuit] Modeſtus agendi mos, quo & Cyprianus utitur epiſt. 7. ad cler. de precando Deo: *Et cum miraretur quid hoc eſſet* (de oblata ſibi viſione loquitur) *ille qui vidit, dictum eſt ei &c.*

AD JOH. XIX. 40.

Et ligaverunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Judaeis ſepelire] Quia Johannes in Aſia degens, non Judaeis, ſed Graecis ſtilum attemperabat, crebris utitur notationibus, ſicubi quid a Graecorum conſuetudine deflecteret, quod jam ſaepe notavimus. Nam quia Graeci cadavera comburebant; notatum oportuit, iccirco Corpus Jeſu conditum aromatibus, quod ſic popularium ſuorum conſuetudo ferret, qui ea re ab Aegyptiis non diſſidebant. Lucianus de luctu: Ὁ μὲν Ἕλλην ἔκαυσεν, ὁ δὲ Πέρσης ἔθαψεν, ὁ δὲ Ἰνδὸς ὑάλῳ περιχρίει, ὁ δὲ Σκύτης κατεσθίει, ταριχεύει δὲ ὁ Αἰγύπτιος.

AD JOH. XX. 10.

Abierunt ergo iterum diſcipuli ad ſemetipſos] Gr. Τὸ πάλιν valet heic retrorſum, ut ſaepe apud Homerum. Vide quae annotavi ad Joh. III. 2. 3. de πάλιν *retro* & de *rurſus*.

AD JOH. XX. 15.

Si tu ſuſtuliſti eum] Recte in hunc modum interpres vertit Graecum ἐβάστασας. Nam Βαστάζω non tantum *ferre*, ſed & *auferre* ſignificat, ut Joh. XII. 6. & Matth. III. 11. Vide quae ad ea loca notavimus. Codex Cantabrigienſis, qui Bezae fuerat, pro ἐβάστασας habet ἦρας, nempe quod librarius vim verbi βαστάζω perſpectam non haberet. Et aliunde conſtat, eum codicem ſaepe non optimas lectiones exhibere.

AD JOH. XX. 17.

Noli me tangere: nondum enim aſcendi ad Patrem meum.] Loci hujus difficultatem αἰτιολογία parit illa, *Nondum enim aſcendi*: quae quo ſpectet, non appa-

apparet. Alii alias iniere solvendae difficultatis vias, inter quas Leonis elegans (*) explicatio videtur praestare ceteris. Liceat & mihi, quid venerit in mentem, proponere. Quoties causae dictio cum superioribus non cohaeret, aliquid in medio omissum oportuit, quod tunc quidem ex circumstantiis satis patefcebat: nunc autem quia minus liquet; quod deest, ingenio est revocandum. Hac regula usi, non raro suppletis congruis αἰτιολογίαις, locorum aliquot obscuritates detersimus. Venio ad locum. Videtur Maria, ad Magistri pedes provoluta eos attrectare coepisse, probatura, num ne spirituales qualitates induisset. Contra Christus tametsi discipulos infirmiores ad contrectandum sese invitasset (*Palpate*; inquit Luc. XXIV. 39. & *videte, quia spiritus* [vox autem *spiritus* hic *phantasma* designat] *carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere*), Magdalenam tamen fide & caritate ferventem ab attrectando prohibuit, hac ratione addita: *Noli me* (ultra) *tangere* (nec de mea tractabilitate dubites) *nondum enim ascendi ad Patrem meum* (ad quem ubi venero, tum demum intactilis ero, quia dotes spirituales caro induet: interim) *vade ad fratres meos*, iisque me brevi ad Patrem ascensurum nuntia.

AD JOH. XXI. 3.

Vado piscari] Gr. ὑπάγω ἁλιεύειν. Familiaris hic modus loquendi Graecis. Hom. Il. XVII. 155. Οἴκαδ' ἴμεν *domum imus* pro *ibimus*. Sermo ἰδιωτικὸς non solum Graecorum sed & Latinorum sic erat, uti constat ex Actis judicialibus sive verbalibus Martyrum apud Ruinartum saepissime.

AD JOH. XXI. 5.

Pueri, numquid pulmentarium habetis?] Criminatur hanc interpretationem Beza, quasi ineptum sit a piscatoribus *pultem* quaerere. Sed non potuisse aptiore modo vocem προσφάγιον verti, fidem facient Philoxeni Glossae, in quibus PVLMENTARIVM respondet voci προσφάγιον. Deinde aliud est *puls*, aliud *pulmentarium*.

AD JOH. XXI. 18.

Alius te cinget] *Ab alio cingi* (sive potius *succingi*: nam in his libris saepe simplicia pro compositis usurpantur) nuditatem passionis comitem praenotat. Consuetudo enim Romanorum fuit, ut quoties noxios in equuleo extendi necesse esset, eos antea pudoris gratia succingi juberent. In Actis S. Tarachi & socior. cap. 2. vetus versio sic habet: *Maximus* (praeses) *dixit*: *Dispoliate illum* (Probum M.) *& tollite ei pallium* (καὶ περιζώσαντες τείνατε) *& cingite eum & extendite, & nervis crudis caedite*. Mox cap. 3. *Maximus dixit: Dispoliate illum &* (περιζώσαντες αὐτὸν ἀναρτήσατε) *cingite & suspendite*. En igitur cur Christus per ea verba significaverit, *Qua morte Petrus clarificaturus esset Deum*.

Quamquam si Egesippo sive Exjosippo (qui non alius est quam S. Ambrosius) lib. III. cap. 2. credimus, non tantum iis verbis violentam quamlibet mor-

(*) Leo Serm. 2. de Ascens. *Noli me tangere: nolo ut ad me corporaliter venias, nec me sensu carnis aspicias: ad sublimiora te differo. Cum ad Patrem ascendero, tunc me perfectius veriusque palpabis, apprehensura quod tangis, & creditura quae non cernis.*

mortem, sed & cruci affixionem situ inverso significatam innuit. Id quo pacto procedat, in comm. ad Kalend. marmor. Neap. ad 29. Junii patefecimus.

AD JOH. XXI. 25.

Sunt autem & alia multa, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula; nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt libri.] Pulcherrima hyperbole, eaque antiquis Judaeis valde usitata; ubi praeceptores suos extollunt. Rabbi Jochanan (i. e. *Joannes*) ben Zacchai (quem volunt Vespasiano aequalem fuisse, & Josephi historici praeceptorem) summae apud Judaeos existimationis vir, de seipso dixisse ac scripsisse fertur: *Si omnes Caeli essent pelles* (i. e. pergamenae) *& omnes filii hominum librarii* (sive scribae) *& omnes arbores sylvae essent calami scriptorii; non possent scribere ea, quae didici a praeceptoribus meis; quibus non sum inferior, nisi quantum canis lambit in mari.* Haec ille de se gloriosius praedicat: quae recitantur in libro Jalkut fol. 7. col. 1. & in Chronico *Salselet* fol. 26. 2. Quanto modestius Johannes, qui nihil ex magistri gloria in se redundare est passus. At illum hyperbolicum loquendi morem etiam qui secuti sunt postea Talmudici a R. Jochanan h. e. Johanne sunt imitati. Sic enim Sab. fol. 11. 1. legitur: *Si fuerint omnia maria atramentum, & omnes junci fuerint calami, & totum caelum pergamenum, & omnes filii hominum librarii; non suffecerint ad describendam profunditatem cordis principum.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM JOHANNIS LOCA.

DISSERTATIO I.
AD JOH. CAP. XII. 6.
DE NOTIONE VERBI ΒΑΣΤΑΖΩ

Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quae mittebantur, portabat.

Non quia de egenis pertinebat ad eum] Graece: οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ. Non hoc dixit Johannes, Judae partium non fuisse pauperum & egenorum curam (nam ex Joh. XIII. 29 colligitur erogatio pecuniae in pauperes huic Apostolo fuisse demandata) sed proditoris cupiditatem caritatis in egenos velo palliatam perstringit. Verti poterat: *Non quod magnopere pauperes pensi duceret*. Sequitur.

Sed quia fur erat] Nimirum in id intentus, ut per omnem erogandi occasionem, ex eo quod in pauperes dispertiendum offerebatur, aliquid in suos privatos usus interverteret.

Et loculos habebat] Graece: καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε. Et quidem Γλωττοκομεῖον Julio Polluci est arcula, in qua tibiarum γλωττίδες seu ligulae recondebantur: ita enim habet lib. II. sect. 108. VII. 153. & X. 153. 154 Phrynichus in Γλωσσόκομον ait: διεφθαρμένως δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν· ἐχρῆν γὰρ γλωττοκομεῖον λέγειν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ οἱ ἀρχαῖοι. *Corrupte* (γλωσσόκομον) *vulgo usurpatur pro eo, quod γλωττοκομεῖον dicendum fuerat, quomodo veteres dixerunt*. Verum ni fallor, interest inter utrunque vocabulum, quod γλωττοκομεῖον ex veteribus grammaticis arcam τῶν αὐλητικῶν γλωττῶν significet: γλωσσόκομον vero sive γλωττόκομον arculam ad pecuniam recondendam significare, & ex gemino Joh. loco tum hic, tum cap. XIII. 29. & ex 2. Paral. XXIV. 8. 10. 11. constat. Nec dubito quin vere Gorraeus apud H. St. in thes. tradiderit esse arculam oblongam & angustam: nec enim temere machina chirurgica cava & oblonga fractis cruribus adhibenda, γλωσσόκομον medicis dicebatur; nimirum quod illi γλωσσοκόμῳ, de quo dicebamus, similis videretur. Dictum autem mihi videtur ab eo, quod γλωττίδα seu ligulam superne haberet, per quam pecunia demitteretur. Nec enim quaevis crumena γλωσσόκομος fuit, sed illud loculamentum, quod in templis ad colligendam stipem prostabat, nempe ut injici per lingulam pecunia posset, extrahi a quoquam non posset. Patet hoc ex 2. Paral. XXIV. 8. 10. 11. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς, Γενηθήτω γλωσσόκομον, καὶ τεθήτω ἐν πύλῃ οἴκου κυρίου ἔξω· Καὶ ἐκήρυξαν . . . εἰσενεγκεῖν Κυρίῳ . . . καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωσσόκομον, ἕως ἂν ἐπληρώθη· Καὶ ἐγένετο ὡς εἰσέφερον τὸ γλωσσόκομον πρὸς τοὺς προστάτας . . . καὶ ἐξεκένωσαν τὸ γλωσσόκομον, καὶ κατέστησαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· οὕτως ἐποίουν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας &c. Non piguit totum locum adscribere, ut intelligatur γλωσσόκομον (heb. ibi ארון *aron*, *arca*) sic fuisse elaboratum, ut inferri pecunia per quemliber posset, extrahi non item, nisi clavi adhibita, quae duplex erat; unam scriba Regius, alteram ὁ προστάτης τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου servabat. Et cum ex inscriptionibus & scriptoribus sciam, ethnicos etiam in templo-rum usum stipem collegisse; simile probarum [illegible] aliquod adhibuisse loculamentum. [illegible] suadeo. Sed ad Judaeorum templum [illegible] net, Hadrianus Relandus in [illegible] *spoliis templi* cap. XII. [illegible] rum templi Hierosolymitani [illegible] mam ex augusto in latum [illegible]. Ne hoc ideo, quia loculamenta [illegible] de שופרות *scipherot* [illegible] enim vera [illegible] *Tredecim* [illegible] *Gnario.* [illegible] tatur. [illegible] X. *carunt* [illegible] *ecca-rint* [illegible] *nunc infra* [illegible] inter-*ardamur* [illegible] etiam Johan-

mortem, sed & cruci affixionem situ inverso significatam innuit. Id quo pacto procedat, in comm. ad Kalend. marmor. Neap. ad 29. Junii patefecimus.

AD JOH. XXI. 25.

Sunt autem & alia multa, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula; nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt libri.] Pulcherrima hyperbole, eaque antiquis Judaeis valde usitata; ubi praeceptores suos extollunt. Rabbi Jochanan (i. e. *Joannes*) ben Zacchai (quem volunt Vespasiano aequalem fuisse, & Josephi historici praeceptorem) summae apud Judaeos existimationis vir, de seipso dixisse ac scripsisse fertur: *Si omnes Caeli essent pelles* (i. e. pergamenae) *& omnes filii hominum librarii* (sive scribae) *& omnes arbores sylvae essent calami scriptorii; non possent scribere ea, quae didici a praeceptoribus meis; quibus non sum inferior, nisi quantum canis lambit in mari.* Haec ille de se gloriosius praedicat: quae recitantur in libro Jalkut fol. 7. col. 1. & in Chronico *Salselet* fol. 26. 2. Quanto modestius Johannes, qui nihil ex magistri gloria in se redundare est passus. At illum hyperbolicum loquendi morem etiam qui secuti sunt postea Talmudici a R. Jochanan h. e. Johanne sunt imitati. Sic enim Sab. fol. 11. 1. legitur: *Si fuerint omnia maria atramentum, & omnes junci fuerint calami, & totum caelum pergamenum, & omnes filii hominum librarii; non suffecerint ad describendam profunditatem cordis principum.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QUAEDAM JOHANNIS LOCA.

DISSERTATIO I.
AD JOH. CAP. XII. 6.
DE NOTIONE VERBI ΒΑΣΤΑΖΩ

D*ixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quae mittebantur, portabat.*

Non quia de egenis pertinebat ad eum] Graece: οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ. Non hoc dixit Johannes, Judae partium non fuisse pauperum & egenorum curam (nam ex Joh. XIII. 29 colligitur erogatio pecuniae in pauperes huic Apostolo fuisse demandata) sed proditoris cupiditatem caritatis in egenos velo palliatam perstringit. Verti poterat: *Non quod magnopere pauperes pensi duceret*. Sequitur.

Sed quia fur erat] Nimirum in id intentus, ut per omnem erogandi occasionem, ex eo quod in pauperes dispertiendum offerebatur, aliquid in suos privatos usus interverteret.

Et loculos habebat] Graece: καὶ τὸ γλωττόκομον εἶχε. Et quidem Γλωττοκομεῖον Julio Polluci est arcula, in qua tibiarum γλωττίδες seu ligulae recondebantur: ita enim habet lib. II. sect. 108. VII. 153. & X 153. 154 Phrynichus in Γλωττόκομον ait: διεφθαρμένως δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν· ἐχρῆν γὰρ γλωττοκομεῖον λέγειν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ οἱ ἀρχαῖοι. *Corrupte* (γλωττόκομον) *vulgo usurpatur pro eo, quod* γλωττοκομεῖον *dicendum fuerat, quomodo veteres dixerunt*. Verum ni fallor, interest inter utrumque vocabulum, quod γλωττοκομεῖον ex veteribus grammaticis arcam τῶν αὐλητικῶν γλωττῶν significet: γλωττόκομον vero sive γλωττόκομον arculam ad pecuniam recondendam significare, & ex gemino Joh. loco tum hic, tum cap. XIII. 29. & ex 2. Paral. XXIV. 8 10. 11. constat. Nec dubito quin vere Gorraeus apud H. St. in thes. tradiderit esse arculam oblongam & angustam: nec enim temere machina chirurgica cava & oblonga fractis cruribus adhibenda, γλωττόκομον medicis dicebatur; nimirum quod illi γλωττοκόμῳ, de quo dicebamus, similis videretur. Dictum autem mihi videtur ab eo, quod γλωττίδα seu ligulam superne haberet, per quam pecunia demitteretur. Nec enim quaevis crumena γλωττόκομον fuit, sed illud loculamentum, quod in templis ad colligendam stipem prostabat, nempe ut injici per lingulam pecunia posset, extrahi a quoquam non posset. Patet hoc ex 2. Paral. XXIV. 8 10. 11. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς, Γενηθήτω γλωττόκομον, καὶ τεθήτω ἐν πύλῃ οἴκου κυρίου ἔξω· Καὶ ἐκήρυξαν... εἰσενεγκεῖν Κυρίῳ . . . καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωττόκομον, ἕως οὗ ἐπληρώθη· Καὶ ἐγένετο ὡς εἰσέφερον τὸ γλωττόκομον πρὸς τοὺς προστάτας... καὶ ἐξεκένωσαν τὸ γλωττόκομον, καὶ κατέστησαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· οὕτως ἐποίουν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας &c. Non piguit totum locum adscribere, ut intelligatur γλωττόκομον (heb. ibi ארון *aron, arca*) sic fuisse elaboratum, ut inferri pecunia per quemlibet posset, extrahi non item, nisi clavi adhibita, quae duplex erat; unam scriba Regius, alteram ὁ προστάτης τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου servabat. Et cum ex inscriptionibus & scriptoribus sciam, ethnicos etiam in templorum usum stipem collegisse; simile prorsus aliquod adhibuisse loculamentum, mihi persuadeo. Sed ad Judaeorum templum quod attinet, Hadrianus Relandus in erudito opere *de spoliis templi* cap. XII. receptacula nummorum templi Hierosolymitani in tubarum formam ex augusto in latum producta delineat: hoc ideo, quia loculamenta illa in Thalmude שופרות *sciopharoth, tubae* nuncupantur. Re enim vera Seckalim cap. 6. initio legitur: *Tredecim* שופרות *sciopharoth, fuerunt in sanctuario*. In quem locum Glossa sic commentatur. *Sciopharoth i. e. thebotb* (arcae): *vocarunt eas sciopharoth, propterea quod fuerint ad formam tubae rotundae, curvae latae infra, angustae supra, lente ad summum se arctantes*. Cujus formae post pauca hanc affert caus-

mortem, sed & cruci affixionem situ inverso significatam innuit. Id quo pacto procedat, in comm. ad Kalend. marmor. Neap. ad 29. Junii patefecimus.

AD JOH. XXI. 25.

Sunt autem & alia multa, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula; nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt libri.] Pulcherrima hyperbole, eaque antiquis Judaeis valde usitata; ubi praeceptores suos extollunt. Rabbi Jochanan (i. e. *Joannes*) ben Zacchai (quem volunt Vespasiano aequalem fuisse, & Josephi historici praeceptorem) summae apud Judaeos existimationis vir, de seipso dixisse ac scripsisse fertur: *Si omnes Caeli essent pelles* (i. e. pergamenae) *& omnes filii hominum librarii* (sive scribae) *& omnes arbores sylvae essent calami scriptorii; non possent scribere ea, quae didici a praeceptoribus meis; quibus non sum inferior, nisi quantum canis lambit in mari.* Haec ille de se gloriosius praedicat: quae recitantur in libro Jalkut fol. 7. col. 1. & in Chronico *Salselet* fol. 26. 2. Quanto modestius Johannes, qui nihil ex magistri gloria in se redundare est passus. At illum hyperbolicum loquendi morem etiam qui secuti sunt postea Talmudici a R. Jochanan h. e. Johanne sunt imitati. Sic enim Sab. fol. 11. 1. legitur: *Si fuerint omnia maria atramentum, & omnes junci fuerint calami, & totum caelum pergamenum, & omnes filii hominum librarii; non suffecerint ad describendam profunditatem cordis principum.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QUAEDAM JOHANNIS LOCA.

DISSERTATIO I.
AD JOH. CAP. XII. 6.
DE NOTIONE VERBI ΒΑΣΤΑΖΩ

D*ixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quae mittebantur, portabat.*

Non quia de egenis pertinebat ad eum] Graece: οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ. Non hoc dixit Johannes, Judae partium non fuisse pauperum & egenorum curam (nam ex Joh. XIII. 29 colligitur erogatio pecuniae in pauperes huic Apostolo fuisse demandata) sed proditoris cupiditatem caritatis in egenos velo palliatam perstringit. Verti poterat: *Non quod magnopere pauperes pensi duceret*. Sequitur.

Sed quia fur erat] Nimirum in id intentus, ut per omnem erogandi occasionem, ex eo quod in pauperes dispertiendum offerebatur, aliquid in suos privatos usus interverteret.

Et loculos habebat] Graece: καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε. Et quidem Γλωττοκομεῖον Julio Polluci est arcula, in qua tibiarum γλωττίδες seu ligulae recondebantur: ita enim habet lib. II. sect. 108. VII. 153. & X. 153. 154 Phrynichus in Γλωσσόκομον ait: διεφθαρμένως δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν· ἐχρῆν γὰρ γλωττοκομεῖον λέγειν, ὥσπερ εἰρήκασι καὶ οἱ ἀρχαῖοι. *Corrupte* (γλωσσόκομον) *vulgo usurpatur pro eo, quod* γλωττοκομεῖον *dicendum fuerat, quomodo veteres dixerunt*. Verum ni fallor, interest inter utrumque vocabulum, quod γλωττοκομεῖον ex veteribus grammaticis arcam τῶν αὐλητικῶν γλωττῶν significet: γλωσσόκομον vero sive γλωττόκομον arculam ad pecuniam recondendam significare, & ex gemino Joh. loco tum hic, tum cap. XIII. 29. & ex 2. Paral. XXIV. 8 10. 11. constat. Nec dubito quin vere Gorraeus apud H. St. in thes. tradiderit esse arculam oblongam & angustam: nec enim temere machina chirurgica cava & oblonga fractis cruribus adhibenda, γλωσσόκομον medicis dicebatur; nimirum quod illi γλωσσοκόμῳ, de quo dicebamus, similis videretur. Dictum autem mihi videtur ab eo, quod γλωττίδα seu ligulam superne haberet, per quam pecunia demitteretur. Nec enim quaevis crumena γλωσσόκομον fuit, sed illud loculamentum, quod in templis ad colligendam stipem prostabat, nempe ut injici per lingulam pecunia posset, extrahi a quoquam non posset. Patet hoc ex 2. Paral. XXIV. 8. 10. 11. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς, Γενηθήτω γλωσσόκομον, καὶ τεθήτω ἐν πύλῃ οἴκου κυρίου ἔξω· Καὶ ἐκήρυξαν ... εἰσενεγκεῖν Κυρίῳ ... καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωσσόκομον, ἕως ἂν ἐπληρώθη· Καὶ ἐγένετο ὡς εἰσέφερον τὸ γλωσσόκομον πρὸς τοὺς προστάτας... καὶ ἐξεκένωσαν τὸ γλωσσόκομον, καὶ κατέστησαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· οὕτως ἐποίουν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας &c. Non piguit totum locum adscribere, ut intelligatur γλωσσόκομον (heb. ibi ארון *aron, arca*) sic fuisse elaboratum, ut inferri pecunia per quemlibet posset, extrahi non item, nisi clavi adhibita, quae duplex erat; unam scriba Regius, alteram ὁ προστάτης τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου servabat. Et cum ex inscriptionibus & scriptoribus sciam, ethnicos etiam in templorum usum stipem collegisse; simile prorsus aliquod adhibuisse loculamentum, mihi persuadeo. Sed ad Judaeorum templum quod attinet, Hadrianus Relandus in erudito opere *de spoliis templi* cap. XII. receptacula nummorum templi Hierosolymitani in tubarum formam ex augusto in latum producta delineat: hoc ideo, quia loculamenta illa in Thalmude שופרות *sciopharoth, tubae* nuncupantur. Re enim vera Scekalim cap. 6. initio legitur: *Tredecim* שופרות *sciopharoth, fuerunt in sanctuario*. In quem locum Glossa sic commentatur. *Sciopharoth i. e. thebosh* (arcae): *vocarunt eas sciopharoth, propterea quod fuerint ad formam tubae rotundae, curvae latae infra, angustae supra, lente ad summum se arctantes*. Cujus formae post pauca hanc affert caus-

mortem, sed & cruci affixionem situ inverso significatam innuit. Id quo pacto procedat, in comm. ad Kalend. marmor. Neap. ad 29. Junii patefecimus.

AD JOH. XXI. 25.

Sunt autem & alia multa, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula; nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt libri.] Pulcherrima hyperbole, eaque antiquis Judaeis valde usitata; ubi praeceptores suos extollunt. Rabbi Jochanan (i. e. *Joannes*) ben Zacchai (quem volunt Vespasiano aequalem fuisse, & Josephi historici praeceptorem) summae apud Judaeos existimationis vir, de seipso dixisse ac scripsisse fertur: *Si omnes Caeli essent pelles* (i. e. pergamenae) *& omnes filii hominum librarii* (sive scribae) *& omnes arbores sylvae essent calami scriptorii; non possent scribere ea, quae didici a praeceptoribus meis; quibus non sum inferior, nisi quantum canis lambit in mari.* Haec ille de se gloriosius praedicat: quae recitantur in libro Jalkut fol. 7. col. 1. & in Chronico *Salselet* fol. 26. 2. Quanto modestius Johannes, qui nihil ex magistri gloria in se redundare est passus. At illum hyperbolicum loquendi morem etiam qui secuti sunt postea Talmudici a R. Jochanan h. e. Johanne sunt imitati. Sic enim Sab. fol. 11. 1. legitur: *Si fuerint omnia maria atramentum, & omnes junci fuerint calami, & totum caelum pergamenum, & omnes filii hominum librarii; non sufficerint ad describendam profunditatem cordis principum.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM JOHANNIS LOCA.

DISSERTATIO I.

AD JOH. CAP. XII. 6.

DE NOTIONE VERBI ΒΑΣΤΑΖΩ

Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quae mittebantur, portabat.

Non quia de egenis pertinebat ad eum] Graece: οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ. Non hoc dixit Johannes, Judae partium non fuisse pauperum & egenorum curam (nam ex Joh. XIII. 29 colligitur erogatio pecuniae in pauperes huic Apostolo fuisse demandata) sed proditoris cupiditatem caritatis in egenos velo palliatam perstringit. Verti poterat: *Non quod magnopere pauperes pensi duceret*. Sequitur.

Sed quia fur erat] Nimirum in id intentus, ut per omnem erogandi occasionem, ex eo quod in pauperes dispertiendum offerebatur, aliquid in suos privatos usus interverteret.

Et loculos habebat] Graece: καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε. Et quidem Γλωττοκομεῖον Julio Polluci est arcula, in qua tibiarum γλωττίδες seu ligulae recondebantur: ita enim habet lib. II. sect. 108. VII. 153. & X. 153. 154 Phrynichus in Γλωσσόκομον ait: διεφθαρμένως δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν· ἐχρῆν γὰρ γλωττοκομεῖον λέγειν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ οἱ ἀρχαῖοι. *Corrupte* (γλωσσόκομον) *vulgo usurpatur pro eo, quod* γλωττοκομεῖον *dicendum fuerat, quomodo veteres dixerunt*. Verum ni fallor, interest inter utrunque vocabulum, quod γλωττοκομεῖον ex veteribus grammaticis arcam τῶν αὐλητικῶν γλωττῶν significet: γλωσσόκομον vero sive γλωττόκομον arculam ad pecuniam recondendam significare, & ex gemino Joh. loco tum hic, tum cap. XIII. 29. & ex 2. Paral. XXIV. 8 10. 11. constat. Nec dubito quin vere Gorraeus apud H. St. in thes. tradiderit esse arculam oblongam & angustam: nec enim temere machina chirurgica cava & oblonga fractis cruribus adhibenda, γλωσσόκομον medicis dicebatur; nimirum quod illi γλωσσοκόμῳ, de quo dicebamus, similis videretur. Dictum autem mihi videtur ab eo, quod γλωττίδα seu ligulam superne haberet, per quam pecunia demitteretur. Nec enim quaevis crumena γλωσσόκομον fuit, sed illud loculamentum, quod in templis ad colligendam stipem prostabat, nempe ut injici per lingulam pecunia posset, extrahi a quoquam non posset. Patet hoc ex 2. Paral. XXIV. 8. 10. 11. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς, Γενηθήτω γλωσσόκομον, καὶ τεθήτω ἐν πύλῃ οἴκου κυρίου ἔξω· Καὶ ἐκήρυξαν ... εἰσενεγκεῖν Κυρίῳ ... καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωσσόκομον, ἕως ἂν ἐπληρώθη· Καὶ ἐγένετο ὡς εἰσέφερον τὸ γλωσσόκομον πρὸς τοὺς προστάτας ... καὶ ἐξεκένωσαν τὸ γλωσσόκομον, καὶ κατέστησαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· οὕτως ἐποίουν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας &c. Non piguit totum locum adscribere, ut intelligatur γλωσσόκομον (heb. ibi ארון *aron*, *arca*) sic fuisse elaboratum, ut inferri pecunia per quemlibet posset, extrahi non item, nisi clavi adhibita, quae duplex erat; unam scriba Regius, alteram ὁ προστάτης τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου servabat. Et cum ex inscriptionibus & scriptoribus sciam, ethnicos etiam in templorum usum stipem collegisse; simile prorsus aliquod adhibuisse loculamentum, mihi persuadeo. Sed ad Judaeorum templum quod attinet, Hadrianus Relandus in erudito opere *de spoliis templi* cap. XII. receptacula nummorum templi Hierosolymitani in tubarum formam ex angusto in latum producta delineat: hoc ideo, quia loculamenta illa in Thalmude שופרות *sciopharoth*, *tubae* nuncupantur. Re enim vera Seckalim cap. 6. initio legitur: *Tredecim* שופרות *sciopharoth*, *fuerunt in sanctuario*. In quem locum Glossa sic commentatur. *Sciopharoth i. e. theboth* (arcae): *vocarunt eas sciopharoth, propterea quod fuerint ad formam tubae rotundae, curvae latae infra, angustae supra, lente ad summum se arctantes*. Cujus formae post pauca hanc affert caus-

mortem, sed & cruci affixionem situ inverso significatam innuit. Id quo pacto procedat, in comm. ad Kalend. marmor. Neap. ad 29. Junii patefecimus.

AD JOH. XXI. 25.

Sunt autem & alia multa, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt libri.] Pulcherrima hyperbole, eaque antiquis Judaeis valde usitata; ubi praeceptores suos extollunt. Rabbi Jochanan (i. e. *Joannes*) ben Zacchai (quem volunt Vespasiano aequalem fuisse, & Josephi historici praeceptorem) summae apud Judaeos existimationis vir, de seipso dixisse ac scripsisse fertur: *Si omnes Caeli essent pelles* (i. e. pergamenae) *& omnes filii hominum librarii* (sive scribae) *& omnes arbores sylvae essent calami scriptorii; non possent scribere ea, quae didici a praeceptoribus meis; quibus non sum inferior, nisi quantum canis lambit in mari.* Haec ille de se gloriosius praedicat: quae recitantur in libro Jalkut fol. 7. col. 1. & in Chronico *Salselet* fol. 26. 2. Quanto modestius Johannes, qui nihil ex magistri gloria in se redundare est passus. At illum hyperbolicum loquendi morem etiam qui secuti sunt postea Talmudici a R. Jochanan h. e. Johanne sunt imitati. Sic enim Sab. fol. 11. 1. legitur: *Si fuerint omnia maria atramentum, & omnes junci fuerint calami, & totum caelum pergamenum, & omnes filii hominum librarii; non suffecerint ad describendam profunditatem cordis principum.*

DISSER-

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM JOHANNIS LOCA.

DISSERTATIO I.
AD JOH. CAP. XII. 6.
DE NOTIONE VERBI ΒΑΣΤΑΖΩ

D*ixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quae mittebantur, portabat.*

Non quia de egenis pertinebat ad eum] Graece: οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ. Non hoc dixit Johannes, Judae partium non fuisse pauperum & egenorum curam (nam ex Joh. XIII. 29 colligitur erogatio pecuniae in pauperes huic Apostolo fuisse demandata) sed proditoris cupiditatem caritatis in egenos velo palliatam perstringit. Verti poterat: *Non quod magnopere pauperes pensi duceret*. Sequitur.

Sed quia fur erat] Nimirum in id intentus, ut per omnem erogandi occasionem, ex eo quod in pauperes dispertiendum offerebatur, aliquid in suos privatos usus interverteret.

Et loculos habebat] Graece: καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε. Et quidem Γλωττοκομεῖον Julio Polluci est arcula, in qua tibiarum γλωττίδες seu ligulae recondebantur: ita enim habet lib. II. sect. 108. VII. 153. & X. 153. 154 Phrynichus in Γλωσσόκομον ait: διεφθαρμένως δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν· ἐχρῆν γὰρ γλωττοκομεῖον λέγειν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ οἱ ἀρχαῖοι. *Corrupte* (γλωσσόκομον) *vulgo usurpatur pro eo, quod* γλωττοκομεῖον *dicendum fuerat, quomodo veteres dixerunt*. Verum ni fallor, interest inter utrunque vocabulum, quod γλωττοκομεῖον ex veteribus grammaticis arcam τῶν αὐλητικῶν γλωττῶν significet: γλωσσόκομον vero sive γλωττόκομον arculam ad pecuniam recondendam significare, & ex gemino Joh. loco tum hic, tum cap. XIII. 29. & ex 2. Paral. XXIV. 8 10. 11. constat. Nec dubito quin vere Gorraeus apud H. St. in thes. tradiderit esse arculam oblongam & angustam: nec enim temere machina chirurgica cava & oblonga fractis cruribus adhibenda, γλωσσόκομον medicis dicebatur; nimirum quod illi γλωσσοκόμῳ, de quo dicebamus, similis videretur. Dictum autem mihi videtur ab eo, quod γλωττίδα seu ligulam superne haberet, per quam pecunia demitteretur. Nec enim quaevis crumena γλωσσόκομον fuit, sed illud loculamentum, quod in templis ad colligendam stipem prostabat, nempe ut injici per lingulam pecunia posset, extrahi a quoquam non posset. Patet hoc ex 2. Paral. XXIV. 8. 10. 11. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς, Γενηθήτω γλωσσόκομον, καὶ τεθήτω ἐν πύλῃ οἴκου κυρίου ἔξω· Καὶ ἐκήρυξαν ... εἰσενεγκεῖν Κυρίῳ ... καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωσσόκομον, ἕως οὗ ἐπληρώθη· Καὶ ἐγένετο ὡς εἰσέφερον τὸ γλωσσόκομον πρὸς τοὺς προστάτας... καὶ ἐξεκένωσαν τὸ γλωσσόκομον, καὶ κατέστησαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· οὕτως ἐποίουν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας &c. Non piguit totum locum adscribere, ut intelligatur γλωσσόκομον (heb. ibi ארון *aron, arca*) sic fuisse elaboratum, ut inferri pecunia per quemlibet posset, extrahi non item, nisi clavi adhibita, quae duplex erat; unam scriba Regius, alteram ὁ προστάτης τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου servabat. Et cum ex inscriptionibus & scriptoribus sciam, ethnicos etiam in templorum usum stipem collegisse; simile prorsus aliquod adhibuisse loculamentum, mihi persuadeo. Sed ad Judaeorum templum quod attinet, Hadrianus Relandus in erudito opere *de spoliis templi* cap. XII. receptacula nummorum templi Hierosolymitani in tubarum formam ex augusto in latum producta delineat: hoc ideo, quia loculamenta illa in Thalmude שופרות *sciopharoth, tubae* nuncupantur. Re enim vera Seekalim cap. 6. initio legitur: *Tredecim* שופרות *sciopharoth, fuerunt in sanctuario*. In quem locum Glossa sic commentatur. *Sciopharoth i. e. theboth* (arcae): *vocarunt eas sciopharoth, propterea quod fuerint ad formam tubae rotundae, curvae latae infra, angustae supra, lente ad summum se arctantes*. Cujus formae post pauca hanc affert caus-

caussam *propter homines*, inquit, *fraudulentas*. Vide de hac re plura in lexico Rab. Buxtorfii. Sed piget me rabbinicae περιεργίας. Ex allatis Paralip. locis discimus, loculamenta templi voce Hebraica ארון *aron* (quae arcam significat) appellata, Graece vero γλωσσόκομον, quod quale fuerit, haud temere conjecimus. Quid porro Rabbinos moror, quibus Nil extra est oleam, nihil intra est in nuce duri, ita quidvis ad libitum comminiscuntur? A me quidem si forte quaeratur, cur Thalmudici *sciopharoth* nuncuparint; pari facilitate responderim, *sciopharoth* appellata, quia angusta ibi orificia in ligulae modum, ferme ut in tubis, prominerent, qua nummi inferrentur. In Philoxeni glossis Latino-Graecis legi: *Cistellam* γλωσσόκομον. Cistella vero tum easdem cum cista (quae κιβωτὸν & λάρνακα significat, & pecuniae, vestibus &c. condendis usui erat) significationes habebat; tum illam peculiarem, quod ad colligendas in comitiis tabellas sive suffragia adhibebatur. An in illam suffragiorum cistellam tabellae demitti per ligulam rimamve poterant, extrahi rursus non poterant, eoque in illis glossis γλωσσόκομον redditur? Ac de γλωσσοκόμῳ nolo afferre plura: nec enim refert, quod pro quocunque loculo aliquando usurpetur, καταχρηστικῶς, ut opinor. Sed redeo ad Johannem. Judam ait γλωσσόκομον habuisse, h. e. arculam angusta lingula instructam, nequis illatam pecuniam posset extrahere praeter Judam, penes quem clavis erat. Nam quaecunque collegia stipem corrogarent, in eundem modum τὰ γλωσσόκομα habebant. Collegium autem Apostolicum de stipe oblata vivebat. Id quidem ex Judaeorum instituto fiebat, quos in suis proseuchis stipem rogasse testatur Cleomedes, cujus locum attulimus ad Act. XVI. 13. testatur & Juvenalis Sat. VI.

Et ejectis mendicat sylva Camoenis.

Quo fortassis loco falsus ejus Scholiastes ad Sat 3t. notavit, proseucham locum esse, in quo mendici stipem rogarent, falsus fortasse & in proseuchae etymologia, quasi non tam a precando Deo diceretur, quam a rogandis divitibus, uti stipem conferrent. Quin & Massalianis (Syriace מצלין *mezsalin* h. e. Epiphanio interprete εὐχόμενοις) semijudaeis, suis se bonis abdicantibus, in proseuchis suis manus ad stipem porrigere sollemne fuit; teste Epiphanio her. 80. n. 3. Ἀκώλυτοι δέ εἰσι, καὶ ἐκτείνουσι χεῖρας μεταιτεῖν, ὡς ἄβιωτοι καὶ ἀκτήμονες. *Soluti porro ac vagi, & manus ad stipem porrigunt, quippe victu ac possessione carentes.* Id imitatus Montanus, in cujus schola arca fuit, in quam sodales stipem conjicerent ad prophetarum alimoniam: cujus arcae Theodotus primus omnium curam gessit, quem idcirco ἐπιτρόπον appellat vetus innominatus auctor apud Eusebium V. 16. quemadmodum Valesius ad idem caput adnotat.

Et ea quae mittebantur, portabat.] Gr. καὶ ἐβάσταζε τὰ βαλλόμενα. Non poterat significantius γλωσσοκόμου forma designari, quam vocabulo βαλλόμενα. Sic etiam 2. Paral. XXIV. 10 καὶ εἰσέφερον, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸ γλωσσόκομον. Et Matth. XXVII. 6. οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν. Nesciu quid hic ineptiat Lightfootus, dum ait arcam illam habuisse Judam domi sitam (cujus claves ipse haberet) ad quam ille portaret τὰ βαλλόμενα. Inepte omnino; tum enim dicendum fuisset τὰ διδόμενα. Ergo illud βαλλόμενα si quid aliud Judae γλωσσόκομον tale fuisse arguit, quale suspicati sumus. Ἐβάσταζε vero quid sibi velit, age videamus.

Portabat] Gr. ἐβάσταζε. Miror tot viris doctissimis veram τοῦ βαστάζειν significationem huic loco convenientem, non suboluisse. Nam quo pacto haec sibi cohaererent? *Sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quae mittebantur, portabat.* Omnino id ab Evangelista exspectasses, ut diceret, *& quae in loculos immittebantur, surripiebat.* Atqui non aliam esse hoc loco τοῦ βαστάζειν notionem, Suidas docere potuisset, sic tradens: Βασταχθείη. ἀρθείη· ΚΛΑΠΕΙΗ. Et exemplum hoc affert: ὁ δὲ Λακύδης σφραγισάμενος &c. Quem locum integrum in Diogene Laertio in Lacyde exstare monuit Portus, in hunc modum: Ἐπειδὰν γάρ τι προέλοι τοῦ ταμιείου, σφραγισάμενος πάλιν. εἴσω τὸν δακτύλιον διὰ τῆς ὀπῆς ἐρρίπτει, ὡς μηδέποτε αὐτοῦ περιαιρεθείη, καί τι ΒΑΣΤΑΧΘΕΙΗ τῶν ἀποκειμένων. *Ubi (Lacydes) ex penu aliquid depromsisset; eo iterum obsignato, annulum intro per foramen injiciebat, ne quid unquam de rebus ipsius ibi reconditis surreptum auferretur.* Verti *auferretur*, quia haec videtur τοῦ βαστάζειν significatio late patentior, tum portandi, tum & surripiendi notionem complectens. Nec tantum hic apud Johannem βαστάζω *auferre* significat, verum etiam Matt. III. 11. τὰ ὑποδήματα βαστάσαι non est *portare* sed *auferre*, aut *detrahere calceos*. Vide ibi dicta. Apud eundem hunc vero Joh. tum VIII. 59. (ubi ἐβάστασαν est *avellerunt*) tum perspicue XX. 15. Κύριε εἰ σὺ αὐτὸν ἐβάστασας. Ubi & Latino interpreti ea significatio suboluit, sic interpretato, *Domine si tu sustulisti eum*; ut ibi notavimus. Postremo Prov. IX. 12. ubi LXX. verterunt μόνος ἀντλήσεις τὰ κακά, *solus hauries mala*, ibi Symmachus posuit βαστάξεις *auferes*: in Hebraeo autem est verbum נשא *nasa* quod & *ferre*, & *auferre* aeque significat, unde nil mirum, si Hellenisticum βαστάζω utraque notione donatur.

Vim hujus verbi non tenuit Valesius, Apollonii verba de Themisone falso Cataphrygarum

garum confessore, prave interpretatus apud Eusebium lib. V. cap. 18. ἔτι δὲ καὶ Θεμίσων ὁ τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν ἠμφιεσμένος, ὁ μὴ βαστάσας τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον, ἀλλὰ πλήθει χρημάτων ἀποθέμενος τὰ δεσμά. Valesius vertit: *Praeterea Themison speciosa avaritia obvelatus, qui confessionis signum non PERTVLIT, sed magna pecuniae vi erogata vincula abjecit*. Vbinam quaeso βαστάζω pro *perferre* legitur? Legitur apud Euseb. lib. de martyrib. Palaest. c. 7. μὴ βαστάσασα τὸ αἰκιστικὸν . . . τῶν πραττομένων. *Cum tantam atrocitatem ferre non posset*. Et bis Symmachus ap. Drom. in βαστάζω. Hoc, satis scio, virum magnum fefellit, quod *confessionis signum* vincula esse putavit, quae tolerare falsus Confessor nequivit, ut ipse in notis declarat: cum contra majore forsan judicio Christophorsonus de crucis signo accepisset, quae proprie βαστάζεσθαι in Evangelio dicitur. Sed ne hic quidem satis mihi facit. Confessionis signum sunt vibices, cicatrices, & hujusmodi talia, quae confessorem testatum faciunt. Verte ergo: *qui* (a prehensione) *confessionis signum non ABSTVLIT* (sive retulit) *sed vi pecuniae vincula a sese rejecit*. De Natali Confessore scribit vetus auctor apud Eusebium eodem lib. cap. ult. τοὺς μώλωπας *vibices* ostentasse, quo se confessorem exstitisse probatum faceret. Non sic Themiso, qui vibices nullas aut cicatrices, aut omnino nullum confessionis signum auferre sustinuit. Eodem etiam significatu κομίζω & κομίζομαι reperiuntur, non tantum ut *ferre*, sed & ut *auferre* notent. Hom. Il. Λ.

Πρῶτος ἐγὼν ἕλον ἄνδρα, κόμισσα δὲ μώνυχας ἵππους.

Berosus apud Josephum in I. Antiq. 4. ex arca, quam etiamnum in Cordiaeorum monte superfuisse narrat, κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας· χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Quosdam bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines ad amuleta*. Demosth. contra Midiam. ἃ δίκαιον ἦν δοκιμασθέντα κομίσασθαι, *quantum par erat a tutoribus me auferre, quum jam in tutelam meam venissem*; ut Budaeus interpretatur. *Idem* κομίσασθαι πάντα τὰ χρήματα παρ᾽ αὐτῶν, καὶ ἀπελθεῖν. *Vt ab eis integram pecuniam auferentes a lite discederemus*. Athenaeus II. 7. Democritum Abderitem narrat mellis solo odore atque halitu vitam sibi in multos dies prorogasse, post aliquot vero dies βασταχθέντος τοῦ μέλιτος h. e. abducto melle interiisse. Vbi βαστάζω non pro ἀναβαστάζω, uti Casaubonus ibi adnotat, ponitur, sed pro ἀποφέρω. Idem Athenaeus lib. V. Ἀπαλλαγέντων δὲ τῶν δειπνούντων, αἱ τράπεζαι ἐβαστάζοντο. *Dimissis convivis, mensae removebantur*. Quo spectat illud Virg. *Postquam exempta fames epulis, mensaeque remotae*. Xenophon Sympos. ὡς δ᾽ ἀφῃρέθησαν αἱ τράπεζαι. Nec scio an *Porto* idem valeat apud Virg.:

- - - *Portantur avari*
Pygmalionis opes pelago.

H. e. furtim asportantur. Postremo non alia mens est Tertulliani initio libri de bapt. *Qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum, intentatam probabilem fidem per imperitiam portant*. Rigaltius vim verbi *porto* non capiens, pro *intentatam* rescribi jubet *in tentatum* h. e. *in tentationem*. Sed quidquid ibi vir doctus argutetur, sensus multo erit obscurior. Atqui si *portant* accipias pro *secum auferunt*, plana erunt omnia. Nam quidam simpliciter credunt, nec traditionum momenta ob suam imperitiam explorare satagunt, ii intentatam sive non expensam quidem, sed tamen probabilem fidem ex digesto illo, cujus proxime meminerat, secum auferunt. Quare non imperite Latinus interpres locis supra notatis τὸ βαστάζω per *portandi* verbum expressit.

Livius I. 28. de Mettii Fuffetii supplicio. *Deinde in diversum iter equi concitati; lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra portantes*. H. e. auferentes, asportantes. Virgilius Aen. XI. aquilae, serpentem rapientis comparatione instituta mox ℣. 757. ait:

Haud aliter praedam Tiburtium ex agmine Tarchon
Portat ovans.....

Neque porro ingratam lectoribus operam me navaturum crediderim, si aliquot Vulgatae versionis loca collegero, quibus *portandi* verbum omnino *auferendi* aut *asportandi* notionem habere videatur: ex quo non pauci Scripturae loci, ut opinor, illustriores fient. Ac primum producatur locus is, quem supra posuimus, Prov. IX. 12. ubi pro eo, quod LXX. habent μόνος ἀντλήσεις τὰ κακά, Symmachus autem βαστάξεις, Noster habet: *Solus portabis malum*. *Haurire* enim & *portare* eandem habere vim nostro interpreti videbantur: quemadmodum autem hic Hebraice verbum נשא *nasa* occurrit, sic iis locis omnibus, quibus in Hebraeo hoc verbum *auferre*, *asportare* aut tale aliquid significat, Latinus ferme *portandi* verbum usurpavit. Ex. XXVIII. 38. *Portabitque Aaron iniquitates eorum*. LXX. ἐξοίσει *efferet, exportabit*. Lev. X. 17. *Vt portetis iniquitatem multitudinis*. LXX. ἵνα ἀφέλητε, *ut amoveatis*. Levit. XX. 19. *Portabunt ambo iniquitatem suam*. LXX. ἀποίσονται, *auferent*. I. Sam. XV. 25. *Peccavi* (Saul Samuelem alloquitur) *sed nunc porta quaeso peccatum meum*. Graeci interpretes ἆρον δή, *aufer quaeso*. Hinc etiam Jo-

ban-

hannis I. 29. ubi nunc legitur: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit* (Graeco ὁ αἴρων) *peccatum mundi*: vetus versio praeferebat: *Ecce qui portat peccatum mundi*. Sicuti in Isaia *languores portare* est auferre. Tertullianus hoc pulchre notavit IV. advers. Marcionem 8. *Ipse igitur est Christus Esaiae, remediator valetudinum. Hic inquit imbecillitates nostras aufert, & languores portat. PORTARE autem Graeci* (apud quos *portandi* verbo respondet βαστάζω) *etiam pro eo solent ponere, quod est Tollere*. Ezech. XXXII. 30. *Portaverunt confusionem suam*: Graece ἀπένεγκαν. Zach. V. 7. *Talentum plumbi portabatur*: graece, ἐξαιρόμενον. Jos. IV. 8. *Portantes de medio Jordanis*: LXX, ἀναλαβόντες. Atque his locis omnibus נאש *nasa* verbum Hebraice usurpatur. Eodem vero capite ỹ. 5. *Et portate inde singuli singulos lapides*. Heb. הריכו *barimu*: LXX ἀνελόμενος ἐκεῖθεν. Num. XIII. 25. *Eo quod botrum portassent inde*. Heb. כרתו משם *charethu mischam*, *exciderunt inde*. LXX ἔκοψαν ἐκεῖθεν. Postremo Ecclesiastis X. 20. *Aves caeli portabunt vocem tuam*. Heb. יוליך *jolich*, *abducet*. Graeci interpres: πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ ἀποίσει τὴν φωνήν σου· Vides opinor, *auferre* & *portare* nostro interpreti visa fuisse synonyma, ut nimirum suorum temporum consuetudo ferebat. Atqui & *fero* pro *aufero* veteres Latini dicebant. Plautus Aul. V. I. 22.

Vel hercle enica, nunquam hinc feres a me.

Adhaec βαστάζω in re botanica est *avellere*, *eruere* plantam aut radicem. Vetus poeta de viribus herbarum, (quem Aldus Ann. 1518. Dioscoridi subjecerat, ac postea Fabricius to. 2. biblioth. Graecae p. 630. cum versione ac notis Rentorfii inseruit) in non longo carmine ter βαστάζω eo significatu adhibuit. ỹ. 4. de Chamaemelo

ὃ βαστάζουσιν ἰητροὶ
Ἀρχομένου θέρεος·

Interpres vertit *versant medici*; idem vero nota (f) post illud Plinii recitatum: *Eodem tempore & medici folia tusa in pastillos digerunt, item florem & radicem*: concludit in hunc modum: *quae Plinii verba vocem βαστάζουσι pulchre illustrant*. Facessat cum suo acumine. Vertendum fuerat *avellunt medici aestate ineunte*. Rursus ỹ. 10. de rhamno:

Ὥρη δ' ἱερὸν φυτὸν τόδε, (heic distinguendum, non ut interpres post φυτὸν)
συμφορὸν ἐστι βροτοῖσι
Βαστάζειν τότε ῥάμνον, ὅταν φθίνουσα σελήνη.
Δέρκεται &c. Quae interpres sic vertit, quasi decrescente luna rhamnum gestare prosit. At rhamnus contra fascina suspendebatur in domibus, ut auctor ille tradit, nam gestare spinosum fruticem quis potuisset? Sed & Graecus Scholiastes fallitur περιφράζων in hunc modum: τὸν ῥάμνον ἣν τις ἄρῃ ἐν λειψοσελήνῳ καὶ βαστάζῃ; si quidem βαστάζω pro φορέω accepit. Verte igitur: *Horo autem sacra est planta isthaec; prodest autem mortalibus tum demum rhamnum eruere, quum luna decrescere visa fuerit*. Postremo ỹ. 83. de dictamno minore:

Ἰητροὶ δ' ἅμα πάντες, ὅτοις σωτήριόν ἐστι,
Βαστάζοντες ἔχουσιν ἐν ἄγγει &c. Non vertendum fuerat *ferunt in vase*, ut Rentorfius reddidit, sed *avulsum servant in vase*. Omnino huic poetae βαστάζειν tantundem valet, quod αἴρειν, ἀναίρειν, λαμβάνειν, ῥιζοτομεῖν, quibus verbis utitur alibi. At vero cum eidem de gestatione sermo est, verbum φορέω usurpat. Hujus poëtae exemplis jam allatis illustrari potest illud Joh. VIII. 59 *Tulerunt* (Gr. ἐβάστασαν) *ergo lapides, ut jacerent* &c. ubi βαστάζω est vel simplex λαμβάνω vel avello, nam quia in atrio templi lapides obvii non erant, ex pavimento lithostroto illos avellerunt, uti diximus ad Joh. VIII. 59. Porro siquis forte de poetae hujus aetate quaesierit; non videtur secundo Christi saeculo antiquior ex his, quae ỹ. 169 de angelis 360. sive 365. caeli praesidibus innuuntur. Simlerus eundem cum Rufo Ephesio facit, quippe cujus libros quatuor carmine hexametro περὶ βοτανῶν Galenus praef. lib. VI. de simplic. medic. memorat.

DISSER-

DISSERTATIO II.

AD JOH. XIX. 41.

DE CEPOTAPHIO CHRISTI DOMINI.

Erat autem in loco, ubi crucifixus eſt, hortus, & in horto monumentum novum, in quo nondum quiſquam poſitus erat. Ibi ergo propter paraſcaven Judaeorum, quia juxta erat monumentum, poſuerunt Jeſum.

Quoſcunque evolvere licuit Sacrae Scripturae explanatores, de vero horto haec accipiunt; nec deſunt, qui adſcitis ex Vetere Foedere locis, in eo argumento ἀλληγοροῦντες. Sed primum omnium ſcire velim, quid Joſepho ab Arimathaea venerit in mentem in loco ſupplicii infami, deinde & ὑποπέτρῳ, hortum ſibi ſive λαχάνων, ſive πολυδένδρων conſerere. Nam fuiſſe horti hujus ſolum ὑπόπετρον, Matthaeus XXVII. 60. dubitare non ſinit, narrans, Joſephum tumulaſſe Jeſum in monumento ſuo novo, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ (1) *quod*, inquit, *exciderat in petra*, ſeu *in rupe excavarat*. Ergo & hujus horti area ὑπόπετρος fuit, & in rupe explicabatur. Poſtremo ideone ſepulcrum in horto conſito Joſephus exſtruxerat, ut ſtatim poſt primi cadaveris illationem pollueretur? Nam circa talia egregie religioſos fuiſſe Judaeos non minus, quam ceteras nationes, nemo ignorat.

Itaque aliud mihi hoc videtur fuiſſe horti genus, nec aliud hoc loco κῆπος ſignificare, quam τὸ ὕπαιθρον ſeu aream ſubdivalem, muro aut maceria cinctam. Neque enim quiſquam eſt adeo in antiquitate peregrinus, qui ignoret, definitam olim fuiſſe aream, qua ſepulcrum ambiebatur, utpote religioſam. Quare nequo modo in loci religionem impingeretur, non tantum quouſque area illa pateret, cippis inſcribebant in hunc modum: *In fronte pedes* tot, *in agro pedes* tot: verum etiam muro aut maceria ſepiebant; id quod ex innumeris conſtat inſcriptionibus, & ex Ulpiano l. *aede ſacra* de contrah. emt. ubi ait quidquid *intra maceriam ſepulcrorum* eſt, ad emptorem pertinere. Sed & Cicero Philip. IX. ſepulcro Ser. Sulpicii, qui in legatione Pop. Rom. obierat, locum publice dari, & pedes XXX. quaquaverſus deſignari cenſet. Judaeis alia, opinor, praeterea cauſa fuit, cur ſepimento iſto uterentur, ne forte quis incogitans pollueretur. Hanc vero ſic cinctam aream ſepulcralem *hortum* Latine, Graece κῆπον fuiſſe appellatam, prius horum vocabulorum origine, tum uſu ipſo demonſtrabitur.

Et ad originem quod attinet, tres principes linguas Hebraeam, Graecam, Latinamque in id convenire video, ut a ſepiendo *horti* vocabulum deducant. De Hebraeis nulla eſt dubitatio, apud quos גן *gan*, *hortus*, eſt a גנן *ganan*, quod *ſepire* ſignificat. Apud Talmudicos קרפף *Karpheph*, *ſeptum* & גינה *ginnah*, *hortus*, ſunt ſynonyma, & utroque vocabulo utuntur ad ſignificandum ſeptum illud LXX cubitorum, quod addebant urbi, ut ab illo ſepto deinceps iter ſabbati metientes, longius illud efficerent. Vide Baxtorfii

Ee   lexic.

(1) Et vide quam longe abſim a Salmaſii ſententia. Ille enim in Solinianis, ex eo quod Johannes hortum ibi fuiſſe tradat, negat ſolum eſſe ὑπόπετρον potuiſſe, Matthaei vero verba ſic interpretatur, quaſi ſi Evangeliſta dixerit ἐκ τῆς πέτρας, vel πέτρᾳ h. e. ſepulcrum ex ſilice ſive ſilice conſtructum, contra apertam Evangeliſtae ſententiam, qui in rupe ſolida ſepulcrum excavatum docuit: ego contra ex eo quod ὑπόπετρος fuerit ille locus, nego *hortum* a Johanne deſcriptum quidquam habuiſſe cum vulgaribus hortis commune.

Jam vero quod de πέτρας ſignificatione ſic ſtatuit, ut olim quidem nonniſi rupem ſignificaverit, apud mediam vero Graeciam etiam λίθον *lapidem*: primum quamne mediam Graeciam appellat? illam puto, qua & Apoſtoli ſcripſerunt, nam de Evangeliſtae uſu quaerebatur. Atqui eſt ne Agathias ad fidem ejus rei faciendam teſtis idoneus, qui ſub Juſtiniano vixerit? Deinde ultro aſſentior, non modo apud mediam Graeciam ſed & apud vetuſtiſſimos Scriptores πέτραν pro lapide dictam. Aeſchylus apud Strabonem lib. IV. p. 183. νιφάδα πετρῶν *imbrem lapidum*, dixit. Nec alia deerunt exempla rimantibus. Nunc, uti dixi, de Evangeliſta quaeritur, quam notionem ei voci ſubjecerit: eam, opinor, quam olim LXX, qui non alia ſignificatione πέτραν, quam pro *rupe* acceperunt, quod ſciam. Deinde quod ex Matthaeo affert: *ſuper hanc petram aedificabo Eccleſiam meam*, non de lapide fundamentali eſt ibi ſermo, ſed de rupe, cui optime innititur aedificium.

lexic. Thalm. in קוף. Κῆπον autem scio Etymologici auctorem, Eustathium, & Hesychium a Κάπος, quod *flatum* significare volunt, derivasse: κάπος γὰρ πνεῦμα (inquit Hesychius) καὶ κῆπος ὁ περιπνεόμενος καὶ εὐήνεμος τόπος. Inepta prorsus derivatio; neque enim κάπος pro *flatu*, aut κάπυ pro *spiritu* exemplo ullo comprobantur, ut H. St. notavit, aut omnino fuisse haec vocabula doceri potest. Deinde tam ne hortorum peculiare τὸ εὐήνεμον, ut inde κῆπος deduci oporteat? Ergo nihil verisimilius dicturus mihi videor, quam si κῆπος ab Homerica voce Κάπη, quae *praesepe* significat (unde Epimenides Cretensis apud Arist. Pol. I. ὁμοκάπους pro ὁμοτραπέζους eadem elegantia dixit, qua Horatius, *Non qui certum praesepe teneret*) adsciscam: sive ut accuratius dicam, tam κάπη, quam κῆπος ab aliquo communi stipite veniunt, h. e. aliquo inusitato themate, quod olim *sepire* significaverit: non minus enim *hortus* quam *praesepe*, sepimenti notionem consertam habet, uti deinceps docebitur. Quid quod κάπη Homerica non tantum praesepe animalium, sed septum quemcunque locum significasse videtur? Ait enim Od. IV. 40.

Καὶ τοὺς μὲν κατέδησαν ἐφ' ἱππείῃσι κάπῃσι.

Quid enim attinebat ἱππείῃσι addere, nisi quia illa vox quodvis septi genus notasset. Nam quod docet Eustathius, hoc ideo additum, ut ἀπὸ τῶν βοείων distingueret, nihili est.

De *Horti* vero etymologia haud diu pugnabo: doctissimum enim harum rerum scriptorem Vossium sequor ducem, qui rejecta antiquorum sententia, quibus *Hortus* ab *oriendo* arcessebatur, eam vocem vel ab ἕρκτος *septus* (ut prius fuerit *herctus* sive *horctus*, deinde *hortus*) vel potius a χόρτος, quo vocabulo non tantum *foenum*, & *gramen*, sed & *septum* significatur, Hesychio, & Eustathio auctoribus: unde & in villis *cortes* septa erant loca, quod omnes norunt; pro *corte* autem poetas Graecos χόρτον dixisse, Varro tradidit. Huc etiam pertinet, quod *Hortus* apud veteres *villam* quoque significabat, auctore Festo; & in legibus XII. tab. non alio nomine villa appellatur, teste Plinio XIX. 4. Neque enim villa, nisi septa, esse poterat.

Possem & in alias linguas veteres recentesque excurrere, apud quas *horti* vocabula ab eadem origine proficiscuntur, nisi alio properarem. Talis enim & παράδεισος Persica vox fuit, quae nihil aliud quam *septum* (2) significat: & apud Graecos posteriores περιβόλιον (vix enim alio vocabulo *hortum* notare solent, & in Glossis Graecobarbaris ὁ κῆπος exponitur τὸ περιβόλιν) a περίβολος *septum* deducitur; & apud Batavos, teste Vossio, synonyma sunt *hoff* & *tuyn*, quorum

(2) *Quid proprie vox* παράδεισος *sibi velit?* Persicam esse vocem e Xenophonte, Polluce & aliis non est dubium; ea tamen & Hebraei utebantur, quibus פרדס *Pardes* dicebatur, fortasse a פרד *pharad* quod est *disjungere*. Utut est, Persicam vocem non aliud quam *septum* valuisse, testatur Cicero, qui lib. de Senect. Xenophontis παράδεισον *agrum CONSEPTUM* interpretatur. Xenophon, inquit Cic. *in eo libro, qui . . . Oeconomicus inscribitur, refert, Cyrum minorem . . . & ceteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse: & ei quendam CONSEPTUM agrum diligenter consitum ostendisse*. Adhaec παράδεισον, tantundem valuisse, quod *septum*, illud argumento est, quod quae Latinis *vivaria*, (*vivaria* autem definiente A. Gellio II. 19 sunt *SEPTA quaedam loca, in quibus ferae vivae pascuntur*. Ammianus lib. 31. de Gratiano: *Intra septa, quae appellant vivaria, sagittarum pulsibus crebris dentatas conficiens bestias*) ea illis παράδεισοι dicebantur; uti idem Gellius ibidem testatur: *Vivaria autem, inquit, quae nunc vulgus dicit, sunt quos Graeci παραδείσους vocant*. Feras Persae παραδείσοις concludebant, quo eas conficere promtius esset. Regibus hoc in primis in deliciis fuit. Ammianus lib. 24. narrat in lucorum tractu *Extentum fuisse spatium & rotundum, loricae ambitu circumclusum, destinatas Regiis voluptatibus continens feras* &c. Zosimus lib. 3. Ἦν παράδεισος δὲ καὶ εἰς περίβολον, ὃν βασιλικῆς θήρας ἐκάλουν &c. Hujusmodi παράδεισον regiam venationem appellari dixit. Non tantum reges, sed & magnates sic plerunque venabantur. Hinc duum generum venationes distinguit Xenophon, ubi Pharnabazi praetorium distinguit: Καὶ θῆραι, αἱ μὲν ἐν περιειργμένοις παραδείσοις, αἱ δὲ καὶ ἀναπεπταμένοις τόποις, παγκάλαι. Venationes alias in paradisis, alias patentibus locis institui solere ait. Curtius lib. 8 *Barbarae opulentiae in illis locis haud alia sunt majora indicia, quam magnis nemoribus saltibusque nobilium ferarum greges clausi . . . Muris nemora cinguntur, turresque habent venantium receptacula*. Persicum illud venandi genus Prusiensis Dio insectatur: Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ παραδείσοις περιλαβόντες, ὁπότε ἐπιθυμήσειαν, ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ, τὰ θηρία ἔκτεινον, ὡς μήτε ζητοῦντας πονεῖν, μήτε αὖ κινδυνεύοντας, ἅτε ἀσθενῆ καὶ δεδουλωμένα &c. Scriptorum pleraque loca e Brissonii Persicis decerpsimus.

quorum illud hortum proprie, hoc vero septum notat.

Ex linguarum vero complurium nobilium que consensu jam hoc intelligitur, quod modo dixeramus, *septi* notionem horto haerere conjunctam: id quod & alioqui demonstrare possem scriptorum locis, quibus quoties in horti similitudine ludere collibuit, de sepimento ante omnia sollicitos sese produnt. Tertullianus ad *Paradisi*, hoc est, *horti* significationem alludens ait: *Et si Paradisum nominemus locum Divinae amoenitatis, recipiendis Sanctorum Spiritibus destinatum, MACERIA quadam igneae illius zonae a notitia orbis communis segregatum; Elysii campi fidem occupaverunt.* S. Vigilius Tridentinus epist. ad S. Joh. Chrys. apud Ruinartum pag. 613. n. IV. *Est enim ... hortus Ecclesia SEPIBVS mandatorum plantata viventium.* Adhaec ἀλωὴ est area septa, quae & hortum significat, quia undequaque περίφρακτον. Hom. Od. XXIV. 223.

Αἱμασιὰς λέξοντες, ἀλωῆς ἔμμεναι ἕρκος.

Sentes collecturi viridarij septa futuras.

Il V. ἕρκεα ἔρχατ' ἀλωαίων ἐριθηλέων. Hinc Od. 24. ỷ. 225. ἐϋκτιμένῃ ἐν ἀλωῇ non *bene culto in horto*, quod vulgo interpretantur, sed *bene munito* exposuerim. Suidas: Ἀλωαί, ἀλωεῖαι, ὁ παράδεισος. Atqui παράδεισος quid significet, supra diximus. Sed frustra his immoror tricis. Age tandem jugulum hujus caussae petamus.

Demonstrandum est enim ex usu veterum κήπου & *horti* vocibus aream sepulcralem quaquaversum muro aut maceria cinctam frequenter olim notatam. Ordiar a Latino vocabulo. Apud Gruterum pag. 809. 2. sic legitur: *Hic locus cum HORTVLO SVO RELIGIOSO & aedificiolis suis muro cinctus ad sepulchrum Mindiae Juliae, & P. Acli Phileti pertenet &c.* Quid enim est aliud *Hortulus religiosus*, quam sepulcrale ὕπαιθρον quaquaversum definitum & muro cinctum? Et pag. 964. 2. *Et praecepit, ut ad id sepulchrum HORTVS QVI EST CINCTVS MACERIA, & dieta adjuncta januae custodiae causa, sepulchro cedat.* Et hic quoque *Hortus sepulchro cedens* nihil est aliud, quam area sepulcralis, de qua in marmoribus eadem phrasis passim usurpatur, veluti: *Huic monimento cedunt quaquaversum pedes* tot, vel *cedunt in fronte pedes* tot, *retro pedes* tot. Nam *Dieta* & in superiore epigrammate *aedificiola* quorsum pertineant, non est difficile augurari; nam, ut obiter dicam, in usum servorum aut libertorum, qui sepulchri custodiae advigilabant, cedebant hujusmodi mansiunculae, quibus & TABERNAE nomen inditum video in alio marmore pag. 383. 4. ubi & *Hortuli* sepulcralis item mentio: *C. Calpurnius Philokyrius V. C. & Septimia Ammias conjux comparaverunt sibi memorias II. & C. Calpurnio Ammiano &c. armarium distegum cum taberna & HORTVLO &c.* Apud Fleetwood pag. 190. 3. HORTVLOS · AEDICVL & SACELL · CVM · DISTEG · SERVILIA · CYNIRA · SIBI · ET · M · SERVILIO · &c. Eadem *memoriae & hortuli* mentio in cippo alterius Philokyrii apud Fabrettum pag. 85 n. 155. AVRVL · FILOCVRIVS · FECIT . SEBIBO · SIBI · ET · VLP · EVPROPRIE · COIVGI · MEMORIOLAM · CVM · ORTVLO · SVMIACENTE · SVBVS · LIBERTIS · LIBERTABVSQ · POSTERISQ · EORVM · Nec ambigendum, quin vetera elogia rimantibus saepenumero hujus generis horti religiosi sint occursuri. Eadem fortassis significatio fuerit *hortulorum*, quorum mentio est apud Suetonium cap. 50. *Reliquias (Neronis) Ecloge & Alexandra nutrices cum Acte concubina, gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur e Campo Martio impositum colle hortorum.* Pro quo veteres libri habent *colle hortulorum*, & sic eum collem ab aliis vulgo appellari video. Apud Spon. pag. 222. est quidam C. OCTAVIVS · C · L · PACCIVS · AVG · SER · (nota hunc libertum simul & servum dici, quippe infima manumissione donatum) AB . HORTVL · Hortulum autem Augusti haud alium intelligo, quam eum, in quo ejusdem mausoleum exstructum erat. Nec dubito quin eadem notione *hortos* usurpavit Frontinus lib. de limit. agror. pag. 43. *Similiter*, inquit, *locorum religiosorum, quibus secundum cautiones modus est restituendus. Habent enim & Mesilea juris sui HORTORVM modos circum jacentes, aut praescriptum agri finem* (3). Eadem

(3) *Moesilea* aut *maesilea* sunt mausolea sive monumenta. Apud Grut. pag. 495. 7. EIVSQVE. MAESOLEI . CLAVES . DVAE . PENES . ALIQVEM . LIBERTORVM . MEORVM . ET . CVRATOREM . CVIVS . QVE . ANNI . SINT . Item apud FleetWood p. 180. 2. MESOLEVS. Et ex eo quod per sequiorem aetatem mausolea sic dicerentur, fortasse inde orta *Turris Masoe* appellatio, quasi *Turris mosilei* prius, postea, uti fit, decurtato vocabulo *Turris Maesa* dicta fuerit. *Hortorum juris sui* idem est, ac si dixisset *hortorum religiosorum*, ut in

Eadem in Aggeni commentario reperies.

Ad vocem vero Graecam quod attinet, eadem notione accepisse videntur Graeci interpretes apud Nehemiam III. 16. ubi Nehemias quidam aedificasse dicitur ἕως ΚΗΠΟΥ ΤΑΦΟΥ Δαυίδ h. e. *usque ad hortum sepulcralem David*. Etsi in Hebraeo codice paullo aliter haec leguntur (4). Nec alia est sententia Arundelliani marmoris, quod inter Christiana refert Reinesius Cl. XX. n. 325. ubi Johannes quidam donasse dicitur ΚΗΠΙΟΝ ΤΟΥΤΟ, puta hortulum illum, seu aream, ubi sepulcrum extructum fuit, Theodoro suo *spiritali filio*.

✠ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΟΥΦΙΝΟΥ ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ
ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡ . . . ΔΩΡΗΣΑΜΗ ΤΟ ΚΗΠΙΟΝ
ΤΟΥΤΟ ΘΕΟΔΩΡΩ ΤΩ ΕΜΩΓΝΕ ΕΚΓΟΝΩ
✠ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩ ΥΙΩ ✠

Ac sane dubito utrum in earum constitutionum Constantini & Licinii pro Christianis (quas Eusebius X. h. l. 5. intexuit) altera κῆποι, quos Christianis restitui jubent, pari significatu accipiendi esse videantur. Σπούδασον εἴτε κῆποι, εἴτε οἰκίαι, εἴθ' ὁτιοῦν δήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκαταςαθῆναι ὡς τάχιςα. *Operam dabit ut sive horti, sive aedes, sive quodcunque aliud ad jus earundem Ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis celerrime restituantur.*

Et quando ad Christianos digressi sumus, scio apud hos coemeteria *paradisos* appellata fuisse (exempla innumera suppeditabit Cangius in Glossario) non aliam ob caussam, ut opinor, nisi quia παράδεισος unus erat ex horti synonymis. Hinc factum ut *Paradisus* Ecclesiarum quoque atria porticibus ambulationibusque consepta significarit: nam quae ratio fecit, ut sepulcrale septum *hortus* aut *paradisus* diceretur, eadem impulit, ut septa ὕπαιθρα praetensa basilicis, eandem appellationem nanciscerentur. Accedit, quod in Ecclesiarum atriis coemeteria sequiore saltem aetate fiebant, unde apud posteriores scriptores coemeteria eadem & atria quandoque appellantur.

Sed redeo ad vocem Κῆπος, quae huc maxime pertinet. Ea enim vox adeo est rei sepulcralis propria, ut Christiani veteres, sive LXXviralem versionem Neh. III. 16. (ubi Κῆπος τάφου legitur) sive hunc Johannis locum, de quo commentamur, imitati; sive, ut verius dicam, ea vocis illius notio apud omnes erat pervulgata latissime, sepulcreta sua κηποτάφια dicerent. Utitur ea voce Palladius in hist. Lausiaca cap. 20. p. 926.

Tametsi nihil est caussae, cur Christianos hujus vocis auctores faciamus, qua multo antea gentiles passim in cippis sepulcralibus utebantur; quam tamen qui non intelligerent in *Cenotaphium* commutarunt. Erravit hunc errorem Vignolius, qui pag. 330. ad hanc inscriptionem.

(5) Q · MEDICVS · AVG · LIB
A · SOLO · SIBI · FECIT
HOC · CEPOTAFIV · QVI
NTA · VITALIS · FILIA · MEA
POSSIDEBET · SINE · CONTRO
VERSIA

Notavit in hunc modum: *CEPOTAFIV h. e. cenotaphium, quod hic sumitur pro sepulcro, non*

---

in Gruteriana inscriptione. *Hortos* autem numero multitudinis dixit comparate ad moesilea numero plurativo antea posita: nam ceteroqui *Horti* plurativo numero ubi de unis *hortis* est sermo, non nisi consitos & amoenos hortos significant. *Circum jacentem* idem Frontinus dixit, quomodo in superiore Fabrettiana epigraphe SVMIACENTE quatuor syllabis *sumjacente*, h. e. *subjacente*; *Jacere* autem est in longum protendi. Apud Virg. Aen. I. 228. *terras jacentes* Servius interpretatur *in longum expositas*. Pomponius Mela l. 1. c. 1. *Haec* (οἰκουμένη) *ergo ab ortu porrecta ad occasum, & quia sic JACET, aliquanto quam ubi latissima est, longior* &c. Postremo illud *praescriptum agri finem* non alio spectat, quam ad notas cippis insculpi solitas IN. AGR. P. XX. &c.

(4) Hebraice sic legitur עד נגד קברי דויד *ad neged Kibre David* h. e. *usque contra sepulcrum David*. Sed nihil dubii, quin Graeci interpretes nacti codices suo tempore puriores, legerint גנת, *gannath*, *hortum*, ex quo נגד *neged*, *contra*, sit postea factum, prioribus duabus simillimis transpositis litteris, ex ultima vero extrito sinisteriore ductu.

(5) Τὸ Q. non merum hic praenomen videtur, sed verum nomen, quippe cum & filia, (nam rarissime feminae cum praenominibus reperiuntur) item QVINTA appelletur, accepto, uti par erat, a patre nomine. Quaerendum igitur cujusnam imperatoris libertus is fuerit. Ajo Hostiliani libertum fuisse. Hostiliani haec simul omnia nomina in nummis & lapidibus reperiuntur: C. VALENS HOSTILIANVS MESSIVS QVINTVS. Sed hujus imperatoris aetate invaluerat, ut nominum quod esset ultimum, illud proprium ac διακριτικὸν censeretur. Exempla in aliis afferre supersedeo. Sed de eodem hoc principe nummus apud Patinum exstat pag 396. in num. med. & min. formae, qui jugata capita Q. Herennii Etrusci, & Hostiliani exhibet cum hac epigraphe: ÆTRVSCVS ET QVINTVS CAESS. Ex quo colligitur non aliud

non vero pro monumento honorario, ut alibi. Sed & pag. 269. ad eandem vocem eundem auctorem impegisse, argumento est, quod ad oram vocabuli CEPOTAFIVM τὸ *sic* appinxit, qua notatione antiquarii, si quid peccatum in scribendi ratione occurrit, id in quadratarium ipsum rejiciunt. Haec altera inscriptio sic habet: *M. Vlpius Aminnas CEPOTAFIVM MVRO CINCTVM fecit sibi & libertis libertabusque eorum.* Vides hic *cepotaphii* vocabulo lapidem ipsum interpretem accedere; subjecit enim MVRO CINCTVM, ut & in altera apud Fabrettum pag. 115. n. 293. ubi legitur . . . HOC CEPOTAPHIVM MVRO CINCTVM CVM SVO IVRE OMNI EX AVCTORITATE ET IVDICIO PONTIFICVM POSSEDERVNT. De his enim *hortis* utpote *religiosis*, uti supra ex Grut. docuimus, controversiae ad pontificum cognitionem spectabant. At enim cum Cepotaphium, uti supra demonstravimus, septum sepulcrale notaverit, quid intererat MVRO CINCTVM addere? Non otiose: quia sive muro sive maceria cingi poterat, uti hoc cepotaphium, quod legitur in inscriptione, quam egomet Neapoli in villa Altimaria descripsi, quae talis est:

IN · HOC · CEPOTAPHIO · MACERIA · CINCTVM † ANNIAE · MAXIMINAE · ET · ANNIORVM † CELERIONIS · MAXIMINI · ET · CELERINAES · (6) † FILIORVM. EIVS † QVAE · EST · DOMVS · AETERNALIS

Eadem quoque vox occurrit apud Fabrettum pag. 80. n. IX. ubi & cepotaphii fines notis illis IN FR. IN AGR. terminantur.

D · M
PEDVCAEA · IRENE · FECIT
SE · VIVA · CEPOTAFI
VM · QVOT · CONTINET
IN · F · P · XX
IN · AG · P · XX

Postremo & *cepotaphiolum* (ut illa diminutiva *hortulus* & Κήπιον, de quibus supra) reperitur apud eundem Fabrettum pag. 115. n. 294. *IN HOC CEPOTAPHIOLO · cum · superficio · Gerulonis · Maria · & · Aur · Scutia · & · filiorum · lib · lib · que · posterisque · eorum ·*

Quae hactenus diximus, eo spectant, ut intelligamus, Christi sepulcrum rectissime a nobis cepotaphium appellari, tum hortum, de quo Johannes, non aliud quam ὕπαιθρον sepulcrale fuisse lorica circumseptum. Sunt tamen, quae mihi objici posse videantur; atque illud in primis, quod idem Johannes XX. 15. κηπουρὸ h. e. *hortulani* aut *horti custodis* meminit; ut dubitari nullo modo possit, quin vulgarem hortum in usus humanos comparatum Evangelista intellexerit. Verum sive κήπουρος horti custodem significat (nam οἴκουρος & similia parem significationem habent) scitum est habuisse monumenta & cepotaphia custodes suos, qui & monumentum & hortulum religiosum a quacunque violatione tuerentur; sive κήπουρος *horti cultorem* mavis interpretari (quanquam id non puto) tamen ejus partes fuerint funereas tantum arbores conserere & colere, non olera aut pomiferas stirpes.

At enim, inquis, est in Evangelistae verbis nonnihil ἐμφατικὸν, ita dicentis: *Erat autem in loco, ubi crucifixus est HORTVS, ET IN HORTO Monumentum &c.* Nam si cepotaphium sive aream sepulcralem notare voluisset, satis habuisset dicere κῆπος τάφου, ut apud LXX; nunc autem veri horti notionem ingerit inculcatio ista ἦν . . κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον. Quibus respondeo, non frustra haec fuisse notata; quia cum universa area recipiendis cadaveribus esset destinata; *peculiaris*, inquit Fabrettus aliud agens, *caritatis erat intus in ipsoque monumento locum dare*. Erat, inquit Evangelista, hortus h. e. area sepulcralis humandis cadaveribus destinata, ibidem vero erat & monumentum; in hoc demum illatus

---

aliud peculiare ac διακριτικὸν Hostiliani nomen quam QVINTI fuisse. Hujus opinor libertum hunc Q. MEDICVM fuisse. Priscam imponendorum nominum rationem in libertis, adoptivis ceterisque id genus per posteriorem aetatem frustra requiras.

(6) Vir Anniae hujus, idemque Anniorum pater, nomen gessisse videtur Annius CELER. Nam sub Caesaribus perraro haec regula fallit, ut quae cognomina parentes gererent, eorum diminutiva filii assumerent, ut ex sexcentis exemplis constat.

Ceterum haec inscriptio, quam rebar ineditam, refertur a Grutero pag. 668. 6., ac Puteolis fuisse dicitur, unde omnino Neapolim translata fuit. Sed praeter versuum dispositionem, quae longe alia apud Gruterum; duobus eam mendis deformatam videas; nam pro CEPOTAPHIO legitur EPITAPHIO, & pro CELERINAES (usitatissimae in lapidibus formae genitivo) CELERINATIS. Eadem omnia peccat Fleetwodus pag. 198. 2. qui ex Grut. descripsit.

tus est Jesus. Sane apud Fabrettum pag. 225. n. LXII. distinguuntur ollae in area sitae ab ollis, quae in ipso monumento. Et pag 375. n. 173. *L. Vitellianus . . . loca duo concessit sepulturae INIVS IN MONVMENTO SVO &c* Pag vero 4 2. n 353 IN IPSO MONVMENTO &c. Opponi & hoc potest non novum videri in hortis consuevisse veteres sepeliri. Apud Hebraeos Manasses sepultus est 4 Reg. XXI. 18. in horto Ozae. Apud Romanos exempla vide in Pitiseo in *balneum Abascantianum*. Grut. pag. 636. 12. *Hi horti ita uti optimi maximique sunt*. Et pag. 755. *Hortos coherentes* &c. Respondeo, videndum an quidem ex his hortis cepotaphia fuerint, ut hortus Ozae. Ceterum num. plur. *Horti* veros hortos significat. Nihil enim impediebat, quominus sicut a ceteris possessionibus, ita a consitis hortis pars areae decideretur, ibique sepulcrum extrueretur.

Postremo hoc omnium maxime huic nostrae sententiae incommodare videtur, quod qui alibi HORTVS aut CEPOTAPHIVM appellatur, in aliis inscriptionibus VIRDIARIVM dicitur, quae vox vix aliud quam consitos hortos notare potest. Itaque apud toties laudatum Fabrettum pag. 158. n 274 ea vox legitur, itemque pag. 159. n. 279. & pag. 225. n. LXI. LXII. & n. 596. Sane Clarissimus auctor pag. 225. non imperite VIRDIARIVM in re sepulcrali non aliud significare putat, quam locum sepulturae subdivalem, & distingui a monumento, tanquam locum apertum ab operto. Possum & hanc potissimum responsionem adhibere, esse hoc figurae genus, quam μετάληψιν appellant, quam Homeri scholiastes, ad illud Od. IX. 327. ubi ἐλόωντα pro ἀπέξεσα capitur, sic definit: ἐκ τοῦ συνωνύμου τὸ ὁμώνυμον· ὁ τρόπος μετάληψις. Exempli caussa, quia γλήνη & κόρη duo erant pupillae oculi synonyma, hinc quia κόρη translata significatione de homine ignavo dicebatur, Poeta eadem notione etiam vocem γλήνη usurpavit. Simili ratione γέροντας pro *legatis* accepit Il. IX. Eadem prorsus ratione factum, ut quia *viridiarium* erat *horti* synonymum, non tantum illud pro horto consito, quae propria est viridarii significatio, acciperetur, verum etiam altera illa horti significatio cum eodem vocabulo communicaretur, qua aream subdivalem sepulcro circumfusam, quae proprie HORTVS dicebatur, notaret. Sane viridiarium pro coemeterio positum in tabulariis monachorum reperitur apud Cangium in glossario: & ex vetere instituto hodieque Carthusiani ἐν ὑπαίθρῳ seu viridiario tumulantur.

Postremo si quis forte in hujusmodi sepulcralibus hortis κυπαρίσσους fuisse contenderit, aliasve ibi funereas arbores consitas, quarum gratia vere VIRDIARIA dicerentur, non repugnaverim: modo ne hortos sepulcrales, de quibus tamdiu disseruimus, cum veris hortis in humanos usus comparatis confuderimus. Itaque Josephi ab Arimathaea hortus VIRDIARIVM sepulcrale cupressis & hujusmodi feralibus arboribus consitum fuerit, & suum cultorem (si κηπουρὸς id significat, ac non potius custodem Joh. XX. 15.) habuerit per me licet; modo ne vulgarem hortum intelligamus pomis aut oleribus consitum. Nunc cetera quae apud Joh. sequuntur, porro videamus.

Et in horto monumentum novum, in quo nondum quisquam positus erat.] Sicuti nascentem Christum virginis uterus, ita & morientem *virgo sepulcrum* decuit. Sic enim novum monumentum veteres appellabant. Apud P. Lupum Jesuitam in Severae tumulo pag. 159. ex Museo Kircheriano. *Septimius Juvenalis . . . HOC MONIMENTVM VIRGINEM . . . CVM TERRVLA PVRA . . . comparavit* &c. Vetus in hortis Matthaeiis lapis apud Fabrettum p 53. n 308 *Quieti · aeternae. Aurelius. Hermes · & Claudia · Secunda · hoc · MONVMENTVM · VIRGINEM · se · vivi · comparaverunt · sibi & · filiis · suis &c.* & eadem pag. num 309. item ex hortis Matthaeiis. *D. M. M Aurelius Domitianus · se · vivus · emit · & comparavit · LOCVM · VIRGINEM · a · solo · fecit · sibi · & · libertis &c.* Et eadem pag num 397. *Et . columbaria · XII. in · quibus · OLLAE · VIRGINES · N · XXIIII.* Nam singulis columbariis binae ollae cinerariae inserebantur. Similis est apud Aristophanem translatio, qua τριήρεις παρθένους dixit h.c. Eustathio interprete πρωτοπλόους.

Ibi ergo . . posuerunt Jesum] Sicut ergo Jesus virginis uterum dedicaverat, ita & sepulcrum virginem dedicavit: sed non *sub ascia dedicavit*: de qua formula vide alibi dicta &c. Solebant hujusmodi monumenta lucri gratia extrui, ac postea vendi. Talis est illa καμάρα καθαρὰ apud Prideaux in marm. Oxon. pag. 132 num. LXXXI. ΓΑΙΟΣ ΕΛΕΥΠΟΡΟΣ ΑΓΟΡΑΣΑΣΑΣ ΚΑΜΑΡΑΝ ΚΑΘΑΡΑΝ ἐπεσκεύασεν ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἰδίοις &c *Cajus Elemporus coëmta camara pura* (in qua nemo quisque humatus fuerat) *fecit* (σορὸς scil. & ἐνσόρια *loculos* & *ossuaria*) *sibi & suis* &c.

DISSER-

DISSERTATIO III.

AD JOH. XXI. 7.

DE EPENDYTE ET SUBITARIO PETRI SUCCINCTORIO.

Petrus quum audisset, quia Dominus est, tunica succinxit se (erat enim nudus), & misit se in mare.] Hic locus, siquis alius, variis interque se contrariis interpretationibus jactatus, non segnius heic a nobis exponetur; & ita fort. ut neminem nostrae commentationis poenitest. Tria vero sunt, quae difficultatem pariunt: 1. quid sit Ἐπενδύτης, quod interpres *tunicam* reddidit; 2. quid διαζώσασθαι, Nostro *se succingere*: 3. postremo quo sensu Petrus nudus extiterit.

Ordior ab Ἐπενδύτῃ. Sunt qui *indusium*, sive *interulam* interpretantur; alii cum Vulgato *tunicam*; alii postremo vestem *superariam*, sive extimam. Harum sententiarum fulcimenta vide in Synopsi, quibus tamen licet haec addere. Suidas stat pro *intima tunica* sive indulio: Ἐπενδύτης, ait, τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον, ὃ καὶ ὑποκάμισον λέγεται. *Ependytes est vestis intima, quae & hypocamisum dicitur.* Atqui mirum, ni haec Suidae sint vitiosa (1) qui certe hisce contraria alibi docuit. Et certe Ἐπενδύτης nihil minus, quam *indusium* esse potuit; uti nomen ipsum ostendit. Ita haec interpretatio (maxime si Suidas aliud dixit) fundamentis caret. Alii cum Vulgato (2) interprete exteriorem *tunicam* volunt intelligi: cujus interpretationis fundamenta in Synopsi Crit. leges. Sed praeter ibi allata, Pollux (saltem ex interpretatione mea, quam vide in sequentibus) suo tempore pro *tunica* usurpatum id vocabulum testatur: idemque in Aelio (3) Dionysio apud Eustathium reperies.

Postremo Grotius, ut alios taceam, extimum vestimentum interpretatur, ita ut respondeat Hebraico מעיל *Meil*; quae vox quum extimam vestem notet, bis ἐπενδύτης a Senioribus redditus, & quidem de superaria (4) ve-

ste ibi

(1) Suidas in Ὑποδύτης, interpretatur id vocabulum τὸ ἐσώτερον ἱμάτιον· Ἐπενδύτης δὲ τὸ ἐπάνω i. e. *interiorem vestem: Ependyten vero superiorem.* Quo pacto haec stant cum verbis supra adscriptis? Equidem non dubito quin sive Suidas, sive alius Suidei lexici interpolator, legerit in aliquo grammatico Ὑπενδύτης, τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον: quod quia sive vitiose scriptum erat Ἐπενδύτης, sive in evanida & corrupta scriptura ita putasset legendum (praesertim quum illud Ὑπενδύτης nusquam facile reperiatur) ita retulit in lexicon, locumque assignavit inter voces ab E incipientes. At revera τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον non aliud est quam Ὑπενδύτης, quod vocabulum pro *interula* sive in Isidoro, sive Varino, aut Hesychio, aut Glossis, alicubi certe legi. Ergo haec tria vocabula sic definienda sunt, & quidem ipsius Suidae verbis. Ὑποδύτης τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον i. e. *indusium*. Ὑπενδύτης. τὸ ἐσώτερον ἱμάτιον h. e. *tunica*· Ἐπενδύτης δὲ τὸ ἐπάνω i. e. *vestis superaria*.

(2) Non solum in Vulgata legitur *Tunica*, sed & in Syro sic reddente: *Accepit tunicam & cinxit lumbos suos*: & Arabe, qui posuit קמיץ *chamois*, quod est *tunicae* vocabulum, quod ad Graecos primum, mox ad Italos transiit, quibus *camicia* dicitur interior tunica.

(3) Eustathius ad Hom. Il. Σ prope finem (p. 1166. 50.) haec affert ex Aelio Dionysio: Χιτὼν, ὁ ζωστὸς καὶ γυναικεῖος· ὁ δὲ ἀνδρεῖος, Χιτωνίσκος· ὃ τινὲς Ἐπενδύτην· τὸ δὲ βραχὺ, Χιτωνισκάριον· Χιτώνιον δὲ καὶ Χιτωνάριον, λεπτὸν ἔνδυμα γυναικεῖον πολυτελές . . . ταῦτα Αἴλιος Διονύσιος. i. e. *Χιτὼν est tunica quae praecingitur, necnon & muliebris: at virilis dicitur Χιτωνίσκος: quod genus quidam Ependyten appellant. Id si brevius sit, dicitur Χιτωνισκάριον. At Χιτώνιον & Χιτωνάριον, muliebre indumentum est tenue ac pretiosum . . . Haec Aelius Dionysius.* Qui grammaticus sub Hadriano floruit, dictus etiam *Dionysius Atticista*. Quod χιτῶνα dixit esse ζωστὸν, eo distinguitur ab ὀρθοστάδίῳ i. e. a *tunica recta*, quae non *praecingebatur*, sed recta deorsum fluebat: ζωστὸς longior erat, recta brevior. De *tunica recta* videatur Pollux. VII. 48. ubi inter vestes utrique sexui communes recensetur χιτὼν ὀρθοστάδιος, ὁ μὴ ζωννύμενος i. e. *tunica recta consistens, quae non cingitur*. Quamvis Hesychius aliter ὀρθοστάδιος definiat, ita ut a συρτοῖς distinguantur; & Festus *rectas* intelligat, quae a stantibus in altitudinem texantur. De quo dixi quaedam in *diss. de semicinctio* ad Act. XIX. 12.

(4) Ut I. Sam. XVIII, 4. Jonathan exuit se pri-

ste ibi esse sermo videtur. Cetera opinionis hujus vide in Grotio. Cui interpretationi & quidquid veterum (5) Glossarum est, & (6) Nonnum favere animadverti; ac praeterea idem confirmatur ex discrimine inter haec vocabula Ὑπενδύτης, Ἐπενδύτης, Ἐπενδύτης, quod adnot. 1. posui. Nam si primum est interula, alterum tunica exterior; restat ut tertium Ἐπενδύτης sit vestis extima.

Verum hujus vocabuli significationem nemo accuratius Polluce (cujus auctoritatis neminem credo poeniteat) docuit; parum tamen ad hunc diem intellectus. Is tamen meo judicio sic statuit, Ἐπενδύτην vulgo quidem suo tempore pro *tunica* usurpatum; at veram significationem eam esse, ut extimum notet amiculum. Pollucis verba, meamque interpretationem, ne longum faciam, videbis in (7) subjecta adnotatione.

Quum ergo duplex sit ἐπενδύτου notio, una τῶν πολλῶν (*vulgi*) pro tunica, altera doctiorum pro extima veste: quam statuemus secutum esse Scriptorem Divinum? Omnino extimam vestem intellexit, tum quia ea propria est, Polluce teste, vocabuli notio, nec Johannem Graece proprietatis incallidum auctorem falsse pluries deprehendi; tum quia is usus fuit Graecae Seniorum interpretationis. Postremo, cur haec notio, sit huic loco convenientior altera, ex his quae de διαζώννυμι & γυμνὸς dicentur, facilius intelligetur.

At enim, inquies, si ἐπενδύτης vestis extima est (veluti laena, pallium, penula, & siqua sunt alia hujus generis) Vulgati interpretis existimatio (ut de Syro, & Arabe taceam) periclitabitur, cujus est interpretatio *Tunica fuc-*

primum Ependyte, tum inferioribus vestibus.

(5) In Cyrilli Glossis Ἐπενδύτης est *Instata* (vulgo corr. *Instita*: sed *instita* longe est aliud; videndum an non scripserit Auctor *Instrata*: h. e. quae inferioribus vestibus desuper *insternitur*) *Superaria*. Item in Philoxeni Glossis est *Superaria vestis*. Alibi *Superalia*.

(6) Nonnus in Io. XXI. 7. τὸν ἐπενδύτην pluribus vocabulis παραφράζων, & εἷμα δαιδάλεον appellat, & λίνεον πέπλον, & ἀμφίβλημα: quae sunt tamen poetica & γενικώτερα.

(7) *De* Ependyte *Locus Pollucis explicatur.*

Pollux VII. 45. Ubi tunicae nomina recensuisset his verbis: Χιτὼν δὲ ἐρεῖς, Χιτωνίσκος, Χιτώνιον, Ἱμάτιον i. e. *Proba vestium vocabula haec sunt*, Χιτὼν *Tunica*, Χιτωνίσκος *virilis tunica*, Χιτώνιον *tunica muliebris*, Ἱμάτιον (quod ultimum reddi potest aut γενικῶς *vestis* aut potius *Vestis superaria*) ubi inquam proba nomina ope verbi Ἐρεῖς i. e. *recte dices* designasset; statim subjicit: Ἐρεῖ (adscribe heic, meo periculo conjunctionem δὲ) καὶ ὁ Ἐπενδύτης ὅτιν ἐν τῇ τῶν πολλῶν χρήσει, εἴ τις βούλοιτο καὶ τούτῳ τῷ ὀνόματι βοηθεῖν φαύλῳ ὄντι, λαπτίοι αὐτὸ ἐκ τῶν Σοφοκλέους Πλυντριῶν,

Πέπλους τείσαι (cor. πτυίσαι *depellere*)

λινοπλυνεῖς τ' (cor. λινοπηνίας τ') ἐπενδύτας.

Καὶ Θέσπις δέ που φησὶν ἐν τῷ Πενθεῖ,

Ἔργῳ νόμιζε νεβρίδας (cor. νεβρίδα, imo, ut versus constet, νεβρίδ') ἔχειν ἐπενδύτην.

Quae sic sunt reddenda: *Quoniam vero etiam* Ἐπενδύτης *vulgo a pluribus usurpatur; sicui cupido sit huic vocabulo, ceteroqui minus probo* (non ipsum vocabulum minus probum intelligit, sed vocabuli notionem pro *tunica*) *opitulari; ex Sophoclis Lotricibus exemplum arcessi jubeo*:

Depellere peplos & lineos ependytas:

Itemque e Thespidis Pentheo (ubi aliquis furore percitus dicitur).

Reapse ratus hinnuleam habere pro ependyte.

Et his quidem exemplis sic vocabulo suppetias fert grammaticus, ut quum vulgo suo tempore pro *tunica* usurparetur, (id quod & Aelii Dionysii verba superius adscripta ostendunt) ex his locis colligat, vestem superariam esse, sicuti & *peplus* & bacchantium *hinnulea*, vestes extimae sunt. Tamen & *tunicae* notionem auctoritate non carere, mox idem Pollux ostendit; haec enim statim subjicit: Ἄντικρυς δὲ δοκεῖ τὰ ἐν τῷ Νικοχάρους Ἡρακλεῖ χορηγῷ.

- - - Φέρε νῦν ταχέως, χιτῶνά τ' ἐπενδύτην, τῇ νῦν χρείᾳ βοηθεῖν. i. e. *Contra vero hodierno usui* (nempe ut pro *tunica* usurpetur) *videtur suffragari illud quod in Nicocharis Hercule Chorago legitur*:

- - - *Fer agedum cito tunicamque ependytem*: sive *tunicam superariam*. Heic enim non potest non esse *tunica*, imo tunicae est epitheton. Haec genuina est Pollucis interpretatio, quam nemo adhuc est assecutus; ne Gatakerus quidem Adversarior. postumor. cap. 9. (p. 80. edit. Lond.) ubi in hoc Pollucis loco enarrando multus est. Qui in his ultimis potissimum grammatici verbis nihil vidit, quando Ἄντικρυς reddit *Aperte*, & τῇ νῦν χρείᾳ *negotio praesenti*, nim. circa vocabulum Ἐπενδύτης, de quo in praesentia agitur. Haec male: at illud deterius, quod versui Nicocharis, uti constet, putavit se suppetias laturum, si rescriberet Χιτῶνά τε κἀπενδύτην; non veritus in quarta sede pyrrichium pro iambo intrudere, deinde tunicam ab ependyte distinguere, quum tamen alterum alterius epitheton Poeta fecerit, idque Pollux agnoverit. Atqui Nicocharis versus pede uno ab initio mancus est, cujus etiam pes penultimus est anapaestus.

succinxit se. Istud quidem non sequitur. Siquidem Vulgatus interpres non quamlibet tunicam intellexit; sed *tunicam superariam*, quam Nicocharis apud Pollucem χιτῶνα ἐπενδύτην appellavit. Ex quibus intelligitur, tria tunicarum genera fuisse, unam ἐγχίσαρκον (*carni contiguam*) quae est *interula* sive *indusium*; alteram illam, quae ἁπλοῦς *tunica* dicebatur; tertiam vero, quae nonnullis in usu erat, *tunicam superariam*. Haec tunicarum tria genera tribus χιτῶνος epithetis distinguebantur, prima ὑπενδύτην (supple χιτῶνα) altera (χιτὼν) ὑπενδύτης, tertia χιτὼν ἐπενδύτης: quod integre in Nicochari legitur.

Ex hisce tunicis *Ependyten* i. e. *superariam* haud raro lineam fuisse ostendit illud Sophocleum apud Pollucem, λινοπλεκεῖς τ' (sive λινοπτωμίας τ') ἐπενδύτας, *lineosque ependytas*, quod adnot. superiore adscripsimus. Et hunc Petri *ependyten* fuisse lineum agnoscit Nonnus versibus, qui infra producentur. Adhaec ex Aelio Dionysio (cujus verba sup. adnot. attulimus) videtur brevior fuisse quam ceterae tunicae, nec fuisse ζωστὸς (*praecincta*) sed tunicae *rectae* genus.

Ex quibus omnibus, sic videtur Ἐπενδύτης definiri posse, ut sit Tunica superaria, plerumque linea, brevior quam tunica ὑπενδύτης, quae non praecingebatur, quippe ὑπόζωμα non habens, ut infra dicetur.

Postremo a vero non aberraturus mihi videor, si prope certa conjectura statuam ependyten, aut non aliud quam exomiden fuisse, aut exomidi simillimam. Hujus conjecturae auctor & fundus est nobilis aevi Hadrianei Atticista Aelius Dionysius, cujus haec verba affert Eustathius in fine Il. Σ. p. 1166. 55. Ἐξωμὶς γάρ φησι (Αἴλιος Διονύσιος) χιτὼν ἅμα καὶ ἱμάτιον τὸ αὐτό. *Exomis enim, ait* (Aelius Dionys.) *simul tunica, simul eadem & extima vestis est*. Atqui Ependytes etiam ita tunica erat, ut simul vestis esset superaria, quare aut erant synonyma aut rerum duarum affinium ac simillimarum vocabula. De exomide dixi quaedam in Diss. *de tunica Phassim* ad Gen. XXXVII. 3. Vestis erat non manuleata, ex duplici panno constans, quorum alter retrorsum, antrorsum alter *ex humeris* (a quibus nomen invenit) dependebat, ac talis ferme, quale colobium inferioris aevi. Id ut facillime corpori inducebatur, & exuebatur, sic facile quoque ope lumbaris cinguli poterat circa renes in orbem subligari: quod Petrum fecisse, Joannes heic eleganter significat; de quo vide quae sequuntur. Venio enim ad alteram voculam διεζώσατο, quam quum scitissime transtulisset interpres, *se succinxit*; tamen viri doctissimi nec Graeci verbi vim, neque Latinae interpretationis tenuerunt. Porro quid sit διαζώσασθαι, quid ei respondens *se succingere*, copiose in Diss. *de semicinctio* ad Act. XIX. 12. disputabitur. Interim scire sufficiat *Alticinctos* & *succinctos* (sicut & Gr. ἀνεζωσμένους sive ἀνεσταλμένους & διεζωσμένους) hoc differre, quod illorum cinctus a collo & summo pectore procederet, ut hodie fit in nosocomiis ab iis qui *alte cincti* (i. e. mantele habentes a collo descendens ad crus medium) ministrant; horum autem cinctus a renibus, & duodecima vertebra (quae idcirco διαζωστὴρ Polluci nuncupatur) incipiens, ad genua aut porro protenderetur: quod cincturae genus sic ab illo altero integro distinguebatur, ut *semicinctium* diceretur aut *succinctorium* Gr. διάζωμα, & ὑπόζωμα, quin etiam & περίζωμα, i. e. *subligaculum*. Ergo διαζώσασθαι τὸν ἐπενδύτην i. e. *veste superaria se succingere* idem est, quod ex *ependyte*, quem diximus, sibi subitarium semicinctium, aut vero subligaculum parasse. Id & pudoris causa a Petro fiebat, quo honestior coram Magistro se sisteret; & ut interim nihil in natando impeditus facile posset brachia jactare. Nec aliorsum videtur accepisse hunc locum Syrus, sic locum hunc interpretatus: *Accepta tunica sua praecinxit lumbos suos*: ubi pro *cinxit* Syriace est [illegible] *mechub*; quod verbum pro *Cingo* sic usurpatur, ut tamen metaphoricum videatur, ac sumptum ab ejusdem verbi significatione Caldaica; qua notat *Impedire*, *prohibere*, *avertere*, rei scil. alicujus aspectum. Ea si recta est Syriaci verbi interpretatio, erit sane hoc verbum non simpliciter *cingentium*, sed *se succingentium* ac subligantium peculiare.

Verum his missis, non est ovum ovo simillius, quam huic Johannis loco illud διαζωσάμενος τὸ τριβώνιον, quod duobus non amplius verbis affert ex Luciano H. Stephanus. Quem locum, quum huc maxime facere augurarer; commodum mihi reperit Vir Nob. Franc. Galluppus, Graecanicae cum primis eruditionis promus condus. Est autem ἐν τῷ *quomodo conscribenda sit historia* (p. 602. Amstel.) in hunc modum: Ὁ δὲ Διογένης ὁρῶν ταῦτα, ἐπεὶ μηδὲν εἶχεν ὅτι καὶ πράττοι, ἐχρῆτο γὰρ αὐτῷ ἐς οὐδὲν οὐδεὶς, διαζωσάμενος τὸ τριβώνιον, σπουδῇ μάλα καὶ αὐτὸς ἐκύλιε τὸν πίθον, ἐν ᾧ ἐτύγχανεν οἰκῶν, ἄνω καὶ κάτω τοῦ Κρανίου. Quae scite admodum sic reddidit Jo. Benedictus: *Quae quum videret Diogenes* (de Corinthi obsidione loquitur) *& nihil haberet quod ageret, nulla enim in re quispiam ejus ministerio utebatur, pallio succinctus, ipse etiam dolium, in quo habitabat, magna per Cranium sedulitate sursum & deorsum volvebat*. Quid sit in Diogene διαζώσασθαι τὸ τριβώνιον, *pallio se succingere*, facile

facile

facile assequeris, si memineris, nobilem hunc Cynicum sine tunica (cum solo opinor intusio) pallio duplicato frigore se defendisse: de quo vide quae dixi in de *Diploide Cynica* ad Ps. CVIII. 29. At dolium tanta sedulitate versare pallio obvolutus qui potuisset? Itaque pallio lumbos & inferiora succinxit atque impedivit, ut expeditius brachia jactaret. Nec aliter Petrus in ependyte (quae & exterior vestis erat) fecit, uti jam diximus. Eodem credo spectat & illud, quod ex eodem Luciano affert idem H. St. διεζωσμένος τὸν ἐσθῆτα. Sed sine συνέχεια loci nolo quidquam pronuntiare.

Dicat heic aliquis, posse tum Luciani tum & Johannis locum sic facilius reddi, ut διαζώννυσθαι sit activae significationis, ac referatur ad pallium, & ependyten, quae prius corpori inducta, mox lumbari cingulo adstricta fuerint. Atqui ex dictis tum heic tum & in diss. *de semicinctio* haec interpretatio refellitur. Διεζώσατο, & Διαζωσάμενος sunt in his locis mediae vocis at passivae significationis: deinde τὸν ἐπενδύτην & τὸ τριβώνιον non a verbo reguntur, sed Graeco more accusandi casu eam vim habent, quam apud Latinos casus sextus. Tale etiam est illud in Luciani *Somnio* διεζωσμένη τὴν ἐσθῆτα, ubi participium & voce & significatu passivum est. His accedit quod nec pallium nec ependytes erat ex genere τῶν ζωστῶν, h. e. quae membris injecta prius, mox cingulo lumbari adstringerentur: id quod harum rerum cupidi ex substrata (8) adnotatione poterunt cognoscere.

(8) De ζωστοῖς, ὀρθοστάδιοις, & συρτοῖς.

Tunicarum tria genera fuisse reperio: alii erant χιτῶνες ζωστοὶ, h. e. qui cinctura in renibus adstringerentur; alii ὀρθοστάδιοι aut στατοὶ, quasi dicas *consistentes*, nec enim cinctum admittebant, sed recta descendebant. Hi ferme breviores erant (nihil enim de longitudine cinctus decerpebat) at si longiores, συρτοὶ dicebantur. De ζωστοῖς testis prodeat Aelius Dionysius apud Eustathium verbis sup. adnotat. 3. adscriptis; ubi Χιτὼν (*tunica*) proprie est ὁ ζωστὸς καὶ γυναικεῖος i. e. *quae cingitur aut muliebris*. De ὀρθοστάδιῳ Pollux VII. 4. ubi inter vestes utrique sexui communes refertur Χιτὼν ὀρθοστάδιος, ὁ οὐ ζωννύμενος i. e. *tunica recta consistens, quae cingulo non adstringitur*: quas mox, quippe breviores, χιτωνίσκους vocat. At Hesychius sic definit: Ὀρθοστάδιοι χιτῶνες οἱ στατοὶ, ὑπόκομμα ἔχοντες. οἱ δὲ συρόμενοι συρτοί. i. e. *Orthostadii tunicae sunt quae* στατοὶ *appellantur, habentes* ὑπόκομμα (quid sit ὑπόκομμα etsi difficile dictu est, tamen dicam infra quae potero) *at quae reptantur* (& quasi humum verrunt) συρτοὶ appellantur. Eadem & Suidas habet: Ὀρθοστάδιοι· οἱ στατοὶ χιτῶνες. οἱ δὲ συρόμενοι, συρτοί. De στατοῖς scripsit Phrynichus: Στατὸς ὁ τῶν αὐλητῶν χιτὼν οὐ λέγεται, ὡς Φαβωρῖνος, ἀλλ' ὀρθοστάδιος χιτών. Negat στατὸν esse tibicinum tunicam (quod Phavorinus ajebat) sed esse eamdem ac ὀρθοστάδιον. Ex his grammaticorum dictis (quae aliorsum plures virorum doctissimorum acceperunt, quibus nihil necesse est ea de re dicam scribere) vides jam fuisse tunicas ζωστὰς easque eo ipso longiusculas, quod adstringerentur: fuisse & breviores χιτωνίσκους ὀρθοσταδίους, οὐ ζωννυμένους. At qui non cingebantur, si longiores fuissent, συρτοὶ vocabantur. Ependytes erat ex secundo genere, uti Aelius Dionysius apud Eustathium annotavit, qui ependytas eosdem ac χιτωνίσκους (utique breviores) fuisse ait, & a ζωστοῖς distinxit. Erat ergo Ependytes ὀρθοστάδιος non ζωστός.

Quamquam Festo placuit aliud *tunicae rectae* (ὀρθοστάδιῳ) etymon tradere. *Rectae*, inquit, *appellantur vestimenta virilia . . . ita usurpata, quod a stantibus & in altitudinem texantur*. Verum utrumque verum est, nam *rectae* tunicae & a stantibus texebantur, eaedem vero ὀρθοστάδιοι erant, quia nullo cingulo adstringebantur, sed rectae fluebant.

Restat id unum, quid sit ὑπόκομμα apud Hesychium, aut cur eidem tunicae Ὀρθοστάδιοι dicantur ὑπόκομμα ἔχοντες. Viri docti ad Phrynichum & Pollucem putarunt ὑπόκομμα esse *incisuram*, quando tunica non uno tenore pertexta est, sed circa lumbos *incisuram* habeat, acu conjunctam. Itaque in Hesychio legi jubent ὑπόκομμα οὐκ ἔχοντες *incisuram non habentes*, sed uno tenore continuatae. Eam incisuram circa renes ob eamdem rationem ὑποῤῥαφὴν appellatam volunt, quia sutura panni intercisi committebantur. Eam Latine dictam reperio *subsutionem* & *subsumen*. In Glossis Philoxeni sic deprehendi: *subsutio*: ὑποκόλλημα (an etiam Hesychius ὑποκόλλημα scripsit?) ὑποῤῥαφή· Ibid. *subsumen*: ἀνακολλαφὴ, ὑποκόλλημα. Rursus ibid. *Subsutio*: ὑποκόλλημα. In Glos. Cyrilli. Υποῤῥαφὴ: *Plicatura, resarcinatio*. Ex quibus Glossarum monumentis conjici potest Hesychii sive ὑπόκομμα (sive ὑποκόλλημα, quod ter in Glossis legitur) esse subsutionem, qua panni utriusque intercisura conjungitur. Quid si aliud magis reconditum lateat? Eidem Hesychio Υποκομψίας est τὸ κομψὸν ὑποφαίνων. i. e. qui ornatum qui in loco cinguli est (id valet ὑπὸ, ut dixi in diss. *de semicinctio*) ostentat. Ut autem id quodcunque ornamenti fuit (credo acu aut pectine pictum, unde & ὑποῤῥαφὴ, & *subsutio* &c.) ostentui esset, cingulum erat removendum, ut tunica recta fieret. Hinc Hesychio *tunica recta* definitur, quae ὑπόκομμα ἔχει, quae habet in loco cinguli ornamenta, quae ne deperi-

fecere. Ex quo sequitur, priorem interpretationem veram esse, ac Petrum non aliter tunica se succinxisse, quam tunica circa lumbos ac femora in orbem convoluta in semicinctii morem.

Postremo ita hunc locum in sua paraphrasi Nonnus Panopolita pluribus complexus est, quasi sibi proposuisset, quid sit διαζώσασθαι quidve *semicinctium*, id scil. ignorantibus, enarrare. Nam vide quot repetitis locutionibus idem inculcet.

Εἵματι δαιδαλέῳ λαγόνας μιτρώσατο Σίμων,
Καὶ λινέῳ πεπύκαστο πολυτρήτῳ χρόα πέπλῳ,
Πόντιον ἀμφίβλημα περὶ γλ τοῖσι ἑλίξας,
Δέρμα, τόπερ δονάκων κεχαλασμένον ἐς πτύχα μηρῶν
Ἰχθυβόλοι φορέουσιν, ἀθλέτω σκέπας αἰδῦς.
Tunc vario Simon sua fasciat ilia amictu,
Multiforoque cutem lineo velamine densat,
Involvens natibus non impedientia nantem
Tegmina, quae geminum demissa per undique femen
Piscatrix fert turba, suo haud incauta pudori.

Post tam uberem Panopolitae commentarium frustra sim, si vel verbum addam. Imo hac tota dissertatione facile supersedissem, si in hunc poetae locum initio incidissem; quo uno loco, quae apud me ipse statueram, omnia planissime confirmantur. Sed venio ad tertiam dubitationem.

Sequitur: *Erat enim nudus*. Grotius, quem non pauci sequuntur, nudum veste dumtaxat exteriore interpretatur; quod tamen non (9) probat. Deinde si Petrus tunica indutus erat, ac tantum extima veste carebat, cur ut pudori consuleret, veste illa extima se succinxit? Ac ne multa, omnino αἰτιολογικὸν istud *Erat enim nudus*, junctum cum subitario succinctorio, quod sibi paravit, ostendit Petrum, aut omnino nudum, aut quod magis credo, levi tantum circa pudenda subligaculo obtectum fuisse. At adventanti Praeceptori ut honestior occurreret, quia tunicam si induxisset, ea natatui impedimento fuisset, ependyte lumbos ac femora obvinxit, in semicinctii modum.

Ac Nonnus quidem in iis versibus, quos modo recitavi, omnino nudum fuisse Simonem, etiam circa pubem, antequam ependyte se succingeret, haud obscure significat. Ego & nudum fuisse cum Evangelista ajo; & tamen pudenda habuisse velata etiam ante Domini adventum contendo. Nam qui *nudi* olim dicebantur, iidem in verendis *cincti* erant; idque proprie, nisi vehementer fallor *cinctuti* (10) vocabulum significat. At *cinctutis*, opinor, venter & pubes, non etiam femora tota contegebantur. Hinc Simon ut hone-

perirent, cingulum amovebatur, ac recta descendebat. Sane Κομψὸς (unde est ὑποκομψίας) ab eadem radice est unde & Κοσμὸς *ornatus* & Κοσμέω *orno*; unde ὑπόκοσμα non est (ut ita loquar) *succisura*, sed significat *ornatum qui subtus est*: uti jam supra demonstravi.

(9) Loca quibus id probare vult ὁ πάνυ, id non probant. Locum 2. Sam VI. 20. si conferas cum V. 14. intelliges Davidem, quum ludum ageret, lineo tantum circa pudenda campestri succinctum fuisse, cetera nudum; vide quae ad ejus cap. V. 14. dixi. In ceteris Scripturae locis quae affert, aut eodem modo nudi erant, subligaculo tantum succincti, aut solo indusio obtecti. Melae locum cum Tacito conferre non vacat. Postremo Xiphilini locus in Pseudoantonino Grotii causam adeo non juvat, ut maxime confodiat. Nam impurissimus hominum, nudus suam artem exercebat. Verba Xiphilini in Heliogabalo sunt: γυμνὸς τε ἀεὶ ἐπὶ τῆς θύρας αὐτῆς ἑστώς.. καὶ τὸ σινδόνιον χρυσοῖς κρίκοις ἐξηρτημένον ἐπισείων. At Grotius non tantum ceteris indumentis, sed & sindone indutum voluit. Σινδόνιον (ut ostensum est in *de Sindone & Sudario* p. 93.) *Sudarium* significat, quo mulieres caput obnubunt. Ita spurcissimus homo sudario caput velaverat ritu mulierum. Aut si mavis, σινδόνιον illud prae foribus χρυσοῖς κρίκοις *circulis aureis* suspensum dependebat, idque a Pseudoantonino jactabatur.

(10) *Quid sint proprie* cinctuti.

Ad illud Horatii in Arte v. 5. *Fingere cinctutis non exaudita Cethegis*, Acron sic notavit: *CINCTVTIS, antique dixit i. e. militaribus viris & ad militiam paratis. Unde per contrarium dixit Poeta: Discinctos Mulciber Afros, i. e. imbelles ad militiam*. Hanc veteris interpretis expositionem omnes deinceps, quantum est philologorum secuti sunt, quorum catalogum contexere nihil attinet. Atqui dormitavit heic bonus Acron, & cum eo ceteri viri summi. *Cinctutus* est a *cinctu*. Cinctus peculiaris virorum erat, ut *cingulum* feminarum. Varro de L. L *Alterum* (i. e. cinctus) *viris*, *alterum* (cingulum) *mulieribus attributum*. Atqui *cinctus* non est simplex lorum circa renes convolutum, sed integrum erat pudendorum velamen. Plin. XXVII 5. *Sed ad inguinum medicinam sinistra manu decerpi jubent, & juxta cinctus alligari*; quia cinctu inguen contegebatur. Idem colligitur ex ejusdem XXVIII. 4. Eadem est notio *cincticuli* apud Plaut. Bacchid. quo scil. pueri pudenda obtegebant. Hinc *cincti* ii sunt, qui cetera nudi, tantum cinctu inguen velatum habent. Ovidius in V. Fast. 101. Lupercos qui certe nudi incedebant, *Cinctutos* appellat. Se-

honestior Domino occurfaret, temporarium femicinctium admovit sibi, qua potuit dum occursationem maturaret. Nec alio modo CHRISTVM in cruce nudum fuisse dixerim, & alios plures, quos adnot. 10. nudos dici observavimus. Atque haec de Johannis loco nec facili, nec adhuc satis intellecto, etsi ab Vulgato interprete satis feliciter exposito.

Semicaper coleris cinctutis, Faune, Lupercis,
Quum lustrant celebres vellera secta (i. e. scuticae e pelle caprina) *vias.*

An ergo lupercos *militares* Acron appellaverit? Omnino *cincti* erant ob eam, quam modo dixi, causam. Jam ad Cethegos venio. Antiquissimi Romanorum toga tantum, non etiam tunica, induti procedebant. Id ex Gellio, & aliis jam notum, inutile est pluribus demonstrare. Atqui nec indusium iidem gerebant, quod recentius tunica fuit. Hinc domi Romani *cinctu* tantum & toga contenti erant. Ob eam causam Horatius ut antiquos Romanos designet, elegantissime *cinctutos* dixit, illud designans tempus, quo sine tunica, *cinctus* dumtaxat usurpabatur. Et haec quidem sic mecum ipse statueram. Sed quia invidiosum erat veteris Scholiastae, qui fidem apud viros doctos invenerit, auctoritatem convellere; commodum mihi nec cogitanti contra veterem interpretem alter vetus Horatii interpres, etsi non intellectus, suppetias tulit. Porphyrion ad eum Hor. locum: *Omnes enim Cethegi morem servaverunt eundem Romae: inter cetera descriptam comam* (fort. *togam*) *retulerunt*. *NVMQVAM ENIM TVNICA VSI SVNT, IDEO EOS CINCTVTOS DIXIT, QVONIAM CINCTVM EST GENVS TVNICAE INFRA PECTVS* (i. e. circa lumbos) *APTATAE*. Vides quo sensu Petrus nudus erat, & quo tot alii (uti & in cruce *CHRISTVS*) in Scriptura nudi fuisse dicantur: sic inquam nudi, ut tamen *cincti* fuerint. Sed qui a Porphyrione beneficium acceperim, non possum non eidem referre gratiam? Cur enim cinctum appellavit TVNICAM? Videtur se Porphyrion Christianum prodere. In latino Johannis legerat Petrum *tunica se succinxisse*. Hinc homo Latinitatis parum callidus, putavit *succinctorium* (ut aevo sequiore appellabant *subligacula* seu *περιζώματα*) olim *TVNICAM* fuisse appellatam. in quo splendide fallitur, quia Vulgati *tunica* sive *Ependytes* distat a *succinctorio*, quantum aera lupinis; etsi pro tempore Petrus ex ependyte sibi fecerit *succinctorium*.

SPICI-

SPICILEGIVM

OBSERVATIONVM LITTERALIVM

IN ACTVS APOSTOLORVM.

PROLEGOMENA.

INter cetera quae in hoc libro notanda sunt, id maxime observatione dignum arbitror, conciones, quas Lucas suae historiae intexuit, non esse tales, quales sunt Livii aliorumque historicorum, plurimum commentitiae & ejusmodi ut iis insit τὸ πρέπον, non item dictorum veritas. Contra est in allocutionibus hujus libri; sunt enim ipsissimae, quas Apostoli ceterique habuerunt. Idque non tantum ita esse praefidenter affirmamus ex eo, quod hic liber ex Θεοπνεύστοις est unus; verum & humano argumento ducti. Confer, si lubet, Petri apud Lucam conciones cum ejusdem epistolis; eundem stilum, easdem verborum trajectiones atque hyperbata sermonemque subduriorem, eadem omnia quae in epistolis invenies. At Pauli concionum stilus longe alius, & qui cum ejusdem epistolis collatus, non dissimilis videri possit.

Ad titulum Actorum.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων]. Crediderim fuisse hunc titulum Graecis valde usitatum. Sic marmor Farnesianum (apud Sponium in Misc. Er. Antiq. sect. 2. art. X. pag. 47.) in quo labores & gesta Herculis recensentur, inscribitur ΗΡΑΚΛΕΩΣ ΠΡΑΞΕΙΣ, *Herculis acta*.

AD ACT. I. 4.

Et convescens] Gr. συναλιζόμενος. Apud priscos quidem Scriptores, inprimis Herodotum συναλίζεσθαι idem erat, quod *congregari*: & Hesychius, qui Scripturae Sacrae voces studiose suo lexico intexuit, συναλιζόμενος interpretatur, συναχθεὶς, συναθροισθεὶς. Sed quin *convescens* recte Latinus verterit, praeter Chrysostomi auctoritatem Vulgatae Latinae interpretationi suffragantis, dubitare nos minime sinunt veteres Glossae Latino-Graecae, quae vulgo Philoxeni appellantur. Ibi *convescitur* vertitur συναλίζεται. Mitto, quod ut jam viri docti observarunt, Syriaca & Aethiopica versio cum Latina consentiunt. Significatio inde orta, quod apud veteres quidvis aliud a mensa quam salinum aberat. Is mos ut videtur a sacris originem traxit, a quibus tum apud Hebraeos tum apud profanos, sal nunquam exsulabat, uti diximus ad Lev. II. 13. Nam quia veterum sacrificia semper cum epulis conjuncta erant, eo factum, ut convivales mores & vocabula pleraque ex sacris profecta reperiantur, veluti est ἱερεῖον, quod proprie *victimam*, ferme autem *animal* ad epulas *mactatum* notat, & alia sexcenta. Ergo ex sacrificiorum ritibus fluxit, ut salem a mensa abesse nefas putaretur. Hinc in veteribus Glossis σύναλος vertitur *consalineus*, sive *consalaneus*, hoc vero tantundem quod *conviva*. Hinc & antiqui *salem* ac *mensam* junctim ac ferme συνωνύμως usurpabant. Vetus adagium: ἅλα καὶ τράπεζαν μὴ παραβαίνειν: quod maxime in hospitalium jurium significatione vim habet: unde Demosthenes or. de

falsa

falsa leg. in hospitii violatorem invehens, πῶ δ' ἅλες; inquit, πῶ τράπεζαι; De Paride hospitii violatore sic Lycophron ṽ. 134.

- - - - οὐδὲ τὸν ξένοις
Σύνδορπον Αἰγαίωνος ἁγνίτην πάγον.
Ε'τλης θεῶν ἀλοιτὸς ἐκβῆναι δίκην
Λάξας τράπεζαν, κἀνακυπώσας θέμιν.
. . . *Nec (veritus) hospitum*
Neptunium convivam intemeratum salem.
Ausus scelestè jura deorum transgredi,
Mensamque percellens, & evertens Themin.

Apud S. Asterium (vide Ruinartum in Actis martyrum pag. 561. n. 3.) S. Phocae hospites iidemque persecutores, *salem ac mensam reveriti* dicuntur. Plutarchus V. sympos. 9. in salis commendatione multus est, quem condimentum condimentorum appellat, eumque negat luci, terrae, aquae utilitate concedere. Quid quod tenuiores eo tantum opsonio utebantur, unde & ἅλα λείχειν *salem lingere* dicti, & festivè apud Persium

- - - *digito terebrare salinum ?*

Sed & veteres philosophos vel tum, cum opipare opsonari vellent, salem tantum pro opsonio adhibuisse, fidem facit Thrasicles apud Lucianum ad calcem ejus dialogi, qui Timon inscribitur. Vbi philosophaster ille jactitat caepe aut nasturtium sibi esse opsonium suavissimum, aut ubi deliciari velit, pauxillum salis. Ο'ψον δὲ ἥδιςον θυμὸν ἢ κάρδαμον, ἢ, εἴποτε τρυφῴη, ὀλίγον τῶν ἁλῶν.

Ex his omnibus plane intelligitur sic a sale συναλίζω & συναλίζομαι factum, ut a σῖτος συσσιτέω. Ceterum qui *congregandi* significationem heic verbo isti assignant; non animadverterunt συναλίζων fuisse dicendum; neque enim συναλίζομαι notione activa reperitur.

Postremo animadversione dignum est, Christum ex Augustini sententia meridie Caelum conscendisse. Ergo συναλισμὸς iste, de quo Lucas, in tertiam aut quartam horam incidit. Qua ora jentare solebant veteres, quoties ob negotiosam vitam prandium omittendum esset, & usque ad vesperam aut cenae horam cibus sumi nequiret, auctore Galeno lib. VI. ὑγιεινῶν. Jentabant autem vel solo pane utentes, vel ad panem adhibentes, palmulas, mel Atticum, aut, ut plurimum, modicum salis; quod fecit heic Christus & Apostoli, quibus impransis is dies erat transigendus.

AD ACT. I. 5.

Vos autem baptizabimini in Spiritu Sancto non post multos hos dies] Gr. ἐν Πνεύματι ἁγίῳ pro Πνεύματι. Hellenistis enim familiare est usurpare ἐν, instar Hebraici ב. Sed Lucae, tamen, utpote Graece docto, etiam a probatissimis Scriptoribus exempla suppetebant. Strabo lib. IV. pag. 204. exeunte: πρὶν διαλυθῆναι τελέως ἐν ἡλίοις, glaciem scilicet. Idem lib. I. eadem constructione ἐν ἀνέμῳ dixerat.

Non post multos hos dies] Illud ταύτας non abundat, sed positum est, ut de συνεχείᾳ designatorum dierum cum praesenti tempore admonerentur. Vsurpant hoc saepe Latini, ut *ante hos decem annos* &c.

AD ACT. I. 7.

Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate] Similia

Similia apud profanos reperias, aemulante Diabolo praeclarissima quaeque scripturarum effata. Apud Livium XXI. 22. Hannibal, viso per quietem divina specie juvene, *qui se ab Jove diceret ducem in Italiam Hannibali missum*, sciscitatus, quid serpens a tergo infestissimus significationis haberet, audivit: *Vastitatem Italiae esse; pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

AD ACT. I. 11.

Viri Galilaei quid statis aspicientes in Caelum?] Hi Christianorum primi ex vero hic & seq. cap. V. 7. *Galilaei* vocantur. Sed postea horum sectatores, etiamsi Galilaei non essent, nihilo minus *Galilaei* vocarentur: quae appellatio tamdiu mansit, donec Antiochiae orta *Christianorum* appellatio esset. Quod nomen postea praevaluit, ita ut non nisi a gentilibus tantum *Galilaei* vocarentur per contumeliam, certe quia Galilaei & ingenio & lingua & rebus ceteris despicatissimi erant. Haec fusius exposuimus ad Kalend. Neap. ad 29. Junii Parte 2. Adnot. 710.

AD ACT. I. 12.

Sabbati habens iter] Quo ista subtilior intervalli notatio? Quid id attinebat? Aut si id maxime voluit scriptor Divinus, quid non (ut ipse Lucas in Evangelio XXIV. 13. & Johannes alibi) σταδιασμῷ uti maluit? Mihi sane videtur is locus, unde Jesus in caelum se sustulit, jam tum ab initio coli coepisse, ita ut quo tempore Lucas haec scripsit, proseuchae loco haberetur, eoque Hierosolymitae χριστιανισθέντες tum alias, tum vel maxime Sabbatis itarent, tum loci religione tacti, tum, quod is locus non ampliore spatio ab Jerusalem, quam Sabbati itinere abesset. Ad eam consuetudinem videtur mihi Lucas spectasse tum, cum ista conscripsit. Ceterum ubi olim Judaeorum χριστιανισθέντων proseucha fuerat, postea celebris ibidem Ecclesia exstructa est, & quod miraculo fuit, sine tecto, quippe cum nulla arte ὀροφῶσθαι *concamerari* potuerit; ut omnino pateret is locus, qua Christus aëra tranaverat.

AD ACT. I. 17.

Et sortitus est sortem ministerii hujus] Τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. Hinc & infra ℣. 25. *Cleri & clericorum* vocabulum fluxisse non est dubium. Isidorus, & quicunque etymon ejus vocis edisseruerunt, ad Matthiae electionem nos rejiciunt. Vide dicta ad I. Pet. V. 3. Quam pridem autem Clericorum vocabulum usurpari coeperit, haud facile dixerim. Latinorum antiquissimus Tertullianus *de monog.* c. 12. τοὺς περιφράζει, *qui sunt in clero:* at ibidem cleri nomen saepiuscule usurpat. Primus apud Latinos Cyprianus, quod sciam, ex Clero adjectivum *Clericus* deflexit. Nam & *clericam ordinationem* ep. 33. & alibi usurpavit, & ministros Ecclesiae *clericos* appellavit ep. 40. *Confessoribus*, inquit, *& clericis urbicis*. Ep. 55. *familiarissimi hominis & clerici*. ep. 33. *ordinationibus clericorum*; quanquam MSti majorem partem habent *ordinationibus clericis*. Ex Latinis, ut opinor, ad Graecos vox κληρικὸς manavit; nec enim antiquius exemplum reperio epistola Constantini ad Anulinum apud Eusebium X. hist. 7. ex Latino utique sermone in Graecum transfusa. Ea epistola immunitate a publicis oneribus imperator donat, ὅσπερ κληρικοὺς ἐπονομάζειν εἰώθασιν, *quos clericos appellare* (Christiani) *consueverunt*. Ubi ex monitione adhibita, insolens id nomen Graecis auribus fuisse intelligitur. In Anulini quoque relatione (apud Augustinum epist. 68.) qua imperatoris epistolae respondet, legitur: *quique clerici appellantur*.

AD ACT. I. 18.

Et suspensus crepuit medius] Graece aliter: καὶ πρηνὴς γενόμενος &c. Idem exitus Arii fuit, narrante Athanasio apud Sozomenum II. 30. iisdem plane verbis: ἀλλ' αὐθὺς ἐξελθὼν, ὥσπερ δίκην δοὺς κατέπεσε, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος. *Verum (ubi pejerasset) illico egressus, tanquam poenas luens, corruit; & pronus jacens crepuit medius.*

AD ACT. I. 23.

Et statuerunt duos] Gr. καὶ ἔστησαν. Hoc in vetere Ecclesia dicebatur προχειρίσασθαι, h. e. proferre in medium alicujus nomen, ut inquiratur, utrum dignus sit eo munere· προχειρισμὸν sequebatur examinatio, tum electio, postremo consecratio. In epistola Nicænor. Patrum ad Episcopos Aegypti pluries προχειρισμὸς a χειροθεσίᾳ distinguitur. Vtitur eodem verbo προχειρίζομαι Constantinus imp. epist. ad Syn. Antioch. apud Eusebium III. de vita Const. 62.

AD ACT. I. 23.

Qui cognominatus est Justus] Gr. Ἰοῦστος cognomen non huic tantum, sed & alteri infra XVIII. 7. & cuidam Jesu ad Col. IV. 11. tribuitur. Olim Δικαίου cognomentum Aristides Lysimachi filius Atheniensis (de quo Plato Theaet., Thucyd. Nepos, Plut. Suid. &c.) sibi peculiare fecit, in tantum ut alii postea insignes justitia Aristidis cognomentum assequerentur; quod de Mara quodam Suidas in μέτριοι ex Damascio in Isidori vita prodidit.

AD ACT. I. 24.

Qui corda nosti omnium] Gr. Καρδιογνῶστα πάντων. Non ignoratum hoc ethnicis. Pittaci Mitylenaei apud Theonem in progymnasmatis pag. 52. & 58. egregium dictum exstat, *ne cogitantem quidem latere diis.*

Ostende quem elegeris] Ostendere apud Cyprianum veteresque Scriptores Deus dicitur, cum per quietem aut aliquo ostento suam voluntatem compertam facit. Vide infra . . . . *Sicut & Dominus ostendit mihi*. Hinc in Episcoporum electionibus olim permagni intererat, cuinam divinae ostensiones suffragarentur; idque *Domini judicium* appellabatur. Cyprianus epist. (52.) ad Antonianum, ubi de Cornelii electione: *De Domini Dei judicio, qui eum episcopum fecit, & coëpiscoporum testimonio* &c. Post pauca: *Factus est autem Cornelius Episcopus de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis, quae tunc affuit, suffragio, & de Sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio*. Hoc ultimum eo pertinet, ut sicuti Matthias & Barsabas ex discipulorum collegio sumti fuere, de quibus sortitio fieret, sic vix aliter quam e presbyterio ad Episcopatum patebat aditus. Epist. 55. *Nemo post divinum judicium, post populi suffragium, post coëpiscoporum consensum, judicem se jam, non episcopi, sed Dei, faceret.* Quasi qui episcopum judicat, Deum ipsum judicare videatur. Post pauca: *Nisi si ita est aliquis . . . perditae mentis, ut putet, sine Dei judicio fieri Sacerdotem.* Hieronymus in cap. 1. epist. ad Gal. *Nunc videmus plurimos non Dei judicio, sed redempto favore vulgi in Sacerdotium subrogari.*

AD ACT. I. 26.

Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam] Gr. Κλῆροι num. multitudinis distinguuntur a κλήρῳ illo; qui sortitione prodiit, ut heic, sic & apud Hom. Il. Ψ.

- - - ἐν δὲ κλήρους ἐβάλοντο·
Πάλλ' Ἀχιλεύς· ἐκ δὲ κλῆρος θόρε Νεστορίδαο
Ἀντιλόχου.
Sortibus injectis galeam dum quassat Achilles,
Nestoridae Antilochi sors exiit.

At Virgilius *sortem* pro *sortes* dixit.
- - *Dejectamque aerea sortem*
Accepit galea. - - -

Quomodo & heic κλῆρον loco vulgaris lectionis κλῆρους in Stephani codice legebatur. Non pessime. Hesychius κλῆρον esse dicit τὸ βαλλόμενον εἰς τὸ λαχεῖν.

Et cecidit sors] *Cadendi* verbum proprium hujus rei est, eademque κυριολογία usus Vir. IV. Geor. 164.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti.

AD ACT. II. 9.

Parthi, & Medi, & Elamitae, & habitantes Mesopotamiam, Judaeam, & Cappadociam, Pontum & Asiam &c.] Ex his ostenditur, non tantum superiores illos, verum etiam Cappadoces & Ponticos suas habuisse linguas discretas ab Asianis; sicuti sequentibus etiam Phryges, Pamphylios &c. Itaque illo tempore etsi in omnibus provinciis viri docti Graece scribebant; at lingua vernacula sua singulis erat, Asianis tantum stricte acceptis Græca; at aliis diversa prorsus.

Cappadociam, Pontum, & Asiam] Olim antiquissimo tempore Cappadocia etiam Ponticam regionem complectebatur: at postea in duo distincta regna (quorum unum *Cappadocia Magna* aut *Propria* dicebatur, alterum *Pontus*) scissa fuit. Idque S. Luca, & Strabone scribentibus obtinebat. At postea sub imperatoribus iterum totus is tractus *Cappadocia* audiit, trifariam divisus, in Pontum Galaticum, Polemoniacum, & Cappadocium, eaque est Ptolemaei descriptio Caesareis temporibus congruens. De quo vide plura ad Kalendar. Neap. ad 22. Maii, cap. 2.

AD ACT. II. 11.

Magnalia Dei] Μεγαλεῖα. Quoties fere in Graecis interpretibus aut deuterocanonicis τὰ μεγαλεῖα occurrunt, Noster *magnalia* transtulit. Cyprianus epist. 7. *ad cler. de prec. Deo. Divinae majestatis solita magnalia.* Tertullianus II. ad uxor. 7. *Sensit magnalia.* Cum autem *magnalia* & μεγαλεῖα sint *magnifica* sive *magna*, quonam spectasse putabimus Glossas antiquas MSS. (quas citat Cangius in *Magnalis*) quae sic habent: *Magnalia, salubriora, prosperiora, magnifica, pretiosiora?* Papias etiam inter significata *magnalium* affert *salubria*. Fuit apud veteres magni pretii unguentum, quod μεγαλεῖον vocabant, quod a magnitudine virium, quas ei unguento assignabant, dictum putant: etsi Plinius propter gloriam sic dictum tradit, & Etym. ac Suidas a Megalo Siculo deducit. Ejus confectionem Plinius tradidit. An inde est quod τοῦ μεγαλείου unguenti significationem glossographi *magnalibus* assignarunt?

AD ACT. II. 13.

Musto pleni sunt] *Mustum* pro γλεῦκος reddi non placet heic criticis. At non aliter in optimis Glossis γλεῦκος, quam *mustum*, redditur. Nec suppetit aliud latinum vocabulum. *Defrutum* & *sapa* sunt longe aliud. Gallienus, auctore Trebellio

bellio cap. 16. *mustum quemadmodum toto anno haberetur*, docuit. Coctione scil. sed non ut ad tertias, sicuti *defrutum*, evaderet. Videntur Latini ante Gallienum γλεῦκος non paraſſe, eoque nostris vocabulum defuit, quo γλεῦκος redderent. Nam si proprie loqui volumus, *mustum* aliud quam γλεῦκος, istud enim ut conderetur, coqui necesse fuit, quod hodieque in quibusdam Italiae regionibus usurpatur.

Quia musto pleni sunt isti] Nec cogitantes, vera dixerunt; ut & olim Caiphas in Passionis historia. Cujusmodi mustum hoc fuerit (quo sic turgebant Apostoli, ut disruptis utribus, ista eructaverint) exposuit tanto antea Eliu Job. XXXII. 19. *Plenus sum enim sermonibus, & coarctat me spiritus uteri mei. En venter meus, quasi mustum absque spiraculo* (eleganter Symmachus ὡς οἶνος νέος ἀδιάπνευστος) *quod lagunculas novas disrumpit. Loquar & respirabo paululum &c.* Porro cur musto major inebriandi potestas tribueretur, notavi ad Is. XLIX. 26.

AD ACT. II. 14.

Auribus percipite verba mea] Ἐνωτίσασθε. Verbum ἐνωτίζομαι (cujus Hesychius & Suidas sic meminerunt, ut ex sacris paginis illud hausisse videantur) Hellenisticae dialecti merito peculiare esse crediderim, ad vim hebraici האזין *heezin* exprimendam excogitatum. Sed quid sibi vult illa Suidae circumscribentis περιέργεια? Qui ἐνωτίσαι reddit ἄκουσον· εἴσω τῶν ὤτων γενέσθαι ποίησον. An non Hesychius multo brevius & felicius? cui ἐνωτίζω est ἐν τοῖς ὠσίοις δέχω. Verum hoc inter utrumque lexicographum interest, quod hic Graecam vocabuli etymologiam pandere studuit, ille Hebraicam. Qui tandem? quia ἐνωτίζομαι in Graecis interpp. respondet ferme τῷ האזין *heezin*: quod quia est conjugationis Hiphil; ideo quivis is scripturae Scholiastes fuit, ex quo ista mutuatus est Suidas, putavit sic esse reddendum εἴσω τῶν ὤτων γενέσθαι ποίησον, quae grammatica vis est τῷ האזין *heezin*.

AD ACT. II. 15.

Non enim, sicut vos aestimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia] Quae ferme hora jentandi erat, teste Galeno, qui se tamen quarta jentasse ait in lib. VI. ὑγιεινῶν; tardius enim jentabant, qui propter vitae occupationes prandio non utebantur: Jentantium autem temperatiores vinum non gustabant; quod de se testatur ibidem Galenus, se pane solo contentum sine opsonio, nihil bibere consuevisse. Sed & sicui bibendi libido fuisset, modico vino contentos fuisse oportet, prout & jentatio modica erat. Et is quidem gentilium mos: at Hebraeos multo abstinentiores fuisse necesse est, quibus hora tertia orationi destinabatur.

AD ACT. II. 17.

Et erit in novissimis diebus &c.] Vide dicta ad Joelis II. 28.

AD ACT. II. 24.

Solutis doloribus inferni] Jam alii perviderunt *doloribus* heic poni pro *funibus*; nam חבל utrumque significat. Sumptum volunt ex Ps. XVIII. 4. ubi חבלי מות *hablei maveth* vincula mortis, Graeci interpp. verterunt ὠδῖνας θανάτου. Itaque *dolores* Hellenistis tam late patent, quam Heb. חבלים: heic autem ponuntur pro funibus. At contra Pindarus, quasi si Hebraico more locutus, σχοινία i. e. *funes* pro doloribus posuit. Locus exstat apud Plut. lib. *de discernendo adulatore & amico* (p. 118. edit. H. St.) ὥσπερ ἀντιταττόμενοι τῷ Λυδίῳ θεῷ, καὶ

καὶ λύοντι τὸ τῶν δυσφόρων σχοινίων καὶ μεριμνῶν, κατὰ Πίνδαρον.

AD ACT. II. 33.

Effudit hunc, quem vos videtis & auditis] Hinc patet, Spiritu Sancto usque adeo plenos fuisse, ut & in vultibus & in sermonibus insolitus ardor se proderet (sicut & infra B. Stephani, quippe Spiritu Sancto pleni, *videbant faciem .. tanquam faciem Angeli* resplendentem Act. VI. 15. *Et non poterant resistere . . . Spiritui qui loquebatur* in ore Stephani) ut non immerito ad videndi audiendique sensum provocet heic Apostolorum Princeps. At ex hoc ipso obloquendi ansam arripuerant Judaei, ut eos musto plenos traducerent.

AD ACT. II. 38.

Baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi] Reperitur eadem locutio saepe hoc libro. Nec dubium est, quin qui baptizari dicuntur in nomine Christi, in eorum administrando baptismo expressa trium Personarum Divinarum nominatio usurparetur. Vt paucis rem complectar, locutio haec baptizari in nomine Christi mere Hebraica erat, qua significabatur *baptizari ut Christianus*, ut Christianus inquam, non ut Judaeorum proselytus, in quo admittendo etiam baptismus usurpabatur, verum non in nomine Christi, sed in nomine proselyti. Patet hoc ex Maimonide libro de servis ubi ait, siquis Israelita infantem ethnicum nactus, eum בשם גר *beschem gher* i. e. *in nomine proselyti* baptizaverit, eum infantem ex eo temporis momento, vere esse proselytum. Vides igitur Hebraice τὸ *in nomine* notare religionis professionem.

Et accipietis donum Spiritus Sancti] Gr. δωρεὰ heic & infra VIII. 20. X. 45. tum internam gratiam tum externa χαρίσματα (veluti dona linguar. curationum &c.) notat. Posteriore notione δῶρον Strabo appellavit, ubi de Judaeis lib. XVI. pag. 761. scribens, non aliis quam pie justeque viventibus expectandum esse παρὰ τῦ Θεῦ καὶ ΔΩΡΟΝ ἀεί τι καὶ σημεῖον. ubi accurate discrimen inter δῶρον & σημεῖον traditum ex Hellenistarum est placitis; qui σημεῖα quidem proprie de caelo fieri tradebant (vide ad Matt. XII. 38. & confer Matt. XVI. 1.) ceteri vero quasi terrestria prodigia (talia sunt somnia prophetica, de quibus ibi Geographus) δωρεὰς appellabant, interdum etiam δυνάμεις, uti sunt curationes.

AD ACT. III. 7.

Et apprehensa manu ejus dextera] Gr. καὶ πιάσας. Apud exteros πιέζω usitatius, sed his libris ferme πιάζω. Ceterum Πιέζω sive πιάζω pro *stringo* (quod Johanni est familiare) profani etiam usurparunt. Plut. in Alcibiade de luctatore, ἀνάγκαγὼν πρὸς τὸ στόμα τὰ ἅμματα τῦ πιέζῦντος. Glossae veteres: Πιέζω, *prendo*, *presso*, *premo*, *stringo*.

Consolidatae sunt bases] Gr. αἱ βάσεις: quod vocabulum non tantum ingrediendi actum significat, verum id etiam, quo ingredimur, h. e. pedes, praesertim numero multitudinis. Tale est illud Antiphili Anthol. I. cap. 4. p. 4. εἰς ἀναπήρους

Ἄμφω μὲν πηροὶ καὶ ἀλήμονες, ἀλλ᾽ ὁ μὲν ὄψεις,
Ὃς δὲ βάσεις. . . .
Mancus uterque planusque: oculis hic, gressibus alter.

Item Pollux βάσεις apud Platonem *pedes* significare notat. Hinc in iis quae rhythmo constant, βάσεις dicebantur, quos Latini *pedes*.

AD

AD ACT. III. 12.

Videns autem Petrus, respondit ad populum: Viri Israelitae &c.] Pro *respondit* verti potuisset *allocutus est*. Est enim hoc a viris doctis animadversum, ἀποκρίνεσθαι ex Judaeorum Hellenistarum usu eadem significatione donandum, quam habet ענה *anah;* quod quia saepissime est non tam *respondere*, quam *alloqui*, icirco nil mirum, si hîc & alibi ea quam dixi, notione usurpetur ἀποκρίνομαι. Quid quod ענה *anah* saepe exordiri sermonem significat? Sic enim animadverti saepe LXX. pro ענה (maxime cum de choris aut cantionibus agitur) ἐξάρχω reposuisse. Et hîc ergo ἀποκρίνομαι pro sermonem exordiri positum fuit.

AD ACT. IV. 6.

Et Annas princeps sacerdotum] Annas primus omnium nominatur, ut pote Synedrii Nasi, & ethnarcha. Idem cur ἀρχιερεὺς appellatur, vide omnino dicta ad Lucae III. 2. sed tamen laudato loco apud Lucam tam Annas quam Caiphas ex aequo ἀρχιερεῖς appellantur. Cur hic Annas ea appellatione donatur, non item Caiphas, quem vere tunc gessisse pontificatum constat? Dicam equidem quod sentio. Non enim hîc de Aharonico pontificatu agitur, quem unus tunc Caiphas gerebat, sed de Pontificatu, ut sic dicam, politico, seu de pontificatu, non comparate ad functiones Aharonicas, sed comparate ad dignitates synedrii, cujus synedrii Annas tunc princeps erat; eoque inter omnes senatores τοῦ ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ is unus ὁ ἀρχιερεὺς appellatur. Dixi ad Luc. III. 2. Asiarchas, eosdem ἀρχιερεῖς passim appellatos. Jam plures simul Asiarchas fuisse ex Aristide & aliis, jam pridem viri docti notarunt. Sed ita tamen ut unus aliquis eorum πρῶτος dignatione & nomine esset. Itaque non dubito, quin si continua serie omnes nominandi fuissent, primus ille κατ᾽ ἐξοχὴν dici ὁ ἀρχιερεὺς recte potuerit in hunc modum: ὁ δεῖνα ὁ ἀρχιερεὺς, tum ὁ δεῖνα, ὁ δεῖνα &c.

AD ACT. IV. 8.

Principes populi & seniores audite] Istud *audite*, quod hodie in Graeco deest, olim non defuisse, non tantum vulgata interpretatio fidem facit, & quod etiamnum in MSS. nonnullis ἀκούετε aut ἀκούσατε legitur; verum etiam quod verba facturi per se aut per praeconem ea formula attentionem sibi conciliarent, ac soliti dicere: ἀκούετε λαοί. σιγῇ πᾶς ἔστω λεώς. εὐφημεῖτε. & alia hujus generis.

AD ACT. IV. 12.

Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri] Saepe hoc libro & alibi in N. F. Possis hoc eo referre, quod saepe his libris nomen pro persona sumitur, ut Act. I. 15. ἦν δὲ ὄχλος ὀνομάτων h. e. ἀνθρώπων. & Apoc. III. 4. ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα h. e. ἄνδρας. Fatendum tamen est, hoc eodem libro & alibi in N. F. haud raro *Nomen* pro Deo aut Jesu Christo usurpari. Fluxit, opinor, id ex religione Judaica erga nomen tetragrammaton, ex qua factum, ut pro יהוה usurparent שם i. e. *nomen*. De quo vide dicta ad Levit. XXIV. 11. Ibi etiam exempla veterum Christianorum produxi, qui *nomen* pro Jesu Christo usurparent.

AD ACT. IV. 24.

Qui cum audissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt: Domine &c.] Uno concipiente verba ac praeeunte, reliquo coetu conceptis verbis apprecante.

AD

AD ACT. IV. 27. 28.

Convenerunt enim vere . . . Herodes, & Pontius Pilatus cum gentibus & populis Israel, facere quae manus tua & consilium tuum decreverunt fieri] Confer cum Act. II. 23. supra. In Homero paria interdum leguntur, ut Il. XV. 592.

Τρῶες δὲ, λείουσιν ἐοικότες ὠμοφάγοισι
Νηυσὶν ἐπεσσεύοντο· Διὸς δ' ἐτέλειον ἐφετμὰς,
Ὅς σφισιν αἰὲν ἔγειρε μένος μέγα, θέλγε δὲ θυμὸν
Ἀργείων, καὶ κῦδος ἀπαίνυτο. &c.
At par crudivoris Trojana leonibus instat
Navibus usq. phalanx; Jovis & jussa aspera regis
Exsequitur, Troas stimulantis ad inclita facta,
Mollia reddentis Danaum atque ingloria corda.

Eodemque libro ψ. 694.

Ὣς Ἕκτωρ ἴθυσε νεὸς κυανοπρῴροιο
Ἀντίος ἀΐξας· τὸν δὲ Ζεὺς ὦσεν ὄπισθε
Χειρὶ μάλα μεγάλῃ, ὤτρυνε δὲ λαὸν ἅμ' αὐτῷ.
Haud secus in nigram adverso ruit impete proram
Hector: eum a tergo impellebat Juppiter, acri
Connixus dextra, simul & Phrygia agmina post hunc.

AD ACT. IV. 30.

In eo quod manum tuam extendas] Gr. ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Constructio Hebraica. בנטותך ידך *bittotecha jadecha. In extendendo te manum tuam.* Scatet Lucas hebraismis in concionibus Syriace, ut illis temporibus, loquentium. At cum ipse historicus res gestas exsequitur, minus ἑβραΐζει. Vide quae in Prolegomenis hujus libri.

AD ACT. IV. 36.

Joseph] Alexander monachus Cyprius (qui exeunte VI. saeculo encomium Barnabae scripsit) haud dubie *Joseph* in suo codice reperit, quia plusculum in eo nomine ludit. Nondum enim in Graeca exemplaria illud Ἰωσῆς irrepserat. Vide ad Kalendar. marmor. ad X. Junii cap. 3. §. 2.

Filius consolationis] Ea vox habraice *filium prophetae* aut *prophetiae* notat: at Syriace (qui tunc sermo in ore erat) *filium consolationis*. Etenim Syris ביא *Bi* est *consolari*, unde praelato N verbalium nominum formativo, fiebat נביא *nabi* aut *nabia*, *consolatio*. Quare *Barnabas* recte *filius consolationis* redditur.

AD ACT. V. 2.

Et fraudavit de pretio agri . . . & afferens partem quandam, ad pedes Apostolorum posuit.] In eo quod pecuniam ex agro redactam ad pedes Apostolorum posuit, nihil est magnopere mysterii quaerendum. Videtur is fuisse mos deponentium apud aliquem pecuniam, eoque declarari voluisse, eum apud quem deponeretur, nihil ex ea pecunia in rem suam verti, quae ne tangatur quidem. Certe similis est narratio in re dissimili apud Livium XXVI. 50. ubi de Virgine captiva eximiae formae, quam suo sponso ac parentibus inviolatam reddidit Scipio. Cujus virginis parentes *quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus; orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt . . . Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus. PONI ANTE*

TE PEDES jussit: vocatoque ad se Allucio (id sponso nomen erat) *super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent; aurumque tollere ac sibi habere jussit.*

AD ACT. V. 3.

Cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui Sancto] At Graece est ἐπλήρωσε. nec alio modo citant Graeci omnes: unde & Africana Ecclesia in professione fidei apud Victorem Vitensem III 14. sic posuit: *Quare Satanas replevit cor tuum, ut mentireris Spiritui Sancto?* Syrus etiam implendi verbo heic utitur. Joh. XVI. 6. legitur: *Tristitia implevit* (πεπλήρωκεν) *cor vestrum*. Cum Satana aut Satanica affectione aliqua cor impleri dicitur, imperium diaboli aut pravorum affectuum ea ῥήσει designatur.

AD ACT. V. 6.

Surgentes autem juvenes amoverunt eum, & efferentes sepelierunt.] Qui heic νεώτεροι & infra ṽ. 10. νεανίσκοι appellantur, eandem appellationem & IV saeculo, & sequente tuebantur. Lex 10. Cod. Theod. *De episc. & Clericis* in hunc modum habet: *Ut Ecclesiarum coetus concursu populorum ingentium frequententur, Clericis ac juvenibus praebeatur immunitas*. Quinam essent hi juvenes, Cujacius nos ignorare non sinit; qui ad Nov. tertiam notat, *juvenes* esse Acoluthos, Copiatas seu fossarios, & Parabolanos, seu Parabolarios, qui nec Clerici nec laici fuere, sed inter utrosque interjecti. Eosdem testamentum S. Remigii apud Flodoardum *juniores* nuncupat: *Subdiaconibus solidos duos, lectoribus solidos duos, Ostiariis & junioribus solidos duos dari jubeo*. Videantur & Capitula Caroli M. lib. V. cap. 21. Ex his, quos dixi *juvenibus* infra Clericos, supra autem laicos existentibus, Acoluthi (qui saltem apud Graecos inter Clericos non fuere) ii erant qui cereos & funalia deferebant, Parabolani curandis debilium corporibus deputabantur, Copiatae demum sive fossarii, qui & Decani, humandis fidelibus operam navabant. Haec *juvenum* ministeria & appellationem Ecclesia jam adulta a nascente Ecclesia (ut hinc constat) accepisse videtur.

AD ACT. V. 17.

Quae est haeresis Sadducaeorum] Haeresis in bonam ferme partem accipiebatur ante quam Christianismus coaluisset. Mitto Graecorum scriptorum & Ciceronis exempla afferre. Vitruvii minus obvium locum hic tantum afferam praef. lib. V. *Etiamque Pythagorae, hisque qui ejus HAERESIM fuerunt secuti, placuit &c.* Galeni autem cum primis locum non possum sine piaculo praetermittere ob eam caussam, quod sicuti a *secundo secta* Latinis dicitur, sic ille candem notionem αἱρέσει videtur tribuisse, cum in Isagoge de Empirica secta loquens ait: τῆς δὲ ἐμπειρικῆς προέστηκεν Φιλῖνος Κῷος, ὃς καὶ αἱρεσιάρχης ἐγένετο, ὁ πρῶτος αὐτὴν ΑΠΟΤΕΜΝΟΜΕΝΟΣ ἀπὸ τῆς λογικῆς αἱρέσεως. Etsi empiricos ipsos τῇ λογικῇ antiquiorem τὴν ἐμπειρικὴν, non autem a *rationali* avulsam contendere statim subjungit. Notabis in Galeni loco αἱρεσιάρχη vocabulum in hist. Ecclesiae tritissimum. Itaque sicuti Philosophorum sectae αἱρέσεις dicebantur, eodem modo Pharisaeorum & Sadducaeorum sectas αἱρέσεις Josephus appellat. Ac sicuti Sadducaeorum hic, ita Act. XV. 5. Pharisaeorum αἵρεσις memoratur. Paulus, opinor, primus in malam partem accepit 1. Cor. XI. 19. *oportet*, inquit, *& haereses esse*, & ad Tit. III. 10. Quaeres quae caussa fuerit, ut S. Epiphanius inter Haereticos (quod certe nomen in malam partem usurpat) Pha-

Pharisaeos, Sadducaeos, ceterasque Judaeorum sectas adnumerarit. Non alia certe caussa, quam quod & Lucas hic & Act. XV. 5. & passim Josephus sectas hujusmodi αἱρέσεις nuncuparint: illi ex usu temporum in bonam partem: hic, cum eodem tum Judaeorum sectas tum Christianorum, nomine complexus esset, errandi ansam indoctioribus praebuit. Non enim Pharisaei & Sadducaei ut nunc extra Ecclesiam haeretici, sic illi ἀποσυνάγωγοι erant: imo omnes synagogae complexu continebantur.

Sane Constantinus ubi primum Christianae fidei nomen dedisset, quam primam legem pro Christianis edidit, in ea liberum omnibus esse sinebat, quamcunque vellent, αἵρεσιν suo arbitratu sequi: id quod cum Christianos offendisset, altera Constitutione publicata quam Eusebius X. hist. 5. producit, ex ea nomen αἱρέσεων omnino resecuit. ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι . . περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ &c. *Vt detractis* (ex Constitutione nostra) *omnibus haeresibus* (h. e. αἱρέσεων vocabulo) *quarum in priore nostra . . pro Christianis epistola mentio fiebat, tum illa quae prorsus sinistra & a nostra mansuetudine aliena videbantur, removerentur, tum etiam &c.* Quam versionem ita adornavi, ut facili negotio intelligas, quid sibi velit hic locus, in cujus expositione Valesius in notis aestuare videtur. Constantinum nihil sinistri in αἱρέσεως vocabulo apud Christianos haerere suspicatum vel ex eo potest intelligi, quod epist. ad Chrestum Syracusanum (apud Eusebium eod. cap.) τῆς αἱρέσεως τῆς καθολικῆς mentionem faciat. Ergo cum varias Christianorum sectas sive αἱρέσεις inaudisset, Marcionitarum, Montanistarum, Sabellianorum &c. putavit omnes salva Christiana religione defendi posse, fere ut philosophorum aut Judaeorum αἱρέσεις erant. Eoque factum, ut quam primam pro Christianis legem tulit, (quae intercidit) in ea liberum relinqueret, quam quis αἵρεσιν tueri vellet, eam ut sectaretur. Id nimirum sibi volunt verba quae initio Constitutionis leguntur: ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ . . . ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς. *Sed quoniam in eo rescripto . . . multae ac diversae sectae diserte ac nominatim additae videbantur.* Mox tamen, uti par erat, a Catholicis de vi hujus vocabuli admonitus, ac certior factus, αἱρέσεις illas unius verae Ecclesiae extorres esse; altera Constitutione edita, αἱρέσεων vocem amputavit, edoctus σκαιὸν id esse apud Christianos vocabulum.

Αἵρεσιν in bonam partem accepit Sozomenus IX. 10. *Vterque autem Christianus fuit sed non ejusdem sectae* (οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἱρέσεως) *nam barbarus quidem Arianus erat, mulier vero Nicaeni Concilii fidem sequebatur.*

Re quidem vera Judaeorum αἱρέσεις ita a synagoga Judaica diffindebantur, uti rami eidem trunco adhaerentes. At vero longe alia fuit αἱρέσεων Christianarum ratio; quae simul atque ab uno Ecclesiae sinu prodiere, protinus ab eadem discessionem fecerunt.

Est & Porphyrii locus in vita Plotini cap. 16. quo αἱρετικῶν fit mentio, & quidem ex Christianorum notione, si quid video. *Erant quidem*, inquit, *Christiani eo tempore multi tum alii tum ex antiqua philosophia egressi haeretici*: αἱρετικοὶ δὲ ἐκ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας ἀνηγμένοι. Nec novum est, religionem nostram φιλοσοφίαν a Patribus appellari. Gnosticos autem ibi designari ex sequentibus colligi potest.

AD ACT. V. 21.

Convocaverunt concilium, & omnes seniores filiorum Israel.] Gr. τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Si γερουσίαν sine addito dixisset, poterat ἐπεξηγητικῶς accipi, tanquam non diversa a concilio (nam Graecis γερουσία sive συνέδριον idem quod Latinis senatus, curia &c.) nunc addidit *filiorum Israel*, ut hanc γερουσίαν diversam a synedrio esse intelligeretur. Quoties ergo in Evangelio πρεσβυτέρους sive *seniores* audis, illi ad hanc γερουσίαν pertinent. Nec minus haec, quam synedrium, σύστημα sive *corpus* erat πολιτικόν. Nec aliud habeo verisimilius de utroque collegio dicere, quam si tantundem ferme fuisse fingamus, quod in Anglorum politia *Camera Alta*, & *Camera bassa*. Erat autem cum seorsum haec collegia coibant: erat cum conjunctim sua consilia communicabant, ut heic & alibi non semel.

AD ACT. V. 29.

Obedire oportet Deo magis quam hominibus] Haec responsio crebro a Sanctis Martyribus usurpata fuit, quoties imperium judicum detrectarent, quantum in Martyrum sinceris actis legisse meminerim. Atque eo respicit Dionysius Alex. lib. adversus Germanum apud Eusebium VII. hist. 11. Ἀπεκρινάμην οὐκ ἀπεικότως (fort. ἀπεικότως) οὐδὲ μακρὰν· πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις· ἀλλ' ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν Θεὸν τὸν ὄντα μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβω, οὐδ' ἂν μετατεθείμην, οὐδὲ παυσαίμην ποτὲ χριστιανὸς ὤν. Valesius in notis delendum putat Actorum locum, nihil huc facientem; nisi forte inquit, locum habere possit lectio codicis Regii οὐδὲ μακρὰν τοῦ πειθαρχεῖν &c. quasi sit sensus: *Responsum dedi non longe abhorrens ab illo Apostolico &c.* Amplector hanc Valesii scripturam. Verte igitur: *Non attuli absimilem aut longe diversam responsionem ab illa celebri: Obedire oportet Deo magis quam hominibus: imo palam & aperte sum contestatus me eum, qui solus est Deus, adorare, praeterea neminem: nec unquam a proposito discessurum, nec porro commissurum, ut Christianus esse desinerem.*

AD ACT. V. 30. 31.

Quem vos interemistis, suspendentes in ligno, Hunc principem & salvatorem Deus exaltavit dextera sua] Videtur in Petri verbis, quemadmodum ea Syriace dixerat, fuisse ἀντίθετον inter ὕψωσιν in crucem (nam quod nos *in crucem agere* dicimus, hoc Syri זקף *zechaph* h. e. *exaltare*: vel vide quae viri eruditi ad Joh. XII. 32.) & alteram ὕψωσιν, qua dextera Dei Christum exaltavit. Postquam Petri concionem Lucas graece reddidit, ἀντίθετον quidem illud in verbis deperiit (quia κρεμάσαντες pro ὑψώσαντες posuit, de perspicuitate Graecaque proprietate sollicitus) in sententia mansit.

AD ACT. V. 34.

Surgens autem quidam in Concilio] In Romano Senatu sententiae a stantibus dicebantur. Cicero ad Att. I. 14. Pompejum post dictam sententiam sedisse ait, ac deinceps surrexisse Crassum &c. *Locutus ita est in senatu* (Pompejus) *ut &c. mihique, ut ASSEDIT, dixit &c. Crassus postea . . . SVRREXIT, ornatissimeque de meo consulatu locutus est.* Is mos antiquissimus etiam temporibus heroicis usurpatus; nam in Homericis concionibus semper is, qui verba facturus, assurgit, ceteris considentibus: de quo vide Feithium II. Antiq. Homer. 6.

AD ACT. V. 35.

Attendite vobis super hominibus illis, quid acturi sitis.] Graece προσέχετε ἑαυτοῖς

ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις τί μέλλετε πράσσειν. In aliquo MS. legitur ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων: absurda lectio; ex eo tamen manasse videtur, quod insolens locutio videbatur προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, & non ex mente scriptoris. At sola distinctione laborat hic locus, quae post ἑαυτοῖς, non post τούτοις, adhibenda erat in hunc modum: προσέχετε ἑαυτοῖς, ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις τί μέλλετε πράσσειν: *Attendite vobis, quid hominibus istis facturi sitis.* Vocum trajectio, quae his libris est passim usitata, interpungentibus imposuit.

AD ACT. V. 36.

Exstitit Theodas &c.] At Graece Θευδᾶς per Υ, quomodo etiam Josephus XX. 5. habet. Eadem variatio scripturae occurrit in Theudae Laodiceni nomine, quem secta Scepticum, circa Trajani tempora & paullo ante vixisse, viri docti ex Laertii IX. 119. colligunt: in cujus capitula Theodosius Tripolites, sphaericorum ille auctor, commentarium scripserat, ὑπόμνημα (inquit Suidas in Θεοδοσ.) εἰς τὰ Θευδᾶ κεφάλαια. At Galenus in opusculo de libris suis, se ait in ejusdem sane Θευδᾶ Laodicensis Empirici κεφάλαια scripsisse commentarios: & saepe alibi Theodam per quartam vocalem idem auctor scripsit. Omnino autem sicut quae Λαοδίκη Graecis, *Laudica* latine dicitur, & quae urbs ab ea nomen accepit, tum Laodicea tum Laudicea appellatur: idem sane in Theuda sive Theoda usuvenit. Sed in eleganti inscriptione (quam a Smitho in Asia exscriptam, refert Humfridus Prideaux in appendice ad marmora Oxoniensia pag. 300. num. XXIII. de duobus Flavii Zeuxidis filiis mentio exsistit, ΦΛΑΟΥΙΩ ΘΕΟΔΩΡΩ ΚΑΙ ΦΛΑΟΥΙΩ ΘΕΥΔΑ, Flavio Theodoro, & Flavio Theuda, plane per litteram Pythagoricam. Sic apud Grut. 894. est Q. VEIONIVS · TEVDA · Quodque magis ad rem attinet, non videtur *Theudas* a *Theodorus* contractum (quod Drusius heic putavit) alioqui duorum fratrum in hac inscriptione unum idemque nomen fuisset. Porro Theudas aut est Syriacum pro Hebraico תודה (ut Grotius heic) aut, opinor, magis est ut a *Theodosius* sit decurtatum. Nam Theodosius (maxime in inscriptionibus, & apud poetas) etiam Θευδόσιος scribebatur, ut in epigrammate Graeco & Latino Constantinopoli posito apud Grut. 185. 6. 7. ΘΕΥΔΟΣΙΟΣ & Latine THEVDOSIVS legitur. Sic ex Λαοδίκη fit *Laudica*. Tum & altera forma Θεύδιος usurpata reperitur in Procli commentario ad Euclidem pag. 19. edit. Graecae Basil. ibi enim Theudius Magnes elementorum geometriae scriptor, Euclide antiquior, memoratur. Θεύδιος δὲ, inquit, ὁ Μάγνης ἔν τε τοῖς μαθήμασιν ἔδοξεν εἶναι διαφέρων. καὶ κατὰ τὴν ἄλλην φιλοσοφίαν, καὶ γὰρ τὰ στοιχεῖα καλῶς συνέταξε &c. qui, quantum ex sequentibus colligitur, Platonicus fuisse videtur. A Theudius est TEVDI patrius casus in vetere epigrammate apud Fabrettum pag. 754. n. 606., quod sic habet: NIGER · SALVI · F · SIBI · ET · ESDRONI · TEVDI · F. VXORI · T. F. I. Ex Esdronis autem Hebraico aut Syro nomine de Teudi parentis genere conjicias licet: ex quo intelligis, opinor, Theudae nomen Syris familiare fuisse.

AD ACT. V. 37.

Post hunc exstitit Judas Gal.] Gr. μετὰ τοῦτον τὸ *post* in anteriora fertur. Sic apud Suidam in νομοθέται legitur, Thaletem (Cretensem intellige) Atheniensibus legem tulisse μετὰ Σόλωνα. At Solonem Thalete illo posteriorem scimus.

Μετὰ enim est de genere τῶν πρός τι. Sic & ΠΡΟ apud Strabonem lib.

 IV.

VI. p. 275. ubi Nilum absorberi ait μικρὸν πρὸ τῶν πηγῶν. Vbi Palmerius emendat ἀπὸ. Inepte, nam si adverso amne veharis, prius Nili χάσμα, tum πηγὰς invenies.

Post hunc exstitit Judas &c.] Vide ingeniosissimam interpretationem Valesii ad Eusebii hist. lib. II. cap. XI. pag. 31. Ac de praepositione μετὰ tum heic tum alibi confer, quae curate notavit Fabric. lib. 1. bibl. Graecae cap. 34. n. 3.

AD ACT. V. 39.

Si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere illud, ne forte & Deo repugnare inveniamini.] Non vident interpretes, quo pacto posterius membrum cum priore cohaereat. Itaque Hammondus istud μήποτε cum ἐάσατε *finite illos* versus superioris nectebat, ut intermedia παρενθετικῶς dicta sint. Verum facilis est συνέχεια, si prius membrum de morali, non physica potentia intelligatur. *Non potestis* h. e. illicitum est vobis *dissolvere illud, ne forte &c.*

AD ACT. V. 41.

Quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati] Vulgati habent ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ *pro nomine ejus*. In MS. τοῦ Ἰησοῦ, quod Vulgatus interpres est secutus. At in celebri MS. (de quo Grotius) abest tum Ἰησοῦ tum αὐτοῦ idque sequitur Syrus & Arabs. Bene: nam sic τὸ ὄνομα apud Ignatium, Eusebium &c. & *Nomen* apud Tertullianum, Cyprianum & alios, nomen Jesu significat: Qui eam locutionem hinc hausisse videntur. Veterum, qui sic locuti fuere, loca produximus ad Lev. XXIV. 11. ubi etiam *Nomen* pro Dei nomine usurpatur.

AD ACT. VI. 1.

Factum est murmur Graecorum adversus Hebraeos] Graece Ἑλληνιστῶν *Hellenistarum*. Ἑλληνίζειν est imitari τὰ Ἑλληνικὰ, ut cetera verba in ίζω desinentia. Hinc Hellenistae dicti, qui non Graeci ἀνέκαθεν, inter Graecos versabantur, eorumque linguam ac mores, quatenus patriis institutis non adversarentur, aemulabantur. Ac valde notandum est, istos Hellenistas dictos, non tantum quandiu inter Graecos versabantur, sed etiam postquam Hierosolymis substitissent, ut heic vides. Neque enim assentior viris doctis, qui proselytos heic intelligi volunt, quos ἐπήλυδας, aut προσηλύτους aut ἑβραϊστὰς vocari opus fuerat, si quidem de iis sermo esset. Sane & in Pythagorica schola, cui non pauca cum Hebraeorum disciplina conveniebant, fuit illa distinctio, quam Anonymus vitae Pythagorae scriptor apud Photium cod. 259. Suidas in Pythagora, & Theocriti Scholiastes ad Idyll. XIV. tradiderunt, ut alii essent Πυθαγορικοὶ proprie dicti, qui Pythagoram ipsum auscultassent, alii Πυθαγόρειοι horum discipuli, alii postremo Πυθαγορισταὶ οἱ ἄλλως ἔξωθεν ζηλωταί (*). Eadem prope distinctio apud Latinos inter *Hispanos* e. g. & *Hispanienses*: illi sunt ἀνέκαθεν Hispani, hi vero qui aliunde illuc aliquando immigraverant: de quo discrimine vide Casaubonum ad Spartiani Hadrianum. Judaei verbi caussa, qui in Hispania consederant, *Hispanienses* dici poterant.

AD

(*) Recentius commentum discrimen istud Dodwello visum fuit, veteribus ignotum: at memoratur tamen Athenaeo lib. VI. pag. 238. Aristophontis Comici drama inscriptum Πυθαγοριστὴς, alibi vero Alexidis Πυθαγορίζουσα, tum eidem in Συνεφήβοις & Laertio VIII. 37. Cratini Πυθαγορίζουσα sive Πυθαγορίζοντες.

AD ACT. VI. 3.

Viros ex vobis boni testimonii] Μαρτυρουμένους. Sic & infra XXII. 12. & alibi in epistolis Pauli eadem notione hoc verbum usurpatur. Phalaris Ariphradi apud Budaeum: μαρτυρῇ γὰρ ὑπὸ πολλῶν ἀρίστην ἐπιείκειαν ἔχων.

AD ACT. VI. 5.

Stephanum] Jampridem Hebraei Graecis nominibus insueverant. Inter Sophoclis nobilis tragoedi filios unus praeter ceteros nomine *Stephanus* memoratur. Fuere & Comici duo ejusdem nominis, unus Alexidis Comici filius mediae comoediae poëta, alter Antiphanis filius: uterque Suidae memoratus. Inter Demosthenis orationes duae sunt κατὰ Στεφάνου. Sed & Dinarchi oratio κατὰ Στεφάνου ab antiquis allegatur.

Parmenam & Nic.] Parmenae nomen ex Parmenone (uti fuit Parmeno Byzantius jambographus apud Stephanum, & ille apud Terentium Parmeno, & alii plures) decurtatum fuit more Syriaco; ut ex Artemone Artemus, de quo vide dicta ad Tit. III. 12.

AD ACT. VI. 9.

De Synagoga quae appellatur Libertinorum] Confer huc quae de his *libertinis* habet Reinesius ad inscript. Cl. III. n. 70.

Disputantes cum Stephano] Συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ. Etiam apud Platonem & alios profanos tertio casui jungitur, ut & Marci VIII. 11. IX. 14. At alibi apud Marcum & Lucam nectitur praepositioni πρὸς; ut & infra IX. 29. quod videtur Hellenistarum peculiare; apud quos frequens hoc verbum, & inde derivata συζήτησις, & συζητητὴς, ob eam caussam, quod celebris apud Judaeos fuerit Schola Syzetica, de qua vide Aulisium nostrum.

AD ACT. VII. 2.

Deus gloriae apparuit patri nostro Abrahae, dum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan] Hinc probe viri docti colligunt, Ur Chaldaeorum non in Chaldaea sed in Mesopotamia fuisse; & quidem medio intervallo inter Tigrim & Nisibim, ubi *Ur* quoddam Ammianus lib. XXV. recensuit. Sed de his vide Bochartum. Nunc illud admoneo, Protomartyri nostro Josephum in I. antiq. 7. §. 1. concinere, aperte Chaldaeos illos patriae Abrahami incolas inter Mesopotamitas recensentem; sic enim habet: Δι᾽ ἅπερ Χαλδαίων τε καὶ τῶν ἄλλων Μεσοποταμίτων στασιασάντων πρὸς αὐτὸν, μετοικεῖν δοκιμάσας &c. *Quapropter quum Chaldaei & alii Mesopotamiae incolae contra ipsum* (Abramum) *seditionem agitarent, optimum factu ratus, si inde migraret, Deo volente & adjuvante, terram Chananaeam possedit.* Itaque utrunque ex S. Stephano & Josepho verum est, Abrami patriam & terram Chaldaeorum fuisse (vide infra versu 4. *Tunc exiit de terra Chaldaeorum*) & nihilominus in Mesopotamia fuisse: credo quod Chaldaeorum primi illi a Chased filio Nachoris propagati Ure consedissent, unde postmodum colonias in Babyloniam deduxerint, nisi vero volumus Ur *Chaldaeorum* quasi *Genethliacorum* dictum; certe enim Eupolemus apud Euseb. in IX. Praep. 17. Abrami patriam alio nomine *Camarinum* appellatam testatur, εἶναι δὲ μεθερμηνευόμενον Χαλδαίων πόλιν: *quod liceat interpretari Chaldaeorum urbem*. Quo istud modo? A כמרים sive terminatione Chaldaica כמרין *barioli*, *Camarina* deducitur, ut viri docti observarunt, ut *Chaldaeorum* nomen sit artis, non populi vocabulum. Accedit hoc

hoc etiam ad juvandam eam sententiam, quae Abrahamicum Ur in Mesopotamia ponit, quod Nicolaus Damascenus apud Josephum fine ejusdem capitis, Abrami patriam *supra Babylonem* ponit, h. e. magis ad boream, quam Babylon est, illam removet. Ferme enim apud geographos ὑπὲρ & *supra* de βορειοτέροις tractibus dicitur. Verba Damasceni sic habent: *In Damasco regnavit Abramus, qui advena cum exercitu illuc venerat* ἐκ τῆς γῆς τῆς ὑπὲρ βαβυλῶνος, Χαλδαίων λεγομένης i. e. *ex terra, quae* (licet sit) *supra Babylonem posita* (tamen) *Chaldaeorum dicitur*.

Et inde . . . transtulit illum in terram istam] Graece in editionibus, quae nunc passim circumferuntur est μετῴκισεν i. e. *migrare fecit*, sive transtulit. At in antiquis editis & manu exaratis longe plurimis & optimae notae (de quibus vide Millium heic) legebatur maximo consensu μετῴκησεν i. e. *migravit*. Quod prave meo judicio, quasi si esset σολοικὸν, in alterum μετῴκισεν commutarunt. Nam Hellenistae (ex ingenio scil. Hebraicae linguae, qua verba intransitiva in conjug. Hiphil activa fiunt) verbum μετοικέω pro μετοικίζω usurpabant. Sic 1. Paral. V. 26. καὶ μετῴκησαν τὸν Ρυβὴν pro μετῴκισαν. Sic quoque Jer. XX. 4. καὶ μετοικήσουσιν αὐτοὺς: utrumque activa significatione. Sic etiam verbum μεταναστεύω, quod apud profanos est παθητικὸν, in Graecis interpp. est activum, ut Ps. LI. 5. μεταναστεύσαι σε. Quod imitatus vetus interpres, scripsit, *Emigrabit te*. Hinc ab eo fecerunt passivum μεταναστεύομαι; Ps. X. 1. μεταναστεύου . . . ὡς στρουθίον quasi si dicas *fac transmigreris* . . . *ut passer seu avicula*. Ergo eodem modo heic μετῴκησεν i. e. *migravit* pro *migrare fecit*. Dixerint fort. Lucam Graece doctiorem fuisse, & Graecae proprietatis observantiorem. His respondere possim, scriptores optimos passim μετοικέω (1) pro μετοικίζω usurpasse tum in editis, tum in scriptis codicibus: etsi scioli passim eos locos in suis animadversionibus mendi arguunt; in quibus ubi Aristarchi isti μετοικίζω pro μετοικέω substituerint, tum & ἐπινίκιον canunt. Atqui id meo judicio non est σολοικὸν, sed σολοικοφανὲς· quod quia magni scriptores neglexerunt; non erat, quin Lucas, rerum magis quam sermonum rigidus exactor, in sua scripta admitteret. Verum age, non sit ea locutio bene Graeca. At immerito tamen Hellenisticam dialectum ab Luca ablegant. Atqui alibi ostendi pluribus, hunc scriptorem, quando ex sua persona loquitur, esse castigatiorem quam ceteros, & ubi Hebraeos homines loquentes facit (nim. quia propria illorum verba usurpat) Hellenisticae dialecto mire laxat habenas; prout ii, quos inducit, plus minusve Hebraicis aut Syriacis locutionibus usi fuerunt. Veluti in hac ipsa vocula S. Protomartyr Syriace sermonem habens, pro *transtulit*, dixerit facile שניה *shanneih*. At Syris verbum שני *shanni*, etsi sit *Pael*, tamen intransitivam notionem *transeundi* (2) & *migrandi* plerumque habet, at nonnumquam etiam activam *transferendi*. Hinc

(1) Afferantur huc exempla, quae ob eam causam mendi manifesta sunt Scherpezeelio ad Strab. X. pag. (mihi) 687. not. 2.

Strabo lib. VII. pag. 303. (seu in Amstel. pag. 465.) *Enim vero patrum nostrorum memoria Aelius Catus ex trans Istrum partibus* ... *in Thraciam* IↃↃↃ *hominum traduxit*: Graece erat μετῴκησε, at Casaub. in margine reposuit μετῴκισε.

(2) Id ex eo venit, quia Syr. שני *shanni* est ex Heb. שנה *shanah* quod est *mutare*: unde Syris illud *shanni* est *mutare locum*; & quidem *mutare locum* sive sibi (quando est intransitivum) sive alteri, quoties sit transitivum.

Hinc ei respondere fecerunt verbum *μετοικέω* i. e. *migro*. Itaque postquam *μετοικέω* in vim & proprietatem verbi Syriaci successit; factum est, ut apud Helenistas istud *μετοικέω* non tantum sit *migro*, sed etiam *migrare facio*: quod posterius quoties Graeca vox designat, id Syriace designat. Itaque reducatur censeo in hunc locum pristina lectio *μετῴκησεν*.

Ceterum vis verbi Graeci mira est in veteribus historiis, quoties sermo est de magnis ducibus, qui pro sua maxima voluntate populos ex una regione abstractos alio demigrare faciebant; concessis ad habitandum terris, quas prioribus incolis adimebant. Eodem heic jure Deus utens inducitur tunc, quum populi regimen penes Deum summum imperatorem esset. Nam formam Hebraicae reipubl. fuisse ab aliis diversissimam, ac *θεοκρατικὴν* *Theocraticam* jure appellandam, jam alii dicere occuparunt.

AD ACT. VII. 19.

Hic circumveniens genus nostrum] Οὗτος κατασοφισάμενος. De κατασοφίζομαι vide dicta ad Ex. I. 10.

AD ACT. VII. 22.

Et eruditus est Moyses omni sapientia Aegyptiorum] Ex traditione Judaeorum notat id Stephanus. Cujus traditionis testem profero veterem in primis Judaeorum poëtam Ezechielem in ἐξαγωγῇ. Ibi Moses de filia Pharaonis ait:

> Εὥς μὲν ὖν τὸν παιδὸς εἴχομεν χρόνον,
> Τροφαῖσι βασιλικαῖσι καὶ παιδεύμασιν
> Ἄπανθ᾽ ὑπισχνεῖθ᾽, ὡς ἀπὸ σπλάγχνων ἑῶν.
> *Quandiu igitur puerile nos aevum egimus,*
> *Cibis & institutione regia*
> *Dignata me ceu filium, implebat spei.*

Occupatum a Grotio.

AD ACT. VII. 22.

Et erat potens in verbis &c.] Δυνατὸς ἐν λόγοις est idem quod δεινὸς λέγειν. At Moses id de se negat Ex. IV. 10. Facilis est responsio, Mosem ibi demisse de se sentire, vires suas, humanamque facultatem metientem, non dona reputantem, quae illi Deus esset inditurus.

AD ACT. VII. 25.

Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.] Hinc patet, nihil opus esse ad jus gentium confugere, quod facit Grotius, ut Moses ab homicidii peccato immunis ostendatur; quando ex hoc Stephani testimonio constat, Mosem instinctu Divino ad Aegyptium confodiendum prosiluisse, ut esset id symbolum futurae liberationis Israëlitarum ab Aegyptiaca servitute per Mosis ministerium. *At illi non intellexerunt*, uti conqueritur Stephanus.

AD ACT. VII. 38.

Hic est, qui fuit in Ecclesia in solitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris.] Locus minime perspicuus Graece sic habet: ὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τῦ ἀγγέλυ τῦ λαλῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν. Primum omnium post ἐκκλησίᾳ supplenda est ellipsis articuli διακριτικῦ: ἐν ἐκκλησίᾳ (τῇ) ἐν τῇ ἐρήμῳ. Confer infra versum 45. haud obscure animadvertes, heic distingui Ecclesiam solitudinis ab

ab Ecclesia inducta in terram Chanaan, de qua ♈. 45. Illi praefuit Moses, huic Josua; in illa Ecclesia illi ipsi patres fuerunt, qui ex Aegypto exiverant, in hac eorum successores, διαδεξάμενοι; nisi διαδεξάμενοι ad σκηνὴν referatur. His intellectis τὸ γενόμενος potest primum ad ἐκκλησίᾳ primario referri, & ita ut praeesse significat. *Hic est qui praefuit Ecclesiae solitudinis* (nam Chananitidem ingressae non hic, sed Josua dux fuit) *non sine Angeli eum suo alloquio dirigentis praesentia, & patrum nostrorum* (fort. LXX. seniores intelligit) *consessu*. Potest etiam illud γενόμενος ad μετὰ τοῦ ἀγγέλου primario pertinere, ut sit sensus: *Hic est, qui tempore Ecclesiae solitudinis versatus est cum Angelo, quo in Sina arcanos congressus habuit, & cum patribus nostris*: quippe qui inter hos & illum internuntius & sequester fuit. Mihi quidem posterior sententia se magis commendat: credo & aliis. Ἐν ἐκκλησίᾳ verti *tempore Ecclesiae* &c. nam & infra ♈. 44. ἐν τοῖς πατράσιν significat *tempore patrum* &c.

AD ACT. VII. 48.

Sed non Excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit: Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum aedificabitis mihi &c.] Haec omnia eo pertinent, ut intelligatur, immensitatem Dei quantalibet aede contineri non posse; eoque apposite ex omnibus Divinis illud potissimum elegit Stephanus, quo ejus excelsitas notatur, Heb. עליון *Elion*, quod Graeci Ὕψιστος verterunt. Ζεὺς cognomento ὕψιστος, de quo alibi diximus, notus est ex Pausania, ex Hebraeorum *Elion* deformatus; ut & hoc, quod deorum simulacra vix aliter quam colossea fiebant. Notabis etiam Hebraicam σύνταξιν, *Non excelsus* &c. οὐχ ὁ Ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ. Sic enim ab Hebraeis negans particula usurpari assolet, ut nomini praeponatur, cum tamen non nomen sed verbum, a quo longius abest, afficiat. Sive potius apud Hebraeos adverbia negandi initio periodi ponuntur, ut totam sententiam evertant. *Non Excelsus . . . habitat*, tantundem est, quod *Non verum est*, aut *Nego* hoc quod sequitur, nempe *Excelsum in manufactis habitare*.

AD ACT. VII. 51.

Dura cervice & incircumcisis cordibus & auribus] Phraseologia ex pluribus scripturae locis in unum coacta. Nam & σκληροτράχηλοι, & σκληρῦναι τὸν τράχηλον saepissime apud LXX. Adhaec Lev. XXVI. 41. καρδία ἀπερίτμητος. Et ἀπερίτμητος καρδίᾳ legitur Ezech. XLIV. 7. 9. Et Jer. IX. 25. Postremo ἀπερίτμητα τὰ ὦτα Jer. VI. 10. occurrunt. Haec quidem obvia. Omnia vero haec in unum collata, & posita legi possunt in Barnabae epistola cap. VII. Λέγει γὰρ περὶ τῶν ὠτίων, πῶς περίετεμεν ἡμῶν καὶ τὴν καρδίαν &c. Mox pluribus subjunctis scripturae locis, quibus ad audiendum hortatur, addit: οὐκοῦν περιέτεμεν ἡμῶν τὰς ἀκοάς, ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύωμεν· ἡ γὰρ περιτομὴ, ἐφ' ᾗ πεποίθασι, κατήργηται. Mox etiam ex scriptura ad circumcidendum τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας hortatur. Ergo, Barnaba interprete, cordis circumcisio in exscindenda ejus duritie est posita, aurium autem in audiendo. Hi, quia tanquam aspides συνέχοντα ὦτα αὐτῶν, ut infra dicitur, merito ἀπερίτμητοι τοῖς ὠσὶν a B. Protomartyre appellantur.

AD ACT. VII. 55.

Intendens in caelum vidit gloriam Dei, & Jesum stantem a dextris Dei, & ait: Ecce video caelos apertos & Filium hominis stantem a dextris Dei] Apud Spar-

Spartiatas sub oculis regis pugnare maximae dignationis erat, idque majus ducebatur, quam praemia quaevis alia; quae victoribus in aliis civitatibus dari solebant, teste Plut. in Lycurgo. Ea statio iis, qui in sacris ludis praemia retulerunt, assignari consueverat.

AD ACT. VII. 56.

Exclamantes autem] Supple: *audistis blasphemiam* aut tale aliquid. Blasphemum enim videbatur Filium hominis, ac si Filius Dei esset, Dei dexteram occupare.

Continuerunt aures suas] Audita blasphemia non tantum vestes scindere, sed & obstruere aures consueverant. Ignatius epist. ad Ephesios: *ἔχοντας κακὴν διδαχὴν, ὃς οὐκ εἰάσατε σπεῖραι εἰς ὑμᾶς, βύσαντες τὰ ὦτα, εἰς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὰ σπειρόμενα ὑπ' αὐτῶν*. Nota est de Nicaenis Patribus Historia ad Arii blasphemias aures obturantibus. Euſ. V. 20. cum Florino concertans, ait si hujus dogmata unquam Polycarpus, cui uterque eorum operam dederant, audisset, *ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτῦ . . . πεφεύγει ἂν* &c. *exclamaturum continuo & obturatis auribus . . . fuga se subducturum fuisse*. Ac vide omnino alia hujus moris exempla, quae in hujus loci notationibus Valesius, ex lib. 2. Recognitionum, Irenaei III. contr. haer. 4. Athanasio epist. ad solit. Hieronymo 1. adv. Rufin. curate collegit.

AD ACT. VII. 57.

Et ejicientes eum extra civitatem] Strabo lib. III, p. 155. de Lusitanis: *τὺς δὲ πατραλοίας ἔξω τῶν ὀρῶν ἢ τῶν ποταμῶν* (legendum ex Casauboni emendatione *ὅρων ἢ τῶν πόλεων*) *καταλεύυσι*. *Patricidas eductos extra fines aut civitates lapidibus obruunt*.

Lapidatio etiam ex usu Romano, extra civitatem fiebat. In actis SS. Petri, Andreae, Pauli, apud Ruinart. pag. 160. n. IV. Proconsul Andream & Paulum *flagellis caesos populo tradidit lapidandos*. *Illi ergo eos acceptos trahebant extra civitatem, ligatis pedibus, ut lapidarentur*.

Dionysius Alex. ep. ad Fabium Antioch. de martyribus Alexandr. apud Euſ. VI. hist. 41. de Metram. *καὶ καλάμοις ὀξέσι τὸ πρόσωπον καὶ τὺς ὀφθαλμὺς κεντῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προαστεῖον, κατελιθοβόλυντο*. *Et acutis arundinibus vultum ejus oculosque pungentes, deductum in suburbium lapidibus obruerunt*. Mox de Quinta M: *ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον*. *Item in suburbium abductam, lapidaverunt*.

AD ACT. VII. 59.

Obdormivit in Domino]. Τέλειος vox athletica Martyri Stephano tribuitur a Lugdunensibus epist. de Martyribus Lugd. ap. Euſ. V. hist. 2. Καθάπερ Στέφανος ὁ τέλειος μάρτυρ. Eadem vicissim epist. ap. Euſ. V. 1. pag. 156. Martyres Lugdunenses appellantur πρωτομάρτυρες. Καὶ φανεροὶ καὶ ἕτοιμοι ἐγίνοντο πρωτομάρτυρες.

AD ACT. VIII. 2.

Curaverunt autem Stephanum viri timorati & fecerunt planctum magnum super eum.] Non obstante persecutione scilicet, de qua modo dixerat: Tanti apud eos erat, honorem debitum militis egregii reliquiis impendere. Id quod postea imitati sunt Christiani, qui ut martyres honorifice conderent, non dubitabant salutem istam

corporis in apertum discrimen adducere. Sed nescio quomodo ut multa sunt martyrum honoribus cum militaribus decoribus communia (coronas, palmas & hujusmodi sexcenta, quis dubitabit a militia in honorem martyrum derivata?) sic hoc de ultimo sepulturae officio eorum, qui in praelio occubuerant; quod negligere nefas habebatur, in primis apud Graecos. Vel vide quae apud Homerum certamina super Patrocli corpore decertata fuerint. Decem illi classis praefecti, qui ad Arginusas Lacedaemonios profligarunt, non alia de causa capite plexi sunt, quam quia commilitonum cadavera undis supernatantia adipisci supersederunt, etsi procellam praetexuissent, quae, nisi fuga sibi consuluissent, classem perdidisset; uti narrat Xenophon Graec. hist. lib. 1. Post pugnam in agro Corinthiaco decertatam, Nicias, animadverso duo ex militum cadaveribus inter legendum praetermissa, substitit, & illa efferendi veniam ab hoste rogavit, trophaeum erigendi scilicet honore contempto: nam qui confossos exportandi copiam ab hoste petebat, praelio potitus non habebatur; auctore Plutarcho in Nicia. Postremo Chabrias, Lacedaemoniis ad Naxum in fugam actis, uti victoria, atque hostes persequi noluit, nequod suorum cadaver fluctibus permitteret, teste Diodoro Sic. lib. XV.

Curaverunt autem Stephanum viri timorati] Graece est συνεκόμισαν. sepulcrale verbum, quasi dicas *comportaverunt*, ex eo nimirum loco, ubi lapidibus obrutus, noctu diuque jacuerat, ab avibus ferisque discerpendus, nisi hae sancto corpori pepercissent.

Curaverunt autem Stephanum viri timorati] Apud Muratorium to. 4. Inscriptionum p. 1942. legitur MEMORIA · TIMORATI · CRESSIANI · FIDELIS.

Et fecerunt planctum magnum super eum] In loco, ubi acervus lapidum adhuc V. ineunte saeculo visebatur, unde postea in sepulcrum Gamalielis est asportatus.

AD ACT. VIII. 9. 10.

Dicens se esse Aliquem Magnum: cui auscultabant . . dicentes: Hic est Virtus Dei, quae vocatur Magna.] Non quamlibet se *Virtutem Dei* dicebat, sed ἐνυπόστατον, *subsistentem*. Hinc ille non se *Aliquid magnum* sed *aliquem magnum*, τινὰ μέγαν nuncupabat. Hoc ipsum intelligitur ex Ambrosii Exjosippo lib. 3. cap. 2. ubi acclamasse populus dicitur, *Dei esse potentiam* (Simonem qui volaret) *non Hominem*: pro quo male antea lectum *Non hominis*: male, quia ibi *Potentia Dei* tamquam persona opponitur *Homini*: prius illud de Simone affirmabant, posterius abnuebant. De quo vide plura ad illam Exjosippi narrationem (ad Kalend. marm. Neap. 29. Jun. Adnot. 701. & 715.)

AD ACT. VIII. 13.

Tunc Simon . . . cum baptizatus esset, adhaerebat Philippo] Ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. *A Philippi latere non discedebat*. Cum dativo personae eam significationem habet apud Demosthenem in Neaer. θεραπαίνας τὰς Νεαίρᾳ προσκαρτερούσας. & hoc libro infra X. 7. στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Hujus verbi vim magis etiam intendit illa circuitio ἦν προσκαρτερῶν, quod majus τὸ ἐμμενὲς habet, quam si dixisset προσεκαρτέρει. Sic & supra II. 42. ἦσαν προσκαρτεροῦντες.

AD

AD ACT. VIII. 22.

Poenitentiam itaque age ab hac nequitia tua] Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης. Vſus verbi μετανοῶ cum praep. ἀπὸ eſt ex lingua Helleniſtica, ut in Graec. Jerem. VIII. 6. μετανοῶν ἀπὸ τῆς κακίας. Sic cum praep. ἐκ reperitur Apoc. II.21. IX.21. XVI.11. Alias in Graeca V. T. translatione cum praep. ἐπὶ & περί. Vt & apud Paulum ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ, 2. Cor. XII. 21. Vide quae ibi notavimus, ut appareat, in hujuſmodi locutionibus ἀπὸ & ἐκ idem valere, quod ἐπί.

AD ACT. VIII. 26.

Angelus autem Domini locutus eſt ad Philippum, dicens: ſurge, & vade &c.] Euſebius in II. hiſt. Eccl. primo extremo capite narrat, Eunuchum reginae Candacis πρὸς τοῦ Φιλίππου δι' ἐπιφανείας τὰ τοῦ θείου λόγου ὄργια μετασχόντα h. e. a Philippo caeleſti viſione (ut Valeſius interpretatur) admonitum, divini verbi myſteria percepiſſe. Id quod adverſatur apertae Lucae narrationi: neque vero Philippus Eunuchum baptizaſſet, niſi corpore praeſens adſtitiſſet. Nihil ergo aliud reſtat, niſi ut illud δι' ἐπιφανείας, *Ex Philippi praeſentia* interpretemur.

AD ACT. VIII. 27.

Eunuchus, potens Candaces Reginae Aethiopum] Pontius in vita Cypr. cap. 3. *Ille enim* (eunuchus Reginae Candacis) *& Judaeus erat, & de templo Domini veniens, prophetam legebat Iſaiam.*

AD ACT. VIII. 30.

Audivit eum legentem Iſaiam Proph.] Veteribus, cum curru aut lectica veherentur, legere aut ſcribere in more fuit. De Plinio ſecundo avunculo ſuo narrat hoc alter junior Plinius. Martyrologium Graecum de S. Eugenia: ἣν ἀναγινώσκουσα ἔνδον τοῦ βασιλείου.

AD ACT. VIII. 36.

Venerunt ad quandam aquam] Pro *ad quandam ſcaturiginem fluviumve*. Hebraei *aquam* pro quavis aquarum συναγωγῇ uſurpare ſolent.

AD ACT. IX. 1.

Saulus autem adhuc ſpirans minarum & caedis in diſc. Domini] Graece ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου. Hebraica conſtructio, qua participia in forma regiminis uſurpantur; cujuſmodi eſt illud Pſ. XXVI. (Heb. 27.) 12. ויפח חמס *vipheah chamus, ſpirans violentiae*. Ceterum πνέειν φόβον dixit Marcellus Sidetes (in fragmento quod Fabricius to. 1. biblioth. Graecae inſeruit pag. 15.) verſu 46.

. . οἱ πνείουσι φόβον κρυεροῦ θανάτοιο

. . *Metum gelidae qui mortis anhelant.*

Alia plura exempla habes in theſ. H. St. ut μένεα πνείοντες Ἀχαιοί apud Hom. & Ariſtophanes Ranis: πνέοντας δόρυ καὶ λόγχας, καὶ λευκολόφους τρυφαλείας, καὶ πήληκας καὶ θυμοὺς ἑπταβοείους. Seneca *ſpirat ſanguinem*. *Scelus anhelantem* dixit Catilinam Cicero. Ammianus XV. 5. *Anhelantem celſius purpuratum* (Silvanum tyrannum). Et lib. XXVI. de Procopio: *Velut imperatoris cognatus altius anhelabat.*

AD ACT. IX. 2.

Et petiit ab eo epiſtolas in Damaſcum &c.] Non quas ipſe perferret, ſed quas acceptas per alios praemitteret. Vide infra ad ℣. 14.

AD ACT. IX. 5.

Durum est tibi contra stimulum calcitrare] Σκληρόν σοι πρὸς &c. h. e. *Male cedit tibi contra stimulum calcitrare*. Respondet Hebraico ירע *jarahh*, *malum est*, pro quo LXX. σκληρὸν εἶναι aut φαίνεσθαι reposuerunt Gen. XXI. 12. & XLV. 5. Nisi vero σκληρόν pro σκληρότης hoc sensu: *durities tibi magna inest contra stimulum calcitranti*; ut Haebraice fuerit: קשה לך לבעט, *Durum* sive *durities tibi in eo quod recalcitres*. Aut vero -- *Vide ne recalcitrando animi duritiem induas*; cujus similis est sententia Sirachidae XXX. 8. Ἵππος ἀδάμαστος ἀποβαίνει σκληρός. *Equus indomitus evadit durus*.

AD ACT. IX. 14.

Et hic habet potestatem a principibus sacerdotum alligandi omnes, qui invocant nomen tuum. Quî id sciebat Ananias? nam epistolas (quas non aliis perferendas datas constat, cum Paulus ipse Act. XXII. 5. sese accepisse fateatur) non est verisimile, Saulum post conversionem reddidisse. Omnino crediderim, Saulum acceptas epistolas per alios praemisisse; ex quibus jam ante ejusdem adventum mandata illi data sermonibus differebantur.

AD ACT. IX. 15.

Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum . . .] De *Vasis* notione Hebraica Graecaque dictum fuit ad Gen. XXVII. 3. Duplex hîc Hebraismus est, unus quo *Vas* pro eo ponitur quod est *Instrumentum*, alter quo abstractum pro concreto usurpatur. Paulus igitur a Christo dicitur *Instrumentum electum* ad Christi nomen gentibus propagandum. Confer Suicerum in fine τῦ Σκεῦος.

AD ACT. IX. 16.

Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati] Ὑποδείκνυμι & simplex δείκνυμι non raro his libris significat visionem offerre. Vide infra X. 28. & alibi. Eodem significatu *ostendo* veteribus Ecclesiae scriptoribus usurpabatur: Tertullianus V. adv. Marcion. 4. *Haec sunt enim duo testamenta, sive duae ostensiones*. h. e. revelationes. Cyprianus epist. 7. ad clerum de prec. Deo: *Sicut Dominus ostendere & revelare dignatus est*. Et saepe eadem epistola, dum oblatam sibi visionem enarrat; ut illud: *Nam & illud ostensum est, quod sederet Paterfamilias &c.* Ostensionis autem, de qua heic sermo, meminit Paulus Act. XX. 23. Vide etiam Act. XXI. 11.

AD ACT. IX. 18.

Et . . . ceciderunt ab oculis ejus tamquam squamae] Gr. λεπίδες, quod vocabulum apud Seniores respondet Lev. XI. 9. 10. & in loco parallelo Deuteronomii Heb. קשקשת *Kaskeset* i. e. piscium squamis. Verum quia Chaldaicum קשקש *Kaskes*, etiam *quisquilias*, & omne genus purgamenta significat (quae significatio inest etiam cognatis Syriacae & Arabicae linguae vocabulis) idcirco non invitus crediderim, etiam Graecum λεπίδων vocabulum ex Chaldaici *Kaskes* significatibus expositum, heic quaelibet purgamenta notare. Nec obest illud ὡσεὶ *tamquam*: nam si γενικῶς *purgamenta* heic intelligas, illud *tamquam* vim habebit τῦ *Caph veritatis*, ut Judaei appellant: quale est illud *Gloriam quasi unigeniti*, & alia plura.

AD ACT. IX. 19.

Et cum accepisset cibum: confortatus est] Ἐνίσχυσεν. Ἰσχύω & composita non tantum apud Graecos interpretes, & Hellenistas, quorum loca indicat heic Gro-

Grotius, verum etiam apud profanos Scriptores reciprocam significationem habent. In Glossario Ἰσχύω exponitur *valeo*, *polleo*. In iisdem Κατισχύω *convalesco*.

AD ACT. IX. 22.

Saulus autem magis convalescebat] Ἐνεδυναμοῦτο. In glossario ἐνδυναμοῦμαι, *praevaleo*.

Affirmans] Gr. συμβιβάζων. Est autem συμβιβάζειν in disputandi arte idem, quod usitatius κατασκευάζειν Graeci dicunt; hoc autem Latino verbo *adstruo* examussim respondet. Ejusque contrarium est ἀνασκευάζειν, quod est dicendo convellere.

AD ACT. IX. 30.

Deduxerunt eum Caesaream] Κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν. Est χυριολογία similis illi, qua hoc libro *descendere Caesaream* non semel quis dicitur: ab Jerusalem scilicet collibus imposita, ad maritima descenditur. Κατάγω autem est κάτω ἄγω. Nec minus *deduco*, quo utitur interpres, est *deorsum duco*. Caesar in tertio B. G. *Deducere de rostris cunantem concionari* dixit. Ac sicuti Plut. Numa καταγαγεῖν τὸν Δία μαγεύσαντας dixit; idemque Fabio: καταγαγὼν αὐτὸν ὑπερπτάμενον; sic Virg. *Carmina vel caelo possunt deducere lunam*. Sic & κατάγειν τὸ σέμμα apud Plut. *ab origine gentis deducere* &c. Budaeus interpretatur. In glossario κατάγω, exponitur *deduco*. Eadem ἀκρίβεια in verbo κατάγω, & interpretis vertentis *deduco* alibi hoc libro, & ad Rom. X. 6. & passim in Graecis interpretibus, apud quos κατάγω respondet Hebraeo הוריד *borid* h. e. descendere facio; unde apud hos legitur καταγαγεῖν εἰς Αἴγυπτον & alia ejusmodi.

AD ACT. IX. 31.

Ecclesia quidem per totam Judaeam & Galilaeam, & Samariam habebat pacem] Gr. καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας &c. pro καθ' ὅλην &c. Sic etiam infra ℣. 42. Sic & Homerus Od. Z. Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεος ἰοχέαιρα. Ibi eam constructionem esse Atticam affirmat Eustathius. Utitur ὁ Ἀττικώτατος Aristophanes, ex quo affertur κατὰ τῆς τραπέζης κατασπάσας. Jungitur etiam patrio casu in juris jurandi formulis.

AD ACT. IX. 32.

Factum est autem, ut Petrus deveniret ad sanctos qui habitabant Lyddae] Graece est κατελθεῖν, *ut descenderet ad sanctos* &c. Verbum κατελθεῖν usurpatur, quoties ad maritima acceditur, ut κατελθεῖν εἰς Καισάρειαν &c. Vide dicta supra ad ℣. 30. Hac observatione adhibita, videtur Lydda in ora fuisse maritima. Cum autem Joppae vicina dicatur infra ℣. 38.; quaesitum fuit quorsum ab Joppe recederet in austrum, an in ortum, an postremo in septentrionem. Probare se putat Cellarius, non infra Joppen fuisse austrum versus. At neque ad ortivam plagam Joppes fuit, si modo verum est Lyddam fuisse maritimam aeque ac Joppen ipsam. Restat ergo ut ad septentrionem Joppes Lydda sit removenda.

AD ACT. IX. 34.

Surge & sterne tibi] H. e. surge e crabbato, & sterne tibi lectum, in quo deinceps cubes. Istud στρῶσον σεαυτῷ simile est βραχυλογίᾳ illi apud Athenaeum lib. XIII. καὶ στρῶσον ἡμῖν ἔνδον.

AD

AD ACT. IX. 36.

Quae interpretata dicitur Dorcas] Ἡ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς. Non dixit ἡ διερμηνεύεται, sed διερμηνευομένη λέγεται. h. e. quae vulgo ex Syriaci nominis interpretamento dicitur Dorcas. Postquam Graecus sermo in Palaestina, ferme peraeque ac Syriacus, vernaculus esse coepit; multi binomines erant, ut Thomas qui & Didymus, &c. Ceterum *Dorcadis* nomen frequens in servilibus libertinisve capitibus, quorum in inscriptionibus mentio, deprehenditur. Vel consule indicem nominum Gruterianum.

AD ACT. IX. 40.

Resedit] Ανεκάθισε. Vide ad Luc. VII. 15. ubi idem verbum in eadem re usurpatur.

AD ACT. X. 2.

Religiosus ac timens Deum cum omni domo sua] Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν. Est periphrasis proselyti portae, qui φοβούμενοι τὸν Θεὸν aut σεβόμενοι ab Hellenistis dicebantur. Hinc potest intelligi, quid sit illud quod Polae in Istria legitur in inscriptione apud Grut. 721. 11. AVR · SOTERIAE · MATRI · PIENTISS · RELIGIONI · IVDAICAE · METVENTI · Credo scalptum fuisse, aut scalpi debuisse RELIGIONIS. Nisi vero quadratarius τὸ METVENS, quod non intelligebat, ad religionem, cui illa metueret, retulit.

AD ACT. X. 3.

Quasi hora diei nona] Ὡσεὶ ὥραν ἐνάτην τῆς ἡμέρας. Insolens locutio pro περὶ ὥραν &c. (quod & heic in aliquibus optimae notae MSS. & infra ℣. 9. legitur) aut κατὰ aut pro ὡσεὶ ὥρᾳ ἐνάτῃ. Sic etiam infra ℣. 30. καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν. Simile est illud in Capitolini Pertinace cap. 6. *Denique tertium Nonarum diem* (pro *tertio*) *milites Triarium Maternum ... ducere in castra voluerunt.*

AD ACT. X. 4.

Orationes tuae & eleemosynae tuae ascenderunt in memoriam in conspectu Dei] De μνημόσυνον dixi, ni fallor, ad Matthaeum. Heic autem ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον idem est, quod ἀνέβησαν γενόμεναι μνημόσυνον, ut exponit in thes. H. Stephanus. Est ergo hebraismus similis illi *Factus est in caput anguli.*

AD ACT. X. 6.

Hic hospitatur apud Simonem quendam coriarium, cujus est domus juxta mare.] Opportune βυρσοδέψου domus ad mare posita fuit, cujus aqua, quippe abstergendi vi praedita, huic opificio perutilis. Nec alio, quam in mare, opportunius sordes egeri poterant.

AD ACT. X. 7.

Vocavit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex his, qui illi parebant: Et ... misit illos &c.] Εὐσεβῆ Interpres reddidit *metuentem Dominum*, ut proselytum portae significaret. Vide supra ad ℣. 2. *Ex his qui illi parebant.* Graece τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. De προσκαρτερεῖν vide dicta supra VIII. 13. Vulgatum interpretem posuisse *apparebant*, ex quo fluxerit hodierna lectio *parebant*, existimat Grotius. Ego contra *parebant* tantundem esse quod *apparebant*, evincere posse videor Spartiani auctoritate, apud quem vita Pescennii cap. 7. legitur: *Cum unus ad memoriam, alter ad libellos* (imperatori scilicet) *paruisset.* Po-

Poſtremo obſervandum, duces Romanos praeter ſervos habuiſſe illo tempore etiam aliquot milites ſuis miniſteriis addictos, ac veluti apparitores; id quod etiam ex Luc. VII. 8. colligitur. Hoc quia Peſcennio vetuſtae diſciplinae reſtitutori turpe videbatur, milites hujuſmodi ab ſuo latere ſemovit, & in expeditione ſuas ſarcinas a militum illorum tergo ſublatas, ſervorum ſuorum humeris impoſuit. De quo vide eundem Spartianum ejuſdem vitae cap. XI. *Sibi milites non habuit* (ſic enim in noſtris ad eum auctorem notationibus emendavimus pro eo, quod ineptiſſime legebatur, *ſimiles non habuit*) & quae ſequuntur.

Ex his qui illi parebant] Cic. lib. 1. in Ver.cap. 31. *Niſi id ad nutum tuum praeſto fuerit, niſi libidini tuae cupiditatique paruerit* &c. Quo loco *parere* pro *apparere* poſitum Gruterus exiſtimat.

AD ACT. X. 9.

Aſcendit Petrus in ſuperiora ut oraret circa horam ſextam.] Gr. ἐπὶ τὸ δῶμα h. e. in ſolarium. Non una cauſſa fuit, cur in ſolariis precationi vacarent. Primum ad Act. XVI. 13. multis demonſtravimus, proſeuchas αἰθρίους fuiſſe: At δώματα non tantum ὕπαιθρα fuerunt, ſed & in Graeca Proverbiorum interpretatione XXI. 9. pro גג *gag*, *tecto*, ὕπαιθρος tanquam συνώνυμον ponitur. Et ad Luc. VI. 12. ad Act. I. 13. & alibi, eaſdem in ſublimi poſitas, ac ſaepe in montibus aut caenaculis. Itaque tum ob liberiorem caeli aſpectum, & plagae illius, ubi Templum erat, tum ut propius a Caelo abeſſent, atque a ſtrepitu alieniores, edita ferme loca, & ὕπαιθρα ſeligebant. Fuere autem ſolaria veluti familiares proſeuchae ac veluti lararia, ut profani vocabant, tum in vero Dei cultu, tum ſuperſtitioſo idolorum; de quo confer 4. Reg. 23. 12. Jer. XIX. 13. XLVIII. 38. Id etiam aliquandiu in primordiis Eccleſiae viguiſſe putandum; quippe cum in Smyrnaeorum epiſtola de Polycarpi paſſione conſcripta, legatur S. Polycarpus in ſolario quodam diu noctuque pro Eccleſiis preces ad Deum fudiſſe, ibique deprehenſus a diogmitis h. e. Irenarchi miniſtris. Εκεῖνον μὲν εὗρον ἔν τινι δωματίῳ κατακείμενον ὑπερῴῳ. *Ipſum quidem in quodam ſublimi ſolario jacentem repererunt.*

AD ACT. X. 10.

Cecidit ſuper eum mentis exceſſus] Graece ἔκστασις. Plena locutio exprimitur in veteribus Gloſſis: Ε'κστασις τοῦ λογισμοῦ, quod ibi exponitur *Pavor*, *Exceſſus.*

AD ACT. X. 13.

Occide & manduca] Gr. θῦσον καὶ φάγε. Ut ἱερεῖον proprie victimam ſignificat, ſed transfertur etiam paſſim ad quodvis animal, quod ad veſcendum mactatur; ſic & θύω graecis, *macto* latinis. Fluxit ex veterum more, apud quos ſacrificia conviviis ita conjungebantur, ut & de ſacrificiis convivarentur, & nihil ad epulas mactabatur, cujus non ſua diis portio cederet. Hinc pleraque utrique rei fuere communia vocabula. Cujuſmodi eſt & apud Virg. *epulor* pro ſacrifico: *Juppiter omnipotens . . . . . Mauruſia pictis,*

Gens epulata toris &c.

AD ACT. X. 16.

Hoc autem factum eſt per ter] Gr. ἐπὶ τρίς. Videtur hoc Helleniſticae dialecti peculiare. Certe in inſcriptione (quam ab Helleniſta Judaeo conſcriptam vel pueri judicaverint) apud Grut. LXXI. I. ŷ. 13. & 17. ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας eſt *per tres dies.* *AD*

AD ACT. X. 17.

Et dum &c. ecce viri &c.] Gr. καὶ ἰδού. Hellenistarum est hoc πολυσύνδετον, vice Hebraicae conjunctionis, quae in his talibus locutionibus saepe abundat.

AD ACT. X. 24.

Cornelius vero expectabat illos] Gr. ἦν προσδοκῶν pro προσεδόκα, ut supra cap. 2. ἦσαν προσκαρτεροῦντες, & alibi saepissime his libris in verbis permanentiae, quod non caret elegantia.

AD ACT. X. 28.

Vos scitis quomodo abominatum sit viro Judaeo conjungi aut accedere ad hominem alienigenam] Etiamne ad proselytum portae, qualis non tantum erat, verum etiam habebatur (quippe μαρτυρούμενος ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων supra ℣. 22.) Cornelius? Si de civili congressu agitur, non puto cum talibus illicitam fuisse consuetudinem: excepta communi mensa, quae diserte vetita dicitur infra XI. 3. Itaque quae heic ex decreto sapientum afferunt interpretes, ea ad idololatras spectant, non ad τοὺς σεβομένους. Et jam supra ℣. 23. sine haesitatione Petrus ἐξένισε missos a Cornelio, eodem tecto, eademque utique mensa cum iis usus, ob hanc caussam, quia & illi εὐσεβεῖς erant, ut habes supra ℣. 7. Quo ergo spectat Petri dictum: *Abominatum viro Judaeo conjungi &c.*? Puto esse intelligendum in subjecta materia h. e. de communione in sacris. Cum proselytis enim portae consuetudo civilis licita erat, in sacris non item. Petrus ergo, qui ex Divino oraculo nosset, sese sacrorum caussa a Centurione arcessendum, de his tantum intellexerit, quod ait non licere homini Judaeo versari cum alienigena.

Sed mihi ostendit Deus &c.] Gr. καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς &c. Καὶ pro καίπερ, quod scite Interpres per adversativam particulam reddidit.

Sed mihi ostendit Deus, neminem communem aut immundum dicere hominem] Gr. καὶ ἐμοὶ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον. Quae apud Cypr. ep. 59. sic leguntur: *Dominus mihi dixit, neminem hominem communem dicendum & immundum*. Bene se habet haec versio. Primum quod ἔδειξε vertitur *dixit*, non inepte factum: veteribus certe ῥήτορσιν ἐπιδείξεις *orationes* dicebantur, & ἐπιδεῖξαι *orationem habere*. Sed hoc leviculum. Illud scitissime quod *dicendum* mox posuit, quod intelligeret heic λέγειν idem valere quod λεκτέον, ut saepe alibi apud Graecos infinita verborum eodem significatu.

AD ACT. X. 33.

Confestim ergo] Gr. ἐξαυτῆς οὖν, supple *hora*, ut Matt. XV. 28. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης. Hinc in veteribus Glossis sejunctim ἐξ αὐτῆς scribitur, ut intelligatur ὥρας, & exponitur *actutum*, *e vestigio*, *illico*. Utitur ἐξαυτῆς & Marcus cap. 6. & Paulus ad Philemonem, & Suidas duo praeterea exempla affert.

AD ACT. X. 34.

In veritate comperi, quia &c.] De hac veterum Christianorum jurisjurandi formula, cum veritatem testem advocarent, videantur Athanasii, & Sozomeni similes loci a Valesio notati ad Sozom. II. 30. Male ibi Valesius locum Apostoli qui nusquam est, ex memoria, opinor, citat. At istud ἐπ᾽ ἀληθείας praeter hunc Actor. locum, Luc. IV. 25. & alibi saepe in N. F. legitur.

AD ACT. X. 36.

Verbum misit Deus] Gr. τὸν λόγον. Saepe hoc libro λόγος absolute pro λόγῳ εὐαγγελικῷ ponitur. Id imitati Scriptores Ecclesiastici τὸν λόγον ἔγγραφον,

φον, sive scripturas sacras, θείους λόγους plurativo numero efferunt, at Evangelicam doctrinam sive fidem orthodoxam, singulari numero τὸν θεῖον λόγον. Eusebius VI. hist. 1. de Origene, ὁποίας . . περὶ τὸν θεῖον λόγον προαιρέσεως ἦν. *Quanto animi ardore erga divinam fidem incitaretur*. Eod. lib. c. 3. τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν. Et fine capitis 5. de S. Potamiaena: καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης αὐτούς. *Cum eos ad Divinam fidem in se admittendam provocasset*. Sed & λόγος sine adjuncto pro eadem re usurpatur Origeni apud Eusebium VI. hist. 19. ἐπεὶ δὲ ἀνακειμένῳ μοι τῷ λόγῳ. *Cum vero totum me ad verbum Dei* (sive *fidem divinam*) *convertissem*. Dionysius Alex. lib. adversus Germanum apud Euseb. VII. hist. 11. κἀκεῖ θύραν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἀνέῳξε τοῦ λόγου. *Ibi quoque nobis Deus verbi januam patefecit*. Et post pauca: αὐτοῖς τότε πρῶτον δι' ἡμῶν ὁ λόγος ἐπεσπάρη. *Tunc primum apud illos verbi Divini per nos sparsa sunt semina*. Antiocheni Patres in epistola synodica: ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι. *Sperans* (Firmilianus) *sine ulla religionis contumelia rem optime posse constitui*. Eusebius ipse VIII. hist. 13. Constantinum aemulatorem se praestitisse ait τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας, *paternae erga fidem nostram pietatis*. Et III. de vita Const. 58. ὅπως ἂν πλείους προσίοιεν τῷ λόγῳ. *Vt quam plurimi ad Christi fidem accederent*.

AD ACT. XI. 3.

Quare introisti ad viros praeputium habentes, & manducasti cum illis?] At nonne supra X. 23. Petrus *introducens eos* (missos scilicet a Cornelio, qui & incircumcisi erant) *recepit hospitio*, eosque uti par est, mensae adhibuit? An Judaeo vetitum erat hospitio recipi ab hujusmodi, non item mensae adhiberi? Nam certe ei, qui hospitio & convivio excipiebatur, erat verendum ne cibos vetitos usurparet, aliaque contra legem patraret: id vero in eo qui excipiebat, non erat pertimescendum, quippe cum ejus nutu qui excipit, edulia ceteraque apparentur.

AD ACT. XI. 6.

In quod intuens considerabam; & vidi quadrupedia &c.] Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν· καὶ εἶδον &c. Non assentior Grotio statuenti, κατανοεῖν heic esse *conspicere*, ut supra VII. 31. ἰδεῖν *diligentius contemplari*. Nam qui ἀτενίζει, is totam contemplandi vim exserit, qua contemplatione quid agnoverit, id verbo ἰδεῖν Scriptor exsequitur. Similis conjunctio τοῦ κατανοεῖν & τοῦ ἐπιδεῖν aut βλέπειν Ps. XXI. 19. CXLI. 5. & hoc libro VII. 31. plus est certe κατανοῆσαι, quam ἰδεῖν. In Glossis κατανοῶ est *considero*, *animadverto*, *contemplor*: Aristoteli κατανοῆσαι esse *considerare*, docet Budaeus. Plurali *quadrupedia* utitur Columella XI. 2.

AD ACT. XI. 23.

Hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino] Πρόθεσις saepe his libris βούλημα, γνώμην, προαίρεσιν (vulgo *intentionem* dicimus) significat; qua notione Polybius tum apud Suidam utitur, tum lib. 16. κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν. Philo de vita M. lib. 3: ἀεὶ τῆς προθέσεως διαμαρτάνεις. Notat & simplicem προαίρεσιν, uti cum Justinus quaest. XIX. ad Orthod. palpitationes, sternutamenta, tinnitus aurium, παρὰ τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν fieri dicit.

AD ACT. XI. 28.

Et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum famem &c.] Ἀναστὰς *surgens* saepe his libris παρέλκει, ut cum dicitur *surgens abiit* &c. & quo-

ties verba motus subnectuntur. Heic tamen & Matt. VIII. 26. Luc. VIII. 24. non motum aut situm corporis notat, sed respondet activo *excito*; notatur heic enim excitatrix Spiritus S. ἐνέργεια, qua qui excitatur, dicitur *surgere*, h. e. excitari.

AD ACT. XII. 1.

Misit Herodes rex manus &c.] Julius Agrippa dicitur in inscriptione, quam ad Act. XXV. 23. recitavi. Pater Agrippae junioris & Berenices fuit.

Misit Herodes Rex manus ut affligeret quosdam de Ecclesia] Hebraismum hic latentem nemo hactenus exposuit. *Mittere manum* hebraice est *malum inferre*; ut Exodi XXIV. 11. *Nec super eos . . . misit manum suam* (heb. לא שלח ידו *lo scialah jado*) *videruntque Deum & comederunt & biberunt*. Nam sensus est, impune fuisse iis, qui Deum viderunt; quibus tamen moriendum fuerat, *Non enim videbit me homo & vivet*. LXX. eum locum sic reddiderunt: καὶ τῶν ἐπιλέκτων οὐ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς. Διαφωνέω apud τοὺς ὀ modo significat *cadere* & respondet τῷ נפל *naphal* ut Jos. XXIII. 14. & 3. Reg. VIII. 57. modo significat *deesse* ut 1. Reg. XXX. 19. & Num. XXXI. 49. Quod ergo hebraice eo Exodi loco dicitur, Deum non misisse mannm in ἐπιλέκτους, id LXX. verterunt, neminem ex iis *cecidisse* aut *desideratum*. Intelligis jam quid sit hoc Actorum loco *mittere manus* Hellenistica dialecto. Imo hinc Exodi locus illustrior evadit, nam hic subjicitur *Ut affligeret* &c. quod inibi Exodo supplendum relinquitur.

AD ACT. XII. 6.

Vinctus catenis duabus.] Ignatius ad Rom. Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ῥώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάττης, δεδεμένος δέκα λεοπάρδοις, ὅ ἐστι στρατιωτῶν τάγμα. Hinc confirmatur mos a Lipsio in Tacitum notatus, quod eadem catena reus & miles vinciebatur &c.

AD ACT. XII. 7.

Et lumen refulsit in habitaculo] Gr. ἐν οἰκήματι. Jampridem viri docti admonuerunt, carcerem ab Atheniensibus οἴκημα fuisse appellatum ex instituto Solonis, scilicet durissima quaeque honestis vocabulis mollire satagentis, teste Plutarcho. Ac memini sane id vocabuli in legibus Atticis reperisse significatu *carceris*. Fidem facit & Pollux VI. 180. VIII. 72. & IX. 45. Postremus hic Pollucis locus male ab H. St. in thes. fuit expositus (*). Id vocabuli siquis heic Latino reddere studeat *in domicilio*, per me licet, interpretetur. Sic enim invenio, quod Graeci οἴκημα, h. e. *carcerem*, id Romanos *domicilium* pari εὐφημισμῷ nuncupasse. Livius III. 57. in or. Virginii adversus Ap. Claudium: *Et illi* (Appio) *carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus*. In quo notandum est, nihil in eo superbe fecisse Claudium, quod *domicilii* appellatione, qua nihil erat honestius, uteretur, sed ob additamentum *plebis Romanae*, si modo verum refert heic Livius, ac non potius ad aggerenda crimina antiquo *domicilii* vocabulo additamentum istud ad creandam invidiam assuerit, usus exemplo plane germano Tullii Verr. V. 143. *Carcer ille, qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, quae Lautumiae vocantur, in istius imperio domicilium civium Romanorum fuit*.

AD

(*) H. St. in voce οἴκημα ait Pollucem lib. 10. (imo lib. 9.) dixisse τὸ οἰκήσιμον quoque carcerem significare. Male. Hoc ait Pollux, οἴκημα non tantum carcerem & Lupanar notare, sed omnino habitabilem quemcunque locum, καὶ δὴ καὶ ἁπλῶς τὸ οἰκήσιμον.

AD ACT. XII. 10.

Venerunt ad portam ferream . . . quae ultro aperta est eis] Similia prodigia jactat caeca gentilitas apud Hom. Il. Ω. 446. & seq. vide locum.

AD ACT. XII. 14.

Et ut cognovit vocem Petri, prae gaudio non aperuit januam, sed intro currens nuntiavit stare Petrum ante januam] Non potest hujus ancillae factum magis apposite illustrari, quam verbis Marci Diaconi in vita S.Porphyrii Gazae Episc. (apud Henschenium ad 26. Febr. p.649. num.24. Narrans enim, quemadmodum pius Barochas precibus S. Pontificis sanatus fuerit, ait: *Et illa nocte aperit oculos ejus, & incipit loqui & petere dari sibi potum. Ego autem* (Marcus) *qui ei assidebam, statim cucurri, ut renunciarem B. Episcopo: prae magno enim gaudio oblitus sum dare ei potum, & mihi id accidit, quod ancillae tempore B. Petri, quando audita ejus voce, prae gaudio non aperuit ostium: sed eum dimittens, primum annuntiavit iis, qui erant domi: tale quid ego quoque sum passus. Quum id autem beatus audivisset episcopus, non fuit victus ab animi affectione, sed perseverabat in precibus.*

AD ACT. XII. 15.

At illi dixerunt ad eam: insanis] Gr. μαίνῃ. Vt heic uno disyllabo tota constat sententia, sic Herodis Attici illa apud Philostratum pag. 563. ad Cassium res novas molientem epistola trisyllabo concludebatur in hunc modum: Ἡρώδης Κασσίῳ. Ἐμάνης. *Herodes Cassio. Insanis.*

AD ACT. XII. 17.

Annuens eis manu ut tacerent] Sic eodem hoc libro cap. XIII. 16. XIX. 33. XXI. 40. De quo more tum apud Ethnicos, tum Christianos videsis Bernardinum Ferrarium de sacris concionibus lib. I. cap. 13. 14.

AD ACT. XII. 22.

Dei voces & non hominis.] Θεῶ ἐπιφωνία (de qua videndus Ezechiel Spanhemius de us. & praest. num.) non tantum Syriae aliisque finitimis regibus in usu fuit, sed etiam Romanis quibusdam principibus adhuc vivis. Lampridius Commodo, *cum illi saepe pugnanti ut Deo populus favisset*, h. e. deum acclamasset, nam *favere* est acclamantium peculiare verbum, notante Lipsio II. Elect. 10. Haud alio sensu CAELESTIS vox Neronis accipienda. Suetonius Ner. cap. 21. *Flagitantibusque cunctis CAELESTEM VOCEM* (nam ita vulgo appellabant) *respondit quidem in hortis se copiam volentibus facturum*. Haud, inquam, alio sensu, quippe, quam θείαν φωνὴν Philostratus lib. IV. appellarit. Ἀγρότερον, inquit, ἀκροώμενον, ὁ μὲν ἀσεβεῖσθαι Νέρωνα ὑπ' αὐτῶν ἔφασκε, καὶ πολεμίους τῆς θείας φωνῆς. Dio tamen ἱερὰν φωνὴν tantum dixit, non satis expressa vi vocabuli *caelestis*; nam ceteroqui quis negat omnia, quae imperatorem spectarent, ἱερὰ dicta fuisse? *Caelestis* vocis meminit & Tacitus XVI. Ann. 22. ubi inter accusationes Thraseae Poeti refertur & haec, *Nunquam pro salute Principis, aut caelesti voce immolavisse*. Philostratus lib. V. inter consuetas Neronianis temporibus criminationes affert & hanc: *Nec pro ipsius voce sacrificasti, ut clarior liquidiorque esset.*

AD ACT. XII. 23.

Confestim autem percussit eum angelus Domini, eo quod non dedisset honorem Deo.] H. e. eo quod voces adulatorum, divinitatem sibi tribuentium, non repressisset. Confer Josephi narrationem apud Eusebium II. hist. 10. Nam quod Lucas ait Agrippam non dedisse honorem sive gloriam Deo, id Josephus, quasi Lucas

Scholiastes, sic effert: Οὐκ ἐπέπληξε τούτοις ὁ βασιλεὺς, οὐδὲ τὴν κολακείαν ἀσεβοῦσαν ἀπετρίψατο. *Neque illos rex objurgavit, neque impiam porro adulationem repudiavit*. Graeca Lucae sic habent: ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ, *eo quod non dedisset gloriam Deo*. Cujus vim φράσεως nemo, quod sciam, heic animadvertit. Δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ hebraica est locutio, qua significatur, veritatem testari iis temporis articulis, quibus illam testatam oportet. Veluti quia juramento adacti veritatem aperire cogimur, iccircò adjurandi illa erat sollemnis formula δὸς δόξαν τῷ Θεῷ, quae apud LXX. Jos. VII. 19. & apud Johannem IX. 24. legitur. Heic quoque eo temporis articulo, quo ab insana multitudine Agrippae divinitas tribuebatur, debebat ille reluctari, contraque testari, se Deum non esse. Nam *corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*. Quod si fecisset, nae ille dedisset δόξαν τῷ Θεῷ, nec periisset. Egregie Baptista simili multitudinis persuasione animadversa, dedit gloriam Deo, nam *Confessus est, & non negavit, & confessus est, quia non sum ego Christus*.

AD ACT. XIII. 2.

Dixit illis Spiritus Sanctus: Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos] At professio fidei Africanorum Patrum apud Victorem Vitensem III. 19. affert sic: *Haec dicit Spiritus Sanctus: Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus, quo vocavi eos*.

AD ACT. XIII. 4.

Et ipsi quidem missi a Spiritu Sancto abierunt Seleuciam] Noster legit ἀπῆλθον, ut in Cod. Alexandrino regis Angliae reperitur: at κατῆλθον (ut est in editis & MSS.) legebant Afri, quippe qui in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 19. sic posuerunt: *Ipsi missi ab Spiritu Sancto descenderunt Seleuciam*. Τὸ κατῆλθον placet magis; quia Seleucia maritima erat; soletque Lucas descendendi verbum usurpare, quoties ad maritima pergitur, ut *descenderunt Caesaream*.

AD ACT. XIII. 6.

Invenerunt quendam virum magnum . . cui nomen erat Barjesu] In versione Syriaca magus iste *Bar-Schuma* h. e. *filius nominis* nempe illius sacrosancti, quod in mago ac pseudopropheta usurpare Syri Christiani nefas existimarunt. De quo vide omnino dicta in calce longiusculae notationis, quam ad Levit. XXIV. 11. contexuimus: par enim heic ἀποσιώπησις, atque ibi occurrit in nomine τετραγραμμάτῳ, ut proinde dictum fuerit *cumque blasphemassent nomen*, nempe illud σεβάσμιον.

AD ACT. XIII. 9.

Saulus ... qui & Paulus] Hebraeos a vetustissimis usque temporibus quandoque fuisse binomines, ex multis veteris instrumenti locis constat. Sic etiam apud Graecos heroicis ipsis temporibus, ut apud Homerum. Secutis vero temporibus duo illa nomina, non ut tria apud Romanos nomina, uno spiritu efferebantur, sed interjecto ὁ καὶ. Exempla in inscriptionibus passim obvia. Objiciat mihi forsan aliquis Ignatium epist. ad Philadelphenses, ubi ait: ὑπηρετεῖ μοι ἅμα ΡΕΏΙ ΑΓΑΘΟΠΟΔΙ ἀνδρὶ ἐκλεκτῷ. Atqui equidem confidenter aio, hic illud τῷ καὶ insertum fuisse ab Ignatio, verum librariorum culpa, qui quid sibi hoc vellet, non intelligerent, neglectum excidisse. Eoque id confidentius dico, quod epistola

ſtola ad Smyrnenſes, rejecto articulo ſola conjunctio remanſit: Φίλωνα, καὶ ῾Ρέον, ΚΑΙ Α᾽γαθόπουν (legendum τὸν καὶ Αγαθόπουν) οἱ ἐπηκολούθησάν μοι. Hic enim cum ex ἐπηκολούθησαν intelligerent, fieri poſſe, ut de tribus diverſis hominibus ſermo eſſet, conjunctione ſervata articulum ejecerunt (quanquam debuiſſent etiam prius καὶ, quod ante Φίλωνα ponitur, expungi; ſi de tribus ſermo erit) ad Philadelphenſes vero, cum ex ἀνδρὶ colligerent, de uno eodemque eſſe ſermonem, utrunque monoſyllabum expunxerunt.

AD ACT. XIII. 15.

Principes Synagogae] Plures fuiſſe in una Synagoga ἀρχισυναγώγους, tum ad Matt. tum alibi notavimus. Quorum princeps non κατ᾽ ἐξοχὴν ὁ ἀρχισυνάγωγος, uti cenſet heic Grotius, ſed ἄρχων ἀρχισυνάγωγος dicebatur, ut ad Matt. ex eodem Evangeliſta, & ex inſcriptione vetere docuimus.

AD ACT. XIII. 43.

Secuti ſunt multi Judaeorum & colentium advenarum, Paulum & Barnabam] Gr. καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων. Σέβομαι apud Graecos interpretes haud aliter uſurpatum fuit, quam pro Hebraeo ירא *jare*, *timuit*; uti conſtat ex Joſ. IV. 24. & XXII. 25. ex Job I. 9. ex Jon. I. 9. & alibi. Itaque ſicuti apud Hebraeos *timere Deum*, idem quod colere, ſic apud Helleniſtas tantundem eſt σέβεσθαι. Exempla paſſim occurrunt in N. T. ſed praecipue Actorum libro: quo libro id verbum proſelytorum, uti vocant, juſtitiae peculiare evaſit; ut heic & infra ℣. 50. item XVII. 17. & alibi. Eadem mihi videtur ſignificatio verbi *metuo* in latina inſcriptione apud Fleetwood pag. 267. num. 4. quae talis eſt. AVR · SOTER · ET · AVR · STEPHANVS · AVR · SOTERIAE · MATRI · PIENTISS · RELIGIONI · IVDAICAE · METVENTI · F· Mira ſunt, quae ibi nugatur Anglus. Sed tamen METVENTI poſitum pro σεβομένη, utrunque vero τῷ ירא *jare*, ut diximus, reſpondet; nec dubitandum videtur, quin iſta *Soteria* proſelyta fuerit.

AD ACT. XIII. 50.

Judaei . . concitaverunt mulieres relig. & honeſtas, & primos civitatis . . in Paulum] Accurate hunc locum expoſuimus ad Marcum in diſſ. de Joſ. ab Arimath. pag. 104. adn. 17. vide locum.

AD ACT. XIV. 7.

Et quidam vir Lyſtris infirmus pedibus ſedebat, claudus, ex utero matris ſuae] Gr. Α᾽δύνατος τοῖς ποσίν. Vt heic, ſic & ad Rom. XV. 1. ἀδύνατος *infirmus* vertitur; optime id quidem. Sed latinum voci Graecae reſpondens eſſet *captus pedibus*. Α᾽δύνατοι in Athenienſi rep. quinam eſſent, docebunt Scriptores Attici, in primis Lyſias περὶ ἀδυνάτου, Harpocration, Heſychius, Suidas. Vltimus ſic ait: Α᾽δύνατοι οἱ πεπηρωμένοι τὸ σῶμα: id vertunt: Α᾽δύνατοι *ſunt corpore mutili*: male: nam πηρὸς eſt ὁ κατά τι μέρος τοῦ σώματος βεβλαμμένος, ut Homeri Scholiaſtes annotat h. e. *oblaeſus parte aliqua corporis*, ſive debilitatione ſive mutilatione id accidat. Itaque πεπηρωμένος ejuſque Atticum ſynonymon ἀδύνατος, *captum membro aliquo* ſignificat, ſive truncus eo membro ſit, ſive utcunque debilis. Eundem errorem deprehendere licet in ceterorum Atticorum interpretationibus, quoties id vocabulum occurrit. Ergo ἀδύνατοι ii demum erant, qui militantes membro aliquo ἐπηρώθησαν h. e. ſive mutilati, ſive oblaeſi fuerunt. Si poſt

post trimestrem probationem (quae si de mutilis tantum agebatur, supervacanea fuisset; idque etiam ostendit ἀδυνάτους *debiles* quoque notare) publice alebantur. Idque institutum Pisistratum Solonis exemplo induxisse, Plutarchus Solone testatur. Ex Attica hujus vocabuli significatione quam tradidi, & hic locus Actorum illustratur, ubi de *debili*, non mutilo, agitur; & Plutarchi locus, quem H. Steph. de mutilo intelligit: ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο τυφλὸς, οὐδὲ ἀδύνατος (neque membro aliquo oblaesus) οὐδὲ ἄνατος ὁ ἄνθρωπός ἐστι.

AD ACT. XIV. 11.

Et vocabant Barnabam Jovem, Paulum vero Mercurium: quoniam ipse erat Dux verbi] Gr. ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. Videtur in hac historia enarranda Lucas spectasse ad Ex. VII. 1. *Dixitque Dominus ad Moysen: ecce constitui te Deum Pharaonis: & Aaron frater tuus erit propheta tuus*. Certe Mercurius tum ex eo Exodi loco, tum aliis, videri possit Haaron personatus.

AD ACT. XV. 1.

Nisi circumcidamini &c.] Controversiae, de qua hoc cap. agitur, cardo in hoc vertitur. Judaei contendebant, neminem esse posse Christianum, nisi fieret ante Judaeus per circumcisionem ceteraque legalia, Apostoli contra docuerunt tanto onere esse supersedendum, cum aeque gentiles ac Judaei ipsi a Deo sint coacti in Ecclesiam. Hoc ipsum aliter & eleganter expressit Ignatius epist. ad Magnesios: Ἄτοπόν ἐστι Χριστὸν Ἰησοῦν καλεῖν καὶ ἰουδαΐζειν (Absurdum esse dixit Christianos judaizare, id quod de Christianis incircuncisis intelligit cogentibus Judaizare, de quibus ait epist. ad Philadelph. satius esse a circunciso Christianismum, quam ab incircunciso Judaismum audire) ὁ γὰρ χριστιανισμὸς οὐκ εἰς ἰουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλὰ ἰουδαϊσμὸς εἰς χριστιανισμὸν, ὡς πᾶσα γλῶσσα πιστεύσασα εἰς Θεὸν συνήχθη. Non enim Christianismum in Judaismum, sed contra Judaismum in Christianismum credidisse ait, eoque nihil opus esse ut Christiani Judaeorum instituta amplectantur. Vide dicta in fine Evangelii Matthaei.

AD ACT. XV. 20.

Ut abstineant . . & suffocatis & sanguine] Valuit istud de suffocato & sanguine interdictum ad aliquod tempus, donec Synagoga honorifice sepeliretur. Haec una est ex illis legibus, de quibus disserit apud Livium XXXIV. 6. L. Valerius oratione de lege Oppia abroganda. *Ego enim*, inquit, *quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis caussa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reip. inutilem fecit; sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, (ut ita dicam), & temporibus ipsis mutabiles esse video. Quae in pace latae sunt, plerunque bellum abrogat: quae in bello, pax; Ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt*. Vide dicta ad Gen. IX. 4.

AD ACT. XV. 29.

Ut abstineatis ab (εἰδωλοθύτοις) & sanguine & suffocato & fornicatione] Cur a sanguine & suffocato abstinendum tironibus Christianismi esset, dixi ad Gen. IX. 4. in Adn. 3. nim. quia tirones illi tantum ad praecepta ibi Noachidis data adstringebantur. Nec enim proselyti portae h. e. pii gentiles ad aliud praeter quam ad praecepta Noachidis data obligabantur, ut hospitium inter Hebraeos contraherent. Et quidem quod ab Apostolis additur de εἰδωλοθύ-

τοις

τοις, cur non potius idololatria vetatur? quia cum consulebantur Apostoli, de eo nulla quaestio fuit. At utrum ab immolatitiis abstinendum esset, dubitatum aliquando fuit. Postremo cur non illiciti concubitus (uti moechia &c.) vetantur? Quia haec apud omnes gentes aequae vetita: at gentiles licitam simplicem fornicationem putabant. Ad summam hac in epistola ad dubia illa sola respondetur, de quibus patres concilii quaesiti fuerant: non vero propositum habuerunt summam Christianae disciplinae tradere, quam satis a sacris fidei praeconibus dicerant.

AD ACT. XVI. 12.

Et inde Philippos, quae est prima partis Macedoniae civitas] Philippi non ἁπλῶς Macedoniae, sed τῆς μερίδος Macedoniae metropolis fuit, nimirum ejus tractus, cui Macedoniae Adjectae nomen fuit. Scitum est Macedoniam olim Strymone fluvio a Thracia disterminatam; postea Philippum regem fines ad Nestum amnem protulisse: qua ratione Philippensis urbs non in vetere Macedonia, sed in Adjecta fuit, quae μερὶς scriptori nostro appellatur. De quo vide Cellarium in Macedonia Adjecta.

AD ACT. XVI. 14.

Et quaedam mulier nomine Lydia, purpuraria urbis Thyatir.] Purpurae Thyatirenae, ut multa sunt documenta; sic celebre apud Sponium pag. 112. marmor Thyatirenum, quod cuidam Alfeno Arignotó proc. Augusti ΒΑΦΕΙΣ i. e. confectores purpurae posuerunt. Puellae isti aliud prorsus, & peculiare fuisse nomen initio suspicor. Sed postquam ad Christiana sacra transiit, *Lydia* a nationis nomine est appellata. Sic sunt illa servorum nomina in marmoribus SVRVS, SYRISCVS, & alia innumera.

AD ACT. XVI. 22. 23.

Jusserunt eos (duumviri Coloniae) *virgis caedi. Et cum multas plagas eis imposuissent, miserunt in carcerem &c.*] Legum periti quaerunt, utrum jure Romano coloniarum duumviris, sive magistratibus municipalibus, competat modica coërcitio. Ac solent multae dictionem & quidem ex mandatis principum, & pignoris capionem iis concedere; prehensionem autem & fustigationem denegant (& universim ex l. *ea quae*, ff. *ad munic.* omnia, quae magis imperii sunt, quam jurisdictionis.) Heic tamen utrunque Philippenses duumviri faciunt, qui Paulum verberatum, mox in custodiam dederunt. An licebat in peregrinos ea coërcitione uti, in civem Romanum non item? Vide infra ℣. 37. 38. Certe ex l. *Magistratus*, in fine, ff. *ad l. Aquiliam* licet municipali magistratui in resistentem servum quid violentius facere: fortasse etiam in peregrinum, qualem Paulum existimarunt. Nisi vero id malumus, in Graecis aliquibus coloniis Romanas leges fuisse cum nonnulla αὐτονομία temperatas. Certe cum videamus Philippensem magistratum στρατηγῶν appellatione donatum; suspicari licet eundem non tantum jurisdictionem, sed si minus merum, at mistum saltem imperium sibi arrogasse.

AD ACT. XVI. 37.

Paulus autem dixit eis: Caesos nos publice, indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem &c.] Nullam ὑποστίγμην ante & post ἀκατακρίτους, *indemnatos*, adhibuerim, sed conjunctim uno spiritu omnia legerim. Indignitatem judicii

cii in eo potissimum ponit Apostolus, non quod de quovis indemnato contra jus gentium supplicium sumeretur, sed quod civis Romanus indemnatus verberibus affectus esset. Civem Romanum verberare non licebat, nisi lata in eum capitali sententia, ac prius perduellione eidem judicata; nam id sermone prisco apud Liv. I. 26. *perduellionem alicui judicare* dicebatur. Cui enim perduellio judicata fuerat, is in peregrinitatem redactus, & verberari & capite plecti poterat. De quo vide Raevardum ad leges XII. Tab.

AD ACT. XVI. 40.

Et visis fratribus] Gr. καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς· quod etiam verti potest: *salutatis fratribus*, quam vim tum ἰδεῖν Graecis, tum *videre* Latinis habet. In Dionis fragmentis Valesianis p. 722. de Marco: ἠσπάζετό τε τοὺς ἀξιωτάτους . . . πρὶν τὸν πατέρα ἰδεῖν. Ammianus XIV. 7. de Domitiano quodam ait: *Contempto Caesare, quem videri decuerat, ad praetorium . . perrexit*. Eodem libro: *Nequis amicum perferentem similia videat*. Spartianus Hadriano cap. X. *Aegros milites in hospitiis suis videret*. Sic *videre imperatorem* est eundem salutare. Spartianus Hadriano cap. 3. *Unde hodieque imperatores sine penulis a togatis videntur*; a salutatoribus nempe. Ex quo loco lux affunditur (Salmasio auctore) Senecae VI. de benef. 16. *Itaque medico, qui nihil amplius quam manum tangit . . . sine ullo affectu vitanda faciendave praecipiens nihil amplius debeo: quia me non tanquam amicum vidit, sed tanquam imperatorem*. Nihil amplius, inquit Seneca, ei medico quam mercedem debeo, qui me viso discedit; sicuti salutatores unius sportulae gratia ave imperatori dicto statim abeunt.

AD ACT. XVII. 1.

Cum autem perambulassent Amphipolim & Apolloniam, venerunt Thessalonicam] Antonini itinerarium itinere a Dyrrachio Byzantium, Apolloniam Mygdoniae medio spatio inter Amphipolim & Thessalonicam statuit, ab hac XXXVII. ab illa XXX. millibus Apolloniam removens.

AD ACT. XVII. 4.

Et mulieres nobiles non paucae] Graecum γυναικῶντε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι dupliciter verti potest, sive *ex feminis primis non paucae*, sive *ex uxoribus* (decem aut viginti) *primorum* (civitatis) *non paucae*; sed sensus idem. Nam *primorum* conjuges, communicata (quod in dignitatis vocabulis fit) ἐπισημασία, *primae* & ipsae dicebantur. Vide ad Marcum Diss. de S. Jos. ab Arimat. pag. 104.

AD ACT. XVII. 10.

Dimiserunt Paulum & Silam in Beroeam] Quamquam in Thucydide lib. 1. pag. 40. duplicatur canina littera, sicuti & in Ptolomaeo, & Philostorgio IX. 8. tamen rectior est scriptura unico elemento R, quam & Polybius & Strabo & Stephanus, & Plinius, & Lucianus confirmant, & Phero conditor, a quo mutato P in B nomen accepit; atque in primis nummorum fides certissima, quippe cum Trajani & Ant. Pii numismata ΒΕΡΟΙΑΙΩΝ praeseferant: quos nummos etiamsi ad illam alteram Syriacam urbem referre contenderis, tamen cognomines civitates eadem scriptione notandae fuerunt. Agnoscit Stephanus a Beroea Macedoniae τὸ Βεροιαῖος, sed Polybii leg. 69. Βεροιοὺς reperitur. Strabo in excerptis lib. VII. ἐν ταῖς ὑπωρείαις κεῖται τοῦ Βερμίου ὄρους, *Bermii montis lateri*

lateri (non *ad radices*, uti prave interpretantur vocabulum) *impositam Beroeam* scribit. Non mirum fuisse ibidem synagogam, cum πόλιν Μακεδονίας Βεροίαν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον Lucianus Asino appellet.

AD ACT. XVII. 11.

Hi autem erant nobiliores eorum, qui sunt Thessalonicae] In Vulgatae verbis ne fraudi sit Hellenismus, sic interpretare: *Hi autem* (Judaei Beroeenses, de quibus modo dixerat) *erant nobiliores* (i. e. generosiores: exempla hujus significationis vide in Grotio heic; quibus adde H. St. in εὐγενὴς & Favorinum, & unde Favorinus sua hausit) *eorum* (pro *iis* Judaeis scil.) *qui sunt Thessalonicae*. Vult Judaeos Beroenses fuisse dociliores Judaeis Thessalonicensibus.

AD ACT. XVII. 12.

Et mulierum gentilium honestarum] Gr. εὐσχημόνων i. e. quae *viris clarissimis* nupserant. Vide ad Marcum in Diss. de S. Jos. ab Arimath. ubi hunc locum explicuimus.

AD ACT. XVII. 18.

Seminiverbius] Gr. σπερμολόγος. De hoc vocabulo eruditi viri heic alii alia notarunt, inter quos Grotius pluribus ex Eustathio docuit, σπερμολόγοι esse qui in mercatibus defluentia e saccis semina colligunt, atque inde vivunt. Hinc translatum ad eos, qui quae ex ore aliorum, velut e sacco excidunt, captant, ut inde habeant quod garriant. Hinc eidem Eustathio σπερμολογεῖν de iis dicitur, qui de suo nihil afferre valentes, centones e poëtis aut prosae scriptoribus consuere satagunt, quoties ad scribendum animum appellunt. Proderit Eustathii verba non animadversa hactenus huc afferre ad Il. ↓. p. 1425. ubi de Homerocentonibus loquutus, subdit, ὁποῖοι σκωφθήσονται εἶναι οἱ μὴ γενῶντες ῥητορείας οἰκείας, ἀλλ᾽ ὡς εἰπεῖν λογοσυλλεκτάδαι ὄντες, καὶ δι᾽ ὅλου σπερμολογοῦντες ἐν ἐγκωμίοις. Eo nomine heic Paulum irridebant Philosophi, uti centonum consutorem, quippe solitum ex poëtis afferre locos, quoties cum Graecis illi res esset. Vide quoque quae de aretalogis in RELICTIS notavimus.

Σπερμολόγος in vet. Onomastico est *Loquax*. At sequiore aevo *Seminiverbius* accipiebatur in meliorem partem. Vide exempla in Cangio. Sic etiam Leo M. dictus *Sermologus*, sive potius *Spermologus*, idque ei laudi tribuebant: de quo dixi ad 28. Junii Kalend. Neap. Adnotat. 596. Confer ibi dicta.

Novorum daemoniorum] ξένων δαιμονίων. Hac ipsa voce δαιμονίων aut δαιμόνων utebantur Athenienses Philosophi, ut (praeter Laërtii locum de Socrate accusato, quod esset καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος, jam a Grotio occupatum) patet ex Libanio diu Athenis versato, qui deos vix aliter quam δαίμονας appellat, & oratione parentali in Julianum cap. XIV. ἔβλεπον δὲ ἄρ᾽ εἰς αὐτὸν καὶ οἱ δαίμονες, εὖ εἰδότες ὡς οὗτος αὐτοῖς ἐπανάξει τὰ πάτρια. Julianum Athenis versantem, ait, deorum Atheniensium oculos in se convertisse, a quo antiquos sibi honores restitutum iri augurarentur.

Novorum daemoniorum videtur annuntiator esse] Gr. ξένων δαιμονίων. Erat Athenis ingens istorum turba, quos νέους καὶ ξενικοὺς θεοὺς vocabant. Eorum seriem contexuerat Apollophanes poëta in Cretensibus, uti prodit Hesychius in θεοὶ ξενικοί, de quibus ait: παρὰ Ἀθηναίοις τιμῶνται, οὓς καταλέγει Ἀπολλοφάνης ἐν Κρησί. Cum tantus peregrinorum Deorum grex Athenis coleretur, qui novos inducere conaretur, continuo cavillatoribus os ad male audiendum praebebat.

Cicero in 2. de legibus: *Novos vero deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes facetissimus poëta veteris comoediae vexat, ut apud eum Sabazius, & alii quidam dii peregrini judicati e civitate ejiciantur.* Quem Aristophanis locum Cicero in mente habuit, is locus fortassis erat in comoedia Lemniis, uti est apud Suidam in ᾧ νῦν θερμοὶ βωμοὶ, ubi haec leguntur: Ἀριστοφάνης δὲ ἐν Λημνίαις· τὴν κρατίστην δαίμονα, ἧς νῦν θερμὸς ἐσθ' ὁ βωμός· δηλοῖ δὲ ὅτι ἀεί τινες παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ξένοι θεοὶ ἐτιμῶντο.

Quia Jesum & resurrectionem annuntiabat eis] Gr. τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο. Jam pridem post Chrysostomum ad hunc locum observatum viris eruditis fuit, existimasse philosophos Athenienses, Paulum non tantum Jesum, sed & ἀνάστασιν, tanquam deam aliquam, obtrudere voluisse. Neque id porro mirum; consueverant quippe Athenis philosophi suum quisque τέλος tantis efferre laudibus, ut veluti numen inde procudere viderentur. Huc pertinet, quod Socrates accusatus eo nomine fuit, tanquam ἕτερα καὶ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος Laërtio teste. Apud eundem Democritus τέλος statuit τὴν εὐθυμίαν h. e. securitatem tranquillitatemque. Quemadmodum vero poëtae deos in suis hymnis πολυωνύμους appellabant, sic iste variis nominibus suam illam deam εὐθυμίαν exornabat. Καλεῖ δ' αὐτὴν (Laërtius ait) καὶ εὐεστὼ καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὀνόμασι. *Eandem vero & εὐεστὼ h.e. rectum statum appellat, multisque nominibus aliis.* Quae sunt alia nomina? Ἀταραξίαν apud Cic. ad Fam. XV. 19. h.e. Tullio interprete *animum terrore liberum*. Apud Clementem Strom. II. ἀθαμβίην reperias. Et ἀθαυμαστίαν apud Strabonem lib. I. pag. 61. Τὴν ἀθαυμαστίαν, ait, ὑμνεῖ Δημόκριτος.

AD ACT. XVII. 22.

Per omnia quasi superstitiosiores vos video] Δεισιδαιμονίαν mediae esse significationis, & heic in bonam partem esse accipiendam, exemplorum nube producta viri docti tradiderunt. Vellem hoc ipsum in Latino *superstitiosus* factum, ne interpretem accusare cogamur. Verum interpretis caussam satis idoneus, opinor, patronus Cicero suscipiet; qui or. pro domo cap. 40. pontifices alloquens, Clodium sic irridet: *Monete eum, modum quendam esse religionis, nimium esse superstitiosum non oportere.* Torquent se ibi interpretes, Lambino eam lectionem libris omnibus suffultam, suspectam habente, ac putante *nimium superstitiosum* non magis dici quam *nimium avarum*; Graevio vero Ciceronem non exacte ad trutinam philosophicam sed oratorie sic locutum docente. Atqui Justinus etiam *superstitionem* pro religione bis usurpavit, qui XXXIX. 3. *superstitionem templi* dixit, & XLI. 3. *in superstitionibus atque cura deorum praecipua omnibus veneratio est.* Virgilius lib. XII.

Adjuro stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quae reddita divis.

Vide infra Act. XXV. 19.

Per omnia quasi superstitiosiores vos video] *Superstitionis* etymon illud probo, quod ducitur a *Supersto*, quatenus idem est quod *Supersum* aut superfluo. Est igitur superstitio cultus nimius. Estque medium verbum, sicuti & Graecum δεισιδαιμονία. Utrumque μέσον esse, & hinc constat (ubi gratiam aucupatur Paulus) & ex aliis antiquorum locis. Inter quae & illud referri potest, quod Ambros. in Luc. lib. 3. num. 26. Judaicos ritus *Superstitionis* nomine donat. *Domi-*

Dominus enim Sabbati, *superstitionem tulit* (h. e. abstulit) *Sabbati*. Mox: *Quum inanis superstitio Judaeorum purum affectum gentium a subeunda observatione revocaret*. Non taxat Judaicam superstitionem quasi malam (qui taxaret, quae Deum auctorem habuit ?) sed quia nimia & inanis post Christi adventum evasit.

AD ACT. XVII. 23.

Ignoto Deo] Strabo lib. III. p. 164. Τὺς δὲ Κελτίβηρας καὶ τὺς προσβόῤῥυς τῶν ὁμόρων αὐτοῖς ἀνωνύμῳ τινὶ Θεῷ ταῖς πανσελήνοις νύκτωρ πρὸ τῶν πυλῶν πανοικίτε χορεύειν καὶ παννυχίζειν. *Celtiberos autem*, *& qui ad septentrionem his adhaerent*, *innominatum quendam Deum noctu in pleniluniis ante portas cum totis familiis choreas ducendo*, *totamque noctem festam agendo venerari*. Apud Grut. pag. I. n. 7. Romae Lapis: SIVE · DEO · SIVE · DEAE · C · TER · DEXTER · EX · VOTO · POSVIT.

Quod ergo ignorantes creditis, *hoc ego annuntio vobis*.] Apud Graecorum antiquissimos, qui supra vulgus sapere aliquid videbantur, ii fabulosas narrationes ad veriores sensus traducere, sicque ἀπίςοις fidem conciliare conabantur. Veluti quod centauri viri fuissent equis insidentes: quod Orpheus Euridicem prope desperatam arte medicinae sanaverit, ac sic quasi ab inferis revocaverit; & alia in eundem modum. Hujus generis illa fuerunt, quae in libros quinque περὶ ἀπίςων contulit Palaephatus scriptor vetustissimus, e quorum librorum primo qui aetatem tulit, licet judicium ferre de ceteris. Fuit & ὁ Ἡράκλειτος, (inquit Eustathius ad Od. 4.) ὐχὶ ὁ σκοτεινὸς, ἀλλ' ἕτερός τις, ὁ τοῖς ἀπίςοις προθέμενος ἐμφῆναι πίςιν. Heraclito (cujus liber περὶ ἀπίςων exstat) Eustathius ad Od. T. Characem adjungit. Exstat & alter de eodem argumento Anonymus ab Allatio editus. Fuere fortasse & alii plures; nam & quosdam ante se alios laudat Palaephatus. Hic tamen palmam tulit, ac proverbio locum dedit, quo quisquis rebus incredibilibus colorem addere niteretur, novus continuo Palaephatus diceretur, ut est apud Athenaeum extremo lib. XIV. ex Athenione comico:

Καινὸς γάρ ἐςιν ὗτοσὶ Παλαίφατος.

Profecto hic nobis alter est Palaephatus.

Haec eo pluribus dixi, quo appareat, idem prope consilium secutum heic esse Paulum, ut quoniam de Jesu & resurrectione disserens, risum de se cavillantibus philosophis elicuerat, τὸν Θεὸν ἄγνωςον illum, quem superstitiose colebant, verum esse Deum monstraret, atque ex vana superstitione Athenienses ad solidam religionem informaret. Idque consilium processit, itaut quidam Paulo se adjungerent.

AD ACT. XVII. 32.

Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, *quidam quidem irridebant*] Quippe rem hucusque inauditam. At propagato Christianismo, videntur aliqui gentiles resurrectionis opinionem imbibisse, uti constat ex inscriptione, quam refert Fleetwood in sua sylloge pag. 345. num. 3. in hunc modum: *D. M. Aurelio · Balbo · vita · integerrimo · moribusque · ornato · qui · se · quietioris · perfectiorisque · vitae desiderio · ex · negotiis . civilibus · in · quibus · fuerat · cum · laude · versatus · Jovis · Op · Ma · beneficio · ducto · hic · IN · SPE · RESVRRECTIONIS · QVIESCENTI · locus · publice · datus · est* · Fleetwoodus quidem eam inter christianicas retulit, (fortasse quod D. M. Deum Magnum interpretaretur, Jovem autem pro vero Deo acciperet, uti & Dantes: *o sommo Giove* &c.) de quo litem ei non intento.

AD ACT. XVII. 34.

Mulier nomine Damaris] Non necesse est Δάμαλις cum Grotio rescribere. Nam ex *Damaris* est *Damario*, quod apud Grut. IX. 5. est non unius Terentii cognomen.

AD ACT. XVIII. 17.

Sosthenem principem Synagogae] Gr. τὸν ἀρχισυνάγωγον. Atqui supra ✝. 8. Κρίσπος ὁ ἀρχισυνάγωγος occurrit. Sunt qui duo haec unius hominis nomina fuisse comminiscuntur; alii Sosthenem Crispo, quem fort. Judaei loco moverint, successisse putant; alii postremo plures in eadem urbe, quippe populosa, fuisse synagogas. Nihil horum necesse est; nam in una eademque synagoga plures fuisse archisynagogos, unum vero ἄρχοντα ἀρχισυνάγωγον, pluribus ad Matthaeum, ni fallor, demonstravi.

AD ACT. XIX. 2.

Sed neque si Spiritus Sanctus est, audivimus] Gr. Ο' θεῖος quidem Λόγος Judaeis non inauditus erat (etsi hunc ἐνυπόστατον esse ignorabant) at de Spiritu Sancto, ut hinc patet, ne fando quidem audierant. At insecutis temporibus longe compertior Sancti Spiritus, quam Verbi, notitia Judaeis fuit; quantum ex Hieronymi Graeci scriptoris, Damasceno, ut videtur, antiquioris (*), Colloquio cum Judaeo constat. Eo in colloquio (quod inseruit Fabricius volumini VIII. bibl. Gr.) pag. 389. ex confessa apud Judaeos Spiritus S. doctrina & Verbi ὁμουσίυ dogma Christianus interlocutor infert. Nam ubi Judaeus fassus esset, Dei Spiritum non talem esse, qualis ex ore aut naribus nobis exspiratur, sed ἀόρατον, ἄκτιστον, ἄναρχον, ἀκατάληπτον: sic excipit Christianus: Ἰδὲ καὶ σὺ σαφῶς ἐλέγχῃ ὅτι δυάδα προσκυνεῖς &c. *En tu quoque evidenter convinceris duitatem adorare, Deum nempe, Deique Spiritum. Itaque quemadmodum tu non potes edisserere, unde, quando, aut quomodo Dei Spiritus cum Deo est, sed tantum ex sacris litteris edoctus, confiteris credisque Deo esse Spiritum: ita & ego Christianus sine curiosa scrutatione profiteor Filium & Verbum Dei. Quod si dici a me vis, ecquando vel unde aut quo pacto Filium Deus habeat: prior edisseras velim, quandonam, unde, aut quomodo Deus Spiritum habeat; tum enim demum tibi exponam, quomodo ante omne principium Deus genuerit filium. Ac sicuti tu Deum Deique Spiritum non duos Deos esse contendis, sic ne ego quidem Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum tres nuncupo Deos.*

AD ACT. XIX. 5.

Baptizati sunt in nomine Domini Jesu] Baptismus *in nomine Christi* dicitur πρὸς ἀντιδιαστολὴν Baptismatis Joannis; ut hinc patet, si versum hunc quintum cum tertio conferas: qui duo versus sibi mutuo, quasi e regione positi, respondent.

AD ACT. XIX. 9.

In Schola Tyranni cujusdam] Scholae ferme sunt aedificia, quo convenitur, aut praestolandi, aut differendi, aut litterarum caussa, aut omnino ad terendum tempus. Apud Vitruv. V. 10. *Scholae* in balneis erant, ubi posteriores consisterent,

(*) Omnino Damasceno antiquior iste Hieronymus, si idem sit atque ille Hieronymus πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, cujus fragmentum affert Damascenus in 3. de imag. to. 1. edit. Lequinianae pag. 385.

ſterent, occupato a prioribus labro. Ac Scholis quidem ſolebant porticus adjungi, ut ex Plinio lib. 36. Feſto, & Victore in deſcr. urb. itemque ſtatuis & imaginibus ornari, ut in vetere inſcriptione: SCHOLA · CVM · STATVIS · ET · IMAGINIBVS · ORNAMENTISQVE. Apud Rufum & Victorem in deſcr. urb. praeter *Scholam quaeſtorum* (nimirum quo ſcribae librarii quaeſtorii conveniebant), & *Scholam capulatorum*, occurrunt etiam *Schola Caſſii*, *Schola Galli*, & *Schola Xantha*. Philander ad Vitr. ex vetere inſcriptione docet, Scholam Xantam hinc dictam fuiſſe, quod eam A. Fabius Xanthus Curator Scribis, librariis, & praeconibus aedilium curulium refecerat, ſignisque & marmoribus ornaverat ſua pecunia. Idem de Schola Galli & Schola Caſſii eſto judicium. Vide Philandrum ad Vitruv. & Valeſium ad Ammiani XIV. 7. Tyrannum autem iſtum a quo haec ſchola nomen accepit, Sophiſtam quendam fuiſſe, cujus meminit Suidas, ſuſpicantur. Haud valde abnuerim. Sed haec ſuſpicio ex praeconcepta opinione, quod Scholam litterariam arbitrarentur, nata fuit: cum tamen Scholae nomen latiſſime pateat. Vide annon potius Tyrannus quidam illam extruxerit, refeceritve, ex quo *Schola Tyranni* ſic dicta fuerit, quemadmodum Schola Xantha, Caſſii, Galli. Accedit illud τινὸς, quod ignoto homini convenit, qui jamdiu vixerit (a quo olim Schola illa aedificata fuerit) Sophiſtae autem celebri vivo ac videnti iſtud τινὸς minus quadrare videtur. Verum docti viri conſiderent.

AD ACT. XIX. 12.

Sudaria & ſemicinctia] Gr. ἡμικίγκτια latina voce dixerunt, quae Graece ſunt ἡμιζώνια, latine autem *ſemizonia*, unde ſunt Plauto *ſemizonarii* Aul. III. 5. 42. *Strophiarii aſtant, aſtant ſemizonarii.*

AD ACT. XIX. 18.

Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus ſuos] Haec non de confeſſione, quae alteri poſt baptiſmum tabulae praemitti debet, ſed de confeſſione ante baptiſmum heic intelliguntur; nam hi certe crediderant, ſed nondum loti erant. Et Joannis quidem baptiſmati confeſſionem praeiviſſe teſtatur Matthaeus III. 6. *Et baptizabantur ab eo in Jordane confitentes peccata ſua.* Idem Marci I. 5. refertur. Hoc idem ergo Judaei Epheſini quum ſponte fecerint, videntur in eo Joannis baptiſmum imitati. Sed ut ut eſt: etiam Eccleſia Chriſtiana id aliquando uſurpavit. Teſtis locupletiſſimus Tertullianus prodeat initio capitis ultimi de baptiſmo. *Ingreſſuros baptiſmum, orationibus crebris, jejuniis & geniculationibus & pervigiliis orare oportet, & cum CONFESSIONE OMNIVM RETRO DELICTORVM; ut exponant* (1) *etiam baptiſmum Joannis: Tinguebantur, inquit, confitentes delicta ſua.* Et hanc quidem confeſſionem ab Joanne tinctorum publicam fuiſſe, ex eo probatur, quod ei confeſſionem catechumenorum privatam, quae aevo ſuo uſurpabatur, Tertullianus opponit, ſtatim addens. *Nobis gratulandum eſt, ſi non* (2) *publice confitemur iniquitates aut turpitudines noſtras.* Adde his locum egregium ex actis SS. Marcellini & Petri (apud Bollandiſtas ad 2. Junii

(1) *Exponere* ſaepiſſime eſt *Deponere* apud Tertullianum & alios: at heic hoc videtur ſignificare, ut facto, inquit, ſuo exponant, cur Joannis baptiſmati confeſſio praemitteretur; ſive ut horum catechumenorum confeſſio commentarii vice ſerviat loco Matthaei, qui ſequitur, *Tinguebantur* &c.

(2) Hinc patet, aevo Tertulliani confeſſionem privatam uni aut paucis factam in baptiſmi & poenitentiae ſacramentis fuiſſe uſitatam: de qua etiam lectu digniſſimus eſt egregius Baſilii locus, quem Benedictini editores in ſuis προλεγομένοις illuſtrarunt.

Junii) sect. 14. his verbis: *Ipse autem, qui eos decollavit, nomine Dorotheus, publicam poenitentiam gessit paganus . . . & baptizatus est in senectute sua, & per bonam confessionem* (baptismo praeviam) *pervenit ad misericordiam Salvatoris*. Hinc intelligis cur ad Heb. VI. 4. *baptismus* vocetur *poenitentia* (quam iterari negat) certe quia utrique Sacramento praemittebantur tum poenitentiae labores, tum etiam confessio. Vtrumque vero ad veteris Ecclesiae disciplinam, non item ad inevitabilem necessitatem pertinebat.

AD ACT. XIX. 19.

Qui fuerant curiosa sectati] Gr. Περίεργος, *curiosus*, esse magicae artis vocabulum pluribus confirmat Hammondus heic. Adde locum Philostrati lib. IV. vitae Apollonii cap. 35. ubi περίεργον χρῆμα (cujus se philosophi Neroni suspectos praebebant) non est aliud quam magica disciplina.

Qui fuerant curiosa sectati] Latinis *curiositas* est Magia, & *curiosi* magi. Hor. Ep. XVII. v. 76.

An quae movere cereas imagines,
Vt ipse nosti curiosus, & polo
Deripere Lunam vocibus possum meis.

Tertullianus de praescriptione haereticorum cap. 43. *Notata sunt etiam commercia haereticorum cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis CVRIOSITATI scil. deditis*. Quibus verbis Gnosticos, Carpocratianos aliosque veteres haereticos magiae deditos, aut magorum commercia sectantes taxat. Irenaei interpres lib. 2. cap. 57. Christianorum miracula sine *prava curiositate* h. e. sine magia facta praedicat. Praeterea *curiosae visiones* h. e. magicae, exstant apud Augustinum in X. Confess. Et *divinandi curiositatem* pro arte magica usurpat Constantius in l. 4. Cod. Th. *de malef. & mathem.* (lib. IX. tit. 16.) in quem locum videatur Gothofredus.

AD ACT. XIX. 29.

Et impetum fecerunt uno animo in theatrum] Apud Graecos, turbata civitate, in theatrum conveniebatur. Praeter loca a Grotio heic collecta, videatur Livius lib. XXIV. de Ennensibus in theatro, quo convenerant, trucidatis.

AD ACT. XIX. 31.

Quidem autem & de Asiae principibus] Recte ἀσιάρχας sic vertit interpres; nam uti ad Luc. III. 2. docuimus, ἀσιαρχία non sacerdotii, uti vulgo persuasum habent, sed magistratus vocabulum fuit, etsi semper ferme cum ἀρχιερείᾳ conjuncta. Asiarchas autem numero multitudinis dixit, quia ex Aristide & aliis constat, plures numero fuisse: qua de re vide doctas Valesii in Eusebium adnotationes.

AD ACT. XIX. 34.

Magna Diana Ephesiorum] Similis clamor in vicina & aemula urbe Pergamenorum apud Aristidem serm. sacr. 2. τὸ πολύυμνητον δὴ τοῦτο βοώντων ΜΕΓΑΣ ὁ Ἀσκληπιός. *Celeberrimum illud clamantium, MAGNVS Aesculapius*. Ezech. Spanhem. diss. V. de praest. & us. num. pag. 424. editionis secundae. In gemma quam refert Sponius pag. 87. scalptum erat ΜΕΓΑ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ.

AD ACT. XX. 7.

Vna autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem] Hoc est die

Domi-

Dominica, quae & 1. ad Cor. XVI. 2. sic etiam appellatur. Hinc profecto intelligitur, veteres Christianos tum laterculum septem dierum a Judaeis accepisse, tum etiam singulorum dierum appellationes, ut quemadmodum Judaei, sic etiam Nostri primam, secundam, tertiam Sabbati dicerent. Tertullianus lib. de jejuniis: *Cur stationibus quartam & sextam sabbati dicatis?* Eusebius lib. de martyrib. Paelest. c. 1. Procopii martyrium accidisse ait ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτω *quarta sabbati*. Ad quem locum vide Valesium, qui & illud probe animadvertit, quod dudum conjeceram, ex eadem manasse origine, quod hebdomadis dies *feriae* sint appellatae, quippe cum tantundem Hebraeis *sabbatum*, quod Latinis *feria* significet. Sed & Isidorus hoc viderat lib. de natura rerum cap. 3. *Inde dies solis prima feria nuncupatur, quia primus est a feria* (h. e. sabbato, quod *feriam* significat) *item dies Lunae perinde secunda feria, quia secundus est a sabbato &c.* Beda qui lib. de ratione temporum, feriarum appellationem ex decreto Silvestri Papae, clericos quotidie feriatos esse oportere dicentis, arcessit, non animadvertit, diu ante Silvestrum meminisse Tertullianum lib. de jejuniis *quartae feriae & sextae*.

Vna autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem] In proseucham scilicet in τριστέγῳ coenaculo positam. Vide dicta ad Act. I. 13. Hinc postea Ecclesiae manarunt.

Vna autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis ... protraxitque sermonem usque ad mediam noctem] Mensa quae quidem nullo sermone condiatur nihil magnopere a praesepe distinguitur, ut habet vetus proverbium apud Simplicium comm. ad Epictetum pag. 267. edit. Graecol. Heinsianae: ἡ χωρὶς λόγων τράπεζα φάτνης οὐδὲν διαφέρει.

AD ACT. XX. 8.

Erant autem lampades copiosae in coenaculo, ubi eramus congregati] Persius sub satyrae V. finem:

At cum
Herodis venere dies, unctaque fenestra
Dispositae pinguem nebulam vomuere lucernae
Portantes violas . . . .
Labra moves tacitus, recutitaque sabbata palles.

In quem locum vetus Scholiastes: *Herodiani observant sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas in fenestris ponunt*. Sed vereor ut in omnibus passim fenestris id observatum fuerit, nisi tantum in caenaculorum fenestris, quo ad precandum coibant. Confer & canonem Apostolicum LXX. inde intelliges sabbato in proseuchis innumeras lampadas exarsisse; qui mos ab Judaeis in Christianorum Ecclesias invectus, ut ex hoc Actorum loco potes animadvertere. Messaliani quoque, teste Epiphanio haer. 80. n. 2. in suas proseuchas μετὰ πολλῆς λυχναψίας καὶ φώτων conveniebant.

AD ACT. XX. 11.

Satisque allocutus usque in lucem, sic profectus est] Gr. οὕτως ἐξῆλθεν. *Ita demum* digressus est, vel *deinde*. οὕτως hac notione est bene Graecum; nec minus Latinum *Sic* & *Ita* eodem significatu, maxime si cum *demum* jungatur. In Glossis *Ita demum* est τότε δή. Sed & sine *demum*, in epistola Faustinae apud Vulcatium Gallicanum in Avidio: *Vt pietatem primum circa suos servaret, sic circa*

sed satis est, si sic interpreteris: *contigit eum a militibus* (stipantibus) *asportari*. Ex iis enim quae ad Joh. XII. 6. copiose edisseruimus, *βαςάζω* & *porto* & *asporto* significat. Quin & latinum *porto* eâdem notione, ut ibi diximus, reperitur: quo minus reprehendendus est Noster, qui *portaretur* heic posuit.

AD ACT. XXI. 37.

Graece nosti?] Gr. Ἑλληνιςὶ γινώσκεις; Non placet Zegeri aliorumque interpretatio, ut sit interrogatio hujusmodi: Graece nosti, cum sis Hebraeus? Placet magis Sanctii sententia, quam (in v. 38.) sic proponit: *Cum autem jam illam opinionem imbibisset* (Paulum esse Aegyptium, quam calumniam ei Judaei impegissent) *audissetque secum loquentem Graece, admiratus quod Graece sciret, quem Aegyptium putabat, atque adeo Graeci sermonis imperitum, dixit: Graece nosti?* Quam sententiam confirmo; 1. quia si illa tribuni vox interrogantis fuisset, praeposuisset Lucas τὸ Εἰ, ut paulo ante eodem versu. 2. Interrogatio, an graece sciret, eo pertinuisset, ut Paulus de graece concionando admoneretur: atqui Paulus ἑβραΐδι διαλέκτῳ concionem habuit. 3. Patet id clarissime ex sequentibus v. 38. quasi dicat, quomodo Graece scis, cum sis Aegyptius? Quamvis enim Alexandrini graece scirent, vulgus tamen Aegyptiorum Aegyptiace non graece loquebantur, ut hinc liquet. Quare τὸ *Graece nosti* est admirantis Paulum Graece secum locutum cum dixit Εἰ ἔξεςι &c. non vero interrogantis, an graece sciret.

AD ACT. XXII. 22.

Tolle de terra hujusmodi, non enim fas est eum vivere] Gr. αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς. Vide dicta ad Luc. XXIII. 18. Αἴρω & *erigo* & *aufero* significat. Si priore significatione heic donetur, erit idem quod in crucem agere, ut Joh. XII. 32. ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς: quod si ad posteriorem notionem referas, erit *e medio tollere*. Posterius hoc verius; nam Is. LIII. 8. similis est phraseologia in Graecis interpretibus, cui respondet hebraice verbum גזר *gazar*, *abscindo*.

AD ACT. XXII. 28.

Ego multa summa civilitatem hanc consecutus sum] Ex ea quippe non tantum commoda multa, sed & lucra proveniebant; uti docet nos Scaevola l. Patronus 35. D. de leg. & fideicom. III.

AD ACT. XXIII. 4.

Summum Sacerdotem Dei maledicis?] Cypr. ep. 55. 65. & 69. citat: *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo?* Sed ad ep. 55. notavit Baluzius, Nicolaum Fabrum reperisse in vetere codice, *sic incilas*. Nonius Marcellus: *Incilare est increpare vel improbare*.

AD ACT. XXIII. 5.

Nesciebam fratres, quia princeps est Sacerdotum. Scriptum est enim (nempe Ex. XXII. 28.) *principem populi tui non maledices*.] Ananiam fuisse hoc tempore *Nasi* h. e. Synedrii principem, certissimum habeo; primum ex Exodi loco, quem Paulus allegat, ubi vox ἄρχοντα respondet Hebraeo נשיא *Nasi*; deinde quia ex ỳ. 2. *Ananias praecepit astantibus sibi percutere os ejus*: id quod nonnisi senatus principi licuisset. Cur vero *Nasi* etiam ἀρχιερεὺς idem nuncuparetur; ubertim exposuimus ad Luc. III. 2. & ad Act. IV. 6. quo loco princeps senatus ad aliorum ἀρχιερέων discrimen κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ ἀρχιερεύς. Ni-

mirum enim vox ἀρχιερεὺς multas habet significationes: quandoque notat τοὺς ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ (quae locutio Act. IV. 6. usurpatur) senatores, ut ad finem capitis praecedentis: interdum Summum Pontificem Aharonicum, ac fere tum dicitur ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, ut Joh. XVIII. 13. nonnunquam pro *Nasi* ὁ ἀρχιερεὺς accipitur ἀντονομαστικῶς, ut Act. IV. 6. Luc. III. 2. & hic ꝟ. 2. & 5. Nam quod ꝟ. 4. dicitur: τὸν Ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ &c. *Dei* additum non necessario efficit, ut de pontificatu Aharonico sit capiendum. Omnino autem, uti diximus, Pauli responsio Exodi dictum usurpantis cogit, ut credamus agi hîc de senatus principe τῷ καλουμένῳ ἀρχιερεῖ: quemadmodum de Asiarchis ad Luc. III. 2. diximus. Ceterum Grotio non assentior, qui ad Matt. XXVI. 57. & hic, Pontificem Max. his temporibus non alium fuisse a Nasi ex hoc Actorum loco persuadere vult. Nam ex Luc. III. 2. & Act. IV. 6. diversos prorsus fuisse satis liquet.

AD ACT. XXIII. 6.

De spe & resurrectione mortuorum ego judicor] Qui resurrectionem negant, eos sic Paullus περιγράφει 1. Thess. IV. 13. *Qui spem non habent.*

AD ACT. XXIII. 14.

Devotione devovimus nos &c.] Gr. ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς &c. De Devotionis variis acceptionibus egimus in Diatriba, quam dedimus ad Kal. marm. ad 29. Junii Adnot. 643.

AD ACT. XXIII. 24.

Ad Felicem Praesidem] Pallantis is frater fuit, Claudii opinor libertus, ut merito Claudius Felix dicendus fuisse videatur, quo nomine eum multi donant. At Tacitus in V. hist. *Antonius*, inquit, *Felix per omnem saevitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit*. Sed Lipsius ad Tacitum ostendit, libertos saepe fuisse binomines, quod & ex inscriptionibus monstrari posset.

AD ACT. XXIII. 33.

Qui cum venissent Caesaream, & tradidissent epistolam Praesidi] Tum maris, tum rerum aliarum opportunitas fecere, ut Caesareae potius quam Hierosolymis Praeses subsisteret. Ex eo deinde factum, ut Caesarea ecclesia metropolitana fieret, cui Hierosolymorum episcopus subjaceret.

AD ACT. XXIV. 10.

Ex multis annis te esse judicem (κριτὴν) genti huic sciens] Gr. Τὸν ἡγεμόνα Felicem appellat Κριτὴν ex Hebraeorum more, quibus שפט est etiam *regere*, ut *Sophetim* &c.

AD ACT. XXIV. 14.

Secundum sectam, quam dicunt haeresim &c.] De αἱρέσεως voce vide notata ad Act. V. 17. Pro Graeco autem vocabulo ὁδὸν *sectam* heic Noster usurpavit, habita suorum temporum ratione, quibus Christiana religio apud ipsos etiam Christianos *secta* dicebatur.

Cyprianus epist. 22. *Celerinus confessor quam sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore sectae nostrae* (dandi casu, ut opinor) *verecundus*. h. e. αἰδέσιμος *venerandus*. Sectae nomen eadem notione (nempe ad notandam religionem, quam quis profiteretur) usurpabant gentiles. In Marmore an. Christi 238. posito, quod exhibet Sc. Maffejus in Galliae antiquit. selectis pag. 77. & seq.

seq. in epistola Aedinii Juliani pag. 78. lin. 12. laudatur Sennius Sollemnis gentilium Sacerdos PROPTER SECTAM GRAVITATEM ET HONESTOS MORES.

AD ACT. XXV. 5.

Qui ergo in vobis (ait) potentes sunt, descendentes . . . accusent eum] Gr. οἱ ὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν. Quod plerique interpretantur δυνάμενοι, *quibus venire commodum est*. Quod sicut non improbo; sic illud magis probo, hujus commatis δυνατὺς *potentes* eosdem esse, ac *primos* (h. e. primores) versus secundi, qui cum principibus sacerdotum ibi junguntur. Josephus in utraque historia semper cum ἀρχιερεῦσι *principibus sacerdotum* δυνατὺς h. e. *optimates* jungit: utrique autem implebant synedrium. In II. ἁλωσ. cap. XIV. §. 8. profecti dicuntur ad Florum pro tribunali sedentem οἵτε ἀρχιερεῖς καὶ δυνατοὶ, *summi sacerdotes & primores*. Et sic passim cap. seq. & cap. 17. & toto eo libro, & alibi saepissime. Nec enim alia est Josepho locutio usitatior, quoties membra synedrii περιφράζει. Fort. heic integrum erat δυνατὸς ἐν λόγοις, *potens sermone* i. e. eruditus; quo utitur Lucas sup. VII. 22. & in Evang. XXIV. 19. Eodem refer, quod dicitur supra XVIII. 24. δυνατὸς ἐν ταῖς γραφαῖς *potens in scripturis*.

AD ACT. XXV. 7.

Multas & graves caussas objicientes] Praesertim *majestatis* crimen: unde ỳ. seq. se nihil contra Caesarem egisse Paulus excipit.

AD ACT. XXV. 11.

Caesarem appello] Recentius saeculum usurpavit APPELLO AD. Prudentius in passione Romani M. ỳ. 818.

Appello ab ista, perfide, ad Christum meum
Crudelitate . . .

AD ACT. XXV. 12.

Tunc Festus cum concilio locutus &c.] In actis Martyrum sinceris Proconsules non nisi adhibito consilio sententiam in SS. Martyres pronuntiabant. In actis S. Pionii apud Ruinartum n. XX. *Proconsul diu habitis cum consiliatore sermonibus . . . recitari jussit ex tabula* (sententiam quae ibi sequitur). Et in actis SS. Tryphonis & Respicii apud eundem n. VI. *Tunc praefectus ira maxima commotus, jussit gladium adduci, & concilio accepto; sententiam protulit dicens.* In actis S. Cypriani n. IV. *Galerius Maximus collocutus cum concilio, sententiam vix aegre dixit verbis hujusmodi.* In actis S. Philippi M. Episcopi Heracleae ap. Ruinartum pag. 417. n. XI. *Tunc praeses . . . communicato cum participibus & adsessore consilio, talem edidit saevo ore sententiam.*

AD ACT. XXV. 23.

Altera autem die, cum venissent Agrippa & Bernice] Graece etiam Βερνίκης. At in veteri inscriptione Atheniensi apud Fleetwood pag. 148. num 2. legitur: Ἡ μεγάλη βυλὴ ἡ ἐξ Ἀρείυ πάγυ . . . Ιυλίαν ΒΕΡΟΝΕΙΚΗΝ βασίλισσαν μεγάλην Ιυλίυ Αγρίππα βασιλέως θυγατέρα &c. Julii nomen tam Agrippae majori hujus Berenices patri, quam Berenicae filiae (&, ut puto, Agrippae huic fratri Berenices, cujus est heic mentio) inditum a Cajo (Julio) Caligula, qui illum Agrippam magnopere fovit; uti ex Josepho constat.

AD ACT. XXVI. 1.

Tunc Paulus extenta manu coepit rationem reddere.] Gr. ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν χεῖρα. Eum fuiſſe antiquorum oratorum morem, ut extenſa manu dextera dicere auſpicarentur, jam alii docuerunt. Nos alia quaedam ejuſdem conſuetudinis documenta proferemus. Aeſchines or. in Timocr. cum manus nimis argutas geſtuoſaſque in oratoribus exagitaret, hoc etiam priſcos Athenienſes audaciae aſſignaſſe notat, ſiquis prolata manu diceret; narratque Salamine Solonis ſtatuam ita conformatam, ut manus intra veſtem conditas haberet, quaſi non aliter Solon ad Athenienſes orationem habere conſueverit. In columnae Trajanae anaglyptis imperator alloquens nunquam aliter quam extenſa dextera, minoribus digitis compreſſis exhibetur. In Eccleſiae Smyrnenſis epiſtola cap. 9. ὁ δὲ Πολύκαρπος . . . ἐπισείσας (fort. ἐπιτείνας, quia ſequitur χεῖρα non χειρὶ) αὐτοῖς τὴν χεῖρα . . . εἶπεν *Tunc Polycarpus . . . intentans in eos manum . . dixit.* In S.Pionii actis apud Ruinartum cap. IV. *Sed beatus martyr . . . extenſa manu laeto & alacri vultu tali oratione reſpondit.*

Eo geſtu in dicendi potiſſimum exordiis utebantur, ut ſilentium indicerent *majeſtate manus*, ut ait poëta. Notat hunc morem ex Dione Xiphilinus lib. 69. in Hadriani rebus: nam populo Romano neſcio quid vehementius petenti in ὁπλομαχίας ludis, Hadrianus, qui ſe ſeverum praeſtare vellet, non modo non conceſſit, verum etiam ἐκέλευσε τοῦτο δὴ τὸ Δομιτιανοῦ κηρυχθῆναι Σιωπήσατε· οὐκ ἐλέχθη μὲν γάρ· ὁ γὰρ κῆρυξ ἀνατείνας τὴν χεῖρα καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου ἡσυχάσας (ὥσπερ εἰώθασι ποιεῖν· οὐ γάρ ἐστιν ὁπότε ὑπὸ κηρύγματος σιγάζονται) ἐπειδὴ ἐσιώπησαν, ἔφη, τοῦτο θέλει. *Juſſit imperari illud Domitiani SILETE: quod verbum tamen non eſt a praecone pronuntiatum. Nam cum eo manum porrigente, ſilentium conſecutum eſſet (nam ita fieri uſuvenit, vix enim unquam eſt, ut praeter illum geſtum vox etiam adhibenda ſit ad ſedandam perſtrepentem multitudinem) HOC VERO IPSVM, inquit ille, PRINCEPS VVLT.* Nec tamen Hadrianum praeconi ſuccenſuiſſe, ſubdit hiſtoricus, qui juſſus ſevere imperata pronunciare, non feciſſet.

AD ACT. XXVI. 28.

In modico ſuades me Chriſtianum fieri.] Gr. ἐν ὀλίγῳ, ſi idem eſt quod ὀλίγου δεῖ *parum abeſt quin*, reſpondet τῷ כמעט *chimat* Hebraico. Ceterum ſi proprietas graecae locutionis ſequenda eſt, ſubaudire oportet διαστήματι. Vt apud Thuc. lib. 4. στενοχωρία τε ἐν ὀλίγῳ στρατοπεδευομένοις ἐγένετο. Vbi Scholiaſtes ſubaudit διαστήματι γῆς. & lib. 2. ἡ ἐν ὀλίγῳ ναυμαχία. quod vertunt *conflictus in anguſtiis.* Omnino in omnibus ejuſmodi locutionibus δι' ὀλίγου, ἐξ ὀλίγου, παρ' ὀλίγον &c. διάστημα ſupplendum eſt, ſive loci, ſcil. ſive temporis. Nam & ſiquis heic ἐν ὀλίγῳ *brevi tempore* verterit, non repugnabo. Sozomenus VI. 29. initio: ἐν ὀλίγῳ ἐπίσημος ἐγένετο. *brevi conſpicuus evaſit* (Apollo Monachus).

AD ACT. XXVII. 3.

Humane autem tractans Julius Paulum]. Tam hic, quam 2. Mach. IX. 27. pro φιλανθρώπως *humane* redditur. Non male. Etſi Grammatici veteres Chariſius & Diomedes hoc *humane* volunt eſſe, quod ἀνθρωπίνως, at φιλανθρώπως eſſe quod latine *humaniter*, vel *humanitus*. Futilis diſtinctio. *Humanitus* plerunque eſt ἀνθρωπικῶς, ut *humanitus accidere &c.* Etſi apud Ter. Heaut. 1. 1. 47. legitur *humanitus tractare* (quod eſt φιλανθρώπως) pro quo tamen *humaniter* legebat

Dio-

Diomedes. *Humaniter* autem potius ἀνθρωπίνως, quam φιλανθρώπως, ut 1. ad Att. 2. *humaniter feremus* h. e. aequo animo, ut hominem me esse reputem; & ad Fam. VII. ep. 1. *docebo profecto, quid sit humaniter vivere*: h. e. ut hominem elegantem decet ac litteris humanioribus deditum. Postremo *humane* utrunque significat & ἀνθρωπικῶς, & φιλανθρώπως. utriusque notionis indicio sit Cic. XII. ad Att. 44. *Et Hirtium aliquid ad te συμπαθῶς de me scripsisse, facile patior (fecit enim humane) & te ejus epistolam ad me non misisse, multo facilius. Tu enim etiam humanius*. Prius enim est ἀνθρωπικῶς, posterius autem φιλανθρωπότερον: Petronius. *Ducem se itineris humanissime promisit*: h. e. φιλανθρωποτάτως. At in Ter. Adelph. 1. 2. 65. *Vix humane patitur*, est ἀνθρωπικῶς.

AD ACT. XXVII. 14.

Non post multum autem misit se contra ipsam ventus typhonicus, qui vocatur Euroaquilo] Hanc esse veram lectionem pro eo quod in Graecis vulgatis legitur εὐροκλύδων, ostendit praeter nostrum latinum interpretem etiam Aethiops, & cod. Alex. De quo vide in Exercitatione de *Typhone*, in qua de vento hoc accurate egimus. Eam exercitationem habes Spicil. Bibl. Tom. II. p. 261.

AD ACT. XXVII. 27.

Navigantibus nobis in Adria] *Jonium* dicere debuisset: sed Graeci nomina ista inter se permutant, alterum pro altero usurpantes. Itaque sicut hic Adria dicitur, quod mare Jonium erat, sic vicissim Appianus in Hannibalicis pag. 320. Ἀνίβας δὲ . . . ἐπὶ τὸν Ἰόνιον αὖθις ἐτράπη &c. & in 1. Civilium pag. 419. Padum influere ait ἐπὶ τὸν Ἰόνιον. Sed & antiquissimus auctor Phoronides apud Dionysium Halic. lib. 1. c. 28. Jonium sinum vocat, qui hodie Venetus dicitur, haec enim de Pelasgis ait: καὶ ἐπὶ Σπινῆτι ποταμῷ ἐν τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ τὰς νῆας καταλιπόντες, Κρότωνα (melius Κόρτωνα) πόλιν ἐν μεσογείῳ εἷλον. Catullus mare Pamphylium *Jonios fluctus* appellavit, propagata eo usque Jonii maris appellatione.

Eustathius in Dionysii ✝. 92. Ἰάονος υἱὸς Ἀδρίας ἱστόρηται, ἀφ' οὗ τὸ αὐτὸ πέλαγος καὶ Ἀδριατικὸν λέγεται. *Traditur Adrias Jaonis* (Ἰάονος, ἀνδρὸς Ἰταλοῦ, ut paulo ante vocaverat) *filius exstitisse, a quo & mare Adriaticum nomen invenerit*. Ἰάων Eustathii est (mutatis punctis vocalibus) *Javan* decimi cap. Geneseos, a quo Ἴωνες, qui & Ἰάονες. Hinc forte accidit, ut Jonii etiam Adriatici maris nomina promiscue usurparentur; nam revera utrumque mare & Jonium a patre Jone, & Hadriaticum ab ejusdem filio dicebatur.

AD ACT. XXVII. 29.

De puppi mittentes anchoras quatuor) Quot nempe ea navis instructa erat, inter quas quae ceteras mole & firmitate superabat, ea ἱερὰ ἄγκυρα appellabatur, quae non nisi summo in discrimine, quale hoc fuit, demittebatur: unde *confugere ad sacram ancboram* proverbio usurpatum fuit. Navis sic firmata, ἄγειν ἐπ' ἀγκυρῶν Thucydidi dicitur, Livio *in ancboris stare*.

AD ACT. XXVII. 33.

Quartadecima die bodie expectantes jejuni permanetis, nihil accipientes] Hyperbolen usitatissimam esse ajunt illam, qua per 14. dies nihil cibi fuisse sumptum narrat Lucas. Sed quaerenda erant in scripturis exempla. Ecce illud Christi de Johanne dictum Matth. XI. 18. *Neque manducans neque bibens &c.* quem tamen scimus melle silvestri & locustis pastum. Nimirum enim parum pro nihilo reputatur.

AD

AD ACT. XXVII. 40.

Et cum anchoras fustulissent, committebant se mari] Gr. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες, εἴων εἰς τὴν θάλασσαν. Jam viri docti notarunt diverse a Nostro vertisse Syrum in hanc sententiam: *Et amputarunt anchoras a navi, & reliquerunt eas*, in mari scilicet. Idque hîc unice convenit. Apud latinos *sublatis anchoris*, & *praecisis anchoris* sunt contraria; quorum prius αἴρειν τὰς ἀγκύρας Graeci dicebant, alterum vero περιαιρεῖν τὰς ἀγκύρας, quod cum festinato opus erat, fiebat, ne attollendis in navem anchoris tempus tereretur, ut hîc. Hinc apud Liv. XXII. 19. legitur *Anchoralia incidunt*: at XXXVII. 30. *anchorale tractum*. Anchorale autem funis est, quo anchora suspenditur.

Levato artemone] H. e. velo illo, quod ad antennam expanditur, ut ex Papia, & aliis, & Isidoro ipso constat. Quare quod in Isidori glossario *artemo* exponitur *instrumentum arietis*, suspicati sunt viri docti rescribendum *ratis*. Etsi ceteroqui arietem machinam poliorceticam ab Artemone Lacedaemonio excogitatam Servius ad IX. Aen. tradidit.

AD ACT. XXVII. 44.

Et sic factum est, ut omnes animae evaderent ad terram] Gr. διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. Peritissime interpres διασώζομαι cum casu locali *evadere* est interpretatus. Similis est Strabonis locus lib. V. pag. 212. de Venetorum origine: οἱ δ' ἐκ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου μετ' Ἀντήνορος σωθῆναι δεῦρο φασὶ τῶν ἐκ τῆς Παφλαγονίας Ενετῶν τινας. *Alii e bello Trojano cum Antenore eo locorum incolumes evasisse tradunt quosdam Venetorum Paphlagonum*. Τοὺς δ' εἰς Λιπάραν μόλις σῶσαι. *Aegre in Liparam evasisse* Strabo lib. VI. pag. 277. Plura exempla qui volet, adeat thesaurum H. Stephani in σώζομαι & διασώζομαι. Id & Itali usurpamus, quibus *salvarsi in qualche luogo* tantundem est quod *evadere*.

AD ACT. XXVIII. 2.

Barbari vero praestabant &c.] *Barbari*, non quia Afri essent aut Afris subjecti, quod censet Grotius (nam Siciliae praetori paruisse Melitenses ex Verr. 14. 46. potest intelligi) sed quia cum essent ἀνέκαθεν Phoenices, aliarum permistione linguarum barbare loquebantur. Diodorus Siculus V. 12. linteaminum subtilissimorum textores ejus insulae laudans, (de qua re etiam Tullius ibidem) a Phoenicibus primis insulae cultoribus id eos habuisse narrat. Hinc Junonis religiosissimum fanum ibidem fuit, (quam Deam patrio cultu Phoenices colebant, ut alibi diximus) a Verre spoliatum.

AD ACT. XXVIII. 3.

Quum congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multitudinem] Gr. φρυγάνων πλῆθος. Id proprie vocabant veteres Φάκελλοι φρυγάνων. De quo vide Foësium in Oeconomia Hippocr.

AD ACT. XXVIII. 7.

Principis insulae] Gr. Πρώτῳ τῆς νήσου. non id nomen Romani magistratus in insulam missi fuit (uti Bochartus col. 552. statuit, falsus inscriptione Equitis Romani &c. quis enim nescit Gadibus CD equites Romanos Strabone teste fuisse? sed & in eadem inscriptione labitur Bochartus, quem vide &c.) sed ἐγχωρίου. Ceterum Tulliano aevo Melite Praetori Siciliae obtemperabat; sic enim Verr. IV. 46. *Insula est Melita . . in qua est eodem nomine oppidum*,

pidum, quo iste (Verres) *nunquam accessit: quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit*. Tum addit de Junonis fano ab eodem Verre per servos direpto.

AD ACT. XXVIII. 13.

Inde circumlegentes venimus Rhegium] Gr. Ῥήγιον per Υ a Graecis scribi, & Populum Ῥηγίνους, notat heic Grotius. Vt de aliquibus Graecis id verum fuerit: Thucydides certe, Strabo, Ptolemaeus per I scribunt, &, in quo caput est, in veteribus nummis legitur ΡΗΓΙΝΩΝ.

Et post unum diem flante austro] H. e. ubi post unum diem flare coepisset: Graece est μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου. *post unum diem insurgente austro*.

Secunda die venimus Puteolos] Mira pernicitas si de initio secundae diei, aut omnino de secunda die decurrente intelligas. Malo de secunda die jam expleta accipere, ut δευτεραῖοι non tam sit *secunda die*, quam *bidui spatio*. Vnius diei navigatio veteribus erat stadiorum mille, uti ostendit Casaubonus ad I. Strabonis, & ad VII. pag. 317. At ab Rhegio ad Puteolos duplo majus intervallum esse crediderim; ut integro saltem biduo opus fuerit. Quid si istud biduum non ab eo tempore, quo Rhegium adnavigarunt, sed ab altero die quo auster ἐπιγένετο numeraveris? Nihil enim vetat, quo minus δευτεραῖοι ab initio ἐπιγενομένου νότου computetur, ut sit haec sententia: *& ubi post unum diem* (ab Rhegina adnavigatione) *auster insurrexisset, biduo* (ab austro flante numerato) *venimus Puteolos*.

Secunda die venimus Puteolos. Vbi inventis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem:] *Fratres* Judaeos intelligit, sive qui jam Christo nomen dedissent, sive qui minus. Infra ℣. 17. Judaeos alloquens, *viri fratres*, ait. Puteolis autem plurimos Judaeos fuisse sub Augusti principatu, declarat Pseudoalexandri, (qui se Alexandrum Herodis filium mentiebatur) iter apud Josephum in II. ἁλώσ. c. VII. (sive V.) §. 1. Is ab Judaea Romam tendens, toto itinere a popularibus suis affectus est donis & honoribus. Καταχθεὶς δὲ εἰς Δικαιαρχίαν, δωρά τε παμπληθῆ παρὰ τῶν ἐκεῖ Ἰουδαίων, λαμβάνει, καὶ καθάπερ βασιλεὺς ὑπὸ τῶν πατρῴων προεπέμφθη φίλων. *Cum Puteolos appulisset, & quamplurima dona ab illius loci Judaeis accipit, & tamquam rex a paternis amicis deducebatur* Romam. Vide etiam in XVII. Antiq. cap. XII. (sive XIV.) §. 1. ubi in ead. historia (τοὺς τῇδε Ἰουδαίους) Puteolanorum Judaeorum in Pseudoalexandrum studia commemorat.

AD ACT. XXVIII. 15.

Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis.] In Pseudo Alexandri itinere, quod versu superiore tetigimus, Judaei Romani similiter impostori obviam processerunt. In de B. J. Τό γε μὴν Ἰουδαϊκὸν ἐν Ῥώμῃ τῆν ἐξεχύθη πρὸς τὴν θέαν αὐτοῦ. Et in Antiq. Πᾶν τὸ τῇδε Ἰουδαίων πλῆθος ὑπαντιάζοντες ἐξῄεσαν.

AD ACT. XXVIII. 30.

Mansit autem biennio toto in suo conducto, & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum, praedicans Regnum Dei &c.] Gr. Μίσθωμα istud seu *conductum*, ubi tanquam in proseucha coetus agebat Paulus, aliquod editius caenaculum fuisse mihi persuadeo, in qualibus proseuchas saepe constitutas, ex Apostolor. caenaculo Act. I. 13. & XX. 7. 9. (vide ibi notata) potest intelligi, & ex iis quae de proseuchis ad Act. XVI. 13. edisseruimus. Hodieque Romae, Nardino teste, com-

commonſtrant caenaculum in S. Mariae in Via Lata, ubi SS. Petrus & Paulus Lucaſque ſubſtiterint. Nec aliter ſane mores Romani ferebant. Nam quod caenacula inquilinis elocarentur, indicat Paullus l. *nam ſalutem* §. ult. de off. praef. vig. *Praeterea ut aquam unuſquiſque inquilinus in caenaculo ſuo babeat*. Quod vero egeni ea potiſſimum incolerent, docet Martialis I. 118. 7.

Et ſcalis habito tribus ſed altis.

Id quod Juvenalis Sat. III. *tabulata tertia* incolere dixit h. e. τρίστεγα: ea vero qui inhabitat, de eo ſic ait v. 201.

Vltimus ardebit quem tegula ſola tuetur.

Adhaec idem poëta Sat. X. 17.

. . . . *Egregias Lateranorum obſidet aedes*
Tota cohors: rarus venit in caenacula miles.

Hoc eſt raro ad percutiendos inopes in caenaculis diverſantes miles mittitur, qui nonniſi ad Lateranorum aedes aliaſque hujuſmodi ſumptuoſiores dirigitur.

PRAETERMISSA IN ACTVS APOSTOLORVM.

AD ACT. I. 13.

Et cum introiſſent in coenaculum, aſcenderunt ubi manebant &c.] Mire ſe fatigant interpretes in deſignando hoc caenaculo cujus fuerit. Equidem virorum quorumdam eruditorum rationes minime aſpernandas puto, qui illud in Templo ſtatuerunt; cujus rei praeter rationes in Synopſi relatas non leve indicium eſt articulus τὸ, qui articulus certum aliquem & inſignem locum heic haud dubie deſignat. Ac mihi videtur non aliud fuiſſe, quam illud, cujus deſcriptionem David Salomoni dederat I. Par. XXVIII. 11. *Dedit autem David Salomoni filio ſuo deſcriptionem porticus, & templi, & cellariorum, & caenaculi &c.* Et quod 3. Reg. VI. 8. deſcribitur (fort. etiam Ez. XLI. 7.) in hunc modum: *Oſtium lateris medii in parte erat domus dextrae, & per cochleam aſcendebant in medium coenaculum, & a medio in tertium*. Ex quo τρίστεγον iſtud fuiſſe (LXX. hoc loco habent ἐπὶ τὰ τριόροφα) non ſecus ac τρίστεγον illud Act. XX. 9.

Ad haec difficile fuit in Johannis Marci, aut alterius tenuioris fortunae hominis aedibus tam ſpatioſum conclave reperiri, quo convenire potuiſſet ὄχλος ὀνομάτων, uti Lucas ait, ὡς ἑκατὸν εἴκοσι.

Sane vero caenaculum iſtud in templo poſitum proſeuchae vicem praeſtitiſſe, ex eo colligere poſſumus, quod Judaica προσευχτήρια ferme in editis locis ſtatuerentur ob eas rationes, quas ad Luc. VI. 12. attigimus. Itaque ſaepe in montibus ſtatuebantur, nonnunquam autem in editis caenaculis, ut heic, & Act. XX. 9. ac praeterea ex 3. Reg. XVII. 19. & ſeq. ubi Elias viduae filium ad vitam revocaturus, eum ſuſtulit in caenaculum, ibique paullisper ubi oraſſet puerum vitae reſtituit. Et 4. Reg. IV. 10. Sunamitis Eliſaeo ſervo Dei hoſpitium paratura, caenaculum exſtrui jubet. Hinc Judith (cap. VIII. 5.) *in ſuperioribus domus ſuae fecit ſibi ſecretum cubiculum*, ubi induta cilicio *jejunabat omnibus diebus vitae ſuae*. Adhaec Daniel, ut cap. VI. 10. legitur, *feneſtris apertis in COENACVLO SVO contra Jeruſalem tribus temporibus in die flectebat genua ſua & adorabat &c.* Ex quo loco licet conjicere, non alia de cauſſa in cae-

caenaculis oratum fuisse, nisi ob liberiorem illius plagae, quae Templum Hierosolymitanum spectaret, aspectum. Quanquam & alioqui scimus Judaeos in religionis actibus celsiora semper loca sectatos, id quod & *Excelsorum* superstitio suadet, nam non solum in collibus, sed & supra caenaculorum tecta constituebant altaria, uti constat ex 4. Reg. XXIII. 12. Postremo Auctor Machabaici tertii prope finem libri loquens de Judaeis in AEgypto morantibus, defunctis maximo periculo, quod sibi a Ptolomaeo Philopatore intentabatur, ait. κατὰ τὸν τῆς συμποσίας τόπον προσευχῆς καθιδρύσαντες &c. Ex quibus intelligitur in caenaculis habuisse proseuchas; nam sicuti latinis superiora tabulata *caenacula* a caenis utique dicebantur, sic auctor ille per τῆς συμποσίας τόπον editiores contignationes conviviis destinatas designasse videtur, ubi & προσευχὴ erat. Et ut plerique veterum Christianorum mores ab Hebraeis manarunt; quis porro mirabitur, post peracta mysteria statim agaparum convivia celebrata, cum tempore Apostolorum ad proseuchas in caenaculis seu superioribus tabulatis sitas convenirent? Id quidem etiam ex Act. XX. 7. 9. & seq. constat, ubi narratur Troade Paulus cum suis comitibus εἰς τρίστεγον ascendisse die Dominico ad frangendum panem (quod quidem a caena non sejungebatur) ibique sermonem per totam noctem protraxisse. Vide ibi dicta. Postremo & μίσθωμα illud, in quo per biennium substitit Romae Paulus, fuisse aliquod caenaculum, ad Act. 28. 30. conjiciebam.

In caenaculum] Joannis Marci fuisse illud caenaculum, ubi & Pascha a Christo celebratum, & quo Spiritus Sanctus descendit, primus omnium, quod sciam, dixit Alexander monachus Cyprius in encomio S. Barnabae (apud Bollandistas ad XI. Jun.) sect. 13. Ubi & magnifice de eo loquitur, & ibi Ecclesiam Sion ceterarum matrem postea exstitisse prodit. Scribebat haec Alexander exeunte VI. saeculo (ut ad Kalend. marmor. ad X. Jun. cap. 3. §. 1. ostendimus) qui quamvis ab Apostolico aevo remotior, se tamen omnia ab antiquioribus scriptis hausisse profitetur: quem penes fides esto.

AD ACT. I. 25.

Accipere locum ministerii hujus, & Apostolatus, de quo praevaricatus est Judas, ut abiret in locum suum] Pro eo quod in omnibus vulgo legitur λαβεῖν τὸν κλῆρον &c. in Alexandrino Cod. & eo, qui Bezae fuerat, τὸν τόπον ajunt scriptum, ut plane eandem lectionem in suo codice latinus interpres reperisse videatur. Quanquam suspicari subit, quae in Bezae codice aliter, quam vulgo, deprehenduntur, eorum pleraque ex latina interpretatione in eum modum interpolata fuisse. E quorum numero hunc locum fuisse conjicio. Italae versionis auctor τὸν κλῆρον *loci* vocabulo permutaverat: id opinor, in causa fuit, ut in unum alterumve codicem τόπον pro κλῆρον manaverit. Non inscite vero sic verterat Noster; nam vel optimo latinitatis saeculo *locum* pro sorte usurpatum video. Testis locupletissimus sit Virgilius lib. V. cum enim sortitione decerneretur, quo quisque ordine sagittam jaculaturus esset, sic ait XI. 490.

- - Dejectamque aerea sortem
Accepit galea: & primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnes exit LOCUS Hippocoontis, &c.

Simul sic interpretando id est consecutus interpres, ut non inepta esset ἀντίθεσις

inter Matthiae *locum*, & *locum* Judae, de quo in fine commatis. Non enim iis assentior, qui illud *de quo praevaricatus est Judas* intra parenthesin includentes, quae mox sequuntur, rursus ad Matthiam referunt. Interpreti certe aliam fuisse mentem tum ex eo apparet quod *abiret* dixit, non *abeat*; tum in primis, quod ad tollendam ambiguitatem, κλῆρον cum *loci* vocabulo commutavit, ac pulchra allusione ex eo loco excidisse Judam dixit, ut *abiret in locum suum*; ut omittam quod *abeundi* verbo, quod ad *mera* (ut Catonis apud Gellium XVIII. 7. locutione utar) *mortuaria glossaria* pertinet, satis indicavit de Juda, non de Matthia se istud intellexisse.

De quo praevaricatus est Judas] Per verbum παρέβη ostendere voluit, Judam, aut quemvis Apostolum non habuisse ἀπαράβατον τὴν ἱερωσύνην, qualem solus Christus habuit ad Heb. VII. 24. Syntaxin istam ἐξ ἧς παρέβη apud probatos scriptores haud forte reperias: sed apud LXX frequens est locutio παραβῆναι ἐκ τῆς ὁδοῦ, ut Ex. XXXII. 8. Deut. IX. 12. 16. Item cum praepos. ἀπὸ Deut. XVII. 20. XXVIII. 14. Jos. XI. 15. quibus locis omnibus παραβαίνω respondet τῷ סור *sur*, *recedo*; quae notio & heic maxime convenit: *A quo recessit Judas*.

Vt abiret] Gr. πορευθῆναι respondet Hebraico ללכת *lalecheth*. Similis est syntaxis apud LXX. Num. V. 19. παραβέβηκας μιανθῆναι, *transgressa es, ut polluereris*.

Vt abiret in locum suum] Mortem Romani veteres *abitionem* dicebant, auctore Festo. Nec aliter θάνατον quam *abitionem* interpretor apud Lucianum in dialogo Μενίππου καὶ Ταντάλου. Cum enim Menippus contenderet non esse indigne ferendum Tantalo, quod bibere non liceret, nam nullum inde mortis periculum immineret; οὐκ ὁρῶ γάρ, inquit, ἄλλον μετὰ τοῦτον ᾅδην, ἢ θάνατον ἐντεῦθεν εἰς ἕτερον τόπον. *Neque enim alteros novi inferos post hos ipsos, aut abitionem hinc in alium locum*. Quod autem τόπον τὸν ἴδιον dixit Petrus, is est locus tormentorum (βασάνου τόπος Luc. XVI. 28.) Judae destinatus, si viros doctos audimus. Sed videamus an aliter res transigi possit.

Vt abiret in locum suum] Gr. πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. Τόπος inter cetera significat τάξιν h. e. ordinem, gradum, dignitatem. Hinc τοποτηρηταὶ Suidae est εἶδος ἀξιώματος. Estque de his in Novellis titulus περὶ τοποτηρητῶν h. e. de vicariis. Concil. Chalced. can. 28. τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου Romae Episcopus dicitur. Sic etiam *locus* apud antiquissimos patrum latinorum de Episcopatu, presbyterio, aliisque ordinibus dicitur (*). Secundum hanc

(*) Tertullianus de fuga in persec. c. XI. *Hoc sentire & facere omnem servum Dei oportet, etiam minoris LOCI, ut majoris fieri possit; si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. Sed cum ipsi auctores, idest ipsi diaconi, presbyteri, & episcopi fugiunt, quomodo laicus &c.* Sed nemini familiarior ea notio, quam S Cypriano, & aequalibus scriptoribus. Cyprianus epistola IX. *Aliqui de presbyteris nec evangelii nec loci sui memores* h. e. ordinis. Ibidem: *Cum illi memores loci nostri ad me litteras direxerint*. Idem epistola X. sic orditur: *sollicitudo loci nostri* &c. episcopatus scilicet. Idem quoque Cyprianus Epist. 27. *Pro loci & actus nostri mediocritate*. Ep. 35. *Et promovebitur . . . ad ampliorem locum regionis suae*; Episcopatum sc Epist. 37. *Vtinam loci, & gradus mei conditio permitteret*. Epist. 38. *Nec loci mei honore motus*. Cornelius ad Cyprianum (epist. inter Cyprianicas 6.) *Maximum presbyterum locum suum agnoscere* (h. e. repetere) *jussimus*. Cyprianus epist. (52.) ad Antoninum: *Admissus est Trophimus, ut laicus communicet, non . . . . quasi*

hanc notionem *locus* est *Apostolatus*, ac debet de Juda intelligi, cum eo tamen ut in versione loco τῦ *Vt* ejus contrarium *Ne* adhibeas: *Ne adiret locum suum*; sive (ut S. Cypriani epist. 28. locutione utar) *ne repeteret locum suum*. Cur autem *Vt* in *Ne* commutaverim, praeterquamquod id sententia requirebat, id in caussa fuit, quod παρέβη heic consertam imbibitamque negationem gerit; nam παρέβη πορευθῆναι (sive τὸ πορευθῆναι, ut sit ellipsis articuli) est *excidit ab adeundo*, hoc vero idem, quod *ne adiret*. Vt ecce illud Gen. IV. *major est iniquitas mea quam ut veniam merear*, tantundem est ac si dictum fuisset, *tanta est iniquitas, ut non sim venia dignus*: id vero Graece utcunque sic dici possit, παραβαίνει ἡ ἀνομία μυ τὸ ἄξιόν εἶναι συγγνώμης, praetermissa negatione scilicet quam τὸ παραβαίνει secum habet implicitam.

Dices fortasse illud παρέβη referri ad praecedens ἐξ ἧς, non ad subsequens πορευθῆναι. At (ut omittam constructionem istam Hebraicum quid subolere, uti sunt illa, *Cujus participatio ejus, quorum non audiantur voces eorum &c.*) proclive fuerit ostendere, hoc a Graeca syntaxi non abhorrere, ut παρέβη ad utrunque referatur, tum ad ἐξ ἧς, tum etiam ad πορευθῆναι, quasi si bis positum esset: qualia multa apud optimos scriptores exempla reperiri testatur Casaubonus ad Actorum I. 10. Exempla quidem vir magnus non affert, sed nemo opinor dubitaverit, multa reperiri huic, quem in manibus habemus, loco affinia.

At Hammondus, cui praecedens membrum ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας videtur παρεντίθεσθαι, quod sequitur πορευθῆναι εἰς τὸν &c. ad novum Apostolum refert, ac vertit *Vt adeat locum suum*. Non probo. Nam quo ista ταυτολογία, ut ubi de Neo-Apostolo dixisset *Accipere locum* sive *sortem ministerii* hujus &c. de eodem iterum inculcet *Vt adeat locum suum?* Si de substituendo in locum proditoris haec dicerentur, non ἴδιον posuisset sed αὐτῦ, Judae scilicet. Nam si de candidatis agitur; ante sortitionem, neutrius ἴδιος locus erat. Omnino igitur de Juda praestat intelligere, sed negatione subintellecta, uti modo exponebam.

AD ACT VI. 6.

Et orantes imposuerunt eis manus] Locus hic admonet, ut pauca quaedam, quae de sacra ordinatione mecum ipse cogitavi, afferam in medium. Ac primum de nomine.

I. Vulgo sibi persuadent *Ordinationem* dictam esse ab *Ordinis* Sacramento, nec aliunde Clericos *ordinari* dictos, quam quia ad ordines promoventur. Mihi

secus

. . *quasi locum sacerdotis usurpet*. Praetermitto jam alia S. Martyris testimonia: sed illud quod epist. LXXXI. ineunte legitur non est praetermittendum, propter Pearsonii allucinationem, qui ex eo quod ibi Cyprianus ait *loci conditionem* sibi non permittere adire martyres, Cyprianum abfuisse Carthagine, cum haec scriberet, statuit. Atqui *loci conditio* episcopatum significat (quo tenebatur, ne martyres conveniens, idololatras commoveret) tum heic, tum supra epist. 37.

Liv. IV. 16. *Haud dubii, quin sex LOCIS (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui . . . crearentur*, tribuni scilicet consulari potestate. Sic enim veteres libri habent; pro quo editiones aliquot LECTIS. Male; nam & infra eod. libro cap. 54. *Ita ut in quatuor* (quaestoribus) *creandis uni patricio Caesoni Fabio Ambusto relinqueretur LOCVS* Et cap. 57. ejusdem libri: *Primoribus patrum . . . ad petendum praeparatis, omnia LOCA obtinuere, necui plebeio aditus esset*. Nempe ad tribunatum militum. Lib. V. 2. *Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos*. Eod. lib. c. 10. *In loco vacuo ut patricii cooptarentur*. Et cap. 13. *Vnus M. Veturius ex patriciis candidatis LOCVM tenuit*.

secus videtur, ac neutrum ab altero descendere. Nam *ordinatio*, & *ordinare* prius dici coeptum, quam Ecclesiae gradus ordines dicerentur, idque exemplo profanorum scriptorum, quibus *ordinare*, est *creare*, *eligere*. At *Ordo* initio clerum Ecclesiae universum significabat, eoque nomine a plebe h. e. a laicis distinguebatur Ecclesiae senatus sive ordo; ac sero tandem factum, ut singuli Ecclesiae gradus *ordines* appellarentur. Verum de *ordinationis ordinisque* vocabulis copiosius docuimus ad 2. Cor. VIII. 19. Vide omnino ibi dicta.

II. Ad rem vero ipsam quod attinet; multa in sacris ordinationibus occurrunt, χειροτονία, χειροθεσία, unctio, manum impletio, imprecatio. Quae quidem ab Apostolis descendunt; ea vero partim ab usitatis vulgo apud profanos electionibus, partim ab Hebraeis transfusa in Ecclesiam. Neque enim mihi verisimile unquam fuit, Christum singulas *materias* ac formas (quas vocant) sacrarum ordinationum praescripsisse, sed tantum de eligendis sacris ministris iisque per preces & χειροθεσίαν, ac siquos alios ritus idoneos judicarent, designandis in universum praecepta dedisse: Apostolos vero primum, tum & Apostolorum suppares quasdam eligendorum atque inaugurandorum ministrorum caeremonias tradita sibi a Christo auctoritate, paullatim introduxisse. Ita sanior Theologorum factio censuit.

III. Χειροτονία Graece, Latine est *Ordinatio*, eaque verba in omnibus electionibus valebant quae suffragiis inibantur. A profanis electionibus ea vocabula in Ecclesiam manarunt, apud quam olim nonnisi suffragiis *ordinationes* sive ministrorum electiones fiebant. Etsi quemadmodum tum etiam χειροτονία dicebatur interdum καταχρηστικῶς, cum unus eligebat; sic & *ordinationis* vocabulum in civili & Ecclesiastica πολιτεία vel uno creante tenuit. Ac postremo sicut χειροτονίας Graeci Ecclesiae scriptores pro ἱερουργία accepere nonnunquam, sic & *ordinatio* Latinis non tantum electionem, verum & postea consecrationem notare coepit. Verum de his, utpote jam occupatis, plura mitto dicere.

IV. Χειροθεσία, quam heic ab Apostolis usurpatam, in consecrandis ministris omnis deinceps posteritas observavit, videtur ab Hebraeis profecta, apud quos inter sacrificales caeremonias erat χειροθεσία. Vide an in sacrandis Aaronicis Sacerdotibus usurparetur. Quanquam cum praecipuus hic sit & antiquissimus ἱερουργίας ritus, vix dubito, quin illum Christus ipse praescripserit, aut exemplo saltem suo (ut qui saepe χειροθεσία in Evangelio usus legitur) ejus adhibendi auctor fuerit.

Sed & in civilibus potestatibus constituendis videtur τῇ χειροθεσίᾳ fuisse locus. Apud Ammianum XV. 8. Constantius Julianum Caesarem facturus, hunc *manu retinens dextera . . perorauit . . . Julianum hunc fratrem meum patruelem* &c. In nummorum hujus aevi aversis partibus vidisse videor Imperatorem manu dextera adolescenti imposita, vexillum sinistra tenere: quod equidem huc referrem, modo inscriptio eodem collinearet. Nunc juvenem, cui in illis nummis manus imponitur, pro aliquo captivo habent, si memini, periti harum rerum. Nemo autem eo nomine mihi dicam impingat, quod χειροθεσίας in Juliani Caesaris ordinatione apud Ammianum agnoverim. Vel lege quae sequuntur apud Marcellinum; plane intelliges Constantium parem assensionem ac testimonium a commilitio requisivisse, atque Episcopi a Clero & plebe requirebant. *Julianum*, inquit, *hunc fratrem meum patruelem, ut nostis verecundia . . . spectatum, jamque elucen-*

elucentis industriae juvenem, in Caesaris adhibere potestatem exopto, coeptis, si videntur utilia, etiam vestra consensione firmandis. Sub haec leni fragore coorto, ubi satis de militis consensione constitit, rursus Imperator: *Quia igitur*, ait, *vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat laetus, adulescens vigoris tranquilli . . . ad honorem prosperatum exsurgat . . . Ergo eum praesente nutu Dei caelestis amictu principali velabo. Dixit: moxque indutum avita purpura Julianum, & Caesarem cum exercitus gaudio declaratum, bis alloquitur contractiore vultu submaestum: Recepisti &c.*

Ex χειροθεσία nata illa locutio *Per manus tradere*. Apposite huc facit Lactantii locus de Mort. persec. cap. 24. *At ille* (Constantinus) *incredibili celeritate usus*, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei militibus commendato, imperium PER MANVS TRADIDIT. Nam post commendationem, secutamque commilitii adsensionem, per manuum impositionem imperium & potestas tradebatur.

V. Inunctio ab Hebraeorum ritibus tota descendit: eoque mihi sane videtur, si non parem cum χειροθεσία, at antiquitatem habere certe magnam, uti mox de *manum impletione* dicam.

VI. Ab iisdem est *manuum impletio*, sive, ut vulgo appellant, traditio instrumentorum, sive, ut cum Cypriano loquar, muneris *dedicatio*; nam eo pertinet quod S. Martyr Aurelium lectorem epist. 33. *dedicasse lectionem* scribit. Omnino igitur sicut Haronici Sacerdotes, ubi consecrabantur, simul ministerio admovebantur, idque Ex. XXVIII. 41. XXIX. 9. XXXII. 29. & alibi *manuum impletio* appellatur inde tracta locutione, quod tradendis certis sacrificiorum partibus in sacerdotum manus, in sui muneris possessionem sollemniter immitterentur: in eundem modum placuit ut Ecclesiae ἱεράρχαι in sua consecratione suo quisque muneri admoverentur traditis rebus iis (puta calice, libro Evangeliorum, sacris indumentis &c.) quas tractare eos oportebat. Quem ritum si quidem, uti censeo, ab Hebraeis est, oportet esse antiquissimum. Nam quae observationes ab Judaismo sunt transfusae in Ecclesiam, eae sunt primaevae antiquitatis. Nam postea secutis temporibus nihil pensi duxit Ecclesia Judaeos imitari. Nisi quod tale aliquid etiam profani in dedicandis sive ineundis muneribus factitasse videntur: idque ex jure gentium ortum videri possit.

VII. Postremo *Imprecationis* (sic enim Hieronymus eam, quam nunc *formam* nuncupamus, appellavit) extat heic mentio, ubi dicitur: *Orantes imposuerunt eis manus*. Has autem εὐχὰς frustra quis aliunde, quam a Spiritu precum, quo turgebant Apostoli, arcessierit, imo & a Christi voce illa *oportet semper orare*, ac postremo a peculiari Domini mandato, si ita lubet, praecipientis in universum, ut in designandis ἱεράρχαις preces cum appositis ritibus jungerentur. Quid in re tanti momenti non preces adhiberentur? Ceterum jure Romanorum Apostolicis temporibus diffuso latissime per imperium, nihil nisi conceptis formulis rite fiebat, itaut vel minimum formula excidere, tantundem esset, quod caussa cadere. Vix ergo dubitaverim, quin conceptas quasdam formulas ab antiquis usque temporibus Ecclesia custodierit, a quibus non putarent temere recedendum: praesertim cum illas preces, non aliunde, uti par erat, quam e Divinis paginis plerunque haustas, interpolare nefas habuissent.

Ceterum quod sacrae ordinationis caeremonias cum civilibus reip. ritibus comparaverim, nemo mihi jure succenseat, quasi qui hoc studuisse Christianos putem,

putem, ut gentilium ritus imitarentur. Non hoc illi propositum habuerunt. Tamen fieri vix poterat, quin & vocabula inde mutuarentur (ut *ordinatio*; *ordo* ad significandum Ecclesiae senatum, *coire* & alia sexcenta) neque enim novam sibi linguam Christiani extundendam esse censuerunt; & ritus nonnullos (quippe cum & ritus haud minus quam voces ad rerum significationes ingerendas instituti fuerint) quos minime ἀπόρυς in civilibus actibus judicarent, itidem adoptarent.

DISSERTATIONES
AD QVAEDAM ACT. APOST. LOCA.

DISSERTATIO I.
AD ACT. APOST. XII. 8.

De *Sandalio*, *Caliga*, *Calceo*, *Solea*, *Talaribus*, *Cothurno*, *Perone*, *Socco*, *Mulleo*, *Tzanga*, *Ocrea*; de quorum etymologia frustra litigatur, quum sint orientalia calcei vocabula.

PRopositum mihi est prius in nomina haec omnia inquirere, quae quum sint illa ipsa calcei nomina, quibus ea orientales vocant; tamen nescio τί παθόντες viri docti, qui ea latina aut Graeca crederent, in eorum originibus explicandis miserandum in modum aestuarunt. Eo labore perfunctus, tum demum haec ipsa nomina persequar, ac retractabo; siqua forte detur de eisdem calceis aliquid minime animadversum antea adnotasse.

§. I.

De horum vocabulorum Etymologia.

SANDALIVM Σανδάλιον *&* *CALIGA.*

EXordiar a vocibus, quae in hoc Actorum loco Graece & Latine usurpantur. Latinum SANDALIVM putant factum a Graeco Σανδάλιον. At Graeci unde id nomen hauserint, nemo compertum habuit. At est merum Chaldaicum סנדל *Sandal* & סנדלא *Sandela*, quo nullum est in Targumim tritius nomen, quo *calceus* notetur, ac respondet τῷ נעל *naal* Hebraico significationis ejusdem. Scio quid viros doctos deceperit. Insedit eorum mentibus anticipata opinio, quaecumque a Graecis, & Chaldaeis peraeque dicuntur, ea putant, hos ab illis mutuatos. Perversa judicandi ratio; qua & in sequentibus usi sunt. Tum demum tuto dici poterit, Chaldaeos a Graecis hausisse, quum ea vox originem & cognatas voces in Graecia habet, non item in Chaldaea, ubi contrarium ostenditur. Adde raro admodum & aegre voces Targumicas de Graeco acceptas ostendi posse; at Talmudicas aliquot Graecas esse non dubito, sicuti & Rabbinicas longe plurimas non tantum Graecas, sed & Latinas. Verum quid plura? tam vox σανδάλιον ab oriente est, quam & res ipsa; de qua §. 2. plura ex Polluce.

At Latinum CALIGA unde sit, mire digladiantur. Vossius rejectis omnibus aliis derivationibus, vel a CALCE dictam putat, unde sit primo CALCIA, deinde CALIGA; vel a χαλάω *laxo*, quod calcei laxioris genus esset. Nugae: nam quas caligas milites in anaglyptis gerunt, adeo non laxae sunt, ut potius adstrictae plus nimio videantur. At a CALCE originatio ridicula est. Quin potius & CALCEVM & CALCEM a *caliga* dici potuisse mox conjiciemus. At ipsum CALIGAE nomen mere Syriacum est, nim. a קליגיא *Keligia* (id *calcei* nomen est, quod ex Syriaco Lexico Bar Bahlul affert Castellus) ortum. At erit aliquis, qui Syriacam *Keligiam* a Latinorum *caliga* detortam existimet. Falluntur toto caelo qui sic existimant. Nam CALIGA nec in Latino nec in Graecia suae vocis originem reperit: at contra *Keligia* pulchram sui originem potest ostendere a Chald. קלגס

Kalges

Kalges (*) i. e. *exercitus*; quia *Caliga* calceus militaris erat. Ergo *Caliga* sine ulla dubitatione est orientale nomen; quod frustra sunt, qui a *callo* pedum, (quod sequitur Isidorus) aut cum Balduino *ἀπὸ τῶν κώλων* a *lignis*; aut postremo cum Vossio a *calce* deducunt: nam (si recta est *caligae* figura, quam ex columna Trajani exhibet Nigronus pag. 117.) ea calcem nudum relinquebat, sola plantâ contectâ. Imo sicui forte cavillandi libido sit, nae is a CALIGA potius *κατὰ συγκοπὴν* CALCEVM dictum putabit, quam a *calce*: nec enim omnes calcei *calcem* tegebant, imo rarum admodum id calceamenti genus erat. CALX enim ita *pars pedis ima* definiri solet, ut praecipue tamen pars pedis posterior intelligatur: unde in Plauti Merc. V. 2. quidam cum pone sequente expostulat, *Calcem deteris*. Omnino *calx* is proprie est, cui *calcar* adnectebatur. Quamquam in eo *calce* sive *talo* inest etiam superficies ima, qua solum *calcatur*. Verum omissis tricis, volo bona fide agere: nec quemquam morabor, quin CALCEVM a CALCE derivet; sicuti & ab eodem *calce* & *calcandi* verbum fit, & quae sunt ejusdem prosapiae. Relinquatur ergo CALCEVS in Latino peculio: at cetera, ad quae jam festino, nomina sunt plane orientalia.

SOLEA.

Soleae cum caliga convenit in eo, quod utraque obstragulo caret. At quotusquisque est, quin SOLEAM Latio adjudicet, quippe quae suum ibidem etymon possit ostendere? Est enim a SOLO, quod calcat solea; aut verius a *solo* (i. e. planta pedis) quod eadem solea tegit; aut postremo verissime, quia *solea* ita dicta videtur, quia nihil aliud quam *solum* sive *suppactum* habet. *Suppactum* sive *solum caligorium*, Graecis *κάττυμα*, id proprie est, quod Italis *suola della scarpa* nuncupatur. Ergo id calcei genus cui non aliud quam *solum* inerat, *solea* merito dicebatur. *Solum* in eo Lucretii *Avia Pieridum peragro loca, nullius ante Trita solo*, potest sive de *solo caligario* sive de planta pedis intelligi: at in epistola ad Hannonem apud Cic. *Solorum callum* nonnisi ad plantam pertinet. Ergo ut eo redeam, SOLEA quum a *Solo* derivetur, latinum erit. Darem manus, nisi scirem, SOLVM ipsum ab Heb. סלה *sala* aut סלל *salal* dici, quod saepe *calcare* significat. At inquies postquam vox SOLVM Civitate donata fuit, etiam liberos quos post civitatem sibi datam, creavit, cives Romanos fecit. Plane adsentirer, si modo probari posset SOLEAE vocabulum in solo Romano ortum. At contra fieri potuit, utramque simul vocem (tum SOLVM scil. a סללה *salela* h. e. terra quae calcatur; tum etiam SOLEAM) in Italiam ab Etruscis delatam. Verum quid moror, quum SOLEA, ne una littera minus, idem prorsus apud Chaldaeos quod apud nos significat? Apud Talmudicos id calcei genus סוליא *soleja* dicitur sive duali numero סוליים *solejaim* i. e. par solearum. At in Talmude Hierosol. cum Samech formativo in fine scribitur; sicuti etiam & *Aruch* legit, ut sit סולים *suljas*: quod quidem Aruch Italico (**) vocabulo interpretatur.

TALARIA.

In hoc quoque vocabulo inter me & ceteros multum interest. Vulgo id a voce TALVS arcessunt. At equidem contendo & *Talum* & *Talaria* simul eodemque tempore Tuscis advectoribus immigrasse in Italiam. TALVS est a Chald. verbo טול *Tul*, quod est *ambulare*, *incedere*, quod quum facimus, eo osse, quod *talus* dicitur, potissimum innitimur: a quiescentibus autem secunda quae oriuntur, ea *Kamets* i. e. A in priore syllaba facile assumunt: vide Buxt. Gram. Chald. p. 221.

(*) Hujus vocabuli mentio occurrit in Sota fol. 42. 1. ubi dicitur: *Ne timete propter strepitum scutorum & copiam* (הַקלגסין *hakkalgesin*) *exercituum*. Nec tantum Aruch, sed & R. Salomon id vocabulum *exercitum* interpretatur: in quo vocabulo S ultimum formativum est (quod saepe accidit) non radicale. Ceteroqui potuisset CALIGA deduci a קוליגין *Kuligin* (quod ex Cohen de Lara affert Castellus in rad. קלג) quod exponitur *domus*: nam certe calceus Rabbinis *domus pedum* nuncupatur: & סכה *succa* (unde SOCCVS, de quo vide infra) etiam *tugurium* sive tabernaculum exponitur. At equidem priorem originationem sequor, utpote naturae *caligae*, quae militaris erat, convenientiorem. Vt omittam quod *Caliga* dici *domus* nequivisset, quia non justus calceus erat, quippe cui suppactum tantum inerat sine obstragulo.

(**) Aruch sic interpretatur (Talmudicam *Soleam* ut sit אסקרפיטי: quod Buxtorfius (in Lex. Chald. in rad. סלח) putat corruptum ex *Crepida*. Imo, quia solet alias Aruch interpretationes suas Italicis vocabulis reddere: quod heic posuit, non est aliter legendum quam *Escarpitti*; quod est ipsum Italicum nomen, quo in quibusdam regni Neapolitani partibus rusticorum *solea* sive *pero* vocatur: nim. num. plur. *scarpitti*.

221. Ergo TAL sive *Talus* ab oriente venit. At eodem tempore quum Etrusci in eo essent, ut alatis calceis quos Mercurio suo induxerunt (de Mercurio Tuscorum vide Diatr. VIII. §. 2. *alae* quoque diis appictae ex Tusco instituto) nomen imponerent, eos TALARIA appellitarunt. Atqui hoc nomen est mere Chaldaicum. In Targum 3. Reg. II. 5. Hebraeo נעל *naal* i. e. *calceo* respondet טלריהא *talaria*, de qua dictione si Tau servile demas, restabit Tuscum ac Latinum plur. TALARIA: hoc autem videtur fuisse a singulari TALAR (quae terminatio Tuscis familiaris erat) nec aliter Chaldaeis extra formam emphaticam quam טלר *Talar* dici debuerat; nam totum quod sequitur, pertinet ad emphaticam formam. Adde quod ne טלר *talar* quidem totum est radicale; nam R in hac voce est formativum, ut in pluribus Chaldaicis nominibus. Itaque duae tantum priores litterae ad radicem pertinent: radix enim vocabuli hujus non est טלר (quae nulla est, sub qua tamen Buxtorfius *Talaritam* recenset) sed טול *tul*; a qua & TALVS & TALAR Tuscanicum gignitur.

C O T H V R N V S.

Si quod nomen calcei est ab oriente profectum, is certe COTHVRNVS est, canente Virgilio,

Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
Purpureoque alte suras vincire cothurno.

Accedit quod nec in Latio COTHVRNVS nec in Graecia κόθορνος potest suae vocis genealogiam ostendere; quae in oriente est apertissima. Chaldaicum & Syrum קטר *Ketar* est *vincire*, *nodare*; a quo verbo plura fiunt in utraque dialecto vocabula proxime ad COTHVRNI vocem accedentia, quae *nexum* aut *vinculum* notant: id quod antiquo calceo, maxime orientali, apprime convenit, pluribus nexibus intricatus; unde calcei saepe apud poëtam *pedum vincula* vocantur.

P E R O.

Perones Isidorus extremo lib. XIX. ait esse *rustica calceamenta*. Item Servius ad VII. 690. ait esse *rusticum calceamentum*. Sed quod addit, *Traxit hoc a Graeciae more*, de toto illo genere armorum in quo describendo multus poeta fuerat, non de *perone* est intelligendum; qui *pero* nec in Graecia nec in Latio etymon ostendere potest. Nec aliunde quam ex Syro sermone id venisse putem. Castellus sub rad. ברן affert ex Bar-Bahluti lex. Syriaco vocem ברונס sine vocalibus, sed quae ἀναλογικῶς pronunciari possit BERVNAS, aut quod Syri solent, *berunes*: quae vox exponitur *calcei corrigia*. Ab ea voce crediderim *perones* factos; qui quia crudo ac setoso ex corio confecti in usum rusticorum erant, videntur obstragulo caruisse, ac tantum *vestigia* contexisse (Virg. VII. 690. *crudus tegit altera* [vestigia] *pero*) quo fiebat, ut corrigiis pluries utrinque adductis innodarentur, eoque a *corrigiis* nomen invenerint. At Balduinus, Rubenius, credo & alii, inter *cavos* calceos (quibus nim. totus pes obtegeretur) peronem retulerunt. Pessime factum. Estne credibile, ex crudo & setoso corio cavum ac justum calceum fieri potuisse; aut qui sic fieret, non nocuisse pedibus?

S O C C V S.

Hactenus ea calceorum nomina persecuti sumus, quibus tantum suppactum esset sine obstragulo. Nunc ad justum calceum animum convertamus; qui Rabbinis בית הרגלים *bet haraglaim* i. e. *domus pedum* appellatur. De genere hoc fuisse SOCCVM, ipsum nomen ostendit; quod Vossius non dubitat, quin sit a סכך *sacac*, *tegere*. At profecto dixisset melius a סך *soc*, *tugurium*, *tabernaculum*, *domus*, quod ubi inflectitur, litteram duplicat, quia fit a *sacac*. Itaque quum vis nominis eam a me opinionem extudisset, ut SOCCVM inter cavos calceos referrem; id postea in Isidoro reperi extremo lib. XIX. ubi quum dixisset *Caligas* vel a *callo* pedum dictas, vel quia *ligantur*; addit: *Nam SOCCI non ligantur, sed tantum intromittuntur*: improprie is quidem, nam pes *intromittitur*, at SOCCVS *inducitur*.

M V L L E V S.

Is quia punicei coloris erat, certe non alia parte, quam in obstragulo eum colorem praeseferre poterat. De puniceo colore testatur Dio, ubi Caesarem dicit usum *calceo alto* (*alto*, quia *tibiatim*, ut ait Titinnius i. e. ad medium usque suram calceabatur) καὶ ἐρυθρῷ χρόᾳ i. e. *colore puniceo*, *quo olim Albanorum reges utebantur*. Atqui Albae reges *mulleos* usurpabant. Festus: *Quibus* (mulleis) *reges Albanorum primi, deinde patricii usi sunt*. Qui mox Catonis verba adscribit, quibus iis, qui magistratum curulem cepissent, *mullei*, ceteris *perones* attribuuntur. Ac recte ad Vopiscum Salmasius *mulleos* fuisse Tyrrhenicos calceos (de quibus Virg. lib. VIII. ac Servius loquuntur) censuit: de quo non est dubitandum. Si calceus erat Tuscanicus, profecto & nomen Tuscum erat, ab oriente omnino arcessendum. Quare facessant, qui a colore *mulli*

si piscis (nam contra ex *mullei* colore *mullum* traxisse nomen ex Fenellella Plinius ostendit, uti Vossius animadvertit) MVLLEVM dictum volunt; aut siqua sunt hujus generis alia. Vera origo est a מנעל *minal*, quod tritum est *calcei* nomen apud Hebraeos. At Tuscis sicuti & Syris familiare fuit in vocum priore syllaba V vocalem adhibere: itaque MVNAL dixerunt, sive (absorpta de more voeali quae gutturalem afficit) MVNL: unde cum terminatione Latina MVNLEVS, sive euphoniae gratia MVLLEVS. Vide infra §. 2. difficilem & corruptum Pollucis locum, de Mulleo Tyrrhenico mea sententia esse intelligendum.

T Z A N G A.

Sicuti olim *Mulleus*, sic postea TZANGA praecipuae dignationis fuit; nam ut ait Corippus,

Augustis solis hoc cultu competit uti.

Primus, quem sciam, *Tzangae* vocabulum usurpasse, fuit Gallienus Aug. in Trebellio Pollione. Ad quem vide Salmasium: vide & Cangium in Glossario. Ac piget referre quas etymologias Salmasius aliique doctissimi viri tradiderint, quorum sane miseret, quod eis minime subierit ad orientem suas cogitationes convertere, unde Tzanga venerat, & unde pleraque sunt calceorum nomina. Sane enim TZANGA est ipsissimum Syrum צנקא *tsanko*, quod *calceamentum* significat in Ferrarii Nomenclatore pag. 848. Ac nequis putet, Syros eam vocem a Byzantinis Scriptoribus (apud quos creberrima est ejus mentio) accepisse; scito eam vocem apud Syros, quippe in nativo solo, pullulasse; nam ibidem apud Ferrarium צנקיא *tsankojo* est *sutor*. Postremo nequa dubitandi ansa detur; non tantum propago ejus vocabuli in oriente occurrit, verum etiam prima origo: nam Hebraicum צינק *tsinok* (quod semel Jer. XXIX. 26. legitur, atque exponitur [*] *vinculum*) declarat fuisse radicem צנק *tsanak*, nunc quidem inusitatam, quae *vinciendi* significatione praedita esset. Id vero multo etiam fit clarius ex cognata lingua Samaritana, in qua verbum צנק *tsenak*, *artandi* significationem obtinet. Postremo ex eo, quod posui, Jeremiae צינק *tsinok* factum est apud Graecos ζαγχίον, quod Suidae exponitur τὸ λωρίον τοῦ ὑποδήματος i. e. *calcei corrigia*. Ex quibus omnibus vide TZANGAE nomen ab oriente petendum fuisse; non ab ἄγχω *stringo* cum Salmasio, ut alia etymologiarum portenta taceam. Adstipulatur orientali origini epistola Gallieni apud Trebellium in Claudio: *Zanchas de nostris Parthicis paria tria*: unde *tzangas* optimas de Parthia allatas colligitur. Adhaec Chronicon Alex. pag. 768. τζάγγια appellat Περσικὸν σχῆμα *Persicum indumentum*. Atque haec de etymologia ad hunc diem vexatissima; quae non aliunde arcessenda erat, quam unde *Tzanga* ipsa venerat. Nunc de tzangae forma pauca: quae non alia erat, quam quae totam tibiam usque ad genu contegeret, veluti sunt hodie pontificales ocreae, quas vulgo caligas appellant: aut certe, si alios audimus, ad usque medium crus pertinebant (nisi vero *medium crus* ipsum genu interpretamur; quin, ut alibi ostendam, CRVS proprie tibiam cum femore complectitur, cujus medium genu) unde quae Horatio Sat. VI. *pelles medium crus impedientes* vocantur, eae a Scholiaste exponuntur *Zangae*. Hinc etiam quae Theophanes τζάγγια vocitat, ea Historia Miscella (vide utriusque locum in Cangii Gloss.) *Ocreas* appellavit. Verum *OCREAE* ipsae unde sint appellatae, age videamus.

O C R E A.

Hoc vocabulum Tuscum esse & ab OCRIS (cujus similitudinem praeferebat) dedictum, dixi jam in meis Tyrrhenicis Diatr. IX §. 3. Ipsum autem OCRIS nomen ab oriente per Tuscos venit. Vide ibi dicta.

§. II.

Sane vero quae modo decem calceorum nomina ab oriente arcessivimus, ea (si a *Tzanga* discesseris, cujus antiquiorem Gallieno Aug. testem proferre non possum) simul etiam Tusca nomina fuisse necesse est, nec nisi per Etruscos eadem vocabula in Latium immigrasse. Etenim Tusci omnium primi, sicuti artes ceteras in Italiam intulerunt, sic etiam docuerunt nudipedes Italos *Tyrrhena pedum circumdare vincula plantis*: quod de Evandro cecinit Virgilius VIII. 458. Ad quem locum Servius: *Tusca calceamenta. Et dicit CREPIDAS; quas primo habuere Senatores; post equites Romani, nunc milites. Alii calceos Senatorios volunt: quia hoc genus calceamenti a Tuscis sumptum est*. Quod *calceum senatorium* a Tuscis sumptum dicit; id de MVLLEO est intelligendum, quem & re & voce Etruscum fuisse modo est demonstratum; cujus nomen ex Hebraeo, uti dixi, de-

(*) Ex R. Salomone est *nervus* aut *vinculum*, quo pedes aut etiam cervices impediuntur. Alii *compedes* vertunt, alii *manicas*; sed ita ut semper vinciendi & artandi notio insit.

detortum fuit. At quod *Tyrrhena pedum vincula* interpretatur *crepidas*, id aegre concoquo. Nam si CREPIDA a Tuſcis eſſet; inde quoque nomen manaſſet; id quod difficile dictu eſt, quum vix poſſit ejus vocis origo (1) ex oriente oſtendi: contra vero videatur CREPIDA ἀπὸ τῆς Κρηπῖδος oriri. Itaque ex eo quod militibus *crepidam* tribuit, facile adducor, ut credam, *crepidae* nomine CALIGAM intellexiſſe; quae *caliga* ſine controverſia a Tuſcis eſt. Fortaſſis enim quae olim *caliga* dicebatur, eam aetas Servii *Crepidam* appellabat. Hinc intelligitur, cur Pollux VII. 85. κρηπῖδας eſſe dicat φόρημα στρατιωτικὸν, *militare indumentum*: quod στρατιωτικὸν immerito Petavius ad Syneſii epiſtolam 52. in Ἀττικὸν mutat, reclamantibus omnibus codicibus & ipſo abnuente grammatico.

Verum ut ad Tuſcos redeam; ab iis non tantum CALIGA eſt, quae in hoc Actorum loco reperitur, ſed & alterum ΣΑΝΔΑΛΙΟΝ, quod in Graeco legitur. Teſtatur id Pollux VII. 85. ubi ex Cratini comoedia, quae Νόμοι inſcribebatur, affert Σανδάλια Τυρρηνικά. Mox idem num. 93. ubi dixiſſet, Phidiam induxiſſe Minervae σανδάλια (nam Tyrrhenicam, opinor MENERVAM exhibere in animo habebat) ſubdidit, ἰπάλια δ' αὐτὰ Τυρρηνουργῆ i. e. *Sandalia autem Tyrrhenurge* i. e. Tuſcum opus, vulgo *appellabant*. Verum totum hunc Pollucis locum vide infra (2) adſcriptum; ex quo intelliges, quae forma fuerit Tyrrhenici Sandalii.

Adhaec idem grammaticus poſt modo adſcripta verba, addit haec, quae ex virorum doctorum emendatione heic exhibeo: Τὰ μέντοι, Τυρρηνικὰ, ὁ Σαπφοῦς ΜΑΣΘΛΗΣ ποικίλος εἴη. Μάσθλης Λύδιον κακὸν ἔργον. In quibus verbis ita uti poſui corrigendis, mire ſe exercuerunt Pollucis interpretes. Verum ne ſic quidem ſanus eſt. In Sapphonis verbis pro κακὸν ſcribendum eſſe καλὸν (nam qui ποικίλος, non poterat non καλὸς eſſe) & ego videram, & idem Falkemburgio placuiſſe deprehendi: qui criticus etiam pro Μάσθλης ad oram poſuit Μάλης. Sed mirum, ni Μούλλης, aut tale aliquid ſcripſerit Pollux. Nam librariis facillimum fuit tres litteras ουλ in totidem ασθ in vacillante ſcriptura permutare. Vtut eſt, certe de MVNLEO Tyrrhenico & Sapphoni & grammatico heic ſermo fuit, ex quibus diſcimus mulleos fuiſſe ποικίλους i. e. *pictos* opere Phrygionico, ſed ita credo, ut puniceum colorem (uti ſupra ex Dione oſtendimus) exhiberent. Ergo totus is Pollucis locus ſic verti debet. *Ad Tyrrhenicos calceos pictus Sapphonis MVNLES referri debet* (ubi poetria ait) *Munles Lydium pulchrum opus*.

DISSER-

(1) Caſtelli lexicon vide, ubi Aethiopicum verbum קרף exponitur *corium detrahere*; & inter Arabica radicis ejuſdem ſunt nonnulla vocabula, quae ſcorteum quiddam ſignificent. Vt autem in his deeſt D; ſic in Chaldaeo, quod ſequitur, deeſt P; quamvis ſi ab oriente deducenda eſt CREPIDA, non aliunde deduxerim quam ex rad. קרד unde Targumicum קורדקיא *kurdekaja* ſignificat *crepidas*. De quo vide in Tyrrhenicis Diatr. IX. §. 3.

(2) Non erit inutile totum Pollucis locum heic exhibere, ut intelligatur, quae forma fuerit Tyrrhenici Sandalii. Nam quum in eo eſſet, ut calceorum ex gentibus nomen habentium vocabula ederet, ait: Τυρρηνικά. Τὸ κάττυμα ξύλινον τετραδάκτυλον, οἱ δὲ ἱμάντες ἐπίχρυσοι. Σανδάλιον δὲ ἦν. ὑπέδησε δ' αὐτὸ Φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν· ἐκάλουν δ' αὐτὰ Τυρρηνουργῆ. *Tyrrhenici. Suppactum* (horum calceorum) *ligneum eſt, quatuor digitorum altitudinis* (interpres *latitudinis* poſuit: verum ſoleae latitudo ſemper ferme eadem; at altitudinem adnotaſſe maxime intererat) *cujus corrigiae auro obductae. Hi* (Tyrrhenici calcei) *non aliud quam SANDALIVM erant. Hos Minervae induxit Phidias. Dicebantur* (ſuo veluti nomine) τυρρηνουργῆ.

DISSERTATIO II.

AD ACT. APOST. XVI. 13.

DE SYNAGOGIS ET PROSEVCHIS.

DIE *autem sabbatorum egressi sumus foras portam, juxta flumen, ubi videbatur oratio esse.*] Vetus interptes pro *proseucha* (quod ut peregrinum vitavit, quo tamen usus est Juvenalis: *In qua te quaero proseucha*) *Oratio* posuit; aptius interpretaturus, si *domus orationis* saltem vertisset, ut Syrus heic fecit, apud quem legitur בית צלותא *beth tselutha* h. e. domus orationis. Sed & Epiphanius haer. 80. Massalianorum, τόποι προσευχῆς posuit; sic enim citat, opinor, ex memoria: ὅτι, φησὶν ἐδόκει τόπος προσευχῆς εἶναι: pro eo quod in editis & scriptis codicibus legitur: ὃ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι. Quanquam & in Cantabrigiensi codice ἐδόκει reperitur, ut & in vulgato Interprete *videbatur*. Erat autem illud alterum ἐνομίζετο ad Epiphanii rem magis appositum. Qui Massalianorum proseuchas cum Judaicis conferens, ea habet quae huc afferre non pigebit, (etsi tritissimus is locus est) quippe hunc Actorum locum mire illustrantia. Τινὰς δὲ οἴκους ἑαυτοῖς κατασκευάσαντες (Massaliani) ἢ τόπους πλατεῖς, φόρων δίκην, προσευχὰς ταύτας ἐκάλουν. καὶ ἦσαν μὲν τὸ παλαιὸν προσευχῆς τόποι ἔξω τοῖς Ἰουδαίοις ἔξω πόλεως, καὶ ἐν τοῖς Σαμαρείταις· ὡς καὶ ἐν πράξεσι τῶν Ἀποστόλων εὕρομεν, ἔνθα ἡ πορφυρόπωλις Λυδία τοῖς περὶ τὸν ἅγιον Παῦλον ἀπήντησε, ὡς καὶ οὕτως τὸ θεῖον γράμμα διηγεῖται ὅτι, φησὶν, ἐδόκει τόπος προσευχῆς εἶναι. *Qui quidem certas sibi domos fabricantes, & laxiores fororum instar areas, proseuchas illas nominarunt. Habuisse quidem Judaeos extra urbem & Samaritanos certa quaedam ad precandum loca, quas proseuchas dicerent, ex Apostolorum Actibus liquet: ubi purpurae institrix Lydia Paulo occurrisse dicitur. De quo ita Scriptura narrat: Videbatur, inquit, locus orationis esse.* At, inquam, τὸ ἐνομίζετο (quod verbum τὸ νόμιμον nationis h. e. institutum notat) ad Epiphanii mentem erat accommodatius, qui, quod Massaliani proseuchas exstruerent, id eos ab Judaeorum instituto habuisse affirmat. Nego enim illud ἐνομίζετο significare heic *putabatur*, sed *moris erat* sive *instituto gentis cavebatur* ut proseucha esset: nempe enim inter Judaeorum & Samaritarum νόμιμα hoc numerat Epiphanius, ut extra moenia proseuchas statuerent. Secundum flumen autem ut proseuchas haberent, hoc a Baylonicis usque temporibus observatum reor; in qua captivitate Judaei *super flumina Babylonis* sedebant, illud usurpantes: *Quomodo cantabimus canticum Domini* (sicut in proseuchis fieri mos erat) *in terra aliena*. Hinc, puto, mos fluxit, ut οἱ ἐν διασπορᾷ Judaei ad ripam fluminis oraturi coirent. Et afferebant amnes hoc commodi, quod non erat difficile reductum aliquem & θεατροειδῆ ripae locum nancisci (nam & Sicimis sive Neapoli Samaritarum proseucham in agro subdivalem ac θεατροειδῆ fuisse ibidem Epiphanius testificatur) ubi cuneatim, sicut in theatris, superne alii alii inferne considerent: quem sedendi morem Judaeis, etiam in synagogis fuisse, vel illud declarat, quod Saulus ad pedes Gamalielis eruditus dicitur; quem ipsum morem Ambrosiaster quoque notavit ad I. Cor. XIV. 31. *Haec*, inquit, *traditio synagogae est, ut sedentes disputent, seniores dignitate in cathedris, sequentes in subselliis, novissimi in pavimento super mattas*. Idem sane cuneationis commodum & sinuata atque in sese reducta montium latera afferebant: eamque ob caussam in montibus etiam proseuchae fiebant; cujusmodi illa fuit, in qua Jesus pernoctabat apud Lucam VI. 12.

Quoniam autem de proseuchis dicere ingressi sumus: etsi res est accuratis eruditorum virorum tractata sermonibus, (praesertim Basnagii, ut intelligo, in Judaeorum historia, qui liber nondum mihi in manus incidit) siquid tamen praeter aliorum notata observasse mihi videor; heic in medium afferre non pigebit. Ac primum Valesium ad Eusebii II. hist. eccl. 6. necnon Augustinum Calmetum ad Matth. IV. 23. aliosq. nonnullos in ea esse opinione video, nihil ut ferme inter synagogas & proseuchas discriminis agnoscant. Atqui ego insignia quaedam animadverti discrimina, quae in subjectam conjeci παρέκβασιν.

PARECBASIS

Synagogarum & proseucharum discrimen.

I. Synagogas captivitate Babylonica fuisse recentiores inter viros doctos convenit (nam quae Calmetus ad Matt. IV. 23 & in Biblico dictionario, antiquiorum synagogarum exempla profert, eae dumtaxat proseuchae fuere) at proseuchae antiquissimae: & ab Judicum

usque temporibus celebrem proseucham in Maspha fuisse, demonstravi ad Luc. VI. 12.

II. Quae synagogae, eaedem & proseuchae recte dici poterant (imo & templum Matt. XXI. 13. *οἶκος προσευχῆς* appellatur, quod Syriace dixerit Christus בית צלותא, quod est illis proseuchae nomen) quippe cum in synagogis & orationes funderentur (*) nihilque eorum omitteretur, quae in proseuchis fierent. Hinc Philo nonnunquam *γενικῶς* proseucharum appellatione etiam synagogas complectitur in de legatione ad Cajum, ubi de Augusto, si probe memini, haec ait: *sciebat enim illos & proseuchas habere* (*καὶ προσευχὰς ἔχοντας*, quo certe latius patente vocabulo etiam synagogas intelligit (**)) *& in eas convenire solitos, praesertim sabbatis, quo die ad patriam philosophiam informantur*. Ergo Proseuchae vox latius patens, etiam synagogas complectitur: & omnino quae in *προσευκτηρίοις*, eadem omnia & in synagogis fiebant; non contra. Nam judicia, poenarum irrogationem & alia potestatis munia in proseuchis exercita nusquam reperio. Vt rem paucis absolvam; *προσευχῶν* vocabulum patebat latius, ut quod etiam synagogas nonnunquam suo ambitu complecteretur: at vicissim synagogarum vis & potestas, quam *προσευχῶν ἰδίως λεγομένων*, multo potior erat.

III. Multae civitates synagoga carebant; nam nec Philippis, nec Amphipoli, nec Apolloniae Paulus cum sociis synagogam nactus, vix demum illam Thessalonicae reperit, *ὅπου ἦν*, inquit Lucas Act. XVII. 1. *ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων*. At proseucha nusquam aberat, ne ab urbeculis quidem, aut pagis. Hinc *τὰ κατὰ πόλεις προσευκτήρια* Philo lib. 3. de vita Mosis commemorat.

IV. Sed & forma Synagogae a proseuchis diffidebant. Nam synagogas quidem aliquid cum theatris habuisse commune, haud facile reperias. At Sicimensem Samaritarum proseucham *θεατροειδῆ* fuisse, Epiphanius in haeresi 80. quae est Massalianorum, tradidit. Talem & Tiberiensium proseucham fuisse mihi fit verisimile, quam Josephus de vita sua describit: *συνάγονται πάντες εἰς τὴν προσευχὴν, μέγιστον οἴκημα, πολὺν ὄχλον ἐπιδέξασθαι δυνάμενον*. Nec te fallat interpres, qui *οἴκημα domum* vertit, cum theatra & cetera sine tecto aedificia sint etiam *οἰκήματα*. Nulla vero aptior aedificii forma ad *πολὺν ὄχλον* recipiendum, quam theatralis cuneatio. In ea proseucha Josephus, diu usque ad horam sextam de summa rep. disceptatum, ut & sequente die, narrat: quod optime cum theatris convenit, in quae Graecarum Civitatum populi conveniebant ad consultandum & conciones auscultandas, pro more. Hinc etiam proseuchae in amnium ripis & montibus sive structiles, sive temere architectante natura, statuebantur: neque enim erat difficile, sinuatum in seseque reductum sive montis latus sive ripam nancisci, ubi superne aliis, aliis inferne sessitare cuneatim liceret.

V. In una eademque urbe una synagoga satis erat; exceptis urbibus maximis, in quibus variae Judaeorum nationes *ἀσυνάντητοι* consisterent, quae coire in eadem *φροντιστήρια* detrectarent, ut erant Hierosolymitae, Alexandrini, Samaritae, veteribus inter sese discidiis conflictantes. At proseucharum multitudinem Juvenalis aperte innuit, cum ait:

Ede ubi consistas, in qua te quaero proseucha.

Qui eadem satyra, in nemoribus, in delubris, ac sub omni arbore ferme proseuchas fuisse conqueritur.

Nunc Sacri fontis nemus, & delubra locantur
Judaeis, quorum cophinus foenumque supellex:
OMNIS enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, & ejectis mendicat sylva Camoenis.

VI Nec ad amnium ripas aut fontes, nec in nemoribus, nec in delubris, nec sub arboribus synagogas positas usquam legimus. At ex modo adscriptis Juvenalis versibus in his omnibus locis proseuchas institutas licet cognoscere. Vide porro quae in utrunque Satyrici locum ad Matt. XXIII. 14 copiose commentabamur.

VII. Ad haec Synagogas in celso positas nusquam in N. T. reperio; nam quoties Jesus aut Apostoli Synagogas adeunt, aut inde discedunt, non *ascendere* dicuntur aut *descendere* (quae tamen *ἀκρίβεια* apud Judaeos Hellenistas est perpetua, ut *ascendere Jerosolymam, in templum descendere, in Aegyptum, Caesaream &c.*) sed mere *εἰσελθεῖν* aut *ἐξελθεῖν*. Vnde quod

(*) De orationibus Chrysostomus ad Act. XVI. 13 testatur, ubi sic commentatur: *Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖ ἡ συναγωγὴ ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔξω ηὔχοντο, ὥσπερ τόπον τινὰ ἀφορίζοντες. Neque enim tantum ubi Synagoga erat, sed etiam extra orabant, tanquam locum aliquem sibi segregantes*: cujusmodi Philipporum *προσευκτήριον* Illud fuit, de quo ibi Chrysostomus.

(**) Nisi verisimilius dicamus, Philonem de Roma loquutum, ubi proseuchae tantum, non item synagogae fuerint. Adeatur Philo, ut rectior conjectura fiat.

quod Ligfootus in Horis Hebr. ad Matth. IV. 23. n. 3. ait cautum eſſe, *ut in altiſſimo urbis loco aedificaretur ſynagoga, & ne eâ altius aliqua domus culminaret*, id procul dubio de poſterioribus temporibus capiendum, quibus Synagogam & proſeucham in unum confuderunt Judaei. Apud antiquos autem Judaeos proſeuchae ferme in montibus (1) aut editioribus caenaculis (2) inſtituebantur, quantum quidem aſſequi poterant: aut vero cogente neceſſitate ad fluminis ripam, aut in nemoribus, hortis, ſub arbore annoſa, ut ſupra demonſtravimus.

VIII. Omnino extra urbes Synagogas exſtructas nuſquam reperimus: at proſeuchas vix aliter quam extra moenia poſitas, & ex ſacris ſcriptoribus, & Epiphanio diſcimus, qui in eadem toties jam allegata Maſſalianorum haereſi 80. n. 1. Judaeorum ac Samaritarum προσευκτήρια ſtatuit ἔξω πόλεως, ac praeterea Sicimorum proſeucham illam θεατροειδῆ duobus ferme paſſuum millibus (3) a civitate removet.

IX. Synagogas ὑπαιθρίους nuſquam equidem reperio. At vero proſeuchas ſuperne patuiſſe, tum Apion apud Joſephum initio lib. 2. contra Apion. αἰθρίους προσευχὰς memorans; tum Epiphanius haer. 80. docet, qui illas cum foris ſive atriis ſubdivalibus confert, & Samaritarum proſeucham ἐν ἀέρι καὶ αἰθρίῳ τόπῳ, Maſſalianorum quoque ibidem n. 2. ἐν ὑπαίθρῳ, conſtituit; tum poſtremo Tertullianus in Apologetico: *Nubila de laquearibus exſpectatis &c.* Hinc porro gentiles cum ea loca libero caelo expoſita, ac nulla praeterea ibi ſimulacra conſpicarentur, Judaeos nonniſi Caelum ac nubes adorare cavillabantur. Juvenalis XIV. 96.

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem,
Nil praeter nubes & caeli numen adorant.

Ac mirum ni ea cavillatione ad celebrem Ariſtophanis comoediam alluſum fuerit: nam & Socrati Ariſtophanes νεφέλαις idem crimen impoſuit, quod nihil praeter nubes veneraretur.

Quin & cum privatim precabantur, ſolarium conſcendebant, ut patet exemplo Petri ἐπὶ τὸ δῶμα aſcendentis Act. X. 9. ita ut ſolaria habuerint tanquam privata familiarium προσευκτήρια, ac veluti lararia, tum loci ſublimitate delectati, tum vero etiam quod ibi libero caelo fruerentur.

X. Accedit quod in ſynagogis a feminis viri cancellorum objectu ſemoverentur. Nihil tale in proſeuchis fuiſſe creditur. Certe in hac Philippenſi proſeucha *ſedentes* (ſive *ſedere jubentes*; nam utrunque ſignificat τὸ καθίσαντες) *loquebamur mulieribus, quae convenerant*, inquit Lucas heic Act. XVI. 13.

XI. Poſtremo in ſynagogas vix alias, quam interdiu conveniebant. At in proſeuchis noctu etiam coetus agi conſueviſſe patet ex Luc. VI. 12. in primis autem ex Act. XX. 9. In ea proſeucha Paulus, ubi ſermonem ad mediam uſque noctem protraxiſſet, mox fracto & guſtato pane, ad lucem uſque diſſeruit. Hinc ut ait Lucas *lampades copioſae in caenaculo* illo, quo de loquimur; de quibus lucernis meminit & canon Apoſt. LXX. & Perſius Sat. V.

. . . . . . *At cum*
Herodis venere dies, unctaque feneſtra
Diſpoſitae pinguem nebulam vomuere lucernae,
Labra moves tacitus, &c.

Poſtremo enim hemiſtichio ineſt προσευκτηρίου deſcriptio.

Haec quae hactenus ad ſynagogas a proſeuchis diſtinguendas notavimus, de antiquis temporibus capienda eſſe moneo: nam ex recentiorum quidem Judaeorum ſcriptis nullum jam amplius inter utraſque diſcrimen deprehendi, ultro equidem fateor: idque a Theodoſii ſaltem temporibus, atque his, opinor, gradibus. Principio Theodoſianis temporibus omnia iſthaec ſenacula, ſive ſynagogae eſſent, ſive proſeuchae, una ſynagogarum appellatione veniebant, ut patet ex Cod. Theod *de Judaeis* (4). Deinde non tantum nomen evanuit, ſed & ipſae prorſus proſeuchae, retentis tantum ſynagogis, exoluerant.

Quin

(1) Vide dicta ad Luc. VI. 12.

(2) Confer notata ad Act. I. 13. XX. 9. XXVIII. 30.

(3) Ὡς ἀπὸ σημείων δύο, inquit Epiphanius, h. e. *ſecundo ferme ab urbe lapide*. Neque enim ſolida duo milliaria fuiſſe μόριον illud ΩΣ declarat. Ac videtur mihi ſane proſeucha illa bis mille cubitis (qui modulus eſt infra duo milliaria) ab urbe abfuiſſe; totidem enim cubitis iter ſabbati, auctore Origene, definiebatur. Nam Philo de legatione ταῖς ἱεραῖς ἑβδόμασιν aditas fuiſſe teſtatur, ut etiam lib. 3. de vita Moſis. Joſephus lib. de vita ſua Tiberienſem in proſeucham, quam μέγιστον οἴκημα appellat, confluxiſſe teſtatur.

(4) Et ex Socrate VII. 13. ἐφ' ᾧ κινηθεὶς ὁ Κύριλλος σὺν πολλῷ πλήθει ἐπὶ τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων, οὕτω γὰρ τοὺς εὐκτηρίους αὐτῶν ὀνομάζουσι τόπους. *Commotus ea re Cyrillus cum ingenti multitudine ad ſynagogas Judaeorum profectus, ſic enim vocantur eorum oratoria* (etſi Maſſalianorum proſeuchas adhuc ſua ferme aetate Epiphanius agnovit) contra vero Philonis aevo, ut ex ejus verbis ſupra poſitis diſcitur, proſeuchae vox etiam ſynagogas complectebatur.

Quin & antiquioribus temporibus, tum cum inter synagogas, & proseuchas interesat, multa tamen erant utrique loco communia. Nam utrobique praeter orationem, & conciones habebantur, uti de proseucha Philippensi Act. XVI. & de ea, quae Troade fuit Act. XX. 9. & seq. quibus sane concionibus ad patriam philosophiam, uti cum Philone loquar, informabantur. Ad proseuchas non minus, quam ad synagogas, sabbato itabatur, uti de Philippensi Act. XVI. constat, & de Tiberiensi apud Josephum de vita sua, & de Sicimensi apud Epiphanium, quae ob eam caussam non amplius quam sabbati itinere ab urbe aberat, uti supra notavimus. Philo μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἑβδόμαις aditas proseuchas affirmat: Ex quo tamen ceteris etiam diebus aditas intelligimus. Neque tamen in iis locis, ubi sabbato in proseuchas Judaei coibant, continuo defuisse ibidem synagogas colligemus. Credibile ne est, Sicimis aut Tiberiade nullam fuisse synagogam? Id potius in caussa fuisse putem, quod synagogae non peraeque tantae multitudinis, ut proseuchae, capaces essent.

Ac de his hactenus. Ceterum confer quae ad Matt. XXIII. 14. in duos egregios Juvenalis locos adnotavimus, praeter alibi de iisdem proseuchis delibata.

DISSERTATIO III.

AD ACT. APOST. XIX. 10.

DE GENTILIBVS ET PAGANIS.

JUDAEI *&* *Gentiles*] Gr. Ἰουδαῖοί τε καὶ Ἕλληνες, sed Noster interpres pro *Graecis* tum hic, tum alibi *gentiles* posuit. De summa hic agitur hominum divisione in Dei foederatos, qui Judaei erant, & non foederatos, sive (ut ad Eph. II. 12. dicitur) *hospites testamentorum*; quorum hi cum latissime paterent, omnes Graecorum nomine veniunt, quos Noster *gentiles* nova ac tum primum nata appellatione, vocavit. Ac subit animum, ita hunc illustrare locum, ut simul aliis similibus, qui in novo foedere sunt innumeri, lux affulgeat.

Postquam Deus ex gentium universitate peculiarem sibi populum (Hebraeus is fuit) quocum foedus pacisceretur, sepofuit: quicunque illo foedere non continebantur, ii גוים *gojim* h. e. *gentes* appellabantur. Ac nota est in veteris Instrumenti paginis partitio in Hebraeos & *gojim*.

Sub extrema vero reip. Hebraicae tempora, postquam Judaei partim acti exiliis, partim sua sponte in varias orbis partes diversi abierunt: loco veteris divisionis in Hebraeos & *gojim*, aliam Hellenistae substituerunt, quae tantundem valeret in *Judaeos* & *Graecos*. Quod ubi fit, *Graeci*, non regionis sed religionis sunt vocabulum, quo exterae omnes ἐθνικοῖς praeter Judaicam notantur; inde orto vocabulo, quod vix alii populi, quam Graeci, aut Graeco ore loquentes (cujusmodi erant Asiatici, quos saepe Cicero ad Q. Frat. Graecos nuncupat, Aegyptii, & omnino quicunque extra Graeciam Graeco sermone utebantur) innotuissent. Nec porro desint sexcenta prope exempla similia. Ex Philistaeis, qui, quod in ora maritima degerent, soli exteris noscebantur, factum ut omnis illa circa Jordanem regio Palaestina diceretur. Lugdunensis tantum apud latinos antea erat proprie *Gallia*, & *Celtica*; deinde Gallorum ac Celtarum nomen latius ad omnes propagatum: apud Graecos vero Γαλάται initio non alii quam qui ad oram interni maris Narbonensem Galliam incolerent; sed postea Γαλατίας nuncupatio cum ceteris provinciis communis fuit. Et in Hispaniis Ἰβηρίας nomen ex maritimo tractu, qui tantum Graecis compertus fuit, ad universam Hesperiam redundavit. Hodieque apud plerosque Asiaticos Europaei omnes una Francorum appellatione nuncupantur. Verum quid frustra his immoror? Hellenistarum vocabulum, quod initio eorum fuit, qui in Graecia aut Graeci idiomatis civitatibus haesissent, postea ad ceteros etiam productum, qui in Italia, qui in Hispaniis, Galliis, aut ubiubi morarentur; ita ut summa Judaeorum divisio esset in Palaestinos, eos puta qui ex patrio solo pedem non extulissent, & Hellenistas sive τοὺς ἐν διασπορᾷ. Habes cur, qui nobis *pagani* dicuntur, eos in N. Foedere Hellenistae uno vocabulo Ἕλληνας appellarint; quae nuncupatio etiam apud veteres patres in usu fuit, uti patet ex libris Atha-

Athanasii *κατὰ Ἑλλήνων*, & Theodoreti.

Sequitur altera dubitatio, cur tam hîc, quam alibi saepe *Ἕλληνας* Noster *gentiles* reddiderit (etsi in epistolis Paulli non raro, uti gracce *Ἰουδαίῳ Ἕλλην*, sic & apud interpretem Judaeo Graecus opponitur) aut quid omnino *gentilium* vocabulum significet. Nihil dubium, quin eo vocabulo Interpres nationes omnes foederis expertes complecti voluerit, itaut quicunque non Judaeus, is continuo gentilis esset. Sed ejus appellationis origo non videtur tertio saeculo antiquior. In Cod. Theodosiano l. unica *de nuptiis gentilium*, & l. r. *de terris limitaneorum*, *Gentiles* sunt barbari h.e. quicunque imperio Romano subjecti non erant. Ausonius gratiar. actione ad Gratianum: *Voca Germanicum deditione gentilium: Alamannicum traductione captorum*. Ac fuit illo tempore in comitatu principis *schola gentilium* sic dictorum, quod ex barbaris conscripti essent; quae schola videtur Valesio ad Ammian. XIV. 7. Constantino antiquior ex eo, quod in Menologio Graecor. de Sergio, & Bacchio legitur: *ὁ μὲν Σέργιος πριμικήριος ἦν τῆς σχολῆς τῶν γεντιλίων. Ac Sergius quidem Scholae gentilium primicerius erat*. Hinc ergo gentilium appellatio in latinam interpretationem manavit; & quemadmodum apud Graecos rei Romanae historicos universum genus humanum dividebatur *εἰς τὸ ὑπήκοον καὶ τὸ βαρβαρικόν*, (qui barbari, uti diximus, saeculo tertio gentiles appellabantur) sic placuit ut quicunque *hospites* essent *testamentorum*, nec *ὑπήκοοι τῷ νόμῳ*, ii *gentiles* seu *barbari* dicerentur. Hinc toties in latina interpretatione Judaei & gentiles *ἐκ παραλλήλου* conferuntur. Atque equidem conjecerim, *Gentilium* vocabulum non ex prisca interpretatione Novi Testamenti manasse, sed recentius sive ab Hieronymo, sive paullo ante invectum; qui sciam Tertullianum, Arnobium, ac si qui sunt alii paullo antiquoris aevi scriptores, non *gentiles*, sed *gentes* aut *nationes*, dixisse. Reperitur quidem apud Tertullianum Apologetico *Gentiles dii* (sicut & lib. de anima *gentica devotio*) sed non *gentilium dii*.

Et quoniam huc ventum est, videamus si quomodo sicut gentiles a militia Romana nomen invenerint; sic etiam *paganorum* nomen inde profectum videri possit.

Unde gentiles pagani sint appellati.

Plerique putant ex eo quod, civitatibus ad Christum conversis, in pagis idololatria adhuc obtineret. Non placet, quia falsum est pagos a Christi cultu alienos fuisse, quorum non minimam curam pastores gerebant, rati se *missos evangelizare* pauperibus. Scimus tempore persecutionum, tutius in vicis, quam civitatibus, Christianos degisse.

Fuit & illa paucorum sententia, paganos ita dictos, quod Christo non militarent, a militia Romana translato nomine. Haec sententia magis arridet. Nam inter militiam saecularem, & Christianam, seu baptismum paria omnia video fuisse (ut omittam Christianismum vix alio nomine, quam militiam appellatum). 1. Utrumque Sacramentum appellatum: *sacramento huic* (militiae saecularis) *militare non possum*, inquit S. Marcellus M. apud Ruinart. p. 303. n. 2. Nec necesse est exempla cumulare. Nam certum puto, a militiae sacramento nomen ad baptismum, tum & ad cetera Christianorum mysteria manasse.

2. In utraque militia signaculum accipiebatur. In actis S. Maximiliani M. apud Ruinart. pag. 301. n. 2. urgente Dione procos. ut Maximilianus signaculum acciperet, Maximilianus reluctans respondit: *Non accipio signaculum saeculi, & si signaveris, rumpo illud. Ego Christianus sum, non licet mihi plumbum collo portare, post signum salutare Domini mei Jesu Christi*. Hine patet a signaculo militari ad baptismatis characterem nomen traductum.

3. Christianae militiae per baptismum qui nomen dabant, nomen plerunque commutabant, ut omnibus notum (*). Item qui saeculari militiae adscribebantur, si quod nomen militiae ignominiosum gererent, id cum alio boni ominis commutabant, uti colligo ex actis S. Tarachi M. apud Ruinartum p. 423. n. 1. *Τάραχος*, inquit Martyr, *παρὰ τῶν γεννησάντων με, καλοῦμαι· ἐν δὲ τῷ στρατεύεσθαι με Βίκτωρ ἐκλήθην*. Tarachi nomen militiae indecorum in Victorem transiit: sed postea abjecto cingulo militari, Victoris nomen abjecit, atque iterum Tarachus audiebat. In militia saeculari credo eum morem invectum, quia in delectu, ii primi citabantur, qui boni ominis nomen gererent (vide Lips. in dilectu) atque hinc etiam inominata nomina puto commutari coepisse.

4. A cingulo militari puto derivatum baptismi ritum, ut *praecingerentur zona justitiae* &c. Imo & vestem candidam (i.e. novam, nam candidae vestes potissimum novae fuerunt) iccirco baptizati accipiebant, quia idem

(*) Ruinartus pag. 502. initio. Ibi de nominis mutatione in baptismo exempla.

idem in militari Sacramento fiebat. S. Maximilianus M. in actis apud Ruinartum pag. 301. n. 3. *ad patrem suum sic ait: Da huic spiculatori vestem meam novam, quam mihi ad militiam praeparaveras*.

5. Imo, quod mireris, non tantum baptismus regeneratio dicebatur; sed & militia saecularis. Hinc est quod in militum titulis sepulcralibus anni vitae seorsum ab annis militiae computantur, idque est perpetuum. Vixit. AN.. M..D.. MIL.. AN..M...D..: Nimirum quia militia veluti altera generatio putabatur, unde factum puto, ut volumen illud, quo militum nomina describerentur, *matricula* diceretur, quasi ibi descripti iterum veluti ex matrice prodirent. Vide Pitiscum in matricula, & apud eum Cangium, Vossium &c.

6. Tirones tam de novis militibus quam de recens baptizatis aut mox baptizandis. *Competentes* videtur etiam militare vocabulum. Tessera militaris baptizatorum est symbolum Apostolicum.

Percurrenti porro ritus veteris baptismi, profecto comperietur, omnia a militia traducta esse. Hinc neophyto scutum & lorica fidei, galea salutis &c. traditur.

7. Hinc porro est, quod cum sub finem tertii saeculi Christiani intelligerent Christianam professionem esse veram militiam, non licere sibi putarent simul saeculari adscribi militiae: nec aliam ob caussam S. Maximilianus & S. Marcellus martyrium passi, quam quod militiam recusassent, eo quod Christo militarent, ut ex totis eorum actis patet. S. Marcellus (in actis n. 1.) *rejecto cingulo militari coram signis legionis.. clara voce testatus est dicens: Jesu Christo regi aeterno milito*. Idemque semper in reliquis eorum actis inculcatur. Tarachus (in actis n. 1.) διὰ δὲ τὸ Χριστιανόν με εἶναι, τὸ παγανεύειν προετίμησα. Non ob eam solam caussam SS. Martyres militiam recusabant, quae in actis S. Marcelli n. 1. innuitur, quod sacrificare plerumque cogerentur: verum etiam quod militiam Christianam cum saeculari non posse conciliari statuerent, uti patet ex S. Martino, qui ex quo Christianus exstitit apud Sulpicium Severum ait: *Christi ego miles sum, pugnare mihi non licet*, ne sub Christianis quidem Impp. In actis S. Ferrerii martyris apud Ruinartum pag. 462. n. 1. *Imperatoribus*, inquit, *quamdiu salva religione licuit, militavi . . . adversus noxios, non adversus Christianos militare proposui*. Hinc patet, quare tertio desinente & quarto ineunte saeculo, militiam Christiani detrectarent, quia nimirum propagato latius evangelio, ac pluribus imperatoribus vix fieri posse putabant, quin adversus Christianos arma sumerent. Non ergo illud in caussa erat, quia milites ad sacrificia compellerentur, ut alibi ait Ruinartus (id enim non deterruisset S. Martinum sub Christianis Imperatoribus militantem) sed vera caussa a S. Ferreolo traditur. *Imperatoribus*, inquit, *quamdiu salva religione licuit* (i. e. quamdiu adversus gentiles bellum gerebatur) *militavi . . . adversus noxios, non adversus Christianos militare proposui*.

8. Videndum porro an vox Παγανὸς unquam in Graecis scriptoribus Christianis pro idololatra accipiatur; sicuti revera in actis SS. Tarachi &c. n. 1. παγανεύεσθαι est militiam saecularem deponere, & n. p. 425. n. 2. initio, παγανὸς pro non milite accipitur. Id argumento erit, parem notionem & translationem subesse voci Παγανὸς, cum pro non Christiano sumitur.

Vide acta S. Theodoriti ap. Ruinart. p. 591. n. 3. lin. 7. Postremo inquirendum, quando primum vox *Paganus* pro non Christiano usurpari coepta. Sub initia quarti saeculi nondum ea vocis significatio invaluerat, uti patet ex recitatis S. Tarachi verbis. (in actis n. 1.) διὰ δὲ τὸ Χριστιανόν με εἶναι, τὸ ΠΑΓΑΝΕΥΕΙΝ προετίμησα. Et in iisdem actis n. 2. S. Probus M. ait: παγανὸς δὲ εἰμι, Χριστιανὸς δὲ ὤν. In his *Paganus* vulgari significatione accipitur; quanquam hic posterior locus in MSS. habeat in hunc modum: παγανὸς δὲ ἤμην, Χριστιανὸς δὲ νῦν; quasi vellet dicere, *olim idololatra nunc Christianus*: sed vetus versio refragatur, quae habet: *sum autem plebejus, sed Christianus*.

Vide Cangium in glossario, in *Paganus* qui sententiam communem (sc. quod gentiles passim in pagis morarentur, ex eoque pagani appellati) optimis munit rationibus, & Vossium etym. Adde S. Vigilium Tridentinum apud Ruinartum p. 608. n. 2.

DISSER-

DISSERTATIO IV.

AD ACT. APOST. XIX. 12.

DE SEMICINCTIO, DEQVE ΦΑΚΕΟΛΙΩι.

ACT. XIX. 12. legitur: *Itaut etiam super languidos deferrentur a corpore ejus* (Pauli) *sudaria & semicinctia, & recedebant ab eis languores*]. Praeter jam ab aliis occupata de *semicinctiis*, lubet & mihi de meo non pauca proferre. Vt sudarium longius erat, quam latius, ad modum *tobaleae* (sic aevo saequiore appellabant, unde est hodierna *Tovaglia*) sic *Semicinctium* quadratae formae fuisse reor. Id vero & ad praecingendum valebat (ex Martiali XIV. 153. & ex Glossis infra adducendis) & ad abstergendum sudorem, lacrymas, sputum, & similia. Hoc posterius constat ex Scholio, quod in hoc Actorum loco ad oram veteris codicis reperit H. Stephani pater in hunc modum. Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσί· πλὴν τὰ μὲν Σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται. τὰ δὲ Σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. *Vtraque linea sunt: nisi quod Sudaria capiti injiciuntur; semicinctia vero prae manibus habentur ad faciei humores abstergendos, velusi sudorem, lacrymas, sputum & similia.* Ergo sic mente est concipiendum, ut fuerit linteum quadratum, quod una sui extremitate lumbos (non sine habenis duabus, aut zona fibulis adstringenda) praecingeret, mox totum linteum deorsum defflueret, ut & in opificio defenderet tunicam, & ori adplicitum, fordes inde detergeret. Ex eo quia praecingendi usum praestabat, idcirco & ζωνάριον dicebatur. Suidas: Σιμικίνθια· φακιόλια, ζωνάρια: Idem repeiitur in Lexico MS. Cyrilli, & in Glossis Basilic. aliisque Glossis MS. apud Cangium. Ex eo vero, quod eodem semicinctio venter crurum tenus obtegebatur, etiam, ut conjici potest, *ventrale* (1) appellabatur. Ergo uti dicebam, *semicinctium* & lumbos adstringebat, & in genua aut porro descendebat: si eo usque non protenderetur, ineptum ac *brevissimum* habebatur. Herbertus in I. de mirac. 6. *Habebat vir ille locupletissimus circumligatam renibus semicinctiam vilem atque brevissimam, quae verecundas solummodo corporis partes operire vix poterat.* Hodie nostri artifices semicinctium passim usurpant (alii tamen linteum, alii scorteum) idque *Antesino* aut *Senale* appellant: unde non mirum est, Paulum in arte scenofactoria semicinctium usurpasse.

Quaerat heic aliquis, cur id *semicinctium*, ac non potius *cinctus* appellaretur; aut illud *semis* quam vim habeat. Nec glossographi magnopere heic juvant. Papias: *Semicinctium, minus lata zona; dictum, quod Dimidium cingat.* Itidem Jo: de Janua: *Semicincium dicitur; eo quod DIMIDIVM cingat.* Gloss. MS. apud Cangium: *Semicinctia, quod medium cingit.* In his enim anceps haereas, utrum τὸ DIMIDIVM (quod est πρός τι, *relativum*) in longum, an in latum sive in orbem, referatur. Nam si cinctus integer is est, qui a collo deorsum ad crura protenditur (cujusmodi cinctus & olim apud Phaedrum & nunc in nosocomiis usurpatur) tum qui non a collo, sed a lumbis deorsum pertinebit, is ob eam causam *semicinctium* appellabitur. Atque haud scio, an eo Isidori XIX. orig. 33. differentiae spectent: *Cinctus, lata zona* (si scil. *latitudinem* a summo deorsum accipias: alioqui in *cingulo* non sibi constabit Hispalensis) *minus lata, semicinctium: minima, cingulum.* At rursus si solidam cincturam eam definias, quae a renibus quidem ad genua, sed undique & in orbem praetenditur, ita ut totum ambiat corpus (cujusmodi & olim *campestre* erat, & nunc cursorum est

cyclas,

(1) In l. 6. D. *de bonis damnator.* verba sunt divi Hadriani: *Aut nummulos in ventrale, quos victus sui causa in promptu habuerit.* Nam idem semicinctiom, qua *zona* erat, nummos condebat; qua deorsum fluebat ventrem operiens, *Ventrale* fort. appellabatur: sed tamen officia & nomina, credo, confundebantur, & in uno semicinctii nomine permiscebantur. In Glossis Cyrilli: Περίζωμα, *Ventrale*. Ibid. Κοιλιόδεσμος, *Ventralis*. Plin. VIII. 48. *villosa ventralia* memorat; & XXVII. 7. absinthium *inguinum tumorem* (arcet) *in ventrali* habitum: nisi vero alterius Pliniani loci *ventrale* est id, quo serotum continetur. Verum *semicinctium* & *ventrale* duo fuisse ejusdem rei nomina, praestare non possum.

cyclas, vulgo *il gonnellino de' velanti*) tum vero τὸ SEMIS in *semicinctio* eam vim habebit, ut non totum orbem perfecerit, sed tantum anteriora velarit: quo nos ducunt verba Glossae ad Act. XIX. 12. *Semicintia, vestes ex uno latere*, (anteriore scil.) *dependentes*. Itaque quorsum versus illud SEMIS in semicinctio sit definiendum sursum, an in latus, diu est quod dubitavi. Tandem factus sum in priorem sententiam inclinatior, quam solam veram esse ajo: nec enim Glossam modo citatam moror.

Rem lubet paullo fusius exponere. Cinctus integer is mihi fuisse videtur, qui a collo deorsum praetendebatur; cujusmodi nunc quoque & a ministrantibus in nosocomiis usurpatur, & in monasteriis ab iis, qui mensae deserviunt. Hi quippe linteum oblongum (*orarium* appellare possis) superne rugosum, a summo pectore ad medium crus sibi obtendunt, quod & praecingunt loris duobus a collo retrorsum in cervicem primum adductis, mox ad ilia atque in ventrem reductis, ibique in nodum collectis, qui sic cinguntur, ii *alte cincti* olim appellabantur: at contra quibus cinctura a renibus procedebat, ii *succincti* nuncupabantur. Dicam pauca de *succinctis* prius, hinc mox ad *alte cinctos* progressurus. *Succincti* ii sunt, qui Graece sunt διεζωσμένοι (1) quasi qui medio corpore cinguntur h. e. in renibus, aut vero ὑπεζωσμένοι. At ii latine *succincti* nuncupantur, non aliunde certe, nisi quia non *alte* & in summo pectore, sed subtus in illbus cinctura fit. Ovid. X. Met. 106. *Vestem ritu succincta Dianae*. Apud eumdem IV. Fast. 83. *Ministri succincti*. Hor. *Veluti succinctus cursitat hospes*. Ovid. XIII. Met. de Scylla: *Illa feris atram canibus succingitur alvum*. Forte ad Scyllam respexerit Cicero cum ait VII. Ver. 145. *Quod multo se pluribus & majoribus canibus succinxerit*. In Scylla canes a pube incipiebant. Hinc apud Festum: *Succingulum appellabant antiqui balteum*, qui & ibidem Plauti locum adscribit. Ob eam quoque caussam, quia de cingulo arma suspendebantur, hinc *armis succingi* veteres dicebant, auctore (2) Servio. Et ob eamdem rationem veterum *subligaculum* (in quo & inest eadem vis praepositionis SVB) quod Graecis est διάζωμα, labente latinitate idem (3) *succinctorium* vocabant. Verum his omissis, nemo planius Apulejo, quid sit *succinctus* quidve *alticinctus* dat intelligere lib. 2. Met. *Ipsa linea tunica mundula amicta, & russea fasciola praenitente altiuscule sub ipsas papillas succinctula*. Illa nec proprie *succincta* erat, nec *alte cincta*, non prius, quia fascia non a renibus, sed *altiuscule* sub papillis procedebat, unde & *succinctulam altiuscule* dixit: non posterius, nam debuisset a collo cinctura procedere, ut alte cincta diceretur. At *Alte cinctus*, quo dixi sen-

---

(1) Pollux II. 166. ait os illud quod statim sub costis est, *Zonam* appellari, ἀφ' ἧς (ζώνης) τὸ ζώννυσθαι, ζῶμα, διάζωμα, διαζώννυσθαι· καὶ ζώνη τὸ ὅπλον ὁμώνυμον τῷ μέρει. Ab illo osse cui nomen *Zona*, venire ait, ut cingulum appelletur *Zona*, & actus ipse *Diazoma*, & verbum Διαζώννυμι. Deinde segm. 179. duodecimam vertebam, qua cinctum fit, διαζωστῆρα appellari tradit. Vide quae ad illud Jo. XXI. 7. τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (quod scite Vulgatus interpretatur *succinxit*) adnotavimus, quaeque diximus ad Jo. XIII. 45. Nam linteum illud, quo se Christus διέζωσεν, quoque discipulorum pedes extersit, erat certe semicinctium; quia non a summo pectore procedebat, sed a duodecima vertebra, quae Diazoster nuncupabatur: id quod verbi διαζώννυμι proprietas certo declarat.

(2) Ad illud Virg. I. Aen. 327. *succinctam pharetra*: sic adnotat: *SVCCINCTAM, Instructam: vel, ut alii dicunt, in cingulo habentem pharetram*. Hinc *succingi cultro, ferro, pugione, gladio*. Livius: *Cultro succinctus mane in urbem . . pergit*. Alibi: *Quid cum ferro succinctis juvenibus venis*? Cic. Philip. XIII. *Gallum eodem pugione succinctum in castris videtis*. *Gladio succinctus* est apud Auct. ad Her. lib. IV.

(3) Pro eo quod Gen. III. 7. in Vulg. legitur *Perizomata*, i. e. subligacula aut *campestria*, S. Ambrosius & vetus Irenaei interpres habent *succinctoria*: Papias id interpretatur, *quo tantum genitalia teguntur*. Id olim non dissimile erat puerorum braccis, quae in summo humero loris vinciuntur, de quo vide Cassianum in I. de habitu monachor. 6. Paullo aliter habet Isidorus in XIX. Orig. 33. post plura haec addit: *Hoc vulgo Bracile, quasi Brachiale, vocant, quamvis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum*. Si renum erat cingulum, hinc jam intelligis *Bracile* a *braccis* fuisse appellatum, non a *brachiis*, & ob eamdem caussam dictum esse *succinctorium*, quia renes *succingebat*: Glossae MSS. apud Cangium in V. *succinctorium*: *Succinctorium, bracae*. Male ergo mox Isidorus hanc *succinctorii* etymologiam tradit: *Succinctorium autem vocatum, quod ut dictum est, sub brachiis ductum, alarum sinum ambit, atque hinc inde succingit*.

fensu, usurparunt Horatius, Phaedrus aliique, a viris doctis neutiquam intellecti; apud quos *alte cinctum* illum interpretantur, cujus tunica cingendo fit brevior, ita ut fiat ad ministrandum expeditior. Falluntur; nam ALTE (ut ex allato Appuleji loco potes animadvertere) eo refertur, unde cinctura incipit, non quo vestis adstricta cinctu desinit, ut apud Horatium in II. Sat. VIII. *puer alte cinctus acernam Gausape purpureo mensam pertersit*. Phaedrus autem II. 5. *Ex alticinctis unus atriensibus*. Heic quoque *Alticinctum* adnotatores interpretantur eum, qui ne impediatur, vestem ita cingit, ut altior desinat. Verum hos non moror: nam nec servis tunica nisi brevior erat (id quod in anaglyptis cernitur) & ipse se Phaedrus interpretatur; statim enim quid vocet *Alticinctum*, exponit: *Cui tunica ab humeris linteo Pelusio erat destricta, cirris dependentibus*. Quia linteum alte, & a summo pectore incipiebat, ut hodie in nosocomiis; ideo *Alticinctus* vocabatur: at si *semicinctium* adhibuisset, *succinctum* illum nuncupasset. Cetera auctorum loca vide in subjecta (1) adnotatione.

Dixi *succinctos* Graecis διεζωσμένους appellatos. At *alte cinctos* Graeci quo nomine dixerint, nescirem, nisi duplex ejus rei vocabulum mihi Cyrilli Glossae suppeditassent: Ἀνεζωσμένος, & Ἀνεσταλμένος · de quibus videbis in subjecta (2) adnotatione.

Ex huc usque dictis luce clarius est, *succinctos* eosdem esse ac (si sic loqui liceat) *semicinctos*, & *semicinctium* esse, quod a renibus incipit; quum contra integer cinctus (qualis erat *alticinctorum*) a summo pectore procederet. Nec piguit haec pluribus non minimo labore edisseruisse; pluribus enim Scriptorum locis non intellectis lux affusa fuit.

 At

(1) Seneca epist. 33. *Fortitudo, & industria & ad bellum prompta mens, tam in Persas, quam in alte cinctos cadit*. Ibi Lipsius in not. Persarum fluxam vestem opponi putat curtae Romanorum, ut ex adscripto Horatii loco potes deprehendere. At ea comparatio non belle procedit; quia Persae manuleata, non item talari tunica utebantur, nam haec viris principibus ad genu usque procedebat, plebeiis ad medium crus; uti Strabo testatur prope finem lib. XV. vide locum. Ergo Seneca fluxam ac dissolutam Persarum vestem cum Romanorum alticinctorum tunica comparat, quae in summo etiam pectore, non modo in renibus, adstringebatur, itaut brachia magis exserta extarent, & fluxi nihil passim toto corpore aut sinuosi actibus impedimento esset. Alibi idem Seneca de Moecenate: *Putes alte cinctum dixisse*. Petronius: *Statures altius cincti*. Vide locum utrumque.

(2) In Cyrilli Glossario sic legitur: Ἀνεζωσμένος: *Alticinctus*. Quod perquam est credibile; quia Ἀνὰ in compositione saepe *sursum* significat. Ceterum καταχρηστικῶς Ἀναζώννυμι pro Διαζώννυμι bis apud Hellenistas usurpatum videtur: semel I. Petri I. 13. Ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας, ubi Interpres tamen ἀκυρολογίας propria locutione detersit reddens, *succincti lumbos mentis*: iterum in Graeco Prov. XXXI. 17. Ἀναζωσαμένη ἰσχυρῶς τὴν ὀσφὺν αὐτῆς, ubi Vulgatus. *Accinxit fortitudine lumbos suos*. Quamquam & uterque locus proprietate non carere videri possit. Quid enim? quia *mentis* lumbos prae oculis habuit Apostolus, idcirco dixit Ἀναζωσάμενοι i. e. *alticincti*: at interpres lumbos corporis spectavit. In loco vero Prov. Aquila & Theodotio pro ὀσφὺν posuere τὸν νῶτον *dorsum* (putarunt enim eam quoque significantiam inesse Hebraico vocabulo) ita fortis illa mulier non *succincta*, sed *alticincta* fuerit ex horum interpretum sententia.

Adhaec in eisdem Cyrilli Glossis reperitur: Ἀνεσταλμένος: *Alticinctus*. Quo id pacto verum, quum in vulgatis lexicis (vide lex. Jac. Cellarii & Nic. Honigeri Basil. an. 1584. quod ad manus habeo) Ἀναστέλλω inter cetera reddatur *succingo*? Sed non dubito, quin heic etiam τὸ Ἀνὰ *sursum* significat (ut in eo quod citatur ex epig. ἀναστέλλων ὀπωπάς *sursum tollens oculos*) & Ἀναστέλλεσθαι τὸν χιτῶνα sit *tunicam alte destrictam habere*, seu *alte cingi*. Atque eo fort. pertinet id, quod ex Apophthegmatis Plutarchi affert H. Steph. in Thes. Ἀνεσταλμένῳ τῷ χιτῶνι καθήμενος οὐκ εὐπρεπῶς: quem locum reperire non potui. Ex vulg. interpretatione affert Steph. *sublata tunica*, ex aliis *sursum retracta*. Alias a Philelpho sic redditum ait: *sublata impeditaque tunica*. Nihil horum probo. Gestirem videre locum. Interim sic vertendum statuo: *Alte destricta*, sive *Alte cincta tunica sedebat, praeter decorum*: nimirum quia servilis is cultus esset, ac ministrantium. At Varinus (certe ex aliquo vetere Grammatico) verbum Ἀναστέλλω exponit Ἀναφράττω. Hoc alterum verbum lexica ignorant: sed tale est, quod possit significare *Alte cingo*; sicut διαφράττω & διάφραγμα idem sunt quod διαζώννυμι & διάζωμα.

Postremo Taubmannus ad Plaut. Bacchides III. 3. 28. affert haec vocabula: Ὑψίζωνος, εὔζωνος *expeditus*. Prius illud ὑψίζωνος equidem nusquam reperire potui. Sed non dubito quin in aliquo Glossario reperiatur. Vbiubi autem sit, certe Latino *Alticinctus* (quomodo nos intelligendum statuimus) per omnia respondet.

At sero demum post quam haec scripsissem, incidi in egregium ac decretorium veteris Onomastici locum; in quo *semicinctum* (cor. *Semicinctium*) est Ὑπόζωμα. Rursus in Philoxeni Glossis *Subcinctum* exponitur quoque Ὑπόζωμα. Nunc si quaeras, cur *semicinctium* idem quod *subcinctum* aut *subcinctium*; non aliud respondere licebit, nisi quia qui in renibus *succinguntur*, sunt *succincti*, quum integer cinctus in *Alticinctis* tantum reperiatur.

Sed eo redeo, unde diverteram. *Semicinctium* & renes succingebat, (unde & instrumenta opificio apta, & loculamenta nummorum suspendebantur) & simul ventre praetentum, attritum & maculas amoliebatur a tunica. Adhaec tertius usus erat, ut oris sordes detergeret, infima scil. semicinctii parte ori applicita. Id quidem ex Graeco scholio ad Act. XIX. 12. quod sup. pag. 297. e Stephano adscripsi, luculenter patet. Nisi quod, quum equidem heic dixerim, illud lumbis adstrictum, adhuc tamen ad detergendum os valuisse; contra scholion illud velit *semicinctium* (ἐν ταῖς χερσὶν) *in manibus habitum*. quod non convenit cum nostro *Antesino*, sed cum ῥινομάκτρῳ (h e. Arnobii *Muccinio*) seu Italico *Facioletto*. Verum res ita se habet. Vetus semicinctii usus fuit, & *praecingere*, & operire ventrem, & ex consequenti *oris sordes purgare*, manu scil. illud adductum. At deinde & quadrata lintea prae manibus haberi sunt coepta ad os detergendum, quae, quia ejusdem formae erant ac ventralia semicinctia, hinc ea quoque *semicinctia* dicebantur. Theophylactus ad Act. XIX. 12. Τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσιν οἱ μὴ δυνάμενοι ὠράρια φορεῖν, οἷοί εἰσιν οἱ φοροῦντες τὰς ὑπατικὰς στολάς. *Semicinctia prae manibus habent, quibus non licet oraria deferre, quales ii sunt, qui consularibus indumentis utuntur*. Hinc, ut alibi dixi, in consularibus Diptychis, Bituricensi, Leodiensi, Compendiensi (quod & in VII. icone earum quae Graeco Cangii glossario praeponuntur potes animadvertere) quam mappulam consul prae manibus habet, ea est semicinctium, Graecis φακιόλιον (unde Italicum *Facioletto*). At quid illud sit in Theophylacto, *Qui non possunt oraria deferre*, id ne longum faciam, in subjecta (1) adnotatione tentabitur; ut & hoc quod Christus semicinctio pedes discipulorum (2) pertersit, ac postremo de Plauti (3) cincticulo.

Antequam autem hinc discedo; illud quoque considerandum est, utrum *semicinctium* (quod inter vestes pontificales apud sequioris aevi scriptores recensetur; quorum loca Cangii Glossarium suppeditabit) respondeat hodierno pontificis *Gremiali*, quod pontificis gremio superponitur. Certe & quadrata *gremialis* forma, & locus, cui admovetur, & finis, id suadent. Nec refert, quod sericeum sit: nam antea, credo, lineum erat: sicuti & laevi cubiti mappula (hodie *manipulus*) olim linea erat, nunc serica.

SPI-

(1) Semicinctia prae manibus habere Consules Theophylacto dicuntur, οἱ μὴ δυνάμενοι ὠράρια φορεῖν, *qui nequeunt oraria deferre*. Id quale sit ex Glossis MsS. Basilic. apud Cangium conjici potest, in quibus Ὀθόνια sic definiuntur: Ὑφάσματα τὰ ἐπιμήκη ἃ καὶ Ὠράρια παρά τισιν λέγεται. ταῦτα δὲ οἱ παλαιοὶ εἰσιόντες συγκλητικοὶ ἐπιφερόμενοι, ἐν αὐτοῖς καὶ ἀπεμύσσοντο, καὶ ἀπέπτυον. H. e. Ὀθόνια sunt *vela oblonga, quae & oraria a quibusdam dicuntur ea; veteres quum in Senatum adlegebantur, deferebant, iisque & emungebant nares & despuebant*. Hinc quod supra diximus, a consulibus prae manibus convolutum geri, id Cangius *Orarium* interpretatur. At brevius id videtur, praeut erat orarium, & supra ex Theophylacto didicimus, habitum fuisse prae manibus *semicinctium*. An ergo ex Theophylacto & Glossis adscriptis sic componenda res est, ut συγκλητικοὶ quidem *orarium* detulerint: id vero quia consulari cultu vestitis deferre indecorum erat (id enim fort. est Theophylacto οἱ μὴ δυνάμενοι) idcirco *semicinctia*, utpote breviora, manu praetulerint. Cangius in Gloss. V. *semicinctium* rejicit nos ad suam CPolim Christianam, ubi in tabellis Graecanicis, in quibus orarium in dextro femore a cingulo dependet. Utrum id huc faciat, ignoro.

(2) Jo. XIII. 5. *Coepit lavare pedes discipulorum*, & (ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος) *extergere linteo, quo erat praecinctus*; sive *succinctus*; utrumque enim latini dicebant pro Graeco διεζωσμένος. Linteum autem illum fuisse *semicinctium* & sup. not. (a) ostendi, & diximus ad Joannem.

(3) Plautus Bacchidibus III. 3. 28.

Inde de hippodromo & palaestra ubi revenisses domum
Cincticulo praecinctus in sella apud magistrum assideres,
Quum librum legeres, si unam peccavisses syllabam,
Fiet corium tam maculosum, quam est nutricis pallium.

Non dubito quin *Cincticulum* sit semicinctium, tum quia diminutivae est formae, tum quia eo *praecingebantur*, non *altecingebantur*. Et hinc disces pueros in ludo semicinctio munitos fuisse ne vestem coinquinarent, non secus ac artifices ceteros.

SPICILEGIVM

OBSERVATIONVM LITTERALIVM

IN PAVLI EPISTOLAS

AD ROMANOS

AD ROM. I. 8.

QVIA *fides vestra annuntiatur in universo mundo*] Hoc de se testimonium usurpat Clerus Romanus epist. inter Cyprianicas 31. *Quoniam nec tantas de nobis laudes Apostolus protulisset dicendo, quia fides vestra praedicatur in toto mundo; nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset.* Cypr. ep. 55. *Eos esse Romanos, quorum fides Apostolo praedicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum*. Hieronymus ad Gal. laudari Romanos dicit: *Quod devotio in eis major sit, & simplicitas ad credendum*. Bachiarius in apologia sua to. 2. Analector. Muratorii: *Si pro culpa unius, totius provinciae anathemanda generatio est, damnetur & illa beatissima discipula, h. e. Roma, de qua nunc non una, sed duae vel tres, aut eo amplius haereses pullularunt; & tamen nulla earum cathedram Petri, h.e. SEDEM FIDEI, aut tenere potuit, aut movere*. Sed & idem Cypr. ep. 57. de Cornelii & aliorum Romanorum confessione: *Claruit, fratres carissimi, fides, quam de vobis beatus Apostolus praedicavit. Hanc laudem virtutis & roboris firmitatem jam tunc in spiritu praevidebat, & . . . dum parentes laudat, filios provocat*.

AD ROM. I. 14.

Graecis ac Barbaris] Celebris haec summa τῆς οἰκουμένης divisio εἰς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ βαρβαρικὸν olim fuit: id quod vel pueri norunt. Plato autem divisionem hanc humani generis in Politico reprehendit. Ad haec Alexander, cum ei Aristoteles suasisset, ut Graecis ἡγεμονικῶς, Barbaris autem δεσποτικῶς uteretur, itemque ut illorum tanquam amicorum ac domesticorum curam gereret, in hos autem non secus atque in brutas animantes aut plantas se animatum praeberet: adeo non acquievit ei consilio, ut eam partitionem summe improbaret, satius esse dicens, virtute ac malitia homines inter se dividi ac distingui; itaque quoscunque nancisci potuisset homines egregios, amplexum fuisse ac beneficiis ornasse. Vide de his Plutarchum de fortuna Alexandri. Vide etiam Strabonem extremo libro primo, ubi & Eratosthenes Alexandri sententiam commendans inducitur. Haec sane Apostolorum praedicationi praeluserunt, apud quos nulla προσωποληψία valuit, nullum esse discrimen ratos inter Judaeum & Graecum, nec rursum inter Graecum & Barbarum, sed ex omni gente, quae facit justitiam, acceptos esse Deo.

AD

AD ROM. I. 30.

Deo odibiles.] Vtitur hoc vocabulo Lampridius Heliogabalo cap. 18. *Ita odibilis, ut ejus nomen Senatus eraserit.* Idem eadem vita *pudibilis* usurpavit.

AD ROM. II. 28. 29.

Non enim qui in manifesto, Judaeus est . . . sed qui in abscondito] Huc alludit Eusebius lib. de Martyribus Palaest. cap. XI. de eo martyre narrans, qui proprio dissimulato nomine sibi prophetae alicujus nomen adsciverat. Quae enim τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων ibi est mentio, ex hoc Pauli loco fluxit. Vide Valesium in notis.

AD ROM. III. 20.

Per legem enim cognitio peccati] Fusius in hoc argumento versatur infra VII. 7. 8. In eandem sententiam Cic. pro Sex. Rosc. cap. 25. *Sapienter fecisse dicitur* (Solon) *cum de eo* (parricidio) *nihil sanxerit, quod antea commissum non erat; ne non tam prohibere, quam admonere, videretur.* Or. pro domo: *Neque erat caussa, cur prohibendo, non tam deterrere videretur, quam admonere.*

AD ROM. III. 23.

Omnes enim peccaverunt & egent gloria Dei.] Aestuant interpretes, quid heic *gloriae* (Gr. τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ) nomine veniat. Ego non dubito, quin *lux Dei* intelligatur. Sermone Hellenistico δόξα est lumen. Exempla sunt obvia.

AD ROM. IV. 6.

David dixit beatitudinem viri &c.] Gr. τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου pro eo quod est, μακάριον τὸν ἄνθρωπον. Phrasis est Hellenistica, qua illud Davidicum αὐτολεξεὶ exprimitur אשרי האיש *ascre-haisc.*

AD ROM. V. 7.

Vix enim pro justo quis moritur &c.] Multa apud veteres exempla jactantur eorum, qui se pro amicorum salute devoverint, quae hic cumulare non est otium; sunt enim innumera. Eo alludit Apostolus. Nam contra nulla proditur cujusquam historia, qui pro impiorum incolumitate caput suum objecerit.

AD ROM. V. 12.

Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors; & ita in omnes homines mors pertransiit &c.] Apud veteres ante Christum philosophos ne fando quidem auditum, mortem homini poenalem: nec iis unquam venit in mentem dubitare, quin homini mors naturalis esset. Soli ante Christum Judaei norunt, per quas rimas mors pervaserit. Vide Sap. II. 24. Eccli. XXV. 24. & Chaldaeum Paraphrasten ad Ruth. 14. Christiani idipsum edocti ab Apostolis (ut patet hinc & infra VI. 23.) Pelagium alia omnia sentientem, ut haereticum, habuerunt. At Christianorum saeculorum pagani sicut multa sive a Christianis sive Judaeis hauserunt, hoc etiam didicisse videntur. Certe in Campana inscriptione (quam ex Camillo Peregrinio refert Reinesius Cl. XIV. 20. quamque cum ipso marmore a me collatam, emendatiorem subjicio) mors *poena hominis* dicitur. In ea sic legitur:

VNA.

VNA · DIES · ADIMIT · CRVDELI · CLADE · PEREMPTAS
QVIS · ARA · HAEC · POSITA · ST · POENA · HOMINIS · MISERI
FILIA · NAMQVE · PERIT · PERIT · ET · MATER · EVNDEM
DESERIT · ILLA · PATREM · DESERIT · ILLA · VIRVM

Adde Ravennatem titulum C · PVBLICI · C · F · AMPLIATI · (apud Fleetwood pag. 321. n. 1.) cujus fine Ampliatus sic loquens inducitur:

TEMPERA · IAM · GENITOR · LACRIMIS · TVQ · O · OPTIMA · MATER
DESINE · IAM · FLERE · POENAM · NON · SENTIO · MORTIS
POENA · FVIT · VITA · REQVIES · MIHI · MORTE · PARATA · EST ·

Confer dicta ad Kalendar. Marmor. Neap. ad 18. Jun. Adnot. 418.

AD ROM. VIII. 17.

Si autem filii & heredes &c.] Exhibet paullo aliter hunc locum Cyprianus epist. 56. *Si autem filii Dei, & heredes Dei, coheredes autem Christi, si quidem compatimur, ut & commagnificemur.*

AD ROM. VIII. 18.

Non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae &c.] Gr. πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν. quod redditur *ad superventuram claritatem* apud Cypr. tum in fine epist. 56. tum epist. 72. ad Nemesianum & alios, & ep. de exhort. Martyrii ad Fortun. c. 12. ac postremo III. Testim. 17. Sic etiam apud eundem Cyprianum ep. 56. illud I. Pet. IV. 13. recitatur: *Vt & revelatione facta claritatis* (Gr. δόξης) *ejus* &c. Ex his patet apud antiquos (non secus ac *cabod* apud Hebraeos) *gloriam* & δόξαν idem valuisse ac claritatem sive splendorem tum in historia Transfigurationis, tum alibi saepissime.

AD ROM. VIII. 28.

Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum] Gr. πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν. Similis est illa locutio Capitolini vita Maximini cap. 13. *Nihil denique praetermitteret, quod ad crudelitatem videretur operari.*

AD ROM. VIII. 35.

An persecutio? an gladius?] Gr. διωγμὸς tertio loco numeratur. Nec alio ordine citant hunc locum Moyses & ceteri MM. epist. ad Cyprianum, quae est inter Cyprianicas 26. Qui primum *persecutionem* loco moverunt, & cum *gladio* junxerunt, videntur spectasse ad persecutiones illas contra Ecclesiam celeberrimas, ex quibus tot millia martyrum gladio occubuerunt.

An gladius?] Figurate species una nobilior pro universo genere, & omni gravi coërcitione ponitur. *Typus* id appellatur a Boethio in Topicis.

AD ROM VIII. 37.

Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos] Gr. ὑπερνικῶμεν, quod veteres ad verbum verterunt *supervincimus:* sic enim habent Martyres ad Cyprianum epist. inter Cyprianicas 26. (etsi Baluzius in notis adnotat, in quibusdam veteribus libris reperiri *speramus*, & in lib. Cypriani de exhortatione ad mar-

martyrium: rescribe *superamus*). Cyprianus quoque III. testimonior. 18. habet *supervincimus*: sic etiam Tertullianus Scorpiaco: Augustinus IV. de doctr. Christiana 20. & II. de civ. 23. & in epistola Evadii ad Augustinum.

AD ROM. VIII. 38.

Neque virtutes] Gr. τὰς ἐναντίας δυνάμεις, malos utique Spiritus, memorat Plato in X. de legibus pag. 608.

AD ROM. X. 10.

Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem] Nulla heic ἀντίθεσις inter fidem internam & confessionem, ac rursus inter justitiam & salutem, tanquam si illa ad justitiam, haec ad salutem requiratur; sed uti ℣. praecedente, sic & heic utrunque copulatur, aeque enim utrunque ad *salutem* & *justitiam* est necessarium. Ferme apud Graecos μὲν & δὲ copulative adhibentur, ut τῦτο μὲν, τῦτο δὲ &c. Itaque verti possit: *Nam ad justitiam & salutem consequendam tum corde credi, tum & ore confessionem edi oportet*; idque sibi velle significat allegatum Deut. XXX. 14. testimonium, quo oris & cordis mentio fiebat: vide supra ℣. 8. De oris confessione praeclarus exstat Cleri Romani locus epist. 31. inter Cyprianicas de iis, *qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant*: de quibus sic ibi legitur. *Et cum totum fidei Sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione praestigias quaerit, negavit; & qui vult videri propositis adversus Evangelium, vel edictis, vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit, quod videri paruisse se voluit.*

AD ROM. X. 17.

Ergo fides ex auditu.] Paulum, qui poëtas norit, eorumque dicta usurparit, philosophiae & τῶν ἔξω μαθημάτων non fuisse imperitum, facile mihi persuadeo, praesertim Tarsi natum h. e. in civitate literarum laude florentissima. Strabo lib. XIV. pag. 463. Τοσαύτη τοῖς ἐνθάδε ἀνθρώποις σπυδὴ πρός τε φιλοσοφίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἐγγύκλιον ἅπασαν παιδείαν γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξανδρείαν, καὶ εἴτινα ἄλλον τοπον &c. *Tantum his hominibus* (Tarsensibus) *philosophiae studium, disciplinarumque quas encyclias vocant, ut & Athenas, & Alexandriam, aliaque loca ea laude florentia, superarint.* Quare suspicatus sum aliquando, Paulum hic respexisse ad celebrem quaestionem, visui ne an auditui priores partes sint deferendae. Non una quippe veterum de hac re sententia fuit. Non loquor hîc de testibus in judiciis, quo in genere oculatis, quam auritis, longe plus tribuitur; modo de ὁρατοῖς in judicio agatur, nam si de ἀκυςοῖς, tum auriti oculatorum loco erunt. Loquor autem comparate ad ἐπιςήμην, utrum ne oculus an auris sit praestantior. Polybius τὴν ὅρασιν longe praeferebat, eo quod auctore Heraclito, ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων ἀκριβέςεροι μάρτυρες. Eadem de causa Aristoteles multis locis videndi sensum potiorem statuit: idem tamen initio lib. de sensu & sensilib. auditum longe praestare ait εἰς φρόνησιν. Contra vero Strabo lib. II. pag. 117. ait: Ὁ δ' ἀξιῶν μόνυς εἰδέναι τὺς ἰδόντας, ἀναιρεῖ τὸ τῆς ἀκοῆς κριτήριον, ἥτις πρὸς ΕΠΙΣΤΗΜΗΝ ὀφθαλμῦ πολὺ κρείττων ἐςί. *Qui vero contendit eos solos scire, qui viderint, nae is auditus judicium de medio tollit, ad comparandam scientiam visu longe potioris.* Vide Casaubonum in hunc locum, a quo veterum super hac quaestione sententias hausimus; qui

qui & diffidentes antiquorum ἀπαφάσεις sic conciliat, ut quanquam certius sit oculi judicium, tamen quia ad pauca pertinet & extenditur, iccirco auscultatio πρὸς ἐπιστήμην sit longe utilior. Suffragatur Straboni Lactantius Instit. III. 9. *Quid quod plus est in auribus, quam in oculis situm? quoniam doctrina & sapientia percipi auribus potest, oculis solis non potest*. Plautus dixerat: *Plus valet oculatus testis unus, quam auriti decem*. Sed apud Apuleium initio primi Floridorum libri, Socrati cum Plauto non convenit, cujus versum sic convertit: *Pluris est auritus testis unus, quam oculati decem*.

Hoc ipso vero quod veteres digladiabantur, utri ex his duobus sensibus ad scientiam potiores partes essent tribuendae; fatebantur omnes utrunque magnas afferre utilitates. Ad haec philosophorum dissidia attendens hîc forsitan Paulus, statuit, in ea facultate, quae veteribus incognita, πίστις est appellata, rem aliter procedere; in ea quippe nullas esse τῆς ὁράσεως partes, quandoquidem unius auditus ministerio Fides in animos infunditur.

AD ROM. XI. 8.

Dedit illis Deus spiritum compunctionis] Cyprianus ep. 55. habet *spiritum transpunctionis*. In Isaia XXIX. 10. unde ista afferuntur, legitur hodie: *Miscuit vobis Dominus spiritum soporis:* ibi LXX. ad Cypriani mentem κατανύξεως: sed Theodotio ἐκστάσεως, Aquila καταφορῆς.

AD ROM. XII. 3.

Non plus sapere, quam oportet sapere] Demonax Comicus apud Stobaeum pag. 113. editionis Grotii:

Θνητοὶ γεγῶτες, μὴ φρονεῖσθ' ὑπὲρ θεούς.
Supra Deos ne sapite, mortales sati.

AD ROM. XII. 10.

Caritate fraternitatis invicem diligentes] Gr. φιλαδελφία non tantum hîc jubetur, sed & I. Thes. IV. 9. Heb. XIII. 1. & I. Petri I. 22. & 2. Pet. I. 7. Sicut & φιλάδελφος occurrit 2. Mac. XV. 14. & I. Pet. III. 8. Exstat & Plutarchi liber περὶ φιλαδελφίας, sed strictiore significatione, non qua Hebraei se omnes fratres nuncupabant.

AD ROM. XII. 15.

Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus] Victor Vitensis lib. V. habet sic: *Gaudentibus collaetari, & cum lugentibus lamentari.*

AD ROM. XII. 19.

Sed date locum irae] Gr. ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. Τόπος heic idem videtur, quod apud Liv. *spatium* (ad deliberandum scil.) nam interjecto temporis spatio ira facile defervescit, maxime accedente consilio. Livius, uti dixi, II. ad finem cap. 56. in oratione Quintii cos. *Darent irae spatium: non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum.*

AD ROM. XII. 21.

Vince in bono malum.] Hinc Christiani veteres finxerunt *Vincomali* nomen. In Coemet. S. Cyriacae apud Aringhium & Reines. XX. 223. VINCOMALUS QVI VIXIT AN. VII.

AD ROM. XIII. 1.

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit] Gr. ἐξουσία, sive potestas, quid sit, exposuimus ad Jo: XIX. 10. *Non est enim potestas nisi a Deo*.

AD ROM. XIII. 4.

Non enim sine caussa gladium portat] Gladius meri imperii seu potestatis insigne fuit. Hinc est quod Vlpianus merum imperium definit *l. imperium ff. de jurisd.* in hunc modum: *Est potestas gladii ad animadvertendum in facinorosos*. Quae non tam ὁρισμὸς est, quam τύπος. sic enim appellatur a Boethio in Topic. cum eminentior aliqua una species pro genere universo ponitur. Qui merum habebant imperium, gladio succingebantur (de praefecto praetorio diserte Dio prodidit, eum gladio sibi ab imperatore tradito succinctum fuisse) id enim, uti dixi, imperii meri σύμβολον fuit.

AD ROM. XIII. 8.

Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis] Gr. Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους. Elegans usus verbi ὀφείλω de rebus incorporeis, ut ὀφείλειν χάριν, *debere gratiam*: ὀφείλειν εὐεργεσίαν, *debere beneficium*: sic & ὀφείλειν μῖσος, ἔλεος, & alia id genus. Sic Horatius *debere ludibrium* dixit. At heic *non debere*, tantundem est quod persolvere; cujus locutionis exempla apud latinos haud pauca occurrunt. Cicero in II. de legibus: *Tibi horum nihil deberi potest* h.e. nihil non est persolvendum. Et eadem notione *debere*, est, non persolvere. Idem Cic. IV. ad Att. 2. *Itaque oratio juventuti nostrae deberi non potest*: vult scilicet in usum juventutis edendam fuisse. Tuscul. V. *Sed tibi hoc video non posse deberi*. Lib. 3. de Orat. *An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse debere?* Ceterum cur recte exceperit Apostolus, *Nisi ut invicem diligatis*, jam exposuerunt interpretes, nimirum enim caritas nunquam tota persolvi potest, neque ullus finis est caritatis debendae.

Legem implevit] Hanc locutionem in probatis auctoribus grammatici invenerunt. Ovid. III. Am. I. ✝. 30.

Implebit leges spiritus ille meas.

Quintil. decl. XV. *Sentit crimen, quod detulit, nec nomine, nec adfectu scriptionem legis implere*, h. e. non esse tantum, quantum lege illa descriptum designatumque erat. Posterius exemplum locutiones illas tuetur: *ut impleretur scriptura* &c.

AD ROM. XIV. 2.

Alius enim credit, se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet.] Graece sic: Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. Priora commate viris eruditis aqua haeret, hebraismum scilicet heic quaerentibus, qui elegans est Graecismus. Est enim ἔλλειψις verbi δεῖν, sive infinitivum activum pro participiali usurpatur, ut integra oratio sit πιστεύει φαγεῖν δεῖν, aut Φαγητέον (etsi Φαγητέον istud σόλοικον est, sed tamen παραδείγματος causa heic posui) *Alius credit omnibus esse vescendum*. Hujus graecismi exempla non pauca apud optimos scriptores reperisse me memini.

AD ROM. XIV. 4.

Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit: stabit autem:

tem: potens eſt enim Deus ſtatuere illum.] Antequam de ſententiae explanatione cogitemus, quid οἰκέτης, quid στήκειν & πίπτειν heic loci ſint, videamus. Atque ut a poſterioribus vocibus incipiam, non aſſentior viris eruditis, qui *ſtare & cadere* judicialia heic verba eſſe contendunt. Heic quidem certe alio ſignificatu ſunt poſita. Τὸ πίπτειν quidem pro *mori* uſitatiſſimum tum profanis Scriptoribus eſt, tum vero etiam Graecis Interpretibus. Vide Graecam interpretationem Job. XIV. 10. Jer. XVIII. 21. Js. XXVII. 3. Amos VIII. 3. quibus locis exſpirandi aut ſimilia verba Hebraice reſpondent. Jam vero ubicunque נפל *naphal* pro *occumbo* (quod frequens eſt) ponitur, ibi interpretes πίπτω poſuerunt. Hinc etiam porro factum, ut ejus contrarium ἵσταμαι, (pro quo in Novo Foedere στήκω octies uſurpatur, ex profanis autem ab Alex. Aphrod. lib. I. probl. πλησίον στήκοντες) pro *vivo* ponatur, idque Helleniſtarum more, ut ecce Pſ. XXXVIII. 8. ματαιότης πᾶς ἄνθρωπος ζῶν in LXX. legitur: ſed quia Hebraice ſtandi aut ſtatuendi verbum reſpondet, ibi Aquila ἑστηλωμένος, Symmachus ἑστὼς uſurpavit. Nec dubium eſt, quin μεταφορικὴ vita heic ſit intelligenda, quemadmodum ſimili antitheſi I. Cor. X. 12. (ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ) uſurpatur. Viſo quid στήκω & πίπτω valeant, de οἰκέτης porro videamus. Οἰκέτης nomen ſervile eſt tum apud LXX. qui ſic *ebed* interpretari ſolent, tum apud profanos; & quidem infimae ſortis ſervi erant, quod illud Syracidae XXXIII. 31. notat: καὶ οἰκέτῃ κακούργῳ στρέβλαι καὶ βάσανοι. Omnino illud verum eſt, quod ab Athenaeo VI. 19. ex Chryſippo traditur, hoc inter δοῦλον & οἰκέτην intereſſe, quod qui manumiſſi eſſent, adhuc δοῦλοι dicerentur, οἰκέτας δὲ τοὺς μὴ τῆς κτήσεως ἀφειμένους h. e. *qui nondum de poteſtate exierint*, intelligerent: ὁ γὰρ οἰκέτης, φησι, δοῦλός ἐστι κτήσει κατατεταγμένος h. e. *is* οἰκέτης *eſt, qui in bonis poſſidentis cenſetur:* cum contra δοῦλος is etiam intelligatur, qui manu fuerit miſſus, nec amplius in bonis illius ſit, etſi operas praeſtare domino teneatur. Ex eo fit, δοῦλον quidem illum manumiſſum ſibi vivere & mori, contra οἰκέτην Domini commodis vivere, ejuſdemque damno mori. Ergo non temere eſt, quod οἰκέτου potius quam δούλου nomen heic uſurpatum fuit, ut oſtenderetur, eum ſervum, qui in alterius bonis cenſeretur, nihil ad noſtram curam pertinere, utrum vivat an moriatur, utrunque enim Domino ſuo facit, cui uni vivit aut moritur. Ac mirum eſt hanc, quam dixi, hujus loci ſententiam non vidiſſe interpretes, cum hoc ipſum infra ℣. 8. repetatur, ſed ita ut hujus comparationis, quae heic inſtituitur, ℣. 8. ſubnectatur ἀπόδοσις. Nam ſicuti uniuſcujuſque οἰκέτης *Domino ſuo ſtat aut cadit* h.e. Domini ſui, in cujus bonis cenſetur, commodo damnove vivit moriturve: ſic nos, utpote Chriſti οἰκέται (in ejus enim bonis cenſemur ex vi paternae pollicitationis illius: *Poſtula a me & dabo tibi gentes hereditatem tuam & poſſeſſionem tuam terminos terrae*) *Sive vivimus, Domino vivimus**, *ſive morimur, Domino morimur; ſive ergo vivimus ſive morimur, Domini ſumus*, ut infra ℣. 8. dicitur.

Domino ſuo ſtat aut cadit] Eadem antitheſis I. ad Cor. X. 12. Inde ſaeculo Cyprianico ſumptum, ut qui ſacrificaſſent, *lapſi*, ceteri *ſtantes* dicerentur. De *lapſis* fruſtra auctoritates aſſerrem. De ſtantibus martyres ad Cyprianum epiſt. inter Cyprianicas 26. pacem dandam lapſis cenſent, *Conſultis omnibus epiſcopis, preſbyteris, diaconibus, confeſſoribus, & ipſis ſtantibus laicis.* Vbi ſtantes &

a lapsis & confessoribus distinguuntur. Alibi apud Cyprianum stantium plebem legisse memini. Adhaec Clerus Romanus epist. inter Cyprianicas 27. *Quando Ecclesia in Episcopo & Clero, & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim ... ut Ecclesia esse dicatur Lapsorum numerus*. Idem Clerus Rom. ep. 30. *Si pro ipsis preces stantium* (heic peculiariter confessores intelliguntur) *humilitate ipsorum adjutae fuissent*. Rursus idem Clerus epist. 31. *Deinde sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem*. Infra: *Oremus pro lapsis ut erigantur, oremus pro stantibus, ut non ad ruinas usque tententur*.

AD ROM. XIV. 9.

In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, ut & vivorum & mortuorum dominetur] Hactenus ab usque ℣. 4. nos in Christi potestate & bonis esse, ut servos in heri sui, demonstrarat. Nunc illud inferendum erat, quo jure nos acquisierit. Redemptionis; respondet. Nam vetus lex Attica fuit, puto & aliarum gentium, ut redemptus ex hostibus illius esset, qui redemisset, nisi alioquin redemptus redimenti redimias (sic glossae veteres τὰ λύτρα reddunt) restituisset. Eam legem sic recitat Demosthenes in Nicostratea: τῷ λυσαμένῳ ἐκ τῶν πολεμίων εἶναι τὸν λυθέντα, εἰ μὴ ἀποδιδῷ λύτρα. Omnino enim redemptio tantundem est, quod emtio; unde & Paulus alibi emptionis vocabulo utitur: *Emti enim estis pretio magno*. Et quidem Morte Christi persolutum est pretium, & jus acquisitum; sed post reviviscentiam tum demum possessionem iniit: quocirca illud *& resurrexit* non frustra est additum; ut sic demum plenam dominationem exercere intelligeretur.

AD ROM. XV. 1.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere] Gr. Ἀδύνατοι qui sint, diximus ad Act. XIV. 7. Eadem quippe heic notio est, quamvis metaphorica. Itaque potest hoc de allevandis debilibus (de claudis inquam μεταφορικῶς) intelligi. Sed tamen quia Paulus non βαστάζειν ἀδυνάτους sed ἀδυνάτων ἀσθενήματα dixit, eo labor, ut putem, βαστάζω heic pro ἀποβαστάζω i.e. *aufero* positum, ut plerisque aliis N. T. locis; de quo significatu vide dicta ad Joh. XII. 6. Jubet igitur Paulus nos dare operam, nequa offensionis ansa infirmioribus detur: idque sibi vult *infirmiorum infirmitates auferre*. Nihil verius; idque orationis συνέχεια postulat. Tum vero secundum hanc interpretationem, *infirmus* est probe Latinum. Hor. I. Serm. IV.

. . . *Sum paullo infirmior, unus*
Multorum.

AD ROM. XV. 4.

Ut per patientiam & consolationem scripturarum] Graecum παράκλησις nonnumquam παραίνεσιν (*adhortationem*) notat ut ad Cor. XIV. 3. ubi Latinus vertit *exhortationem*. Sed & Latinum *consolatio* tantumdem apud Ecclesiae Scriptores interdum est, quod παραίνεσις. Hinc quod in Actis Sinceris SS. Nicandri & Marciani (apud Henschenium die 17. Junii pag. 271. initio sect. 3.) uxor Nicandri eum παραινοῦσα dicitur, hoc reddidit vetus interpres Actorum Bodecensium, *Consolabatur* h. e. *hortabatur*. Etiam seq. versu forsitan vox παρακλήσεως

παρακλήσεως (*consolationis*) est ea consolatio, quae a Divino monitu (sive per scripturas sive per internos instinctus) proficiscitur.

I. AD CORINTHIOS.

AD I. COR. I. 18.

Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est &c.] Clarissimus est Hebraismus, nec tamen animadversus. Nam τὸν λόγον τὸν τοῦ σταυροῦ *verbum crucis* sic interpretantur, ut sit sermo de cruce, sive Redemtoris scilicet, per quam servavati & liberati sumus, sive uniuscuiusque nostrum, quae & ipsa necessaria est ad salutem. Equidem non repugnarem, maxime propter id quod praecedit *Non in sapientia verbi*, cui opponitur sermo de cruce. Verum si id voluit Apostolus, dixisset ὁ λόγος ὁ περὶ σταυροῦ. Nunc ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ merus est Hebraismus, neque est aliud quam דבר *dabar* sive τὸ πρᾶγμα i. e. negotium crucis, sive crux ipsa. Id quod non minus quadrat scopo Apostoli, quam si dixisset *Oratio de cruce*.

AD I. COR. II. 10.

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei] Gr. τὰ βάθη Afri *altitudines* verterunt, quod eodem recidit; sic enim in Professione apud Victorem Vitensem III. 13. posuerunt : *etiam altitudines Dei.*

AD I. COR. II. 11.

Quis enim hominum scit quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? ita & quae Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei] Afri interrogationem abstulerunt, eamque ut in talibus fit, negante particula compensarunt; sic enim legitur in Afrorum professione fidei apud Victorem Vitensem lib. 3. c. 13. *Sicut nemo scit hominum, quae sunt hominis, nisi spiritus ejus, qui in ipso est; ita nemo scit, quae sunt Dei, nisi Spiritus Dei.*

AD I. COR. III. 6.

Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit] Non admodum dissimile est illud Procli lib. 1. in Timaeum Platonis pag. 61. editionis Graecae Basileensis: Τίμαιος γεννᾷ τοὺς ἄνδρας, ὁ δὲ Σωκράτης παιδεύει, ὁ δὲ Κριτίας εἰς πράξεις προάγει, ὁ δὲ Ἑρμοκράτης εἰς λόγους.

AD I. COR. III. 19.

Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum] Verba sunt Eliphazi Job. V. 13. *Sapientes* heic tantumdem quod *astuti*: quae duo nomina Hebraice & Hellenistice confunduntur. Sic Prov. XIII. 1. pro חכם *sapiens*, Graeci πανοῦργος posuerunt. Et Gen. XXVII. 35. *Venit frater tuus* (במרמה *bemirmah*) *fraudulenter;* Chaldaeus בחוכמא *in sapientia*. Sic etiam Gen. XXXIV. 13. pro Hebraeo במרמה *in dolo*, item Chaldaeus *in sapientia* posuit. Sed & Prov. XIV.

XIV. 8. tam Hebraice quam Chaldaice *ſapientia callidi* legitur. Nec alia eſt ſapientia, in qua ſibi placet vaferrimus ille apud Ter. ſervus:

Incredibile eſt quanto herum anteeo ſapientia.

AD I. COR. IV. 2.

Vt fidelis quis inveniatur] Gr. Ἵνα πιϛός τις εὑρεθῇ. Apud Paulum εὑρίσκεσθαι ſaepiſſime pro δοκιμάζεσθαι uſurpatur: eo plane modo, quo Galli dicunt: *je le trouve tres ſavant*, & alia in hunc modum. Ita & S. Ignatius epiſt. ad Magneſios: ἵνα εὑρεθῶμεν μαθηταὶ Ἰησȣ̃ Χριϛȣ̃. Epiſt. ad Trallianos. Ἐν ᾧ διάγοντες εὑρεθησώμεθα. Ibidem: Ἵνα μὴ ἀδόκιμος εὑρεθῶ. Ad Romanos ex vetere Interprete Huſſeriano: *ut mundus panis inveniar*. Vide & 2. Petri III. 14. & alibi in N. T. Vetus eſt autem apud Helleniſtas hic verbi uſus. Sap. VIII. 11. Ὀξὺς εὑρεθήσομαι ἐν κρίσει. Eccleſiaſtici XX. 5. εὑρισκόμενος σοφός, & XLIV. 17. Νῶε εὑρέθη τέλειος δίκαιος. I. Mach. II. 52. ἐν πειρασμῷ εὑρέθη πιϛός. Verbum מצא *Matſa* eundem habet uſum Eccleſiaſtis VII. 26. ומוצא *umotse* &c. ubi LXX. vertunt: Καὶ εὑρίσκω ἐγὼ αὐτὴν πικροτέραν ὑπὲρ θάνατον. Non alibi memini τὸ מצא *matſa* hac notione uſurpatum legiſſe. Huc referri poſſunt exempla, quae affert H. St. ut oſtendat, hoc interdum eſſe εὑρίσκω, quod latinis *comperio*.

AD I. COR. IV. 3.

Mihi autem pro minimo eſt, ut a vobis judicer, aut ab humano die &c.] Sicut Divini judicii dies, *dies Domini* appellatur ſupra III. 13. & infra V. 5. & alibi; ſic *humanus dies* eſt hominum judicium. *Diem* alicui dicere judicialis eſt latinorum locutio.

AD I. COR. IV. 13.

Omnium peripſema] Vtitur non ſemel hac voce Ignatius. Vt epiſt. ad Epheſios pag. 22. editionis If. Voſ. Rurſus eadem epiſt. pag. 27. Proverbiale ut videtur vocabulum, ſaltem apud Alexandrinos Chriſtianos, qui quoties ex officioſa comitate ſeſe aliis ſubmittere voluiſſent, eorum περίψημα, ſaltem verbo tenus (ut in hujuſmodi ſermonis officiis fieri ſolet) ſeſe appellabant. Quo dicto videntur quidem ad hunc Apoſtoli locum reſpexiſſe: ſed vel ſic tamen, quo ſenſu Alexandrini hoc vocabulum ceperint, poteſt intelligi. Proderit ergo integrum Dionyſii Alexandrini locum ſubtexere ex epiſtola Paſchali apud Euſebium VII. hiſt. 22. qua in epiſtola lue Alexandrina ſub Gallo & Voluſiano copioſe deſcripta, ſimul exponit, Chriſtianos eo caritatis erga languentes proceſſiſſe, ut ſaepe eorum, quos ipſi ſua curatione ſanitati reſtituiſſent, contagione afflati interierint. Καὶ πολλοὶ νοσοκομήσαντες καὶ ῥώσαντες ἑτέρȣς, ἐτελεύτησαν αὐτοὶ, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτȣ̀ς μεταϛησάμενοι, καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα μόνης ἀεὶ δοκȣ̃ν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι, ἔργῳ δὴ τότε πληρȣ̃ντες, ἀπιόντες αὐτῶν πάντων περίψημα. *Multique adeo qui alios aegrotantes curaverant, & in priſtinam valetudinem reſtituerant, ipſi interierunt, illorum mortem in ſeipſos traducentes; verbumque illud vulgare quod officioſae dumtaxat comitatis adhuc viſum fuerat, reipſa adimplentes, cum aliorum peripſema effecti ex hac vita migrarent.* Qua re potiſſimum Chriſtiani ſe aliorum περίψημα probaverint, iis verbis exprimitur τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτȣ̀ς μεταϛησάμενοι: quod ipſum copioſius proxime antea deſcripſerat in hunc modum: καὶ τὴν νόσον ἐφ᾽ ἑαυτȣ̀ς ἕλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίον,

καὶ

καὶ ἐκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀλγηδόνας. *Proximorum morbum in semetipsos attrahentes, ac veluti ultro exprimentes extergentesque*. Translatum omnino ab iis, qui exsuctione saniem exprimunt atque ulcus abstergunt, dumque alios morbo liberant, in seipsos pestem illam videntur admittere. Ex his omnibus constat, Dionysio nihil aliud fuisse περίψημα, quam *rejectamentum*, imo idem quod περικάθαρμα, qua voce συνωνύμως hic utitur Apostolus; vel, si mavis, quidquid infectum alicunde decisum ἀποσκυβαλίζεται (qua voce infra utitur Dionysius de gentilibus, qui peste attactos νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκυβαλίζοντο) h. e. *in sterquilinium mittitur*, ne serpat mali contagio. Jamvero quod Valesius in hunc Dionysii locum malle se ait a gentilibus hoc jactatum in Christianos, ut eos πάντων περίψημα dicerent, defendi nullo modo potest, quippe cum Dionysius id vocabulum ad φιλοφροσύνῃ ipsorum Christianorum aperte referat.

AD I. COR. V. 7. 8.

Expurgate igitur vetus fermentum, ut sitis nova consperfio &c.] Recte & eleganter eadem haec expressit Ignatius epist. ad Magnesios. Ὑπέρθεσθε οὖν τὴν κακὴν ζύμην τὴν παλαιωθεῖσαν καὶ ἐνξίσασαν, καὶ μεταβάλεσθε εἰς νέαν ζύμην, ὅ ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός. Vetus interpres: *Deponite igitur malum fermentum inveteratum & exacuens, & transponite in novum fermentum, quod est Jesus Christus*. Nisi quod pro νέον φύραμα, Ignatius νέαν ζύμην posuit. Vterque apposite.

AD I. COR. V. 11.

Cum bujusmodi nec cibum sumere] Cum bujusmodi singulari numero: τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. At Victor Vitensis II. 16. veluti ἀνακεφαλαιωσάμενος sic posuit: *Cum nefariis nec cibum habere communem*.

Cum ejusmodi nec cibum sumere] Mansit hoc in vetere Ecclesia, ut lapsos in crimina non tantum ab orationibus, sed & a communi mensa arcerent. Hinc quibus lapsis Alexandrini martyres gratiam fecerunt, *eos ad preces juxta ac mensam admiserunt*: καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἑστιάσεων ἐκοινώνησαν: verba sunt Dionysii Alex. de martyrib. Alex. apud Euseb. VI. hist. 42.

AD I. COR. VI. 1.

Audet aliquis vestrum habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos, & non apud sanctos?] Conqueritur heic pluribus Apostolus esse inter Christianos, qui fratres suos ad saecularia judicia pertrahant, cum possent apud Christianos ipsos cum adversariis suis transigere. Hoc quia licitum erat Judaeis; licitum quoque Christianis fuit, qui per illa tempora ab Judaeis vix distingui solebant. Quin & ethnicorum curiis, corporibus, collegiis, fratriis, sodalitatibus &c. sollemne fuit, ut de quibusdam controversiis ipsi inter sese judicarent, ut ex fragmento cujusdam SENTENTIAE Caesaris Octaviani alibi docui ad ea verba: VTIQVE · VELINT · COEVNTIBVS · CONTROV · · · Ac legesis totum 39. caput Apologetici Tertulliani. Ibi corporis sive collegii aut curiae Christianorum cum gentilium corporibus elegans comparatio pertexitur. Vbi & *arcam* & *cenulas* & quaecunque demum apud paganorum collegia in usu erant, Christianis attribuit; ac ne de judiciis quidem silet. *Ibidem etiam* (de Christianorum corpore sive collegio loquitur) *exhortationes*, *castigationes*, & *censura divina*

vina (qui Cyprianum legerit, intelliget, qua notione heic *censura* usurpetur, non dum ea certe, qua Pamelius credidit) *nam & judicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu &c.*

In litteris Constantini & Licinii ad praesides datis, quas producit Lactantius de mort. persec. cap. 48. multa est de *corpore Christianorum* mentio. In aliis principalibus litteris apud Eusebium *σῶμα* aut *σωμάτιον* dicitur.

AD I. COR. VI. 2.

An nescitis, quoniam Sancti de hoc mundo judicabunt?] Hinc veteres Patres concluserunt, martyres Christi assessores fore, & cum eo mundum judicaturos, unde ab iis indultam lapsis veniam magni fecerunt. Dionysius Alex. de Alexandrinis Martyribus apud Euseb. VI. hist. 42. Οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ, καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ, τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινας . . προσελάβοντο. *Ceterum hi divini Martyres qui nunc Christi assessores, regnique consortes, & judicii participes, unaque cum illo judicaturi, quosdam e fratribus lapsos . . susceperunt.* Eodem maxime spectat insignis Eulogii Alexandrini locus ex lib. V. adversus Novatianos: cujus tamen sententiam Photius in bibliotheca refellit, aliorsum hunc Pauli locum cum Chrysostomo accipiens, quasi Sanctorum comparatione judicandi sint impii, perinde ut Ninivitae & Regina Austri malos condemnaturi dicuntur in Evangelio. Sed Eulogii sententia verior videtur Valesio ad Eusebii VI. 42. quem vide; quippe cum Apostolis diserte in Evangelio promissum fuerit fore, ut cum Christo judicaturi assideant.

S. Cyprianus epist. X. ad Mart. & Confessores, caute ab eis dari libellos jubet: *Utpote*, inquit, *amici Domini, & cum illo postmodum judicaturi, inspiciatis & actum, & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera* &c. In epistola quorundam Martyrum ad Cyprianum, quae est inter Cyprianicas 26. *Quid enim gloriosius . . . . quam Judicis sui divina dignatione judicem factum fuisse?*

AD I. COR. VI. 11.

Et haec quidam fuistis] Optime interpretatur illud τινὲς, *Quidam vestrum*; non enim ad omnes ea vitia pertinebant. Verum ceteroqui non insolens est Atticis pronomen τὶς loco secundae personae ponere. Aristophanes Pluto: Τὸν Πλοῦτον ἔξω τὶς κάλει. *Plutum foras evoca, tu quisquis ibi es.* Idem Ranis: Ἀγορεύω τινὶ ἐμὲ βασανίζειν ἀθάνατον ὄντα. Vbi etiam τινὶ valet *tibi quisquis demum es*. Hoc si sequimur; notabitur heic persona secunda, sed tamen ἀορίστως.

Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis] Sic multo elegantius, quam quomodo Afri in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 20. posuerunt: *Abluti estis, & justificati & sanctificati estis &c.*

AD I. COR. VII. 4.

Uxor sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter & vir sui corporis potestatem non habet, sed uxor] Videntur lege Christiana utriusque conjugum jura aequata fuisse; nam Mosaica lege uxorem sub viri manu fuisse, non contra, inde potest intelligi, (ut cetera interim praeteream) quod maritis, non item uxoribus, divertere licuerit. At lege Christiana aequatis juribus utrique id justa ex caussa permittitur. Certe Medea apud Euripidem in cognomine fabula ex

eo

eo maxime virorum dominium in corpora conjugum videtur colligere; sic enim ỷ. 230. conqueritur.

> Πάντων δ' ὅσ' ἐσ' ἔμψυχα καὶ γνώμην ἔχει,
> Γυναῖκες ἐσμὲν ἀθλιώτατον φυτόν·
> Αἷς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
> Πόσιν πρίασθαι, ΔΕΣΠΟΤΗΝ ΤΕ ΣΩΜΑΤΟΣ
> Λαβεῖν· κακοῦ γὰρ τοῦδ' ἔτ' ἄλγιον κακόν,
> Κᾀν τῷδ' ἀγὼν μέγισος, ἢ κακὸν λαβεῖν,
> Ἢ χρησόν· οὐ γὰρ εὐκλεεῖς ἀπαλλαγαὶ
> Γυναιξὶν, οὐδ' οἷόν τ' ἀνήνασθαι πόσιν.

Quae sic licuit vertere:

> *Quaecunque sunt animalia mente praedita,*
> *Miserrimum horum mulieres genus sumus.*
> *Grandi pecunia ante omnia nanque adigimur*
> *Emere maritum, hoc est dominum emere corporis.*
> *Tum gravius istud ac periculosius,*
> *Quod jacitur ancipiti exitu semel alea,*
> *Bono ne nubas an malo: nam repudia*
> *Inhonesta nobis, nec nostrum est divertere.*

Vetus saltem Graecia uxori a viro divertere probrosum credidit; quod postea remissum videtur, uti patet exemplo Hipparetes Alcibiadis uxoris apud Plutarchum Alcibiade.

AD I. COR. VII. 8.

Si sic permaneant, sicut & ego] In Gr. deest *Sic*: ἐὰν μείνωσιν, *si permaneant*. Nec illud μόριον necessarium est; nam *permanendi* verbum ad viduas aut virgines pertinet. Apud Grut. p. 810. 10. *Nulli umquam liceat accedere* (h. e. juxta in eod. sarcophago sepeliri) *neque vexare ossa mea, non filius, neque nepos, neque de affinitate ullus . . . . Sane Nevia Prisca si PERMANSERIT* (supple *in viduitate*) *usque in diem finitionis suae, recipietur ibi juxta maritum suum*. Idem verbum recurrit in fine hujus capitis, ubi & eadem particula tam Latine quam Graece ad majorem significantiam adponitur. Ac mirer, ni ex hoc posteriore loco (in quo illud *Sic* ex Graeco expressit interpres) id monosyllabum etiam in priorem insartum fuerit ab iis, qui mancum fore locum sine illo *sic* crederent.

AD I. COR. VII. 14.

Alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt] Vti *Nunc* apud Ciceronem praecedente *Si*, sic apud Graecos post εἰ quoties subjicitur νῦν, servire dicitur orationi κατὰ ἄρσιν καὶ θέσιν: cujus elegantiae exempla & apud profanos & nostros hosce Scriptores sunt plane innumera. Nonnunquam tamen non expresso εἰ, nihilominus νῦν eandem habet potestatem, idque in argumentationibus potissimum, ut Aristoteles de anima lib. 3. ποιὸς γὰρ ἄν τις γίγνοιτο θερμὸς ἢ ψυχρὸς, κᾂν ὄργανόν τι εἴη, ὥσπερ τῷ αἰσθητικῷ· νῦν δὲ οὐδέν ἐστιν. Et in primo de caelo: Βραδύτερον γὰρ ἂν ἐκινεῖτο τὸ πλεῖον πῦρ ἄνω, καὶ ἡ πλείων γῆ κάτω· νῦν δὲ τοὐναντίον.

AD I. COR. VII. 21.

Servus vocatus es?] Frequens in Pauli epistolis servorum adhortatio.

Hoc ideo, quia primi Christianorum magnam partem servilia capita fuere.

AD I. COR. VII. 22.

Qui enim . . libertus est Domini &c.] Pulchre tractat hunc locum Ambrosius lib. 1. de Jacob num. 12. quem vide, si tanti est.

AD I. COR. VII. 29.

Et qui habent uxores, tanquam non habentes sint.] Hoc est, ita se contineant, tanquam si uxores omnino non habeant. Hoc ad consilium pertinere prae se aperte tulit Apostolus. Verum Patres Carthaginienses numero 217. coacti an. 419. majores Clericos ad hanc continentiam secundum priores canones adigendos censuerunt: *Placuit* (inquiunt can. 25. apud Dionysium) *quod & in diversis conciliis firmatum est, ut subdiaconi, qui sacra mysteria contrectant, & Diaconi, Presbyteri, sed & Episcopi secundum propria statuta* (sive ut melius alibi legitur *secundum priora statuta*) *etiam ab uxoribus se contineant, ut TANQUAM NON HABENTES videantur esse: quod nisi fecerint, ab Ecclesiastico removeantur officio: ceteros autem Clericos ad hoc non cogi, nisi maturiori aetate.* Quo loco non praetereundum, Quini-sextam Synodum can. XIII. pervertisse hujus Africani canonis sensum, ut ad suas partes pertraheret; nam loco illorum verborum *secundum priora* sive *propria statuta*, reposuerunt, *secundum proprios terminos*; quasi vero tantum in ordine vicis suae abstinendum, Carthaginienses censuerint. Falsissime: nam S. Augustinus, qui ei Concilio interfuit, in II. *de adulter. conjug.* 20. in Africa sacratis hominibus usum matrimonii nullo tempore indultum fuisse testatur.

AD I. COR. VII. 30. 31.

Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent tanquam non gaudentes, & qui emunt, tanquam non possidentes: Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: praeterit enim figura hujus mundi.] Imitatur Ezechielem, qui proximam Judaeorum calamitatem vaticinatus, paria praecepit cap. VII. 12. *Venit tempus, appropinquavit dies: qui emit, non laetetur; & qui vendit, non lugeat; quia ira super omnem populum ejus.* Mundi ἐμπύρωσις (concrematio) quam saepe Apostoli inculcabant, in causa fuit, ut fideles Hierosolymitani divenderent fundos, eorumque pretia ad Apostolorum pedes prostituerent, nequid in hoc mundo transituro possiderent.

AD I. COR. VII. 36.

Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta] Gr. εἰ δέτις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Constructio est ex Hebraeorum consuetudine, nam graece dixeris: εἰ δέτις ἀσχημονεῖν νομίζει, ἐὰν ἡ παρθένος αὐτῦ ὑπέρακμος ᾖ. h.e. *si quis probro sibi esse hoc duxerit, quod filia sua obsolescere coeperit* &c. Bene interpres illud ἐπὶ vertit *super*; est enim pro על *hhhal* positum: recte etiam illud ἐὰν per αἰτιατικὸν *quod* reddidit. Apud veteres, antequam maximum in virginitatem decus ex Evangelio redundasset, inter probra domestica referebatur, si matura jam virgo nuptui tradita non esset: id quod ita reformare satagit Apostolus, ut tamen argumentum aleae plenissimum verset in omnes partes. Probri illius opinio ex tot jam saeculis radicitus animis inhaeserat. De Judaeis ex filiae Jephtae plorantis virginitatem suam, & aliis historiis res est notissima. Apud Romanos Cn. Scipio in Hispania bellum dum administraret, pessimo reip. reditum maturasset, ut filiam, cujus dos

dos se absente expediri non posset, collocaret: ni patres illam publice dotari decrevissent, ut tradit Valerius IV. 4. Eandem historiam sic refert Ammianus Marc. XIV. 6. quae huc non parum faciunt: *Et dotatur ex aerario filia Scipionis, cum nobilitas florem adultae virginis, diuturnam absentiam pauperis ERVBESCERET patris*. Valesius in regio codice & Romana editione principe, *diuturnum* reperit, ut ad *florem* referatur. *Florem diuturnum*, ἀγαμίαν diuturnam intelligo; qui flos per conjugium amittitur; eoque hic conjugio opponitur. Cur de filiabus, non item filiis ἀγάμοις angerentur parentes, ratio in promtu est, quam tradit apud Aristophanem Lysistrata in cognomine fabula ℣. 593.

Λυ. Περὶ τῶνδε κορῶν ἐν τοῖς θαλάμοις γηρασκουσῶν ἀνιῶμαι.
Πρ. Οὐκοῦν γ᾽ ἄνδρες γηράσκουσιν; Λυ. Μὰ Δί᾽, ἀλλ᾽ οὐκ εἶπας ὅμοιον.
Ὁ μὲν γὰρ ἥκων, κἂν ᾖ πολιὸς, ταχὺ παῖδα κόρην γεγάμηκεν.
Τῆς δὲ γυναικὸς μικρὸς ὁ καιρός· κἂν τούτου μὴ 'πιλάβηται,
Οὐδεὶς ἐθέλει γῆμαι ταύτην· ὀττευομένη δὲ κάθηται.

Elegans interpres vertit:

Ly. Pro virginibus quae veterascunt in thalamo, hoc maceror unum.
Pr. Quid? nonne viros senium attingit? Ly. sane equidem non eadem haec sunt,
Nam vir procus etsi canus erit, teneram tamen ille puellam
Nuptum accipiet: brevis aetas mulieribus, qua ni potiantur,
Non sit qui ducere curet, sedet imo ceu fatidicae instar.

Super Virgine sua] Gr. ἐπὶ τὴν παρθένον &c. h.e. *filiam suam*. Recte interpres *Virginis* nomen retinuit. Nam in lapide Romano apud Reinesium II. 31. VIRGINI EIVS tantundem valet, quod *filiae ejus*. Ea inscriptio talis est: TIPO (rescribe TVRSIO) APOLLONIO INSTAVRATORI MOENIVM NOSTRORVM ET TVRSIAE SANCTISSIMAE VIRGINI EIVS F. VNIVERSVS POPVLVS METELLINORVM &c. sic etiam Martialis lib. 2. *virgines colonorum* h. e. filias eleganter dixit:

Et dona matrum vimineo ferunt texto
Grandes proborum virgines colonorum.

Eadem vis est cum *Virgo* nomini possessivo jungitur, ut *Regia Virgo* apud Ovid. Met. II. 112. h.e. *regis filia*.

AD I. COR. VII. 40.

Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium] Dixerat commate superiore: *cui vult, nubat*: nunc optimum factu ait, si sic permanserit. Etiam profani Scriptores vitio verterunt ad secunda vota convolare. Valerius Max. ait: *Multa matrimonia legitimae intemperantiae signum esse*. Heroicis temporibus Penelopen a procis sollicitatam, strenue restitisse narrat Hom. Il.XV.

Αἰδομένη εὐνὴν πόσιος δήμοιό τε φῆμιν.
Prisci jura tori veritam vulgique susurros.

Nec tamen legibus tenebatur, quin nuberet; ut ex eo liquet, quod amicissimus quisque, rati Vlyssem interiisse, ad secundas nuptias hortabantur. Apud Graecos Achis Persei neptis prima omnium fertur, Periete marito demortuo, Oebalo nupsisse: πρότερον δὲ, inquit Pausanias Corinthiacis, καθεστήκει ταῖς γυναιξὶν ἐπὶ ἀνδρὶ ἀποθανόντι χηρεύειν. Vide Feithium II. Antiq. Homer. 15.

AD I. COR. VIII. 4.

Scimus, quia nihil est idolum in mundo] Gr. Οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ. Viri docti ad Hebraeum vocabulum אליל *elil*, quae & rem nihili & idolum significat, allusum putant. Fuit hoc Hebraeis familiare, ut contumeliosa nomina, tum singulorum deorum propria, tum communia & appellativa usurparent. Itaque quae a LXX. εἴδωλα hebraice modo גלולים *gillulim*, quasi *dii stercorii*; modo עצבים *atsabim*, *terricula*, aut שקוץ *scikkuts*, *abominatio*; modo הבל *hebel*, *vanitas*; modo אליל *elil* appellantur, quod ab אל *el* veri Dei nomine detortum videtur ad contumeliam, quia rem nihili significat. Itaque sicut ad haec vocabula respexisse heic Apostolum haud prorsus abnuerim: sic fatendum omnino videtur, non aliam fuisse mentem Judaeis Hellenistis, cum falsos illos deos εἴδωλα appellare instituerunt, (neque enim ethnici deos suos εἴδωλα nuncupaverunt: ab Hellenistis usus ejus vocabuli invectus, ad Christianos transiit) quam ut rem nihil designarent, & κατὰ τὸ Ὁμηρικὸν illud νεκύων εἴδωλα καμόντων. Et certe Homerum εἴδωλον, & σκιὰν, & ὄνειρον pro eodem dixisse annotat Eustathius. Eusebius quoque II. de vita Constant. 16. idola Licinii ὁμηρικῶς appellavit νεκρῶν εἴδωλα θανόντων, quae illum praetulisse dicit, quoties progrederetur ad pugnam. Quem locum miror doctissimum interpretem ita vertisse, quasi re vera mortuorum simulacra praefetulerit Licinius; cum appareat Eusebium Homerica phrasi delectatum, poëtae hemistichium in suam orationem inclusisse, ac simul ostendere voluisse, quae sit ejus appellationis origo. Porro in recitato Eusebii loco pro θανόντων rescribendum esse καμόντων facile judicaram, quia Homerus sic habet; eaque emendatio confirmatur altero gemino Eusebii loco Or. de laud. Const. c. IX. nisi quod καμνόντων legitur; ex quo reponendum utrobique καμόντων nemo non videt. Eâdem Or. c. 8. τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ της πολυτελοῦς ὕλης . . ἐσκυλεύετο. Ergo cum εἰδώλου appellatio contumeliosa esset ac plena convicii, inde profecta, quod idola omni prorsus vi destituta, oculos haberent, ut ait Psalmographus, nec tamen viderent; aures, nec audirent &c. merito Paulus idola οὐδὲν esse affirmat; idque vocabulum, quo sensu ab Judaeis usurpabatur, τὸ οὐδὲν significare.

Possis etiam ita interpretari: *Scimus, quod nullum est idolum in mundo*: nam quae vocantur νεκύων εἴδωλα καμόντων, ea non in mundo versantur, sed τῷ ᾅδῃ coërcentur: ᾅδης autem nil commune cum κόσμῳ habere credebatur. Accedit, quod statim sequitur οὐδεὶς θεὸς ἕτερος &c. *nullus est Deus* &c. Ergo & οὐδὲν adjectivi pronominis usum habet. Quos θεοὺς aut ξόανα Graeci appellabant, ea Judaei εἴδωλα nuncupare maluerunt κατὰ σαρκασμὸν, & ambigua significatione delectati, quod ea vox tum sculptas pictasve imagines notaret, tum etiam umbras mortuorum. Eodem spectans Apostolus ait, mortuorum umbras non in mundo versari, nec statuis, quas vulgo adorabant, includi, sed extra mundum in ᾅδου caliginem detrusas detineri. Quibus verbis vanam gentilium persuasionem perstringit, qui τὰ ξόανα a diis inhabitari animarique credebant, irata vero numina ex imaginibus, perinde ut ex templis, μεταβῆναι atque emigrare censebant, illasque inanimes & cassas relinquere: unde & fuere, qui sagacitatem jactarent, divinaeque praesentiae sensum, quo animatas imagines ab ἀψύχοις & ἀμοίροις τῆς θείας ἐπιπνοίας dignoscerent; quemadmodum ex Damascio licet cognoscere

gnoscere

gnoscere apud Suidam in διαγνώμων & Ηραΐσκος. Eam opinionem retundit Apostolus, atque affirmat signa illa ἄψυχα esse; neque enim τὰ τῶν νεκρῶν εἴδωλα in mundo degere, sed in illo animarum receptaculo, quo gentiles ipsi poëtarum narrationibus edocti, animas reservari credebant; quem ᾅδην h.e. minime aspectabilem, nuncupabant.

AD I. COR. VIII. 5.

Sicut sunt dii multi & domini multi] Gr. (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί) Quorum verborum cum praecedentibus συνέχεια laborat, nec apparet cur ista addiderit Apostolus. Equidem unam video expeditam viam, qua omnia plana fiant, si statuamus verba intra parenthesim conclusa, veteris alicujus poëtae esse dictum, cujusmodi poëtarum ἀποσπασμάτια haud raro Paulus usurpavit. Versus autem hexameter trium syllabarum additione optime constabit. Sic enim poëta ille scripserat:

Εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι εἰσὶ δὲ πολλοί.

Particulae καὶ . . . δὲ quam vim habeant, nemo Graece doctus ignorat. Verum Apostolus (ut & alii passim scriptores, quorum consuetudo est in poëtarum tritis carminibus allegandis, ut aut initia tantum adscribant, aut aliquid de medio tollant sine jactura sententiae; cujus rei possim exempla sexcenta proferre) sed Apostolus inquam illud εἰσὶ δὲ, quod ad fulciendum versiculum non item sententiam, iteratum fuerat, merito amputavit. Nunc omnia belle procedunt, fluitque in hunc modum orationis filum: Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς (ὥσπερ [τὸ]

Εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι [εἰσὶ δὲ] πολλοί)

Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ &c. Quem locum sic possumus interpretari. *Nam etsi sunt dicis caussa Dii sive in Caelo sive super terram (ut [est illud poëtae dictum]*

Sunt Dj Caelestes multi, multique potes -- Dj)

At nobis tamen unus est Deus Pater &c. Nam si quaerat ex me aliquis, ecquodnam in illius poetae versu statuendum sit inter θεὸς & κυρίους discrimen: respondeam praeeunte mihi Apostolo viam, θεὸς esse caelestes deos, sive quos Latium Consentes appellavit; κυρίους autem terrestres, qui modo Heroes, modo Semidei, alias Divipotes, aliisque vocabulis, appellabantur, quos & Oriens Cabiros nuncupavit.

AD I. COR. VIII. 6.

Sed nobis unus Deus Pater . . . & unus Dominus Jesus Christus] Ex his verbis fidei confessio antiquissima manavit, qua Justinus in Actis Passionis utitur; & Nicaenum Symbolum & ceterae deinceps Fidei confessiones. Quae nos verba prolixe explanavimus in Kalendario marmoreo ad 1. Junii ad Acta S.Justini Adnot. 43. quae huc integra transferre non gravabor.

„ Hanc totam Fidei professionem ab initio ad hunc usque locum haud dubie „ Doctor Samarita ab Apostolo hausit 1. ad Cor. VIII. 6. ubi Apostolus quum „ totus in afferenda μοναρχίᾳ [*unius principatu* seu Deo uno: de quo vide Ju„ stini librum περὶ Μοναρχίας] esset, haec posuit. *Nobis tamen unus Deus-Pa„ ter, ex quo omnia . . & unus Dominus-Jesus Christus, per quem omnia.*

„ Quod vero Noster Apostolum secutus, Patrem quidem θεολογεῖ [*Deum* „ *vocat*]

„ *vocat*] Christum vero κυριολογεῖ [*Domini titulo decorat*] cujus loquendi con-
„ suetudinis hanc affert rationem Nanzianzenus [or. XXIII. pag.420. Ορίζει δὲ
„ καὶ τὴν ἡμετέραν ΕΥΣΕΒΕΙΑΝ &c.] *Praescribe vero nostrae religionis profes-*
„ *sionem, sic docens, ut unum quidem agnoscamus DEVM ingenitum, Patrem scili-*
„ *cet: unumque genitum DOMINVM, videlicet Filium. Qui* (Filius) *DEVS qui-*
„ *dem vocatur, ubi de eo separatim sermo habetur, DOMINVS autem, quando cum*
„ *Patre nominatur: quorum illud quidem* [nomen] *ad naturam pertinet, hoc vero*
„ *alterum ad unicum principatum*.

„ Porro quod Christo Κυρίε (Domini) praenomen tribuitur, id κυριολο-
„ γία (*Domini praedicatio*; ut & κυριολογεῖν erat *Domini titulo exornare*) dice-
„ batur antiquis. Quod quidem loquendi genus ab Justino inventore prodiit:
„ qui primus, quod equidem sciam, in Dial. cum Tryph. Κυριολογεῖν (quod
„ ceteris Graecorum notat *Loquendi proprietate uti*) pro eo quod est *Dominum*
„ *praedicare* usurpavit. Ergo (pag. 277. B. edit. Colon.) *Praeter eum*, inquit,
„ *qui mente comprehenditur* (ποιητὴν τῶν ὅλων) *universorum effectorem, alius qui-*
„ *dam a Spiritu Sancto* (κυριολογεῖται) *Dominus praedicatur* [is est Filius] *ac*
„ *non per Mosem tantum, verum etiam per Davidem*. Et paucis interjectis: *Vtrum*
„ *igitur potestis dicere, alii cuiquam Spiritum Sanctum* (θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν)
„ *Dei & Domini appellationem tribuere, nisi universorum Patri & Christo ejus?* Quod
„ ita est distribuendum, ut Patri θεολογίαν (*Dei appellationem*) Christo κυριο-
„ λογίαν (*Domini titulum*) tribui in Scripturis contendat.

„ Ergo compositio quidem verbi Κυριολογεῖν, uti dixi, ab Justino auctore
„ est: nam ceteroqui ea tota *Domini praedicatio*, si rem ipsam spectes, ab A-
„ postolis prodiit, qui tertio quoque verbo Christo Κυρίε praenomen vindicant.
„ Itaque illud 1. Cor. XII. 3. *Nemo potest dicere Dominus Jesus* (at in Grae-
„ co accusandi casu, *Dominum Jesum*) *nisi in Spiritu Sancto*: id tantundem
„ est, ac si uno verbo dixisset, *Nemo potest* Κυριολογεῖν.

„ Atque ut paucis rem absolvam: vox quidem Κύριος, si ut ἐπίθετον (*at-*
„ *tributum*) sumatur, communis tribus Personis est: contra si loco praenominis
„ usurpetur, peculiaris est Christi Jesu. Ac fortassis id ei praenomen Συριασμὸς
„ (*Syriacae dialecti consuetudo*) peperit. Nam Syri magistros ac sapientes τῷ
„ *MAR* [*Domini*] titulo, tamquam dignitatis praenomine, decorabant: quo
„ spectat illud in Joannis Evangelio, *Vos vocatis me Magister & Dominus*. Quo
„ posito, ubi 1. ad Cor. VIII. 6. e regione *Vnius Dei Patris* ponitur *Vnus*
„ *Dominus Jesus Christus*, illud *Vnus* in priore membro non ad DEVS, sed ad
„ PATER referri debet; sicuti & in posteriore non ad DOMINVS, sed ad
„ suum ὑποκείμενον, nempe τὸ *Jesus Christus*, cui ceteroqui *Domini* praenomen
„ tribuitur; ita ut scribi cum *Maccaph* (quod Graeci ὑφὲν vocant) in eo lo-
„ co perspicuitatis gratia possit, *Vnus Deus-Pater: Vnus Dominus-Jesus Chri-*
„ *stus*: quia teste Nanzianzeno (loco supra recitato) quoties uterque nomina-
„ tur, Pater *Dei*, Filius *Domini* praenomine donari solet. Nec alia vis est Ni-
„ caenae formulae; *Credimus Vnum Deum-Patrem . . . Vnum Dominum-Jesum*
„ *Christum*. Nam ceteroqui nec minus Filius *Deus* est, nec minus Pater est *Do-*
„ *minus*. Ergo si praenomina tantisper tollas, eo Fidei formula redibit, ut con-
„ fiteamur *unum Patrem, unumque Jesum Christum*.

„ At

„ At cave putes, Κυρίου [*Domini*] nomenclationem, non aliud quam honorificum praenomen in Christo fuisse : hanc enim opinionem [quae forsitan suboriri potuisset] Christus ipse dedita opera amolitur, ubi post illa verba, *Vos vocatis me, Magister & Dominus*, subjicit, *Et bene dicitis: SVM ETENIM.* Quibus verbis se ab aliis eodem praenomine forsitan decorari solitis secernit, qui dicebantur quidem, sed non erant *Domini* & Magistri. Quo & illud refer, quod Justinus in Apol. longiore, ubi de Baptismo, scripsit : *In nomine Dei Patris & DOMINI RERVM OMNIVM Filii:* quae verba Christi regnum pulchre exprimunt „.

AD I. COR. IX. 5.

Mulierem sororem circumducere] Lis est inter viros doctissimos quid *sororis* vox hic sibi velit, aliis *sororem* interpretantibus *Christianam*, locutione, ajunt, ab Judaeis accepta, apud quos ὁμοεθνεῖς mutua se ἀδελφότητι honorabant (*Soror* tamen pro Judaea aut Christiana non alibi legitur), aliis *uxorem* exponentibus, ex Clem. Alex. qui lib. 7. ex traditione refert, Cepham uxorem suam sociam habuisse itinerum, & coram ipso ductam ad mortem ; & lib. 3. tradit idem fecisse ceteros Apostolos, addens, οὐχ ὡς γαμετὰς ἀλλ' ὡς ἀδελφὰς περιῆγον τὰς γυναῖκας, iisdem pene verbis, quibus hic Paulus. Sed pace tantorum virorum, videtur mihi Sororis vocabulum posse ad illud mulierum genus pertinere, quas συνεισάκτους Antiocheni (apud quos ea vox nata videtur, uti mox ex Antiochenis Patribus docebitur) ac passim etiam *sorores* appellabant. Quod genus primoribus Ecclesiae saeculis, quae tum erat simplicitas atque innocentia, passim permittebatur; postea crimini versum, siquis ταῖς συνεισάκτοις uteretur. Qua de re luculentum exstat testimonium in Antiocheni concilii adversum Paulum Samosatenum epistola synodica apud Eusebium VII. hist. 30. qua inter Pauli probra refertur, quod formosas hujusmodi συνεισάκτους mulieres & sibi & ceteris clericis cum summo dedecore indulserit. τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ (Pauli) γυναῖκας, ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων . . . τί ἂν ταῦτα γράφοιμεν; *Quid hic referre attinet subintroductas, quas Antiocheni vocant, mulieres, tam ipsius, quam presbyterorum ejus ac diaconorum ?* Quas quidem mulierculas homo impudentissimus non domi tantum secum habebat, sed & peregre profectus *circunducebat*, ut ait hic Apostolus : κᾂν ἀπίῃ που, inquiunt, Antiocheni Patres, συμπεριφέρει. Easdem postea vetuit Nicaena synodus can. 3. Verum quod ad hunc attinet Apostoli locum, *sorores* illae dicebantur, uti constat ex inscriptione canonis Nicaeni tertii, quae in vetustissimo codice Corbejensi (apud Valesium, quem videsis in notis ad Euseb. VII. 30.) talis est: *De subintroductis, idest adoptivis sororibus*. Quo etiam spectat lex Honorii 44. Cod. Theod. de Episcopis & Clericis, quae talis est: *Eum qui probabilem saeculo disciplinam agit, decolorari consortio SORORIAE appellationis non decet &c.* Gregorius Nyss. de virginitate c. 23. t. 3. p. 175. γυναιξὶ κατὰ τὸ φανερὸν συνοικοῦντες, καὶ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ τὴν τοιαύτην συμβίωσιν ὀνομάζοντες, ὡς δὴ τὴν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπόνοιαν ὀνόματι σεμνοτέρῳ περικαλύπτοντες. *Qui cum feminis aperte habitent, convictum hunc, ad amoliendam suspicionem, sororio nomine palliant*. Johannes Antioch. in Nomo Can. tom. 2. p. 635. Ἐπειδή τινες κληρικοὶ συνοικοῦντες γυναιξὶν, ἀδελφὰς αὐτὰς

αὐτὰς ἐκάλει &c. Canon XIX. Ancyranus: Τὰς συνερχομένας παρθένους τισὶν, ὡς ἀδελφὰς, ἐκωλύσαμεν. Graeci Canonum interpretes, Balsamon, Symeon Logotheta, Aristenus legunt, ὡς ἀδελφοῖς. Merito: nam & devotae Deo virgines quosdam *fratrum* nomine in vitae consortium sibi adjungebant, quas carpit Hieronymus epist. ad Eustochium de custodia virginitatis. Fuerunt enim συνείσακτοι non tantum mulieres respectu virorum, sed & ἄνδρες respectu virginum. Ac de *Synisactis* plena sunt virorum doctor. volumina, de quibus novissime V. Cl. Muratorius disquisitionem Graecis Anecdotis inseruit. Sed quod animadverterim, viros doctissimos συνεισάκτων originem intactam reliquisse, quam ex hoc Apostoli loco arcessendam existimo: non alienum duxi veterum loca afferre de συνεισάκτων Sororia appellatione; ex quo appareat, sive hoc genus sororum mulierum, de quo loquitur hic Apostolus, fuisse, quas posteri συνεισάκτους vel ἀγαπητὰς nuncuparunt, vel has quidem certe ex eo Pauli loco, tanquam fonte, manasse.

AD I. COR. IX. 19.

Nam quum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem] Gr. τοὺς πλείονας videtur heic significare πάντας *omnes*, sive universam multitudinem, paucis exceptis. Vt apud Josephum in 1. antiq. cap. 5. num. 5. Καὶ τοῦτο ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μὴ διασωθῆναι πλείονας, Φυγῆς ἀφορμὴν οὐκ ἔχοντας. *Atque id caussae erat, cur* (in diluvio Noachico) *plurimis* (i. e. omnibus, excepta Noachica familia) *salus adimeretur, non habentibus, quo se reciperent*. Et sane Pauli praecedentia verba & quae sequuntur nostram versionem exigunt. At, inquis, infra versu 22. hoc ipsum sic repetitur: ἵνα πάντως τινὰς σώσω. *Vt omnino aliquos servem*. At istud τινὰς ad eos ex universa multitudine refertur, qui erant maxime refractarii; hos enim immorigeros ut πάντως *modis omnibus* servaret, nihil sibi reliqui faciebat; quum interim cetera multitudo longe minore industria pertraheretur.

AD I. COR. IX. 24.

Sic currite, ut comprehendatis] Gr. ἵνα καταλάβητε. Quod eleganter verti poterat, *ut occupetis*; quemadmodum & Cyprianus citat epist. 8. ad martyres, & confessores. *Occupare* Latinis is dicitur, qui sive cursu, sive sermone, sive qualibet re alia ceteros praevenit. Idem Graecis est καταλαμβάνω. Itaque apud Platonem Timaeo καταλαμβάνοντα & καταλαμβάνεσθαι est *occupare* & *occupari* h. e. *vincere* & *vinci celeritate*, ut Cicero in De Vniv. interpretatur. Videsis Budaeum comm. pag. 561. & 562. ubi τῷ καταλαμβάνω *antevertendi* significationem tribuit non minus, ac προκαταλαμβάνω & προλαμβάνω.

AD I. COR. XI. 2.

Vni viro virginem castam exhibere Christo] Gr. παραστῆναι h.e. *exhibere*, aut *repraesentare*. Praecedit enim *Despondi:* desponsa vero, non aliud restat, nisi ut repraesentetur. At Ambrosius vertit *adsignare*. Sic enim ep. (63.) ad Vercell. Eccl. n. 37. *Quam etiam* (Ecclesiam) *in Corinthiis despondit Apostolus Paulus, virginem castam adsignare Christo*.

AD I. COR. XI. 13.

Vos ipsi judicate: decet mulierem non velatam orare Deum?] Antiquos haec inter-

interrogative extulisse (etsi in Graeco nullum est μόριον interrogationi serviens, veluti εἰ aut aliud) fidem facit Ambrosius in I. Offic. cap. 46. n. 232. *Ait enim Apostolus quasi interrogans: Decet &c.*

AD I. COR. XI. 25.

Similiter & calicem postquam coenavit, dicens] Gr. μετὰ τὸ δειπνῆσαι, quod non tantum ad Christum, sed ad omnes refertur alios: unde in vetere versione apud Cypr. ep. (63.) ad Caecilium sic legitur: *Simili modo & calicem, postquam coenatum est, accepit dicens* &c. sic quoque in liturgia, qua utimur: *Simili modo postquam coenatum est* &c.

AD I. COR. XII. 3.

Nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu Sancto] Graece accusandi casu, *Nemo potest dicere, Dominum Jesum*, hoc est (si Justini locutione utamur) *Nemo potest* κυριολογεῖν (*Domini titulo exornare*) *Jesum*. Vide de hac S.Justini κυριολογία ad Acta S.Justini (quae intulimus ad 1. Junii in nostro Comm. ad marmoreum Kalendarium) Adnot. 43. quaeque inde transfudimus supra ad 1. Cor. VIII. 6.

AD I. COR. XII. 4.

Divisiones gratiarum sunt] Gr. χαρισμάτων, quod Afri in professione fidei apud Victorem Vitensem lib. 3. c. 11. verterunt *donationum*.

AD I. COR. XII. 10.

Alii interpretatio sermonum] Gr. ἑρμηνεία γλωσσῶν. Hoc munus ab Judaeis imitatione acceptum fuit, apud quos, ex quo Hebraea lingua vernacula esse desiit, Targumistae, quae legebantur hebraice, Chaldaice exponebant. Idem in Ecclesia diutissime factitatum, tandiu certe, donec sacra volumina in diversas linguas transfusa fuissent. De Romano martyre, qui ineunte quarto saeculo martyrium subiit, acta vetusta, quae tanti fecit Valesius, ut ea notis ad Eusebium lib. de martyr. Palaest. cap. 2. insereret, sic habent: *Ibi Ecclesiae* (Scythopolitanae) *tria ministeria praebebat: unum in legendi officio, alterum in Syri interpretatione sermonis, & tertium adversus daemones manus impositione consummans*. Romanus ergo, quae graece in Ecclesia legebantur, Scythopolitanae plebi, quae graece nesciret, vernaculo h. e. Syriaco sermone interpretabatur. Quanquam istaec sermonum interpretatio & ad illos referri potest, qui, quae alii peregrinis linguis concionabantur, patrio ore redderent. Id quod ex hac eadem epist. XIV. 27. 28. colligi videtur. Ac fieri potest, ut hoc ipsum munus Romanus exercuerit. Cetera verba illa Actorum *in Syri interpretatione sermonis* tantundem valent, quod *ex Syro sermone*. Plebs enim Scythopolitana, quae Civitas est Galilaeae, Syriace sciebat, alias linguas ignorabat.

AD I. COR. XII. 11.

Dividens singulis, prout vult] In Graeco est διαιρῶν ἰδίᾳ ἑκάστῳ *dividens peculiariter singulis*. At Afri legerunt ἴδια· sic enim posuerunt in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 11. *Dividens propria unicuique, prout vult*.

AD I. COR. XII. 23.

Et quae putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus.] Gr. τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. *Honorem* h. e. *tegu-*

mentum ex Hellenistica dialecto; notavi enim Gen. XX. 16. LXX. sic posuisse: ταῦτα ἔςαι σοι εἰς τιμὴν (heb. כסות *cesuth* i. e. operimentum) τοῦ προσώπου σου. Quin & in Graeco Prov. XII. 9. eadem, quae heic, phrasis occurrit. *Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane*. Posterius membrum Graece vertitur, ἢ τιμὴν ἑαυτῷ περιτιθεὶς, καὶ προσδεόμενος ἄρτου, *quam superbo vestitu se jactans* &c. Vide quae ibi notavimus. Haec sic affert Ambros. in I. Offic. cap. 18. n. 78. *Quae videntur membra corporis infirmiora, NECESSARIORA sunt* &c.

AD I. COR. XII. 26.

Sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra] Gr. εἴτε δοξάζεται . . . συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. Quod apud Cypr. ep. 11. & 60. sic reperitur: *si laetatur membrum unum, collaetantur & cetera membra*. Vbi videtur positum *laetatur*, ut ei respondeat *collaetantur*; cum ceteroqui δοξάζεται videatur esse *gloria* aut *honore afficitur*. Sed tamen apud Africanos Scriptores *gloriari* & *laetari* fuere synonyma. Victor Vitensis V. 14. *Quare voluisti ad modicum gloriari, & in aeternum perire?* Itaque cum in Afram Latinitatem pleraque de Graeco transfusa norim, suspicor & δοξάζεσθαι heic aliud non esse, quam *laetari*. Sed quidquid hujus rei est: similis est illa ῥῆσις Syracidis XXXVI. 6. δόξασον χεῖρα καὶ βραχίονα δεξιόν.

Congaudent omnia membra] Infra XIII. 6. *Congaudent autem veritati*. Epistolâ inter Cyprianicas 50. confessores ajunt: *Te quoque nobiscum . . congaudere*. Quod ex Paullino Petrocorio lexica afferunt, est ducentis annis recentius: *Pressit in absentem congaudens oscula dextram*. Luc. XV. 9. legebatur olim: *Congaudete mecum*: quemadmodum, si probe memini, in veteribus antiphonis legitur.

AD I. COR. XII. 31.

Aemulamini autem charismata meliora] Gr. Ζηλοῦτε· Ζηλοῦν autem medium est verbum; atque his libris modo in laude, modo in vitio ponitur, ac modo ad personas, modo ad res refertur. Sic etiam *aemulor* Latinis non raro ad res, quarum studio tenemur, referri solet. Livius I. 18. *Juvenum aemulantium studia coetus habuisse* Pythagoram dicit. *Zenonis inventorum aemuli* Stoici Ciceroni dicuntur.

AD I. COR. XIII. 4.

Non agit perperam] Gr. οὐ περπερεύεται. De cujus verbi significatione nihil addo iis, quae tum ab H. Step. & Suicero in suis thesauris, tum a viris doctis in hunc locum ex Hesychio, Suida, Etymologico magno, Clemente Alex. Basilio &c. adnotata fuere. Quod autem ad originem vocis attinet, non possum viris doctis assentiri, quorum plerique eam latino fonte cadere autumarunt, ea ratione adducti, quod apud latinorum vetustissimos non tantum *perperam*, sed & *perperus* & *perperitudo*, reperitur: Quasi vero non aeque apud veteres lexicographos non tantum περπερεύομαι, sed & πέρπερος, & περπέρεια sive περπερία, tanquam antiqua vocabula referantur: in pari autem caussa, Latinos a Graecis, quam hos ab illis, hausisse potius existimaverim. Accedit veterum lexicographorum auctoritas, quibus πέρπερος a περίφορος deducitur. Voces τεχνικὰς militares, νομικὰς, dignitatum, ac similium, non paucas e Latinis Graecas fecisse Grajos,

Grajos, nemo ignorat: ab his cum discesseris, haud facile reperias quodnam illi vocabulum e Latio arcessierint. Verum hoc me maxime movet, quod non tantum ea vox in derivativa vocabula propagatur, sed & in composita; id quod in latino verbo minime fecissent. Reperitur certe apud Varinum κατaπερπερεύομαι, quod is exponit χαριεντίζομαι. Ad haec vocabulum ῥωποπερπερήθρας jactatum in quendam futilem & vanum, teste Eustathio ad Il. N. & ἐμπερπερεύομαι legitur apud Cic. ad Att. I. 14. quem scriptorem vocem ἀνέκαθεν Latinam Graece potius, quam latine usurpare voluisse, nemo sibi persuaserit, qui Tullium norit. Atqui Grotius hic Ciceronis locum omnino corruptum ait. Credo, illum voluisse dicere, in optimis exemplaribus non ἐνεπερπερευσάμην (quomodo a viris doctissimis emendatum, nunc in excusis legitur) sed ἐνεπερπερασάμην occurrere, testibus Victorio, Corrado, Bosio. Posterius hoc quia nihili esse putarunt, in ἐνεπερπερευσάμην Malaspina, Casaubonus, alii refinxerunt. Ego vero ἐνεπερπερασάμην retinendum esse contendo, ut sit ab ἐμπερπεράομαι ejusdem significationis atque originis verbo. Reperi enim apud Varinum (cui certe habenda est gratia, quod non pauca ἑλληνικὰ posteris transmiserit, quae apud alios frustra quaesiveris) περπερᾷ quod exponit προτρέπει· sed non dubito Varinum scripsisse προπετεῖ· nam & πέρπερος eidem lexicographo est προπετής (Philoxeni glossae habent: *Perperus* πέρπερος, προπετής) & περπερεύεται est προπετεύεται, (sicut a Chrysostomo & Theophylacto exponitur προπετεύεται) & vocem activam προπετεῖν idem Varinus in suam seriem recenset. Postremo quia Ciceronis locus Paulum mirifice illustrat; non tantum veram ei lectionem vindicasse, sed & huc adscripsisse proderit. *Ego autem ipse Dii boni! quo modo* ἐνεπερπερασάμην (h. e. me obstentavi, multus fui in declamando de rebus gestis meis) *novo auditori Pompejo? . . . Etenim haec erat* ὑπόθεσις, *de gravitate ordinis, de equestri concordia, de consensione Italiae, de immortuis reliquiis conjurationis &c.*

AD I. COR. XIII. 13.

Major autem horum est caritas] Gr. μείζων pro μεγίστη. Sic etiam Polycrates Ephesi Episcopus apud Eusebium V. 24. ἔτι δὲ κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης.

AD I. COR. XIV. 3.

Exhortationem & consolationem] Vox παράκλησις haud raro idem quod παραίνεσις (vide H. St. in hac voce). Quare recte interpres reddit *Exhortationem*. Confer dicta ad Rom. XV. 4.

AD I. COR. XIV. 16.

Qui supplet locum idiotae] H. e. laici. In Glossis Cyrilli Ἰδιώτης est *Privatus*. Ut autem in saeculari πολιτείᾳ privati opponuntur dignitatibus, sic in Ecclesiastica laici quilibet, etsi ceteroqui honoribus saeculi clari, vocabantur *Privati*. Vide de hoc loquendi more dicta ad Kalend. marm. ad 29. Martii pag. 128. initio.

AD I. COR. XIV. 24.

Dijudicatur ab omnibus] Gr. ἀνακρίνεται, quod Afri in profes. fidei apud Victorem Vitensem III. 22. vertunt *examinatur*.

AD I. COR. XIV. 25.

Et ita cadens in faciem] Gr. οὕτω. heic & alibi in N. F. temporis est adverbium. Hinc Afri in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 22. verterunt: *Et tunc cadens in faciem* &c.

AD I. COR. XV. 1.

Evangelium quod praedicavi vobis, quod & accepistis, in quo & statis] Illud *accepistis* Graece est παρελάβετε. Atqui παραλαμβάνειν tum heic, tum infra ℣. 3. & ad Phil. IV. 9. Col. IV. 17. & 1. Thes. II. 13. & alibi apud Paulum praeter notam significationem, videtur alteram μυστικωτέραν obtinuisse, sacrorum peculiarem, quantum ex ethnicorum sacris possumus intelligere. Nam παραλαμβάνειν τὰ μυστήρια trita est locutio, ubi de Eleusiniis, Mithriacis &c. agitur. Aristophanis scholiastes: οἱ δὲ τὰ μυστήρια παραλαμβάνοντες, μύσθαι καλοῦνται &c. Porphyrius de abstin. anim. παραλαμβάνων τὰ μιθριακά. Sed & Latinis *suscipere*, *accipere*, *percipere sacra* id dicebatur. Spartianus Elagabalo: *Matris etiam Deum sacra accepit & taurobolicatus est*. Vetus inscriptio: *Accepto taurobolio*. Altera inscriptio: *Percepto criobolio tauroblioque*. Cicero in Vatinium: *Cum inaudita ac nefaria sacra susceperis*. Spartianus de Hadriano cap. 13. *Eleusinia sacra . . . suscepit*.

AD I. COR. XV. 14.

Si . . Christus non resurrexit, inanis &c.] In eundem fere modum argumentatur Ignatius ad Trallenses: Εἰ δὲ . . . λέγουσι τὸ δοκεῖν πεπονθέναι αὐτὸν . . . ἐγὼ τί δέδεμαι; τί δὲ εὔχομαι θηριομαχῆσαι; δωρεὰν οὖν ἀποθνήσκω. Vetus interpres: *Si autem . . dicunt secundum videri passum esse ipsum . . ego quid vinctus sum? quid autem & oro cum bestiis pugnare? gratis igitur morior*.

AD I. COR. XV. 33.

Corrumpunt bonos mores colloquia mala] Cyprianus ep. 55. sic affert: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimae*. Hoc ideo, quia ἦθος *indolem* significat, ut Platonis illud ἤθει γεννικωτέρῳ κεκρᾶσθαι, Cicero vertit *Ad virtutem major indoles*. Eodem spectant quae de ἦθος habet Quintilianus VI. 2. Similis locutio apud Strabonem lib. VII. pag. 301. ubi commercia maritima, διαφθείρειν τὰ ἤθη, καὶ ποικιλίαν ἀντὶ τῆς ἁπλότητος εἰσάγειν disputat.

AD I. COR. XV. 34.

Evacuans omnem principatum & potestatem] Graeci philosophi angelos sive daemonia δυνάμεις ἀοράτους καὶ ἐπουρανίους itidem appellabant. Chalcidius in Platonis Timaeum pag. 97. *Potestatibus obsequium caeli praebentibus, etiam terrena curantibus: quae Potestates aetherei aëreique sunt daemones, remoti a visu nostro, & ceteris sensibus*.

AD I. COR. XV. 39.

Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem hominum, alia vero pecorum, alia volucrum, alia autem piscium] Caro non tantum piscibus heic & Num. XI. 21. 22. tribuitur, verum etiam pulpa olivarum σάρξ Theophrasto dicitur, pomorum *caro* Plinio appellatur. Noster heic, contra quam Graece hodie legitur, volucres piscibus praeposuit, meliora opinor nactus exemplaria; quis enim dubitat, quin volatilium caro piscibus semper praelata fuerit? Tanto certe, quanto pennata

pennata pecoribus concedebant: unde & quosdam jejuniorum diebus volucribus olim pastos fuisse Socrates tradidit. Hinc sane videntur carnium gradus quidam inter Hebraeos usu recepti fuisse; ut esurialibus diebus piscium, non item terrestrium animantium, esum sibi permiserint; qui mos ab Hebraeis deinde ad Christianos manarit. Nec enim Calmetum ad Num. XI. 21. alia omnia sentientem audio. Vide quae de jejuniis ad Matt. IV. 2. disseruimus.

AD I. COR. XV. 42. 43. 44.

Seminatur in corruptione . . . seminatur in ignobilitate . . . seminatur corpus animale] Vera & propria locutio; nam *seminari* est in utero concipi. Plaut. Amphit. I. 2. 19.

Alter decumo post mense nascetur puer,
Quam seminatus.

DISSERTATIO

AD I. CORINTHIOS XIV. 26.

C*VM convenitis, unusquisque vestrum, psalmum habet? Doctrinam habet? &c. omnia ad aedificationem fiant*] Assentior iis qui singula hujus commatis membra cum interrogatione legunt Ex hoc porro Apostoli loco docemur, psallendi in Ecclesia disciplinam, ab Judaeis ceteroqui acceptam, jam tum initio viguisse. Sed dubito utrum ante Laodicenum Concilium Psalmi Davidici canerentur (*) an vero, quod potius est, cantica a fidelibus condita, iis nimirum qui hoc donum haberent. De his enim Paulus hic loquitur, non de Davidico Psalterio. Adhaec Therapeutae a Philone descripti (fuerint sane Hebraei, uti viris eruditis placet, ac per me liceet; nam & ab Judaeis psalmodiam ad nos manasse modo monueram) novos a se Psalmos compositos in suis coetibus decantabant. Eusebius II. hist. 17. εἶτα πάλιν ἑξῆς περὶ τοῦ νέους αὐτοὺς ποιεῖσθαι ψαλμοὺς, οὕτως γράφει . . . Ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν, ῥυθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράττοντες. *Postmodum vero de novis Psalmis, qui ab iis Therapeutis componuntur, ita scribit Philo . . . Sed & cantica hymnosque in Dei laudem componunt omni metrorum genere, & gravitate rhythmorum.* Tum ad ejusdem capitis finem ex eodem Philone hauriens ait: τούς τε λέγεσθαι εἰωθότας πρὸς ἡμῶν ὕμνους ἱστορῶν· καὶ ὡς ἑνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσι. *Sed & canticorum genus, quod a nobis etiam recitari solet, Philo commemorat: & quo pacto, cum unus quipiam modulate ac decenter psalmum canere exorsus fuerit, ceteri cum silentio auscultantes, extremas dumtaxat hymnorum partes simul concinant.* In quem locum diximus nonnulla ad Ps. 135. ut intelligatur quid sint ἀκροτελεύτια. Haec de Therapeutis, de quibus, Judaeisne potius an Christianis accensendi sint, dubitatur. Jam de Christianis: Sozomenus VI. 25. de Apollinaristis: παρὰ τὰς νενομισμένας ἱερὰς ᾠδὰς, ἔμμετρα τινὰ μελύδρια ψάλλοντες, παρ' αὐτῷ Ἀπολλιναρίῳ εὑρημένα &c. *Praeter sacros hymnos in Ecclesia cani solitos, cantica quaedam adstricta numeris psallentes, ab Apollinare excogitata.* Ac videtur illud νενομισμένας ἱερὰς ᾠδὰς ad psalmos Davidicos pertinere; nam illas vocat νενομισμένας ἱερὰς, Apollinaris aut ἔμμετρα & recens ab Apollinare inventa. Ergo Apollinaris aevo jam psalterium Davidicum in Ecclesiis canebatur: cum Apollinaristae de Apollinaris psalterio magnifice loquerentur, dixit Nanzianzenus

(*) Post Laodicenum Concilium Antiochiae Flavianus & Diodorus divisis bifariam choris psalmos Davidicos canendos sub Constantio Imp. tradiderunt, narrante Theodorito II. hist. 24. Verum hi alterum cantum instituerunt, nam ut Davidici hymni canerentur, prius obtinuerat. Et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam V. Thes. Orthod. fidei 30. Inventum ipsum alterni cantus ad Syros refert auctores, quorum ἀντίφωνα Flavianus ac Diodorus ex Syro sermone in Graecum traduxerint in usum Antiochenae Ecclesiae; ut observat Valesius ad Socratis VI. 8.

anzenus Orat. 51. similia se quoque praestare posse: καὶ ἡμεῖς ψαλμολογήσομεν, καὶ πολλὰ γράψομεν καὶ μετρήσομεν: ut nemo de psalmorum Christianorum interitu expostulare possit, cum abunde ad specimen sufficiant Gregorii Nanz. ψαλμολογήματα, tum quae ex Ambrosio, Prudentio, & recentioribus, aetatem ferunt. Cujusmodi profecto & psalmi a Nepote compositi fuerant, de quibus Dionysius Alex. apud Eusebium VII. 24. καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. *Et ob psalmodiam ab eo multiplicem institutam, quibus etiamnum multi ex fratribus delectantur.* Ex hoc genere privatorum psalmorum fuere S. Ephraemi, nec non Petri Edesseni hymni syriaca lingua conscripti, de quibus Gennadius cap. 74 de script. Eccl. *Petrus Edessenae Ecclesiae praesbyter . . more S. Ephraem Diaconi psalmos metro composuit.*

Hieracas Leontopolitanus auctor sectae Hieracitarum scripsit inter caetera Psalmos νεωτερικοὺς h. e *novitios*, teste Epiphanio haer. LXVII. qui Hieracam paulloante, quam ista scriberet (scripsit autem Epiphanius a. C. 375.) nonagenario majorem mortuum tradit.

Atque horum plerumque canticorum commune omnium argumentum fuisse videtur, ut Christo divinitatem assererent. Exstat de hoc apud Eusebium antiqui, sed incerti auctoris, qui adversus Artemonem Christi divinitatis hostem, stilum exacuit, testimonium in haec verba: ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. *Psalmi quoque & Cantica fratrum jam ab initio a fidelibus elaborata, Christum Verbum Dei concelebrant, Divinitatem ei tribuendo.* Eusebius ipse IX. hist. 3. ubi de Ecclesiae pace & Ecclesiarum dedicationibus: καὶ εἷς ἐξ ἁπάντων θεολογίας ὕμνος. Valesius vertit: *Unus omnium concentus Divinitatem hymnis celebrantium*. Optime quidem. Verum in eo quod Langum reprehendit, interpretatum, *Divinitatem Verbi Dei* &c. immerito facit; ut ex recitato proxime testimonio licet intelligere. Certe θεολογεῖν τινα est illi divinitatem asserere: cui vero divinitatem vindicarent, nisi Christo? nam Patri supervacaneum videbatur. Atque hinc tritissimis Plinii verbis X. ep. 97. lucem perfundi crediderim, de Christianis scribentis: *Carmenque Christo, quasi Deo, dicere secum invicem*. Quae verba Tertullianus Apolog. c. 2. referens *ad canendum*, ait, *Christo & Deo*, sed refingendum *ut Deo*. Hinc etiam cur infensissimus divinitatis Christi hostis Samosatensis Paulus psalmorum concentum in Antiochena Ecclesia aboleverit, perspicue intelligitur, nimirum quod per eos Christo divinitatem attribui, ferre non posset. Hoc sane adversus illum accusationis caput pertexerunt Antiocheni patres in epistola synodica apud Eusebium VII. hist. 30. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. Valesius interpretatur: *Quin etiam psalmos in honorem Domini Jesu Christi cani solitos, quasi* (verterim potius *tanquam sane*) *novellos, & a recentioribus hominibus compositos, abolevit. Mulieres autem magno Paschae die in media Ecclesia psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit; quod quidem audientibus horrorem merito incusserit.*

In quem sane locum sunt non pauca quae adnotem. Ac primum graviter errant quicunque (sunt vero non pauci) *Paulum* Samosatensem, ut Davidici psalterii hostem traduxere, quasi vero is CL canonicos psalmos, ut novitium opus, reprehenderit. Errant sane gravissime; nam quos psalmos ille insectabatur, vere recentes erant, a Christianis conditi atque usi deinceps dicetur, ἰδιωτικοί. Errori ansam praebuisse videtur interpretatio Latina (Rufini, Valesii) quae illud ὡς δὴ per particulam *quasi* reddidit, quod εἰρωνικὴν vim habere in speciem videbatur. Quare nos αὐτολεξεὶ *tanquam sane* expressimus. Tum & illud perspicitur, quid Samosatensem perpulerit, ut eam psalmodiam abrogaret, nempe quod eos psalmos dedita opera in id compositos intelligeret, ut Christo divinitatem, quam ipse non posset concoquere, vindicarent. Cum interim homo impudentissimus summisisset, qui se ipsum ferme Deo aequarent; & cum Christum ore blasphemo κάτωθεν h. e. de terra ortum contenderet; *Interim tamen*, inquiunt post pauca Antiocheni patres, *qui in ejus honorem psalmos canunt, . . . ipsum, quem impietatis doctorem habuerunt, Angelum esse dicunt de caelo delapsum*: οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες . . . ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν, ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσι. Vix equidem crediderim eo stultitiae Paulum processisse, ut juberet τοὺς ψάλλοντας se se de caelo lapsum depraedicare; sed cum semel hoc admisisset, ut psalmos in sui honorem cani sineret, psaltae illi ac psaltriae sollemne suum tenuerunt, ut de quo psallerent, ei divini quidpiam adscriberent: quando peculiare psalmorum in Christi honorem scriptorum, quibus tritas habebant aures, fuerat τὸ θεολογεῖν. Postremo quod Samosatensis Paulus mulierculas ad sibi psallendum summiserit; de sexu nihil novi fecit. Isidorus

ſidorus Peluſiota I. ep. 90. *οἱ Ἀπόστολοι ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς γυναῖκας συνετῶς συνεχώρησαν· ἀλλ' ὡς πάντα εἰς τοὐναντίον ἐτράπη* &c. . . *χρὴ τοίνυν παύειν ταύτας καὶ τῆς ἐν ἐκκλησίᾳ ᾠδῆς. Apoſtoli, ut mulieres in Eccleſia canerent ſapienti conſilio permiſerunt* (nimirum quod Judaeorum ſic uſus ferebat, uti patet ex cantico Mariae Virginis & Annae, & ex Maria illa quae mulierum choro praeibat Ex. XV. 21.) *verum us omnia in deterius verti contingit . . . operae pretium eſt, eas a cantu deinceps in Eccleſia abſtinere.*

Atque haec priſca pſalmodia fuit, quo tempore priorum poëtarum novella exercitamenta decantari conſueviſſe jam, ſatis docuimus; de Davidico autem pſalterio altum, quod ſciam, ſilentium. Apud Euſ. IX. hiſt. 3. ubi de reddita Eccleſiae pace haud certum eſt per *ψαλμῳδίαν* Davidicos pſalmos eſſe capiendos: *καὶ θεοπρεπεῖς*, inquit, *ἐκκλησίας θεσμοί, ὧδε μὲν ψαλμῳδίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν θεόθεν ἡμῖν παραδοθεισῶν φωνῶν ἀκροάσεσιν, ὧδε δὲ . . . διακονίαις*. Valeſius in notis prius *ὧδε* ad laicos qui pſalmos canerent, ceterarumque ſcripturarum lectiones auſcultarent, pertinere ratus, poſterius vero ad miniſtros, vertit: *Auguſtique Eccleſiae ritus, hinc Pſalmos canentium & reliquas nobis divinitus traditas voces auſcultantium; illic . . . miniſteria* &c. Fallitur autem vir magnus. Vertendum fuerat, *hinc pſalmorum concentibus, ceteriſque ſcripturarum auſcultationibus*. Utrumque laici auſcultabant, & pſalmorum (*ἰδιωτικῶν* opinor) concentus & ſcripturarum lectiones. Si Pſalmos *ἰδιωτικοὺς* ſive Canonicos Euſebius intellexiſſet, non *λοιπαῖς* dixiſſet, ſed *λοιπῶν*, Valeſius ergo hoc ſaltem peccavit, quod *reliquas . . . voces* in ſua interpretatione poſuit. Nec tamen pernegare auſim, quin una cum novellis illis, de quibus jamdiu loquimur, hymnis etiam illi CL ex Hebraeo ſermone verſi permiſcerentur. At vero Laodicena Synodus (quae poſt ann. 360. a viris doctis rejicitur) can. 59. vetuit *ne pſalmi idiotici in Eccleſia canerentur: ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*. Quoſnam *ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς* Laodiceni patres intellexerunt? Zonaras & Balſamon, quos vide Salomonis pſeudigraphos pſalmos, & quicunque extra CL illorum numerum circumferrentur, ſunt interpretati. Agobardus lib. de ritu canendi pſalmos in Eccleſia, eodem recidit, dum ab imperitis hominibus compoſitos, nec a Spiritu Sancto dictatos vult intelligi. Hi quidem ex ſua aetate judicium fecerunt, qua nonnulli illi CL ac praeterea pſeudepigraphi nonnulli pſalmorum nomine cenſebantur, ceteri vero a Chriſtianis compoſiti *Hymni* dicebantur, quaſi inter pſalmorum hymnorumque vocabulum intereſſet. Quare haud ſcio an praeſtet quoſcunque a privatis hominibus elaboratos (idque ad illorum CL. diſcrimen) Laodiceno canone vetari. Verum hoc non videtur obſervatum; nam & poſt Laodicenam ſynodum hymnis, quos Chriſtiani condiderant, locus fuit. Omnino hic mihi tenebrae, & conſulendi qui de pſalmodia conſcripſerunt (**).

II. AD COR.

(**) Sigebertus in Chronico narrat Damaſcum Papam rogatu Hieronymi, ut Pſalterium in Gallicanis Eccleſiis decantaretur, inſtituiſſe. Vetus Catalogus Romanorum Pontificum exhibitus to. 1. menſis Aprilis ab Henſchenio & Papebrochio: *Hic* (Caeleſtinus I.) *fecit ut pſalmi centum quinquaginta deberent ante ſacrificium pſalli: quod ante non fiebat, niſi tantum epiſtola Pauli Apoſtoli, & Sanctum Evangelium, & ſic miſſae celebrabantur*. Paria habet Liber Pontificalis in Caeleſtino. Mutuatus id inſtitutum dicitur Caeleſtinus a S. Ambroſio, quia idem ab Orientalibus dudum acceperat. Verum dubium eſt, utrum ante id tempus Pſalmi in officiis canerentur; nam citata monumenta de Miſſa loquuntur.

II. AD CORINTHIOS.

AD II. COR. I. 3.

Deus totius consolationis] Gr. πάσης παρακλήσεως h. e. *omnis consolationis*, quemadmodum Afri verterunt in profess. fidei apud Victorem Vitensem III. 20. Sed tamen *totus* pro *omnis* libentius usurpabant, quo aevo Latine translata sunt Biblia. Inscriptio Christiana agri Campani: *Hic est posita felicitas totius bonitatis femina*. Item Vopiscus: *Omnesque orbis partes in totam securitatem reductae sunt*. Ammianus quoque *totam felicitatem* dixit. Spartianus Hadriano cap. 4. *Secundo Cos. favore Plotinae factus, totam praesumtionem adoptionis emeruit*. Vide quae ibi Salmasius.

AD II. COR. II. 14. 15.

Odorem notitiae suae manifestat . . . Christi bonus odor &c.] Horum duorum commatum sensus est, praedicantis γνῶσιν seu doctrinam ex odore vitae φανερῶσθαι; ideo addit *Christi bonus odor sumus*. Hanc explanationem confirmat Ignatius epist. ad Magnesios. Ἁλίσθητε ἐν αὐτῷ, ἵνα μὴ διαφθαρῇ τις ἐν ὑμῖν, ἐπεὶ ἀπὸ τῆς ὀσμῆς ἐλεγχθήσεσθε. Vetus interpres: *Salificemini in ipso* (Christo), *ut non corrumpatur aliquis in nobis, qui ab odore redarguemini*.

AD II. COR. II. 17.

Adulterantes Verbum Dei] Gr. καπηλεύοντες ad verbum quidem est *cauponantes* h.e. lucro prostituentes. Vt Ennius dixerat, *non cauponantes bellum*, quod Graecis est καπηλεύειν μάχην: eodemque modo καπηλεύειν εἰρήνην, τὰς δίκας, τὴν σοφίαν, τὰ μαθήματα, &c. Verum καπηλεύοντες hoc loco si sensum rimeris, est *adulterantes*. Porphyrius apud Eusebium VI. hist. 19. τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε. Quod Rufinus vertit, *vitiavit atque corrupit*. Reperitur & κεκαπηλευμένος pro κεκιβδηλευμένος, & ἀκαπήλευτος γνώμη, *sincerus animus*, item ἐκκαπηλεύω & κατακαπηλεύω pro *adultero*. Omnino quod hoc loco καπηλεύοντες sit idem, quod νοθεύοντες, ex sequentibus cognoscitur, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Consonant Patrum Graecorum interpretationes (quas videsis in Suiceri thesauro in καπηλεύω) praesertim Theodoreti in hunc Apostoli locum, ex quo & illud intelligitur, cur καπηλεύειν tantundem valeat, quod *adulterare*, ex eo nimirum quod κάπηλοι vina vitiare soleant aquam admiscentes. Notabilis & Ignatii ad Trallian. locus apud eundem Suicerum.

AD II. COR. IV. 7.

Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus] Gr. ἔχομεν (subdit Hieronymus vetus auctor in Φιλοπατρία, quam Fabricius vol. VIII. bibl. Gr. inseruit, pag. 382. extrema) ἐν τοῖς πηλίνοις ἡμῶν σώμασι· *hoc est in luteis nostris corporibus*; quae & σκεύη 1. Thess. IV. 4. & alibi appellantur, & ὄστρακινα, habita nimirum primaevi πλάσματος ratione. Omnino enim hîc duplex allusio; in ἀλληγορουμένῳ nanque ad primaevam, uti dixi, hominis, formationem respicitur; at in ἀλληγορίᾳ ipsa ad morem antiquum condendae pecuniae. Quippe in vasis

vasis fictilibus, puta feriis, ollis (vide Plauti Aulularium) & quibuscunque operibus doliaribus condi thesauros, ac defodi consuevisse, notius est quam ut exempla moris hujus sint conquirenda. Nec solum pecunia, sed & libri, & quidquid scriniis mandari soleret, hujusmodi testis committebantur: ac de libris aut instrumentis memini alibi dixisse. Omnino igitur παροιμιῶδες istud *thesaurus in vase fictili* pulchre Apostolus ad corpora nostra πήλινα transtulit, quibus animus praegnans Evangelica gratia includitur.

AD II. COR. IV. 8.

Aporiamur, sed non destituimur] Verbum est Graecum Latina formatione, quo vetus interpres utitur etiam Ecclesiastici XVIII. 6. Vtrobique autem Graece est ἀπορέομαι. Legitur etiam *aporior* in Isaia LIX. 16. Posterior Latinitas non paucas hujusmodi voces invexit; ut *chrysographare* in epistola Valeriani apud Vopiscum; *catamidiari* aut *catomidiari* apud Spartianum Hadriano cap. 18. *tauroboliari* apud eundem Spartianum Elagabalo &c.

AD II. COR. V. 1.

Si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur] Illud *habitationis* Graece est σκήνους, quod hic μεταφορικῶς corpus significat, ut & 2. Pet. I. 13. 14. σκήνωμα parem significationem habet, & ut ibi notavimus, etiam apud Aëtium. Atque hujus quidem significationis exempla interpretes in hunc locum tibi suppeditabunt. Nos alia praeterea omissa huc comportabimus. Apud Platonem in Axiocho illud τὸ δὲ σκῆνος πρὸς κακῶ περιήρμοσεν ἡ φύσις, interpretantur: *Hoc autem corpus, quod circundedit animo natura, ipsi animo damno est*. Eurysus Pythagoreus lib. de Fortuna datum homini ait τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, *corpus ceteris animantibus simile*. Apollinis de Plotino oraculum apud Porphyrium in Plotini vita ỷ. 33.

Νῦν δ' ὅτε μὲν σκῆνος μὲν ἐλύσαο, σῆμα δ' ἐλείψας

Ψυχῆς δαιμονίης . . .

Vbi ex Platonicorum disciplina non tantum σκῆνος sed & σῆμα h. e. *loculus*, *sepulchrum* pulchra adnominatione σῶμα dicitur. Ac nemo facile frequentius Eusebio, σκῆνος ea notione usurpavit. VII. hist. 16. Asturius dicitur ἄρας τὸ σκῆνος Marini Mart. sepelivisse. In III. de vit. Const. 47. de Helenae cadavere, καὶ τὸ σκῆνος δὲ τῆς μακαρίας &c. Adhaec in IV. ejusdem operis cap. 66. 67. 69. 70. 71. Constantini cadaver haud aliter, quam σκῆνος appellatur. Postremo Hesychius σκῆνος interpretatur σῶμα. Varinus (ex aliquo, opinor, vetere grammatico) adjecit & caussam: σκῆνος, ait, καὶ τὸ σῶμα (significat) παρὰ τὸ σκήνωμα καὶ σκηνὴν εἶναι τῆς ψυχῆς, οἷον οἰκητήριον.

Quod autem τῷ σκήνει heic διάλυσις, & 2. Pet. I. 14. ἀπόθεσις conjungitur, continuatio est metaphorae: nihil enim citius tabernaculo compingitur, aut dissolvitur: posterius hoc διάλυσις dicitur, aut, quia tigna refiguntur, ἀπόθεσις.

AD II. COR. V. 10.

Vt referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum.] Ambros. ep. (34) ad Horontian. n. 5. *Pulchre ait, Propria corporis, idest quod suscepit regendum; ut si bene rexit, praemium referat . . si male supplicium.*

AD II. COR. V. 16.

Itaque nos ex hoc neminem novimus secundum carnem &c.] Explicat haec Ambrof. ep. (39) ad Faustinam n. 5.

AD II. COR. VI. 16.

Qui autem consensus templo Dei cum idolis?] Gr. Τὶς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεῷ μετὰ εἰδώλων; Similis phraseologia apud Athenaeum occurrit lib. V. ubi negat Socratem, quem Plato ter militasse scribit, umquam fuisse militem. Τὶ γὰρ ἀσπίδι ξύνθημα καὶ βακτηρίᾳ; *Quis clypei consensus cum baculo?* Nam Socrati πλὴν τρίβωνος καὶ βακτηρίας οὐδὲν ἦν, *praeter pallium & baculum nihil erat.*

AD II. COR. VII. 8.

Quoniam etsi contristavi vos in epistola, non me poenitet &c.] T. Quintius apud Liv. III. 68. *His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis.*

AD II. COR. VIII. 23.

Sive pro Tito, qui est socius &c. sive fratres nostri] Graece εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς . . . εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Multa in his libris σολοικοφανῆ, & ἄπτωτα sunt, quibus casus recti ἀκλίτως usurpantur. Vide Grotium ad Marci VI. 10. ubi plures Graecorum Scriptorum locos apposite congerit. Possum autem & marmorum inscriptiones Graecas Latinasque quamplurimas adducere. Nego enim, quoties id occurrit, id semper quadratariorum inscitiae tribuendum; praesertim in clarorum virorum monumentis, aut quae publica auctoritate posita fuere. Tale est illud Homericum Il. B. 350.

Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα, ...
Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων.
Nanque reor nutasse Jovem tum fulgure dextro,
Signaque prae se, nec non omnia fausta, tulisse.

AD II. COR. IX. 6.

Hoc autem dico: qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.] Gr. Τοῦτο δὲ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις &c. Quod sic possis interpretari: *Hoc autem illud est* (vetus dictum scilicet) : *qui parce seminat* &c. Multo id evidentius esset, si litterulae additamento legeretur, Τοῦτο δὲ τὸ Σπείρων &c. Exsistit autem pentameter non inelegans in verbis quae sequuntur,

Σπείρων φειδομένως, φειδομένως θερίσει.

Nec inutiliter (ut ad priorem epistolam scripsimus) Paulus veterum poëtarum dicta usurpabat; ex quibus ut orationem unam cum suis contexeret, etiam monosyllabum καὶ majoris emphaseos caussa addiderit; quod & aliis Scriptoribus profanis in usu fuit, ut ibi diximus. Quod vero sequitur. *Et qui seminat in benedictionibus* &c. ἀντίστοιχον est prioris sententiae. Siquis, spreto pentametro, totum comma unius Judaei aretalogi esse malit; non repugnabo: nam Judaeorum

rum γνῶμαι ἀντιςοίχως plerunque procedunt; cujusmodi in Salomonis proverbiis, & Ecclesiaste, & in Sirachide plurima occurrunt.

AD II. COR. IX. 10.

Augebit incrementa frugum justitiae vestrae] Gr. γεννήματα δικαιοσύνης h.e. *proventus justitiae*. Γεννήματα porro praeter cetera fetus agrorum significant. Polybius lib. 3. ςρατοπεδεύσας ἐν χώρᾳ πρὸς πάντα τὰ γεννήματα διαφερούσῃ Ex. XXIII. & Ecclesiastici XLV. πρωτογεννήματα sunt primitiae; sicuti γεννήματα pro terrae fructibus in iisdem Graecis interpretibus sexcenties. Ergo inde factum, ut interpreti *frugum* vocabulum in mentem venerit, praesertim cum sementis ante facta esset mentio. Verum quid attinebat *incrementa frugum* vertere? An quod in suo codice legerat, ut ex Valesianis lectionibus citatur, αὔξησιν τῶν γεννημάτων? Equidem hanc potius scripturam ex vulgata interpretatione interpolatam arbitror. Ceterum ab omnibus aliis MSS. abest istud αὔξησιν. *Incrementa* de suo admensus videtur interpres, qui & superiore commate de eleemosyna agi videret, & heic quoque justitiam pro eleemosyna positam sciret. Incrementa autem liberalitatis notionem habebant eo saeculo, quo primum Latina est haec facta translatio. Vetus inscriptio: INCREMENTA · PVERIS · CVRIAE · ET · SPARSIONEM · NVCVM · DENT · Vopiscus in Probo: *Vt ejus dignitas incrementis adjuvetur*. Locutio inde nata videtur, quod liberalitates exercentibus bene precari atque acclamare solerent, ut earum rerum, quas largirentur, πολλαπλασιασμὸν experirentur. Eodem, ut puto, respexit interpres, ut significaret, quidquid nos egentibus impertimus, id cum foenore in nosmet rediturum.

AD II. COR. X. 4.

Ad destructionem munitionum] Rejectum olim a criticis *destructionis* vocabulum, postea revocatum fuit, postquam animadverterunt Quintiliani X. 5. Suetonii Galba c. 12. usu comprobari.

AD II. COR. XI. 1.

Vtinam sustineretis modicum quid insipientiae meae] Gr. ἀφροσύνης. Saepe hoc & sequenti capite ἀφροσύνη cum καυχήσει ferme confunditur. Porro hunc locum imitatus videtur Dionysius Alex. lib. contra Germanum apud Eusebium VII. hist. 11. Nam cum de se quaedam, quasi gloriabundus, dicturus esset, praefatur ita: Εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω πολλὴν καὶ ἀναισθησίαν ὄντως ἐμπεσεῖν &c. *Equidem videor ne in dementiam ac stuporem labi videar, dum admirandam erga nos Dei providentiam referre cogor*. Ac post multa, ubi a se toleratas pro Christo aerumnas cum Germani factis contulisset, concludit: ἀλλὰ τῆς πολλῆς ἀφροσύνης, εἰς ἣν ἐμπίπτω διὰ Γέρμανον, ὑφίεμαι. *Verum a dementia, in quam me Germani caussa delapsum sentio, tandem absisto*. Videsis Valesii notas in Eusebium.

AD II. COR. XI. 16.

Vt & ego modicum quid glorier &c.] Quaedam de se ad fratrum aedificationem praedicaturus Apostolus, mirum quam multa praefatur, quam multa ex intervallo παρεντίθεται ad ejus rei invidiam amoliendam. Exstat Plutarchi liber περὶ τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν ἀνεπιφθόνως. Cicero de harusp. resp. *Potest quisquam vir*

in rebus magnis cum invidia versatus, satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere? Verum quid haec frustra commemoro, quasi Apostolo cum exterorum sapientibus commune aliquid esse possit?

AD II. COR. XI. 29.

Quis infirmatur, & ego non infirmor?] Gr. τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; quod possis vertere; *Quis calamitate aliqua premitur, quin ego vicem ejus doleam?* Omnino enim prius ἀσθενεῖν non aliud heic, quam ταλαιπωρίαν aerumnam significat; nam apud Suidam ἀσθένεια exponitur ταλαιπωρία: posterius vero ἀσθενῶ valet heic συμπάσχω i. e. vicem alicujus doleo. Estque significatio petita ex Hebraeo I. Sam. XXII. 8. ubi pro eo quod Hieronymus Latine posuit, *Non est qui vicem meam doleat ex vobis*; in Hebraeo legitur: *Et non est aegrotans* (חלה *choleh*) *ex vobis pro me.*

AD II. COR. XII. 6.

Nam & si voluero gloriari, non ero insipiens] Quatenus sua praedicare liceat, Apostolus exemplo heic suo docuit; cum aliorum id utilitas expetit. Maximus Tyrius, qui dissertatione 37. gloriosior nonnullis videtur, hanc affert suae jactantiae caussam: ὥστε ἐγώγε τέως μὲν καὶ πρὸς ἅπαντας ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων σιγὴν ἔχων, καὶ μηδὲν σεμνὸν μηδὲ ὑπέραυχον μήτε ἰδίᾳ, μήτε εἰς κοινὸν εἰπὼν νῦν μοι δοκῶ ὑμῶν ἕνεκεν γαυρότατα ἂν καὶ μεγαλαυχότατα εἰπεῖν. *Mihi qui de rationibus nostris, & studio tacuerim, nihil grande, nihil jactabundum publice aut privatim dixerim, vestra nunc libet caussa vel cum maxime gloriari & magnifica jactare.* Eo nempe Maximi ferme oratio pertinet, non esse eos philosophos magnopere sectandos,

Qui Curios laudant & bacchanalia vivunt.

Sed qui quae docent, moribus suis exprimant (ut in praecedentibus dixerat) id vero inculcari auribus sine nonnulla sui praedicatione vix poterat.

AD II. COR. XII. 7.

Angelus Satanae, qui me colaph.] In Barnabae epistola initio partis posterioris, duae viae esse traduntur, una lucis, cui praesint Angeli Dei φωταγωγοὶ, altera tenebrarum, cui ἄγγελοι τοῦ Σατανᾶ praesideant. De angelis Diaboli mentio Matt. XXV. 41. de angelis Draconis Apoc. XXII. 7. 9.

AD II. COR. XII. 16.

Ego vos non gravavi] Gr. οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς. Hoc multis locis a Paulo inculcatum, etiam Ignatius usurpavit epist. ad Philadelph. Οὐκ ἔχει τις καυχήσασθαι, οὔτε λάθρα, οὔτε φανερῶς, ὅτι ἐβάρησά τινα ἐν μικρῷ, ἢ ἐν μεγάλῳ. Vetus interpres: *Non habet aliquis gloriari neque occulte neque manifeste, quoniam gravavi aliquem in parvo vel in magno.*

AD II. COR. XII. 21.

Et non egerunt poenitentiam super immunditia &c.] Gr. καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ &c. *Durior constructio* ista videtur H. St. in thes. At Hellenistae verbum μετανοῶ passim cum praep. ἐπὶ, περὶ, ἀπὸ &c. jungunt, uti constat ex V. T. Graecis interpretibus, apud quos nihil frequentius quam μετανοεῖν ἐπὶ ταῖς κακίαις vel κακίᾳ. Vide Graecas Concordantias, & ad Act. VIII. 22. Scio quid H. Stephanum offenderit. Τὸ μετανοεῖν in scripturis ille interpre-

terpretatur *resipiscere*, ut nihil aliud quam vitae emendationem complectatur, abreptus nimirum partium studio. At nobis μετάνοιαν internum animi dolorem cum resipiscentia junctum definientibus, mirifice locus hic favet, qui, non a quo quis resipiscat (ut est ἀπὸ τῆς κακίας Act. VIII. 22.) sed de quo doleat, declarat. Similis est usus verbi μετανοῶ sequente ὅτι in Graecis interpretibus; Quamquam & μετανοεῖν ἀπὸ vel ἐκ in Actis & Apoc. eandem potest habere vim; has enim praepositiones non tantum *terminum a quo*, verum etiam caussam designare vel pueri sciunt; ut idem sit ἀπὸ τῆς κακίας, quod ἐπὶ τῇ κακίᾳ.

Ne iterum cum venero .. lugeam] Et quae sequuntur: quae paullo aliter occurrunt apud Cyprianum epist. (52.) ad Antonianum: *Timeo ne forte veniens ad vos, lugeam multos ex iis qui ante peccaverunt, & non egerunt poenitentiam de immunditiis, quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus.*

AD II. COR. XIII. 5.

An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Jesus in vobis est?] Gr. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς ὅτι &c. quod tantundem est ac: ἢ οὐ συνοίδατε ἑαυτοῖς, ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς Ἰησοῦν Χριστόν. *An non conscii vobis estis* &c. At Afri in professione fidei apud Victorem Vitensem III. 16. minus accurate in hunc modum: *An nescitis, quia Jesus Christus est in nobis?*

DISSERTATIO

AD II. AD CORINTHIOS VIII. 19.

NON *solum autem, sed & ordinatus est ab Ecclesiis socius peregrinationis meae*] Gr. χειροτονηθεὶς proprie & eleganter Noster transtulit *Ordinatus* h.e. *electus*, *creatus*; id enim Graece χειροτονεῖν, Latine *ordinare* valet. Ex quo intelligitur, *ordinationem* apud vetustissimos Ecclesiae Scriptores non esse τὴν τελειουργίαν sive consecrationem, sed proprie electionem; & *ordinare τοὺς ἱεράρχας* idem esse quod *creare*: Etsi quia postea obtinuit, ut χειροτονία non tantum de electione Clericorum, sed & de consecratione usurparetur (exempla videsis in Suiceri thesauro) idem ordinationis vocabulo accidit (*). Sed prioribus saeculis *ordinatio* meram electionem notabat, quae plerunque clericorum & plebis suffragiis fiebat. Id verbum ex laicorum magistratuum creatione in Ecclesiae usum transiit. Suetonius Vespasiano cap. XXIII. *Ipsum candidatum ad se vocavit, exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine mora ordinavit*. Idem Domitiano c. 4. *Ecquid sciret, cur sibi visum esset ordinatione proxima Aegypto praeficere Metium Rufum*. Exempla hujus notionis plura reperies apud posteriores Scriptores, ut Ammianum & hujusmodi alios. In epist. Claud. Juliani ad Maximum & Balbinum in horum impp. vita cap. 17. *Vt se ordini profiteretur iratum*. Lampridius de Alexandro Sev. cap. 45. *Vbi aliquando voluisset . . . procuratores i. e. rationales ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut siquis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus; si non probasset, subiret poenam capitis:* dice-

(*) S. Hieronymus in Isaiam: Χειροτονίαν i. e. *ordinationem Clericorum, quae non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manuum*. Augustinus epist. 137. *Manus ordinationis imponere*.

dicebatque grave esse, quum id Christiani & Judaei facerent in praedicandis Sacerdotibus, qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus & fortunae hominum committerentur & capita. Lactantius de mortibus persecut cap. 2. *Cum resurrexisset* (Christus) *die tertia, congregavit discipulos . . . ordinavitque eos, & instruxit ad praedicationem dogmatis & doctrinae suae*. Errat siquis Apostolos externis caeremoniis, uti nunc fit, a Christo consecratos episcopos Lactantii auctoritate pertenderit: nam τὸ ORDINAVIT Firmiani tantundem est, quod *elegit*, eosque sua missione donavit. Nam ex aliis patribus discimus, Apostolos nullo ordinationis sive consecrationis sacramento a Christo initiatos, tamen ejusdem sacramenti effectum sive potestatem ab eodem accepisse. Eod. lib. cap. 26. *Ordinabantur jam censitores, qui Romam missi describerent plebem*. Hinc patet, errare magni nominis Theologos, qui sibi persuadent, *ordinationem* ab *ordine* dictam, quasi ex eo quis *ordinari* dicatur, quia ad *ordines* promovetur. Mihi secus videtur, ac neutram ab altero descendere. Nam *ordinatio* & *ordinare* prius mihi dici coeptum videtur, quam Ecclesiae gradus *ordines* dicerentur. Quarto demum aut quinto saeculo *ordines* pro variis Ecclesiae gradibus, sive pro Sacramento ordinis usurpari coeperunt. Zozimus Papa saeculo ineunte quinto, epist. ad Hesychium cap. 1. *Hinc passim numerosa popularitas . . . dum parochias extendi cupiunt, aut quibus aliud praestare non possunt, divinos ordines largiuntur*. At aevo Tertulliani *Ordo* Clerum significabat, ex eo appellatione deducta, quod Clerus esset Ecclesiae senatus, cujus respectu cetera Ecclesia *plebs* dicebatur; idque ad imitationem Coloniarum ac municipiorum, in quibus senatus *Ordo decurionum* aut simpliciter *Ordo* appellabatur (constat id ex sexcentis inscriptionibus, quibus ORDO i. e. decuriones a plebe distinguitur; ex Gloss. Gr. Lat. *βουλευτήριον, haec curia, Ordo*): ex quo factum ut apud Christianos aevi Tertullianei ac Cyprianici tantundem valeret *plebejus*, quod laicus, quorum *συναγωγὴ plebs* vocabatur, Clerus vero universus *Ordinis* appellatione cohonestabatur, quod revera esset Ecclesiae Senatus. Tertull. de Exhort. Castit cap. 7. *Differentiam inter Ordinem & plebem constituit Ecclesiae auctoritas, & honor per ordinis consessum* (hoc est *τὸ τοῦ βουλευτηρίου συνέδριον*) *sanctificatus: adeo ubi Ecclesiastici Ordinis non est consessus, & offers* (o laice) *& tinguis & sacerdos es tibi solus*. Scripsit haec Tertullianus jam haereticus, ut obiter tirones admoneam. Ibidem: *Unius matrimonii esse debere, qui allegantur in ordinem Sacerdotalem*. Non tantum Diaconi in tertio erant sacerdotio, uti loquitur Optatus; sed & ceterorum Clericorum suum erat *ἱεράτευμα*, i. e. cura sacrorum, quos adeo universos Septimius *Ordinem sacerdotalem* appellat. De idololatria cap. 7. *Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum. Proh scelus!* Et extremo libro de exhort. castit. *Quanti igitur & quantae in Ecclesiasticis ordinibus* (i. e *βουλευτηρίοις*, seu Cleris; sicuti & Colonicos senatus *publicos ordines* dixerat lib. de cor. cap. 12.) *de continentia censentur*. De Monogamia cap. 12. *De Ecclesiasticis ordinibus* (h. e. Cleris) *agebatur, quales ordinari oporteret*. Leo epist. 9. de ordinationibus episcoporum. *Teneatur subscriptio clericorum honoratorum testimonium, ordinis consensus & plebis*. Heic ordo pro decurionibus ponitur; nam jam de clericis praecesserat.

Ex hactenus dictis intelligis, opinor, *ordinationis* & *ordinis* vocabula nihil habuisse commune, ac neutrum ab altero derivatum; ac sero factum, ut cum *Ordo* senatum Ecclesiae significaret, etiam varii gradus ejusdem senatus *ordines* nuncuparentur; unde & ordinis sacramentum appellari coeptum. *Ordinatio* autem (sicut & Graecis *χειροτονία*) non aliam initio Ecclesiae notionem subjectam habebat, quam apud profanos scriptores, nimirum *creationis* seu *electionis*: sed quia creatio & consecratio eodem simul actu peragebantur, sensim eo res adducta fuit, ut tam Latinum *ordinatio*, quam Graecum *χειροτονία* pro consecrationis munere saepe numero acciperentur.

Dixi *saepenumero* eo significatu ea accepta vocabula; nam & posterioribus saeculis utrunque pro sola creatione usurpari usuvenit: quod non animadversum in inextricabiles ambages viros eruditos conjecit. Hujus observationis paucis exemplis contentus ero. Nicaenae synodi prioris epistola ad Alexandrinos (to. 2. Labbeanae edit. pag. 250.) de Meletianis habet: *Illi vero qui ab eo* (Meletio) *in sacrum ordinem lecti sint, simul atque sanctiore ordinatione* (*μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ*) *confirmati fuerint . . . permittatur illis quidem honoribus frui, & sacris muneribus fungi*. Ac frustra queritur Suicerus in thes. in *χειροτονία* n. IV. dicendum fuisse *μυστικωτέραν χειροθεσίαν*: quem vide si lubet. Nam & Socrates l. 9. & Theodoritus l. hist. Eccl. 9. iisdem plane verbis epistolam recitant. Nec audiendus Valesius ad dicta Socratis & Theodoriti loca, iteratam consecrationem heic agnoscens. Non enim de consecratione heic agitur, quam aliquando iteratam nunquam Valesius pervincet

eet (*) sed de institutione, sive creatione. Suadet id vox *καταςαθέντας* (sic enim epistola habet: *τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ (Μελιτίου) καταςαθέντας*) quae vox *creatos* non *consecratos* significat: suadet & vox *βεβαιωθέντας* (sic enim pergit: *μυςικωτέρᾳ χειροτονίᾳ βεβαιωθέντας, κοινωνεῖν* &c.) quae vox eo pertinet, ut nova institutione confirmari eos oportuerit, non iterato consecrari sive *χειροθετεῖσθαι*. Imposuit viris doctissimis adjuncta vox *μυςικωτέρᾳ*. At Nicaeni Patres iteratam illam institutionem *μυςικωτέραν* appellant, sive quod non sine mysticis precibus perficiebatur, sive quod rite per legitimos [illegible] administrabatur.

Eodem pertinent illa, quibus Theophilus Alexandrinus canonem Nicaenum octavum exponit (vide to. 2. Conc. Labbei pag. 1801.) *Quoniam ergo Magna Synodus Nicaeae habita statuit, ut ordinentur, qui accedunt juxta hanc formam* (de Catharis loquitur) *eos qui ad Ecclesiam accedent, ordina*. Non enim novam consecrationem, sed iteratam institutionem intelligit.

Ac vereor, ut sola vocum *χειροτονίας* & ordinationis ambiguitate detecta, multa in veteris Ecclesiae monumentis *ἐναντιοφανῆ* diluantur. Canon Capuensis in Concilio Carthaginensi relatus de non iterandis ordinationibus haereticorum in eam partem est accipiendus, ut consecrationem iterari vetet, institutionem non vetet. Contra vero siqua sunt alia Ecclesiastica monumenta, quae ordinationes ab haereticis, aut contra canones factas, *ἀκύρους* irritas esse ostendunt, ea de creatione sunt intelligenda, non de consecratione. Quae quidem lis (de ordinationibus haereticorum aut contra canones factis quo sensu irritae fuerint) quae supremi subsellii theologos inter se commisit, hac sola observatione adhibita componi poterat. Ac suspicor ex ejusdem observationis ignoratione quosdam aevi posterioris episcopos maximas in Ecclesia tragoedias excitasse, dum interdum eorum consecrationem cassam esse pertenderent, quorum (quippe contra statuta canonum ordinatorum) ordinatio quidem seu institutio atque electio, irrita fuit, at *τελειουργία* sive initiatio irrita esse non poterat: id certe veteris Ecclesiae sermo praeferebat, quoties *χειροτονία* aut ordinatio *ἄκυρος* dicebatur.

Jam vero quid celebri Leonis Magni loco faciemus, qui viris eruditis crucem fixit? Is epistola 2. (alias 92.) inquisitione 1. inquirenti Rustico Episcopo Narbonensi *de presbytero vel diacono, qui se episcopos esse mentiti sunt, & de his, quos ipsi clericos ordinarunt*, respondet in hunc modum: *Nulla ratio sinit, ut inter Episcopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi, nec a plebibus sunt expetiti, nec a provincialibus episcopis cum metropolitani judicio consecrati. Unde cum saepe quaestio de male accepto honore nascatur, quis ambigat, nequaquam istis esse tribuendum, quod non docetur fuisse collatum. Siqui autem Clerici ab istis pseudo-episcopis in eis Ecclesiis ordinati sunt, quae* (*quae* legendum, ut referatur ad *eis Ecclesiis*, non *qui* cum Quesnellio) *ad proprios episcopos pertinebant, & ordinatio eorum* (*τὸ eorum* jungendum est cum *ordinatio*, non cum *consensu*, ut ad *proprios episcopos* referatur) *consensu & judicio praesidentium facta est, potest rata haberi: ita ut in ipsis Ecclesiis perseverent. Aliter autem vana habenda est CREATIO, quae nec loco fundata est, nec autore munita.* quid enim? potestne rata haberi ordinatio a pseudo-episcopo facta? Respondet Quesnellius, pseudo episcopos illos, si de consecratione agitur, veros episcopos fuisse, eosdem tamen, quia contra statuta canonum ordinatos, *pseudo episcopos* veteris Ecclesiae sermone appellari. De quo videsis auctorem ipsum in suis notationibus. Nec in eo equidem a Quesnellio magnopere dissentio. Sed tamen ut concedamus, nunquam illos pseudo-episcopos munus consecrationis accepisse (quod certe prima fronte tum inquisitionis tum & responsionis verba praeseferunt) ut id, inquam, concedamus; quid inde periculi aut absurdi pertimescetur? Cum posse clericorum illorum *ratam haberi ordinationem* Leo pronunciat, non consecrationem intelligit, (quam a non episcopo collatam, omni effectu cassam esse, nemo ambigit) sed *creationem*; sic enim subjicit: *aliter autem vana habenda est creatio:* ad quae verba Quesnellius non attendit. Rata quidem haberi poterat ordinatio sive creatio, sed ita ut a vero Episcopo manuum impositio postea exspectanda esset.

AD GA-

(*) Verba ex libello precum Marcellini presbyteri, quae ad Theodoriti l. 9. recitat Valesius, eadem interpretatione donanda sunt. *Et eos iterum ordinat* &c. h. e. nova institutione legitima confirmat. Negat ibidem Valesius, *χειροτονίαν* aliud significare, quam ordinationem. Fateor. Sed de *ordinationis* notione vir eruditus parum sollicitus, non animadvertit, genuinum ejus vocabuli significatum esse creationis, non consecrationis: haec posterior ac translata, illa prior atque originaria vocis significatio est.

AD GALATAS.

AD GAL. I. 6. 7. 8. 9.

Miror, quod ſic cito transferimini &c.] Hinc ad uſque ✠. 9. referuntur a Cypriano ep. 22. ac rurſus ep. (63.) ad Caecilium in hunc modum: *Miror quod ſic tam cito demutamini ab eo, qui vos vocavit ad gratiam, ad aliud Evangelium, quod non eſt aliud, niſi ſi ſunt aliqui, qui vos conturbant, & volunt convertere Evangelium Chriſti. Sed licet aut nos, aut Angelus de caelo aliter annuntient praeter quam quod adnuntiavimus vobis, anathema ſit. Sicut praediximus, & nunc iterum dico: ſiquis vobis annuntiaverit praeterquam quod accepiſtis, anathema ſit.*

Sic tam cito] Retinuit Hieronymus. Gr. ὅτω ταχέως *tantum*.

Demutamini] Gr. μετατίθεσθε. Hieronymus *transferimini*.

Ab eo qui vos vocavit] Sic etiam Hieronymus. Graeca tamen ἀπὸ τοῦ καλέσαντος &c. poſſunt aeque alteram interpretationem admittere *ab eo quod vos vocavit*.

Convertere Evangelium Chriſti] Retinuit Hieronymus τὸ *convertere*, cum potuiſſet Graecum διαστρέψαι interpretari *pervertere*. Sed tamen *converto* eodem ſignificatu uſurpavit Tertullianus I. ad Nat. 1. *Non utique eo bonum praejudicari quia pleroſque pervertat . . inquis, Novi demutationem mentis in malam partem* &c. Sed tamen idem Tertullianus in IV. adv. Marc. ex hoc Pauli loco *pervertere Evangelium* dixit.

Sed licet aut nos, aut Angelus de Caelo aliter annuntiet, praeterquamquod annuntiavimus vobis &c.] Verbum εὐαγγελίζω per nudum *adnuntiandi* verbum expoſitum vides: id quod & in vulgata verſione aliquoties obſervatum, ut Act. XIII. 32. & alibi. Idem ceteroqui Cyprianus eleganter alibi εὐαγγελίζω interpretatur *bene nuntio*. Tertulliano quia evangelizandi verbum inſolens forte videbatur, ita illud in hoc Pauli loco uſurpavit, ut ſtatim expoſitionem adderet: *Etiam ſi angelus ex caelo aliter evangelizaverit, quam nos, ſeu praedicaverit vobis evangelium praeter id quod praedicavimus vobis: anathema ſit*.

Sicut praediximus] Gr. ὡς προειρήκαμεν. *Praedicendi* verbum heic & apud Scriptores Latinos non tam vaticinari, quam praemonere ſaepe ſignificat. Ter. Andr. I. 1. 19. *Hoc primum in hac re praedico tibi*. Vellejus I. 4. *Chalcidenſes orti, ut praediximus, Atticis*, & ſaepe alibi.

Si quis vobis annuntiaverit &c.] Gr. ὑμᾶς εὐαγγελίζεται. Phrynichus, qui dictionum Atticarum eclogas pertexuit, dandi caſui συντάττεσθαι hoc verbum monet. Quae obſervatio de caſu perſonae vera eſt, non item rei: nam εὐαγγελίζεσθαι εὐτυχίας aut εὐτυχήματα dixere Attici. At in divinis libris multiplex eſt hujus verbi uſus. 1. εὐαγγελίζειν & εὐαγγελίζεσθαι abſolute h.e. evangelium praedicare. 2. modo cum dativo, modo cum accuſativo (qui in paſſivo rectus evadit, ut πτωχοὶ εὐαγγελίζονται Mat. XI. 15.) perſonae. 3. cum accuſativo rei. 4. cum accuſativo rei, & dativo perſonae. Exempla ſunt paſſim obvia. Porro non omittendum puto, quod in earum epiſtolarum, quae Phalaridi tribuuntur, prima, εὐγγαλίζομαι non laeti, ae jucundi ſed triſtis nuntii ſignificationem habet: οὐκ ἀγνοῶ δὲ λύπας (inquit) εὐαγγελιζόμενος σοι

καὶ

καὶ δάκρυα. Vide dicta ad I. Sam. IV. 17. ubi מבשר *mebasser* is dicitur, qui tristem nuntium afferebat.

AD GAL. II. 11.

Cum autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti &c.] Non importune hîc ingeritur Cephae factum, ejusque reprehensio. Nam mihi videntur Gallograeci hoc avidius seductoribus aures admovisse, quod inter cetera Mosaica instituta, quorum necessariam esse observationem illi pseudoapostoli contendebant, animadvertissent quaedam a patriis suis moribus non dissidere; cujusmodi & certorum ciborum abstinentia fuit. Nam Galatas porcina abstinuisse, narrat Pausanias Achaicis cap. 17. id quod cum aliis Hebraicis moribus ab Hebraeis ad Lydos (nam certe Lydorum cum Phoenicibus communionem affinitatemque & ipse Lydus Artemidorus p. 161. agnoscit: καὶ γὰρ εἶναί τινα Λυδοῖς προξενίαν πρὸς φοίνικας οἱ τὰ πάτρια ἡμῖν ἐξηγέμενοί φασιν) vicinosque Lydorum Gallograecos, fluxisse crediderim. Etsi Pausanias cit. loc. abstinentiae caussam confert in aprum, Attis interfectorem. Ἐπεὶ δ' ηὔξητο (Ἄττης), μετῴκησεν ἐς Λυδίαν... καὶ Λυδοῖς ὄργια ἐτέλει Μητρὸς, ἐς τοσῦτο ἥκων παρ' αὐτῇ τιμῆς, ὡς Δία αὐτῇ νεμεσήσαντα, ὗν ἐπὶ τὰ ἔργα ἐπιπέμψαι τῶν Λυδῶν· ἐνταῦθα ἄλλοι τε τῶν Λυδῶν καὶ αὐτὸς Ἄττης ἀπέθανεν ὑπὸ τῦ ὑός· καί τι ἑπόμενοι τύτοις Γαλατῶν δρῶσιν οἱ Πεσινῦντα ἔχοντες, ὑῶν ὐχ ἁπτόμενοι. *Cum jam (Attes) adolevisset, in Lydiam migravit, ibique Magnae Matris caeremonias tradidit: tanto vero in honore apud deam fuit, ut id Jupiter moleste ferens, aprum in Lydorum segetes immiserit, a quo & Lydorum complures, & ipse Attes est interfectus. Fidem hujus rei faciunt Gallograeci Pessinuntis incolae, qui sue abstinent.* Hinc Tertullianus de jejuniis cap. 14. *Galaticari* dixit de superstitiosa Judaicarum caeremoniarum observatione.

In faciem ei restiti] Gr. κατὰ πρόσωπον i. e. *in os*; quomodo legisse videtur Tertullianus, qui hanc locutionem usurpavit lib. ad Scapulam de Severo loquens, qui Christianos *non modo non laesit, verum & testimonio exornavit, & populo furenti in os palam restitit*. Quin & versio *in faciem*, est ex Africano stilo, ut alia plurima in versione vetere. Scriptor Actorum SS. Perpetuae & Felic. cap. 16. *Cum a tribuno castigatius eo tractarentur, quia &c. in faciem respondit Perpetua & dixit: Quid utique non permittis refrigerare &c.* Κατὰ πρόσωπον autem nonnunquam nihil aliud, quam *coram* significat, ut apud Diodorum Siculum, κατὰ πρόσωπον περὶ τῶν ἀναγκαίων κοινολογησόμενος, *coram* intelligit, non nuntios aut per epistolam. Heic autem significantius est, ac tale, quale est illud Synesii epist. 67. οἷς εἰ καὶ κατὰ πρόσωπον . . ἐπετίμησα, συγχωρήσει Θεός: *Quibus quod in os objurgaverim, condonabit Deus*. Et Eusebii IV. de vita Const. 48. de quodam narrat, qui Constantinum *in os beatum pronuntiare non est veritus*, εἰς αὐτῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν ἀπέφηνεν. Hinc & hujus loci interpretatio lucem foeneratur. Sunt tamen qui κατὰ πρόσωπον heic tantundem putant, quod μετὰ παῤῥησίας *libere*, aut *aperte & citra ambages*: eaque notione Eusebius VIII. hist. 1. εἰς πρόσωπον dixisse mihi videtur: οἱ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ συνεχώρυν &c. *Qui (imperatores) domesticis suis libere & aperte Christianam fidem vitamque profitentibus permiserunt &c.*

Παραφράζεσθαι potest hic Pauli locus & in hunc modum: Non oblique illum taxans, sed nominatim & ad eum sermone directo. Sic γράφειν πρὸς πρόσωπον τινὶ est *litteras nominatim ad aliquem dare*. Patres Antiocheni Concilii in epistola Synodica apud Euseb. VII. 30. de Dionysio Alexandrino ajunt: οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ (Paulo Samosateno) ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ. *Neque ad eum nominatim, sed ad universam Antiochenam Ecclesiam litteras suas direxit*. Ejusdem capitis initio dixerat Eusebius: διαχαράξαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦτε Ρωμαίων ἐπισκόπου &c. Et IX. hist. 2. ἐφοίτα δὲ καὶ εἰς πρόσωπον ἐπισκόποις βασιλέως γράμματα. *Ad ipsos quoque episcopos litterae ab imperatore nominatim perscribebantur* Idem IX. hist. 4. initio· ἑνὸς εἰς πρόσωπον τὰ πάντα ἀρίστου καὶ θεοφιλοῦς ἐπισκόπου · · · τοιόνδε παρέσχε λόγον. *Ad unum ex illis conversus* (ut optime vertit Valesius) *facile omnium principem deoque acceptissimum episcopum . . . ita verba fecit*.

AD GAL. IV. 4.

Ubi venit plenitudo temporis] Gr. τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, sive, ut ad Eph. I. 10. πλήρωμα τῶν καιρῶν, non *complementum temporis*, uti vulgo interpretantur, hîc significat, sed, ut recte noster, *plenitudinem temporis*. Id vero quid sit, optime meo judicio ab Ezechiele Judaeo tragoedo in ἐξαγωγῇ (apud Clem. Alex. & Eusebium) exponitur ex persona Mosis, de relicta a se regia, ut fratres inviseret.

Επειδὲ πλήρης κόλπος ἡμερῶν παρῆν,
Εξῆλθον οἴκων βασιλικῶν.
Postquam dierum plenus affuit sinus,
Egressus aedes regias sum.

Quemadmodum ergo πληροῦσθαι Aristoteli VI. hist. anim. 24. femina dicitur, cum praegnans efficitur (Plinius VIII. 44. eadem natione *impleri* usurpavit) sic postquam ille temporis articulus affuit, quo quicquam est eventurum, quasi conceptum jam foetum ex utero parturiens effundit. Πληρώματος vocabulo abusi sunt postea Gnostici ad sua commenta.

AD GAL. IV. 25. 26.

25. *Sina enim mons . . . conjunctus est* (Gr. συστοιχεῖ h.e. pari jure est) *ei quae nunc est Jerusalem, & servit cum filiis suis.*

26. *Illa autem quae sursum est Jerusalem, libera est: quae est mater nostra.*

Quo tempore haec Paulus scribebat, varia erant Civitatum privilegia, ut ἀσυλία, αὐτονομία &c. in primis autem ἐλευθερία, quae major erat, quam αὐτονομία. Hierosolyma ceteraeque Judaeae civitates αὐτόνομοι quidem (nam Judaeos eo fine pependisse δίδραχμον, ut αὐτονομίᾳ fruerentur, Dio tradit lib. LX.) sed non erant ἐλεύθεραι. Multas in orbe Romano fuisse civitates ob sua merita ἐλευθερίᾳ donatas, scriptores passim & nummi docent. Nihil frequentius in nummis hujus generis inscriptionibus: ut ΑΜΙCΟΥ · ΕΛΕΥΘΕΡΑC · ΕΤΟΥC · ΡΓΓ; unde etiam intelligitur a parta libertate annos computasse Amisenos · Sic ΕΛΕΥΘ · ΡΟΔΙΩΝ &c. Sed & Tarsum, unde domo Paulus erat, *urbem liberam* Plinius appellat: quo fit verisimilius, ad usitatam tunc urbium ἐλευθερίαν hîc Apostolum allusisse, quippe libera in civitate natum: Ergo terrestris Jerusalem ser-

viebat

viebat cum filiis ſuis: Caeleſtis autem Jeruſalem ἐλευθέρα Paulo dicitur; quod privilegium magni fiebat, ab Judaeis in primis, quorum τὸ φιλελεύθερον nemini latet. Haec eſt pulcherrima hujus loci alluſio: hic ſenſus grammaticalis & hiſtoricus, cui nititur ſenſus alter μυστικώτερος a Paulo potiſſimum intentus de duobus teſtamentis; Ad vetus enim foedus qui pertinent, ii cum terreſtri Jeruſalem matre ſua duriſſimam ſervitutem ſerviunt: qui ad novum, cum ſint caeleſtis Jeruſalem filii, pari cum matre ſua libertate donantur: *Qua libertate* (inquit Paulus infra) non terrenus aliquis, ſed caeleſtis imperator *Chriſtus nos liberavit*.

AD GAL. V. 6.

Fides quae per caritatem operatur] Hinc fides caritate formata eadem quae caritas; ac ſaepe unum pro altero ponitur. Conſtantinus or. ad SS. Coetum cap. 23. καὶ πίστιν εἰλικρινῆ, πρῶτον μὲν πρὸς Θεὸν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν. Valeſius in notis ἀγάπην eo loco pro πίστιν ſubſtituebat (nam caritas tum in Deum tum proximum fertur, non item fides) ſed non eſt neceſſe, cum ſaepe nos ex fide juſtificari divini ſcriptores dicant, quod eſt caritatis peculiare, h.e. ea fide, quam caritas animat atque informat.

AD GAL. V. 17.

Caro enim concupiſcit adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem] Gr. ἐπιθυμεῖ hoc loco ſignificat *inſidiatur*, *pugnat* &c. horum unum domare alterum ſatagit: unum alterum ſollicitat. De ἐπιθυμίᾳ vide dicta ad Marci X. 19.

AD GAL. VI. 1.

Vos, qui ſpirituales eſtis &c.] Gr. ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Idem πνευματικοῦ vocabulum eademque notione occurrit 1. ad Cor. XIV. 37. Apud Fleet-Wood in ſylloge inſcript. pag. 343. num. 1. ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟϹ ΙΑΤΡΟϹ ΧΡΙϹΤΙΑΝΟϹ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟϹ. Non dubito, quin ut apud Apoſtolum heic, ſic in allata inſcriptione πνευματικὸς ſit is, quem nos vulgo hodie *Patrem ſpiritualem*, ſive *directorem ſpiritualem* appellamus: hodieque Graeci presbyterum eum, qui confeſſiones auriculares excipit, πνευματικὸν appellant, teſte Suicero. At quemadmodum olim director is Πνευματικὸς dicebatur, ſic & qui dirigebatur, υἱὸς πνευματικὸς, ut apud eundem Fleetwood pag. 421. num. 4. Θεοδώρῳ . . . ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩ υἱῷ.

Vos qui ſpirituales eſtis, hujuſmodi inſtruite. . conſiderans te ipſum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate &c.] Vt illud *conſiderans te ipſum* ceteris pluralivi numeri cohaereat, ſupplendum eſt *unuſquiſque* aut aliud partitivum. Graece: σκοπῶν (ſup. ὑμῶν ἕκαστος) σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. Apte verſio vetus, quam uſurpat Cyprianus epiſt. (52) ad Antonianum: *In contemplatione habentes unuſquiſque, ne & vos tentemini: alterutrum onera ſuſtinete* &c.

Vos qui ſpirituales eſtis &c.] Vt a Chriſto Chriſtianos, ſic a Spiritu Sancto *ſpiritales* appellatos ſe Africana Eccleſia V. ſaeculo ſentiebat. Sic enim in profeſſione fidei a Catholicis Epiſcopis Hunerito Regi oblata (quam Victor Vitenſis lib. 3. ſuae hiſtoriae inſeruit) legitur cap. 22. *Nam ſicut a nomine Dei Patris HOMINES DEI appellantur, ut Helias homo Dei dictus eſt, ut Moyſes ho-*

mo Dei appellatus est; sic a Christo CHRISTIANI nuncupamur, sic etiam a Spiritu SPIRITALES appellamur.

AD GAL. VI. 10.

Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei] In hoc *operari bonum* quid sibi vult? ἐργάζεσθαι εἴς τινα heic & Matt. XXVI. 10. & praesertim 3. Joh. 5. (in quem locum multa de hoc significatu diximus) est *largiri alicui*. Id ex eodem hoc cap. ✝. 6. constat: Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς· h.e. Catechumenus in communionem admittatur omnium bonorum catechistae. Ergo *operari in domesticos fidei*, est iisdem *largiri*. Vide omnino ad III. Joh. 5.

Maxime autem ad domesticos fidei] h. e. fidei cultores seu professores. Quid οἰκείους (*domesticos*) vocet, ostendit Eusebius, qui e contrario scriptores gentiles ἀνοικείους τῆς πίστεως, *alienos a fide*, vocat in V. hist. 5. ubi de pluvia precibus Melitinae legionis impetrata loquitur. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔξωθεν ἱστορικοῖς ἅτε τῆς πίστεως ἀνοικείοις, τέθειται μὲν τὸ παράδοξον· οὐ μὴν καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς τοῦτο ὡμολογήθη γεγονέναι· *Sed gentilium scriptores, utpote fidei expertes, hoc quidem miraculum in suos commentarios retulerunt, non tamen id nostrorum precibus accidisse fatentur*. Quos porro heic ἀνοικείους πίστεως, eosdem (in oratione de aedificatione Ecclesiae Tyri, quam X. hist. Eccl. 4. inseruit) ἀλλοτρίους τῆς πίστεως, *alienos a fide* nuncupavit; ut non sit dubium, quin hoc Pauli loco Eusebius οἰκεῖον opponi ἀλλοτρίῳ putaverit. Utitur hac Pauli locutione & Pontius (*) in vita Cypriani, & alii plures. Ad summam sicuti ubi οἰκεῖος quis alterius hominis dicitur, tunc aut proprie *domesticus* aut translate *amicus* aut *familiaris* sive *necessarius* reddi id potest; sic ubi ad facultates resque incorporeas refertur, tunc id sive *cultorem* sive *professorem* interpretabimur. Strabo I. pag. 13. *Sine quibus* (οὐκ ἂν εἴη γεωγραφίας οἰκεῖος) *geographiae cultor esse non poterit*. Plutarchus: Βίου πρᾴου καὶ καθεστῶτος οἰκεῖον, *vitae placidae & quietae sectatorem, professorem*. In actis S. Aquilinae Mart. apud Bollandistas die 13. Junii sect. 15. conqueritur proconsul, se nequivisse Aquilinam (οἰκείαν καταστῆσαι τῆς ἀληθινῆς γνώσεως τῶν ἀηττήτων θεῶν) *verae invictorum deorum scientiae domesticam* (h.e. cultricem) *efficere*. Quae verba omnino ex antiquioribus bonae frugis actis in ea, quae nunc circumferuntur, multis locis adulterata, manarunt.

AD EPHESIOS.

AD EPHES. II. 2.

In quibus aliquando ambulastis secundum saeculum mundi hujus] Gr. κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου h. e. *secundum cursum mundi hujus*. Αἰὼν omnes hebraici *Olam*

(*) Pontius in vita Cypriani cap. 10. *Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est apud omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid, quam de Tobiae incomparabili pietate signatum est . . . Necatos ille a rege & projectos sui tantum generis colligebat*. Socrates lib. 1. c. 23. τὴν εἰρήνην οἱ οἰκεῖοι τῆς Εὐλογίας ἐτάραττον.

Olam ſignificationes apud Judaeos graeciſſantes induit. *Olam* autem primario *ſaeculum*, ſecundario vero ſignificatu *mundum*, ſive potius *mundi curſum*, ac quaſi *ſaeculum* notat; ut hinc vides, ubi plena occurrit locutio αἰὼν κόσμου. Ergo iis locis ubi αἰὼν (ſive apud Judaeos *Olam*) pro mundo ſumitur, ellipſis eſt genitivi κόσμου. De quo vide fuſius diſputata ad Sap. VI. 26. ad finem.

AD EPHES. V. 3.

Fornicatio autem & omnis immunditia, aut avaritia, nec nominetur in vobis] Gr. μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν: h. e. nihil tale de vobis audiatur, ut I. ad Cor. V. 1. *talis fornicatio*, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται. Atque haud ſcio, an etiam ὀνομάζεσθαι de cogitatu intelligi poſſit. Vtut eſt; certe in S. Hermae fragmentis ex Doctrina Pſeudo-Athanaſii ad Antiochum Ducem apud Montfauconium Mandato IV. ſic legitur: Καὶ μὴ ἀναβαινέτω ἐπὶ τὴν καρδίαν σου περὶ τῆς γυναικὸς ἀλλοτρίας, ἢ περὶ πορνείας τινὸς, ἢ περὶ τοιούτων ΟΝΟΜΑΤΩΝ.... ἄπεχε ἀπὸ τῆς ἐνθυμήσεως ταύτης. Cicero pro C. Rabirio: *Carnifex & obductio capitis, & nomen ipſum crucis, abſit non modo a corpore civium Romanorum, ſed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non ſolum eventus atque perpeſſio, ſed etiam cognitio atque exſpectatio, mentio ipſa denique, indigna cive Romano atque homine libero eſt.*

Nec nominetur in vobis] Vetus apud Judaeos inſtitutum quo, quae maxime averſarentur, prorſus non nominarent, aut detorto in malam partem vocabulo, uterentur, ut Bethaven, Beelzebub &c. Itaque etiam apud Hom. Od. XIX. 260. & XXIII. 19. Ilium κακοΐλιον οὐκ ὀνομαστὴν Penelope appellat.

AD EPHES. V. 5.

Hoc enim ſcitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod eſt idolorum ſervitus, non habet hereditatem in regno Chriſti & Dei.] Illud ὅ ἐστιν εἰδωλολάτρης, (quod Latinus interpres vertit *quod eſt idolorum ſervitus*) non ad πλεονέκτην tantum eſſe referendum, ſed & ad *fornicatorem* & *immundum*, & ratio ipſa docet; nec aliter intellexit S. Cyprianus epiſt. (52.) ad Antonianum, ubi de Novatianis haec habet. *Nec ſibi in hoc novi haeretici blandiantur, quod ſe dicant idololatris non communicare, quando ſint apud illos & adulteri & fraudatores, qui teneantur idololatriae crimine ſecundum Apoſtolum dicentem. Hoc enim ſcitote intelligentes, quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator, quod eſt idololatria, non habet hereditatem in regno Chriſti & Dei. Et iterum: Mortificate itaque membra veſtra, quae in terra ſunt, exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiſcentiam malam, & cupiditatem, QVAE SVNT idolorum ſervitus; propter quae venit ira Dei.* Deinde S. Martyr moechos juxta ac πλεονέκτας, idololatras eſſe contendit, propterea quia illi in membris ſuis templum Dei violant, hi autem & quicumque peccatum faciunt, daemoniis & idolis ſerviunt: ac ſtatim infert, ſiquos religio impedit, quominus cum idololatris communicent, eos ne cum moechis quidem & fraudatoribus communicare debuiſſe. *Cum conſtet*, ait, *de Apoſtolica probatione, moechos, & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras eſſe*. Falluntur ergo, qui idololatriae crimen ex Apoſtoli mente heic & ad Col. III. 5. in ſolos πλεονέκτας conferunt. Baluzii ἀβλεψίαν porro non moror, qui cum Cyprianus totus in eo ſit, ut moechos non minus quam fraudatores,

res, idololatrarum loco habendos ex Apostolo doceat, is not. 78. in eam epist. mirifice annotet: *Fraudatores* i.e. *idololatras*, tum notationi suavissimae rationem multo sane lepidiorem subnectat. Atqui *fraudatores* non alii sunt, quam quos πλεονέκτας Apostolus, Vulgatus *avaros* appellat, quos tamen cum *moechis*, *immundis* &c. idololatrarum loco haberi Paulus jubet. Sed fallitur quisquis praeter morosam levissimarum lectionum farraginem futilesque in Papam obtrectationes, sani quidquam in isto annotatore invenire se posse speret.

AD EPHES. V. 11.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite] Hoc loco utebatur Socrates V. hist. Eccles. 19. ad asserendam judiciorum Ecclesiasticorum in disciplina poenitentiae necessitatem, quae Nectarius de medio sustulerat. Rem quemadmodum gesta sit, Socrates loco citato narrat.

AD EPHES. V. 32.

Ego autem dico in Christo & in Ecclesia] Gr. εἰς Χριστὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Et accusandi casu habet Cyprianus epist. 48. ... *Et erunt duo in carnem unam* (εἰς σάρκα μίαν). *Sacramentum istud magnum est, ego autem dico in Christum & in Ecclesiam.*

AD EPHES. VI. 5. 6. 7. 8. 9.

Servi obedite Dominis &c.] Imitatur haec Barnabae epistola, cujus par. 2. cap. 1. legitur: Ὑποταγήσῃ Κυρίῳ· κυρίοις ὡς τύπῳ Θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ· οὐ μὴ ἐπιτάξῃς παιδίσκῃ, ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἐλπίζουσι· μήποτε οὐ φοβηθήσῃ τὸν ἐπ᾽ ἀμφοτέροις Θεόν· ὅτι ἦλθεν οὐκ ἐπὶ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ᾽ ἐφ᾽ οὓς τὸ Πνεῦμα ἡτοίμασε. Vetus interpres: „ Subjectus es Domino; do-„ minis ut Dei imagini in verecundia & timore. Ne imperes ancillae aut ser-„ vo tuo in amarulentia animi, his videlicet qui timent eum: nequando con-„ tingat, ut non timeas eum, qui super utrumque est Deus. Non enim venit „ vocare secundum personam, sed super quos Spiritus praeparavit.

AD EPHES. VI. 9.

Et vos domini eadem facite illis remittentes minas: scientes quia & illorum, & vester Dominus est in caelis.] Quantam veteres duritiem in servos exercerent, nemo ignorat. Vel vide quae Potterus I. Archaeologiae 10. in unum locum ejus rei specimina collegit. At Christiani longe secus, qui Christi & Apostolorum monitis edocti, summam eis humanitatem clementiamque praestantes, his artibus lucrari eos Christo satagebant.

AD EPHES. VI. 11.

Induite vos armaturam Dei] Gr. πανοπλίαν, h. e. justa arma. Ea vero quae sint, infra sigillatim enumerat a ℣. 14. ad 17. Saepe dixisse memini, veteres versiones instar esse glossariorum: itaque in gloss. Graec. Lat. πανοπλία redditur *armatura*. Alias hujus vocabuli significationes ortas sequentibus saeculis quaere apud Valesium ad Ammian. XIV. 11. & alibi.

AD EPHES. VI. 12.

Sed adversus principes & potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae, in caelestibus.] Graece· Ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ

ματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Simile eſt illud Sap. XIII. 2. πρυτάνεις κόσμου θεοὺς ἐνόμισαν. Antiqua iſta fuere apud Judaeos Helleniſtas vocabula, a quibus illa Orphici, Pythagorici, Platonici, & quibuſcumque aliquem cum Judaeis uſum fuiſſe conſtat, hauſerunt. Auctor allegoriarum in Heſiodi Theogoniam pag. 267. ubi Planetarum vires in haec inferiora expoſuiſſet, ait: Ἔνθεν τοι καὶ ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΟΡΑΣ . . . καὶ ἀστράρχας καὶ δεσπότας κόσμου, καὶ πιστοὺς φύλακας, καὶ ῥυζωτῆρας πυρόεντας . . . προσαγορεύει ὁ Ὀρφεὺς ἐν τοῖς θυμίοις ἀρώμασι· σύγγραμμα δὲ τοῦτο Ὀρφαϊκῶν. Quae Δαίμοσι Judaei nomina tribuebant, ea Orphici ad planetas, quibus illi ſpiritus praeſidere putabantur, tranſtulerunt. Hinc Nanzianzenus κοσμοκράτορα ſine alio additamento daemonem appellavit: hos κοσμοκράτορας Tertullianus & Hilarius *mundipotentes* latine interpretati, vocarunt.

Adverſus ſpiritualia nequitiae in caeleſtibus] Cyprianus ep. 56. affert *ſpiritus malitiae*; legit enim, ut opinor, πνεύματα non πνευματικά.

AD EPHES. VI. 13.

Propterea accipite armaturam Dei] Cyprianus ep. 56. affert ſic: *tota arma Dei*, quod reſpondet voci Graecae πανοπλίαν. At quo tempore verſio, qua utimur, confecta fuit, *armatura* tantundem Latinis auribus, quod Graecis πανοπλία valebat. Teſtes gloſſae veteres, quae Cyrilli nomen praeferunt, in quibus πανοπλία *armatura* vertitur. *Armatura gravis* quae fuerit, & quae *levis*, vide Vegetium, & quicumque de Rom. militia ſcripſerunt. Aliae ſunt praeterea *armaturae* ſignificationes, quas videſis apud Valeſium ad Ammianum. Ceterum Luc. XI. 22. πανοπλίαν Noſter *univerſa arma* eſt interpretatus.

Vt poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare] Gr. καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι, quod παθητικῶς Noſter accepit: at Cyprianus active ep. 56. *Vt cum omnia perfeceretis, ſtetis accincti lumbos veſtros* &c. Ex quibus etiam patet, Cyprianum hujus verſiculi finem cum ſequentis initio conjunxiſſe.

AD EPHES. VI. 15.

Et calceati pedes in praeparatione Evangelii pacis] Non inepte pro *calceati* verti potuiſſet *caligati*; quandoquidem in eo eſt heic Apoſtolus, ut ſingulas πανοπλίας partes recenſeat: caligae autem militare calceamentum fuit, non pedes tantum ſed & ſuras ex parte obtegens.

Ceterum quid calceamentis cum evangelio pacis commune fuit? Confer cum iis quae leguntur ad Rom. X. 15. ubi ex Iſaia affertur: *quam ſpecioſi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona*. Porro enim uterque Pauli locus comparatus dat intelligere, fuiſſe hoc in Hebraico more poſitum, ut *nuntii pacis*, uti ſcriptura vocat, quique laeta nuntiarent, pulchris calceis induti incederent; contra vero qui dura nuntiarent, non tantum *veſte conſciſſa, & pulvere conſperſi* (uti habes 2. Sam. 1. 2.) ſed & nudis pedibus (nam & nudipedalia apud eum populum ad luctum pertinebant, uti ex Davidis inceſſu 2. Sam. XV. 30. conſtat) ingrederentur.

AD EPHES. VI. 16.

Omnia tela nequiſſimi ignea extinguere] Gr. βέλη πεπυρωμένα ſunt faces, malleoli, & cetera incendiaria tela, ad quae alludit heic Paulus. Adverſus tela illa quaſdam adhibebant cautiones, quo ſtatim excepta extinguerentur. Eandem vim tribuit heic ſcuto fidei Apoſtolus.

AD

AD EPHES. VI. 17.

Et galeam salutis assumite] Gr. περικεφαλαίαν. Cyprianus ep. 56. allata a se prius Apostoli verba sic περιφράζει: *Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, ut muniantur aures, ne audiant edicta feralia; muniantur oculi, ne videant detestanda simulacra; muniatur frons, ut signum Dei incolume servetur; muniatur os, ut Dominum suum Christum victrix lingua fateatur.* An eo haec spectant, ut fuerit apud antiquos περικεφαλαίας aliquod genus, quod non caput solum, sed & faciem ambiret, relictis tantum ad videndum, ducendumque spiritum foraminibus? Sed nimirum oratores non sunt κατ' ἀκρίβειαν interpretandi.

AD PHILIPPENSES.

AD PHILIP. I. 1.

Cum episcopis, & diaconibus] Hos Christiana inscriptio apud Muratorium pag. 1874. 5. *Ministratores* vocat: SECVNDINO MINISTRATORI CHRESTIANO. Sicuti & Plinius *Ministras* nuncupat eas, quae Diaconissae dicebantur in Epist. ad Trajanum X. 97. *Necessarium duxi ex duabus ancillis, quae MINISTRAE dicebantur, quid esset veri & per tormenta quaerere.*

AD PHILIP. II. 17.

Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestrae] Gr. σπένδομαι translatum a libationibus sacrificio praeviis. Itaque rectius verti liceret, *libor super sacrificio* &c. Vide dicta ad 2. Tim. IV. 6.

AD PHILIP. III. 5.

Hebraeus ex Hebraeis] Hoc sibi honori ducebant etiam Bacchi mystae, ut ex mysta, non profano, patre nati dicerentur. In inscriptione apud Spon. pag. 853. reperta Smyrnae ad templum Bacchi τοῦ βρισέως recensentur quidam πεπληρωκότες τὰ ΙΣΕΛΥΣΙΑ (εἰσελύσια πληρῶν, nisi fallor, non aliud erat, quam festum illud, quo novi mystae ad mysteria introducebantur) & inter ceteros Αρτεμίδωρος Α'ρτέμας (lege Αρτέμα i. e. Artemae filius) πατρομύστης, Α'πολλώνιος . . . πατρομύστης. Magnum his videbatur, dici πατρόθεν μύστας.

Hebraeus ex Hebraeis] Sic etiam apud Murator. to. 4. Inscript. pag. 1964. 6. ΠΙΣΤΟΣ ΕΚ ΠΙΣΤΩΝ ΖΩΣΙΜΟΣ ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΜΑΙ &c.

AD PHILIP. III. 20.

Nostra autem conversatio in caelis est] Gr. πολίτευμα, quod optime exponitur *Conversatio*. At Ambrosius ita hunc locum deprompsit in III. Hexaëm. n. 51. *Nostra autem conversio in caelis est*. Nec menda codicibus Ambrosianis meo judicio insidet; nam istud *conversio* tum contextum Ambrosianum juvat, tum etiam loco Apostoli non inconveniens Ambrosio videbatur; sequitur enim *Unde exspectamus* &c. Eo, inquit, nos converti oportet, unde Salvatorem exspectamus. Tamen, ut dicam quod sentio, Ambrosio memoriter hunc locum citanti id

id fraudi fuit, quod nec Graecum textum ob oculos habuerit, & τὸ *Conversatio* pro fynonymo *Converfionis* heic certiffime habuit: uti conftat ex Excidii Hierof. hiftoria, quae Egefippi nomen praefert, quam tamen Ambrofio tribuendam in Kal. marm. Neapol. ad 29. Junii, planiffime demonftravimus. Ergo in IV. Excid. 18. de lacu Afphaltite loquens, fic fcripfit: *Lucernam accenfam ferunt aquis fupernatare fine ulla CONVERSATIONE, extincto demergi lumine*. In Seneca quoque *Converfatio* pro converfione in MSS. & editis legitur: cui lectioni improvide quidam intenderunt litem. Eo enim ventum eft, ut cujus rationem fe reddere poffe defperent, id protinus tollatur e medio. Nifi vero fic malumus aevo Ambrofii *converfationem* & *converfionem* ita fuiffe omnino fynonyma, ut & *converfatio* pro στροφῇ (*converfione*) acciperetur, & viciffim *converfio* pro πολιτεύματι (*converfatione*); par enim utriufque vocabuli atque notionis ratio eft.

AD PHILIP. IV. 1.

Fratres mei cariffimi & defideratiffimi] Graece eft fine fuperlativo, ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι. Sed quia celebris erat, aevo faltem Cypriani (cujus epiftolae ea ferme falutatione concluduntur: *Opto vos, fratres cariffimi ac defideratiffimi, femper bene valere*) ῥῆσις ifta; eo heic fuperlativa ufurpata exiftimo. In editione Cypriani Baluziana (de ceteris editionibus nihil habeo dicere) femper *defiderantiffimi legitur*; quomodo in MSS. codicibus *totiens quotiens* fcribitur: five quod lineola quae fupra longas fyllabas interdum notabatur, a pofterioribus librariis pro N habita fuit, five quod ea vera fcribendi confuetudo fuerit. Infcriptio epiftolae Severi ad Albinum apud Capitolinum in Albini vita cap. 7. *Imp. Severus Aug. Claudio Albino Caefari, fratri amantiffimo & defideratiffimo* (an defiderantiffimo?) *falutem*. Sed & *Defiderantiffimus* eft apud Sponium pag. 61. 208. & 334. Apud Grut. 1116. 6. DESIDERANTISSIMAE · FEMINAE.

AD PHILIP. IV. 18.

Odorem fuavitatis, hoftiam acceptam, placentem Deo.] Methaphora fumta a facrificiis, quae figno aliquo acceptabat Deus. Δέξασθαι θυσίαν id LXX. Hebraea locutione dixerunt; unde θυσίαν δεκτὴν habet hîc Paulus. Quanquam & vetuftior Graecia non alio modo loquebatur. Hom. Il. B. 420.

Ἀλλ᾽ ὅγε δέκτο μὲν ἱρὰ &c.

Sacra quidem accepit Saturnius. &c.

AD COLOSSENSES.

AD COL. I. 26.

Myfterium, quod abfconditum fuit a faeculis & generationibus; nunc autem manifeftatum eft fanctis ejus.] Praeclare & eleganter Ignatius epift. ad Ephefios, ubi dixiffet, principi hujus faeculi latuiffe virginitatem Mariae partum ejufdem, & mortem Domini, fubdit: Τρία μυστήρια κραυγῆς ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ Θεοῦ ἐπράχθη &c. Vetus interpres: *Tria mifteria clamoris, quae in filentio Dei operata funt*. Deinde de eorundem myfteriorum manifeftatione loquitur.

AD COL. II. 8.

Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam.] Gr. μή τις ὑμᾶς ἔςαι (μὴ cum futuro junxit more Hebraeorum, quibus פן *phen* cum futuro construitur) ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης. Cyprianus epist. (52.) ad Antonianum ait: *Et cum Apostolus dicat: Videte nequis vos depraedetur per philosophiam & inanem fallaciam; vitanda sunt a nobis, quae non de Dei clementia veniunt, sed de PHILOSOPHIAE DURIORIS praesumtione descendunt.* Quid *philosophiae durioris* vocabulo S. Martyr intelligit? Apud Patres quidem Graecos φιλοσοφίας nomine saepe Christiana religio designatur; ex quo factum, ut Theodoritus I. hist. Eccles. 23. dixerit τῆς Γύριος τῆς θύραθεν φιλοσοφίας μετέχων, eo adjuncto paganicam philosophiam a Christiana religione distinguens. Sed & non raro φιλοσοφία apud eosdem Graecos Patres vitae austerae studium (uti heic Cyprianus accepit) notat: unde apud Isid. Pelus. I. epist. 116. ἄκρα φιλοσοφία cujusdam monachi perinde dicitur, ut ἄκρα πολιτεία vel διηκριβωμένη (quanquam πολιτεία etiam absolute abstinentiam notat apud Eusebium V. 13. ex Rufini interpretatione; aut alibi apud Suicerum quancunque corporis vexationem) eodem significatu apud Chrysostomum: Ergo vel Cyprianus, uti dixi, in Apostoli textu φιλοσοφίας nomine onus Mosaicorum praeceptorum intelligit, quod qui judaizabant, tunc temporis satagebant imponere (quam quidem intelligentiam a mente Apostoli minime alienam puto) aut saltem, quod Patres consuevere, ad rem suam Apostoli locum accommodavit.

Idem Cyprianus etiam *depraedetur* αὐτολεξεὶ vertit, quod Graece est συλαγωγῶν. At Tertullianus significantius *circumveniat*; quippe quod & corporis & animi depraedationem aeque notare est aptum. Noster *decipiat*.

AD COL. II. 17.

Quae sunt umbra futurorum] Gr. σκιὰ τῶν μελλόντων h. e. σκιαγραφία adumbratio, simplex nomen pro composito, uti saepe apud Hellenistas (etsi Sap. XV. 4. σκιογράφων sive σκιαγράφων vocabulum occurrit) & eodem quo heic, significatu σκιὰ ad Heb. VIII. 5. & X. 1. reperitur. Fortassis his locis omnibus σκιὰ usurpatur pro בבואה, quae vox e Chaldaico sermone profecta, apud Thalmudicos tum umbram, tum saepius etiam figuram umbratilem sive adumbrationem corporis, quae in aqua aut speculo exhibetur. Ut autem σκιὰν pro σκιαγραφίᾳ usurpatam existimem, nonnihil etiam Synesius facit, qui in homilia brevi pag. 130. Novum Vetusque Instrumentum inter se conferens, unum eundemque spiritum per Prophetas & per Apostolos locutum tradit; sed ita, ut pictoris instar, primum quae vellet, leviter adumbrasse, post eadem accurate descripsisse & elaborasse. Ἓν γὰρ ἔπνευσε Πνεῦμα καὶ εἰς Προφήτην καὶ εἰς Απόστολον· καὶ κατὰ τοὺς ἀγαθοὺς ζωγράφους· πάλαι μὲν ἐσκιαγράφησεν, ἔπειτα μέντοι διηκρίβωσε τὰ μέλη τῆς γνώσεως.

AD COL. II. 18.

Nemo vos seducat] Gr. καταβραβευέτω. De cujus significatione verbi certant interpretes. Sensum secutus est Latinus. Sed proprietatem verbi si sequare, possis interpretari: *Nemo vobis praemia certaminis intercipiat*, sive *palmam intervertas*. Βραβεῖον quid sit, nemo ignorat (de quo vide dicta ad Sap. X. 12.)

12.) est autem *praemium dare certaminis*, aut *ejusdem esse arbitrum, moderatorem, judicem*; ita ut sit etiam judiciale verbum, quod & hîc maxime convenit, cum praecesserit ỷ. 16. Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω. Quare & καταβραβεύω est *perverso judicio aliquem praemio defraudare*. Nota est in compositione vis τοῦ κατὰ in deteriorem partem; ac de hoc eodem verbo fidem faciet Demosthenes contra Midiam: Ἐπιστάμεθα Στράτωνα ὑπὸ Μειδίου καταβραβευθέντα, καὶ ΠΑΡΑ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΑ ἀτιμωθέντα. Vbi καταβραβεύειν quid sit, ex subjectis potest intelligi. Item ab Antiochenis Patribus apud Eusеb. VII. hist. 30. Paulus Samos. accusatur, ut καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους, Valesius interpretatur: *Dum injuria affectos decipit*: Sed plus est aliquid in καταβραβεύω, ut uno verbo *decipio* exponi possit. Verterim potius *perverso judicio supplantare*, quippe cum Paulus ille, *Ducenarius* judex infra fuisse dicatur. Integrum locum adscribere prodecit; Paulum ibi accusant Antiocheni Patres, *quod ad incredibilem opulentiam pervenisset per iniquitates & sacrilegia, fratrumque concussiones*, καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους καὶ ὑπισχνούμενος βοηθήσειν, μισθοῦ ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους, καὶ μάτην καρπούμενος τὴν τῶν ἐν πράγμασιν ὄντων ἑτοιμότητα πρὸς τὸ διδόναι ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων. Vides Paulum cumulatis sceleribus, quos sub spe βοηθείας depraedatus fuerat, iisdem perverso judicio ultro injuriam intulisse.

AD COL. III. 5.

Mortificate ergo membra vestra, quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & avaritiam, quae est simulacrorum servitus: propter quae &c.] Paullo aliter Cyprianus epist. (52.) ad Antonianum affert hunc locum: *Mortificate itaque membra vestra, quae in terra sunt, exponentes* (hoc admetitur de suo; valetque *deponentes*: translatum a mercibus, ubi exponuntur) *fornicationem, immunditiam, & concupiscentiam malam, & cupiditatem, quae sunt idolorum servitus, propter quae venit ira Dei*. Bene autem numero multitudinis reddidit, *quae sunt idol. serv.* quia illud ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία non ad πλεονεξίαν tantum, sed & ad ea quae praecedunt omnia, referendum erat; uti ad Ephes. V. 5. notavimus: vide ibi dicta.

AD COL. III. 9. 10. 12.

Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis: Et induentes novum . . . Induite vos ergo . . . benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam] Nihil hisce libris usitatius, quam ut de virtutibus vitiisque, aeque ut de vestimentis, quibus induimur exuimurve, fit sermo. A quo non abhorret illud Platonicum dictum, quod laudat Simplicius comm. in Epictetum pag. 106. edit. Graecol. Heinsianae: Ἔσχατος χιτὼν τῶν παθῶν ἡ φιλοτιμία. Ambitione postrema passionum, veluti tunica, exuimur.

AD COL. III. 15.

Et pax Dei exultet in cordibus vestris] Gr. βραβευέτω. De hoc verbo supra cap. II. 18. diximus, & ad librum Sapientiae. Doctiores Critici interpretantur *moderetur*. Ac suppetunt passim apud optimos scriptores hujus notionis exempla, sed ferme cum accusandi casu, & activa prorsus significatione. Hîc autem cum neutrius verbi vim habeat, verti malim: *regnet in cordibus vestris*. Satis idoneum hujus significationis testem affero Judaeum scriptorem Ezechielem in dramatico

poëmate, quod ἐξαγωγὴν inscripsit. Ibi oblatum Mosi secundum quietem somnium de throno celsissimo quodam, cui ipse insederit diademate redimitus, Raguel in hunc modum interpretatur ✝. 86.

Ἄρα γε μέγαν τιν' ἐξαναστήσεις θρόνον,
Καὐτὸς βραβεύσεις, καὶ καθηγήσῃ βροτῶν.

Non moror interpretem, qui priore versu *evertes* pro ἐξαναστήσεις reddidit, tum versu altero pro βραβεύσεις *praemium auferes*: utrunque ad loci sententiam importunissime. Verte si lubet:

Itaque excitabis maximum quendam thronum:
Regnabis ipse, erisque dux mortalium.

Hanc Pauli sententiam in mente habuit Imp. Constantinus, cum Nicaenae synodi patres ad concordiam oratione sua cohortatus ait: μίαν τε κοινὴν βραβεύσαν (ἴσθμι) τοῖς πᾶσιν εἰρηνικὴν συμφωνίαν, ut est apud Euseb. III. de vita Const. 13. h. e. *unamque in vobis omnibus regnare pacem atque concordiam videam*. Adde hoc etiam, *regnandi* verbum *paci* optime convenire. Eusebius X. hist. cap. ult. ubi de victoria Constantini & Crispi, hos ait orbem universum *suae paci* subjecisse, ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἄγοντες εἰρήνην. Seneca lib. de Clementia, Neronem loquentem facit in hunc modum: *Haec tot millia gladiorum, quae pax mea comprimit, ad nutum meum stringentur*. Hinc & nummorum inscriptio PAX. AVG.

Quod sequitur, *in uno corpore*: saepe σῶμα, & in latinis marmorum inscriptionibus CORPVS, πολιτικὸν σύστημα significat, eoque plane significatu τὸ τῶν Χριστιανῶν σῶμα haud semel in Constantini constitutione reperitur apud Euseb. X. hist. 5. hic tamen magis est, ut mysticum corpus significetur, cujus Christus est caput, fideles singuli membra.

I. ET. II. AD THESSALONICENSES.

AD I. AD THES. IV. 4.

Vt sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctif.] Non assentior iis, qui *vas* heic positum putant pro eo, quo sexus distinguitur: etsi ceteroqui non inficior, tritam eam esse hujus vocabuli significationem. Omnino heic pro corpore humano ponitur: ut & Barnabae extrema ferme epistola: ὡς ἔτι τὸ καλὸν σκεῦός ἐστι μεθ' ὑμῶν, μὴ ἐκλείπητε μηδενὶ αὐτῶν &c. Antiqua versio. (dum adhuc) *pulcrum hoc vas vobiscum est*, *in nullo horum* (praeceptorum) *deficite*. Eadem significatione כלי *cheli* videtur usurpatum I. Sam. XX. 5. Eusebius or. de laudib. Constantini cap. 14. de Verbi etiam post incarnationem immensitate loquens: οὐδ' ὧδε μὲν, ἔνθα ἦν ἀνθρώπειον σκεῦος, τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος. *Nec ibi quidem*, *ubi humanum ipsius vasculum versabatur*, *consistens*, *alibi vero adesse non valens*.

AD I. AD THES. IV. 15.

In jussu & in voce Archangeli] Est & in Judae epistola *Michael Archangelus*. Hanc vocem a Christianis haustam posteriores Platonici in suos commentarios insuderunt. Apud Proclum lib. 1. in Timaeum pag. 47. quae de Archan-

changelis eorumque ordine Porphyrius docet, ea τῆς βαρβάρυ φιλοσοφίας ἑλληνικὴν κλοπὴν redolent. Vnde Proclus ipse hoc philosophandi genus ab Jamblicho reprehensum tradit, quod nusquam Plato de Archangelis vel nomine tenus, meminerit: addıtque ἀδὲ φιλόσοφος ὁ τρόπος ἔτος τῆς θεωρίας, ἀλλὰ βαρβαρικῆς ἀλαζονείας μεςός. Nam Christianos philosophis barbaros audiisse nemo nescit, qui sciat Johannem Apostolum *barbarum* Amelio appellatum, Porphyrium vero apud Eusebium, βάρβαρον τόλμημα, Christianae vitae institutum, nuncupasse.

AD I. AD THES. V. 21.

Omnia autem probate, quod bonum est tenete] Videtur heic allusum ad celebre aliquod Eclecticorum (quam sectam haud ita pridem Potamon Alexandrinus, qui sub Augusto an Tiberio floruit, condiderat) pronuntiatum: nec hoc mirum quando Tharsus, Strabone teste, omnium philosophorum scholis frequens erat, haud minus Athenis ipsis; quominus mirandum, si Paulus nonnunquam ad Philosophorum effata aut instituta alluserit.

AD II. AD THES. I. 4. 5.

Ita ut & nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide, & in omnibus persecutionibus vestris, & tribulationibus, quas sustinetis in exemplum justi judicii Dei]. Haec ultima Graece sic habent, εἰς ἀνέχεσθε ἔνδειγμα (alicubi εἰς ἔνδειγμα, quod secutus est Vulgatus) τῆς δικαίας κρίσεως τῦ Θεῦ. Quae tamen, etiam sine particula εἰς, eumdem sensum reddent, si illud ἔνδειγμα per appositionem accipiatur. Sed tamen aliter & quidem recte, vetus interpres apud Tertullianum ita interpretatur, ut intelligantur justi in hujus vitae pressuris exspectare exhibitionem judicii Dei. Locus Tertulliani exstat in Scorpiaco initio cap. 13. in haec verba. *Thessalonicensibus gaudens* (Paulus) *Uti*, inquit, *gloriemur in vobis . . . in omnibus persecutionibus & pressuris, quibus* (h. e. in quibus) *sustinetis ostentamen* (h. e. uti recte exponit Rigaltius, *expectatis exhibitionem*) *justi judicii Dei*. Et quae mox in Apostolo sequuntur, id magis confirmant. Quod *ostentamen* sive *ostentatio* exhibitionem & repraesentationem alicubi significet, ostendimus (ad Kalend. Marmor. ad XI. Jun.) ex Marcellino & Faustino in fine praefationis libelli precum.

AD II. AD THES. II. 1.

Per adventum Domini nostri Jesu Christi, & nostrae congregationis in ipsum] Gr. ὑπὲρ τῆς παρυσίας τῦ Κυρίυ . . . καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. Haud multum referre arbitror, utrum cum vulgato interprete in altero membro illud ὑπὲρ παρυσίας suppleas in hunc modum: καὶ ὑπὲρ παρυσίας συναγωγῆς &c. an vero particulam tantum ὑπὲρ, sic vertens *& per congregationem* &c. Illud magis refert cognoscere, quid inter ἐπισυναγωγὴν & συναγωγὴν intersit. Hoc enim congregationem sive coetum, illud autem aggregationem, qua se quis alicui parti adjungit, notat. Itaque verti potuisset: *& per nostram conversionem ad eum*. Etsi hoc discrimen non est perpetuum, nam & LXX. non raro τὸ ἐπισυνάγειν est mere συνάγειν, & auctori Machabaici alterius II. 7. ἐπισυναγωγὴ tantundem est, quod συναγωγή. Sed tamen quam attuli differentiam, alii servarunt: Dionysius Alexandrinus

drinus in priore de promissionibus libro apud Eusebium VII. hist. 24. ὅτι τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὁμοιώσεως. *Nec de resurrectione nostra, qua Christo adjungemur & assimilabimur*. Eusebius ipse VIII. hist. 1. πῶς δ' ἄν τις διαγράψειε τὰς μυριάδρας ἐκείνας ἐπισυναγωγάς; *Quis vero jam innumerabiles illas hominum conversiones descripserit?* In quem locum vide Valesium. Dionysius Corinthior. episcopus apud Eusebium IV. 23. διὰ τῆς αὐτῆς σπουδῆς ἐπισυναχθέντων. Nam ἐπισυνάγεσθαι idem videtur, quod Act. II. 41. & alibi, προστίθεσθαι.

AD II. AD THESS. II. 10.

Eo quod caritatem veritatis non receperunt] Cyprianus ep. 55. sic affert: *Dilectum veritatis non habuerunt*. Versu sequenti pro *consenserunt iniquitati*; Cyprianus 12. *sibi placent in injustitia*, proxime ad Graecam proprietatem: ἐν τῇ ἀδικίᾳ.

AD II. AD THES. II. 14.

Tenete traditiones, quas didicistis sive per sermonem sive per epistolam nostram] Quasi si dixisset sive per ἄγραφον sive per ἐνδιάθηκον λόγον. Hesychius: Ἐνδιάθηκος λόγος, πᾶς ἔγγραφος. Ergo aliquis Hesychio fuit sermo, qui scripto non constaret, quae est traditio: heic enim omnino quod saepissime solet, Hesychius χριστιανίζει. Id cum non animadvertisset H. Stephanus: *Forsan*, inquit, *quia testamenta scriptis mandari solent*. Atqui ἐνδιάθηκος Christianum est vocabulum, quo Eusebius III. hist. 3. utitur ad Canonicos scripturae, quam διαθήκην appellamus, libros significandos. Ergo apud Hesychium ἐνδιάθηκος λόγος, est qui scripto constat, eoque differt ab ἀγράφῳ seu *tradito verbo* h. e. traditionibus.

I. ET II. AD TIMOTHEVM.

AD I. AD TIM. I. 9.

Lex justo non est posita, sed injustis &c.] Κεῖται est bene Graecum, quod non inscite Latinus vertit *Posita est*. Neque enim Strigelio assentior, qui nescio quam *urgendi*, *cogendi*, *terrendi* significationem in ea locutione agnoscit ex Euripide in Hecuba: Νόμος δ' ἐν ὑμῖν . . . κεῖται &c. Neque enim aliud apud nobilem tragoedum & alios, est κεῖται νόμος, quam *lata est*. Demosthenes Timocratea veterem legem recitans: Τῶν δὲ νόμων τῶν κειμένων μὴ ἐξεῖναι λῦσαι μηδένα. Post pauca: ἐὰν δέ τις λύσας τινὰ τῶν νόμων τῶν κειμένων &c. Inde νόμος κεῖσθαι videtur dictum, quod leges in aes incisae proponerentur, aut vero in aerario *reponerentur*, nam κεῖσθαι est *reponi*, ut Il. 4. ξεινήια κείμενα πολλά. Ergo νόμος κείμενος proprie est *lex scripta*, quatenus distinguitur ab ἀγράφῳ νόμῳ. Thucydides lib. 2. καὶ τῶν νόμων καὶ μάλιστα αὐτῶν, ὅσοι τε ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται, καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες &c. Vbi vides νόμους κειμένους scriptos ab ἀγράφοις distingui. Non inepte ergo heic vertas licet: *Lex* (illa scil. Mosis scripta) *justo non est scripta*.

Simul quod tum heic tum alias saepissime eis libris νόμος singulari numero pro

pro universis legibus Mosaicis ponitur, id quidem etsi ab Hebraico תורה *thorah*, quod eadem notione usurpatur, fluxit; tamen exemplis ab antiquiore Graecia petitis non caret. Tale est hoc, quod in Attica lege apud Demosth. or. in Neaeram legitur, ubi vetantur ascititii cives fieri Archontes, sacerdotesve, at horum filii sinuntur, ἐὰν ὦσιν ἐκ γυναικὸς ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ, *modo ex matre cive & secundum leges desponsata suscepti fuerint*. Aristoteles I. Rhet. 25. Μὴ συντίθεσθαι παρὰ τὸν νόμον. *Adversus leges ne paciscitor*. Item in lege Attica apud Demosth. in Steph. de falso test. 2. μαρτυρεῖ παρὰ τὸν νόμον: *praeterquam legibus licet* testimonium dicit. Apud eundem in Midiana: ὅσοι δ'. ἂν γράφωνται γραφὰς ἰδίας κατὰ τὸν νόμον.

AD I. AD. TIM. I. 10.

Forn. Masc. concubitores] Barnabas epist. par. 2. cap. 1. οὐ πορνεύσεις· οὐ μοιχεύσεις· οὐ παιδοφθορεύσεις·

Si quid aliud sanae doctrinae adversatur] Gr. τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. Sic etiam ad Tit. I. 9. At postea ὑγιαίνουσαν absolute usurparunt. Vide dicta infra IV. 1.

AD I. AD TIM. I. 19.

Circa fidem naufragaverunt] Reperitur hoc verbum ex antiquis in Petronii fragm. Tragur. *Omnes naves naufragarunt*. Ceterum posteriore aetate passim in usu fuit. Sidonius IV. 21. *quo plus industrius quisque aequor frequentat, hoc minus naufragat*. Tertullianus de idololat. c. XI. *qua* (cupiditate) *quidam irretiti circa fidem naufragium sunt passi*, & lib. de pudic. cap. 13. *Vnde & naufragos eos* (Hymenaeum & Alexandrum) *juxta fidem pronuntiavit*, Paulus scilicet.

AD I. AD TIM. II. 4.

Qui omnes homines vult salvos fieri & ad agnitionem veritatis venire] Magna lis est, quo sensu Deus velit omnes σωθῆναι. Praeter aliorum sententias, Valesius ad Euseb. III. de vita Constant. 21. putat τὸ σωθῆναι heic idem esse, quod salutaris doctrinae notitiam percipere. Eoque sensu se meminit reperisse id verbum apud Proclum comm. in Timaeum. Vtinam reperiatur is locus.

AD I. AD TIM. II. 7.

In quo positus sum ego praedicator & apostolus] Gr. κήρυξ καὶ ἀπόστολος: quae sunt ferme synonyma. Conjunxit autem, ut unum altero illustrius faceret. Apostoli quid sibi vellent, Judaei Hellenistae sciebant; Graecis minus notum eo sensu atque usitatum id vocabulum fuit. Conjunxit ergo Graecorum caussa vocem alteram, quae apud Graecos tantundem valeret, quod Judaeis שליחין *schelichin*, ἀπόστολοι. Κήρυκος quidem heroicis temporibus multa fuere munia, quae vide sis apud H. St. in thes. & Feithium II. antiq. Homer. 5. Verum his omissis, posterioribus temporibus duae maxime fuere partes, ut & praeconem & caduceatorem significaret ea vox. Et utraque notio in Apostolos convenit. Huic tamen loco videtur mihi posterior significatio convenientior. Ceterum sicuti synonymis heic utitur Paulus κήρυξ καὶ ἀπόστολος, sic pari συνωνυμίᾳ κήρυκα καὶ πρέσβεις Demosthenes or. pro cor. & epistola Philippi conjunxit.

In quo positus sum ego praedicator & Apostolus.] Gr ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ

Ἀπόσ-

Ἀπόστολος. Quod totidem verbis repetitur in altera ad Tim. I. 11.

AD I. AD TIM. II. 8.

Volo ergo, viros orare in omni loco, levantes manus puras] Quid sit levantis manus gestus, quis corporis habitus, indicat antiquus auctor sex librorum de Sacramentis inter Ambrosii opera, lib VI. num. 18. *Quid est, levantes puras manus? Nam quid debes in oratione tua CRVCEM DOMINI gentibus demonstrare?* Qui locus hanc habet vim. Quia *Levare manus* erat brachia sic extendere, ut simul cum trunco crucis formam exhiberent, ex eo concludit auctor, hoc dictum Apostoli non debere κατὰ τὸ ῥητὸν (*secundum litteram*) accipi (alioqui sequeretur, debere nos palam profanis gentilibus crucem Domini ostentare) sed κατὰ τὸ νοητόν. Pergit enim: *Est tamen quomodo possis orare, nec FIGVRAM* (crucis) *demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam*. Quando autem hic Antistes vetat inter orandum brachia in crucis formam levare, id ad illud *In omni loco* h. e. propalam est referendum. Nam ceteroqui in suis cubiculis, imo & in ecclesiis, ubi clam paganis essent, familiaris hic gestus orantium erat, quantum quidem ex antiquis iconibus potest intelligi. Dixi de sententia veteris hujus Sacramentorum Scriptoris. At Ambrosius I. de virgin. n. 7. S. Hagnen eo nomine laudat, quod coram persecutoribus manus, quo dictum est modo, tetenderit. *Vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis tropaeum Domini signare victoris. Signandi* verbum, sicuti & Graecis σφραγίζω peculiare crucem quocumque modo exprimentium erat.

AD I. AD TIM. III. 2.

Vnius uxoris virum] Hos latini *virginios* appellabant, quod ex pluribus inscriptionibus apud Fabrettum patet.

AD I. AD TIM. III. 4. 5.

Filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis &c.] Ob eam caussam canon Carthaginensis XXXVI. in codice Dionysii (qui pertinet ad Synodum Carthaginensem anni 397. Caesario & Attico Coss.) statuit: *Vt Episcopi, Presbyteri, & Diaconi non ordinentur priusquam omnes, qui sunt in suis aedibus, Christianos Catholicos fecerint*. In quem Canonem notat Zonaras: *Quisquis enim domesticos suos erudire . . . non potest aut negligit, quo pacto aliis erudiendis ille sufficit?*

AD I. AD TIM. III. 6.

Non neophytum] Apud Grut. XXXI. 9. Romana legitur inscriptio *Soli, Serapi, Jovi, Libero Patri &c.* dicata, qua in inscriptione & hoc legitur D. VALERI · NEOPHITVS · Vtrum, sicut pleraque ex Christianorum baptismo ad sacra taurobolii manarunt, sic & haec vox νεόφυτος? An est potius ibi Valerii cognomen? Suidas: Νεόφυτος, ὄνομα κύριον. Nam appellative nonnisi neutro genere dicebatur. Idem Suidas: Νεόφυτον τὸ νεωστὶ φυτευθέν. Nec ex Polluce lib. I. c. 12. seg. 231. evincitur adjectivum νεόφυτος, quod H. St. in thes. & Grotius hîc, crediderunt. Omnino autem, cum LXX. saepe hoc vocabulo substantive neutro genere utantur, existimo eadem forma usum & Paulum. Νεόφυτον ergo est *novella plantatio*, ut in Ps. exponit interpres, sive ut alibi, *novella*. Apud Ecclesiasticos tamen Scriptores, quod putarent heic νεόφυτον adjective

ctive Paulum usurpasse, & νεόφυτος πίστις (quod dixit Chrysost. in inscriptionem Actor. Apost.) & alia hujusmodi reperiuntur. Chrysostomus in hunc Pauli locum ait: ου τὸν νεώτερον ἐνταῦθα λέγει, ἀλλὰ τὸν νεοκατήχητον. Et ad Isaiae cap. 3. rationem hanc affert: Φυτεῦσαι γὰρ τὸ κατηχῆσαί φησι καὶ διδάξαι, ὥσπερ ὅταν λέγῃ, ἐγὼ ἐφύτευσα. Hinc Varinus accepit: Νεόφυτος, ὁ νεοκατήχητος. At Theophylactus heic νεοβάπτιστον exponit.

AD I. AD TIM. IV. 1.

Quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide] Gr. ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως. At in Alexandri Alexandrini epistola contra Arium, quam Socrates lib. 1. c. 6. inseruit, exhibetur hic locus alio modo, sic: ἀποστήσονταί τινες τῆς ὑγιαινούσης. Valesius vertit *deficient quidem a sana fide*. Praestat vertere *a sana doctrina*; nam Alexander omnino prae oculis habuit I. Tim. I. 10. ubi legitur τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται. Sic etiam ad Tit. I. 9. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ. Hinc postea factum, ut κατ' ἔλλειψιν tacita διδασκαλίᾳ, usurparent absolute ὑγιαίνουσαν.

AD I. AD TIM. IV. 13.

Attende lectioni, exhortationi & doctrinae] Locutio usurpata ab Aur. Victore apud Capitolinum Macrino cap. 4. ubi ait Macrinum, *ut infamiam damnationis tegeret, lectioni operam dedisse, egisse causulas, declamasse* &c.

AD I. AD. TIM. IV. 14.

Cum impositione manuum presbyterii] H. e. Episcoporum, qui sunt primi ordinis presbyteri. Quid sit πρεσβυτέριον, docet ex Graecis Patribus Suicerus in thes. Πρεσβυτέριον autem sic ex πρεσβύτερος factum, ut ex γέρων γερουσία. Veteres quoque latini Patres eodem sensu usurparunt: ex quo primitus in Latina versione id vocabulum positum intelligas. Cornelius ad Cyprianum (epist. inter Cyprianicas 46.) *Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi presbyterium*, h. e. presbyterorum cogi concilium. Ex Judaeis in Ecclesiam manavit ea vox; quippe in historia Passionis Luc. XXII. 66. legitur: συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Apud profanos, quod sciam, non legitur.

AD I. AD TIM. V. 3.

Viduas honora, quae vere viduae sunt] Alluditur ad notionem τῆς χήρας. *Vere viduas* h. e. μεμονωμένας, *desolatas*, uti dicitur infra ℣. 5. Idque ita esse capiendum, ex eo potest intelligi, quod ab eo ordine virgines non arcebantur: & hae ipsae tamen *viduae* appellabantur, ex majore parte accepto nomine: unde illud est, quod apud Ignatium M. memini legere: παρθένους τὰς καλουμένας χήρας. Tertullianus lib. de Virg. velandis cap. 9. *Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam* (notabis hanc locutionem *in viduatu collocare* h. e. in viduarum ordinem allegere) *cui si quid refrigerii debuerat Episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in Ecclesia denotaretur: virgo vidua, hoc quidem portentosior, quod, nec qua vidua, caput texit; utrunque se negans, & virginem, quae vidua deputetur, & viduam, quae virgo dicatur. Sed ea auctoritate ibi sedet intecta, qua & virgo*. Et quidem, scribente Apostolo, jam inoleverat mos, ut virgines

inter

inter viduas adlegerentur, ac *viduae* dicerentur. Id quia non probat Apostolus, hinc jubet honorari tantum eas, *quae vere viduae* essent, non etiam quae dicerentur.

AD I. AD TIM. V. 6.

Quae in delictis est, vivens mortua est] Apud Pythagoreos siqui forte delicti sui caussa e schola ejiciebantur, iis sepulchra veluti mortuis ponebantur. S. Clemens Alex. in V. strom. tradit, Hipparchum, quod Pythagorica evulgasset, ἐξελαθῆναι τῆς διατριβῆς, καὶ στήλην ἐπ᾽ αὐτῷ γενέσθαι οἷα νεκρῷ. Sic & Perilao Thurio, & Cyloni Sybaritae monumenta fecere. Jamblichus cap. 17. Δυσκίνητος εἴ τις, ἢ δυσπαρακολούθητος εὑρίσκετο, στήλην δή τινα τῷ τοιούτῳ καὶ μνημεῖον ἐν τῇ διατριβῇ χώσαντες (καθὰ καὶ Περιλάῳ τῷ θουρίῳ λέγεται καὶ Κύλωνι τῷ Συβαριτῶν ἐξάρχῳ ἀπογνωσθεῖσιν ὑπ᾽ αὐτῶν) ἐξήλαυνον τοῦ ὁμακοΐου.

AD I. AD TIM. V. 9.

Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quae fuerit unius viri uxor.] Tertullianus lib. de virg. velandis cap. 9. utrumque innuit: *Ad quam sedem* (Graece dixeris θρόνον h. e. ordinem viduarum, de his enim loquitur) *praeter annos sexaginta non tantum univirae, idest nuptae, aliquando eliguntur, sed & matres & quidem educatrices filiorum* &c. Ex quibus verbis hoc etiam aucupamur, Tertullianum *univiras* accepisse non tantum eas, quae uni marito copulatae fuerint, qui postea obierit, verum & nuptas, sed secubantes. Et quidem locus hic verti potuerat: *Vidua eligatur annos non minus sexaginta nata, unius viri uxor.* Graece sic: Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα γεγονυῖα, ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή. Vulgo distinguunt post ἑξήκοντα, ut γεγονυῖα ad sequentia referatur. Sed ut vulgarem distinctionem tueri possis, scribendum fuerat ἐλάττων feminino genere. Nec video, cum conjugati, sed tamen ab uxoribus secubantes, ad sacros ordines evehi potuerint, quid impedimento fuerint, quominus idem conjugibus licuerit. At, inquis, cur ergo viduae dicebantur? quia, inquam, is ordo magnam partem ex viduis proprie dictis coalescebat: unde factum, ut & virgines & uxores sejuncto toro ad eum ordinem promotae, viduae nihilominus dicerentur.

Ex his porro quae heic de viduis tradit Apostolus, invictum meo judicio argumentum de sacrorum ministrorum coelibatu duci potest. Viduarum ordinem sacrorum ministrorum ordini fuisse κατάλληλον, & ex aequo respondentem, nemo non videt. In πρεσβυτίδων autem collegium non cooptabantur, nisi aut virgines aut univirae viduae, aut univirae secubantes. Credibile ne est, in sacris ministris minus fuisse requisitum, ut non tantum caelibes, aut qui ab uxoribus secubarent, sed & qui in conjugalibus officiis permanerent, ad hierarchicos ordines promoverentur? Vt ergo viduam univiram jubet esse heic Paulus, eodem sensu Episcopum *unius uxoris virum*. Omnino virginum infrequentia Apostolicis temporibus in caussa fuit, ut satis haberent Apostoli, si ex viduis aut secubantibus hierarchas, & diaconissas aut πρεσβύτιδας plerunque constituerent.

Ceterum quod heic in feminarum sacerdotio requirit Apostolus, idem olim & apud gentiles usurpabatur. *Antiqui* (ait Servius ad Virg. IV. 19.) *repellebant a sacerdotio bis nuptas*. Etsi obscena numina longe alius generis ministris gaudebant. Minutius Felix: *Alia sacra coronat univira, alia multivira; & magna religione conquiritur, quae plura possit adulteria numerare.*

Vnius viri uxor] Hanc Latini *univiram* & *univiriam*, (utroque enim modo in

in marmoribus & libris ſcribitur.) dicebant. Trebellius Pollio in Tito, quem XXX. tyrannis adjecit, *Quam* (Calphurniam) *majores noſtri univiriam ſacerdotem inter ſacratiſſimas feminas adorarunt*. Tertull. exhort. ad caſt. multus eſt in univirarum apud ethnicos praerogativis; ubi & illud, quod huc maxime pertinet: *Certe & flaminica nonniſi univiria eſt, quae & flaminis lex eſt*. *Vnicubam* quoque appellarunt. Gloſſae Iſidori: *Vnicuba, unius viri uxor*.

Quae fuerit unius viri uxor] Sicut diaconi hac ead. epiſt. III. 12. non poterant eſſe niſi *unius uxoris viri*; ſic & diaconiſſa heic. Nam & diaconatus genus ſacerdotii fuit. Apud gentiles flaminicae univirae eſſe debebant ex Tertulliano. Idem confirmat lapis Gratianop. apud Reineſ. V. 39. *Hilariae · Quintillae · flaminicae · · · conjugi · Kariſſ · quae · vixit · mecum · ex · virginitate* &c.

AD I. AD TIM. V. 10.

Si tribulationem patientibus ſubminiſtravit] Gr. εἰ θλιβομένοις ἐπήρκησεν. Apud Ariſtophanem legitur θλιβόμενος eadem, qua hic, ſignificatione. Vt viduarum, ſic & θλιβομένων peculiarem olim curam ſuſcepit Eccleſia. Reperitur ea vox apud Cornelium epiſt. ad Fabium Antiochenum apud Euſeb. VI. hiſt. 43. ſcribentem in Eccleſia Romana numerari Presbyteros 44. diaconos 7. totidem ſubdiaconos, Acoluthos 42. Exorciſtas & lectores cum ſubdiaconis 52. poſtremo viduas cum afflictis (χήρας σὺν θλιβομένοις) plus quam mille & quingentas. Et in Epiſtola Cleri Romani ad Clerum Carthaginenſem: *Sive viduae, ſive Thlibomeni, qui ſe exhibere non poſſunt, ſive hi qui in carceribus ſunt, ſive excluſi a ſedibus ſuis, utique habere debent, qui eis miniſtrent*. Male antea legebatur *Clydomeni* aut *Clinomeni:* Valeſius ad modo indicatum Euſebii locum reſtituit *Thlibomeni*, quando & Rufinus *indigentes* verterat. Eoſdem ibidem notat Valeſius vocari a Cypriano epiſt. 4. pauperes & indigentes qui laborant. Ex his vides τῶν θλιβομένων aeque ac viduarum fuiſſe peculiares greges ac veluti ordines. Chryſoſtomus hom. 67. in Matt. ait Eccleſiam Antiochenam haud valde divitem, aluiſſe tamen aetate ſua pluſquam tria millia viduarum ac virginum, praeter hoſpites, leproſos, vinctos, & clericos, quibus veſtes & cibaria ſuppeditabat.

AD I. ad TIM. V. 17.

Presbyteri duplici honore digni habeantur] Apud Graecos γέρας pro utroque ponitur, & pro honore & praemio. At Helleniſtae etiam τιμὴν & τιμᾶν utraque ſignificatione donarunt, uti patet ex Sirac. XXXVIII. 1. & heic & paſſim in N. T. In Gloſſis veteribus: Τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον, *Honorarium*. Cicero quoque non raro *honorem* ea notione uſurpavit. Verr. III. *Ei poſtea praemia tamen liberaliter tribuit . . . habuit honorem ut proditori, non, ut amico, fidem*. Et pro Sex. Roſc. Amer. *Nonne ſatis fuit bis gratias agi? Denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi?* Infra: *Quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis extitit, honos habitus eſt, laudo*. Atque hoc quidem Pauli loco τιμὴ victum proprie ſignificat, & eſt a militari annona ſumtum, quam Graeci ὀψώνια, Latini tum multis vocabulis, tum etiam *honores* appellabant. In Diadumeni concione apud Lampridium cap. 2. legitur: *Tantundem promitto, honoribus, ut venerandus Macrinus pater praeſens promiſit, duplicatis*. Quos honores Diadumenus, eos Macrinus ibidem allocutione ſua *promotiones geminatas* appellaverat. Sed *promtiones* eſſe ſcribendum, demonſtravi ad ipſum Lampridium.

AD I. TIM. V. 23.

Modico vino utere propter stomachum] Aelianus II. Var. hist. 37. legem Zaleuci refert (cujus & Athenaeus lib. X. pag. 429. meminit) de vino extra medici praescriptum non bibendo.

AD I. TIM. V. 24.

Quorundam hominum peccata manifesta sunt, praecedentia ad judicium, quosdam autem & subsequuntur] Haec sic explicat Ambros. in I. Apologia David num. 24. *Omnia nostra quasi in trutina ponderantur: si bonis igitur factis peccata praeponderant, praecedunt ad judicium* (κρίσις est *damnatio* & ignis aeternus, ut dixi ad acta S. Patric.) *vergunt enim peccata quasi in profundum; vergunt quae manifesta sunt vel pondere atque acerbitate vel multitudine*. Et plura in eamdem sententiam.

AD I. TIM. VI. 13.

Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia &c.] Afri in profess. fidei apud Victorem Vitensem lib. 3. c. 12. posuerunt: *Testor in conspectu Dei* &c. Quid secuti? Nam certe παραγγέλλω proprie est *denuntio*, *edico*, *praecipio*, ut vel e veteribus Glossis patet. An S. Eugenius Carthaginensis, cui istud opus tribuit Gennadius, e penu memoriae multa hausit?

AD I. TIM. VI. 15.

Et solus potens, rex regum & Dominus dominantium] Si mei arbitrii res sit, minimam distinctionem post *potens* auferas per me licebit; nam illud *solus* ad totum quod sequitur *potens rex regum & Dominus dominantium* libenter referrem. Hoc titulo, qui saepe in V. T. & Apoc. Deo tribuitur, utitur etiam Artaxerxes 1. Esdr. VII. 12. & passim reges orientales apud scriptores. Hinc M. Antonius IIIvir teste Dione lib. 48. post devictam Armeniam, Cleopatram *Reginam regum*, & Ptolemaeum cognomento Caesarionem *Regem regum* appellari jussit. In denario ejusdem M. Antonii legitur: CLEOPATRAE REGINAE REGVM FILIORVM REGVM.

Cum ergo passim hunc titulum reges ambitiose affectarent, merito addidit Apostolus *solus*. Soli enim Deo convenit illud Horatii de Jove: *Regum timendorum in proprios greges, Reges in ipsos imperium est Jovis*.

Rex regum & Dominus dominantium] Diodorus lib. 1. pag. 35. Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ δεσπότης δεσποτῶν Σεσόωσις. Rex regum & Dominorum Sesostris. Occupatum a Drusio hic.

AD I. TIM. VI. 16.

Qui solus habet immortalitatem] Solus ex sua habet αὐταρκείᾳ, at mentes interim Dei hoc dono habent. Alia mens Alexandro Aphrodisiensi fuit, qui in V. Topic. pag. 178. totidem verbis Deum solum habere immortalitatem scripsit, sed ita ut in 2. Top. & alibi, animas esse immortales & a corpore separabiles aperte neget, professus Aristotelis in eo se sententiam tradere.

AD II. TIM. I. 14.

Per Spiritum Sanctum, qui habitat in nobis] Habitandi vocabulum facile Spiritui Sancto applicatur; ut ad Ephes. II. 22. *Coaedificamini habitaculum Dei in Spiritu*. Et *Templum Spiritus Sancti* pluries appellamur. Nimirum assueverant,

rant, opinor, Judaei vocabulo שכינה *sceinah*, *habitatio*, qua voce ad Spiritum Sanctum notandum usi existimantur.

AD II. TIM. II. 4.

Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat, cui se probavit.] Sic ferme etiam Cyprianus ep. *66. Nemo militans Deo obligat se molestiis saecularibus, ut possit placere ei, cui se probavit.* Sed in Graeco Pauli textu abest illud *Deo*, ut sit similitudo, cujus, ut saepe fit, omittitur ἀπόδοσις. At veteres de ἀποδόσει solliciti, tum *Deo* addiderunt, tum illud βίυ πραγματείαις (quod in generali sententia quaelibet alia praeter militiam negotia designat) in sequiorem partem acceperunt, ut saepe ceteroqui his libris βίος pro *saeculo* ponitur.

AD II. TIM. II. 24.

Docibilem] Gr. διδακτικόν. Activa notione *Docibilis*, ut *Aspernabilis* (apud Capitolinum de Maximo, qui & Pupienus, cap. *6. moribus aspernabilis,*) i. e. aspernator. Sic *Opinabilis*, qui opinatur, *exspectabilis*, qui exspectat, apud posteriores Latinos.

AD II. TIM. III. 8.

Quemadmodum autem Jannes & Mambre] Apulejus in apologia, Mosem & Jannem celebribus magis annumerat. *Ego ille sim Carinondas, vel Damigeron, vel is Moses, vel Jannes, vel Apollonius, vel ipse Dardanus, vel quicunque post Zoroastrem, vel Hostanem inter magos celebratus est.*

AD II. TIM. IV. 3.

Prurientes auribus] Labuntur indocti, dum hoc ad Magistros referunt, accusandi casu, & transitivam significationem pruriendi verbo accommodant. Graece recto casu legitur κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν: quod optime vertit interpres, & αὐτολεξεί. Sed sensum nemo melius Hesychio grammatico expressit, Κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν, inquit, ζητοῦντές τι ἀκοῦσαι καθ' ἡδονήν. Quo loco, sicut & plerisque aliis, se Christianum aut saltem in Scripturis versatum, Hesychius prodit, etsi Pauli nomine tacito: sicuti in Suida quid sit ἐπιούσιος ἄρτος legitur, non citato Evangelio. Nisi forte ex trito apud gentiles adagio id adduxerit Hesychius: uti nos Juliani apostatae locus ab aliis jampridem notatus docet epist. *51.*, ubi Alexandrinis ἀκοὰς κνηστιώσας tribuit, apposite ad Alexandrinorum nova auscultandi libidinem notandam. Simile est illud Aristidis, quod apud Varinum Favorinum legi: τὰ ὦτα γαργαλίζουσι, quod nescio utrum de metaphorica hac aurium prurigine, (cui respondet *scalpere aures* a nonnullis scriptoribus de adulatoribus dictum) an vero de propria sit capiendum. Nam fuit nota veteribus vera quaedam aurium morosa prurigo seu verminatio, cui morbo auriscalpium admovebant. Martialis XIV. 23. in epigrammate, cujus lemma *Auriscalpium*.

Si tibi morosa prurigine verminat auris,
Arma damus tantis apta libidinibus.

Quale porro veterum auriscalpium fuerit? Scio tamen pennas sive plumas ad explendum hujuscemodi pruritum vulgo olim usurpatum fuisse. Lucianus de saltat.

tat. *ὅμοια πεπονθὼς τοῖς τὰ ὦτα πτερῷ κνωμένοις*. Idem de calumn. *οἶδα γοῦν τινας οὕτως ἡδέως γαργαλιζομένους τὰ ὦτα ὑπὸ τῶν διαβολῶν, ὥσπερ τοὺς πτεροῖς κνωμένους*. Quae Luciani loca Pauli ſententiam non parum illuſtrant: ſicut & illud quod in libello precum Marcellini & Fauſtini, Damaſus Papa *auriſcalpium Matronarum* dicitur (ab adverſariis ſanctiſſimi pontificis ſcilicet) quaſi qui ſuam eloquentiam ad illarum aures deliniendas componeret.

Egregia porro hoc loco Pauli habetur Gnoſticorum aliorumque veterum haereticorum vaticinatio, qui fabuloſis narrationibus erant, quaſi quodam auriſcalpio, prurientes frigeſcentium Chriſtianorum aures ſcalpturi.

AD II. TIM. IV. 6.

Ego enim jam delibor] Gr. *ἤδη σπένδομαι*. Eadem locutio ad Phil. II. 17. ſed aliquanto diverſa ſignificatione, ibi enim *σπένδεσθαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν* ſumtum eſt a conſuetis Hebraeorum Graecorumque libationibus, ſacrificium praecedentibus: heic autem *σπένδομαι* poſitum videtur pro *κατασπένδομαι*, ſimplex pro compoſito, Hebraeorum more, qui carent compoſitione. Itaque ibi ad Phil. II. 17. pro *immolor* (quod Vulgatus habet) verterim *libor*: heic autem pro *delibor* repoſuerim *devoveor*. Nam *κατασπένδειν ἑαυτὸν* Graecis dicitur, quod Latinis eſt *ſe devovere* aut *devoveri*. Strabo lib. III. pag. 165. Hiſpanorum in more poſitum ſcribit, *τὸ κατασπένδειν αὐτοὺς, οἷς ἂν προσθῶνται, ὥστε ἀποθνήσκειν αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν*: *devovere ſe pro iis, quorum amicitiam amplectuntur, ita ut mortem pro iis oppetant*. Plutarchus Sertorio de iiſdem Hiſpanis: *Ἔθους δ' ὄντος Ἰβηρικοῦ, τοὺς περὶ τὸν ἄρχοντα τεταγμένους συναποθνήσκειν αὐτῷ πεσόντι, καὶ τοῦτο τῶν ἐκεῖ βαρβάρων* ΚΑΤΑΣΠΕΙΣΙΝ *ὀνομαζόντων, τοῖς μὲν ἄλλοις ἡγεμόσιν ὀλίγοι τῶν ὑπασπιστῶν καὶ τῶν ἑταίρων, Σερτωρίῳ δὲ πολλαὶ μυριάδες ἀνθρώπων* ΚΑΤΕΣΠΕΙΚΟΤΩΝ *ἑαυτοὺς κατηκολούθουν*. Quod ait Plutarchus, hoc Barbaros illos *κατάσπεισιν* appellare, intelligendum eſt de voce Punica ſive Celtiberica, quae tantundem valeret, quod Graecis *κατάσπεισις*.

An potius uſitatas libationes ſacrificio praevias ſpectat Apoſtolus? Id ſi eſt: recte Vulgatus interpres *delibor* potius, quam *libor* interpretatur, quod & praecedentibus & ſequentibus belle cohaeret. Te vero, inquit, Timothee de laboribus omne genus ſuſcipiendis cogitare oportet: nam ad me quod attinet, parum jam mihi vitae ſupereſt, quotidieque delibatur aliquid de meis viribus, ſuntque haec veluti libamina, immolationem mei praecedentia.

AD. II. TIM. IV. 13.

Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum & libros, maxime autem membranas] In Graeco loci hujus *τὰ βιβλία* eſt. Atque equidem Tomo I. hujus Spicilegii in Praefat. pag. V. cum voci *Bibliorum* (*Librorum*) per antonomaſiam antiquitatem ſuam arrogarem, hunc locum de Scripturae libris intellexi. *Membranas* autem *ἀγράπτους* h. e. mundas hîc accipe, ad ſcribendas epiſtolas & quidvis aliud uſui futuras.

AD

A D T I T V M.

AD TIT. I. 11.

Docentes quae non oportet, turpis lucri gratia] De Gnosticis loquitur, qui non aliis suas naenias insusurrabant, quam iis *Qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis praestare possunt*; ut habet Irenaeus I. 1. De iisdem Apostolus alibi: *Aestimantes quaestum esse pietatem*. De quo vide doctissimum Aulisium in Scholis Alex. cap. 32.

AD TIT. I. 12.

Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta] Prophetarum nomen non in Judaica Christianaque dumtaxat, sed & in profana gentilium religione usurpatum fuit. Possem sexcenta huc exempla conferre: sed iis omissis (quae si quis volet in subjectam notationem (*) conjecta reperiet) illud quidem certe non praetermittendum, sicut in Aegypto Jovis Ammonis, sic in Creta Jovis prophetas fuisse, e quorum numero Epimenides iste fuerit. Exstant de Jovis in Creta Prophetis versus Euripidei, quos affert Porphyrius in IV. de abstin. pag. 416. & seq. Hujus Epimenidis historiam cognoscere licet ex Maximo Tyrio diatriba XXVIII. ubi tradit Epimenidem in antro Jovis permultos annos obdormivisse, quo modo κατ' ὄραμα ibi divina consulentibus pandebantur. Jovis hujus Cretensis templum, cujus Epimenides prophetes fuit, in Ida positum erat, uti testatur Max. Tyr. dissert. XXII. & Laërtius.

Cretenses semper mendaces &c.] Gr. Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται &c. Hexameter iste est initium alicujus ex Epimenidis χρησμοῖς. Oracula non alio versu fundebantur: quo factum, ut, teste Isidoro I. orig. 38. versus heroicos ante Homerum *Pythios* appellarent, sive ob eam quam dixi caussam; sive quod carmen heroicum Pythio oraculo debere nos scripsit Plinius VII. 57. Nec refert, quod hexametri

(*) De gentilium, praesertim Aegyptiorum prophetis, eorumque duce Archipropheta, nulli non loquuntur veterum libri. Sonchidis Sacerdotis sapientissimi, & archiprophetae Aegyptii Plutarchus lib. de Iside & Osiride meminit. Idem lib. de Genio Socratis de Chonuphi propheta narrat, qui aeneam tabellam, litteris scriptam incognitis, in Alcmenae sepulcro repertam, explicuerit. Aegyptiorum prophetarum non rara est apud Clementem Alex. mentio. Proclus ex Crantore refert, Platonem ab Aegyptiis prophetis furti reum peractum, quod quae ἐν στήλαις ἔτι σωζομέναις legerentur, sua fecisset. Hermetis libros hieroglyphicis scriptos characteribus, Bityn prophetam Ammoni regi fuisse interpretatum, narrat Jamblichus de mysteriis sect. VIII. cap. 5. Alexander Paphius apud Eustach. ad Od. μ. nutricem Homero assignat prophetidem quandam Hori Sacerdotis filiam: τροφὸν δὲ αὐτῷ προφῆτιν τινα θυγατέρα Ὤρου ἱερέως Ἴσιδος. Sed quo piaculo praeteribitur

Ὠλὴν δ' ὃς γένετο πρῶτος Φοίβοιο προφάτας:
Isque, propheta fuit qui primus Appollinis, Olen.
Vt est apud Pausan. in Phocicis. Taceo Plemonoëm, Bacidem, Amphilytum, Glanidem, Prylin, Lycum, Mopsum, alios, quorum vaticinia vetustissimi scriptores laudant. Musaei & Orphei χρησμῳδίας Plato Protagora laudat, utrunque χρησμολόγον credidit antiquitas: etsi utriusque χρησμοὺς critici ad Onomacritum, ob eam caussam a Pisistrato ejectum Athenis, auctorem referebant. Fuit & Euclous vetustissimus χρησμολόγος apud Suidam: cujus χρησμοὺς haud semel Pausanias Phocicis laudat. Χρησμολόγον autem & prophetam duo fuisse ejusdem rei vocabula, ex Luciani Scholiaste intelligitur to. 1. p. 3. qui de Epimenide propheta notat: ὁ Ἐπιμενίδης Κρὴς ἦν χρησμολόγος, οὗ καὶ τό, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, λόγιον.

Vide praeterea quae affert H. St. in voce Προφήτης. & Aristidis προφήτας καὶ ἱερεῖς indicatos in Fabricii indice to. 4. bibl. Gr. pag. 406.

tri carminis inventionem ad Plemonoën, Pausanias Boeoticis ad Olenem auctorem refert; nam quicunque χρησμολόγοι, iidem & Pythii fuere. Nec ex tot veterum χρησμοῖς aliter quam per hexametros facile ullum inveneris.

Cretenses semper mendaces] Gr. Κρῆτες ἀεὶ ψευσταί. Cretensium mendacia in proverbio celebrabantur (nam & Callimachus eodem hemistichio utitur & Ovidius & alii, eum populum eo nomine accusant) hac de caussa, quam tradit Athenodorus Eretriensis a Ptolemaeo Hephaestione allegatus apud Photium cod. 190. Nam cum Medea de formae praestantia cum Thetide contenderet; Idomeneo Cretensi hujus certaminis arbitrium permissum fuit. A quo Medea Thetidi postposita, irata dixit Κρῆτες ἀεὶ ψευσταί; eum exsecrata ne unquam verum diceret, qui in hoc judicio mentitus esset: a quo tempore mansit, ut Cretenses ψευσταὶ haberentur. Cujus rei fides sit penes auctorem.

AD TIT. III. 10.

Hereticum hominem post unam & secundam correptionem devita] Cyprianus non videtur legisse in suo codice illud δευτέραν; nam sic affert ep. 55. *post unam correptionem evita, sciens quia perversus est hujusmodi, & peccat & est a semetipso damnatus.*

AD TIT. III. 12.

Cum misero ad te Arteman] Ἀρτεμᾶς contractius dicebatur pro Ἀρτέμων, sicuti sunt illa *Demas*, *Lucas*, & alia innumera aliter a Syris, quam a Graecis usurpata. Celebris fuit divinitatis Christi hostis Artemon quidam, qui apud Eusebium in V. hist. 28. passim Ἀρτέμων scribitur: at in epistola synodica concilii Antiocheni (utpote in Syria) apud Euseb. VII. 30. idem Ἀρτεμᾶς contracte dicitur; ubi Paulum Samosatensem traducunt, uti ἐμπομπεύοντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾶ, *ad exsecrandam Artemae haeresim transgressum*. Et infra de eodem Samosateno: τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω, καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες, τούτῳ κοινωνείτωσαν. *Paulus vero ad Artemam communicatorias det litteras, si lubet, & qui Artemam sectantur, cum eo communicent*. Ad haec Artemonem illum Theodoritus II. haeret. fab. 4. a nonnullis Arteman appellari dixit. Et certe Arteman appellat Methodius in convivio decem virginum & Felix III. epist. ad Petrum Fullonem. Fallitur ergo Grotius heic, qui Artemae nomen contractum putat ex Artemidoro.

AD

AD PHILEMONEM.

AD PHILEM. v. 10.

Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo] De Philemonis (*) Onesimo Graeci die XV. Febr. at Latini postridie agunt. Sed de ejus Ephesino Episcopatu Basilii Menologium ceterique eorum libri tacent: tacent & antiquiores Martyrologi. Nam Beda genuinus sic orditur diem XVI. Febr. *S. Onesimi Apostoli*. Nec aliud, quam unicum *Apostoli* titulum Rosveidanum Martyrologium ei tribuit. Vandelbertus etiam & Rabanus de ejus episcopatu silent. Ac primi omnium Ado & Vsuardus ita ejus elogium pertexuerunt, ut videatur Philemonis Onesimus a Paulo & Episcopus ordinatus, & Ephesi (circ. an. LXIV.) ab eodem Paulo relictus, quando scilicet Romam martyrium consummaturus perrexit. Id vero clarius ab aliis secutis Martyrologis affirmatum fuit. Ac postremo Romanum Martyrologium disertissime id testatur, sic ordiens diem XVI. Februarii. *Natalis B. Onesimi, de quo S. Paulus Apostolus ad Philemonem scribit: quem etiam post S. Timotheum Ephesiorum Episcopum ordinavit, praedicationisque verbum illi commisit. Hic vinctus Romam perductus, ac pro fide Christi lapidatus, primo ibidem sepultus fuit; inde ad locum ubi fuerat Episcopus ordinatus, corpus ejus delatum est.* Habes heic *martyrem* & *Ephesi Episcopum*. Atqui Ephesino Onesimi illius, qui Philemonis servus fuit, episcopatui non aliud ansam praebuit, quam Ignatii in Epist. ad Ephesios *Onesimi* cujusdam Ephesini Episcopi mentio. Ceterum (ait Tillemontius ad S. Pauli vitam Not. 70.) temporum ratio vetat, Philemonis Onesimum eumdem fuisse ac Ephesinum ab Ignatio laudatum; quum Philemonis servus circ. an. LXI. Paulo se adjunxerit, Ephesini autem Onesimi meminerit Ignatius an. CVII. Verum non video, quid impediat, quominus quis, etiamsi fuerit tricenario major, ab an. LXI. ad CVII. vitam prorogare potuerit. Adhaec (pergit Tillemontius) Cedrenus & Nicephorus Philemonis Onesimum sub Domitiano martyrium consecutum testantur, h. e. facile decem ante Ephesinum annis. Atqui nec Cedrenus nec Nicephorus rei tam antiquae testes satis idonei esse possunt. His igitur argumentis non satis permoveor, ut duos fuisse credam: at illud dumtaxat unum suadere id plane videtur, quod auctor Constitutionum VII. 46. sine ullis ambagibus Philemonis servum *Beroeae in Macedonia Episcopum* factum prodidit: Βεροίας δὲ τῆς κατὰ Μακεδονίαν Ὀνήσιμος ὁ Φιλήμονος. Ergo quarto saeculo (nec enim serius illae Constitutiones prodierunt) Onesimus Philemonis Beroeae sedisse putabatur, diversus adeo ab Ephesino Onesimo. Hinc merito jam ante Tillemontium Vsserius itemque Cotelerius duos fuisse Onesimos contenderunt; quos male antea Grotius ad Epist. ad Philem. in unum coëgerat.

Illud supervacaneum est monere, hunc, de quo loquimur, Philemonis famulum miris a Paulo laudibus cumulari, de quo tota est Epistola ad Philemonem tota Pauli manu perscripta (vide vers. 19.) uti moris est, ubi ad intimos

(*) Tota haec de Onesimo commentatio transfusa huc est e Kalend. marm. Neap. pag. 95.

timos familiares deque intimo familiari scribitur: in qua etiam in *Onesimi* nomine pulchre (**) ludit Apostolus.

AD PHILEM. v. 12.

Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe] Σπλάγχνα Graeci, *Viscera* Latini interdum filios, aut quos filiorum loco diligerent, nuncupabant. Artemidorus I. 26. οἱ παῖδες σπλάγχνα λέγονται. Statius Theb. VII. 751. *Sua credite matri Viscera*. Lactantius in VI. Instit. c. 20. eos reprehendens, qui filios exponunt, *Qui*, inquit, *Viscera sua in praedam canibus objiciunt*. De eo, qui ut filius amatur, est illud apud Philostratum in Hippodromo cap. 3. ejusdem Hippodromi dictum: οὐκ ἐπαποδύσομαι τοῖς ἐμαυτοῦ σπλάγχνοις, *Adversus mea viscera me non componam ad pugnam*.

AD HEBRAEOS.

AD HEBR. I. 3.

Et figura substantiae ejus] Gr. τῆς ὑποστάσεως. Negat Grotius heic ὑπόστασιν notione philosophica usurpari. Cui non assentior. Videtur Paulus (vel ex iis quae Strabo lib. XIV. pag. 463. de Tarsensibus praedicat, *tantum iis hominibus philosophiae disciplinarumque* τῶν ἐγκυκλίων *studium* fuisse, *ut Athenas & Alexandriam aliaque loca ea laude florentia, superarint*) Videtur, inquam, Paulus Philosophis auscultandis admovisse aures, ac nosse, quid Platonicis ὑπόστασις valeret. Nam profecto Irenaeus grammaticus apud Socratem III. 7. probe animadvertit, ὑπόστασιν, sicubi apud probos Scriptores reperitur, modo insidias modo aliud significare, apud Philosophos autem recentiores (nam ab antiquis eam vocem non usurpatam contendit, in quo fallitur) ἀντὶ τῆς οὐσίας pro substantia accipi solere. Eodem prorsus significatu heic Apostolus usurpavit, aut certe pro essentia Patris charactere hypostatico insignita, h. e. pro persona Patris. Omnino autem tum notione philosophica heic sumitur ὑπόστασις· tum vero hinc patet, non inaudita Paulo fuisse τὰ ἐξωτικὰ μαθήματα.

AD HEBR. I. 4.

Tanto melior angelis effectus] Gr. τοσούτῳ κρείττων &c. Apud Scriptores Graecos ὁ κρείττων unum est ex Divinis nominibus.

AD HEBR. I. 14.

Qui hereditatem capient salutis?] Victor Vitensis lib. V. in hunc modum: *Qui hereditatem capessuri sunt aeternae salutis*. At αἰωνίου abest ab editis & MSS.

AD

(**) Duplex est ea allusio, semel versu 11. *Qui tibi aliquando inutilis fuit* (Gr. ἄχρηστον. quod verbo tenus *inutilem* significat, sed heic etiam *damnosum* notat: in veteribus Glos. Ἄχρηστος est *Incommodus*, h. e. Molestus: & apud Italos *Disutile* de viro pernicioso usurpatur) *nunc autem & mihi & tibi utilis*. Nam *Onesimus* Graece *utilem* notat.

Rursus autem versu 20. sic scripsit Apostolus: *Ita frater: ego te fruar in Domino*. Pro *Ego te fruar*, Graece est ἐγώ σου ὀναίμην (in quo verbo pulchra est ad Onesimi *nomen* allusio) h. e. *hunc ex te fructum capiam*: ex te inquam, qui *teipsum mihi debes*, uti proxime dixerat. Quando igitur tu χρηστὸς meus es, cupio & χρηστὸν te meum esse; & in hoc facto te mihi ὀνήσιμον (*Onesimon* i. e. *utilem*) praestare.

AD HEBR. II. 10.

Decebat . . . auctorem salutis eorum per passionem consummare] Gr. τελειῶσαι h. e. *consummare*. Verum heic sub voce activa id verbum significationem passivam habet; sicuti καθέςηκα exponitur *Constitutus sum*, & sexcenta alia. Merito Ambrosius in I. Offic. 10. sic affert hunc locum, *Ducem salutis eorum per passionem consummari*.

AD HEBR. VI. 4. 6.

Impossibile est enim eos qui semel sunt illuminati . . . & prolapsi sunt, rursus renovari ad poenitentiam.] De baptismo non iterando recte haec intelligit Ambrosius in II. de Poenit. cap. 2. & alii post Ambrosium. Locutio ipsa *renovari ad poenitentiam* est pulcra baptismatis περίφρασις. Baptismus enim *Renovatio* dicitur, & quidem *Renovatio* (εἰς μετάνοιαν) *in poenitentiam*. Quo loco εἰς est loco τῦ ἐν: haec autem particula respondet Hebraico praefixo ב *Be*, quod saepe idem valet ac διὰ *Per*, μετὰ *cum*. Itaque non incommode heic verti possit *Renovari* sive *Baptizari per poenitentiam*, aut *cum poenitentia*. Quod Εἰς eam vim habeat, docent loca quaedam ex N. T. Jam vero ne poenitentiae quidem labores a baptismo alienos fuisse, docent exempla, quae passim in Comm. ad Kal. marmor. Neap. attulimus tum ad Acta SS. Jo: & Pauli, tum alibi. Postremo quia Christianos in Christi mortem baptizari saepe monet Apostolus, idcirco addit *Rursus crucifigentes in sibimetipsis filium Dei &c.*

AD HEBR. VII. 3.

Sine patre, sine matre, sine genealogia] Gr. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Cujus nempe genealogiam scriptura non pertexuit. Vt festum Athenis fuit Απατέρια dictum, quasi Απατόρια, ex eo, quia per id tempus liberi in civium numerum referrentur, quasi si ante eum diem ἀπάτορες civili aestimatione haberentur.

AD HEBR. VII. 22.

Sponsor factus est Jesus.] Gr. ἔγγυος. Porro ἀλληλέγγυον lex Basilii imp. fuit, qua opulenti jubebantur solvere inopum pensiones: de qua lege vide Cedrenum pag. 706. 723. 479.

AD HEBR. IX. 18.

Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est] Gr. ἐγκεκαίνισται. Errant qui *dedicatum* aut *consecratum*, *sancitum*, aut *roboratum* interpretantur, aut aliter omnino quam *initiatum*, vulgo *encaeniatum*. Vel vide quae nos copiose diatr. de Dedicationibus. Idem hic scriptor infra X. 20. ἐνεκαίνισεν ὁδὸν de Christo dixit, ubi Latinus *initiavit* h. e. *primus ingressus est*; sive quod idem est *dedicavit*.

AD HEB. IX. 28.

Ad multorum exhaurienda peccata] Certum est heic ἀναφέρω idem esse quod ἀποφέρω (quam notionem apud profanos frustra reperias) quod & 1. Pet. II. 24. reperitur, & in Graeca Isaiae versione LIII. 11. 12. Vide dicta tum locis citatis, tum potissimum ad Matt. VIII. 17.

AD HEBR. XI. 1.

Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium] Eoque fides a scientia differt, vel ethnico judice Simplicio Commentario in Epicteti Enchiridion (pag. 257. edit. Graecol. Heinsianae: vide locum) ubi de oraculis disputans, oraculum fidem facere, non scientiam, tradit.

AD HEBR. XIII. 3.

Et laborantium, tanquam & ipsi . . . . .] Gr. τῶν κακουχουμένων. S. Cyprianus epist. 36. *circa laborantes* curam praecipit, eadem, qua heic, notione usurpato vocabulo.

SPICILEGIUM

OBSERVATIONUM LITTERALIUM

IN CETERAS EPISTOLAS CANONICAS ET APOCALYPSIN.

JACOBI.

AD JAC. I. 8.

VIR duplex animo inconstans est in omnibus viis suis] Illud *duplex animo* Gr. est δίψυχος, quod non illam versipellem animi duplicitatem notat, sed ancipitem animo significat, qui proxime διακρινόμενος appellatur, qui animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc; quales Athenaeo lib. 1. sunt Corcyraei οἱ δίχα θυμὸν ἔχοντες. Ex δίψυχος est διψυχέω verbum Barnabae usurpatum epistolae par. 2. cap. 1. οὐ μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται, ἢ οὔ. Vetus interpres: *Ne haesita, utrum futurum sit, an non*. Inde illa inconstantia, quam in talibus taxat Jacobus. Idem Barnabas post nonnulla ait: οὐκ ἔσῃ δίγνωμος. Versio vetus: *Non eris inconstans animo*: δίγνωμος Suidae est ὁ ἐπαμφοτερίζων τῇ γνώμῃ, cui nondum stat sententia. In Constitutionibus Apost. cap. XII. leguntur haec, quae quia tum Jacobi, tum Barnabae locum illustrant, non gravabor adscribere. Μὴ γίνου δίψυχος ἐν προσευχῇ σου (nam & de oratione agit Jacobus) εἰ ἔσται, ἢ οὔ· λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἐμοὶ Πέτρῳ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ὀλιγόπιστε εἰς τί ἐδίστασας. *Ne fluctues animo in precatione tua, utrum voti compos futurus sis, nec ne: dicit enim Dominus mihi Petro in mari, modicae fidei quare dubitasti*.

AD JAC. I. 20.

Ira enim viri, justitiam Dei non operatur] Vel ubi quis juste irascitur; ipsa tamen

tamen irae perturbatio mala est, nisi forte quam ad severitatem praeseferendam οἱ ἄρχοντες, mente interim serenata, ipsi in sese excitare videntur. Est & alius hujus loci intellectus; nempe judicem verbi caussa, etiam cum juste punit, tamen ab irae perturbatione abesse oportere, alioqui esse pertimescendum, ne justitiae fines transiliat. Proculus lib. de decem dubitationibus circa providentiam (cujus libri excerpta nobis attulit Frabicius vol. VIII. bibl. Gr.) dubitatione VIII. Non bonus, inquit, poenarum dispensator ira praeceps. Quod & exemplis confirmat. Plato servum verberaturus, flagellum aliquandiu sublime tenens, caussamque interrogatus, respondit punire se sui ipsius *praeimpetuantem* (uti vetus habet versio) iram. Archytas ad servos, qui in agro jussa non fecerant, poenamque exspectabant, bene valete, ait, quia irascor. Theano ad servam: Si non essem, inquit, irata, utique te verberarem.

AD JAC. II. 1.

Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere &c.] Livius III. 36. de Decemvirorum injusto dominatu praeter caetera hoc affert: *Abstinebatur Patribus, in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum non caussarum toti erant; ut apud quos gratia vim aequi haberet.*

AD JAC. II. 7.

Nonne ipsi blasphemant bonum nomen] Imitatur illud Lev. XXIV. 11. *Cumque blasphemasset nomen, & male dixisset ei*; vide ibi dicta.

AD JAC. III. 6.

Lingua ignis est, universitas iniquitatis] His quae toto hoc capite de lingua Jacobus elegantissime differit, addam breve hoc Barnabae praeceptum epistolae par. 2. cap. 1. οὐκ ἔσῃ πρόγλωσσος· παγὶς γὰρ στόμα θανάτου. Vetus interpres: *Ne sis praeceps in lingua: os enim laqueus est mortis*. Πρόγλωσσος significat linguae extremam partem acutam. Hinc πρόγλωσσος eleganter Barnabae significat virum linguae praecipitis & effrenatae.

AD JAC. V. 5.

Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra] Illud *In luxuriis* respondet Graeco verbo ἐσπαταλήσατε. Nam Graece sic legitur: Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν &c. Tametsi σπαταλάω non quodcunque genus deliciarum aut luxuriarum significat, sed ciborum lautitias: quare illud *Epulati estis* rectius ad ἐσπαταλήσατε referri possit. Σπατάλη Suidae est τροφή, sive, ut alii legunt τρυφή: Et ex exemplo quod affert, planum est epulas significari. Epigr. lib. 2. *In gulosos* σπατάλη & κατασπαταλᾶν usurpatur. Synonyma sunt ex H. St. σπαταλῶ & ὀψοφαγῶ. Postremo in epistola Barnabae cap. VIII. non alia, quam dixi, significatione ponitur: οἵτινες ὅμοιοι εἰσὶ χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ Κυρίου ἑαυτῶν, ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγινώσκουσι τὸν Κύριον· καὶ ὁ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον, ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. Ergo videtur Interpres trajecisse vocabula, ita ut τῷ *Epulati estis* respondeat ἐσπαταλήσατε, *In luxuriis* vero ad ἐτρυφήσατε referatur.

PE-

P E T R I.

AD I. PETRI I. 13.

Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtrae] H. e. *Semicinctio ſuccincti*; hoc enim praecingi operae ſolent. De *Semicinctio* alibi dixiſſe memini. Hoc in Italia vulgo dicimus *Anteſino*.

Sobrii perfecte ſperate in eam, quae offertur vobis, gratiam] Gr. Νήφοντες τελείως ἐλπίσατε &c. Sed equidem ὑποστίγμην non ante, ſed poſt τελείως, adhibuerim. Ac *Perfecte ſobrii* ita hic dicuntur, ut apud ex-Joſippum (vulgo vocant *Hegeſippum*) lib. 1. ex 1. Hieroſ. de Hyrcano *Pulchre ſobrius*. Ceterum quid in his & ſimilibus locutionibus ſit νήφων & latine *ſobrius*, vide quae notavit Valeſius ad Ammiani XV. 4.

AD I. PET. I. 17.

Incolatus veſtri tempore] Gr. παροικία tum hîc tum Pſ. 119. 5. eſt temporaria habitatio, qualis eſt peregrinorum. Hinc Luc. XXIV. 18. παροικεῖν ἐν Ἱερουσαλὴμ eſt *peregrinari in Jeruſalem*. Noſter tum heic tum in citato Pſalmo, *incolatum* vertit, non male: nam id quoque *incolatus* ſignificat in vetere inſcriptione ex Hadriani aetate apud Reineſium VII. 32. *Omnia civitatum commercia, omnia per oppida incolatum evitant*. Vtitur ea voce & altera inſcriptio apud Gruterum 432. 7. & Modeſtinus, de quo vocabulo Cellarius curis poſter.

AD I. PET. II. 2.

Sicut modo geniti infantes &c.] Notum eſt ex Joh. III. 3. 10. quem effectum Judaei proſelytorum baptiſmo tribuebant, eundem potiore jure baptiſmo a ſe inſtituto vindicaſſe Chriſtum, ut per illud lavacrum renati veluti repueraſcerent. Eo alludit epiſtola Barnabae cap. V. Ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίον, ἔχειν τὴν ψυχὴν, ὡς ἂν καὶ ἀναπλασσόμενος αὐτὸς ἡμᾶς. *Renovatos nos*, Auctor ille ait, *per remiſſionem peccatorum* (id etiam nomen baptiſmo fuit) *tanquam repueraſcere, animaſque alio charactere inſignitas habere, tanquam ſi per baptiſmum a Deo refingamur*. Praeſtabit &, quae deinceps adnectit, cognoſcere. Nam idcirco introduci nos ait in terram lacte & melle manantem; nimirum quia pueri melle primum, mox & lacte paſcendi ſunt. Is enim mos veterum fuit ex medicorum praeſcripto (quorum verba apud Iſ. Voſſium in eum Barnabae locum reperies) recens natos melle aliquandiu, mox lacte paſcere. Hinc notiſſimus primaevae Eccleſiae ritus, ut recens baptizatis, tanquam infantibus, mel & lac propinarent.

Jam vero quid ſibi vult lac λογικὸν? Omnino τὸ τοῦ λόγου γάλα intelligit h. e. doctrinae lac. Sic Euſebius III. de vita Conſt. 51. Conſtantini epiſtolam complecti ait λογικωτέραν διδασκαλίαν, quod ſoleret Imperator in epiſtolis ſuis conciones doctrinae Evangelicae plenas contexere.

AD I. PET. II. 5.

Domus ſpiritualis] Non tantum Hebraeis בית *baith*, ſed & apud Graecos οἶκος templum non raro ſignificat; eaque eſt hujus loci notio.

Sa-

Sacerdotium sanctum] Graece est ἱεράτευμα, quod proprie τὴν περὶ τοὺς Θεοὺς ἐπιμέλειαν ex Aristotele significat. Abstractum pro concreto, ut & infra ✝. 9. locutione nimirum LXXvirali, quae Ex. XIX. 6. reperitur, ubi ἱεράτευμα respondet Hebraico כהנים *cohanim* h. e. *Sacerdotes*. Simili loco Apoc. I. 6. abutitur Tertullianus, ut laicos nihilo minus Sacerdotes faciat. Vide ibi dicta. Omnino apud veteres Christianos latius patebat Sacerdotii notio, quam nunc fit, quando eo jam devenimus, ut solos Presbyteros Sacerdotii nomine contineamus. At olim & Episcopi & presbyteri & diaconi praecipui tres erant Sacerdotii gradus. Hinc de diaconis Cyprianus epist. 14. ait: *Presbyteris & Diaconibus non defuit sacerdotii vigor*. Diaconos Optatus in tertio sacerdotio constitutos ait. Ac ne ceteri quidem Clerici hujus vocabuli ambitu exclusi videntur; quando nunc quoque quaecunque beneficia sive presbyteralia sive minorum Clericorum, *Sacerdotia* appellantur.

At Petrus longius progressus, Christianos universos ejus notione vocabuli complectitur: Merito. Nam & apud ethnicos ἱερωσύνη non erat sacrificorum peculiaris, sed quibuscumque νεωκόροις, cultoribus, quibuscunque Dei alicujus cultui deditis, communis erat: quod promum esset ex inscriptionibus & auctoribus demonstrare. Itaque gentilium ἱερέων comparatione Christiani omnes appellari Sacerdotes jure poterant. Nam si Ephesus universa Dianae νεώκορος erat Act. XIX. 35. Si urbes innumerae IEPAI in nummis & lapidibus ob cultum alicujus Dei inscribuntur: quo pacto non Christianorum genus universum Sacerdotii jure gloriabitur?

AD I. PET. II. 9.

Vt virtutes annuntietis ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.] Gr. ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε &c. Plurale ἀρεταὶ eadem notione heic usurpatur, qua in Graeco Isaiae XLII. 8. XLIII. 21. LXIII. 7. Praesertim Is. XLII. 12. ubi cum ἀπαγγέλλω jungitur. Etsi vero citatis Isaiae locis Hebraice est תהלה *theillah*; & ipsum *thehillah* (ut & הוד *hod* alibi saepe) non *laudem*, sed laudum τὸ ὑποκείμενον ibi significat. Vt uno verbo dicam ἀρεταὶ tum heic tum & apud Isaiam, sunt αἱ θεῖαι δυνάμεις. Didici hoc tum ex Hesychio, egregio illo bibiicarum vocum interprete, in cujus lexico legitur: Ἀρετὴ, θεία δύναμις: tum potissimum ex celebri Graeca tabella, quam olim in templo Aesculapii stetisse volunt, apud Gruterum LXXI. 1. Ejus tabellae epigraphen ab aliquo sive Judaeo sive Christiano, postea παραβάτη, concinnatam fuisse quivis mecum statim clamabit, qui vel primam ejus periocham legerit, quae talis est. Ταύταις ταῖς ἡμέραις Γαΐῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ προσκυνῆσαι· EICA (rescribe EITA) ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν· καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος καὶ ἆραι τὴν χεῖρα καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμοὺς, καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε, τοῦ δήμου παρεστῶτος καὶ συνχαιρομένου, ὅτι ZOCAI (corrig. ΤΟΣΑΙ) ΑΡΕΤΑΙ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνείνου. *Hisce diebus Cajo cuidam oraculum edidit: veniret ad sacrum altare, & adoraret: deinde a dextra ad laevam partem veniret; & suos quinque digitos altari imponeret: levaretque manum, eamque suis oculis admoveret. Et recte vidit, adstante populo, & gratulante, quod tantae VIRTVTES* (i. e. miracula) *fierent sub Aug. nostro Antonino.* Reliquarum curationum narrationes aeque hebraismis scatent.

AD

AD I. PET. II. 13.

Subjecti igitur estote omni humanae creaturae propter Deum, sive regi &c.] Gr. Κτίσιν heic eadem ratione rectores Petrus appellat, qua Siracides κτίζειν pro *constituo* saepe usurpavit, interprete Caesariensi Eusebio apud Socratem II. hist. eccl. 21. Τῦ ἔκτισεν ἐνταῦθα (h. e. in eo Siracidis loco Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτῦ) ἀντὶ τῦ κατέταξεν ἢ κατέστησεν εἰρημένυ· διαῤῥήδην ἦν τὺς ἐν ἀνθρώποις ἄρχοντας καὶ ἡγεμόνας, κτίσιν ὀνόμασεν ὁ εἰπὼν ἀπόστολος· Ὑποτάγητε ὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι, ἤτε ἡγεμόσιν, ὡς δἰ αὐτῦ πεμπομένοις. *Adeo ut verbum hoc* ἔκτισεν *positum sit hoc loco pro constituit. Certe Apostolus Petrus principes & rectores qui hominibus praesunt, diserte creaturam appellat his verbis: subjecti estote omni humanae creaturae propter Deum, sive regi &c.*

AD I. PET. II. 18.

Servi subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis & modestis, sed etiam dyscolis] Hoc ipsum Petri epistolae comma sic, ut in Graecis exemplaribus legitur, inscriptum reperitur in basi ahenei fortunae simulacri apud Carolum Caesarem Malvasiam in marmoribus Felsineis pag. 48. in hunc modum,

ΟΙ ΟΙΚΕΤΑΙ ΥΠΟΤΑΣΣΟΜΕΝΟΙ ΕΝ ΠΑΝΤΙ ΦΟΒΩ
ΤΟΙΣ ΔΕΣΠΟΤΑΙΣ ΟΥ ΜΟΝΟΝ ΤΟΙΣ
ΑΓΑΘΟΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΕΙΚΕΣΙΝ ΑΛΛΑ
ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΣΚΟΛΙΟΙΣ

Ac nihil prorsus de ea inscriptione admonet Malvasia. Itaque ne quis sibi illudi patiatur, sciat eam inscriptionem recens insculptam fuisse tum, cum veteri simulacro recentem basim supposuerunt. Certe in characteribus nullum antiquitatis vestigium. Scimus sub Romanis Imperatoribus sigma lunatum fuisse ad formam Latini C, non ad Scythici arcus, ut olim effingebatur in hunc modum Σ. Nec minus inepta ac nova est altera inscriptio, quae priori Fortunae signo pag. 47. subscribitur: ΒΟΥΠΑΛΟΣ ΣΜΙΡΝΑΙΟΙΣ ΑΓΑΛΜΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΣ ΤΥΧΗΣ ΠΡΩΤΟΝ ΕΠΟΙΗΣΕΝ. Vbi ΠΡΩΤΟΝ *prius Fortunae signum* inscribitur, quia alterum mox detectum fuit. Nugae.

Si de operis hujus apud Malvasiam antiquitate constet; videtur ad Alexandri Severi tempora referendum, de quo narrat Lampridius cap. 51. Christianum illud praeceptum sumptum ex Matt. VII. 12. & ex Lucae cap. VI. QVOD TIBI FIERI NON VIS, ALTERI NE FECERIS, adeo dilexisse, *ut & in palatio, & in publicis operibus praescribi juberet.*

AD I. PET. II. 24.

Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum] Gr. ἀνήνεγκεν h. e. *abstulit* ut eadem notione ad Heb. IX. 28. (vide ibi dicta & ad Mat. VIII. 17.) abstulit autem in se recipiendo.

AD I. PET. III. 19. 20.

His qui in carcere erant, spiritibus praedicavit. Qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam in diebus Noë, quum fabricaretur arca.] De Noachi concionibus, quibus illi increduli fuerunt, mentio est apud Tert. lib. de cultu feminar. cap. 3. ubi *Noë in praedicationis delegatione successisse Henocho*

nocho tradit. Nec id porro ethnicis latuiſſe video. Suidas in *Nannacus* (qui ſane cum Anaco Stephani male confunditur, quum diverſa de iis traduntur: & fort. Anacus Stephani eſt Henochus Moſaicus, at Nannacum Suidae eſſe Noachum pro certo habeo) Νάνακος παλαιὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος . . . ὃς προειδὼς τὸν μέλλοντα κατακλυσμὸν, συναγαγὼν πάντας εἰς τὸ ἱερὸν, μετὰ δακρύων ἱκέτευσε· καὶ παροιμία, ἀπὸ Ναννάκου· ἐπὶ τῶν σφόδρα παλαιῶν. *Nannacus vir priſcus ante Deucalionem . . . qui futurum diluvium praeſciens, omnibus in templum congregatis, cum lacrymis ſupplicavit. Et proverbium, a Nannaco: de rebus oppido vetuſtis.*

AD I. PET. IV. 12. 13. 14.

Chariſſimi, nolite peregrinari in fervore &c.] Hinc uſque ad ℣. 14. haud paullo aliter afferuntur a Cypriano epiſt. 56. ſed ita ut in nonnullis Graeco textui convenientiora ſint Cyprianica, quae ſunt talia: *Cariſſimi nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem veſtram fit; nec excidatis, tanquam novum aliquid vobis contingat; ſed quotieſcunque communicatis Chriſti paſſionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Chriſti, beati eſtis, quia majeſtatis & virtutis Domini nomen in vobis requieſcit, quod quidem ſecundum illos blaſphematur, ſecundum nos autem honoratur.*

Nolite peregrinari] Gr. Μὴ ξενίζεσθε, quod & *peregrinari* & *mirari* ſignificat; ac merito apud Cyprianum *nolite mirari*, ut & apud Noſtrum ſupra ℣. 4. ad quem locum vide, quae viri docti enotarunt.

AD I. PET. IV. 15.

Nemo autem veſtrum patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem ut Chriſtianus, non erubeſcat; glorificet autem Deum in iſto nomine] Idem reipſa accidiſſe, teſtatur Tertull. Apologetici cap. 44. ubi Chriſtianos nec ut ſicarios, nec ſacrilegos, nec praedones accuſari objeciſſet, addit: *De veſtris ſemper aeſtuat carcer: de veſtris ſemper metalla ſuſpirant: de veſtris ſemper beſtiae ſaginantur: de veſtris ſemper munerarii noxiorum greges paſcunt. Nemo illic Chriſtianus, niſi hoc tantum* (quod Chriſtianus eſt, eoque tantum nomine plectitur) *aut ſi aliud, jam non Chriſtianus*; Quippe qui ab Religione defeciſſe reperietur: qui Arriano παραβάπτιστης vocatur.

AD I. PET. V. 3.

Neque ut dominantes in cleris, ſed forma facti gregis] *Cleri* vox nondum propria miniſtrorum Eccleſiae evaſerat, Petro iſta ſcribente, ſed communis omnibus fidelibus erat. Nec mirum, quando fideles laicos idem Petrus a *ſacerdotii* appellatione non excludit ſupra II. 5. ſicuti nec in Apoc. Johannes. Non ergo aſſentior Oecumenio notanti in hunc locum: Κλῆρον τὸ ἱερὸν σύστημα καλεῖ, ὥσπερ καὶ νῦν ἡμεῖς. Vox ποίμνιον quae mox ſequitur, ſatis declarat, totam Eccleſiam a Petro intelligi, κλήρους dictam, quod ſit hereditas, κληρονομία, Domini. De altero *Cleri* ſignificatu, unde *Clerici* nomen adepti ſunt, vide dicta Act. 1. in electione Matthiae.

AD I. PET. V. 13.

Salutat vos Eccleſia, quae eſt in Babylone] Vſque adeo in id veteres omnes

convenerant, ut Babylonem hanc Romam intelligendam esse crederent, ut in quibusdam agrariis fragmentis utrunque nomen una conjunctum inveniatur; ut in iis fragmentis, quae Fausto & Valerio VV. PP. inscribuntur pag. 307. edit. Goes. sic legitur: *Circa urbem Babylonis Romae maritimum fiet & Gallicum* &c. Itemque in eorundem ἀποσπασματίοις pag. 265. *Contra urbis Babylonis Romam* (rescribe *urbem Babylonem Romam* eodem casu, aut *Babylonis Romae*) *maritimi limites fient, & Gallicus impinget* &c. Quanquam in agrariis istis posterioris aevi laciniis nihil nisi meras ambages, quas frustra coneris interpretari, invenias; tamen videntur mihi *Babylonem Romam* dixisse, ut hanc a nova Roma, quae fuit Constantinopolis, discernerent. Quid ni enim ista Graeculum auctorem habeant, qui post conflatum a Graecis schisma, contemptim ita scripserit?

AD II. PET. I. 14.

Velox est depositio tabernaculi mei] Corpus eleganter σκήνωμα appellat heic & ℣. praecedente. Non id novum. Aëtius lib. XVI. Τὸν σμυρνισμὸν οἱ Αἰγύπτιοι ἐπὶ τῶν νεκρῶν σωμάτων ποιοῦσι, θέλοντες τὰ σκηνώματα αὐτῶν φυλαχθῆναι, διὰ τὸ μὴ ἐν τάφοις αὐτὰ καλύπτειν, ἀλλ᾽ ἐν γλωσσοκόμοις. Vide dicta ad 2. Cor. V. 1. ubi pari metaphora de dissolutione σκήνους *tabernaculi* h. e. corporis, loquitur Apostolus. Eusebius lib. de martyribus Palaest. cap. XI. de Juliano martyre narrans: ὡς ἐπὶ γῆς χαμαὶ τὰ τῶν ἁγίων εἶδε σκηνώματα. *Cumque Sanctorum cadavera humi jacentia vidisset.*

AD II. PET. II. 19.

A quo enim quis superatus est, hujus & servus est] Gr. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. Ratio affertur praecedentis ῥήσεως, & ejus quod Joh. VIII. 34. dicitur: *qui facit peccatum, servus est peccati*. Ex gentium jure manavit, ut bello justo capti justam servitutem serviant apud victorem; unde & *servos* a servando nomen invenisse apud Latinos tradunt, nam ut servirent, servabantur, neque occidebantur: sed & δμῶες Graecis παρὰ τὸ δαμᾶσθαι a *domando*.

AD II. PET. III. 6. 7.

Ille tunc mundus aqua inundatus periit. Caeli autem qui nunc sunt, & terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in diem judicii &c.] Julius Maternus Firmicus III. Mathes. I. mundi ἀποκατάστασιν per κατακλυσμὸν unam, per ἐκπύρωσιν alteram, Aegyptios agnovisse testatur. Quisquis Trismegistus ille auctor Asclepii fuerit, Aegyptius quidem certe fuit, eoque in opere multa de orbis purgationibus disputat, quae Lactantius & Augustinus in Christianam sententiam trahunt. Mundi finis διὰ ἐκπυρώσεως antiquis philosophis, ut alii demonstrarunt, non ignotus, glíscente tamen Christianismo (credo propter Petri prophetiam) radices majores in gentilium mentibus egit; quod testatur Capitolini in M. Antonino cap. 13. narratio de plano quodam, qui *de caprifici arbore in campo Martio concionabundus, ignem de caelo lapsurum, finemque mundi affore diceret, si ipse lapsus ex arbore in ciconiam converteretur*; & quae ibidem sequuntur.

AD

AD II. PET. III. 13.

Novos vero caelos & novam terram &c.] Deridet hoc Simplicius Aristotelicae mundi ἀϊδιότητος acerrimus propugnator comm. in libros de caelo. Huc enim alludit pag. 71. ἐκ τούτου κόσμου γένοιτ' ἂν ἄλλος ὁ καλούμενος σφαῖρος, ἢ ὡς οἱ νῦν (h. e. Christiani) φασι, ΝΕΟΣ. Idem eod. comm. pag. 69. dixerat: οὐδεὶς τῶν παλαιῶν λέγεται τὴν φθορὰν τοῦ κόσμου τοιαύτην εἰπεῖν, ὁποίαν οἱ νῦν φασιν, ὡς φθαρέντα μηκέτι αὖθις ἐπανήκειν.

JOHANNIS.

AD I. JOH. II. 1.

Advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum] In Glossis παράκλητος est *advocatus*. At Afri in profess. fidei apud Victorem Vitensem III. 20. retinuerunt vocem *Paraclitum*.

Advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum] Gr. δίκαιον. Docui ad Matt. I. 19. δίκαιον his libris idem nonnunquam valere, quod *misericordem*. Nec dubito, quin ea sit hujus loci sententia. Apud Cyprianum epist. (52.) ad Antonianum pro vulgata lectione *justum*, Baluzius edidit *suffragatorem*, ita se reperisse testatus in quinque veteribus libris, sicut & Pamelianus codex, & Bodlejanus Anglorum praeseferebant. *Filioli mei, ista scribo vobis ne delinquatis; & si quis deliquerit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum SVFFRAGATOREM* (Apostoli mens exponi significantius non poterat) *& ipse est deprecatio* (Noster *propitiatio*, Gr. ἱλασμὸς) *pro delictis nostris*.

AD I. JOH. II. 2.

Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, sed & pro totius mundi] Multi veterum καθαρμοὺς scripserunt tum carmine tum prosa. In iis καθαρμοὺς δι' ἐπῶν scripserat Epimenides is, qui Cylonio piaculo lustratis Athenis, inde pestilentiam averruncavit. Mitto alios sane plurimos. Sic autem gentilium καθαρταῖς, quo tempore scribebat Johannes, persuasum video, quorumdam graviorum criminum non dari καθαρμόν. Hinc illam de Constantino fabulam evulgaverunt gentiles, quam Sozomenus I. 5. refellit, hunc Imperatorem Crispi aliorumque propinquorum caede pollutum, de expiatione scelerum illorum consuluisse Sopatrum philosophum, a quo abstulisse responsum, nullam esse hujusmodi scelerum expiationem (μηδένα καθαρμὸν εἶναι τῶν τοιούτων ἁμαρτημάτων) qua repulsa commotum imp. incidisse in Episcopos, poenitentia & lavacro baptismi ipsum ab omni scelere a se purgatum iri pollicentes, (vide interim annon ex hac fabula, quam Sozomenus refellit, narratio illa de Constantino per baptismi lavacrum a lepra per S. Silvestrum mundato fluxerit) eaque caussa adductum, ut Christianam Religionem amplecteretur. Ex quo loco perspicitur, quorundam tantum scelerum καθαρμοὺς apud gentiles fuisse; eoque fort. respexisse Johannem, cum ait, Christum ἱλασμὸν esse non pro nostris tantum, sed etiam totius mundi piaculis.

Sed his omissis externis, illud verius, ad Judaicos ἱλασμοὺς spectasse heic Johannem. Nam hircus ἀποπομπαῖος & quotquot id genus placamina Judaei

usurpabant, nonnisi ad Judaeos expiandos erant comparata: at vero Christus expiatio est pro peccatis non nostris tantum, sed & totius mundi.

AD I. AD JOH. II. 16.

Et superbia vitae] Interpretari malim: *superbia* sive *ambitio saeculi*. Nec aliter veteris Italae auctor vertisse videtur, quippe cum in orationibus ad petendam humilitatem legatur: *Concupiscentiam carnis*, *concupiscentiam oculorum*, *atque ambitionem saeculi auferat*: quo sane indicio de harum orationum antiquitate constare judico. Omnino autem βίος apud Scriptores Ecclesiasticos *saeculum* significat, ut βιῶν saecularem vitam degere; in quo quidem Ecclesiastici auctores hunc Johannis locum imitati mihi quidem videntur. Ac praeter exempla hujus, quam dixi, significationis ex Scriptoribus Christianis a Petavio cap. V. Miscell. exerc. quas ad calcem Juliani edidit, & a Valesio ad Euseb. VII. hist. 3. collecta (etsi Valesio non assentior, qui eadem significatione interpretatur quod Eusebius VI. 3. de Plutarcho M. ait: ὃς μετὰ τὸ βιῶναι καλῶς, καὶ μαρτυρίῳ θείῳ κατεκοσμήθη: quid hîc necesse exponere, *postquam in SAECVLO honestissime vixisset*?) sed praeter exempla a viris illis magnis producta, Eusebius in VIII. hist. 1. ὁ διὰ Χριστοῦ τῷ βίῳ κατηγγελμένος . . . εὐσεβείας λόγος. *Pietatis doctrina per Christum huic saeculo annuntiata*. Item lib. de Martyribus Palaest. cap. 4. τῆς νενομισμένης τοῦ βίου δόξης. Extat inter ἀσκητικὰ Basilii M. Παραίνεσις περὶ ἀποταγῆς βίου καὶ τελειώσεως πνευματικῆς. *Adhortatio de abdicando saeculo ac de perfectione spirituali*.

AD I. JOH. III. 17.

Et clauserit viscera sua ab eo] Gr. τὰ σπλάγχνα idem quod *benignitas*, ut alibi diximus; id aliter Graeci εὐσπλαγχνίαν appellant. *Claudendi* autem verbum proprium in hac re. Ter. Eun. I. sc. 2.

Nunc ubi meam
Benignitatem sensisti in te claudier?

AD I. JOH. V. 6. 8.

Hic est, qui venit per aquam & sanguinem, &c.] Refert haec ad duplicem baptismum aquae & sanguinis Tertullianus lib. de Baptismo cap. 16. quem vide. Ac praestabit hîc Tertullianum sequi ducem: qui sensus ab eo traditus, optime etiam cum ỳ. 8. cohaeret. Videtur ergo hic assignari discrimen inter Johannis Baptistae οἰκονομίαν & Christi: ille venit aqua loturus, Christus autem non aquae solum, sed & sanguinis, ad haec autem & Spiritus baptisma tradidit.

Et Spiritus est qui testificatur &c.] Gr. τὸ μαρτυροῦν h. e. τὸ πληροφοροῦν. Saepe apud Scriptores nostros μαρτυρεῖν pro πληροφορεῖν h. e. *certos reddere* accipitur. Explicandus hic locus ex Rom. VIII. 16. *Ipse enim Spiritus testimonium reddit* (graece συμμαρτυρεῖ h. e. πληροφορεῖ) *Spiritui nostro quod sumus filii Dei*. Ergo & hîc quoque subaudiendum *Spiritui nostro* &c. Nam quod sequitur: *Quoniam* (ὅτι) *Spiritus est veritas*, αἰτιολογικῶς adjectum, ut ostendatur Spiritus testis esse locupletissimus.

ỳ. 8. *Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres unum sunt*] Tria sunt in terris τὰ μαρτυροῦντα h. e. πληροφοροῦντα, quae

quae nos salutis prope certos efficiunt, sunt vero tria baptismata, quae his vocibus afferri solent, *flaminis*, *fluminis*, *&* *sanguinis*, quorum unum quodlibet ad salutem consequendam satis est; nam revera non tria sunt, sed unum baptisma, ut heic statim subjungitur: & ad Ephes. IV. 5. *Vnus Dominus*, *una fides*, *unum baptisma*.

AD II. JOH. ỳ. 1.

Senior Electae Dominae] Ἐκλεκτὴ ista (nam κύριον ὄνομα videtur, quod in scriptis marmoribus non raro occurrit) Syra domo fuisse videtur, unde & Κυρίας illi quasi cognomen adhaesit, ut *Juliae Domnae* Severi Aug. uxori, quae & Syra fuit, ut ab aliis allata exempla taceamus.

AD III. JOH. ỳ. 5.

Charissime, *fideliter facis quidquid operaris in fratres & hoc in peregrinos*] Dixi ad Matt. XXVI. 10. Marci XIV. 6. & ad Gal. VI. 10. ἐργάζεσθαι in aliquem, his libris ad largitiones & eleemosynam pertinere. Vnde hujus notionis usus Hellenisticam linguam invaserit, haud facile dixerim. Videtur sane paullo antiquior notio, ex eo quod Ecclesiastici LI. 8. cum misericordia ἐργασία, tanquam συνωνύμως, jungitur. Καὶ ἐμνήσθην τοῦ ἐλέους σου Κύριε, καὶ τῆς ἐργασίας σου τῆς ἀπ' αἰῶνος &c. An inde ea significatio manavit, quod in Targum Eccle. V. 9. 18. VII. 13. IX. 10. Esth. IX. 22. יעביד צדקתא *jabbid tsedakta* h. e. *operabitur justitiam* tantundem valet, quod *eleemosynam facit*? Nam apud Chaldaeos, Syros, Arabas, ut & Hebraeos, *justitia* pro *eleemosyna* dicitur. Hinc puto factum, ut & עבד *abad* (*operari*) sine additamento *justitiae*, eadem significatione usurpatum fuerit: ex quo apud Hellenistas ἐργάζομαι (quod apud LXX. τῷ עבד respondet) pari significatu donatum. Sane in extremi judicii descriptione apud Evangelistas, non alia, quam misericordiae opera, ad examen revocantur: ut dubitare quis possit, utrum ex Judaeis Hellenistis, an etiam ex eo quod in judicio de solis misericordiae operibus (tanquam in eo tantum τὸ ἐργάζεσθαι versetur) futura sit quaestio, hauserint hoc veteres Sancti Patres, apud quos *operari* tantundem est, quod eleemosynam facere. Tertullianus Apolog. c. 39. commemoratis nonnullis misericordiae operibus, *sed ejusmodi vel maxime*, inquit, *dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam*. Alibi *operatio eleemosynae*.

Veteres latini Patres non aliter loquebantur: in primis autem B. Cypr. ep. 36. *Vt largius & promptius circa laborantes* (gr. πονοῦντας) *fiat operatio*. Ep. 37. *Pro cetera sollicitudine & cura sua*, *quam fratribus in omni obsequio operationis impertit*. Epist. 52. ad Antonianum: *Pro abluendo delicto tuo largiter & frequenter operare*. Epist. 60. subdit nomina eorum qui *promte ac libenter operati sunt* (h. e. pecuniarum subsidia in captivos contulerunt) *ut semper operentur*. Extremo libro de lapsis: *Incunctanter & largiter fiat operatio*, *census omnis* . . *erogetur* &c. Fine libri de Vnit. Eccles. conqueritur eo nomine, quod *Largitas operationis infracta est*, cum contra olim *in usus indigentium pretia* (fundorum) *Apostolis* offerrent. Postremo lege sis librum *de opere & eleemosyna*: cujus libri vel inscriptio ipsa ejusdem notionis est testis. Ibi vituperantur, qui metu inopiae

inopiae non *operantur*, pauperes etiam *operari* debere tradit; quo quis plures haber liberos, eo amplius huic *operandum* &c. Ibidem de praemio *operantium*, ſterilium ſupplicio &c. nam *ſteriles* S. Martyr appellat tenacitatis morbo laborantes. S. Ambroſius aliique patres uſi eodem loquendi genere. Commodianus inſtruct. 55. *Non operat facitis* h. e. eleemoſynas: ſic etiam inſtruct. 69.

Prudentius Pſychomachiae ℣. 575. deſcripturus *operationem* (i. e. miſericordiam in egenos) cum avaritia decertantem, orditur:

Cum ſubito in medium frendens operatio campum
Proſilit auxilio ſociis, pugnamque capeſſit.

J V D A E.

AD JUDAE ℣. 14.

Ecce venit Dominus in ſanctis millibus ſuis facere judicium contra omnes . . impios &c.] Iſtud *Venit Dominus* Rabbini dicunt שם אתה *ſchem atha*, vel uno vocabulo שמתא *ſchiammata*, Syri autem מרן אתא *maran atha*. Atque hinc prorſus factum exiſtimo, ut Judaei magnae excommunicationis formulam Henocho auctori tribuerent, auctoribus ap. Calmet. Nam *ſchiammata* ſive *maranatha* eſt ipſiſſima magnae excommunicationis apud illos formula ac nomen. Ex quo apparet, verba haec Henochi ab Juda recitata, innotuiſſe etiam Judaeis, ſive ex traditione, ſive ex libro Henochi apocrypho, ſive poſtremo ex hac ipſa Judae epiſtola.

IN APOCALYPSIN.

Ἀποκάλυψις] *De Chriſtianorum quibuſdam haereticis (Gnoſticis opinor) Porphyrius in vita Plotini cap. 16. ſic habet* ἀποκαλύψεις τε προφέροντες Ζωροάστρου, καὶ Ζωστριανοῦ, καὶ Νικοθέου, καὶ Ἀλλογένους, καὶ Μέσου καὶ ἄλλων τοιούτων, πολλοὺς ἐξηπάτων, καὶ αὐτοὶ ἠπατημένοι, ὡς δὴ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ βάθος τῆς νοητῆς οὐσίας οὐ πελάσαντος. Et revelationes quaſdam Zoroaſtris, Zoſtriani, Nicothei, Allogenis, Meſi, aliorumque talium circumferentes, multos decepti ipſi prius deceperunt, tradentes Platonem intelligibilis eſſentiae profundum non penetraſſe &c.

Ιωάννου τοῦ Θεολόγου] *Nihil dubito quin Theologi* ἐπωνυμία *ab antiquiſſimis temporibus Johanni adhaeſerit. Et erat uſitata apud Orientales ea nomenclatio. Taceo de veteribus Theologis Homero, Orpheo, Heſiodo, quos deſignare videtur Cicero III. de nat. Deor.* Joves tres numerant ii, qui Theologi nominantur. *Poſteriora tempora ſpectemus, quibus Johannes ſcribebat. Porphyrius lib. II. de abſtin. Diphili meminit Cypriorum regis, qui circa Seleuci* τοῦ Θεολόγου *tempora regnarit. Spanbemius diſſ. VI. praeſt. & uſ. num. editionis 2. p. 593. nummum affert Q. Herennii Etruſci, a Pergamenis ſignatum,* ΕΠ · ΚΟΜ · Φ · ΓΛΥΚΩΝΟϹ · ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *ut in averſa parte legitur. Plutarchus de def.. orac.* Πλεῖστον δὲ τῆς ἀληθείας διαμαρτάνουσιν οἱ Δελφῶν θεολόγοι.

Theo-

Theologi apud gentiles audiebant, qui τὰς θεογονίας *scripsissent. Eo jure Orpheus aliique plures Theologis annumerati fuere. Eodem jure & Epimenides Cretensis a Diodoro Siculo lib. V. Theologus dicitur, puto quod Laërtio teste* θεογονίαν *versibus tradidisset. Johannes autem aeternam Verbi generationem primus omnium edisseruit: eoque* Θεολόγος *appellatus videri possit. Verum cum* θεολόγου *appellatio non Evangelio, sed* revelationi *isti praescribatur: magis est ut* Θεολόγος *Johannis aevo idem qui* χρησμολόγος *haberetur. Epimenides quem modo nominavi, idem &* χρησμολόγος *fuit eaque fort. de caussa Theologus Diodoro dicitur. Vt ut est; non inusitata fuit Johannis aetate Theologi* ἐπωνυμία. *De varia theologiae &* θεολόγου *significatione vide sis Aulisium in Scholis Alexandrinis cap. XI. pag. 53. & seq.*

AD APOC. I. 6.

Et fecit nos regnum & Sacerdotes Deo & Patri suo] Abutitur hoc loco Tertullianus de exhort. castit. c. 7. *Nonne & laici Sacerdotes sumus? Scriptum est: Regnum quoque nos & Sacerdotes Deo & Patri suo fecit. Differentiam inter Ordinem & plebem constituit Ecclesiae auctoritas, & honor per ordinis consessum sanctificatus: adeo ubi Ecclesiastici ordinis non est consessus, & offers & tinguis, & Sacerdos es tibi solus* &c. Vide dicta ad 1. Pet. II. 5.

AD APOC. I. 8.

A & Ω *principium & finis*] Orpheus hymno in Jovem Ἀρχὴ πάντων, πάντων τε τελευτή.

AD APOC. I. 9.

Ego Joannes . . fui in insula, quae appellatur Patmos] Gr. ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ h. e. *veni in insulam* &c. γενέσθαι ἐν pro παραγενέσθαι εἰς, est, siquid aliud, ἑλληνικώτατον: nec exemplis opus est. Illa autem personae notatio ἐγὼ Ἰωάννης, infra etiam XXI. 2. & XXII. 18. occurrit: quam Porphyrius in vita Plotini saepissime usurpat, ut cap. 4. ἐγὼ Πορφύριος, ἐκ τῆς Ἑλλάδος . . . γεγονὼς (ἐκγίνομαι, eo quo dixi significatu: *e Graecia Romam veniens*) καταλαμβάνω &c. Ibidem ὅτε τὸ πρῶτον αὐτῷ ἐγὼ ὁ Πορφύριος ἐγνωρίσθην, *ubi primum ego Porphyrius eum audire coepi*; non ut interpres, *sum cognitus*: norunt eruditi, discipulos Graecis γνωρίμους appellari. Et ad finem capitis ὅτε τὸ πρῶτον αὐτῷ προσῆλθον ἐγὼ ὁ Πορφύριος. Sic ad finem cap. 5. ἐμοῦ Πορφυρίου. Cap. 7. Πορφυρίῳ ἐμοί. Ad finem ejusdem cap. ἐμὲ Πορφύριον. Et passim alibi. Virg. in fine Georg.

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope.

In insula, quae appellatur Patmos] Legendum cum aspiratione Pathmos, quomodo rarissimus Severi nummus Patinianus, in quo miles cum spiculo & epigraphe ΕΝ ΠΑΘΜΩ, quem affert Spanhemius de praest. & us. num. pag. 902. editionis in 4. Apud Plinium quoque libri veteres aspirationem retinent.

AD APOC. II. 20.

Sed habeo adversus te pauca: quia permittis mulierem Jezabel, quae se dicit prophetem, docere & seducere &c.] *Prophetem* pro *prophetidem* est ex antiqua versione, quam allegat Cyprianus epist. (52.) ad Antonianum: *Habeo adversus te multa,*

multa, quod uxorem tuam (sic melius redditur τὴν γυναῖκα) *Jezabel*, *quae se dicit propheten*, *sinis docere & seducere servos meos*, *fornicari & manducare de Sacrificiis*. Vide ibidem quae sequuntur. Servavit Hieronymus ex vetere versione illud *propheten* pro *prophetidem* Gr. προφῆτιν. Ex quo intelligitur, consuevisse olim SS. Cypriani, & Hieronymi temporibus, Graeca feminina quintae declinationis in ις desinentia ita latine transmutare, ut *dialectice*, *ces*, & similia inclinari solent. Saepe Hieronymus in interpretatione locorum Hebraicorum Eusebii loca feminina ejusdem formae, ac προφῆτις, in eundem modum Latine posuit, quo heic *Propheten*. Id Clericus in suis notationibus inscitiae Graeci sermonis assignat. Parcius ista viris tamen objicienda. Satius fuisset dicere, Hieronymum saeculi sui morem fuisse secutum.

AD APOC. III. 14.

Principium creaturae] *Principium* notione philosophica, i. e. caussa. Hunc etiam locum (non modo Joannis Evangelium) Amelius Platonicus legerat, quum ait *Barbarum istum* (sic Joannem appellat) *Verbum Dei in ordine principii constituisse*. Confer dicta ad illud *In principio* Gen. I. 1.

AD APOC. III. 16.

Quia tepidus es, *& nec frigidus*, *neque calidus*, *incipiam te evomere ex ore meo*.] Auctor dialogi de oratoribus cap. 21. *Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite*, *aut Bruti pro Dejotaro rege ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit*.

AD APOC. III. 17.

Quia dicis, *quod dives sum & locupletatus*.] Gr. ὅτι λέγεις ὅτι, Πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα. Vbi posterius ὅτι vacat, & mimesi servit, quando nimirum verbis alicujus, quae directa non obliqua oratione recensentur, praeponitur, ut Mat. IV. 6. V. 20. VII. 23. & alibi in N. T. saepissime. Illud ergo *Dives sum* &c. non ad Deum, qui loquitur, sed ad Episcopum Laodiceae referendum. In elegantissimis quibusque Scriptoribus paria exempla reperiuntur. Thucydides lib. V. εἰρῆσθαι δ' ὅτι, Ἦν μὴ θεῶν, ἢ ἡρώων κώλυμα ᾖ. Xenophon Paed. VIII. τῶν δ' ὑπηρετῶν τις ἀπεκρίνατο ὅτι, Ὦ δέσποτα οὐ ζῇ, ἀλλ' ἐν τῇ μάχῃ ἀπέθανεν. Demosthenis exempla vide apud Budaeum com. pag. 1049. Apud Lucianum in dialogo Διογένους καὶ Πολυδεύκους, Diogenes apud Inferos Pollucem postera die redivivum futurum rogat εἰπεῖν πρὸς αὐτὸν (Menippum) ὅτι σοι ὦ Μένιππε κελεύει ὁ Διογένης, εἴσοι ἱκανῶς τὰ ὑπὲρ γῆς καταγεγέλασται ἥκειν ἐνθάδε πολλῷ πλείω ἐπιγελασόμενον. Plutarchus in Apophth. Alex. Τῶν δὲ παίδων λεγόντων ὅτι, Ταῦτά σοι κτᾶται.

AD APOC. IV. 11.

Dignus es Domine ... *accipere gloriam* &c.] Frequens in hoc libro acclamatio, quam in ministrorum electionibus Christiani olim videntur imitati. Eusebius VI. hist. 29. de Fabiani post illapsae super eum caelitus columbae monstrum electione: ἐφ' ᾧ τὸν πάντα λαὸν, ὥσπερ ὑφ' ἑνὸς πνεύματος θείου κινηθέντα, ὁμόσε προθυμίᾳ πάσῃ καὶ μιᾷ ψυχῇ ΑΞΙΟΝ ἐπιβοῆσαι· καὶ ἀμελλήτως ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἐπισκοπῆς λαβόντας αὐτὸν ἐπιθεῖναι. *Quo spectaculo permotus populus*

pulus ac divino Spiritu incitatus, summa cum alacritate uno consensu simul omnis exclamare coepit DIGNVS EST; statimque correptum sacerdotali cathedrae imposuit. In actis designationis Eradii, quae inter Augustini epistolas visuntur, hae acclamationes leguntur: *DIGNVS ET JVSTVS EST dictum est vicies. BENE MERITVS, BENE DIGNVS, dictum est quinquies*.

AD APOC. VI. 9.

Vidi subtus altare animas interfectorum propter Verbum Dei] Hinc manavit mos, ut supra martyrum sepulcra altaria statuerentur. Vnde & contemptim Libanius or. parentali in Julianum (quam Fabricius vol. VII. Bibl. Gr. inseruit) cap. 145. Christianorum altaria τάφυς appellat: nam, nisi vehementer fallor, Christianos ibi respicit Sophista, dum ait sperasse se, ut debitus honor deorum sacris per Julianum restitueretur, καὶ τοῖς ἱεροῖς ὑποχωρήσειν τὺς τάφυς, *templis vero sepulcra* (martyrum) *esse cessura*: nunc vero illius morte spem illam esse interceptam.

AD APOC. VII. 3.

Quoadusque signemus Servos Dei nostri in frontibus eorum] Multa passim hoc libro frontium notatarum mentio. Atque haud scio, an spectetur ad signum, quod confessorum frontibus persecutores Christianorum saeculo tertio inurere consueverant. Id ut ignominiosum pagani putabant, sic Christiani honorificum. Pontius in vita Cypriani post librum S. Martyris *de Exhort. martyrii* memoratum, addit: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubae caelestis armaret?* Apud Cyprianum epist. 82. Valerianus Imp. rescripsisse dicitur, ut *Quicunque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti in Caesarianas possessiones descripti* (rescribe ex Cod. Veronensi *& scripti*, vel potius ex Colbertino *& inscripti*) *mittantur*.. Hinc *inscripta ergastula* apud Juvenalem XIV. 24. dicuntur; quo loco *ergastula* vel sunt mancipia ipsa, quorum frontibus notae stigmate inuruntur, vel potius quia *ibi includuntur, inscripti sunt*, uti notat vetus Scholiastes.

AD APOC. VII. 9.

Et palmae in manibus eorum.] Gellius lib. IV. ex Plutarcho ait: *Propterea in certaminibus palmam signum esse placuit victoriae, quoniam ingenium ejusmodi ligni est, ut urgentibus opprimentibusque non cedat*. Ex Graecis is mos ad Romanos manavit teste Livio fine lib. X. *Eodem anno .... coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectarunt; palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae*.

Sed & Hebraeis eadem ferme, quae gentibus, palmae significatio fuit quantum & hinc & ex Joh. XII. 30. & ex 2. Mach. X. 7. XIV. 4. potest intelligi.

AD APOC. VIII. 12.

Et percussa est tertia pars solis &c.] Vide quae ad Ex. XI. 1. notavimus in hunc locum ex Croio.

AD APOC. IX. 11.

Graece autem Apollion] Gr. καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων. Quo nomine eruditis plerisque Apollo designari videtur, verso in ignominiam nomine, cujus consuetudinis èxempla innumera apud Hebraeos Graecosque vide apud Fabricium to. 1. Biblioth. Graecae cap. 29. n. 8. Ac plura etiam rimari licebit harum rerum studiosis.

AD APOC. X. 6.

Juravit per viventem in saecula saeculorum] Per eadem ferme tempora, quibus haec scribebat Johannes, Martialis corrupte admodum Judaici istius jurisjurandi exstitit testis. *Jura verpe per Anchialum*. Quod Criticorum filii alii aliter exposuerunt.

AD APOC. XI. 7.

Bestia quae ascendit] Bestiae nomen passim insecutoribus Christianorum antiqui tribuebant. Vide Baluzium ad Lact. cap. XIX. de mort. persec. & Ruinartum ad initium lib. V. Victor. Vitensis.

AD APOC. XII. 1.

Et signum magnum apparuit in caelo: mulier amicta sole, & luna sub pedibus ejus &c.] Nihil frequentius in nummis, quam caput radiatum; sed & augustarum nonnullarum προτομαῖς lunam bicornem substratam in numismatibus saepe vidimus. In celebri epitaphio Regillae in villa Borghesia (apud Fleetwood pag. 335.) versu 26.

. . . ὁ δὲ οἱ περὶ ποσσὶ σαωτὴρ
Παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης.

Si modo probe ultimum hemistichium suppletum fuit.

AD APOC. XIII. 5.

Bellum facere mensibus quadraginta duobus] De Valeriani persecutione hanc prophetiam interpretatur Dionysius Alexandrinus in epistola ad Hermammonem apud Eusebium VII. hist. 10. quem vide, & Baronium ad an. 257. cap. 7. Fort. occupatum a Calmeto &c.

AD APOC. XIII. 17.

Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiae &c.] Hoc Africani Catholici saeviente Vandalica persecutione impletum agnoverunt. Victor Vitensis V. 13. *Non licebat*, ait, *sive negotiatoribus sive privatis alicubi transire, nisi descriptam characteris indicio suam miseri ostenderent mortem: quod per revelationem servo suo Johanni olim jam ostenderat Christus, ubi dicit: Nulli licebit aliquid emere vel vendere, nisi qui habuerit characterem bestiae in fronte sua & in manu sua.*

AD APOC. XIV. 9. 10. 11.

Si quis adoraverit bestiam &c.] Paullo haec aliter in Cypriano ep. 56. & 64. & ad Fortunatum cap. 3. *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit*

pit [notam] in fronte sua, & in manu, bibet & ipse de vino irae Dei [mixto] in poculo irae ejus, & punietur igne & sulfure [sub oculis sanctorum] Angelorum, & [sub oculis] Agni, & fumus [de tormentis] eorum ascendet in saecula saeculorum, nec habebunt requiem die ac nocte quicunque adorant bestiam & imaginem ejus. Inclusi lineis majoris momenti varietates. Illud ἀκράτȣ deest in hac versione, ac fort. a veteribus exemplaribus aberat, ut hodieque.

AD APOC. XIV. 10.

Et hic bibet de vino irae Dei, quod mixtum est mero in calice irae ipsius] Gr. sic: ἐκ τȣ͂ οἴνȣ τȣ͂ θυμȣ͂ τȣ͂ Θεȣ͂, κεκερασμένȣ ἀκράτȣ ἐν τῷ ποτηρίῳ. Illustrat hunc locum Comici illud apud Athenaeum I. 7.

Πολλὸν δὲ πίνων καὶ χαλίκρητον μέθυ.

Vinum meraco temperatum sat bibens.

Χάλις vinum significat a χαλάω, unde & Λυαῖος dicitur. Idcirco χαλίκρητον μέθυ est temetum vino temperatum, h. e. *meracum*. Apollonius,

Πῖνε χαλίκρητον λαρὸν μέθυ.

Bibe temetum mero mixtum.

Ibi Veteres Athenienses sic τὸν ἄκρατον appellasse notat Scholiastes. Haec ex animadversionibus Casauboni ad allegatum Athenaei locum delibavimus. Simile est autem hoc loquendi genus, atque illud Rhetoris illius apud Tullium, qui rogatus, cui rei primas in eloquentia partes deferret, actioni, dixit; cui secundas, cui tertias, semper actioni respondit. Sic vinum mero temperare jocose dictum fuit, pro meracum bibere.

AD APOC. XIV. 13.

Beati mortui, qui in Domino moriuntur] Gr. Μακάριοι οἱ νεκροὶ &c. Apud Ethnicos μακάριοι & μακαρῖται mortui ἐπ' εὐφημισμῷ dicebantur. Hesychius: μακαρίτης ὁ τεθνεώς, ὁ μακάριος, ὁ νεκρός. Vide & Suidam in Μακαρίτας· sicut & in μακαρία, ubi βάλλ' ἐς μακαρίαν (at apud Aristoph. equit. ἄπαγ' ἐς μακαρίαν ἐκποδών: legitur etiam ἔῤῥ' ἐς μακαρίαν) est *abi in interitum* per εὐφημισμὸν· sive quod μακαρία sit locus apud inferos beatorum vita functorum, ut colligitur ex Luciano in Hermotimo, οἱ τὴν κενὴν μακαρίαν ἑαυτοῖς ἀναπλάττοντες. Julianus Hermogeni: ἐκείνῳ μὲν δὴ, ἐπειδὴ μακαρίτης ἐγένετο (*quoniam beatus factus est*, ut illud Vespasiani aegrotantis dictum apud Suet. *jam, ut video, Deus fio*; quia Imperatores mortui statim ἀποθεῶσθαι solebant), κȣ́φη γῆ, καθάπερ λόγος. Latini *felices* dicebant. Horatius.

Omnes composui felices: nunc ego resto.

Persius: - - - *Nunc non cinis ille poëtae*

Felix? nunc levior cippus non imprimit ossa?

At Graecus homo Ammianus *beatum* ἑλληνικώτερον usurpavit XXV. 3. *Quem cum beatum fuisse Sallustius respondisset praefectus, intellexit occisum*. Marcilius *beatum & fuisse* mavult (allusum credo putans ad illud Plutarchi in Cicerone de conjuratis in carcere occisis, proclamante, si probe memini, praecone ἐβίωσαν) quod non est necesse, nam τὸ *beatum fuisse* respondet exacte supra allatae Juliani locutioni μακαρίτης ἐγένετο. Et quidem hac notione μακαρίτης saepius, quam μακάριος dicebatur, unde illud Athenaei lib. 3. μακάριȣς ὄν αὐτȣ̀ς, μᾶλλον δὲ μακαρίτας εἶναι φημί. Sed tamen μακάριος eodem significatu ex Pla-

tone in XII. de leg. pag. 353. B. citat H. Steph. in thes. Ac reperitur apud Artemidorum IV. 47. ὀνειροκριτ. p. 245. ubi de somnio Plutarchi Chaeronensis, quo ei mors praesignificabatur, sic habet: ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνειν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἀγόμενος ἐδόκει· καὶ τῇ ἐπιούσῃ ὄναρ ἐπεκρίνατό τις αὐτῷ τὸν ὄνειρον, καὶ ἔφη, ΜΑΚΑΡΙΟΝ ἔσεσθαι αὐτὸν, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ εἰς τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἀναβαίνειν, τὴν ὑπερβαίνουσαν εὐδαιμονίαν· ἔτυχε δὲ νοσῶν . . . καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἀπέθανε. Ex hactenus dictis non absurde licet conjicere allusum hoc loco ad ethnicorum μακαρίτας seu μακαρίους · quae quidem appellatio ita demum vera demonstratur, si modo ἐν Κυρίῳ ἀπέθανον.

AD APOC. XV. 3.

Justae & verae sunt viae tuae] Gr. δίκαιαι καὶ ἀληθιναί: Quae sunt synonyma. De ἀληθινὸς quid in N. T. valeat, alibi diximus. Sed & δίκαιος saepe perfectum atque omnibus numeris absolutum significat. Lucianus lib. de scrib. historia, Xenophontem δίκαιον συγγραφέα appellat, ut & apud Sopatrum ad Hermogenem pag. 22. quod ex Platone affertur, δίκαιος ῥήτωρ, mox exponitur ῥήτωρ ἀγαθός. Cicero I. ad Q. Fr. 1. Κύρου παιδείαν scriptam ait *a Xenophonte, non ad historiae fidem, sed ad effigiem justi imperii*, h. e. *perfecti*, ni fallor. Ducta est metaphora a mensuris, quae tum demum δίκαιαι sunt (ut ὀργυιαὶ δίκαιαι apud Herodotum *orgyae justae*) cum nihil deest nihilque redundat: tale autem est quidquid perfectum esse dicitur. Hinc Prov. XI. 1. *Pondus aequum* dicitur, quod Graeci interpretes δίκαιον, at hebraice est שלם *scialom, perfectum*.

Ἀληθινὸς respondet τῷ נאמן *neeman*. Vide quae dixi ad Deut. XXVIII. 59.

AD APOC. XVI. 19.

Et facta est Civitas magna in tres partes] Gr. ἡ πόλις ἡ μεγάλη, h. e. Roma κατ' ἐξοχὴν. Sic Constantinus Or. ad SS. coetum cap. 25. προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν ἐλευθερούσης. *Divina providentia Romam in libertatem asserente*. Eusebius or. de laudib. Constant. cap. 13. suo adhuc tempore Jovi Latiali humanam victimam oblatam narrat κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν, Romam scilicet, quod a Porphyrio accepit idem narrante in 2. de abstinentia, eandemque appellationem Romae tribuente; sicut & Tatianus or. adv. Graecos in eadem narratione Romam sic quoque appellat. Sic quoque Libanius urbem Romam nominavit in oratione, quae βασιλικὸς inscribitur.

Porphyrius in II. περὶ ἀποχῆς mansisse ad suam aetatem ait ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει i. e. Romae Sacrum infandum Jovis Latialis. Non deerunt alia innumera exempla rimantibus. Sed & composito vocabulo μεγαλόπολις passim nuncupabatur. Idem Constantinus eadem or. ad Sanctorum coetum cap. 22. ἐπαινεῖ καὶ ἡ μεγαλόπολις, *Sed & urbs Roma ea laudibus celebrat*. Μεγαλόπολις autem dicebatur, quod esset urbium mater, uti notavimus ad Jon. I. 2.

Procedente tempore cum Constantinopolis ἡ νέα Ῥώμη diceretur, etiam μεγαλόπολις est appellata. Exempla passim obvia in Byzantinis Scriptoribus. Socrates II. 43. Εὐδοξίου δὲ ἀναδειχθέντος τῆς μεγαλοπόλεως. *Porro Eudoxio Constantinopoleos episcopo constituto*. Michaël Cerularius in Σημειώματι, quod primus edidit

edidit Allatius in Examine Triodii pag. 169. habet: τὰς ὡς τὴν Μεγαλόπολιν τύτυς μεταστελῦντας ἔπεμπε. *Misit qui viros in hanc magnam urbem revocarent*. Et passim in historiae Byzantinae Scriptoribus.

AD APOC. XVII. 5.

Babylon magna, mater fornicationum] Ex notatis ad Jon. I. 2. & Apoc. XVI. 19. constare potest, metropoles appellatas olim μεγαλοπόλεις. Eo alluditur heic. Fatetur Johannes Romam dici μεγαλόπολιν, istud tamen vocabulum μητέρα τῶν πορνῶν (sive ut alii libri πορνειῶν) quam μητέρα πόλεων interpretari mavult. Inest ergo σαρκασμὸς his verbis. Roma μεγαλόπολις dicebatur, quia mater urbium: quam significationem scite pervertens Johannes subjecit, *h. e. mater fornicationum*. Non poterat Romae εἰδωλολατρύσης aptior afferri definitio.

AD APOC. XVII. 15.

Aquae quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt & gentes & linguae] In Graeco textu est ὄχλοι, cui in vulg. nihil respondet. At Cyprianus ep. (63.) ad Caecilium sic affert: *Aquae quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbae, & gentes ethnicorum sunt & linguae*. Ignotus Auctor ad Novatianum inter Cyprianica, credo memoriter, sic: *populi sunt, & gentes, & regna*.

AD APOC. XIX. 17.

Dicens omnibus avibus, quae volabant per medium caeli] Gr. τοῖς πετωμένοις ἐν μεσυρανήματι. Vox μεσυράνημα, quam ter hoc libro Joannes usurpavit, Aegyptiorum sive Alexandrinorum fuit (a quibus Hellenistae voces non paucas sunt mutuati) teste Polluce IV. 157. τὸ γὰρ μεσυρανεῖν, inquit, Αἰγυπτίων (*). Verum aliud astronomis, aliud Johanni vox ea significat. Illis μεσυράνημα & μεσυράνησις est positus sideris media caeli parte inter orientem occidentemque, ut ex Aristotelis, Strabonis &c. exemplis apud lexicographos patet; ita ut μεσυρανεῖν idem plane sit, quod μεσημβριάζειν. Pollux loco cit. μεσημβριάζειν, ὑπερκέφαλης εἶναι· τὸ γὰρ μεσυρανεῖν Αἰγυπτίων· Ὅμηρος δ' αὐτὸ σεμνῶς λέγει·

Ἦμος δ' ἠέλιος μέσον ὐρανὸν ἀμφιβεβήκει.

At Joanni longe aliud significat: nec novum est, Hellenistas saepe Graecanica vocabula novo significatu usurpasse. Sunt qui putent notari ab Evangelista ea dictione caelum ex tribus medium i. e. astriferum, quod inter angeliferum sive tertium Pauli caelum & aëreum, medium intercedit: quae quidem notio potest utcunque accomodari supra VIII. 9. & XIV. 6. ubi Angelus ἐν μεσυρανήματι volans inducitur: & huic loco nullo modo; nisi vero volumus aves stelliferum caelum volatu transisse. Ergo vera μεσυρανήματος apud hunc Divinum Scriptorem significatio, quae locis omnibus aeque conveniat, ea

(*) Τὸ μεσυρανεῖν quomodo non Atticum, quando usus eo verbo reperitur Aristot. Meteor. lib. 3. ubi ait solem & astra majora apparere orientia aut occidentia, quam (μεσυρανῦντα) meridiantia?

ea est, ut aërem designet. Si forte quaeris, cur aërem μεσουράνημα h. e. medium caelum appellarit; promtum erit respondere, caelo aëreo Gen. I. 6. ministerium fuisse assignatum, ut superiores aquas sive nubes ab his terrestribus, tanquam intergerivus paries dirimeret. Vide ibi dicta. Ergo non alio, quam ad illud aëris ministerium spectavit heic Sacer Scriptor, quum aërem μεσουράνημα i. e. caelum inter utrasque aquas medium nuncupavit.

Venite & congregamini ad coenam magnam Dei: ut manducetis carnes Regum, & carnes Tribunorum, & carnes fortium &c.] Paria habentur Ezech. XXXIX. 17. 18. 19. 20. Concinit utrique loco Homerus Od. XX. tribus postremis versibus. Nihil magis geminum planeque germanum.

AD APOC. XXI. 2.

Vidi Sanctam Civitatem Jerusalem novam, descendentem de Caelo a Deo] Dio Chrysostomus or. XXXVI. quae inscribitur βορυσθενιτικὸς λόγος de Civitate Divina disserit, Deum hominesque consociante, capta ab his Phocylideis versibus occasione.

πόλις ἐν σκοπέλῳ κατὰ κόσμον
Οἰκεῦσα σμικρὴ, κρείσσων Νίνυ ἀφραινέσης.

AD APOC. XXI. 6.

Ego sum A & Ω initium & finis] Verbum ἀρχὴ i. e. mundi opifex a Platonicis dicebatur, teste Amelio. De quo vide dicta ad Geneseos initium & supra cap. III. 14.

AD APOC. XXI. 9.

Ostendam tibi sponsam, uxorem Agni . . . & ostendit mihi Civitatem Sanctam Jerusalem] Quod Civitas Jerusalem *Sponsa Agni* h. e. Christi dicitur, id ne apud profanos quidem Scriptores exemplo caret. Pindarus Olymp. VII. *Rhodum solis sponsam* appellat: τὰν ποντίαν Υμνέων παῖδ' Ἀφροδίτας, Ἀελίοιό τε νύμφαν Ῥόδον. *Marinam laudans filiam Veneris, Solisque Sponsam Rhodum*, & quidem Spanhemius de praest. & us. num. pag. 790. nummum affert Rhodiorum, in quo viri radiati h. e. solis imago cum muliere, quae Rhodus videtur, tanquam cum sponsa conferit dextras.

AD APOC. XXII. 13.

Ego sum α & ω primus & novissimus] Primus, quia Patri coëternus, novissimus, utpote natus in tempore. Eadem est sententia istorum Eusebii verborum or. de laud. Const. cap. 1. ἐπὶ πᾶσι, καὶ πρὸ πάντων, καὶ μετὰ πάντας, ὁ προὼν αὐτῦ μονογενὴς Λόγος. *In omnibus & ante omnes & post omnes, Unigenitus ejus filius, ac praeexsistens*. In quem locum, vide Valesium. Novatianus quoque lib. de Trin. cap. 14. Christum ait esse ante omnia & post omnia, uti refert ibidem Valesius.

FINIS.

INDEX

INDEX PRIMVS

Locorum Sacrae Scripturae, quae in hoc in Novum Teſtamentum Spicilegio ſparſim aut explicantur, aut illuſtrantur.

Numerus primus paginam, litera (c) columnam, litera vero (n) adnotationes indicat.

INDEX

INDEX SECUNDVS

Vocum aliquot Hebracarum explicatarum.

INDEX TERTIVS

Scriptorum, qui illuftrantur, notantur, exponuntur, aut reftituuntur.

Caefar

C

D

E

F

G

H

I

Rutilius

INDEX QVARTVS

RERVM ET VERBORVM.

Clerici

Dare

E

Εἴρω

Hym-

Στρα-

F I N I S.